

ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี
ในรัชกาลที่ ๔

ภาค ๒

คณะธรรมยุต

พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล

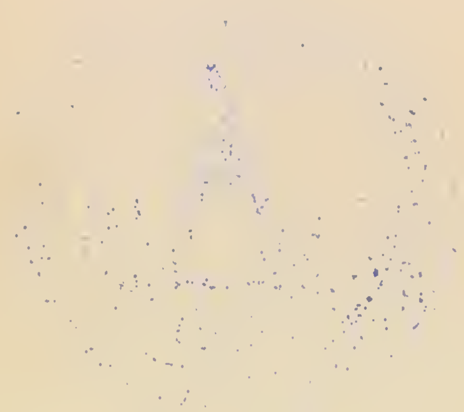
ในงานพระเมรุพระศพ

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(จวน อุฏฺฐายี)

ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๕

ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔

ภาค ๒

คณะธรรมยุต

พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล

ในงานพระเมรุพระศพ

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(จวน อุฏฐายี)

ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๑๕

อารัมภพจน์

สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายีมหาเถระ) ทรงรับภาระดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑ สืบต่อจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ จนตลอดพระชนมายุ ได้ทรงบริหารภารกิจในตำแหน่งด้วยดี ทั้งในฐานะคณบิดาและคณปริ-ณายก ดังที่ปรากฏอยู่แล้ว เป็นพระอุปการคุณอันใหญ่แก่คณะ เมื่อมาสิ้นพระชนม์ลงโดยอุบัติเหตุ ทั้งที่ยังทรงมีพระกำลังสามารถจะทรงปฏิบัติภารกิจได้ จึงเป็นที่อาลัยเสียดายพึงสังเวชอย่างยิ่ง นอกจากได้บำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทานถวายเป็นลำดับมาแล้ว ในโอกาสที่จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ บำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานเพลิงพระศพ ณ วันที่ ๑๗ มิถุนายนศกนี้ คณะธรรมยุตมีสมานฉันท์เลือก "**ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**" พิมพ์ขึ้นเป็นธรรมบรรณาการอุทิศถวาย โดยเสด็จพระราช-กุศล สนองพระอุปการคุณอีกส่วนหนึ่ง

พระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีอยู่มาก เป็นบททำวัตรสวดมนต์ (ที่เป็นแบบใช้กันอยู่จนทุกวันนี้) ก็มี เป็นบทบรรยายธรรมต่าง ๆ ก็มี เป็นโอวาทก็มี เป็นจดหมาย-เหตุ เป็นตำนานและพงศาวดารก็มี เป็นศาสน (คือจดหมายแจ้งข่าวและโต้ตอบ) ไปต่างประเทศก็มี ฯ ล ฯ ทรงพระราชนิพนธ์เป็นจุณณิยบท (คือร้อยแก้ว) ก็มี เป็นคาถา (คือร้อยกรอง) ก็มาก ล้วนแต่ควรจะเชิดชูไว้เป็นแบบฉบับสำหรับศึกษาหาความรู้อย่างดี และ

เป็นอนุสรณีย์อันประเสริฐแห่งพระองค์ตลอดกาลนาน

พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีทั้งหลายนี้ คณะธรรมยุตและมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นครั้ง ๑ เป็น **"มหามกุฏราชานุสรณีย์"** โดยเสด็จพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติสมัยครบ ๑๐๐ ปี นับแต่วันสวรรคต เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ เท่าที่รวบรวมได้ทันในเวลานั้น นับเป็นภาค ๑ บัดนี้ มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้รวบรวมต่อมาจะพิมพ์รักษาไว้ และจำหน่ายแก่ผู้ต้องการด้วย คณะธรรมยุตเห็นเหมาะสมที่จะได้พระราชนิพนธ์นี้เป็นธรรมบรรณาการในโอกาสนี้ จึงร่วมกับมหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์ขึ้นนับเป็นภาค ๒

พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีนี้ ได้พิมพ์มาแล้วทั้งนั้น แต่ยังไม่แพร่หลายนัก ประวัติการพิมพ์เป็นมาอย่างไรมีคำนำประจำอยู่ทุกเรื่องแล้ว คณะธรรมยุตหวังว่า พระราชนิพนธ์นี้จะอำนวยประโยชน์ในการศึกษาทั้งด้านภาษาบาลี ด้านประวัติตำนาน ความรู้ธรรมวินัย ความเป็นไปของบ้านเมืองและการศาสนา เมื่อครั้ง ๑๐๐ ปีกว่ามาแล้ว ทั้งในประเทศของเราและในต่างประเทศ ทั้งพระราชอุตสาหะในการปรับปรุงฟื้นฟูชาติศาสนาแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ คือ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

บุญกุศลใด ๆ ที่คณะธรรมยุตได้บำเพ็ญมา ด้วยการบรรพชาอุปสมบทสืบวงศ์ก็ดี ด้วยการเล่าเรียนและบอกสอนธรรมวินัยอันเป็นแก่นสารก็ดี ด้วยการสดับและแสดงธรรมอันเป็นอุปการแก่สัมมาปฏิบัติก็ดี ด้วยสำรวมในพระปาฏิโมกข์อันเป็นมูลแห่งพรหม-

จรรย์ก็ดี ด้วยมนสิการในพระกรรมฐานอันเป็นอุบายสงบจิตเห็นแจ้งสัจจธรรมก็ดี ด้วยกุศลวิธานอื่น ๆ อีกก็ดี ด้วยอานุภาพแห่งบุญกุศลนั้น ๆ กับทั้งพระบุญสัมปทาของพระองค์ประกอบด้วย ขอสรรพอิฐผลอันชอบด้วยธรรม จงเกิดมีแด่สมเด็จพระสังฆราช (อุฏฐายีมหาเถระ) ผู้เสด็จล่วงลับไปแล้ว ตามควรแก่พระคติภพของพระองค์ทุกประการ เทอญ.

คณะธรรมยุต

พฤษภาคม ๒๕๑๕

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(จวน อุฏฐายี)

[illegible]

[illegible]

([illegible])

พระประวัติสังเขป

ของ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายีมหาเถร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ชาติกาลและชาติภูมิ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายีมหาเถร) ประสูติ ณ วันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๐ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือนยี่ ปีระกา นพศก จุลศักราช ๑๒๕๘ (ร.ศ. ๑๑๖) ที่บ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ท่านบิดาชื่อ หงส์ ศิริสม ท่านมารดาชื่อ จีน ศิริสม ทรงเป็นบุตรหัวปีในจำนวนพี่น้อง ๗ คน

ประถมวัยและประถมศึกษา

พ.ศ. ๒๔๔๙ พระชนม์ ๑๐ พรรษา เข้ามาศึกษาวิชาภาษาไทยชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดคฤหบดี อำเภอบางพลัด จังหวัดธนบุรี

พ.ศ. ๒๔๕๒ พระชนม์ ๑๓ พรรษา เมื่อเรียนจบประถมศึกษาแล้ว สมัครเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก (โรงเรียนนายร้อย จ.ป.ร.) แต่ป่วยเป็นโรคเหน็บชา จึงต้องออกไปรักษาตัวที่ภูมิลำเนาเดิม

พ.ศ. ๒๔๕๓ พระชนม์ ๑๔ พรรษา ไปเรียนวิชาทางศาสนากับพระมหาสมณวงศ์ (แท่น โสมทตฺโต) เจ้าอาวาสวัดมหาสมณาราม (วัดเขาวัง) จังหวัดเพชรบุรี ผู้เป็นพี่ของตา

พ.ศ. ๒๔๕๕ พระชนม์ ๑๖ พรรษา เข้ามาอยู่กับพระศาสนโศภน (แจ่ม จตฺตสลฺโล ป. ๙) ครั้งยังเป็นพระอริยมุนี ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม และเริ่มศึกษาบาลีไวยากรณ์กับท่านเจ้าคุณอาจารย์บ้าง กับพระมหาจิณ จิณฺณาจาโร ป. ๔ บ้าง

การบรรพชาและอุปสมบท

พ.ศ. ๒๔๕๗ พระชนม์ ๑๘ พรรษา ทรงบรรพชาเป็นสามเณร มีพระธรรมปาโมกข์ (ถม วราสโย ป. ๗) เป็นพระอุปัชฌาย์ และพระอริยมุนี (แจ่ม จตฺตสลฺโล ป. ๙) เป็นสรณคมนาจารย์ ที่พระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม ณ วันที่ ๒ กรกฎาคม.

พ.ศ. ๒๔๖๐ พระชนม์ ๒๑ พรรษา ทรงอุปสมบทเป็นภิกษุ มีพระธรรมปาโมกข์ (ถม วราสโย ป. ๗) เป็นพระอุปัชฌาย์ และพระราชกวี (แจ่ม จตฺตสลฺโล ป. ๗) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ที่พระอุโบสถวัดมกุฏกษัตริยาราม ณ วันที่ ๒๖ มิถุนายน

การศึกษานักธรรมและบาลี

พ.ศ. ๒๔๕๗ พระชนม์ ๑๘ พรรษา ทรงศึกษานักธรรมชั้นตรีสามเณรภูมิ กับพระอริยมุนี (แจ่ม จตฺตสลฺโล ป. ๙) เข้าสอบในสนามหลวงได้ ณ วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ และในปีเดียวกันนี้ ก็ทรงศึกษาบาลีไวยากรณ์กับพระมหาสุข สุขทายี ป. ๕ อีกด้วย

พ. ศ. ๒๔๕๘–๒๔๕๙ พระชนม์ ๑๙–๒๐ พรรษา ทรงศึกษาบาลีประโยค ๓ (ธัมมปทัฏฐกถา) กับพระราชวุฒาจารย์ (ชั้น กมาธิโก ป. ๕) ครั้งยังเป็นเปรียญ

พ. ศ. ๒๔๖๐ พรรษาที่ ๑ ทรงศึกษาวินัยบัญญัติกับพระราชกวี (แจ่ม จตฺตสลฺโล ป. ๗) และเข้าสอบในสนามหลวงได้เป็นนักธรรมชั้นตรี นวกภูมิ ส่วนบาลีประโยค ๓ ก็ทรงศึกษาต่อควบคู่ไปด้วย และเข้าสอบในสนามหลวงได้ ณ วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ในปีเดียวกัน.

พ. ศ. ๒๔๖๑ พรรษาที่ ๒ ทรงศึกษานักธรรมชั้นโท มัชฌิมภูมิ และสอบได้ ณ วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์.

พ. ศ. ๒๔๖๒ พรรษาที่ ๓ ทรงศึกษาบาลีประโยค ๔ (มังคลัตถทีปนี) กับพระมหาชั้น กมาธิโก ป. ๕ และสอบได้ ณ วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์.

พ. ศ. ๒๔๖๔ พรรษาที่ ๕ ทรงศึกษาบาลีประโยค ๕ (บาลีมุตตกวินิจฉยสังคหะ) ด้วยพระองค์เอง และสอบได้ ณ วันที่ ๒๐ ธันวาคม.

พ. ศ. ๒๔๖๕ พรรษาที่ ๖ ทรงศึกษาบาลีประโยค ๖ (แปลธัมมปทัฏฐกถาพากย์ไทยเป็นบาลีและเขียนด้วยอักษรขอม) และสอบได้ ณ วันที่ ๑๐ ธันวาคม.

พ. ศ. ๒๔๖๖ พรรษาที่ ๗ ทรงศึกษานักธรรมชั้นเอก เถรภูมิ และสอบได้ ณ วันที่ ๒๐ ธันวาคม.

พ. ศ. ๒๔๖๗ พรรษาที่ ๘ ทรงศึกษาบาลีประโยค ๗ (แปลมังคลัตถทีปนีพากย์ไทยเป็นบาลีและเขียนด้วยอักษรขอม กับแปลปฐมสมันตปาสาทิกาเป็นไทย) และสอบได้ ณ วันที่ ๑๗ ธันวาคม.

พ. ศ. ๒๔๗๐ พรรษาที่ ๑๑ ทรงศึกษาบาลีประโยค ๘ (แต่งฉันท์ภาษาบาลีเป็นบุพพภาค แปลปฐมสมันตปาสาทิกาพากย์ไทยเป็นบาลี กับแปลวิสุทธิมัคคปกรณ์เป็นไทย) และสอบได้ ณ วันที่ ๑๔ ธันวาคม.

พ. ศ. ๒๔๗๒ พรรษาที่ ๑๓ ทรงศึกษาบาลีประโยค ๙ (แต่งบาลีร้อยแก้วเป็นบุพพภาค แปลวิสุทธิมัคคปกรณ์พากย์ไทยเป็นบาลี กับแปลอภิธัมมัตถวิภาวินีเป็นไทย) และสอบได้ ณ วันที่ ๒๓ มกราคม.

ทรงเป็นครูและกรรมการนักธรรม–บาลี

พ. ศ. ๒๔๖๓ พรรษาที่ ๔ เป็นครูสอนบาลีไวยากรณ์ ในสำนักเรียนวัดมกุฎษัตริยาราม.

พ. ศ. ๒๔๖๔ พรรษาที่ ๕ เป็นครูสอนแปลธัมมปทัฏฐกถา (หลักสูตรประโยค ๓) ณ วันที่ ๑ พฤษภาคม.

พ. ศ. ๒๔๖๖ พรรษาที่ ๗ เป็นครูสอนแปลมังคลัตถทีปนี (หลักสูตรประโยค ๔)

พ. ศ. ๒๔๖๙ พรรษาที่ ๑๐ เป็นครูสอนแปลตติยจตุตถปัญจมสมันตปาสาทิกา (หลักสูตรประโยค ๕)

พ. ศ. ๒๔๗๐ พรรษาที่ ๑๑ เป็นกรรมการตรวจบาลีไวยากรณ์ในสนามหลวง

พ. ศ. ๒๔๗๑ พรรษาที่ ๑๒ เป็นกรรมการตรวจนักธรรมชั้นโท–เอก และบาลีประโยค ๔–๕–๖ ในสนามหลวง และในปีเดียวกันนี้ ก็เป็นเลขานุการนักธรรมชั้นโท ของแม่กองธรรมตลอดมาถึง พ. ศ. ๒๔๘๔

พ. ศ. ๒๔๗๕ พรรษาที่ ๑๖ เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายบาลี ณ สำนักเรียนวัดมกุฏกษัตริยาราม ณ วันที่ ๓ มิถุนายน ตลอดมาถึง พ. ศ. ๒๔๘๘

พ. ศ. ๒๔๗๗ พรรษาที่ ๑๘ เป็นกรรมการตรวจบาลีประโยค ๗–๘–๙ ในสนามหลวง ตลอดมาถึง พ. ศ. ๒๕๐๘

กิจการมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ. ศ. ๒๔๗๖ พรรษาที่ ๑๗ เป็นอนุกรรมการและกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยหลายอย่าง ดังนี้

๑. เป็นอนุกรรมการตรวจชำระแบบเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัย ณ วันที่ ๗ สิงหาคม.

๒. เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ณ วันที่ ๑๔ ตุลาคม.

๓. เป็นกรรมาธิการวางระเบียบบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมของมหามกุฏราชวิทยาลัยกับกรมการศาสนา ณ วันที่ ๒๔ ตุลาคม.

๔. เป็นกรรมการอำนวยการออกหนังสือธรรมจักษุ (รายเดือนรุ่นใหม่) และเป็นประธานกรรมการตรวจเลือกพระสูตร ณ วันที่ ๑๕ ธันวาคม.

๕. เป็นหัวหน้ากองเผยแผ่พระพุทธศาสนาของมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พ. ศ. ๒๔๙๘ พรรษาที่ ๓๙ เป็นอุปนายกกรรมการมหามกุฏ-ราชวิทยาลัย

พ. ศ. ๒๕๐๑ พรรษาที่ ๔๒ เป็นนายกกรรมการมหามกุฏราช-วิทยาลัย ณ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน

การคณะธรรมยุติกนิกาย

พ. ศ. ๒๔๗๗ พรรษาที่ ๑๘ เป็นกรรมการคณะธรรมยุติกนิกาย ณ เดือนพฤษภาคม

พ. ศ. ๒๔๙๐ พรรษาที่ ๓๑ เป็นเจ้าคณะรองคณะธรรมยุติก-นิกาย ณ วันที่ ๘ มิถุนายน.

พ. ศ. ๒๔๙๘ พรรษาที่ ๓๙ เป็นประธานคณะกรรมการคณะธรรมยุติกนิกาย

พ. ศ. ๒๔๙๙ พรรษาที่ ๔๐ เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกนิกาย ณ วันที่ ๕ ธันวาคม

พ. ศ. ๒๕๐๑ พรรษาที่ ๔๒ เป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรม-ยุติกนิกาย ตั้งแต่วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ตลอดจนสิ้นพระชนม์.

ทรงสมณศักดิ์

พ. ศ. ๒๔๗๖ พรรษาที่ ๑๗ เป็นพระกิตติสารมุนี ณ วันที่ ๒ พฤศจิกายน

พ. ศ. ๒๔๗๘ พรรษาที่ ๑๙ เป็นพระราชเวที ณ วันที่ ๑๙ กันยายน

พ. ศ. ๒๔๘๒ พรรษาที่ ๒๓ เป็นพระเทพเวที ณ วันที่ ๑ มีนาคม.

พ.ศ. ๒๔๘๘ พรรษาที่ ๒๙ เป็นพระธรรมปาโมกข์ ณ วันที่ ๑๙ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๙๐ พรรษาที่ ๓๑ เป็นพระศาสนโศภน ณ วันที่ ๘ มิถุนายน

พ.ศ. ๒๔๙๙ พรรษาที่ ๔๐ เป็นสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ ณ วันที่ ๕ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๕๐๘ พรรษาที่ ๔๙ เป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (ลำดับที่ ๑๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ณ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน

การบริหารคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๔๗๖ พรรษาที่ ๑๗ เป็นอนุกรรมการมหาเถรสมาคม ณ วันที่ ๖ กุมภาพันธ์

พ.ศ. ๒๔๗๘ พรรษาที่ ๑๙ เป็นประธานกรรมการบริหารในตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลราชบุรี ตั้งแต่วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ ถึงวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๕

พ.ศ. ๒๔๗๙ พรรษาที่ ๒๐ เป็นกรรมาธิการพิจารณาปรับปรุงแก้ไขระเบียบการเดินทางไปมาติดต่อกับต่างประเทศของภิกษุสามเณรชายแดน และเป็นกรรมาธิการพิจารณาร่าง พ.ร.บ. ลักษณะปกครองคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๔๘๕ พรรษาที่ ๒๖ เป็นสมาชิกสังฆสภาโดยคุณวุฒิ

ณ วันที่ ๗ พฤษภาคม และเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ ตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ณ วันที่ ๒ มิถุนายน.

พ.ศ. ๒๔๘๖ พรรษาที่ ๒๗ รักษาการในตำแหน่งสังฆนายก แทนสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) วัดบรมนิวาส คือครั้งที่ ๑ ตั้งแต่วันที่ ๑๘ มกราคม ถึงวันที่ ๓๐ มิถุนายน ปีเดียวกัน และครั้งที่ ๒ ตั้งแต่วันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ ถึงวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๙

พ.ศ. ๒๔๘๙ พรรษาที่ ๓๐ สั่งการในหน้าที่สังฆนายก แทนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร ป. ๗) วัดเทพศิรินทราวาส ครั้งที่ ๑ ณ วันที่ ๓๐ พฤษภาคม

พ.ศ. ๒๔๙๓ พรรษาที่ ๓๔ สั่งการในหน้าที่สังฆนายก แทนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร ป. ๗) วัดเทพศิรินทราวาส ครั้งที่ ๒ ณ วันที่ ๓๐ พฤษภาคม

พ.ศ. ๒๔๙๔ พรรษาที่ ๓๕ เป็นสังฆนายก ณ วันที่ ๑๑ มิถุนายน ถึงวันที่ ๑๕ มิถุนายน ก็ลาออกแล้วกลับไปดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ ณ วันที่ ๒๔ กรกฎาคม

พ.ศ. ๒๕๐๓ พรรษาที่ ๔๔ เป็นสังฆนายก (ครั้งที่ ๒) ณ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ถึงวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

พ.ศ. ๒๕๐๕ พรรษาที่ ๔๖ เป็นผู้บัญชาการคณะสงฆ์ในหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช ตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ตั้งแต่วันที่ ๑๘ มิถุนายน ถึงวันที่ ๓๑ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๕๐๖ พรรษาที่ ๔๗ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม

โดยตำแหน่ง ตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ถึงวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘

พ.ศ. ๒๕๐๘ พรรษาที่ ๔๙ ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก และทรงดำรงตำแหน่งประธานมหาเถรสมาคม ตาม พ.ร.บ. ๒๕๐๕ ตั้งแต่วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘ ถึงวันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ อันเป็นวันสิ้นพระชนม์

เกียรติประวัติและภารกิจต่าง ๆ

พ.ศ. ๒๔๖๘ พรรษาที่ ๙ เป็นหัวหน้ากองตรวจชำระพระไตรปิฎก คือ คัมภีร์อปทาน เถรคาถา เถรีคาถา ในนามของท่านเจ้าคุณอาจารย์ (พระศาสนโศภน แจ่ม จตฺตสลฺโล)

พ.ศ. ๒๔๗๑ พรรษาที่ ๑๒ ได้รับพระราชทานพัดรัตนาภรณ์ ปปร. ชั้น ๕ ณ วันที่ ๘ พฤศจิกายน

พ.ศ. ๒๔๗๕ พรรษาที่ ๑๖ เป็นกรรมการวัดมกุฏกษัตริยาราม

พ.ศ. ๒๔๗๖ พรรษาที่ ๑๗ เป็นกรรมการสอบจรรยาประโยคมัธยมบริบูรณ์ (ม. ๘) ตั้งแต่วันที่ ๒๕ มกราคม ถึง พ.ศ. ๒๔๘๒

พ.ศ. ๒๔๗๗ พรรษาที่ ๑๘ เป็นกรรมการตรวจและสะสางศาสนสมบัติ ตั้งแต่วันที่ ๑๘ เมษายน เป็นต้นมา

พ.ศ. ๒๔๗๘ พรรษาที่ ๑๙ เป็นกรรมการเทียบวิทยะฐานะเปรียญ ๖ ประโยค ให้เท่ากับประโยคมัธยมบริบูรณ์ (ม. ๘)

พ.ศ. ๒๔๗๙ พรรษาที่ ๒๐ เป็นกรรมการควบคุมการแปลพระไตรปิฎก ตั้งแต่วันที่ ๙ กรกฎาคม

พ.ศ. ๒๔๘๒ พรรษาที่ ๒๓ ได้รับรางวัลที่ ๑ ในการประกวดแต่ง "รตนตฺตยปฺปภาวสิทฺธิคาถา" สำหรับใช้สวดในพระราชพิธีแทน "รตนตฺตยปฺปภาวาภิยาจนคาถา" ณ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน

พ.ศ. ๒๔๘๘ พรรษาที่ ๒๙ เป็นประธานกรรมการส่งเสริมสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๔๘๘ พรรษาที่ ๒๙ เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งเจ้าอาวาส วัดมกุฏกษัตริยาราม ณ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน และเป็นเจ้าอาวาส ณ วันที่ ๑๙ ธันวาคม และได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัชฌาย์ในปีเดียวกันนี้ (มีสัทธิวิหาริกทั้งสิ้น ๑,๘๔๘ รูป)

พ.ศ. ๒๔๙๗ พรรษาที่ ๓๘ เป็นประธานกรรมการจัดรายการวิทยุกระจายเสียงในวันธรรมสวนะ ตั้งแต่เดือนกรกฎาคมเป็นต้นมา

พ.ศ. ๒๔๙๙ พรรษาที่ ๔๐ เป็นผู้อุปถัมภ์คณะกรรมการอบรมศีลธรรมและวัฒนธรรมแก่ข้าราชการและประชาชน

พ.ศ. ๒๔๙๙ พรรษาที่ ๔๐ เป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ ในการทรงผนวชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ณ วันที่ ๒๒ ตุลาคม

พ.ศ. ๒๕๐๐ พรรษาที่ ๔๑ ได้รับพระราชทานพัดรัตนาภรณ์ ภปร. ชั้น ๑

พ.ศ. ๒๕๐๒ พรรษาที่ ๔๓ ทรงตั้งและอุปถัมภ์บำรุงมูลนิธิกิจการศาสนาและมนุษยธรรม (ก.ศ.ม.) ขึ้นที่วัดมกุฏกษัตริยาราม ตั้งแต่วันที่ ๑๒ เป็นต้นมา

พ.ศ. ๒๕๐๕ พรรษาที่ ๔๖ เป็นประธานกรรมการมูลนิธิสงเคราะห์คนเป็นโรคเรื้อน ตั้งแต่ พ.ศ. นั้นเป็นต้นมา

การเสด็จต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๔๗๑ พรรษาที่ ๑๒ ครั้งยังเป็นเปรียญ เสด็จไปดูการพระศาสนาในประเทศลาวบางแห่ง คือ สุวรรณเขต ท่าแขก ปากหินบูน และนครเวียงจันทน์

พ.ศ. ๒๔๙๘ พรรษาที่ ๓๙ เสด็จไปเยี่ยมคณะสงฆ์ในประเทศมาเลเซีย–สิงคโปร์ และเสด็จไปนมัสการสังเวชนียสถาน ในประเทศอินเดีย เนปาล และลังกา ตั้งแต่วันที่ ๒๔ มีนาคม ถึงเดือนพฤษภาคม

พ.ศ. ๒๕๐๒ พรรษาที่ ๔๓ เป็นผู้แทนคณะสงฆ์ไทยไปร่วมงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษในประเทศญี่ปุ่น และในเวลากลับได้แวะเยี่ยมทหารไทยในประเทศเกาหลี ตั้งแต่วันที่ ๒๕ มีนาคม ถึงเดือนเมษายน

พ.ศ. ๒๕๐๒ พรรษาที่ ๔๓ เสด็จไปส่งคณะสงฆ์ไทยที่ไปอยู่ประจำ ณ วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย ณ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม

พ.ศ. ๒๕๐๔ พรรษาที่ ๔๕ เป็นผู้แทนสมเด็จพระสังฆราชไปร่วมประชุมการสังคายนา ที่กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า ณ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน

พ.ศ. ๒๕๐๗ พรรษาที่ ๔๘ เป็นหัวหน้าคณะทูตศาสนไมตรีไปเยี่ยมพุทธบริษัท ที่ฮ่องกง เกาะไต้หวัน (จีนคณะชาติ) ประเทศ

เกาหลี และประเทศญี่ปุ่น ตามคำเชิญเสด็จของพุทธบริษัทในประเทศนั้น ๆ ตั้งแต่วันที่ ๑๑ มิถุนายน และในคราวเดียวกัน ได้เสด็จกลับมามอบพระไตรปิฎกแก่คณะสงฆ์ญวน ที่กรุงไซ่ง่อน ประเทศเวียตนามใต้ ณ วันที่ ๒๒ มิถุนายน

พ. ศ. ๒๕๑๐ พรรษาที่ ๕๑ เสด็จไปเยี่ยมคณะสงฆ์ลังกา ตามคำเชิญเสด็จของคณะสงฆ์และรัฐบาลประเทศลังกา ตั้งแต่วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ถึงวันที่ ๒๐ เดือนเดียวกัน

พ. ศ. ๒๕๑๓ พรรษาที่ ๕๔ ได้เสด็จไปเป็นประธานในการมอบตึกพยาบาลของพุทธศาสนิกชน และเป็นประธานในการสัมนา-พุทธศาสนิกชนนานาชาติเพื่อสันติ ที่ฮ่องกง ณ วันที่ ๒๙ มีนาคม ถึงวันที่ ๔ เมษายน

การแปลพระนิพนธ์ และพระธรรมเทศนา

พ. ศ. ๒๔๖๙ พรรษาที่ ๑๐ ทรงแปลตติยจตุตถปัญจมสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย และมอบลิขสิทธิให้มหากุฎ-ราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน พ. ศ. ๒๔๘๐

พระนิพนธ์ต่าง ๆ นั้น ได้ทรงไว้กว่า ๑๐๐ เรื่อง เช่น มงคลในพระพุทธศาสนา สาระในตัวคน และฉันไม่โกรธ วิธีต่ออายุให้ยืน เป็นต้น

พระธรรมเทศนา มีหลายร้อยกัณฑ์ และที่สำคัญ คือ พระธรรมเทศนามงคลวิเสสกถา โดยมากยังไม่ได้พิมพ์

การตั้งหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ

พ.ศ. ๒๕๑๔ พรรษาที่ ๕๕ ทรงส่งเสริมให้มหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนากับกระทรวงศึกษาธิการจัดตั้งหลักสูตรการศึกษาของภิกษุสามเณรขึ้นใหม่ เรียกว่า "โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ" โดยผนวกความรู้นักธรรม–บาลี และวิชาชั้นประถมและมัธยมสามัญเข้าด้วยกัน เริ่มด้วยประโยคประถมศึกษาตอนปลายและมัธยมศึกษาตอนต้นขึ้นไป ประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ ๒๐ และ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นต้นไป

ในการนี้ ได้ทรงขวนขวายให้สร้างอาคารเรียน ๓ ชั้น ที่หลังวัดมกุฏกษัตริยารามขึ้น เป็นสถานศึกษาโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ.

กาลอวสานแห่งพระชนม์ชีพ

พ.ศ. ๒๕๑๔ พรรษาที่ ๕๕ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายีมหาเถร) สิ้นพระชนม์ทันทีทันใด โดยรถยนต์พระประเทียบที่ประทับ ถูกรถยนต์บรรทุกส่วนบุคคลขับสวนทางมา พุ่งเข้าชนตกถนน ณ วันที่ ๑๘ ธันวาคม เวลา ๑๐.๐๕ น.

บทสรุป

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ดำรงอยู่ในเพศคฤหัสถ์ก่อนบรรพชาอุปสมบท ๑๗ ปี บรรพชาเป็นสามเณร ๓ พรรษา อุปสมบทเป็นภิกษุ ๕๕ พรรษา เป็นเจ้าอาวาส ๒๗ พรรษา และดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๗ พรรษา

สำเนาประกาศกระแสพระบรมราชโองการ

สถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

(พระปรมาภิไธย) ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่า โดยที่ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ได้ว่างลง เป็นการสมควรที่จะสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช เพื่อจักได้บริหารการพระศาสนาให้สมบูรณ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช ๒๕๐๕ และตามระเบียบราชประเพณีสืบไป และโดยที่ได้ทรงสดับคำกราบบังคมทูลของรัฐบาล และสังฆทัศนะในมหาเถรสมาคมโดยเอกฉันทมติ ประกอบกับได้ทรงพิจารณาโดยรอบคอบด้วยพระองค์เองแล้ว

จึ่งทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ได้เป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ มีคุณูปการแด่พระองค์ในคราวทรงผนวช นับว่าเป็นอุตดมครุฏฐานียบุคคลแห่งองค์พระมหากษัตริย์ ส่วนในการ

พระศาสนา สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ก็เจริญด้วยวรรษายุกาล รัตตัญญูมหาเถรกรณธรรม มีปรีชาญาณรอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อันนับว่าเป็นพหุลศรุตบัณฑิต มีฉันทจริตพร้อมด้วยสมณคุณเป็นอย่างดี มีคุณูปการในพระศาสนกิจรับภาระธุระปฏิบัติให้เจริญก้าวหน้ามาด้วยดี ดังมีอรรถจริยปรากฏเกียรติสมภารตามความพิสดารในการประกาศสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะมหาสังฆนายก เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๙๙ นั้นแล้ว

ครั้นต่อมา สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ยิ่งเจริญด้วยอุตสาหวีริยาธิคุณมิได้ท้อถอย สามารถประกอบพระพุทธศาสนกิจ ยังการพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นเป็นลำดับตลอดมา ในการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ก็ได้ดำรงตำแหน่งสังฆนายกมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๓ ครั้นถึงปีพุทธศักราช ๒๕๐๕ เมื่อสมเด็จพระสังฆราชได้ว่างลงก็ได้รับภาระเป็นผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนสมเด็จพระสังฆราชต่อมา เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๐๕ ก็ได้ดำรงตำแหน่งกรรมการมหาเถรสมาคม เป็นประธานอนุกรรมการร่างกฎ ข้อบังคับ และระเบียบของมหาเถรสมาคม และเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ตามที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน อนึ่ง สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ได้เป็นผู้ถวายพระธรรมเทศนา พระมงคลวิเสสกถา ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเป็นประจำตลอดมา ส่วนการพระ-

ศาสนาในต่างประเทศ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ได้เป็นองค์คณะผู้แทนพระสงฆ์ไทยไปร่วมพิธีฉลองพุทธชยันติ ๒๕ ศตวรรษแห่งพระพุทธศาสนา ณ ประเทศญี่ปุ่น แล้วเลยไปเยี่ยมทหารไทย ณ สาธารณรัฐเกาหลี เมื่อเดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๒ ไปร่วมประชุมฎีกาสังคายนาสมัยสุดท้าย แทนสมเด็จพระสังฆราช ณ นครย่างกุ้ง สหภาพพม่า ซึ่งจัดให้มีขึ้นในเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๔ ไปประชุมเกี่ยวกับการพระศาสนาที่เมืองฮ่องกง ที่สาธารณรัฐจีนและสาธารณรัฐเกาหลี เพื่อส่งเสริมพระพุทธศาสนาในประเทศเหล่านั้นให้ตั้งมั่น ตามคำเชิญของพระสงฆ์ และพุทธบริษัทในประเทศเหล่านั้น เมื่อเดือนมิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๗

สรรพกรณียกิจดั่งกล่าวมา สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ได้รับภาระปฏิบัติดำเนินการด้วยอุตสาหะวิริยะปรีชาสามารถปรากฏเป็นผลดียิ่งแก่การพระศาสนา และประเทศชาติประชาชน เป็นที่ประจักษ์แก่มวลพุทธบริษัทและทางราชการตลอดถึงพศกนิกรทั่วราชอาณาจักรดั่งปรากฏอยู่แล้ว และบัดนี้ก็เป็นที่ประจักษ์ว่า สมเด็จพระมหาวีรวงศ์เจริญยิ่งด้วยคุณวุฒิวัยวุฒิ รัตตัญญูมหาเถรกรณธรรม ยินดีในเนกขัมมปฏิบัติ เป็นอจลพรหมจริยาภิรัต ประกอบด้วยมีสมรรถภาพในการพระศาสนา เป็นที่เจริญศรัทธาปสาทะ และเป็นคารวสถานแห่งมวลพุทธบริษัททั่วสงฆมณฑล ตลอดจนอาณาประชาราษฎรทั่วไป และตั้งอยู่ในฐานะเป็นอุดมครุฎฐานียบุคคลแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมราชวงศ์ สมควรจะสถาปนา

ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประธานาธิบดี แห่งสงฆมณฑล เพื่อเป็นศรีศุภมงคลแด่พระบวรพุทธศาสนาสืบไป

จึ่งทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สุขุมธรรมวิธานธำรง สกลมหาสงฆปรินายกตรีปิฎกกลากุสโลภาส ภูมิพลมหาราชหิโตปสัมปทาจารย์ อุฏฐายีภิธานสังฆวิสุต ปาวจนุตตมสาสนโสภณวิมลศีลขันธสมาจารวัตร พุทธศาสนิกบริษัทคารวสถาน วิจิตรปฏิภานพัฒนคุณ อดุลคัมภีรญาณสุนทร บวรธรรมบพิตร สมเด็จพระสังฆราช เสด็จสถิต ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม ราชวรวิหาร พระอารามหลวง เป็นประธานในสงฆมณฑลทั่วราชอาณาจักร ขออาราธนาให้ทรงรับธุระพระพุทธศาสนา เป็นภาระสั่งสอนช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในสงฆมณฑลทั่วไป โดยสมควรแก่พระอิสริยยศซึ่งพระราชทานนี้ จงทรงเจริญพระชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติ วิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนา เทอญ

ให้ทรงมีพระราชาคณะและพระครูฐานานุกรมประดับพระอิสริยยศ ๑๕ รูป คือพระมหาคณานุศิษฏ์สังฆอิสริยาลงกรณ์ สุนทรธรรมสาธก พุทธปาพจนดิลกมหาเถรกิจจการี คณาธิบดีศรีรัตนคมกาจารย์พระราชาคณะปลัดขวา ๑ พระจุลคณานุศาสก์ วิจารโณภาสภาคยคุณ สุนทรสาสนกิจบรรหาร มหาเถราธิการธุรการี

สมุหบดีศรีธรรมภาณกาจารย์ พระราชาคณะปลัดซ้าย ๑ พระครูธรรมกถาสุนทร ๑ พระครูวินัยกรณ์โสภณ ๑ พระครูพรหมวิหาร พระครูพระปริต ๑ พระครูฌานวิสุทธิ์ พระครูพระปริต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูพิมลสรภาณ พระครูคู่สวด ๑ พระครูพิศาลสรคุณ พระครูคู่สวด ๑ พระครูพิบูลบรรณวัตร ๑ พระครูพิพัฒน์บรรณกิจ ๑ พระครูสังฆบริหาร ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ ขอให้พระคุณผู้รับตำแหน่งทั้งปวงนี้ มีความสุขสิริสวัสดิ์สถาพร ในพระบวรพุทธศาสนา เทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๘ เป็นปีที่ ๒๐ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ถนอม กิตติขจร

นายกรัฐมนตรี

สารบัญ

หน้า

หน้า

หน้า

หน้า

แก้คำผิด

ผิด	ถูก	หน้า	บรรทัด
ปูฏ . . .	ปูฏ . . .	๙๐	๖
บาทต้นบรรทัด ๗ กับ ๘ เรียงไขว้กัน	ให้ยก รชตํ ราชโกสมฺหิ ลงไป ไว้บรรทัด ๘ ยก รชชารหสฺสิมํ เทนฺตุ ขึ้นไปไว้บรรทัด ๗	๑๑๐	๗–๘
(การในฐานนั้น ๆ ในพระ)	(การคิดค้น) ในฐานนั้น ๆ ในพระ	๔๑๓	๑
(ทั้งนี้ก็	(ทั้งนี้ก็)	,,	๒
ซึ่งมิได้มา	ซึ่งมิได้มาพบ	๔๓๗	๙
ห้วงพระ	ห้วง	,,	๑๔
(ถกถ้วน)	(ถูกถ้วน)	๕๑๕	สุด
จรํ	จิรํ	๖๐๒	๒
(มี)	(นาค)	สารบัญ [๒๓]	๑๓

คำโคลงเรื่องพระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำโคลงเรื่องพระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

๏ แถลงเรื่องพระบาทเจ้า จอมภพ
มกุฎเกล้าปรารภ เริ่มตั้ง
แต่ผนวชเท่าครบ ปริวัตร
จนสวรรคตยั้ง ยกข้อธรรมแสดง ฯ

◎ ท่านนั้นเรียนปิฎกรู้ นานกาล
พระพุทธ ฯ ขุน อาจารย์ บอกชี้
ทรงมคธชำนาญ แปลเปรื่อง
ธรรมบททีปนี้นี้ ทราบแจ้งเดิมมา ฯ

◎ วินัยทรงทราบได้ ก่อนทรง ผนวชเอย
ปฏิบัติอย่างใดตรง คดอ้อม
น้อมจิตผนวชประสงค์ หมายมุ่ง ผลนา
การปฏิบัติคดค้อม ท่านนั้นหลีกหนี ฯ

◎ ปีวอกฉศกไท้ บรรพชา
หนึ่งหนึ่งแปดหกตรา* ศกตั้ง
ประทับอยู่วัดมหา- ธาตุรุ่ง สามเอย
ทำอุปัชฌายวัตติยั้ง ครบถ้วนหลีกลา ฯ

---

* จ. ศ. ๑๑๘๖ ตรง พ. ศ. ๒๓๖๗. ร. ศ. ๔๓.

◎ สมอรายเมื้อเพื่อ จำพัส- สาเอย
ทรงศึกษาดำรัส ไต่ข้อ
สมภารท่านไม่ถนัด ปาฐัฏฐ กถาเอย
อ้างแต่ลัทธิอ้อ ว่าเจ้าคุณสอน ฯ

◎ ทรงสังเวคเหตุนั้น เป็นมูล
เอาโง่มาถือทูน แบกไว้
วิชาไม่เกื้อกูล เป็นประโยชน์ ตนนา
ความโง่ใช้ไม่ได้ เทียบคล้ายเดียรถีย์ ฯ

◎๒ จึงเสด็จคืนกลับยัง มหาธาตุอีกครั้ง
เพื่อได้เล่าเรียน คันถา ฯ

◎ ทรงวิสุทธิมัคไซร้ วันหนึ่งแปดลานได้
ไม่ต้องชักนำ เลยนา ฯ

◎๔ เรียนจนสังฆราชสิ้น วิชา ลงแฮ
ของแปลกไม่มีมา อีกแล้ว
จึงไปศึกษาอา- จารย์ภู่ วิเชียรเอย
ลัทธิเปรียบเหมือนแก้ว ละเอียดล้ำคำสอน ฯ

◎๒ พระวิเชียรมอดม้วย อาจารย์ลับดับด้วย
แต่นั้นท่านคิด บอกสอน ฯ

◎ บาเรียญจึงมากขึ้น คนใดใจมั่นตื้น
แอบด้อมคอยฟัง มากนา ฯ

๔ คนศรัทธาบวชขึ้น มากหลาย
สามสิบมีเศษปลาย กว่าแล้ว
คิดกลับวัดสมอราย ตั้งคณะ
ธรรมยุติกาแพร้ว เพริดพร้อมโทขาล* ฯ

◎ สมบูรณ์บริษัทพร้อม มากหลาย
เณรพระทั้งหญิงชาย พวกบ้าน
จำศีลเทศน์บรรยาย บุญบาป
คนแน่นลือแผ่สร้าน ตลอดบ้านบางสวน ฯ

◎ วังหน้าท่านก่อเกื้อ อุปถัมภ์
ตำหนักคล้ายโรงธรรม ปลูกสร้าง
มีเก๋งใหญ่ประจำ กลางแถบ ถนนนา
ห้ากุฎีรายข้าง น่านั้นหอไตร ฯ

◎ บาเรียญมีมากขึ้น หลายองค์
สำเร็จดังประสงค์ ท่านไท้
สมเคราะห์สั่งสอนตรง บเพ่ง ลาภนา
แสวงแต่ชอบธรรมให้ ถูกต้องบาลี ฯ

◎ จึงมีนามเรียกร้อง กันมา
ธรรมยุติกคณา กล่าวชี้
เป็นผู้พวกแสวงหา ความชอบ ถูกเฮย
ของพิบัติเก่าก็ มละทิ้งสละเสีย ฯ

---

* เข้าใจว่าปีขาลโทศก จ. ศ. ๑๑๙๒ พ. ศ. ๒๓๗๓

◎ อยู่มาดังว่านี้ ช้านาน
จนกระทั่งถึงกาล เท่านี้
ขึ้นห้าค่ำพุธวาร เดือนยี่ วอกแฮ
หนึ่งหนึ่งเก้าแปดชี้* ศกท้ายอัฐประสงค์ ฯ
◎ เรือกระบวรแห่ไท้ เสด็จมา
ทรงสถิตนวา- วาสแล้ว
บวรนิเวศมหา สถานสุข เกษมเอย
เรืองพระเกียรติจรัสแม้ เทียบคล้ายสุริยัน ฯ
◎ ภิกษุตามเสด็จห้า สิบครบ
ปีใหม่ร้อยบรรจบ เคลื่อนใคล้
ร้อยสามสิบเต็มลบ จนกระทั่ง
ไข้ใหญ่ระกาไซร้ เท่าสิ้นสุดกาล ฯ
◎ ปีไก่เชิญท่านไท้ ชินศรี
มาสถิตงามดี มุขหน้า
กาไหล่พระรัศมี ฝังเนตร
เพ็ชรอุณาโลมหร้า ร่วงรุ้งติดถวาย ฯ
◎ ปิดทองหลวงราษฎร์บ้าง ทั้งองค์
สำเร็จดังประสงค์ เพริศพริ้ง
ปฏิบัติท่านทรง แรงเรี่ยว
บุญบห่อนหย่อนทิ้ง ค่ำเช้าคราวทำ ฯ

---

* จ. ศ. ๑๑๙๘ ตรง พ. ศ. ๒๓๗๙. ร. ศ. ๕๕

◎ สิบสี่ปีแต่ตั้ง ปฏิบัติ
สมเคราะห์สอนบริษัท ทั่วหน้า
อาวาสวิหารจัด แปลงทุก ปีเอย
การกิจบให้ช้า แปลกขึ้นทุกปี ฯ
◎ ปีจอพอสุดสิ้น สุทิน
พระนั่งเกล้าภูมินทร์ ล่วงแล้ว
เสนายิ่งใหญ่ผิน พูดปรึก- ษาเอย
ทูลกระหม่อมพระแคล้ว ผนวชร้างครองถวัลย์ ฯ
◎ จึงบัญชาสั่งเจ้า หมื่นศรี
เสาวรักษ์ราชภักดี รีบเมื้อ
ไปเชิญเสด็จจอมตรี ภพนาถ
เสวยมไหศวรรย์เกื้อ ก่อสร้างสืบวงศ์ ฯ
◎ ขุนนางมาอ่อยอ้อน ยาจนา
ให้ปริวัตรออกมา ช่วยเกื้อ
ราชกิจพระราชา ก่อนว่าง
ตรีศกกุนท่านเมื้อ* ผ่านพื้นภูมิเถลิง ฯ
◎ สรงน้ำพระศพเช้า เสด็จจาก วัดเอย
อาวาสวิหารหาก มละแล้ว
ค่ำเจ้าใหญ่น้อยมาก ถวายสัตย์ ทั่วนา
ตรงพักตร์พุทธรัตน์แก้ว พรั่งพร้อมสิบสงฆ์ ฯ

---

* จ.ศ. ๑๒๑๓. ตรง พ.ศ. ๒๓๙๔. ร.ศ. ๗๐.

◎ ลาผนวชวัดพระแก้ว โบสถ์สถาน
เสด็จประทับสำราญ แรกนั้น
คลังศุภรัตภูบาล เนาสถิต
ที่พลับพลาฝากั้น แทบใกล้โรงแสง ฯ
◎๓ พันสองร้อยสิบสาม* กุญตามสังเกตซั้น
เดือนหกเพ็ญกระชั้น แต่นั้นท่านเป็นพระราชา ฯ
◎๒ ศุกร์หนึ่งการเสร็จแล้ว เสวยสมบัติผ่องแผ้ว
จัดตั้งพระสงฆ์ ขุนนาง ฯ
◎๔ ทองคำชั่งสิบน้ำ หนักทวี
ช่างแผ่หุ้มรัศมี พุทธเจ้า
ทรงนามพระชินศรี สองกาบ ประกับนา
สีขาบขาวแดงเข้า รัดหุ้มของเดิม ฯ
◎ ฉัตรตาดพวงภู่ล้วน บุบผา ทองเฮย
ดวงรัตนห้อยบูชา พุทธเจ้า
หิรัญมาศพฤกษา หนึ่งคู่
ต่างประเทศน้อมเกล้า สั่งให้มาถวาย ฯ
◎ ครั้งหลังต้นไม้คู่ สองศอก สูงเฮย
ผ้าตาดใหญ่ไร้ดอก ห่มห้อย
พระราชทรัพย์นำออก ทรงอุทิศ
ทำสักการไม่น้อย มากครั้งหลายคราว ฯ

---

* พ.ศ. ๒๓๙๔. ร.ศ. ๗๐.

◎ ไตรแพรสามร้อยถ้วน สั่งจัด
ผ้าบาตรเชิงบาตรขัด เรียบร้อย
ทานทำทั่วบริษัท พวกศิษย์ หลวงแฮ
กราบพระบั่กเรียงถ้อย ผ่องพ้นไพรี ฯ
◎ หนึ่งสองหนึ่งเจ็ดถ้วน[1] ปีเถาะ
ช่างหล่อฐานทาบเกาะ ทับเข้า
เดือนแปดเจ็ดค่ำเหมาะ วันพฤหัส
เทผูกถากลวดเร้า ร่วงเนื้อทองกระเด็น ฯ
◎ เดือนสิบสามค่ำขึ้น ปิดทอง
ชื่อประทากล้องสอง เที่ยวทั้ง
การสมโภชฉลอง ห้าท่วน วันเอย
โขนหุ่นไม้ลอยตั้ง ค่ำแล้วหนังโหม ฯ
◎ ดอกไม้ไฟใหญ่น้อย นานา
พลุตับพุ่มระทา ปี่บร้อง
ตะไลร่อนเวหา กรวดพุ่ง
พร้อมฝรั่งยืนสูบกล้อง ฉัตรชั้นพะเนียงหมุน ฯ
◎ เมื่อหนึ่งสองหนึ่งเก้า[2] มะเส็ง
สะเก็ดทองเส็งเคร็ง เก็บได้
รวมรวบห่อขึ้นเต็ง สอบชั่ง
เงินแลทองประสมให้ หล่อไท้ชินศรี ฯ

๑., พ. ศ. ๒๓๕๘. ว. ศ. ๗๔. ๒. พ. ศ. ๒๔๐๐. ว. ศ. ๗๖.

◎ เสร็จแล้วกาไหล่สิ้น ทองคำ
ยี่สิบบาทงามขำ เผือกแผ้ว
มะเมียพุทธรูปสำ- เร็จตลับ ด้วยนา
บรรจุพระธาตุแล้ว สี่ถ้วนวันฉลอง ฯ

◎ มุงหลังคาจั่วบั้น เสร็จสรรพ์
ประดับกระเบื้องต่างพรร- ณ แต้ม
ตรามงกุฎพระขรรค์ พานรับ รองนา
ตรีมุขะวาบแว้ม ขจิตรด้วยกระเบื้องสี ฯ

◎ ผนังในเขียนใหม่ล้วน ทั่วสรรพ
เสาสิบตำลึงนับ ค่าให้
ปิดทองแทรกลายสลับ เสาละแปด บาทนา
หมดจดพอดูได้ ภาคพื้นต่างสี ฯ

◎ เจดีย์เอียงยอดโน้ม เฉลียงครอม
รื้อคดก่อแก้ถนอม ยอดไว้
ตรงเที่ยงเฉกเช่นจอม ของเก่า
คลองเก่าดินถมให้ ก่อสร้างพิหารเก๋ง ฯ

◎ ตึกหมู่สองแห่งสร้าง ก่อผนัง
หมู่หนึ่งมีเจ็ดหลัง ครบถ้วน
เปลี่ยนกุฎีที่ผุพัง ของเก่า
ขาวสะอาดงามล้วน ฝ่ายเบื้องแถบถนน ฯ

◎ กุฎีที่ตำหนักเจ้า สิบเอ็ด หลังเอย
สองฟากถนนเสร็จ ก่อตั้ง
จงกรมสถานเผด็จ ขวางสกัด
ยังอีกหมู่หนึ่งยั้ง ท่านไท้ใหม่ทำ ฯ

◎ ที่นี้จะกล่าวด้วย พระศาสดา
สมเด็จเจ้าพระยา ญาตินัอย
มหาอัครเสนา จอมช่าง
วัดประดู่แช่มช้อย ท่านสร้างอุปถัมภ์ ฯ

◎ พระศาสดาก่อตั้ง ในวิหาร
วัดประดู่สถาน ที่นั้น
รับสั่งว่าก่อนกาล เคยคู่
บวรนิเวศมุขสั้น สั่งให้ก่อพิหาร ฯ

◎ หนึ่งสองสองหนึ่งถ้วน[๑] บีมะแม
ทำรากพิหารแล ก่อสร้าง
ศาสดายกลงแพ มาส่ง
เข็นพระขึ้นท่าช้าง พักไว้อัมพวาย ฯ

◎ พิหารสร้างเกือบแล้ว สี่ปี
พระศาสดามุนี ยกตั้ง
ขึ้นสามค่ำผัคคุณี วันพฤหัส
เบญจศกกุนยั้ง[๒] รักไล้ทาฎู ฯ

---

๑. พ. ศ. ๒๔๐๒. ร. ศ. ๗๘. ๒. พ. ศ. ๒๔๐๖. ร. ศ. ๘๒.

◎ พระศอชำรุดครั้ง ลากมา
พักวัดสุทัศนา ก่อนกี้
กรมวรศักดิ์บัญชา เทผูก
ทองเสก็ดตกหมื้ หล่อไท้ศาสดา ฯ

◎ แต่งก้าไหล่เช่นไท้ ชินศรี
เสร็จพักไว้ตามมี ก่อนแล้ว
โต๊ะตั้งหน้าชุกชี ฐานพระ แก้วนา
ทั้งคู่ทองสุกแผ้ว น่าปลื้มใจชม ฯ

◎ บี่ขาลภูวนาถเมื่อ* เมืองเหนือ
ชินราชยังหลอเหลือ อยู่โน้น
ชินศรีอยู่ใกล้เกลือ รอกลับ
เงินหาบแหวนหยกโล้น สอดนิ้วสวมถวาย ฯ

◎ มีรับสั่งอรรถเอื้อน โองการ
โดยพระราชบรรหาร ดั่งนี้
บวชนาคใคร่พบพาน สังฆกิจ
ภัณฑุกรรมนั่นชี้ สักครั้งอยากเห็น ฯ

---

* เข้าใจว่าขาลอัฐศก จ. ศ. ๑๒๒๘. พ. ศ. ๒๔๐๙. ร. ศ. ๘๕.

◎ บวชนาคอยากจักให้ สงฆ์ทำ
สังฆกิจภัณฑุกรรม สักครั้ง
แล้วก็เงียบบมิสำ เร็จสั่ง
เห็นจักคิดรอรั้ง เผื่อไท้ผนวชเอง ฯ

◎ เอกโทททวิติถ้วน[1] ปีระกา
อภิเษกปฏิมา บุษยน้อย
สรงสถิตตรางคา พราหมณ์จัด
ทรงเพ็ชราภรณ์ย้อย ลาดพื้นแผ่นทอง ฯ

◎ ถวายนามไว้ดังนี้ พระพุทธบุษยรัตน์ชั้
จักรพรรดิมณี- มัยเอย ฯ

◎ ปรารภการก่อสร้าง วัดถวาย
พระพุทธบุษยรัตน์หมาย เหล่านั้น
การใหญ่มากหลากหลาย เหลือที่ ทำนา
รัชกาลหดสั้น เสร็จบ้างบางเหลือ ฯ

◎ ปีเถาะโพธิ์พืชแท้[2] ดลมา
แต่ประเทศพุทธคยา อ่าวโพ้น
รับสั่งพระราชา ให้ซร่าง
แท่นเช่นวัดปทุมโน้น จักได้ปลูกโพธิ์ ฯ

---

๑. จ. ศ. ๑๒๒๓ พ. ศ. ๒๔๐๔ ร. ศ. ๘๐

๒, เข้าใจว่าเถาะแพศก จ. ศ. ๑๒๒๙. พ. ศ. ๒๔๑๐. ร. ศ. ๘๖,

◎ แถลงความประวัติต้น บรรพชา
เริ่มเรื่องตั้งแต่ปรา- รภสร้าง
พุทธรัตนมหา สถานที่ สถิตเอย
ของพระบุษยรัตน์ข้าง นิเวศน์ไท้ในสวน ฯ

◎ พระบาทสมเด็จเจ้า จอมภพ
อาวาสทรงปรารภ เริ่มไว้
แท่นรองพระมณฑป งาแกะ
พุทธรัตนสถานให้ กล่าวตั้งนามพิหาร ฯ

◎ เสาสีลารอบชั้น ชานเฉลียง
ห้าชั่งต้นหนึ่งเรียง รอบตั้ง
สีลาสลับปรับเพียง สีต่าง ลายนา
เป็นดอกสอดสีทั้ง รอบชั้นเชิงผนัง ฯ

◎ ผนังนอกขจิตรด้วย เศลา
ซุ้มยอดบัญชรปรา- กฏพริ้ง
ลายรูปอย่างพระตรา จอมภพ
พื้นขัดน่านอนกลิ้ง ตลอดชั้นบันได ฯ

◎ เพดานการใหญ่ล้น วิจิตรนัก
แลเหลือบลายจำหลัก หลากล้น
ไม่มีที่ไหนหัก แล้วพ่อ
ในโลกเที่ยวสืบค้น ห่อนได้ไหนเสมอ ฯ

◎ มณฑปจักบุหุ้ม ทองคำ
ยังขัดหาคนนำ ที่ซื้อ
ได้ทองจักทรงทำ ให้เสร็จ
มณฑปทองหวังดื้อ สฤษฎิ์ให้คนเห็น ฯ

◎ ผนังในเขียนเรื่องเจ้า จำปา- สักเอย
พรานหนึ่งได้พระมา เลือดเส้น
ยิงสัตว์เก็บนองา ขายมาก
โลหิตทาบ่เว้น ลาภล้นคนฦๅ ฯ

◎ เจ้าจำปาสักแจ้ง เหตุผล
ขอรูปพระทศพล บุษยแก้ว
มาตบแต่งบวงบน บูชิต
ทองแผ่หุ้มฐานแล้ว ประดับด้วยพลอยหุง ฯ

◎ ปางกาลพระเลิศหล้า ผ่านภพ
หนึ่งหนึ่งเจ็ดสี่ครบ* วอกแล้
พระแก้วลุถึงทบ ชูเชิด บุญนา
สืบเนื่องวงศ์กษัตริย์แม้ สี่ถ้วนรัชกาล ฯ

---

* พ.ศ. ๒๓๕๕. ร.ศ. ๓๑.

◎ สมเด็จมกุฎเจ้า จอมภพ
ทรงศรัทธาเคารพ ใหญ่ล้น
จัดแจงแต่งถ้วนครบ แท่นเครื่อง ประดับนา
นิลเลือกเจียรุไนค้น ศกเส้นทำถวาย ฯ
◎ อาภรณ์เพ็ชร์ใหญ่น้อย ทั่วองค์
อย่างใหญ่แปดชั่งตรง หนึ่งนั้น
ขนาดย่อมลดลง เพียงหก ชั่งนา
เพ็ชรห่อราคาสั้น บได้แสดงมูล ฯ
◎ ปางเมื่อการใหญ่นั้น บ่ทัน เสร็จเฮย
สูรย์ใหญ่พอมาบรร- จบเข้า
เสด็จเพื่อสุริยัน สรรพคราธ
พอกลับพระโรคเร้า เรื่องไข้ไพรพนม ฯ
◎ หนึ่งสองสามจุดท้าย* มังกร
เสด็จครรไลจร ลับลี้
ละทิ้งพระนคร สมบัติ
เกษมสุขแต่ก่อนกี้ ลับสิ้นสูญหาย ฯ
◎ สมเด็จไทท่านท้าว เมือสวรรค์
มากยิ่งความอัศจรรย์ ก่อให้
ผิดแปลกประหลาดสรรพ์ นรชาติ
บุญท่านหากทำไว้ ก่อให้เกิดเปีน ฯ

---

๑. (มะโรง สัมฤทธิศก จ. ศ. ๑๒๓๐) พ. ศ. ๒๔๑๑. ร. ศ. ๘๗.

◎ วันประสูติแรกตั้ง ชันษา
อาทิตย์ดุลย์สามนา แม่นถ้อย
จันทรอัสยุชา เคียงเสพ
วันท่านสมภพคล้อย เคลื่อนพ้นจากครรภ์ ฯ

◎ พระบาทจอมภพเจ้า ดลสวรรค์
สิบหกองศากันย์ เที่ยงแท้
วันเพ็ญอุตรภัทจันทร์ เคียงเสพ
ยามหนึ่งประโคมแสร้ ท่านหล้วงลับไกล ฯ

◎ เพ็ญเดือนสิบเอ็ดนั้น ควรนำ
ชาวนครสังเกตจำ ทั่วหน้า
วันไทธิเบศร์ทำ ความละ
ราชประวัติสิบห้า ค่ำขึ้นวันครู ฯ

◎ ไทท่านสถิตด้าว แดนใด
จงทราบความเป็นไป แห่งข้า
บุญเราส่ำสมใน เขตยิ่ง ยอดแฮ
อุทิศถึงผ่านฟ้า เพื่อได้สุขเกษม ฯ

◎ การบุญทำบัดนี้ เท่าใด
อุทิศแด่จอมไท เทพท้าว
เป็นผู้ประเสริฐใน หมู่พวก เรานา
จงเสร็จประสงค์ก้าว ข้ามขึ้นเมืองสวรรค์ ฯ

◎ ความสุขก่อทุกข์ให้ เหลือการณ์
ยามวิโยคสังขาร เกือบใกล้
อายุไม่ทนนาน พลันดับ เร็วนา
ประทีปกลางลมไซร้ ห่อนตั้งยืนยาว ฯ

◎ สังขารไม่เที่ยงแท้ พลันดับ
ตายเกิดนี้คู่ปรับ คู่สร้าง
เกิดแล้วย่อมแตกยับ แหลกย่อย
หมดดับสังขารร้าง สุขล้ำใหญ่หลวง ฯ

◎ ชนไม่ประมาทแล้ว ความดี
ยามหนุ่มโรคห่อนทวี ห่างม้วย
กายแตกจักพึงมี เป็นแน่ จริงนา
เตรียมคิดถึงตัวด้วย เกิดแล้วพลันตาย ฯ

◎ สังขารไม่เที่ยงแท้ คงทน
หนึ่งย่อมนำทุกข์ดล ส่งให้
เป็นของใช่ตัวตน ชนห่อน หวงนา
เห็นแน่ตามจริงไซร้ นี่แท้ความดี ฯ

◎ ปัญญาความรอบรู้ ของสัจ
เผาเครื่องหม่นหมองขจัด หมดน้อย
อินทรีย์หกสกัด คอยปิด ระวังนา
สรรพเครื่องหม่นหมองด้อย ซัดทิ้งสละเสีย ฯ

◎ ยกธรรมสื่อย่างแล้ว อันใด
จักเพิ่มความผ่องใส ภพหน้า
แด่สัตว์ที่หมุนไป ยังชาติ
กำจัดทุกข์ภัยกล้า เครื่องร้อนผ่อนหาย ฯ

◎ เบญจขันธ์ก่อทุกข์พร้อม ไหลมา
ทุกข์เกิดเพราะตัณหา ยึดมั่น
ทุกข์ดับเพราะปฏิปทา เป็นท่าม กลางแฮ
มรรคแปดประการนั้น แจกแจ้งทางกลาง ฯ

◎ ชนไม่ประมาทแล้ว ความดี
เป็นกุศลราศี ใหญ่กว้าง
อัปปมาทไม่มี สิ่งเทียบ เสมอนา
เฉกเช่นรอยเท้าช้าง อื่นล้วนประชุมลง ฯ

◎. อัปปมาทถิ่นใกล้ นฤพาน
ประมาทมัตยุผลาญ ชีพสิ้น
ไม่ประมาททนกาล ยาวยืด
ใครประมาทชีพหวิ้น เช่นคล้ายคนตาย ฯ

◎ ใครรู้ความต่างแล้ว จงจำ
บัณฑิตท่านชักนำ บอกไว้
ไม่ประมาทเร่งทำ สิ่งชอบ เสียนา
อัปปมาทนั้นไซร้ ปราชญ์แล้วควรแสวง ฯ

◎ เอวังดังที่ได้ แสดงเขียน
พอเพื่อความหวังเพียร เท่านี้
เกิดดับเครื่องหมุนเวียน ของสัตว์
เรียงเรื่องนำมาชี้ ประวัติแจ้งเกิดตาย ฯ

◎ กำหนดสี่บาทแท้ นาฬิกา
เริ่มแรกแต่พรรณนา เรื่องนี้
เป็นสังเวคกถา ปรารภ
ภาษิตบัณฑิตชี้ เพื่อให้ภิรมย์ ฯ

อุตฺตรทิสาคมนมคฺโค

ระยะทางเสด็จประพาสเมืองเหนือ

คำนำ

ระยะทางเสด็จประพาสเมืองเหนือนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า "เมื่อพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชได้ ๙ พรรษา ในปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๑๙๕ ตรง พ.ศ. ๒๓๗๖ ได้เสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ แล้วทรงพระราชนิพนธ์ระยะทางไว้เป็นภาษามคธ (เรียกว่า อุตฺตรทิสาคมนมคฺโค) หอพระสมุด ฯ ได้ต้นฉบับไปจากวัดบวรนิเวศ"

และทรงอธิบายไว้อีกว่า "เรื่องที่พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จธุดงค์ไปทางเมืองเหนือเมื่อยังทรงผนวช สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ได้ทรงเรียบเรียงเป็นเรื่องราวไว้ แต่ในพระนิพนธ์นั้นปรากฏรายวันที่เสด็จไปถึงไหนเมื่อวันใด แต่บางแห่งรายวันและตำบลทั้งปวงซึ่งได้เสด็จไปถึง พึ่งปรากฏบริบูรณ์ในพระราชนิพนธ์ฉบับนี้ นับว่าจะเป็นประโยชน์ให้ความรู้แก่ผู้อ่านได้อย่างหนึ่ง"

พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ หอพระสมุด ฯ ให้แปลขึ้นไว้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช โปรดให้พิมพ์ครั้งแรก เมื่อปีฉลู ๒๔๖๘ ในการพิมพ์ครั้งนี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้ให้นาวาอากาศเอก เมฆ อำไพจริต ป.ธ. ๙ ตรวจชำระอีกทั้งอรรถทั้งแปล

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

อุตฺตรทิสาคมนมคฺโค

๑, ปญฺจนวุตฺยาธิกสตฺตุตฺตรสหสฺสสเก สปฺปสํวจฺฉเร ปุสฺสมาสสฺส ชุณฺหปกฺขสงฺขาเต ทุติยปกฺขมฺหิ จตุตฺถิยา ติถิยํ โสรวาราย อหํ ทุติยภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา มชฺฌนฺติเก วีติวตฺเต วฑฺฒมานกจฺฉายาย อตฺตโน วิหารโต นิกฺขมิตฺวา อุตฺตรทิสายํ อคมาสึ

๒, ปญฺจมิยา ปน ปุพฺพณฺเห ปุราณายุทฺธยํ สมฺปตฺวา ธรมา-วิหาเร ภิกฺขํ คณฺหึ

๓, ตโต นิกฺขมิตฺวา ปญฺจมิยํเยว รตฺติภาเค มชฺชารีคาเม นิปชฺชึ

๔, ปุนทิวสโต นิกฺขมิตฺวา ฉฏฺฐิยํ สมคฺคคาเม นิปชฺชึ

๕, สตฺตมิยํ ชยนาทปุเร มหาธาตุติตฺเถ นิปชฺชึ

๖, อฏฺฐมิยํ ชีดักขนนคาเม นิปชฺชึ

๗, นวมิยํ พยุแด่นปพฺพตาสนฺเน คาเม นิปชฺชึ

๘, ทสมิยํ โกรกพรคาเม นิปชฺชึ

๙, เอกาทสิยํ สคฺคนคเร วาลุกฺกุจฺจติตฺเถ นิปชฺชึ

๑๐, ทฺวาทสิยํ เกอยชยคามเก นิปชฺชึ

๑๑, เตรสิยํ บ้านร้ายคาเม นิปชฺชึ

๑๒, จุทฺทสิยํ หตฺถิโปตกปพฺพเต นิปชฺชึ

แปลอุตตรทิสาคมนมัคโค

๑, ณ วันเสาร์ ๔ ค่ำในปักษ์ที่ ๒ กล่าวคือข้างขึ้น* เดือนยี่ ปีมะเส็ง ศก ๑๑๙๕ เราฉันอาหารครั้งที่ ๒ (คือเพล) แล้วพอล่วงเที่ยงวันตะวันชายก็ออกจากวิหารของตน ไปทางทิศเหนือ

๒, ขึ้น ๕ ค่ำเพลาเช้าถึงกรุงอยุธยาเก่า พักรับภิกษาหารที่วัดธรรมา

๓, ออกจากวัดธรรมาไปพักแรมที่บ้านนางแมวในวันขึ้น ๕ ค่ำนั้นเอง

๔, ออกแต่วันใหม่ขึ้น ๖ ค่ำ พักแรมที่บ้านสมัค

๕, วันรุ่งขึ้น ๗ ค่ำ พักแรมที่ท่าวัดมหาธาตุ เมืองไชยนาท

๖, ขึ้น ๘ ค่ำ พักนอนที่บ้านชีดักขนน

๗, ขึ้น ๙ ค่ำ พักแรมที่บ้านใกล้เขาพยุแด่น

๘, ขึ้น ๑๐ ค่ำ พักแรมที่บ้านโกรกพระ

๙, ขึ้น ๑๑ ค่ำ พักแรมที่ท่าหาดสูง เมืองนครสวรรค์

๑๐, ขึ้น ๑๒ ค่ำ พักแรมที่หมู่บ้านเกอยไชย

๑๑, ขึ้น ๑๓ ค่ำ พักแรมที่บ้านร้าย

๑๒, ขึ้น ๑๔ ค่ำ พักแรมที่เขาลูกช้าง

---

* ที่ตรัสเรียกข้างขึ้นว่า 'ปักษ์ที่ ๒' นี้เข้าใจว่าตรัสตามคติครั้งพุทธกาล ที่นับข้างแรมเป็นต้นเดือน เป็นปักษ์ที่ ๑ ข้างขึ้นเป็นปลายเดือน จึงเป็นปักษ์ที่ ๒ วันเพ็ญเป็นวันสิ้นเดือน

๑๓, ปณฺณรสิยํ กมังคาเม นิปชฺชึ

๑๔, ปุสฺสมาสสฺส กาลปกฺขมฺหิ ปาฏิปเท ชีววาเร สนามเคล-คาเม นิปชฺชึ

๑๕, ทุติยติถิยํ วิสฺสณุโลกนครํ สมฺปตฺวา ตตฺถ ฉ ทิวเส วีตินาเมตฺวา ตตฺถ ตตฺเถว วิจริตฺวา ตโต สตฺตมทิวเส นิกฺขมิตฺวา นวมิยํ หาดกรวดสงฺขาตวาลิกาปุลิเน นิปชฺชึ

๑๖, ทสมิยํ ปากภิงฺคคามสฺส วาลิกาปุลิเน นิปชฺชึ

๑๗, เอกาทสิยํ บ้านแก่งคาเม นิปชฺชึ

๑๘, ทฺวาทสิยํ บางโพคาเม นิปชฺชึ

๑๙, เตรสิยํ ปน นาวาย อุตฺตริตฺวา มคฺเคน คนฺตฺวา สิลา-สนฏฺฐานํ วนฺทิตฺวา ตทเหว ปจฺจาคจฺฉึ

๒๐, จุทฺทสิยํ ปาโตว ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา มคฺเคน คนฺตฺวา นาติ-สายณฺเห สฺวางฺคปุรึ สมฺปาปุณิตฺวา ตตฺถ เอกรตฺตึ วสิตฺวา ปณฺณรสิยํ วฑฺฒมานกจฺฉายาย นิวตฺติตฺวา บางโพติตฺเถ นิปชฺชึ

๒๑, มาฆสฺส ชุณฺหปกฺขสฺส ปาฏิปเท สคฺคโกลปุรึ คนฺตุกาโม ตโต นิกฺขมิตฺวา ปุ่นบี่ สิลาสนฏฺฐานํ วนฺทิตฺวา โถกํ วีตินาเมตฺวา ตโต นิกฺขมิตฺวา รตฺติภาเค ด่านแม่รมันติกสาลํ สมฺปตฺวา ตตฺเถว นิปชฺชึ

๒๒. ทุติยติถิยํ สคฺคโลกปุรึ สมฺปตฺวา ปพฺพตมูลาราเม นิปชฺชึ

๑๓, ขึ้น ๑๕ ค่ำ พักแรมที่บ้านกะมัง

๑๔, วันพฤหัสบดี เดือนยี่ แรมค่ำ ๑ พักแรมที่บ้านสนามเคล้

๑๕, แรม ๒ ค่ำ ถึงเมืองพิษณุโลก พักอยู่ที่เมืองนั้น ๖ วัน เที่ยวดูสถานที่ต่าง ๆ แล้ว ถึงวันที่ ๗ จึงออกจากเมืองพิษณุโลก ในวันแรม ๙ ค่ำ ไปพักแรมที่หาดทรายที่เรียกกันว่า หาดกรวด

๑๖, แรม ๑๐ ค่ำ ไปพักแรมอยู่ที่หาดทรายบ้านปากภิงค์

๑๗, แรม ๑๑ ค่ำ พักแรมบ้านแก่ง

๑๘, แรม ๑๒ ค่ำ พักแรมบ้านบางโพ

๑๙, ส่วนวันแรม ๑๓ ค่ำ ขึ้นจากเรือเดินทางไปไหว้พระแท่นศิลาอาสน์ แล้วกลับในวันนั้น

๒๐, แรม ๑๔ ค่ำ ฉันเช้าแล้วเดินทางไปเมืองสวางคบุรี ไม่ทันเย็นก็ถึง พักแรมอยู่ที่เมืองสวางคบุรีคืน ๑ รุ่งขึ้นวันแรม ๑๕ ค่ำ เวลาบ่ายก็กลับ มาพักแรมที่ท่าบ้านบางโพ*

๒๑, เดือน ๓ ขึ้นค่ำ ๑ คิดจะไปเมืองสวรรคโลก จึงออกจากบ้านบางโพไปไหว้พระแท่นศิลาอาสน์อีกครั้งหนึ่ง พักหน่อยหนึ่งแล้วก็ออกจากที่นั้นไปถึงศาลาด่านแม่ระมันกลางคืน พักแรมที่ศาลานั้นคืน ๑

๒๒, ขึ้น ๒ ค่ำ ถึงเมืองสวรรคโลก พักแรมที่วัดเชิงเขา

---

* บางโพ คือที่ตั้งเมืองอุตรดิตถ์บัดนี้

๒๓, ตติยติถิยํ อนุโตนคเร มหาธาตุวิหาเร วสิตฺวา ตตฺถ จตฺตาโร ทิวเส วีตินาเมตฺวา ฉฏฺฐมิยํ นาวํ โอตริตฺวา ทุ่งคารามํ สมฺปตฺวา ตตฺเถว นิปชฺชึ

๒๔, สตฺตมิยํ มชฺฌณฺหสมเย ธานีติตฺถํ สมฺปตฺวา นาวาย อุตฺตริตฺวา มคฺคโต สุโขทยนครํ คนฺตฺวา สายณฺเหเยว สมฺปาปุณิตฺวา ตตฺถ ทฺวิหํ วสิตฺวา ตติยทิวเส ปาโตว นิกฺขมิตฺวา ตโต นิวตฺติตฺวา นวมิยํ ธานีติตฺถสาลายํ นิปชฺชึ

๒๕, ทสมิยํ ธานีติตฺถโต นิกฺขมิตฺวา ชุมแสงคาเม นิปชฺชึ

๒๖, เอกาทสิยํ ตโต นิกฺขมิตฺวา ปากฺภิงฺคคาเม นิปชฺชึ

๒๗, ทฺวาทสิยํ มหิสคูถลทฺธนามกวาลิกาปุลิเน คาเม นิปชฺชึ

๒๘, เตรสิยํ กมังคามํ สมฺปาปุณิตฺวา ตตฺถ จตฺตาโร ทิวเส วสิตฺวา หตฺถิโปตกกูเฏ ปพฺพตปาเท วิหารมเห นิฏฺจาบี่เต ตโต นิกฺขมิตฺวา วชิรปาการปุรํ คนฺตฺวา มาฆสฺส กาฬปกฺขสฺส ทุติยติตฺถิยํ เชิงไกรคาเม นิปชฺชึ

๒๙, ตติยติถิยํ ปน มเกลือติตฺถสฺส คามสฺส วาลิกาปุลิเน นิปชฺชึ

๓๐, จตุตฺถิยํ สิมฺพลีคาเม นิปชฺชึ

๓๑, ปญฺจมิยํ สตสหสฺสขาณุกคาเม นิปชฺชึ

๓๒, ฉฏฺฐมิยํ สกรทีปคาเม นิปชฺชึ

๒๓, ขึ้น ๓ ค่ำ อยู่ที่วัดมหาธาตุภายในเมือง พักอยู่ ๔ วัน ถึงวันขึ้น ๖ ค่ำจึงลงเรือมาถึงวัดทุ่งคา พักแรมที่วัดทุ่งคานั้น

๒๔, ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาเที่ยงวันก็ถึงท่าเมืองธานี* จึงขึ้นจากเรือเดินทางไปเมืองสุโขทัย ถึงเย็นทีเดียว พักอยู่ที่นั่น ๒ วัน พอวันที่ ๓ ก็ออกเดินทางแต่เช้า กลับจากเมืองสุโขทัย มาพักแรมที่ศาลาท่าน้ำเมืองธานี

๒๕, ขึ้น ๑๐ ค่ำ ออกจากท่าเมืองธานี มาพักแรมที่วัดบ้านชุมแสง

๒๖, ขึ้น ๑๑ ค่ำ ออกจากบ้านชุมแสงมาพักแรมที่บ้านปากภิงค์

๒๗, ขึ้น ๑๒ ค่ำ พักแรมที่หาดทรายอันมีชื่อว่า หาดขี้ควาย

๒๘, ขึ้น ๑๓ ค่ำ ถึงบ้านกะมัง พักอยู่ที่นั้น ๔ วัน เมื่อเสร็จการฉลองวิหารวัดเชิงเขาลูกช้างแล้ว ก็ออกจากบ้านกะมัง ไปเมืองกำแพงเพชร ในเดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ พักแรมที่บ้านเชิงไกร

๒๙, แรม ๓ ค่ำ พักแรมที่หาดบ้านท่ามะเกลือ

๓๐, แรม ๔ ค่ำ พักแรมที่บ้านงิ้ว

๓๑, แรม ๕ ค่ำ พักแรมที่บ้านแสนตอ

๓๒, แรม ๖ ค่ำ พักแรมที่บ้านเกาะหมู

---

* คือเมืองสุโขทัยใหม่

๓๓, สตฺตมิยํ แสนปมราชนิวาเส ไตรตรึงนคเร โอณมนตาล-ปฏิมณฺฑิเต มหาธาตุเจติยวิหาเร นิปชฺชึ

๓๔, อฏฺฐมิยํ วชิรปาการปุรํ สมฺปตฺวา อนฺโต จ พหิ จ นคเร วิจริตฺวา ตตฺถ ตีณิ ทิวสานิ วสิตฺวา เอกาทสิยํ วชิรปาการ-นครโต ปจฺจาคนฺตฺวา พุทฺราสงฺขาตพทฺธนคามสฺส ติตฺเถ นิปชฺชึ

๓๕, ทฺวาทสิยํ บ้านแดนสงฺขาตสิมกคาเม นิปชฺชึ

๓๖, เตรสิยํ สีสฏฺฏวิลทฺธนามเก คาเม นิปชฺชึ

๓๗, จุทฺทสิยํ สคฺควนครสฺส อนฺติเม วาลิกาปุลิเน นิปชฺชึ

๓๘, ผคฺคุณมาสสฺส ปน ชุณฺหปกฺขสฺส ปาฏิปเท คุ้งสำเภาคาเม นิปชฺชึ

๓๙, ทุติยติถิยํ ขฺวาหํ พุทฺราสงฺขาตพทฺธนคามกนฺทิยา มุเข นิปชฺชิตฺวา รตฺติยํ เถเรน ทินฺโนกาโส หุตฺวา ปาโตว ภตฺตํ ภุญฺ-ชิตฺวา เถรํ อาปุจฺฉิตฺวา จกฺกสิรินคเร นิปนฺนปฏิมารูปญฺจ บางขาม-คาเม ลยารามวิหาเร เมตฺเตยฺยรูปญฺจ ปสฺสิตุํ อคมาสึ

๔๐, ตโต นิวตฺติตฺวา ตติยติถิยํ หาดกรวดสงฺขาตปเทสํ สมฺ-ปตฺวา ตตฺเถว นิปชฺชึ

๔๑, จตุตฺถิยํ ปน ปุพฺพณฺเห ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา อินฺทปมูลา-รามํ คนฺตฺวา นิปนฺนมหาปฏิมารูปํ วนฺทิตฺวา มชฺฌนฺติกสมเย ตโต

๓๓, แรม ๗ ค่ำ พักแรมที่วัดพระมหาธาตุ* อันประดับด้วยต้นตาลมียอดน้อมลงมา ในเมืองไตรตรึงส์ อันเป็นที่ประทับของพระเจ้าแสนปม

๓๔, แรม ๘ ค่ำ ถึงเมืองกำแพงเพชร เที่ยวดูทั้งในเมืองและนอกเมือง พักอยู่ ๓ วัน พอถึงวันแรม ๑๑ ค่ำ ก็กลับจากเมืองกำแพงเพชร มาพักแรมที่ท่าบ้านตราสัง กล่าวคือบางพุทรา

๓๕, แรม ๑๒ ค่ำ พักแรมที่บ้านสิม คือบ้านแดน

๓๖, แรม ๑๓ ค่ำ พักนอนที่บ้านอันได้ชื่อว่าหัวดง

๓๗, แรม ๑๔ ค่ำ พักแรมที่หาดทราย ท้ายเมืองนครสวรรค์

๓๘, ครั้นเดือน ๔ ขึ้น ค่ำ ๑ พักแรมที่บ้านคุ้งสำเภา

๓๙, ขึ้น ๒ ค่ำ เราพักแรมที่ปากน้ำบ้านตราสัง กล่าวคือบางพุทรา ในเวลากลางคืนพระเถระท่านให้โอกาส รุ่งขึ้นฉันอาหารแต่เช้าแล้วจึงอำลาพระเถระ ไปดูพระนอนที่เมืองจักรศรี และพระเมตไตรยที่วิหารวัดลัยบ้านบางขาม

๔๐, กลับจากวัดลัยแล้วล่องลงมา ขึ้น ๓ ค่ำ ถึงที่ ๆ เรียกว่าหาดกรวด พักแรมที่นั้นคืน ๑

๔๑, ครั้นขึ้น ๔ ค่ำ ฉันเช้าเสร็จแล้ว ไปวัดอินทรประมูลไหว้พระนอนใหญ่แล้ว เวลาเที่ยงก็กลับล่องลงมา ได้อรุณที่วัดตลาด

---

* ที่ตำบลวังพระธาตุ

นิวตฺติตฺวา นวาคตานํ รามญฺญานํ คามสฺส มิคาปณาราเม อรุณํ อุฏฺฐเปสึ

๔๒, ผคฺคุณมาสสฺส ชุณฺหปกฺเข ปญฺจมิยํ อตฺตนารามํ มหาธาตุวิหารํ สมฺปาปุณึ

อุตฺตรทิสาคมนมคฺโค สมตฺโต

เนื้อ หมู่บ้านมอญใหม่

๔๒, เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ก็กลับมาถึงวัดของตน คือวัดมหาธาตุ

สิ้นระยะทางที่ไปเมืองเหนือเท่านี้

ยุตฺตายุตฺตปฏิปตฺติองฺกนี

จดหมายเหตุการปฏิบัติชอบและไม่ชอบ

คำนำ

พระราชนิพนธ์จดหมายเหตุเรื่องนี้ ราชบัณฑิตยสภาได้ไปแต่วัดบวรนิเวศ ว่าต้นฉบับเป็นอักษรอริยกะลายพระราชหัตถเลขาภาษาบาลี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์แต่เมื่อยังทรงผนวช มีวันเดือนปีปรากฏในพระราชนิพนธ์ว่า วันศุกร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๓ ศักราช ๑๒๐๐ (ตรงกับปีจอ พ. ศ. ๒๓๘๑ เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลที่ ๓) ราชบัณฑิตยสภาได้ให้คัดเป็นอักษรไทยและแปลออกไว้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ โปรดให้พิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อปีเถาะ พ. ศ. ๒๔๗๐ ได้ความว่าเป็นเรื่องโปรดให้แต่งสมณทูตไปลังกา เมื่อปีระกา พ. ศ. ๒๓๘๐ โดยโปรดให้พระโสภิตะ (ชื่อพั้ก ต่อมาเป็นพระราชาคณะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์ ภายหลังลาสิกขารับราชการได้เป็นพระยาศรีสุนทรโวหาร ในรัชกาลที่ ๔) เป็นหัวหน้า แต่ไปไม่ถึงลังกา ไปถึงเพียงเกาะหมากก็ถูกเรียกกลับเสีย

ในการพิมพ์ครั้งนี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้ให้นาวาอากาศเอก เมฆ อำไพจริต ป. ธ. ๙ ชำระตัวบาลีที่ยังคลาดเคลื่อนอยู่บ้าง และแปลขึ้นใหม่ทั้งหมดเป็นอีกสำนวนหนึ่ง

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

คำชี้แจง

ของ

ผู้ชำระและแปล

ต้นฉบับลายพระราชหัตถเลขาที่ว่าเป็นอักษรอริยกะนั้นยังค้นไม่พบ การชำระจึงมีแต่ฉบับที่พิมพ์เมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๐ เท่านั้นเป็นต้นฉบับ ศัพท์ที่มีปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศัพท์ที่เป็นชื่อคนและของในภาษาไทย ทรงไว้ตรง ๆ ก็มี ทรงแต่งขึ้นเป็นศัพท์กลาย ๆ ก็มี ถ้าถอดอักษรมาคลาดเคลื่อนก็ทำให้มืดมัวหลงทางไปได้ และยากที่จะวินิจฉัยด้วย เช่นชื่อเรือกำปั่นในหน้าแรก ต้นฉบับพิมพ์ไว้ว่า "รมินุน-มัวแกวะนามาย มหาโปตนาวาย" และแปลไว้ว่า "ด้วยเรือกำปั่นใหญ่ชื่อรมินนมัวแกวะ" ค้นในพระราชพงศาวดารดูว่า ไทยเรามีเรือใหญ่อย่างไรบ้างหรือไม่ในรัชกาลนั้น ก็ได้พบความในพระราชพงศาวดารรัตนโกสินทรรัชกาลที่ ๓ กล่าวไว้ว่า "โปรดให้ต่อกำปั่นรบกำปั่นลาดตระเวน รักษาพระนครบ้าง ค้าขายบ้าง ชื่อเทพโกสินทร รบิลบัวแก้ว (รบิลบัวแก้วแตกที่หน้าเกาะไหหลำ แล้วสร้างใหม่ชื่อจินดาดวงแก้ว) แกล้วกลางสมุทร พุทธอำนาจ ราชฤทธิ วิทยาคม อุดมเดช เวทชะงัด วัฒนานาม สยามภพ จบสมุทร สุดสาคร" ดังนี้ จึงได้ทราบความจริงว่าเรือลำนั้นคือเรือ 'รบิลบัวแก้ว' นั่นเอง ลายพระราชหัตถ์อักษรอริยกะจะทรงไว้อย่างไร ไม่มีต้นฉบับจะสอบได้

จึงไม่กล้าแก้ 'รมินุนมัวแกวะ' ของท่านผู้ถอดและพิมพ์ไว้เดิม เป็น แต่ชี้แจงเสนอไว้ดังนี้

ชื่อเรืออีกลำหนึ่ง คือเรือพุทธอำนาจ (ข้อ ๑๗ หน้า ๔๒) พิมพ์ไว้เป็น 'พุทฺธอมฺนาถนาวาย' คำแปลก็คงเป็น 'โดยเรือพุทธ-อำนาถ' ได้พบในหนังสือเก่า ๆ ปรากฏว่าแต่ก่อนนี้คำว่า 'อำนาจ' ท่านเขียนกันเป็น 'อำนาถ'

นอกจากนั้น ที่สันนิษฐานได้แน่ก็แก้ ที่เป็นปัญหาเล็กน้อยก็ได้ทำเชิงอรรถไว้แล้ว.

น. อ. เมฆ อำไพจริต

ยุตฺตายุตฺตปฏิปตฺติองฺคนี

ลงฺกาที่ปคามีนํ ยุตฺตายุตฺตปฏิปตฺติองฺคนี มยา วชิรญาเณน องฺกิตา ปณฺฑิตา วิจาเรนฺตุ ยุตฺตายุตฺตวิชานนตฺถาย มนสิกโรนฺตุ

ยคฺเฆ ชานาตุ ๑๒๐๐ สุกฺเก มาฆ ๆ๑๒ อิทํ ลิขิยติ

สุภมตฺถุ ๑๑๙๙ สุกฺเก ปุสฺสมาสมฺหิ เทวมหานคเร สามานเมนฺโท มหาราชา ติณฺณํ บี่ฏกานํ มูลโปตฺถกตฺถาย เจว สารีริกธาตูนํ อตฺถาย จ อิธ โปตนาวานมตฺถิภาวกิตฺติสทฺทตฺถาย จ สีหลทีปํ ภิกฺขู รมินฺนมัวแกวะนามายํ มหาโปตนาวาย เปเสตุกาโม สงฺฆราเชน เจว โกฺรมฺมนฺชิเตน จ วชิรญาเณน จ สทฺธึ สมฺมนฺเตสิ

เตสุ สงฺฆราชา เจว โกฺรมฺมนฺชิโต จ น อิจฺฉึสุ อิโต ภิกฺขู ปหิณิตุํ อายสฺมา วชิรญาโณ เอโกว อิจฺฉิ ราชา ตสฺส สมฺนุมติโก หุตฺวา คมิเก ภิกฺขู ตเมว วิจินาเปติ

---

* เรือลำนี้ชื่อ 'รมิลบัวแก้ว' ถอดอักษรมาถูกหรือไม่ไม่ทราบ อาจจะทรงไว้เป็นคำไทยเลยก็ได้ คือเป็น 'รมิลบัวแกวะ' โปรดอ่านคำชี้แจงข้างต้น – เมฆ

จดหมายเหตุการปฏิบัติชอบและไม่ชอบ

[เรื่องส่งพระโสภิตะไปลังกาในรัชกาลที่ ๓]

จดหมายเหตุการปฏิบัติชอบและไม่ชอบ แห่งภิกษุทั้งหลายผู้ไปเกาะลังกา ข้าพเจ้าวชิรญาณจดหมายไว้ ขอผู้มีปัญญาทั้งหลายจงวิจารทำในใจเพื่อได้ทราบการอันควรและไม่ควร

ขอท่านผู้เจริญทั้งหลายจงทราบ หนังสือนี้ข้าพเจ้าเขียนเมื่อวันศุกร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือนสาม จุลศักราช ๑๒๐๐

ศุภมัสดุ วันศุกร์ เดือนยี่ จุลศักราช ๑๑๙๙ พระราชาใหญ่ผู้เป็นเจ้าแผ่นดินสยาม ณ กรุงเทพมหานคร มีพระราชประสงค์จะส่งภิกษุหลายรูปไปยังเกาะสีหล ด้วยเรือกำปั่นใหญ่ชื่อรบิลบัวแก้ว เพื่อประโยชน์จะสืบหาพระคัมภีร์ฉบับเดิมแห่งพระไตรปิฎก และเพื่อประโยชน์จะได้พระสารีริกธาตุทั้งหลาย กับเพื่อประโยชน์ที่จะมีกิตติศัพท์ไปว่าในกรุงเทพมหานครนี้ก็มีเรือกำปั่นอยู่หลายลำ จึงทรงปรึกษากับสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) กรมหมื่นนุชิต และเจ้าฟ้าพระวชิรญาณ

ใน ๓ องค์นั้น สมเด็จพระสังฆราชกับกรมหมื่นนุชิตไม่มีพระประสงค์จะส่งภิกษุทั้งหลายไปจากที่นี้ ท่านเจ้าฟ้าพระวชิรญาณองค์เดียวทรงปรารถนาจะส่งไป พระราชาทรงเห็นชอบตามเจ้าฟ้าพระ จึงโปรดให้เจ้าฟ้าพระทรงเลือกภิกษุทั้งหลายที่จะไป

อายสฺมา วชิรญาโณ ปจฺจาคนฺตฺวา อิธ เถเรหิ สทฺธึ มนฺเตตฺวา อายสฺมนฺตํ โสภิตํ คมนารหํ สลฺลกฺเขตฺวา ตเมว ตาเวกํ ววตฺถเปตฺวา รญฺโญ อาโรเจสิ ราชาปิ์สฺส อนุโมทิตโต อายสฺมา โสภิโต เตน คามิภาวนสมฺมโต วิกฺขิตฺโตว หุตฺวา ยุตฺตายุตฺตํ อสลฺลกฺเขตฺวา คนฺตุํ อารทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ยาวชฺชทิวสา อเนกานิ อยุตฺตกมฺมานิ อกาสิ ตํ มยํ โจเทตุกามา สาเรตุกามา ตานิ อยุตฺตกมฺมานิ ววตฺถเปตุํ อิมํ องฺกนึ องฺเกม

[๑]

คมิกานํ ภิกฺขูนํ สํวิทหนํ ตาว กิญฺจาปิ อายสฺมโต โสภิตสฺส อิจฺฉาย กาตพฺพํ อถโข เสเสหิ วชิรญาณตฺเถราทีหิ มนฺเตตฺวาว สํวิทหิตพฺพํ โหติ ปจฺฉา เตสํ สมคฺคานํ สมนุญฺญาย สนฺนิฏฺ-ฐาตพฺพํ อสฺโก คจฺฉตูติ โส เอวํ อกตฺวา ปฐมํ สนฺนิฏฺฐาเปสิ อสุโก คจฺฉตุ อสุโก คจฺฉตูติ ปจฺฉา มนฺติตา เถรา ภิกฺขู กึ นาม วกฺขนฺติ ยถาตํ สํวิทหิตานํ คมนนฺตรายกรเณ อปุญฺญํ คายมานาติ

อิทมสฺส ปฐม มยุตฺตํ

ท่านเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเสด็จกลับมาปรึกษากับพระเถระทั้งหลายในคณะ (วัดบวรนิเวศ) นี้ ทรงพิเคราะห์เห็นพระโสภิตะเป็นผู้ควรจะไปได้ จึงทรงกะพระโสภิตะนั้นไว้รูปเดียวก่อน แล้วนำความถวายพระพรพระราชาให้ทรงทราบ แม้พระราชาก็ทรงพระกรุณาโปรดตามนั้น แต่นั้นพระโสภิตะซึ่งเจ้าฟ้าพระทรงสมมต (แต่งตั้ง) ให้เป็นผู้ที่จะไปแล้ว ก็เกิดฟุ้งซ่านไป มิได้พิเคราะห์การควรไม่ควร ตั้งแต่เวลาเริ่มจะไปจนถึงวันนี้ ได้ทำการอันไม่ชอบไว้หลายอย่าง เราใคร่จะเตือนเธอ ใคร่จะให้เธอได้สำนึก จึงจดหมายเหตุนี้ เพื่อกำหนดการอันไม่ชอบเหล่านั้นไว้

[๑]

การจัดภิกษุที่จะไป ควรจะทำตามความต้องการของพระโสภิตะก่อนก็จริงแล แต่ว่าการนั้นก็เป็นการควรจะปรึกษากับพระเถระที่เหลือ มีเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระเป็นต้นแล้วจึงจัด ภายหลังจึงค่อยตกลงว่าให้ท่านผู้นั้น ๆ ไป ตามความเอื้ออวยของพระเถระทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกัน แต่พระโสภิตะไม่ทำอย่างนั้น ไปตกลงเสียก่อนว่าให้ท่านผู้โน้นไป ให้ท่านผู้โน้นไป ภิกษุผู้เถระทั้งหลายที่ได้รับปรึกษาในภายหลังจักว่ากระไรได้ ร้องขึ้นก็ไม่ดี เพราะจะเป็นเหมือนทำอันตรายต่อการไปแห่งภิกษุทั้งหลายที่ได้รับจัดแล้ว

นี่เป็นการไม่ชอบข้อแรก ของพระโสภิตะนั้น

[๒]

สํวิทหนฺเตน คเหตพฺพาคเหตพฺเพ ญตฺวา สํวิธาตพฺพํ ตตฺถ ปณฺฑิโต พฺยตฺโต คเหตพฺโพ น พาโล พาโล วา สกนฺเตวาสี โกจิ คเหตพฺโพ น ปรนฺเตวาสี โส ปน ปณฺฑิตํ พฺยตฺตํ คมนารหํ อามิสสุขเหตุภาเว อวิสฺสาสิกมตฺตํ พุทฺธิมณฺฑํ อคฺคเหตพฺพํ มญฺญิ ปรนฺเตวาสึ นาติปณฺฑิตํ วิธุรญฺจ ปรนฺเตวาสิเมว จ สพฺพโสปิ มูลํ อพฺยตฺตํ คุณสิรึ เตสเมว อายาจนการณา อคฺคเหสิ

อิทมสฺส ทุติย มยุตฺตํ

[๓]

พุทฺธิมณฺฑํ ชิคุจฺฉนฺเตนาปิ โสภิเตน สยเมว วชิรญาณตฺเถโร รหสฺเสน วตฺตพฺโพ ตสฺส วจเน ครหํ ปริหรตาปิ อายสฺมา ปุสฺโส วตฺตพฺโพ วชิรญาณตฺเถรํ สญฺญาเปตุํ น จ อญฺเญน อเถเรน มนฺเตตพฺพมิทํ โส ปเนวมกตฺวา วชิรญาณตฺเถรสฺส วลฺลภุปฏฺฐาเกน วิธุเรน พุทฺธิมณฺฑสฺส อคฺคหณตฺถํ รหสฺเสน เถรํ วทาเปสิ วชิรญาณตฺเถรํ รโห ปิยวจนการิตฺตปาปเนนสฺส ครหํ

[๒]

เมื่อพระโสภิตะจะจัดแจง ก็ควรรู้จักภิกษุที่ควรจะเอาไป และไม่ควรเอาไปจึงค่อยจัด ว่าถึงผู้ควรเอาไปและไม่ควรเอาไปแล้ว ภิกษุที่มีปัญญาฉลาดควรเอาไป ที่โง่เขลาไม่ควรเอาไป หรือว่าภิกษุโง่แต่เป็นลูกศิษย์ของตน ก็ควรเอาไปสักรูปหนึ่ง เป็นลูกศิษย์ผู้อื่นไม่ควรเอาไป แต่พระโสภิตะไปสำคัญเห็นพระพุทธิมัณฑะ ซึ่งมีปัญญาฉลาดควรจะได้ไป เพียงแต่กินแหนงกันเพราะมีเหตุด้วยเรื่องอามิสสุขว่าเป็นผู้ไม่ควรเอาไปเสีย กลับไปรับเอาพระวิธุระซึ่งเป็นลูกศิษย์ผู้อื่นทั้งไม่สู้จะฉลาด และพระคุณสิริซึ่งก็เป็นลูกศิษย์ผู้อื่นอีกแหละ ทั้งโง่เง่าด้วยประการทั้งปวงด้วยไป เพราะเห็นแก่ความอ้อนวอนของภิกษุสองรูปนั้นเท่านั้นเอง

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๒ ของพระโสภิตะนั้น

[๓]

พระโสภิตะ แม้นเกลียดพระพุทธิมัณฑะ ก็ควรจะกราบทูลเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระด้วยตนเองโดยเงียบ ๆ แม้นจะหลีกเลี่ยงการถูกตำหนิ เพราะการกราบทูลท่าน ก็ควรบอกพระปุสสะ เพื่อจะได้ช่วยกราบทูลท่านให้ทรงทราบ เพราะการนี้ไม่ควรปรึกษากับภิกษุอื่นที่ยังไม่เป็นเถระ แต่เธอไม่ทำอย่างนี้ กลับใช้พระวิธุระผู้เป็นอุปัฏฐากคนสนิทของเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระให้กราบทูลท่านโดยลับ ๆ

อุปฺปาเทสิ วิธุรสฺส คเหตฺวา คมเนน อุกฺโกจทานํ อกาสิ อตฺตโน ฉนฺทํ มายาวิตาย ปฏิจฺฉาทยมาโน

อิทมสฺส ตติยํ มยุตฺตํ

[๔]

อตฺตโน ทุกฺเขนาปิ อตฺตโน ครุฏฺฐานิยสฺส วชิรญาณตฺเถรสฺส สุขํ ปริหริตพฺพํ ตสฺส วลฺลโภ เอโก อุปฏฺฐาโก วิธุโร ภิกฺขุ ตสฺส สพฺพกิจฺเจสุ นิจฺจํ อุสฺสุกฺกการี โหติ ยสฺมึ อสติ นตฺถิ ตาทิโส โส วชิรญาณตฺเถเร ตํ คเหตฺวา คจฺฉาหีติ สยํ ยาจนฺเตปิ วชิรญาณตฺเถรสฺส สุขกามตาย น คเหตพฺโพ สิยา ปเคว ตสฺมึเยว ยาจนฺเต โส ปน ลญฺจุกฺโกจทานวเสน ตสฺเสว ยาจิโต วชิรญาณตฺเถราธิปฺปายํ อมนสิกโรนฺโต คหณํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา วชิรญาณตฺเถรํ เตน วิปนฺนาธิปฺปายตํ ปาเปสิ ปจฺฉา พุทฺธิมณฺฑาคหเณ อสิทฺเธปิ ตํ อคเหสิเยว น มุญฺจิ วชิรญาณตฺเถเร วิลปมาเนปิ เกสุจิ เถเรสุ วารยมาเนสุ ตํ อมุญฺจิตฺวา อคมาสิเยว ยถาตํ มานี เอวํ อตฺตโน สุขมิจฺฉาย เจว มาเนน จ มโหปการภูตสฺส เถรสฺส ทุกฺขํ อนปฺปกเมว อุปฺปาเทสิ

อิทมสฺส จตุตฺถ มยุตฺตํ

เพื่อจะไม่เอาพระพุทธิมัณฑะไป ทำให้พระวิธุระถูกตำหนิ (กริ้ว ?) ด้วยบ้ายให้กราบทูลฉอเลาะในที่ลับกะเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระ เท่ากับถวายของกำนัลด้วยการจะรับพระวธุระไป ปกปิดความพอใจของตนไว้เพราะความที่เป็นคนเจ้ามารยา

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๓ ของพระโสภิตะนั้น

[๔]

พระโสภิตะ ชอบที่จะบำรุงความสุขแด่เจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระผู้เป็นครุฐานิยะของตน แม้ด้วยความลำบากของตน (แม้ตนจะต้องลำบาก ก็ควรยอมให้ครุฐานิยะของตนเป็นสุข) อุปัฏฐากที่สนิทของพระองค์มีรูปเดียวคือพระวิธุระ เป็นผู้ช่วยขวนขวายในกิจธุระทุกอย่างของพระองค์อยู่เป็นนิจ ซึ่งเมื่อเธอไม่อยู่เสีย ภิกษุผู้จะช่วยขวนขวายเช่นนั้นก็ไม่มี พระวิธุระนั้น ถึงเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระทรงขอเองว่าให้พระโสภิตะพาเธอไป ว่าโดยความที่ปรารถนาความสุขแด่เจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระแล้ว พระโสภิตะก็ยังไม่ควรจะรับไป จะบ่วยกล่าวไปไยถึงพระโสภิตะมาขอเอาไปเล่า แต่นี่พระโสภิตะถูกพระวิธุระอ้อนวอนขอไป โดยให้สินบนและของกำนัล ไม่ใส่ใจถึงพระประสงค์ของเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระ รับพาเธอไป ทำให้เจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระต้องเสียพระประสงค์ด้วยตัวพระวิธุระนั้นไป ภายหลังแม้เมื่อการที่จะไม่รับพระพุทธิมัณฑะไปไม่สำเร็จ (คือจำต้องรับพระพุทธิมัณฑะไป) ก็ยังยึดตัวพระวิธุระนั้นไว้ไม่ยอมปล่อย แม้แต่เจ้าฟ้าพระวชิร-ญาณเถระทรงบ่น และพระเถระหลายท่านพากันห้าม ก็ไม่ปล่อยเธอ

[๕]

ภิกฺขุนา นาม ปเรสํ สสามิกํ ทาสํ คเหตฺวา คนฺตุกาเมน โสว ทาสสามิโก ยาจิตพฺโพ น ราชาทีนํ อิสฺสริยพเลน สามิกํ อภิภวิตฺวา คเหตพฺพํ สิยา เอวํ คณฺหตา ปสยฺหาวหาโร อกโต นาม โหติ อญฺญถา หิ โส กโต สิยา โส ปน เอเกน ปรสฺส โสมลิขิตเกน ลงฺกาทีปคมนเลเสน อตฺตานํ สามิกา นีหรณตฺถาย ยาจิโต ตํ อตฺตโน ญาติสมฺมตํ กตฺวา เถรํ ตํ ราชิสฺสริเยน นีหราปนตฺถาย นิโยเชนฺโต รญฺโญ อาโรเจตุํ ยาจิ เอวํ เถรํ อทินฺนาทาเน นิโยเชสิ อีทิเส จาเน อทินฺนาทานํ นตฺถีติ มญฺญมาโน

อิทมสฺส ปญฺจมมยุตฺตํ ฯ

[๖]

สีหพคมิกสํวิทหนกาลโต ปฏฺฐาย อิธ เถรานํ เอวํ มติ กตา โหติ น อิโต อญฺเญหิ ภิกฺขูหิ ปรปกฺขิเกหิ วา คหฏฺเฐหิ

พาไปเสียจนได้ ทั้งนี้ก็โดยที่เป็นคนเจ้ามานะ ทำความลำบากไม่น้อยให้เกิดแก่พระเถระซึ่งเป็นผู้มีพระอุปการะคุณมาก ด้วยเห็นแก่ความสุขของตน และด้วยมานะแท้ ๆ ดังนี้

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๔ ของพระโสภิตะนั้น

[๕]

อันภิกษุ เมื่อปรารถนาจะพาทาสที่ยังมีนายของผู้อื่นไป ก็ต้องขอกะนายเขา ไม่ควรข่มนายเขาเอาด้วยอำนาจบาตรใหญ่ของท่านผู้เป็นใหญ่มีพระราชาเป็นต้น เมื่อภิกษุพาทาสเขาไปด้วยอาการขออย่างนี้ จัดว่ามิได้ทำปสัยหาวหาร (การข่มขู่เอาทรัพย์ท่าน) เพราะปสัยหาวหารนั้น จะพึงเป็นอันทำด้วยอาการอย่างอื่น แต่นี่พระโสภิตะนั้นถูกคน ๆ หนึ่งซึ่งเป็นเลขสมของผู้อื่น มาวิงวอนเพื่อให้พาตนไปให้พ้นจากนายด้วยอ้างเลสจะไปลังกาทวีป ก็ยอมทำคนผู้นั้นให้เป็นญาติสมมตของตน รบเร้าวิงวอนพระเถระให้ทรงช่วยถวายพระพรพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อจะให้พาคนผู้นั้นไปได้โดยพระราชอำนาจ อย่างนี้ชื่อว่าพระโสภิตะชักโยงพระเถระในอทินนาทาน เธอสำคัญว่าอทินนาทานในฐานะเช่นนี้ไม่มี

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๕ ของพระโสภิตะนั้น

[๖]

จำเดิมแต่เวลาเตรียมจัดภิกษุที่จะไปสีหลทวีป พระเถระทั้งหลายในคณะนี้ได้ลงมติกันไว้ว่า ภิกษุอื่นนอกจากคณะนี้ หรือคฤหัสถ์ที่เป็น

คนฺตพฺพํ อสมฺมิสฺเสเหว อมฺเหหิ คนฺตพฺพนฺติ โสปิ จายสฺมา เถเรหิ มตึ กตฺวา อิธ เอกจฺเจ ปณฺฑิเตปิ คมนาวเห ภิกฺขู เจว คหฏฺเฐ จ ปหาย ปจฺฉา ทวงฺกนามเกน เวชฺเชน อายาจนาย ปโลภิโต เอกํ ตีลฺเลนวิหารวาสึ วุฑฺฒปพฺพชิตํ คเหตฺวา คนฺตุกาโม โพธิลงฺกาเรน ภิกฺขุนา ตสฺส สกปกฺขตํ สมฺปฏิจฺฉาเปตฺวา เถรํ เอเนกปฺปกาเรน อรญฺญจาริกาทิภาเวนสฺส คุณํ วณฺเณตฺวา ตํ คเหตฺวา คนฺตุํ อายาจิ เอวํ ตสฺส ฉนฺทวเสน ปรปกฺขคหณโต จ โพธิลงฺการปกฺขตากรเณน เถรสฺส วญฺจนโต จ เถรานํ ปุพฺพมตีนํ อฏฺฐิตตา โหติ อคติยา คมนญฺจ

อิทมสฺส ฉฏฺฐมยุตฺตํ

[๗]

ภิกฺขุนา นาม ปเรหิ โจทิเตน อปราธํ อปราธโต ญตฺวา อจฺจโย เทเสตพฺโพ อายตึ อกรณตฺถาย น จ ปสฺเสน ปริหริ- ตพฺพํ ตถา อิธ เอเกโก เถโร ภิกฺขุ เสสตฺเถรานํ มนฺตนฏฺฐานํ โหติ เตสุ อญฺญตโร อยุตฺตํ มนฺเตนฺโต ปมาเทน วา กโรนฺโต

ฝ่ายอื่นไม่ควรไป ควรไปแต่พวกเราล้วน ๆ ดังนี้ แม้พระโสภิตะนั้นก็ลงมติกับพระเถระทั้งหลายแล้ว กลับทิ้งภิกษุและคฤหัสถ์ลางรูปลางคนในคณะนี้ ที่แม้เป็นผู้มีปัญญาควรจะไปได้เสีย แล้วภายหลังถูกหมอด้วง*มารบเร้าวิงวอนเข้า ก็เกิดอยากจะพาพระหลวงตารูปหนึ่งอยู่วัดตีนเลนไปด้วย จึงให้พระโพธิลังการะช่วยมารับสมอ้างว่าพระหลวงตานั้นเป็นภิกษุฝ่ายตน สรรเสริญคุณของหลวงตารูปนั้นถวายพระเถระโดยอเนกประการ มีอ้างว่าชำนาญเที่ยวป่าเป็นต้น แล้ววิงวอนเพื่อจะรับเอาพระหลวงตานั้นไป ความไม่มั่นคงแห่งมติที่ตกลงไว้ในชั้นต้นของพระเถระทั้งหลาย และความลุอคติ ก็เกิดมีขึ้นดังนี้ เพราะไปรับคนที่เป็นฝ่ายอื่น และเพราะการล่อลวงพระเถระโดยให้พระโพธิลังการะปั้นพระหลวงตานั้นขึ้นเป็นพักฝ่าย ด้วยอำนาจความพอใจของพระโสภิตะนั้น

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๖ ของพระโสภิตะนั้น

[๗]

ธรรมเนียมภิกษุ เมื่อผู้อื่นเตือน รู้ความผิดตามจริงแล้ว ควรลุแก่โทษเสียเพื่อจะได้ไม่ทำต่อไป ไม่ควรเลี่ยงไปข้าง ๆ โดยนัยนั้นภิกษุที่เป็นเถระแต่ละรูปในคณะนี้ เป็นที่ปรึกษาของพระเถระทั้งหลายนอกนั้น ในพระเถระเหล่านั้น รูปใดรูปหนึ่งนำสิ่งที่ไม่ควรมาปรึกษา

---

* แปลจากศัพท์ ทะงุก โดยถือหลักว่า ตัว ท. ออกเสียงเป็น ด. ในสำเนียงมคธ อนึ่ง อาจเป็น 'ดวง' ก็ได้ —เมฆ

เสเสหิ วาเรตพฺโพ น จญฺญมญฺญํ อยุตฺเต กิสฺมิญฺจิ กมฺเม ปโยเชตพฺพํ อสริเต สติ อุปฺปาเทตพฺพา ยุตฺเต กมฺมสฺมึ อิทํ หิ เถรานํ วตฺตํ โหติ โส ปนายสฺมา วชิรญาณตฺเถเรน เอตฺถ ทฺวีสุ การเณสุ อยุตฺตตํ สลฺลกฺเขตฺวา เตหิ ทฺวีหิ การเณหิ โจทิยมาโน สารยมาโน อจฺจยํ อปฺปฏิชานิตฺวา ปสฺเสน ปริหริ เอวํ อโวจ เกวลาหํ ปเรสํ ยาจยมานานํ อนุคฺคหตฺถาย ยาจนานุรูปโต เถรํ อโวจํ เอวํ หิ ปเร อมฺเห อนุคฺคหตฺถาย เถรสฺส อาโรเจสีติ มญฺญิสฺสนฺตีติ เอตฺถ ปน ยุตฺตายุตฺตํ เถโรว ชานิสฺสตีติ อถ เถเรน กึ ปน ตฺวํ มยิ เอวนฺตยา วุตฺเต อปฺปฏิสํขาย อามรญฺโญ อาโรเจสฺสามีติ สมฺปฏิจฺฉนฺเต ตีลฺเลนวิหารวาสิสฺส วา คมนํ อนุชานนฺเต มํ วาเรสฺสสิ ตํ วา อคเหตฺวา คมิสฺสสีติ อนุยุญฺชิยมาโน ตุณฺหี อโหสิ น โทสํ ปติชานาติ ยถาตํ วิกฺขิตฺโต

อิทมสฺส สตฺตมมยุตฺตํ

[๘]

รญฺโญ มติยา คจฺฉนฺเตหิ นาม คมนปริหาเร ทินฺเน เตเนว คมนปริหาเรน หีเนน วา ปณีเตน วา คนฺตพฺพํ ยถา เยน นิมนฺติตสฺเสว เทยฺยธมฺมปริโภโค น จ รญฺญา อาณตฺติยา

หรือทำการโดยประมาท พระเถระนอกนั้นพึงห้ามเสีย และไม่พึงชักโยงกันและกันให้ประกอบในกรรมที่ไม่ควรอะไร ๆ เลย เมื่อใครยังระลึกไม่ได้ ก็พึงเตือนกันให้เกิดสติในการอันชอบ นี้แหละเป็นวัตรของพระเถระทั้งหลาย แต่พระโสภิตะนั้นเมื่อเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถระทรงสังเกตเห็นความไม่ถูกต้องในการสองอย่างนี้แล้ว ทรงเตือนให้ระลึกตามการณ์ทั้งสองอย่างนั้น ก็ไม่ยอมรับผิด กลับเลี่ยงไปข้าง ๆ พูดแก้ไปว่า 'ที่ตนทูลพระเถระก็เพื่อจะอนุเคราะห์แก่คนทั้งหลายอื่นที่มาขอร้องโดยอนุรูปแก่ที่เขาขอร้องเท่านั้น เพราะเมื่อทำอย่างนั้น คนทั้งหลายอื่นก็จักเข้าใจว่าพระโสภิตะทูลพระเถระก็เพื่อได้ทรงอนุเคราะห์พวกตน ด้วยว่าในการนี้พระเถระองค์เดียวเท่านั้นจักทรงทราบที่ควรไม่ควร' ดังนี้ ครั้นพระเถระทรงซักถามเข้าว่า 'เมื่อเธอพูดกะฉันอย่างนี้ หากฉันไม่ทันพิจารณาไปรับแก่เธอว่า เออ ฉันจะทูลพระเจ้าแผ่นดินให้ หรือว่าอนุญาตให้หลวงตาวัดตีนเลนไปก็ดี เธอจักห้ามฉันหรือว่าเธอจักไม่รับหลวงตารูปนั้นไปหรือไร' ดังนี้ พระโสภิตะก็นิ่งเสีย ไม่รู้สึกความผิด ทั้งนี้ก็โดยที่เป็นคนฟุ้งซ่าน

นี้เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๗ ของพระโสภิตะนั้น

[๘]

ธรรมเนียมคนทั้งหลายผู้ไป (ไหน) โดยพระราชดำริ เมื่อพระราชทานเครื่องเดินทางแล้ว ก็ต้องไปด้วยเครื่องเดินทางนั้น จะเลวหรือประณีตก็แล้วแต่ เหมือนกับการที่ภิกษุบริโภคไทยธรรมของ

ทิยฺยมานปริหาเร อลทฺเธ ตุริตมนตาย วา อญฺเญสํ ปริหารสฺส สุนฺทรตํ วา ปฏิจฺจ ปจมตรํ คนฺตพฺพํ อลทฺเธ อาคเมตพฺพํ ยาว ราชา ชานาติ เอวญฺหิ สติ รญฺญา อาณตฺตสฺเสว โทโส น คนฺตุนํ อญฺญถา หิ โส ราชาณตฺโต ปริหารทายโก สยํ อทตฺวา รญฺญา ปฏฺโจ คนฺตาโรเยว อุชฺฌาเยยฺยาติ โส ปน ราชปุริเสน เสฺว ภนฺเต อยฺเย คเหตฺวา คมิสฺสามาติ สงฺกิตฺเตตฺวา วุตฺโต ตํ รตฺตึ ราชานํ อาปุจฺฉิตฺวา รญฺญา กทา เอเต คมิสฺสนฺตีติ เถเร ปุจฺฉิยมาเน เสฺว คนฺตุํ มหาราช วยวโร สญฺญํ อทาสีติ วทนฺเต สุตฺวาปิ รญฺญา วยวเร กึ เสฺว ภิกฺขู คเหตฺวา คมิสฺสสีติ ปุฏฺเจ อาม เทวาติ วทนฺเต สุตฺวาปิ ตานิ เตสํ รญฺโญ ปฏิญฺญาตวจนานิ อนาทิยิตฺวา ปุนทิวเส วยวเร นาวํ วา สาสนํ วา อเปเสนฺเตเยว อติวิย คนฺตุกามตาย ตุริตมโน หุตฺวา อุปฏฺจากกุเล วิสฺสาสวเสน คมนสุขกาโม จ หุตฺวา ตสฺเสว อุปฏฺจากกุลสฺส นาวาย ภิกฺขู คเหตฺวา เอวํ คมิสฺสามาติ เถรสฺส อนาโรเจตฺวา สมุทฺทปุรํ อคมาสิ

อิทมสฺส อฏฺจมมยุตฺตํ

ทายกผู้ที่นิมนต์เท่านั้น (ไม่บริโภคของผู้ที่ไม่ได้นิมนต์) ฉะนั้น และเมื่อยังไม่ได้เครื่องเดินทางที่รับสั่งพระราชทานไว้ ก็ไม่ควรด่วนไปเสียก่อน เพราะความใจเร็วหรือเห็นเครื่องเดินทางของคนอื่นดี (กว่าของพระราชทาน) เมื่อยังไม่ได้ก็ต้องรออยู่ กว่าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงทราบ ด้วยเมื่อทำอย่างนี้ความผิด (จะมี) ก็มีแก่ผู้ที่รับรับสั่งเท่านั้น จะได้มีแก่ผู้ไปหามิได้ แต่เมื่อทำอย่างอื่น ผู้รับรับสั่งซึ่งเป็นผู้นำเครื่องเดินทางนั้น เขา (อาจ) ไม่จัดให้แล้ว เมื่อตรัสถาม ยังจะกล่าวโทษผู้ไปข้างเดียวได้อีกด้วยดังนี้ แต่พระโสภิตะนั้น พอราชบุรุษมาบอกนัดว่า "พรุ่งนี้ละขอรับ กระผมจักพาพระคุณเจ้าทั้งหลายไป" ก็ได้ (เข้าไป) ถวายพระพรลาพระเจ้าแผ่นดินในคืนนั้น แม้ได้ยินพระเถระทั้งหลาย เมื่อพระเจ้าแผ่นดินตรัสถามว่า "เจ้ากูเหล่านั้นจักไปกันเมื่อไร" ถวายพระพรว่า 'เจ้าหมื่นไวยวรนาถนัดว่าจะไปพรุ่งนี้' ดังนี้ก็ดี แม้ได้ยินเจ้าหมื่นไวยวรนาถ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินตรัสถามว่า 'เจ้าจักพาพระไปพรุ่งนี้หรือ' กราบทูลรับว่า 'พระพุทธเจ้าข้า' ดังนี้ก็ดี ก็มิได้นับถือคำเหล่านั้นว่าเป็นคำสนองกระแสรับสั่งแห่งพระเถระและเจ้าหมื่นไวยวรนาถนั้นเลย พอรุ่งวันเจ้าหมื่นไวยวรนาถยังไม่ทันส่งเรือหรือส่งข่าวอะไรมา ก็เกิดใจเร็วเพราะอยากจะไปเหลือเกิน และอยากจะไปให้สบายด้วยอำนาจความคุ้นเคยในตระกูลอุปฐาก ก็พาภิกษุทั้งหลายไปยังเมืองสมุทรเสียด้วยเรือของตระกูลอุปฐากนั้น ไม่ทูลพระเถระสักคำว่าจักไปอย่างนั้น

[๙]

สมุทฺทปุรํ คเตหิ ปตฺวา ราชปุริสานเมว สนฺติกํ คนฺตพฺพํ เตสํ มติยา วสิตพฺพํ เจว คนฺตพฺพญฺจ โส ปน สมุทฺทปุรํ ปตฺวา วยวรราชปุริสสฺส สนฺติเก วา วิหาเร วา อวสิตฺวา วยวรา-มจฺจํ อนาปุจฺฉา อตฺตโน อุปฏฺฐากกุลสฺส ญาติคาเม นาวํ จเปตฺวา วสิ ปุพฺพณฺเห ตสฺมึ เคเห สปริวาโร ภุญฺชิ อตฺตโน อุปฏฺฐาก-กุเล วิสฺสาสวเสน

อิทมสฺส นวมมยุตฺตํ

[๑๐]

สมุทฺทปุรโต นาวาย มหาโปตนาวํ คจฺฉมาเนหิ ราชปุริเสสุ อโจเทนฺเตสุ อนุคมนํ คจฺฉนฺตํ เถรํ อาคเมตฺวาว ราชปุริเสหิ ปฏิยาทิตนาวายเยว คนฺตพฺพํ อญฺญถา หิ รญฺโญ อุปกาโร อปากฏิกโต สิยา โส ปน ราชปุริเส อนาณาเปนฺเตเยว เถเร จ อคเต ตุริตมนตาย คมนสุขโลพตาย จ สปริวาโร อุปฏฺฐากกุลสฺส ญาตินาวาย ปจฺฉํ อคมาสิ ยถาตํ อุปฏฺฐากกุเล วิสฺสาสํ สมฺมชฺชมาโน

อิทมสฺส ทสมมยุตฺตํ

นี้เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๘ ของพระโสภิตะนั้น

[๙]

อันผู้ไปเมืองสมุทร ไปถึงแล้วควรจะไปหาราชบุรุษทีเดียว และควรจะอยู่จะไปตามความเห็นของเขา แต่พระโสภิตะนั้นไปถึงเมืองสมุทรแล้วก็ไม่อยู่ในที่ใกล้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ หรือในวัด ไม่บอกลาเจ้าหมื่นไวยวรนาถ ไปจอดเรืออยู่เสียที่บ้านญาติตระกูลอุปฐากของตน ครั้นรุ่งเช้าก็ฉันในเรือนนั้นพร้อมทั้งบริวาร ด้วยอำนาจความคุ้นเคยในตระกูลอุปฐากของตน

นี้เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๙ ของพระโสภิตะนั้น

[๑๐]

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อจะออกเรือจากเมืองสมุทรไปสู่เรือกำปั่น เมื่อราชบุรุษทั้งหลายยังไม่เตือน ก็ควรจะรอพระเถระที่เสด็จตามไปส่งแล้วค่อยไปแต่กับเรือที่ราชบุรุษจัดให้เท่านั้น เพราะหากไปโดยอย่างอื่น ก็น่าจะเป็นการทำพระราชอุปการะให้ไม่ปรากฏไปเสีย แต่พระโสภิตะนั้น ราชบุรุษยังไม่ทันสั่ง และพระเถระก็ยังเสด็จไปไม่ถึง ก็พาบริวารไปโดยเรือญาติของตระกูลอุปฐากเสียก่อนแล้ว เพราะความที่ใจเร็วและเพราะเห็นแก่ความสะดวกในการไป ทั้งนี้ก็โดยที่เมาความคุ้นเคยในตระกูลอุปฐาก

นี้เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๑๐ ของพระโสภิตะนั้น

[๑๑]

สิงฺคปุรํ คเตหิ เตหิ เถรสฺส ปณฺณํ เปเสนฺเตหิ อนุรูปํ สาสนํเยว ปหิณิตพฺพํ โส ปน สิงฺคปุรํ คโต เถรสฺส สาสนํ ปหิณนฺโต อุมฺมิมทนาทินิรตฺถกกถาปฏิสํยุตฺตํ เปเสสิ

อิทมสฺส เอกาทสมมยุตฺตํ

[๑๒]

สิงฺคปุเร วสนฺเตหิ เถเรน ปหิตสาสนปณฺณํ ลภิตฺวา อตฺถํ ญตฺวา สพฺเพสํ สหคามีนํ อนุรูปํ การณํ อนุรูปา จ ปวุตฺติ อาจิกฺขิตพฺพา โส ปน ตํ ปณฺณํ ลภิตฺวา เตสุ อตฺตโน สภาคานเมว อาโรเจสิ วิสภาคานํ อคฺคเตชสฺส เจว นาอีมาโน* จ นาโรเจสิ

อิทมสฺส ทฺวาทสมมยุตฺตํ

[๑๓]

เถรสฺส สาสนปณฺณํ ลภิตฺวา ปฏิสาสนํ เปเสนฺเตหิ เถรสาสนํ อารพฺเภว เปเสตพฺพํ อสุกสฺมึ นาม ทิวเส อมฺเหหิ เถรปณฺณํ ลทฺธํ ตโต อิทญฺจิทญฺจ ญาตํ เตเนวญฺเจวญฺจ กริสฺสามาติ น อนารพฺภ โส ปน เถรสฺส ปฏิสาสนํ เปเสนฺโต เถรปณฺณํ

---

* บทนี้จะต้องประกอบจตุตถีวิภัตติเสมอกับบท อคฺคเตชสฺส ถ้าแปลว่า "นายมา" ก็น่าจะเป็น 'นายมานสฺส' หรือ นายมาสฺส —เมฆ

[๑๑]

อันเธอทั้งหลายผู้ไปถึงสิงคโปร์แล้วจะส่งหนังสือมาถวายพระเถระ ก็ชอบจะส่งแต่ข่าวอันสมควร แต่พระโสภิตะนั้นไปถึงสิงคโปร์แล้ว เมื่อส่งข่าวมาถวายพระเถระ ก็ส่งแต่ข่าวอันหาประโยชน์มิได้ มีเรื่องเมาคลื่นเป็นต้น

นี้เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๑๑ ของพระโสภิตะนั้น

[๑๒]

เมื่อภิกษุทั้งหลายพักอยู่ในเมืองสิงคโปร์ ได้รับสาสนบรรณที่พระเถระทรงส่งไปให้ ทราบความแล้ว ควรบอกเหตุการณ์อันควร (จะบอกได้) และข่าวคราวอันควร (จะเล่าได้) แก่ผู้ที่ไปด้วยกันทุกคน แต่พระโสภตะนั้นได้รับหนังสือนั้นแล้ว ก็บอกแต่คนที่ถูกกันหาบอกแก่พระอัคคเตชะและนายมา ซึ่งไม่ถูกกันไม่

นี้เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๑๒ ของพระโสภิตะนั้น

[๑๓]

เมื่อได้รับสาสนบรรณของพระเถระแล้ว จะส่งข่าวตอบ ควรจะท้าวความถึงเถรสาสน (เขียน) ส่งมาว่า "เถรบรรณ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับแล้วในวันโน้น ได้ทราบเกล้าฯ เรื่องนี้ๆ จากเถรบรรณนั้นแล้ว เหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จักได้กระทำอย่างนั้น ๆ" ดังนี้ ไม่ควรส่งมาโดยไม่อ้างถึงเถรสาสน แต่พระโสภิตะนั้นเมื่อส่งข่าวตอบมาถวายพระเถระ มิได้อ้างถึงเถรบรรณเสียเลย (เขียน) ส่งมา

อนารพฺเภว เกวลํ อตฺตโน อิจฺฉาวเสน เปเสสิ เถรปณฺณํ อลภนฺโต วิย หุตฺวา ยถา เถโร ตํ ปณฺณํ ลทฺธา สํสยํ ปกฺขนฺโน อลตฺถ นุ โข โสภิโต มม ปณฺณํ โนติ

อิทมสฺส เตรสมมยุตฺตํ

[๑๔]

อนิวตฺติตุกามตาย คนฺตุกามตาย ปเร วทนฺเตหิ ราชกิจฺจาทิวเสน ยุตฺตการณานิเยว วตฺตพฺพานิ น อตฺตโน อชฺฌาสยวเสน โส ปน การณาการณํ อนุปปริกฺขิตฺวา อมฺหากํ ลงฺกาทีปคมนภาโว ปญฺญายติ เทวมหานครํ นิวตฺตนฺตานํ อมฺหากํ กิสฺมึ วิย โหตีติ อาห ราชกมฺมิเกหิ ราชมตึ ทสฺสตฺวา วุจฺจมาโน เตสํ วจนานุรูปํ ราชมตาปเทสํ อกตฺวา อตฺตโน ฉนฺทเมว ทสฺเสสิ นิวตฺตาปิยมาโนปิ น นิวตฺติ

อิทมสฺส จุทฺทสมมยุตฺตํ

[๑๕]

เกจิ ภิกฺขู คเหตฺวา คจฺฉนฺเตน เกจิ นิวตฺตาเปนฺเตน อตฺตโน อนฺเตวาสิเก มาคธญฺญุโน วา คเหตฺวา คนฺตพฺพํ ปรนฺเต-วาสิโก นาติเฉโก นิวตฺเตตพฺโพ โส ปน อตฺตโน อนฺเตวาสีภูตํ มาคธญฺญุํ เฉกํ ติสฺสํ ภิกฺขุํ นิวตฺตาเปสิ ตาทิสเมว จ อคฺคเตชํ

ตามอำเภอใจของตนแต่อย่างเดียว ราวกะไม่ได้รับเถรบรรณ เป็นเหตุให้พระเถระทรงได้รับหนังสือนั้นแล้วก็ทรงคลางแคลงไปว่า "พระโสภิตะได้รับหนังสือของเราหรือไม่หนอ"

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๑๓ ของพระโสภิตะนั้น

[๑๔]

พวกภิกษุที่ไปนั้น เมื่อพูดกะคนเหล่าอื่นก็ควรพูดแต่การณ์อันควร โดยยกกรณียะมีราชกิจเป็นต้นเป็นใหญ่ ไม่ควรพูดโดยยกอัธยาศัยของตนเป็นใหญ่ แต่พระโสภิตะนั้นเพราะความที่ไม่อยากกลับ เพราะความที่อยากจะไป ไม่พิจารณาดูสิ่งที่เป็นการณ์และมิใช่การณ์ให้รอบคอบพูดออกมาว่า "ความที่พวกเราไปลังกาทวีป ใคร ๆ ก็รู้กันทั่วไป เมื่อพวกเรามากลับกรุงเทพ ฯ (เสียแค่นี้) มันก็จะเป็นเหมือนว่ามีเหตุอะไร" พวกข้าราชการอ้างพระราชดำริว่ากล่าวอยู่ ก็ไม่ยอมรับรู้พระราชดำริตามคำของข้าราชการเหล่านั้น แสดงแต่ความพอใจของตนท่าเดียว แม้เขาให้กลับก็ไม่กลับ

นี้เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๑๔ ของพระโสภิตะนั้น

[๑๕]

เมื่อจะพาเอาภิกษุลางรูปไป ให้ภิกษุลางรูปกลับ ก็ควรจะพาเอาภิกษุศิษย์ของตนที่เป็นผู้รู้ภาษามคธไป ให้ภิกษุศิษย์ผู้อื่นที่ไม่สู้ฉลาดกลับ แต่พระโสภิตะนั้น (กลับ) ให้พระติสสะซึ่งเป็นศิษย์ของตนผู้ฉลาดรู้ภาษามคธกลับเสีย และพระอัคคเตชะซึ่ง (ฉลาดรู้ภาษามคธ)

ปรนฺเตวาสีภูตํ ปน นาติเฉกํ เถเรนาติวิยาภิปฺฏฺจิตํ ตสฺเสว วตฺต-สภาคตาย เจว มานถทฺธตาย จ น นิวตฺตาเปสิ

อิทมสฺส ปณฺณรสมมยุตฺตํ

[๑๖]

อิธ เถเรน นาม ยสฺสกสฺสจิ กตปาปสฺส ปุคฺคลสฺส ปุน ตํ อกรณตฺถาย รกฺขิตุํ ปาฏิโภเคน โหนฺเตน ยตฺถกตฺถจิ ทูรฏฺจาเน คจฺฉนฺเตน ตํ คเหตฺวาว คนฺตพฺพํ น โส มุญฺจิตพฺโพ ยถา โส ปุน ตํ ปาปํ กาตุํ น ลเภยฺย เอวํ รกฺขิตพฺโพ โหติ โส ปนายสฺมา ปุพฺเพ กตปาปสฺส ฆานโลลสฺส อคฺคเตชสฺส ปาฏิโภโค หุตฺวา ลงฺกาทีปํ คจฺฉนฺโต ตํ อนาทาย คนฺตุกาโม ชาโต ปุน เถรมติยา ตํ อาทาย สิงฺคปุรํ ปตฺวา ตํ เอกกเมว วิสุํ นาวาย นิวตฺตาเปสิ น ตํ คเหตฺวา คจฺฉติ น จ ปุสฺสาทีนํ อตฺตโน ตํ ปาฏิโภคภาวํ โมเจตุํ ปณฺณํ ตทตฺถทีปกํ เกวลํ อคฺคเตชเมว เปเสสิ

อิทมสฺส โสฬสมมยุตฺตํ

เช่นเดียวกันนั้น (ก็ให้กลับเสียเหมือนกัน) ส่วนภิกษุไม่สู้ฉลาดเป็นศิษย์คนอื่นซึ่งเป็นผู้ที่พระเถระทรงต้องการด้วยนัก (หมายถึงพระวิธุระ ?) ไม่ให้กลับ เพราะเธอมีความประพฤติถูกกัน (กับตน) และเพราะความที่ตนเป็นคนดื้อกระด้างด้วยอำนาจมานะด้วย

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๑๕ ของพระโสภิตะนั้น

[๑๖]

อันพระเถระในคณะนี้ ผู้เป็นนายประกันบุคคลผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเคยทำชั่วมา เมื่อจะไปในที่ไกลที่ใดที่หนึ่ง ก็พึงพาเอาบุคคลนั้นไปด้วย เพื่อคุมไว้มิให้ทำความชั่วนั้นอีก บุคคลนั้น ผู้เป็นนายประกันไม่พึงปล่อยปละเสีย เป็นคนที่พึงคุมไว้อย่างที่เขาจะทำความชั่วนั้นอีกไม่ได้ แต่ว่าพระโสภิตะนั้น เป็นนายประกันพระอัคคเตชะคนจมูกรั้นผู้เคยทำชั่วมาแล้ว เมื่อจะไปเกาะลังกาเกิดคิดจะไม่พาเอาพระอัคคเตชะนั้นไปด้วย แต่ครั้นพาเอาเขาไปตามมติของพระเถระถึงสิงคโปร์แล้วก็บังคับพระอัคคเตชะนั้นให้แยกเรือกลับแต่ผู้เดียว ไม่พาเอาเขาไปด้วย และไม่ส่งหนังสือแจ้งความข้อนั้นถวายพระเถระทั้งหลายมีท่านปุสสะเป็นต้น เพื่อเปลื้องความที่ตนเป็นนายประกันพระอัคคเตชะนั้นเสีย ส่งแต่ตัวพระอัคคเตชะมาเท่านั้น

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๑๖ ของพระโสภิตะนั้น

[๑๗]

สิงฺคปุรํ คเต เกจิ ภิกฺขู นิวตฺเตนฺเตหิ ยาย นาวาย คตา ตายเยว เปเสตพฺพํ น อญฺญาย ตตฺถ เจ อโนกาโส อญฺญาย ปหิณนฺเตหิ ปจฺราคมิโน สพฺเพปิ เอกโต นิวตฺตาเปตพฺพํ นาภิรุจิเตนาว อภิรุจิตนาวาย โส ปน อตฺตโน อภิรุจิเต ปญฺญาเตชติสฺเส สภาคนาวาภูตาย พุทฺธอมฺนาถนาวาย เปเสติ ยตฺถ เลกุปาสิกาย ญาตโก นาวิโก โหติ อตฺตโน อนภิรุจิตํ อคฺคเตชํ ตาย น เปเสสิ โส ปจมํ อิธ ปาปุณิ อิตเร เทฺว จีนวาณิชนาวิกนาวาย อาภตา ปจฺฉา ปาปุณึสุ

อิทมสฺส สตฺตรสมมยุตฺตํ

[๑๘]

ยํกิญฺจิ ปวุตฺตึ โสตุกามตาย อิโต สาสนปณฺณํ อาคเมนฺเตน สิงฺคปุเรเยว อาคเมตพฺพํ สิยา วสนฏฺฐาเน อสติปิ ภณฺฑฑานิ เวตฺตเนน รกฺขาเปตฺวา สาขามณฺฑปมฺปิ กตฺวา วสิตพฺพเมว ภิกฺขาจาเร อสติ ปริพฺพยํ เขเปตฺวา ปริภุญฺชิตพฺพํ เอวญฺหิ สติ อิโต คตปณฺณํ วิสาขมาเสเยว คจฺฉมานํ ตสฺมึเยว มาเส ปาปุณิสฺสติ น จิรํ ตโต เต นิวตฺตมานา วสฺสูปนายิกํ อภิสมฺโภสฺสนฺติ กติปยกหาปณาขียิสฺสนฺติ โส ปน อติวิย คนฺตุกามตาย เอตฺตกมฺปิ กาลํ

[๑๗]

อันพวกภิกษุที่ไปนั้น เมื่อจะให้ภิกษุลางรูปซึ่งไปถึงสิงคโปร์ (ด้วยกัน) แล้วกลับ ไปกันด้วยเรือใด ก็ควรส่ง (เขากลับ) มาด้วยเรือนั้นแหละ ไม่ควรส่งมาด้วยเรืออื่น หากในเรือนั้นไม่มีที่ว่าง จะส่งมาด้วยเรืออื่น ก็ควรจัดให้ภิกษุที่มากันหลายรูปกลับด้วยกันทั้งหมด ไม่ควรจัดให้เฉพาะภิกษุที่ตัวชอบ ได้กลับโดยเรือที่ตัวพอใจ แต่พระโสภิตะนั้นส่งพระบัญญาเตชะและพระติสสะที่ตัวชอบมาด้วยเรือพุทธ-อำนาจอันเป็นเรือของคนที่ชอบพอกัน คือเป็นเรือที่ญาติของอุบาสิกาเล็กเป็นนายเรือ หาส่งพระอัคคเตชะซึ่งตนไม่ชอบมาด้วยเรือนั้นด้วยไม่ (แต่) พระอัคคเตชะนั้นมาถึงที่นี่ก่อน อีกสองรูปเรือพ่อค้าจีนรับมาถึงทีหลัง

นี้เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๑๗ ของพระโสภิตะนั้น

[๑๘]

พระโสภิตะนั้น เมื่อจะคอยหนังสือ (เถร) สาสนจากที่นี่ ด้วยใคร่จะได้ฟังความเป็นไปอะไรบ้าง ก็ชอบที่จะคอยอยู่ที่สิงคโปร์นั้นแหละ แม้นที่พักไม่มี ก็จ้างเขาเก็บรักษาสิ่งของไว้แล้ว ทำซุ้มกิ่งไม้พักอยู่ก็ได้ เมื่อที่ภิกขาจารไม่มีก็จ่ายเสบียงบริโภคไป ด้วยเมื่อทำอย่างนี้ หนังสือที่ไปจากที่นี่ซึ่ง (ส่ง) ไปในเดือน ๖ นั้นแล ก็จักถึงในเดือนนั้นเอง หาช้าไม่ แต่นั้นพวกเธอกลับมาก็จักทันวันเข้าพรรษา จักสิ้นเงินตราเล็กน้อย แต่พระโสภิตะนั้นเพราะความที่อยากจะไปเสียเหลือ

อธิวาเสตุํ อสกฺโกนฺโต ฉฺจินฺนปณฺเณน ปูคทีเป ธนูปถมฺภลาภํ สมฺปสฺสมาโน อตฺตโน จ ปริพฺพยํ ปริรกฺขนฺโต ขิปฺปเมว สิงฺคปุรโต นาวาย เวตฺตนํ ทตฺวา สปริวาโร ปูคทีปํ อคมาสิ ยถา อิโต ปณฺณํ ทุกฺเขน ปาเปตพฺพํ โหติ เวตฺตนํ ทตฺวาปิ เปเสตพฺพํ สิยา

อิทมสฺส อฏฺฐารสมมยุตฺตํ

[๑๙]

ราชาณตฺติยา นิวตฺตาปนปณฺณํ ลทฺธาน ขิปฺปเมว อาคนฺตพฺพํ พลทุกฺขํ อนเปกฺขิตฺวาปิ กิญฺจิเทว ธนํ วิสชฺเชตฺวาปิ โส ปน ราชนาวาย อาคมเน ทุกฺขํ สมฺปสฺสมาโน ถลมคฺเคน อาคนฺตุกาโม หุตฺวา กาลํ เขเปสิ อนิวตฺติตุกามตาย ปลมฺภนํ ตํ ตํ อกาสิ สิงฺคปุรํ คตํ จิตํ สมานํ อสนฺตนฺติ ปณฺณํ เปเสสิ ปุน อนุชานาเปตุํ ปโลภนปณฺณํ เปเสสิ

อิทมสฺส เอกูนวีสติมมยุตฺตํ

[๒๐]

ภิกฺขูหิ นาม น อญฺญาตกอปฺปวาริเตสุ วิญฺญาเปตพฺพํ อญฺญตฺร หตฺถกมฺมยาจนา อญฺญตฺร อารกฺขยาจนา โส ปน ปูคทีปํ ปตฺวา อตฺตโน ธนมฺปริรกฺขมาโน อญฺญาตกปฺปวาริตเมว เทฺรยฺยปุรราชญฺญํ ภณฺฑาคาริยมหามตฺตาณตฺติยา อตฺตโน อุปถมฺภํ

เกิน ไม่อาจรั้งรออยู่ได้แม้ชั่วเวลาเพียงเท่านั้น เห็นแต่จะได้รับความอุปถัมภ์ด้วยทรัพย์ในเกาะหมากตามหนังสือของจีนฉุ่ และจะสงวนเสบียงของตนด้วย จึงด่วนจ้างเรือจากสิงคโปร์ไปเกาะหมากเสียพร้อมทั้งบริวาร เป็นเหตุให้หนังสือจากที่นี่ส่งถึงผู้รับยาก ต้องเสียค่าจ้างส่ง (ต่อไป) อีก

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๑๘ ของพระโสภิตะนั้น

[๑๙]

ผู้ที่ได้รับหนังสือรับสั่งของพระเจ้าแผ่นดินให้กลับแล้ว ก็ต้องรีบกลับทันที แม้จะต้องทุกข์ยากหนักหนาก็ไม่พะวงถึง แม้จะต้องใช้จ่ายทรัพย์อะไรบ้างก็ยอม แต่พระโสภิตะนั้นเห็นความลำบากในการที่จะมาด้วยเรือหลวง อยากจะมาทางบก จึงแสร้งประวิงเวลา ทำการนั้น ๆ ให้เป็นการหน่วงเหนี่ยวไว้ เพราะความที่ไม่อยากกลับ ส่งหนังสือมาว่า "เมืองสิงคโปร์ (นั้น) ไปถึงแล้วพักอยู่ไม่สงบ" (?) แล้วส่งหนังสืออ้อนวอนเพื่อให้อนุญาต (ให้ไปลังกา) มาอีก

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๑๙ ของพระโสภิตะนั้น

[๒๐]

ขึ้นชื่อว่าภิกษุ ไม่พึงทำวิญญัติ (ขอ) ในคนที่มิใช่ญาติและมิได้ปวารณา เว้นแต่ขอหัตถกรรม เว้นแต่ขออารักขา แต่พระโสภิตะนั้นไปถึงเกาะหมากแล้ว จะสงวนทรัพย์ของตนไว้ ก็อ้างคำสั่งเจ้าพระยาพระคลังไปขอความอุปถัมภ์แก่ตนกะเจ้าเมืองไทรบุรี ซึ่งมิใช่

ยาจิ ตสฺมึ ตุณฺหีภูเต เถรสฺส อุชฺฌายนปณฺณํ เปเสสิ เทฺรยฺย-ราชญฺโญ มยา สาสเน ปหิเต ตุณฺหี โหตีติ

อิทมสฺส วीสติมมยุตฺตํ

[๒๑]

ปณฺณํ ปหิณนฺเตน ปุพฺพาปรวิโรธํ อกตฺวา ปหิณิตพฺพํ โส ปน ปุพฺเพ คนฺตุกามตาทีปเกสุ ปณฺเณสุ อเวกลฺลา มยํ สมตฺถา คนฺตุํ สพฺพํ ปาเถยฺยาทิกํ ปริปุณฺณํ ภาสากุสโล ปุริโส เวตฺตเนน คหิโตติ เปเสตฺวา ปุน สิงฺคปุเร นาวาอาทิรกฺขนฺตาย สิงฺคปุรํ คนฺตฺวา วสิตุํ วสนฏฺฐานกยธนํ วา ปริพฺพยํ วา นตฺถีติ พุทฺธิมณฺเฑน เปสาเปสิ

อิทมสฺส เอกวีสติมมยุตฺตํ

ยถานุรูปํ เหตุํ การณญฺจ ลิขามิ ปณฺฑิตา สมเวกฺขนฺตุ โทโส น โทโส วา ตสฺส เอวญฺเจวญฺจ กโรโต

ญาติและมิได้ปวารณาเลย ครั้นเขานิ่งเสีย ก็ส่งหนังสือกล่าวโทษเขามาถวายพระเถระว่า "เจ้าเมืองไทรบุรี เมื่อข้าพระพุทธเจ้าส่งคำสั่งไป ก็นิ่งเสีย"

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๒๐ ของพระโสภิตะนั้น

[๒๑]

อันผู้จะส่งหนังสือมา ก็ควรจะส่งมาอย่าทำความก่อนกับความหลังให้ผิดกัน แต่พระโสภิตะนั้น ในหนังสือฉบับก่อน ๆ ที่แสดงความอยากจะไป ส่งข่าวมาว่า "ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่บกพร่องอะไร สามารถจะไปได้ อุปกรณ์ทั้งปวงมีเสบียงเป็นต้นก็บริบูรณ์แล้ว คนฉลาดในภาษา (ล่าม) ก็จ้างไว้แล้ว" ดังนี้ ครั้นแล้วให้พระพุทธิมัณฑะส่งข่าวมาอีกว่า "ที่จะกลับไปอยู่สิงคโปร์เพื่อดูแลของมีเรือเป็นต้นที่สิงคโปร์ (นั้น) เงินค่าเช่าที่พักก็ดี ค่าใช้จ่ายก็ดี หามีไม่"

นี่เป็นการไม่ชอบข้อที่ ๒๑ ของพระโสภิตะนั้น

ข้าพเจ้าจดหมายเหตุและการณ์ไว้ตามสมควร บัณฑิตทั้งหลายจงพิจารณาดูเถิด ผิดหรือไม่ผิด เมื่อพระโสภิตะทำอย่างนี้ ๆ

พระบรมราชาธิบาย

ตำนานพระแก้วมรกต

คำนำ

พระบรมราชาธิบายตำนานพระแก้วมรกตนี้ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ถึง ๓ ภาษา คือ ภาษามคธ มีทั้งจุณณิยบท (คือร้อยแก้ว) และคาถา (คือร้อยกรอง) และภาษาไทย ภาษาอังกฤษด้วย แต่พระราชนิพนธ์ภาษามคธจุณณิยบทกับภาษาอังกฤษ ยังไม่ได้พบ จึงมิได้เชิญมาพิมพ์รวมไว้ในครั้งนี้ด้วย ได้แต่พระราชนิพนธ์ภาษามคธคาถากับภาษาไทย พระราชนิพนธ์ทั้งสองภาษานี้ก็มีความเป็นอย่างเดียวกัน แปลกกันแต่สำนวนโวหารและลีลาของภาษาและการประพันธ์เท่านั้น

พระบรมราชาธิบาย ฯ นี้ ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๙๗ เสวยราชย์ได้ ๔ ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า "ภาษามคธที่เป็นคาถาเห็นจะพระราชทานไปเมืองลังกา ส่วนภาษาอังกฤษนั้นทราบว่าพระราชทานเซอร์ยอน เบาริง ที่เป็นราชทูตอังกฤษเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เซอร์ยอน เบาริง นำไปพิมพ์ไว้ในหนังสือที่เขาแต่งว่าด้วยประเทศสยามเล่ม ๑ หน้า ๓๑๖"

เดิมหอพระสมุดพบแต่คาถาภาษามคธ ได้ให้พันพุฒอนุราช (สิน) เปรียญ แปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ภายหลังได้พบพระบรมราชาธิบายภาษาไทย จึงได้รวมเข้าด้วยกันพิมพ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ และพิมพ์อีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐

ในการพิมพ์ครั้งนี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้ให้นาวาอากาศเอก เมฆ อำไพจริต ป. ธ. ๙ ชำระและแปลขึ้นใหม่ เพื่อให้อ่านได้ความง่ายขึ้นตามควรแก่กาลสมัย

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พระบรมราชาธิบาย

และคาถาตำนานพระแก้วมรกต

พระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่องพระแก้วมรกต พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขอผู้นับถือเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และท่านผู้มีไมตรีภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม จงฟังตำนานเรื่องพระแก้วมรกต ก็แลพระแก้วมรกตเป็นแท่งทึบองค์ใหญ่นี้ คนเก่าที่ได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาซึ่งเราไม่รู้จักชื่อ และตำบล และคราวครั้งเป็นแน่ลงได้ ท่านได้สร้างไว้เป็นที่สักการบูชาก่อนหลายปี แต่พุทธศักราช ๑๙๗๙ คริสต์ศักราช ๑๔๓๖ ปี ก็แต่เรื่องราวที่ควรเชื่อได้สิ้นสงสัยเป็นแน่แต่เดิมเมื่อแรกสร้างนั้น เราหาได้ไว้ไม่ นิทานที่เมืองเขมรบ้าง ไทยบ้าง ลาวพุงดำบ้าง ลาวพุงขาวบ้าง แต่งไว้ก็มีอยู่มาก แต่ต่างคนต่างว่าตามได้ยินและคาดคะเนผิด ๆ กันมากนัก จะเอาเป็นประมาณลงไม่ได้ เราจะขอกล่าวเรื่องราวพระแก้วมรกตนั้น ตั้งต้นแต่ครั้งที่ได้ความเป็นแน่ ซึ่งผู้ฟังคัดค้านมิได้ ให้ท่านฟัง

เมื่อพุทธศักราช ๑๙๗๙ ปี คริสต์ศักราช ๑๔๓๖ ปี พระแก้วมรกตองค์นี้อยู่ในพระสถูปใหญ่เก่าองค์หนึ่ง ณ เมืองเชียงราย ครั้นพระสถูปเจดีย์นั้นต้องอสนีบาตพังลงแล้ว ชาวเมืองเชียงรายได้เห็น

เปนองค์พระพุทธรูปปิดทองคำทึบทั่วทั้งองค์ ก็สำคัญว่าพระพุทธรูปศิลาสามัญ จึงเชิญไปไว้ในวิหารที่ไว้พระพุทธรูป ในวัดแห่งหนึ่งแต่นั้นไป ๒ เดือน ๓ เดือน ปูนที่ลงรักปิดทองหุ้มทั่วพระองค์นั้นกะเทาะออกที่ปลายพระนาสิก เจ้าอธิการในอารามนั้นได้เห็นเปนแก้วสีเขียวงาม จึงแกะต่อออกไปทั้งพระองค์ คนทั้งปวงจึงได้เห็น และทราบความว่าเปนพระพุทธรูปแก้วแท่งทึบทั้งแท่งบริสุทธิ์ดีไม่บุบสลาย คนชาวเชียงรายและเมืองลาวอื่น ๆ ก็ตื่นกันไปบูชานมัสการมากมาย ท้าวเพี้ยผู้รักษาเมืองจึงได้มีใบบอกลงไปถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่ ๆ เกณฑ์กระบวนช้างไปแห่รับเสด็จพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมาโดยหลังช้าง ครั้นมาถึงทางแยกซึ่งจะไปเมืองนครลำปาง ช้างที่รับเสด็จพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมา ก็วิ่งตื่นไปทางเมืองนครลำปาง เมื่อหมอควาญและโลมช้างให้สงบแล้วพามาถึงทางที่จะไปเมืองเชียงใหม่ ช้างก็ตื่นไปทางเมืองนครลำปางอีก จนภายหลังเมื่อเอาช้างเชือกรับเสด็จพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้ว ช้างนั้นเมื่อมาถึงที่นั้นก็ตื่นคืนไปทางนครลำปางอีก ด้วยเหตุนั้นท้าวเพี้ยผู้ไปรับก็ได้มีใบบอกไปถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่ ครั้งนั้นเจ้าเชียงใหม่นับถือผีสางมากนัก ก็จึงวิตกว่าชะรอยผีป่าซึ่งรักษาองค์พระจะไม่ยอมมาเมืองเชียงใหม่ จึงยอมให้เชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วนั้น ไปประดิษฐานไว้ในเมืองนครลำปาง คนทั้งปวงจึงได้เชิญไปไว้ในวัดที่คนเปนอันมากมีศรัทธาสร้างถวายในเมืองนครลำปางนานถึง ๓๒ ปี

ครั้นจุลศักราช ๘๓๐ พระพุทธศักราช ๒๐๑๑ ปีชวด สัมฤทธิศก เจ้าเชียงใหม่องค์อื่นได้แผ่นดินเชียงใหม่แล้ว ดำริว่าเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ล่วงแล้ว ยอมให้พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วไปประดิษฐานอยู่เมืองนครลำปางนั้นไม่ควรเลย ควรจะไปอาราธนามาไว้ในเมืองเชียงใหม่ คิดแล้วจึงไปอาราธนาแห่พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมา สร้างพระอารามวิหารถวาย แล้วประดิษฐานไว้ในเมืองเชียงใหม่ และเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้พยายามจะทำวิหารที่ไว้พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้ว ให้เป็นปราสาทมียอดให้สมควร แต่หาสมประสงค์ไม่ อสนีบาตลงต้องทำลายยอดที่ตั้งสร้างขึ้นหลายครั้ง จึงได้เชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วไว้ในพระวิหารมีซุ้มจรนำอยู่ในผนังด้านหลัง สำหรับเป็นที่ตั้งพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้ว กับทั้งเครื่องประดับอาภรณ์บูชาต่าง ๆ มีบานปิดดังตู้เก็บรักษาไว้ เปิดออกให้คนทั้งปวงนมัสการเป็นคราว ๆ แต่พระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วได้ประดิษฐานอยู่ในเมืองเชียงใหม่นานได้ ๘๔ ปี

ครั้นลุจุลศักราช ๙๑๓ ปี พระพุทธศาสนกาล ๒๐๙๔ ปีฉลู ตรีศก เจ้าเชียงใหม่องค์หนึ่งซึ่งครองเมืองในครั้งนั้น ชื่อเจ้าไชยเสรฐาธิราช เป็นบุตรพระเจ้าโพธิสารซึ่งเป็นเจ้าเมืองเซ่า คือเมืองหลวงพระบาง เพราะเหตุที่แต่ก่อนนั้นไป เจ้าเชียงใหม่องค์ก่อน ได้ยกราชธิดาสาวชื่อนางยอดคำ ไปเป็นมเหสีพระเจ้าโพธิสาร จึงมีราชบุตรคือเจ้าไชยเสรฐองค์นี้ เมื่อเจ้าไชยเสรฐมีอายุได้ ๑๕ ปี เจ้าเชียงใหม่

ผู้เปนอัยกาธิบดีถึงแก่ชีพิตักษัยไป ไม่มีผู้อื่นจะรับที่เจ้าเชียงใหม่ ท้าวเพี้ยกับพระสงฆ์ผู้ใหญ่ทั้งปวงจึงพร้อมกันไปขอเจ้าไชยเสรฐผู้บุตรใหญ่ของพระเจ้าโพธิสาร และเปนนัดดาของเจ้าเชียงใหม่นั้น แถมนามเข้าว่าเจ้าไชยเสรฐาธิราช ครั้นได้เปนเจ้าเชียงใหม่แล้วไม่นาน ได้ฟังข่าวว่าพระเจ้าโพธิสารผู้บิดาสิ้นชีพวายชนม์แล้ว เจ้าน้องชายต่างมารดาได้เปนเจ้าเมืองเซ่า คือเมืองหลวงพระบาง เจ้าเชียงใหม่ไชยเสรฐาธิราช จะใคร่ไปทำบุญในการศพบิดา และจะใคร่ได้ส่วนมรดกด้วย แต่ยังไม่แน่ใจลงว่าจะต้องเปนเจ้าเมืองเซ่าเสีย ไม่ได้กลับมาเมืองเชียงใหม่ หรือจะต้องกลับมาเมืองเชียงใหม่เพราะเมืองเซ่ามีเจ้าแล้ว หรือเมื่อไม่อยู่ ฝ่ายข้างเมืองเชียงใหม่จะเปนประการใด ถ้าจะกลับมาได้ก็ไม่แน่ใจลง พะวังหน้าพะวังหลังอยู่ จึงได้เชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วนั้นไปด้วย อ้างว่าจะรับไปทำบุญ และให้เจ้านายญาติวงศ์ในเมืองเซ่าหลวงพระบาง ได้บูชาทำบุญด้วยกัน แล้วก็ยกครอบครัวไปหมด เมื่อพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วออกไปจากเมืองเชียงใหม่ในครั้งนี้ เปนปีขาล จัตวาศก จุลศักราช ๙๑๔ ปี พระพุทธศาสนกาล ๒๐๙๕ เจ้าไชยเสรฐาธิราชไปถึงเมืองเซ่าแล้ว ก็ประนีประนอมพร้อมกับเจ้าน้อง และญาติวงศ์ฝ่ายบิดา เชิญพระมหามณีรัตนปฏิมากรแก้ว ขึ้นประดิษฐานไว้ในปราสาท แล้วก็ฉลองพระและทำการกุศลส่งบิดาเปนอันมาก แล้วก็ปรึกษาหารือกันตามญาติวงศ์พี่น้องด้วยมรดก คิดแบ่งทรัพย์สิ่งของ ผู้คนช้างม้าพาหนะ ช้าอยู่ไม่รู้

จบลง กาลล่วงไปถึงสามปี

ฝ่ายท้าวเพี้ยผู้รักษาเมืองเชียงใหม่เห็นว่า เจ้าไชยเสรฐาธิราชไปเมืองเซ่าเสียนานแล้วไม่กลับ การงานบ้านเมืองค้างขัดอยู่มาก ถ้ามีข้าศึกศัตรูก็จะไม่มีผู้ชี้การให้สิทธิ์ขาดได้ จึงได้พร้อมกันปรึกษาเลือกหาได้ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อเมกุฏิ เป็นเชื้อวงศ์เจ้าเชียงใหม่ที่ล่วงแล้วมาแต่ก่อนนั้น เวลานั้นมีสติปัญญาสามารถสมควร จึงพร้อมกันเชิญเจ้าเมกุฏิให้คืนผนวชออกมาแล้ว ก็ยอมยกให้เป็นเจ้าเชียงใหม่

ครั้นภายหลังพวกลาวพุงขาวตีเชียงใหม่ได้ เชิญเอาพระแก้วมรกตไปไว้เมืองเซ่า ๑๒ ปี[๑] แล้วเชิญไปไว้เวียงจันทน์นานถึง ๒๑๕ ปี พุทธศักราชล่วงไป ๒๓๒๑ ปี คริสต์ศักราช ๑๗๗๘ ปี จึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ชำนะแว่นแคว้นลาว และเชิญเอาพระแก้วมรกตมาไว้ในเมืองธนบุรี ๓ ปี ได้สร้างกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยาบรมราชธานีเสร็จใน ๓ ปี

ครั้นเมื่อลุพระพุทธศักราช ๒๓๒๔ ปี คริสต์ศักราช ๑๗๘๑ ปี ถึงปีที่ ๒๕[๒] เพ็ญเดือน ๖ ได้เชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ ณ พระบุษบก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงสักการะด้วยเครื่องบูชาอย่างดี ทำด้วยทองคำประดับด้วยเพชรพลอย และพุทธ-

---

๑. ความตั้งแต่ย่อหน้ามาถึงตรงนี้ น่าจะไขว้เขวพลัดมาแต่ไหน เพราะทรงพระราชนิพนธ์มาแล้วว่าทางเชียงใหม่เชิญเจ้าไชยเสรฐไปครองเมืองเอง เจ้าไชยเสรฐหาได้ไปตีเอาไม่ ความจริงมีเพียงว่าพระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ที่เมืองเซ่า ๑๒ ปีเท่านั้น.

๒. พ. ศ. ๒๓๒๔ นั้นเป็นอดีต เพราะฉะนั้นปีปัจจุบันจึงเป็น ๒๓๒๕.

บริขารเปลี่ยนสามฤดูอย่างได้ตีพิมพ์แล้ว ล่วงมาสามรอบพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๒๗ ปี แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๑๖ ปี แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๖ ปี เป็น ๖๙ ปี ครั้น ณ ปีที่ ๗๐ โดยรัชกาล พุทธศักราช ๒๓๙๔ คริสต์ศักราช ๑๘๕๑ ปี เพ็ญเดือน ๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรมวงศ์ ทรงพระนาม พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ สุทธสมมุติเทพพงศ์ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปฏิบัติพระแก้วมรกตนั้นโดยเคารพ ดำรัสสั่งให้ช่างเขียน ๆ รูปพระแก้วมรกตทรงเครื่องตามฤดูทั้งสามนั้นลงในแผ่นผ้าใหญ่ พระราชทานไปแก่ชาวต่างประเทศซึ่งมีไมตรี แต่มิได้เคยมายังกรุงเทพ ฯ นี้ อยากจะใคร่เห็นพระแก้วมรกตนั้น อนึ่ง โปรดให้เขียนเรื่องพระแก้วมรกตแต่เมืองเชียงรายเป็นต้นมานี้ โดยภาษามคธจุณณิยบท และคาถา และภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ในปี พุทธศักราช ๒๓๙๗ คริสต์ศักราช ๑๘๕๓ เป็นปีที่ ๔ แต่บรมราชาภิเษก โดยพระราชประสงค์จะให้คนในคนนอกพระราชอาณาเขต รู้เรื่องพระแก้วมรกตนั้นจงทั่วกัน

คาถาตำนานพระแก้วมรกต

สังเขป

สุณนฺตุ สาธโว พุทฺธ- สาสเน พุทฺธมามกา
ปสนฺนา สฺยามราชูสุ ภตฺติกา จ สุเมตฺติโน
อยํ โข มรกตชาติ- มณิกฺขณฺฑมยา สุภา
สุวิสุทฺธา ฆนรตน- ปฏิมา มหตี วรา
โปราเณหิ มนุสฺเสหิ ปสนฺเนเหว สาสเน
อิตฺถนฺนาเมหิตฺถนฺนาเม กาเล เทเส กตา อยํ
อิจฺเจวิทานิ อเมฺหหิ อวิทิเตหิ ตตฺตโต
ตมุทฺทิสฺส ภควนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธมุตฺตมํ
พุทฺธสฺส ปรินิพฺพาน- กาลโต สมภาคโส
ทฺวินฺนํ วสฺสสหสฺสานํ สมฺปุณฺณกาลโต ปุเร
อเนเกหิปิ วสฺเสหิ ปวตฺเตหิ ปุราตนา
กทาจิ กตฺถจิ เทเส กุโตจิ มณิมาทิย
กณฺณจิ มหคฺฆสารํ มหนฺตํ อมฺหยํ วรํ
สงฺขตา สมฺพุทฺธพิมฺพ- ภาเวน อสฺส ปูชิตา
นเหว ปน โน ลทฺธา ตตฺตโต วตฺถุทีปนา
กถา ตสฺสา ปฏิมาย สทฺเธยฺยา กงฺขเฉทิกา
กมฺโพชาปิ สฺยามาปิ ลาวาปิ โยนกาปิ จ

คำแปลคาถาตำนานพระแก้วมรกต

สังเขป

ขอสาธุชนทั้งหลาย ผู้เป็นพุทธมามกะ เลื่อมใสในพระพุทธ-ศาสนา และมีไมตรีภักดีในพระเจ้าแผ่นดินสายามทั้งหลาย จงฟัง

พระปฏิมาแก้วแท่งทึบองค์ใหญ่ประเสริฐนี้แล สร้างด้วยก้อนแก้วชาติมรกต งามหมดจดดี คนเก่าผู้เลื่อมใสในพระศาสนา ซึ่งเราในบัดนี้ไม่รู้จักโดยแน่แท้ว่า "พระแก้วมรกตองค์นี้ คนชื่อนี้สร้างในกาล ในสถานที่ชื่อนี้" (ท่าน) จะพึงได้แก้วอันประเสริฐ ก้อนใหญ่น่าพิศวงมีค่ามาก แต่ที่แห่งหนึ่งโดยอาการอันหนึ่ง แล้วสร้างขึ้นอุทิศพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้อุดมพระองค์นั้น ในกาลครั้งหนึ่ง ณ ที่แห่งหนึ่ง ไว้บูชา โดย (นับถือ) เป็นพระพุทธรูป มาแต่ก่อนพระพุทธศักราชครบ ๒,๐๐๐ หลายปี

ก็แลกถาแสดงเรื่องพระปฏิมานั้น ที่ควรเชื่อได้สิ้นสงสัยโดยแท้ (แต่แรกสร้างมานั้น) เราหาได้ไว้ไม่ เขมรบ้าง ไทย (ภาคกลาง) บ้าง ลาว (ไทยลานช้าง) บ้าง โยนก (ไทยลานนา) บ้าง

ตสฺสา พหูนิ วตฺถูนิ กถยิตฺวา อเนกธา
ปุพฺเพ อมฺมฺหิ กาลมฺหิ รฏฺฐเทเส อมฺมฺหิ จ
อสุเกเนวญฺเจวญฺจ ปฏิมายํ สุมาปิตา
อสุกตฺเถตฺตกํ กาลํ ฐาปิตา ปูชิตา อหุ
ตโต หริตฺวานามุตฺร สณฺฐาปิตาภิมานิตา
อิจฺเจวํ นานาวาเทหิ วทึสุ จ วทนฺติ จ

อจฺจากุลานิ ตุ เตสํ วจนานิ ปทิสฺสเร
อญฺญมญฺญวิรุทฺธานิ อปฺปติฏฺฐานิ ปายโต
มิสฺสกานุยานุมาเนน วฑฺฒิตานุยุตฺตรุตฺตรึ
อนิชฺฌานกฺขมาเนว อาวหนฺติ ทุเวฬฺหกํ
ติฏฺฐนฺตุ ตานิ วตฺถูนิ อุชฺฌิยาเนธ วิญฺญุนา

เกนจาปฏิพาเหยฺยํ ปฏฺฐายิทํ ปวตฺติโต
ตสฺสา พุทฺธปฏิมาย อิธ วตฺถุ สมฺจฺจเต

อยญฺหิ ปฏิมา เสฏฺฐา มณิกฺขณฺเฑน มาปิตา
โยนกรฏฺฐมฺหิ ฐิตาย โปราณราชธานิยํ
อิธ ปากฏนาเมน ชิยงฺครายนามิยา
โปราณกมหาถูเป เอกสฺมึ จิรสณฺฐิเต
สมฺพุทฺธสฺส มุนินฺทสฺส ปรินิพฺพานกาลโต
ทฺวินฺนํ วสฺสสหสฺสานํ มิตานํ อนุปุพฺพโส

แต่งเรื่องพระแก้วนั้นไว้มาก หลายฉบับด้วยกัน ว่าแต่อดีตมาก็มี ว่าขึ้นใหม่ในปัจจุบันนี้ก็มี ถ้วยถ้อยคำต่าง ๆ กัน โดยนัยว่า พระปฏิมาองค์นี้ คนชื่อโน้นสร้างในกาลแต่ก่อนโน้น และในแคว้นและตำบลโน้น อย่างนั้น ๆ ประดิษฐานบูชาไว้ที่โน่นตลอดเวลาเท่านั้น ต่อนั้น เขาเชิญไปประดิษฐานเทิดทูนไว้ที่โน่น ดังนี้เป็นต้น

ก็คำของคนเหล่านั้น เห็นได้ว่าสับสนนัก ค้านกันและกัน เอาเป็นหลักไม่ได้ โดยมากเจือด้วยความคาดคะเน ต่อเติมให้ยิ่ง ๆ ขึ้น ไม่ทนต่อความเพ่งเลย มีแต่ก่อความเคลือบแคลงสงสัย เรื่องทั้งหลายนั้นยกไว้เถิด เป็นเรื่องที่ท่านผู้รู้ในกรุงเทพ ฯ นี้ควรจะตัดทิ้งเสียได้

เรื่องต่อไปนี้ เป็นเรื่องของพระพุทธปฏิมาองค์นั้น ซึ่ง (ได้ความเป็นแน่) ใคร ๆ คัดค้านไม่ได้ ข้าพเจ้าจะรวบรวมมากล่าวไว้ในที่นี้ ตั้งต้นแต่ตอนที่นับเป็นประวัติได้

เมื่อปวัตตมานกาลประมาณ ๒๑ ปี ก่อนพุทธศักราช ๒๐๐๐ (คือพ. ศ. ๑๙๗๙) พระปฏิมาสร้างด้วยก้อนแก้วอันประเสริฐองค์นี้อยู่ในพระสถูปใหญ่เก่าองค์หนึ่ง ซึ่งตั้งมานาน ณ เมืองชื่อเชียงราย ตามชื่อที่ปรากฏในกรุงเทพ ฯ นี้ เป็นราชธานีเก่าอยู่ในแคว้นโยนก ครั้นห้องในพระเจดีย์ที่เขาโบกปูนปิดไว้แตกออกเพราะต้องอสนีบาต ก็ปรากฏ (เห็น) เป็นพระปฏิมาปิดทองทั้งองค์ จึงเชิญไปไว้ในวิหาร

เอกวีสวสฺสมตฺเต กาเล ปวตฺตมานเก
ภินฺเน อสนิผาเลน เจตฺยคพฺเภ สุธามเย
ตนฺกาญฺจนปเฏหิ ฉนฺนาว ปากฏา อหุ
ตโต จ สามญฺญเสล- สญฺญาย อภิหาริย
เอกสฺมึ วิหารสฺมึ ฐปิตา ปฏิมาฆเร
ทฺวิติมาสาติกฺกเมน ปฏิมาฉวิยํ ปน
สุวณฺเณสฺวาปคเตสุ ปญฺญาตา วิทิตา อหุ
ฆนีภูตมณิกฺขณฺฑ- มยภาเวน สา ตทา

ตสฺมิญฺเญว สํวจฺฉเร โยนกรฏฺฐสฺมฺหิ สณฺฐิตํ
ตทา มหาราชธานี- ภูตํ ลมฺปางฺคนามกํ
มหานครมานีตา มหิตา สกฺกตา อหุ
ตตฺถ ทฺวตฺตึสวสฺสานิ จิรํ กาลมฺปติฏฺฐิตา

ตโต ลมฺปางฺคปุรมฺหา สมฺพุทฺธาจฺจยกาลโต
ทฺวินฺนํ วสฺสสหสฺสานํ อติกฺกนฺตานโมปร
เอกาทสเม วสฺสมฺหิ ตตฺเถว โยนกรฏฺฐเก
นวีสํ มหานครํ โยนกินฺทาธิวาสนํ
ราชธานีภูตํ อภิ- นวมาปิตมาหตา
ตตฺถ โข จตุราสีติ วสฺสานิ ฐาปิตา อหุ

ตโต ฐาปิ นวีสมฺหา สมฺพุทฺธาจฺจยกาลโต
ทฺวินฺนํ วสฺสสหสฺสานํ อติกฺกนฺตานโมปริ

ที่ไว้พระปฏิมา ณ วัดแห่งหนึ่ง ด้วยสำคัญว่าเป็นพระพุทธรูปศิลาสามัญ ล่วงมาสองสามเดือน เมื่อทองที่ฉวีลอกออก จึงปรากฏรู้กันขึ้นว่า พระปฏิมานั้นเป็นพระพุทธรูปทำด้วยก้อนแก้วเป็นแท่งทึบ

ในปีนั้นเอง เขาเชิญมายังมหานครชื่อลำปาง อันเป็นราชธานีใหญ่อยู่ในแคว้นโยนกในครั้งนั้น แล้วทำการฉลองสักการบูชา ประดิษฐานอยู่ที่นครลำปางนั้นนานถึง ๓๒ ปี

ครั้นพุทธศักราช ๒๐๑๑ เขาเชิญจากเมืองลำปางไปสู่มหานครนพีสี ในแคว้นโยนกนั้นแหละ อันเป็นเมืองสร้างใหม่ให้เป็นราชธานีที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินโยนก ประดิษฐานอยู่ที่นครนพีสีนั้น ๘๔ปี

ครั้นลุพระพุทธศักราช ๒๐๙๔ เมื่อกำลังทางแคว้นโยนกอ่อนลงจนข้าศึกย่ำยีได้ ส่วนกำลังทางแคว้นลาวขยายตัวเข้มแข็งขึ้น พวก

วสฺเส ปญฺจนวุตมฺหิ   วตฺตมาเน อนุกฺกมา
โยนกานํ พเล มนฺที-   ภูเต ปราภิมทฺทเน
ลาวรฏฺเฐ ตุ พลสฺมึ   วฑฺฒมาเน มหพฺพเล
ลาวเกหิ อิสฺสริยํ   โยนกรฏฺเฐ ปวตฺติย
สเก ลาวรฏฺเฐ โขงฺค-   มหานทิสฺสิตํ ปุรํ
มหานครสมฺภูตํ   นีตา ชาวาภิธานกํ
ตตฺถ ทฺวาทสวสฺสานิ   ฐาปิตา ปูชิตา อหุ
ตโต โข ปนาภินว-   มาปิตํ จนฺทนวฺหยํ
มหาปุรํ นยิตฺวาน   ฐาปิตา สกฺกตา อหุ
ตสฺมึ โข จนฺทนปุเร   จิรํ ปณฺณรสุตฺตรํ
ทฺวิสตํ ปน วสฺสานํ   เอกตฺเถว ปติฏฺฐิตา

อิจฺเจวํ โข โยนเกสุ   ลาวเกสุ ยถากฺกมํ
ตสฺสา พุทฺธปฏิมาย   นีตาย ฐาปิตาย จ
พุทฺธนิพฺพานโต เอก-   วีสาธิติสตุตฺตริ
ทฺเว วสฺสสหสฺสานิ   กเมเนว อติกฺกมุํ
เตสโมปริเม วสฺเส   ทฺวาวีสติมฐานิเย
อิมสฺมึ สฺยามรฏฺฐหิ   อิทานิ วตฺตมานเก
สฺยามราชวํสสฺมึ   สณฺฐหนฺเต วรุตฺตเม
อิธ สพฺพปจฺเมน   วราณาจกฺกธารินา
จกฺกกฺรีปรมนาถ-   นาเมน สุชิตารินา

ลาวจึงได้เป็นใหญ่ในแคว้นโยนก แล้วเชิญ (พระแก้ว) จากเมือง นพีสีมาสู่เมืองเซ่า อันเป็นมหานครตั้งอยู่ติดแม่น้ำโขงในแคว้นลาว ของตน ตั้งบูชาอยู่ ณ เมืองเซ่านั้น ๑๒ ปี ต่อนั้นจึงเชิญไปสู่เวียงใหญ่ ชื่อจันทน์ ซึ่งเป็นเมืองสร้างใหม่ ให้ตั้งไว้ให้คนทั้งหลายสักการบูชา ประดิษฐานอยู่ที่เวียงจันทน์นั้นแห่งเดียวนานถึง ๒๑๕ ปีแล

เมื่อพระพุทธปฏิมานั้น อันผู้เลื่อมใสทั้งหลายเชิญเอาไป และ ตั้งไว้ในเมืองโยนกและเมืองลาวตามลำดับดังกล่าวมาฉะนี้แล้ว ครั้น พุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๒๑ ปีปัจจุบันเป็นปีที่ ๒๓๒๒ พระเจ้า แผ่นดินผู้ดำรงพระราชอาณาจักรองค์ก่อนกว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวงใน พระราชวงศ์สยามอันประเสริฐสุดนี้ ซึ่งยังดำรงเป็นไปอยู่ในบัดนี้ ณ สยามรัฐนี้ มีพระนามว่าพระเจ้าจักรกรีบรมนาถผู้ปราบศึก ผู้มีพระ บุญบารมีและพระเดชานุภาพรุ่งเรืองมาก ทรงปราบปรามแคว้นลาว ได้สิ้น ทรงกระทำแม้เมืองเวียงจันทน์ไว้ในอำนาจสยามเรียบร้อยแล้ว จึงทรงเชิญจากเวียงจันทน์นั้นมาสู่แคว้นสยามนี้ โดยพลานุภาพแห่ง

มหตา ปุญฺญเตเชน ชลมาเนน ราชินา
สมฺมาภิวิชินนฺเตน สกลํ ลาวรฏฺฐกํ
กริตฺวา สฺยามวสสฺมึ ปุรมฺบึ จนฺทนวฺหยํ
ตโตวิมํ สฺยามรฏฺฐํ ชยพฺพเลน อานิยฺ
อิธ อุยฺยานเทสมฺหิ รมฺเม พางฺโกกนามเก
ตทา โปราณนครี- ภูตํ ธนปุริวฺหยํ
ปุรํ ปเวสยิตฺวาน สํวจฺฉรานิ ตีณิปิ
สมฺมา สกฺกริยมานา ตตฺเถว ฐปิตา อหุ
เยสุ ตีสุปิ วสฺเสสุ เตเนวุตฺตมราชินา
ตสฺสา ธนปุริยาว ภาเค ปุรตฺถิเม ฐิเต
นทีตีเร มาปยิตฺถ ราชธานึ สุภา อยํ
รมฺมา รตนโกสินฺท- เทวมหานครวฺหยา
เตสํ ติณฺณนฺตุ วสฺสานํ อจฺจเยน ปรินิฏฺฐิเต
รมฺเม มหานคเร จ ตตฺถ ราชนิเวสเน
ปติฏฺฐิเต สิริรตน- เจตฺยาราเม จ โสภเณ
พุทฺธสฺส ปรินิพฺพาน- กาลโต ติสตุตฺตริ
ทฺวินฺนํ วสฺสสหสฺสานํ ปญฺจวีสมฺหิ หายเน
วิสาขปุณฺณมายํ สา ปฏิมา อาหตา ตโต
วีสมฺฏฺฐิรตนฺพฺเพเธ ฆนโสณฺณมเย สุเภ
กุฏาคารสฺมึ ฐปิตา สมฺปติฏฺฐาปิตา อหุ

ชัยชนะ เชิญเข้าสู่กรุงธนบุรี อันเป็นเมืองหลวงเก่าในครั้งนั้น (ซึ่งตั้งอยู่) ในที่สวนอันรื่นรมย์ ชื่อบางกอก นี้ ตั้งไว้สักการบูชาอย่างดีในกรุงธนบุรีนั้น ๓ ปี ซึ่งเป็น ๓ ปีที่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นทรงสร้างราชธานีอันงามน่ารื่นรมย์ ชื่อกรุงรัตนโกสินทรเทพมหานครนี้ขึ้น ณ ที่ฝั่งแม่น้ำอันตั้งอยู่ทางฝากตะวันออกแห่งธนบุรีนั้น (เสร็จพอดี) ครั้นพระมหานครอันน่ารื่นรมย์และวัดพระศรีรัตนเจดียารามอันงาม ซึ่งตั้งอยู่ในพระราชนิเวศน์ในพระมหานครนั้นสำเร็จลงโดยล่วงเวลา ๓ ปีนั้นแล้ว ลุพุทธศักราช (ล่วงแล้ว ๒๓๒๔) ปีที่ ๒๓๒๕ เพ็ญเดือนหก ก็ได้เชิญพระปฏิมานั้นจากธนบุรีมาตั้งประดิษฐานไว้ ณ พระบุษบก สูง ๒๐ ศอกกำ ปิดทองทึบงาม ได้ตกแต่งโดยนัยที่ข้าพเจ้า

ปฏิพิมฺเพ ทสฺสิเตน นเยเนวาภิลงฺกตา
นานาวิธาคฺครตน– รจิเตหิ ตถา ตถา
อุตฺตฺตยานรูเปหิ อลงฺกาเรหิ มณฺฑิตา
ปริวตฺติเตหิ ติกฺขตฺตุํ ตนฺตโมตูนมจฺจเย
อคเณยฺเยห สกฺการ– ภณฺเฑเหวูปโสภิตา
อิเธว ยาวชฺชตนา สกฺกตา สมฺปติฏฺฐิตา

รญฺโญ สพฺพปฐมสฺส วราณาจกฺกธาริโน
จกฺกกฺรีปรมนาถ– นามสฺส สุชิตาริโน
รชฺชสฺส กาลภูตานิ วสฺสานิ สตฺตวีสติ
มหิสฺสรสุนฺทรสฺส ตสฺเสวตฺรชราชิโน
รชฺชสฺส กาลภูตานิ สํวจฺฉรานิ โสฬส
เชฏฺฐาธิปตินฺทวฺหสฺส ปรมธมฺมิกราชิโน
รชฺชสฺส กาลภูตานิ ฉพฺพีส หายนานิเส
อิจฺเจวํ อติกฺกนฺตานํ ราชูนํ รชฺชการินํ
ติณฺณมฺปิ รชฺชกาเลสุ วสฺสานิ อูนสตฺตติ
สมฺมา สกฺกริยมานา สา อฏฺฐาสิ นิรนฺตรํ
เยสํ วสฺสสานเมกูน– สตฺตติยาว อจฺจเย
รญฺโญ สพฺพปฐมสฺส เสฏฺฐจนฺตตา สุชาติมา
ทุติยสฺส มหารญฺโญ อคฺโค วรฺตฺตมตฺรโช
วยสาว ตติยสฺส รญฺโญ กนิฏฺฐภาติโก

ได้แสดงไว้ในหนังสือที่ได้ตีพิมพ์นั้นแล้ว แต่งด้วยเครื่องทองอัน ประดับแก้วอย่างเลิศต่าง ๆ อย่างนั้น ๆ ควรแก่ฤดูทั้งสาม เปลี่ยน เมื่อล่วงฤดูนั้น ๆ (ปีละ) ๓ ครั้ง งดงามด้วยเครื่องสักการะอันนับ ค่ามิได้ทีเดียว ประดิษฐานอยู่ดี ได้สักการบูชากันในกรุงสยามนี้แลมา จนถึงทุกวันนี้

พระรัตนปฏิมานั้น พระเจ้าแผ่นดินได้ทรงสักการะอย่างดีมิได้ ขาดมาได้ ๖๙ ปี ใน ๓ รัชกาลของพระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงไปแล้ว ดังนี้ คือ รัชกาลของพระเจ้าจักรกรีบรมนาถผู้ปราบศึก ผู้ดำรงพระราช-อาณาจักรก่อนกว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง ๒๗ ปี รัชกาลของพระเจ้า มหาอิศรสุนทร ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าจักรกรีบรมนาถนั้นแล ๑๖ ปี รัชกาลของพระเจ้าบรมธรรมิกราชเจษฎาธิบดินทร ๒๖ ปี ซึ่ง เมื่อล่วงปี ๖๙ ที่กล่าวนี้ พระจอมเกล้าราชาธิราชผู้เป็นใหญ่ในประเทศ สยาม ที่ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ ฯ พระองค์ปัจจุบันนี้แหละ ผู้มีพระชาติดี (เป็นอุภโตสุชาต) เป็น พระราชนัดดาของพระเจ้าแผ่นดินองค์สรรพปฐม เป็นพระอัคร-วรุตตโมรสของพระเจ้าแผ่นดินใหญ่รัชกาลที่ ๒ เป็นพระราชกนิฐ-ภาติกะของพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ โดยวัย เป็นผู้มีพระเกียรติคุณ

หุตฺวาเนเกสุ เทเสสุ อติจฺจญฺเญว ปากโฏ
เสฏฺฐชาตฺยาทิคุเณหิ มหาชนาภิมานิโต
อยเมว ปรเมนฺท- มหามกุฏสวฺหโย
ราชาธิราชา มนุชินฺโท สฺยามรฏฺเฐ นริสฺสโร
พุทฺธสฺส ปรินิพฺพาน- กาลโต ติสตฺตฺตริ-
ทฺวินฺนํ วสฺสสหสฺสานํ อติกฺกนฺตานโมปริ
จตุตฺตรนวุติยา สํวจฺฉเรสุ สพฺพโส
ปริปุณฺเณสุ วิสาข- ปุณฺณมายมุโปสเถ
อภิสิตฺโต ปรมรชฺช- อภิเสเกน ธมฺมโต
สมฺพุทฺธปฏิมํ เสฏฺฐํ สมฺมเทว อุปฏฺฐหํ
ชีวมานกพุทฺธํว กตฺวา ติพฺพาภิมานโน
เมตฺติยา ปฏิพทฺธานํ ทูเร วิเทสวาสินํ
อิธานาคตปุพฺพานํ ชนานํ ทฏฺฐุกามินํ
พหุนฺนํ ทสฺสนตฺถาย จิตฺตกาเรหิ กมฺมุนา
วณฺณเลปสงฺขาเตน ตมฺพิมฺพสฺเสว สาทิสํ
คาหาเปตฺวาน อาการํ มญฺญนียํ สริกฺขกํ
อุตฺตฺตเย อลงฺกต- ภาวากาเรน ตีณิปี
รูปานิ เอกเมกสฺมึ เลปาเรเห มหาปเฏ
ทสฺสาปยิตฺวา ปฏิมา- พิมฺพรูปปธานิเส

ปรากฏไปมากทีเดียวในนานาประเทศ มหาชนยกย่องโดยพระคุณทั้งหลายมีความมีพระชาติสูงเป็นต้น ได้ทรงรับบรมราชาภิเษกโดยธรรม ณ วันอุโบสถ เพ็ญเดือน ๖ พุทธศักราช ๒๓๙๔ แล้วได้ทรงปฏิบัติบำรุงพระแก้วมรกตนั้นอย่างดี ทรงแสดงความเคารพนับถือบูชามาก ทำดังพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ทีเดียว ดำรัสสั่งให ช่างเขียนทั้งหลายเขียนรูปพระแก้วระบายสีถือเอาอาการสำคัญให้เหมือนของจริงเป็น ๓ รูปโดยพระอาการทรงเครื่องในสามฤดู ลงในแผ่นผ้าใหญ่ที่ระบายสีได้แผ่นละรูปเป็นแบบแล้ว โปรดให้ทำขึ้นให้มาก พระราชทานไปแก่ชนชาวต่างประเทศแดนไกลเป็นอันมากที่มีพระราชไมตรีต่อกัน ผู้ไม่เคยมากรุงเทพ ฯ นี้ ใคร่จะได้เห็นพระแก้วนั้นจะได้เห็น

พหุนิปี่ การาเปสิ วิเทสิเกปี่ โตสยํ
มาคธายปี่ ภาสาย สฺยามานมกฺขเรหิปี่
เองฺคฺลิสหานํปฺยกฺขเรหิ อตฺถวิญฺญาปนารหํ
เกนจฺยาปฏิพาเหยฺยํ ตสฺสา วตฺถุํ ลิขาปยิ
พุทฺธสฺส ปรินิพฺพาน- กาลโต ปริมานิเต
สตฺตุตฺตรนวุติยา วสฺเสหิ อติเกน ตุ
ติสเตเนวุตฺตเรน ทฺวิสหสฺเสน มานิเต
พุทฺธสฺส สาสนายุมฺหิ ตสฺส รชฺชสฺส ราชิโน
จตุตฺถสํวจฺฉรมฺหิ อิทํ ลิขาปิตํ อหูติ

อนึ่ง เมื่อจะทรงยังชาวต่างประเทศให้ยินดี (รู้เรื่องพระแก้วทว ๆ กัน) บ้าง จึงโปรดให้เขียนเรื่อง (ตำนาน) พระแก้ว (จับแต่ตอน) ที่พอจะจับเอาเนื้อหาได้ ใคร ๆ ค้านไม่ได้ โดยภาษามคธบ้าง ภาษาไทยบ้าง ภาษาอังกฤษบ้าง

เรื่องพระแก้วนี้ โปรดให้เขียนเมื่อพุทธศาสนายุกาลได้ ๒๓๙๗ เป็นปีที่ ๔ แห่งรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ ฯ นั้นแล

พระราชนิพนธ์คาถา

ตำนานพระสายน์

วัดปทุมวัน

คำนำ

พระพุทธปฏิมาที่กล่าวในตำนานนี้ เรียกกันทั่วไปว่า "พระไส" แต่ในพระราชนิพนธ์นี้เป็น 'สายน' และตรัสว่า ที่ได้นามว่า พระสายน์นั้น เพราะเหตุไรไม่ทราบแน่

พระราชนิพนธ์คาถาตำนานพระสายน์ นี้ หอพระสมุด ฯ ได้ต้นฉบับเป็นอักษรขอม จานไว้ในใบลานสั้น ๓ ลาน ได้ให้คัดและแปลเป็นไทย พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ครั้งหนึ่งแล้ว

แต่พระราชนิพนธ์คาถานี้ มีจารึกด้วยอักษรขอมไว้ที่หลังซุ้มองค์พระสายน์ในพระอุโบสถวัดปทุมวันด้วย ซึ่ง น. อ. เมฆ อำไพจริต ได้พยายามคัดลอกไว้ด้วยตนเอง และถือเป็นต้นฉบับในการพิมพ์ครั้งนี้ มีผิดกันกับฉบับหอพระสมุด ฯ บ้างลางศัพท์ น. อ. เมฆ อำไพจริต ผู้ชำระและแปล ได้ลงเชิงอรรถบอกไว้แล้ว

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

ตำนานพระสายน์

สุภมตฺถุ สุณนฺตานํ วาเจนฺตานญฺจิมํ กถํ
อิมิสฺสา สายนฺวฺหาย ปฏิมาย จิตายิธ
ปวตฺติกถนํ วตฺถุ ยถาญาตํ ยถาสุตํ[๑]
คาถาพนฺเธหิ อิเมหิ สงฺเขเปน ปวุจฺจเต
พุทฺธสฺสายํ ภควโต ปฏิมา จปิตา อิธ
จิรํ สุมิสฺสิเตเนว วฏฺฏโลเหน มาปิตา
พหเลน ครุเกน สินิทฺเธน ฆเนนิว
สุมฏฺเจน สุปีเตน สุวณฺณสทิเสนปิ
เกน กตฺถ กทา จาติ กถญฺจาวิทิตาว โน[๒]
เกวลํ ลาวการานํ หตฺถกมฺมนฺติ มญฺญิตา
อิธาคมนโต ปุพฺเพ ลาวรฏฺเจ ปติฏฺจิตา
มหาชยปุรเขตฺเต[๓] เอกสฺมึ ธูรปพฺพเต
คูหายํ จิรนิกฺขิตฺตา[๔] ตตฺถิสฺสเรหิ เกหิจิ
นานาชนสาธารณา มหาชเนน ปูชิตา
สายนาติ วุตฺตนามา การเณนาปิ เกนจิ
ตตฺตโต อวิทิเตน[๕] วิญฺญาเตน สิยา ปุเร

---

๑ ฉบับหอ ฯ เป็น ยถาพลํ
๒ ฉบับหอ ฯ เป็น กถญฺจาวิทิตาวิโน
๓ ฉบับหอ ฯ เป็น มหาชยปุเร เขตฺเต
๔ ฉบับหอ ฯ เป็น จิรนิกฺกิตฺตา
๕ ฉบับหอ ฯ เป็น อวินิเตน

คำแปลตำนานพระสายน์ วัดปทุมวัน

ขอความงามความดี จงมีแก่คนทั้งหลาย ผู้ฟังและผู้อ่านกถานี้ เทอญ เรื่องอันว่าด้วยประวัติของพระปฏิมาที่มีพระนามว่า พระสายน์ ซึ่งสถิตอยู่ ณ ที่นี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวโดยสังเขป ด้วยคำอันผูกเป็นคาถา ต่อไปนี้ ตามที่ได้ทราบได้ยินมา

พระพุทธปฏิมา ที่ข้าพเจ้าตั้งไว้ ณ ที่นี้ เขาสร้างขึ้นนานมาแล้ว ด้วยวัฏฏโลหะที่เขาประสมอย่างดีทีเดียว เนื้อหนาสนิทราวกะเป็นแท่ง (ตัน) ผิวเกลี้ยงงามสุกปลั่งดั่งว่าทองคำ แต่เราทั้งหลายหารู้อย่างไรไม่ว่า ใครสร้าง สร้างที่ไหน และสร้างเมื่อไร รู้ได้แต่ว่าเป็นฝีมือพวกช่างลาวเท่านั้น

ก่อนแต่จะเชิญมาที่นี่ พระพุทธปฏิมาองค์นี้ ประดิษฐานอยู่ที่เมืองลาว พวกท่านผู้เป็นใหญ่ในเมืองนั้นพวกหนึ่งตั้งเอาไว้ในถ้ำ ที่ภูเขาใกล้ ๆ แห่งหนึ่ง แขวงเมืองมหาชัยนานมาแล้ว เป็นสาธารณะแก่นานาประชาชน จึงมีคนเป็นอันมากพากันบูชา ท่านมีพระนาม ที่คนทั้งหลายเรียกกันว่า พระสายน์ ด้วยเหตุอะไร ๆ บ้างที่เราไม่รู้โดยแน่แท้ แต่คนแต่ก่อนคงรู้

มหาชยปุราทีสุ นิวาสีหิ พหูหิปิ
ตถาวุตฺตกิตฺติสทฺทา ยถายํ สุมหิทฺธิกา
ยทา ทุพฺพุฏฺฐิกา อสฺส ตทายํ ปูชิตา สเจ
อชฺโฌกาเส สุทฺเธ ฐาเน วสฺสตฺถํ ยาจเน กเต
ตสฺสานุภาวโตเยว เทโว สมฺมา ปวสฺสติ
สสฺสานิปิ สมฺปาเทติ สมิทฺธํ เนติ เมทนึ
อิจฺเจวํ กิตฺติสทฺเทน อยํ พหูหิ มานิตา
สติ ทุพฺพุฏฺฐิกาเยตฺถ วสฺสตฺถํ ปูชยนฺติ ตํ
พุทฺธสฺส โข ภควโต ปรินิพฺพุตกาลโต
สมานํ ทฺวีสุ สหสฺเสสุ จตูเสฺวว สเตสุ จ
อติกฺกนฺเตสุ กาเลน ราชา สฺยามานมิสฺสโร
ปรเมนฺทมหามกุฏ– นาโม พุทฺธาทิมามโก
ลาวาทีสุปิสฺสริยํ วตฺเตนฺโตเยว ธมฺมโต
สมฺมาว อุปตฺถมฺเภนฺโต สพฺพตฺถ พุทฺธสาสนํ
เอกํ โสณฺณงฺกุรํ นาม ลาวยุํ ราชเสวกํ
ลาวรฏฺฐํ ปหิณิตฺถ กรณีเยน เกนจิ
โสณฺณงฺกุโร โส ลาวยฺโย ลาวรฏฺฐํ คโต ตทา
สายนาย ปฏิมาย กิตฺติสทฺทํ สุปตฺถตํ

ตามกิตติศัพท์ ที่คนท้องถิ่นนั้นมีชาวเมืองมหาชัยเป็นต้นเป็นอันมากกล่าวขานกัน ก็ไปทางว่า พระปฏิมาองค์นี้มีฤทธิมากดี เมื่อใดเกิดฝนแล้ง เมื่อนั้น พระปฏิมาองค์นี้ หากคนทั้งหลายบูชาท่านในที่อันสะอาดกลางแจ้งแล้ว เมื่อวิงวอนขอฝน[๑] เพราะอานุภาพของท่านนั่นแล ฝนก็จะตกเป็นอันดี ยังพืชพรรณมีข้าวกล้าเป็นต้นให้ได้ผลทำเมทนีดลให้อุดมสมบูรณ์

ด้วยกิตติศัพท์ดังกล่าวมาฉะนี้ พระปฏิมาองค์นี้ จึงมีคนนับถือมากในที่นี้เอง เมื่อเกิดฝนแล้ง คนทั้งหลายก็บูชาท่าน เพื่อขอฝน

ครั้นพระพุทธศักราชล่วงได้ ๒๔๐๐ พระราชาผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏฯ ผู้ทรงนับถือพระพุทธาทิรัตนตรัย ทรงครองความเป็นใหญ่ในแคว้นทั้งหลาย มีแคว้นลาวเป็นต้นด้วย โดยธรรม ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาทุกถิ่นแคว้นอย่างดีทีเดียว ตรัสใช้ราชเสวก ซึ่งเป็นเจ้าลาวองค์หนึ่ง ชื่อเจ้าหน่อคำ[๒] ไปเมืองลาวด้วยพระราชกรณียกิจอย่างหนึ่ง เจ้าหน่อคำนั้น ไปถึงเมืองลาว ได้ยินกิตติศัพท์ของพระสายน์ ซึ่งแพร่ไปอย่างดีอยู่ในเวลานั้น ก็ไปยังเมืองมหาชัย จึงได้เห็นพระสายน์ด้วยตนเอง ประดิษฐานเป็นอันดีอยู่ในถ้ำใกล้เมืองนั้น เป็นสาธารณะแก่คนหมู่มาก ไม่มีการคุ้มเกรงรักษา เขาบูชากันอยู่ตามกาลานุกาล

๑ จะหมายความว่า "เชิญท่านออกมาตั้งในที่สะอาด ๆ กลางแจ้ง แล้วจึงบูชาขอฝน" เช่นนั้นหรือมิใช่ ?

๒ ท่านผู้นี้ต่อมาได้เป็นเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ เจ้าเมืองอุบลราชธานี

สุตฺวา มหาชยํ ปุรํ　　คนฺตวา ทิสฺวา สยํ ตหึ
สายนวฺหํ พุทฺธรูปํ　　คูหายํ สุปติฏฺฐิตํ
พาหุชญฺญํ อนารกฺขํ　　กาลานุกาลปูชิตํ
ราชนามํ อปทิสฺส　　สฺยามราชานุภาวโต
อานยิตฺวา ปฏิมนฺตํ　　ปาเปตฺวา นครํ อิมํ
กเถตฺวา ปวตฺตึ สพฺพํ　　สนฺนิยฺยาเทสิ ราชิโน
ตทา ปน ปรเมนฺท-　　มหามกุฏสวฺหโย
มหาราชา มหุสฺสาโห　　ปสนฺโน พุทฺธสาสเน
อิมสฺมึ ปทุมวนวฺเห　　นินฺนจาเน มโนรเม
อิมํ วิหารํ กาเรนฺโต　　สพฺพวตฺถูนิ จาปยํ
อิมสฺมึ ขณฺฑสีมายํ　　กตมฺหิ ปฏิมาฆเร
เอวํ ลทฺธํ พุทฺธรูปํ　　สายนวฺหมิมํ สุภํ
ปธานเจติยํ กตฺวา　　จปาเปสิ ชนาธิโป
ปูชํ ตสฺสาปิ กาเรสิ[๑]　　นิพทฺธํ กาลิกมฺปิ จ
เทวา เจว มนุสฺสา จ　　พุทฺธาทิวตฺถุมามกา
คหฏฺฐา ปพฺพชิตา วา　　สพฺเพปิธาคตาคตา
อิมํ สายนสมฺญฺญํ　　พุทฺโธทฺเทสิกเจติยํ[๒]
สมฺมเทว นมสฺสนฺตุ　　ปูเชนฺตุ จ ยถาพลํ
อนุโมทนฺตุ รญฺโญปิ　　สพฺเพสํ หิตกามิโน
กตานิ ราชปุญฺญานิ　　อเนกธา ตถา ตถา

---

๑ จารึก ฯ เป็น ปูชํ ตสฺสา อปทิสฺส
๒ ฉบับหอ ฯ เป็น พุทฺโธ เทสิกเจติยํ

จึงอ้างพระนามในหลวง เชิญเอาพระปฏิมานั้นมาจนถึงพระนครนี้ โดยราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินสยาม กราบทูลความเป็นไปทั้งปวงแล้ว ก็น้อมเกล้า ฯ มอบถวายแด่พระเจ้าแผ่นดิน

ประจวบกับเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระปรเมทรมหามกุฏมหาราชเจ้าผู้ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีพระราชอุตสาหะใหญ่ โปรดให้สร้างวัดนี้ลงในที่ลุ่ม ที่ชื่อว่า ปทุมวัน นี้ อันเป็นที่รื่นรมย์ใจ กำลังให้ก่อวัตถุสถานทั้งปวงอยู่ เมื่อเรือนไว้พระปฏิมา ทำขึ้นในขัณฑสีมาเสร็จแล้ว จึงโปรดให้ตั้งพระพุทธรูปองค์งามทรงนามว่า พระสายน์ นี้ ที่ได้มาด้วยอาการอย่างว่ามานี้ ไว้เป็นพระประธาน ให้จัดเครื่องบูชาถวายทั้งที่เป็นส่วนประจำ ทั้งที่เป็นส่วนเฉพาะกาล

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้นับถือพระพุทธาทิรัตนตรัย เป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม ที่มา ๆ ณ ที่นี้ทุกผู้ เชิญนมัสการและบูชาพระพุทธอุทเทสิกเจดีย์ อันมีนามว่า พระสายน์ นี้ด้วยดี ตามกำลังเถิด จงอนุโมทนาพระราชกุศลทั้งหลาย ที่พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงมีพระราชหฤทัยหวังประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนทั้งหลายทั้งปวง ได้ทรงกระทำแล้วหลายอย่างด้วยประการนั้น ๆ ด้วยเถิด

น จ ราชา วิกตฺเถติ ปตฺถนํ พุทฺธภูมิยา
อญฺเญ วิย พหุกาปิ ปสฺสํ อนูปปสนฺตตํ
เกวลํ ปฏิชานาติ ทุกฺขสฺสนฺตสฺส ปตฺถนํ
ยถาตฺตโน จญฺเญสญฺจ ทุกฺขสฺสนฺโต ภเวยฺย เส
อิธ สายนฺวฺหา พุทฺธ– ปฏิมายํ ปติฏฺฐิตา
สาเธตุ วุฑฺฒิสมฺปตฺตึ วสฺสกาเลสุ สพฺพทา

ก็แต่ว่า พระเจ้าแผ่นดินมิได้ทรงเอื้อมอาจปรารถนาพุทธภูมิ ดังท่านผู้อื่น ๆ เปนอันมากดอก ด้วยทรงเห็นอยู่ว่า ความปรารถนาเช่นนั้น มิใช่ทางสงบระงับ ทรงปฏิญญาแต่ความปรารถนาที่สุดทุกข์ตามทางซึ่งที่สุดแห่งทุกข์จะพึงมีแก่ตนและคนอื่นได้อย่างไรเท่านั้น

ขอพระพุทธปฏิมาอันมีพระนามว่า พระสายน์ นี้ ซึ่งประดิษฐาน อยู่ ณ ที่นี้ จงทรงยังความถึงพร้อมแห่งฝนให้สำเร็จในกาลอันเปนฤดูฝนทุกคราวไป เทอญ

คำนำ

พระราชนิพนธ์คาถาว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ สังเขปนี้ เดิมพระญาณวิจิตร (สิทธิ์ โลจนานนท์ เปรียญ) แปลไว้ ราชบัณฑิตยสภาจัดพมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๗ แล้วพิมพ์อีก เป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ พ. ศ. ๒๕๐๑ ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อม เจ้าสุภาภรณ์ ไชยันต์ ในการพิมพ์ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๓ มหามกุฏราช-วิทยาลัย ได้ให้นาวาอากาศเอก เมฆ อำไพจริต ป. ธ. ๙ ตรวจชำระ ภาษาบาลีและแปลขึ้นใหม่ เปนอีกสำนวนหนึ่ง ตามควรแก่กาลสมัย

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

คาถา

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สังเขป

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์

---

๑. ปุพฺเพ รตนโกสินฺท– มหินฺทาโยชฺฌิยา อยํ
ราชธานี สุสมฺปุณฺณา วิสาลา ปฐฺเภทนี
อาวุตฺถา ตีหิ ราชูหิ อิทฺธา ผีตา สุสณฺฐิตา
สา หิ สพฺพปฐเมน วราณาจกฺกธารินา
จกฺกกฺรีปรมนาถ- นาเมน สุชิตารินา
เทวทฺวาราวตีสิริ– อยุชฺฌิยาภิธานิยา
มรมฺมวเส วินฏฺฐาย โปราณราชธานิยํ
มหาชนํ สงฺคเหตฺวา มหาเสนํ ชยาวหํ
สงฺกฑฺฒิตฺวา มรมฺเมหิปิ อญฺญปจฺจนิเกหิปิ
ยุทฺธํ กตฺวา ชยํ ลทฺธา ปตฺวา อสฺสริยํ ตโต
พางโกกนามกุยฺยาน– เทเส มโนรเม อิธ
สมุทฺทาวิทูรีภูเต สุสมฺปนฺนทุมปฺผเล
นานาเทสวาณิชฺชานํ สุขุทฺรยสโมสเร
มาปิตา สุวิภตฺตาว สพฺพาการาภิลงฺกตา

คำแปล

คาถาพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สังเขป

[พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสร้างราชธานี]

๑. ราชธานีชื่อกรุงรัตนโกสินทรมหินทราโยธยานี้ เป็นเมืองสมบูรณ์ดี กว้างขวาง เป็นเมืองท่าค้าขาย อันพระราชา ๓ พระองค์ทรงครอบครองมา เจริญมั่งคั่งตั้งอยู่มั่นคงแต่เดิมมา

ก็ราชธานีนี้นั้น เมื่อราชธานีเก่าชื่อกรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยาพินาศไปเพราะอำนาจพม่าแล้ว พระราชาองค์สรรพปฐม (ในพระบรมราชจักรีวงศ์) ผู้ธำรงพระราชอาณาจักร มีพระนามว่า พระเจ้าจักรกรีบรมนาถผู้ปราบศึก ทรงสงเคราะห์เอาคนจำนวนมาก รวบรวมเข้าเป็นกองทัพใหญ่ พอจะเอาชัยได้แล้ว จึงเข้ารบกับพวกพม่าบ้าง กับข้าศึกอื่น ๆ บ้าง ได้ชัยชนะ ถึงซึ่งความเป็นใหญ่แล้ว จึงโปรดให้สร้างลงในสวนชื่อบางกอก อันเป็นที่รื่นรมย์ใจนี้ เป็นที่ไม่ไกลทะเล มีผลไม้อุดมสมบูรณ์ เป็นที่ประชุมการค้าหากำไรสะดวกของพ่อค้านานาประเทศ เป็นราชธานีอันจัดจำแนก (คือวางผัง) ดีตกแต่งอาการ (แห่งราชธานี) พร้อมสรรพ

๒. ตโต ตตฺเถวาภิเสกํ ปตฺเตนุตฺตมเตชสา
ปุพฺเพว คหิตจนฺท- ปุรโต อาภตํ อิธ
สุวิสุทฺธํ มรกต- มณิกฺขณฺฑมยํ สุภํ
สมฺพุทฺธรตนพิมฺพํ อุทฺทิสฺสารามาเจติยํ
อพฺภนฺตเร การยิตฺวา ตโต นิมิตฺตมาทิย
ปุราณปุรนาเมน สหาปี กตนามิกา

ตสฺสา รตนปฏิมาย อารกฺขฏฺฐานตาย หิ
ตสฺสาเยว อยํ โกโส อสฺสยาทิโกสโก วิย
ตโต จ มงฺคลตฺเตน สิทฺเธน สิริเขตฺตโต
สพฺพจกฺกวาฬินฺทานํ มหินฺทสทิโส อยํ
มหาราชา เอวรูป- รตนสฺสาภิธารโก
นตฺถิเยว หิ อญฺเญสํ อิสฺสรานมฺปี กตฺถจิ
อีทิสํ สุปุญฺญกฺเขตฺตํ อนคฺฆรตนํ สุภํ
อยญฺจโข ราชธานี ตสฺเสวรูปราชิโน
เอวํ รตนโกสินฺท- มหินฺทราโยชฺฌิยา อิติ
นามํ อนฺวตฺถสิทฺธํ ว อิมิสฺสา ราชธานิยา

[ทรงขนานนามราชธานี]

๒. ต่อนั้น ครั้นพระองค์ได้ปราบดาภิเศก มีพระราชอำนาจสูงสุดในราชธานีนั้นแล้ว จึงโปรดให้สร้างพระอารามเจดีย์ภายในพระราชฐาน อุทิศถวายพระสัมพุทธรัตนพิมพ์ อันสร้างด้วยก้อนแก้วมรกต งามหมดจดดี ซึ่งพระองค์ทรงเชิญมาไว้ในราชธานีนี้แต่เมืองเวียงจันท์ที่ทรงยึดได้ในกาลก่อน แล้วจึงทรงถือเอานิมิตจากพระพุทธรัตนพิมพ์นั้นมาขนานนามราชธานี เพิ่มเข้ากับนามกรุงเก่า (โดยอรรถาธิบายดังต่อไปนี้)

ก็ราชธานีนี้ นับว่าเป็นคลังของพระรัตนปฏิมานั้น เพราะเป็นที่รักษาองค์พระรัตนปฏิมานั้นไว้ ดุจคลังแสงเป็นที่เก็บรักษาศัสตราวุธมีดาบเป็นต้น ฉะนั้น (นี่ประการ ๑) อีกประการ ๑ เพราะความที่พระรัตนปฏิมานั้นเป็นมงคลวัตถุอันศักดิ์สิทธิ์ โดยเป็นสิริเขต (แดนให้เกิดมิ่งขวัญเป็นสง่าราศี) พระราชาใหญ่ผู้ทรงไว้ซึ่งรัตนะเห็นปานฉะนี้ ก็นับว่าเป็นเช่นดังพระอินทร์ใหญ่แห่งบรรดาพระอินทร์ทั้งหลายในจักรวาฬทั้งปวง เพราะว่ารัตนะอันงามหาค่ามิได้ เป็นบุญเขตอย่างดีเช่นนี้ของท่านผู้เป็นใหญ่อื่น ๆ ในประเทศไหน ๆ ก็หามีไม่ นี้แลราชธานีของพระราชาพระองค์นั้นเป็นอย่างนี้ ราชธานีนี้จึงมีนามอันสัมฤทธิ์ความตามที่กล่าวมาว่ากรุงรัตนโกสินทรมหินทราโยธยา (ราชธานีที่ใคร ๆ ปราบไม่ได้แห่งพระราชาใหญ่ผู้เป็นเช่นพระอินทร์ใหญ่แห่งพระอินทร์ทั้งหลาย เป็นราชธานีที่เป็นดุจคลังรักษารัตนะ) ดังนี้

๓. ตยิทํ อรหโต สมฺมา– สมฺพุทฺธสฺส สิรีมโต
ตสฺสมฺหากํ ภควโต สุจิรนฺนิพฺพุตสฺสปิ
สาสนสฺสานุสาเรน อิธ ปตฺถฏกิตฺติโน
นิสินฺนสทิสาการํ มหจฺเฉรํ อโนปมํ
มหนฺตคฺฆมณิกฺขณฺฑ– มยมาติมโนหรํ
ปริสุทฺธฆนสารํ ปฏิมาพิมฺพเจติยํ
สพฺพตฺเถว มรกต– รตนนฺติ สุปากฏํ
สฺยามานํ ติลกีภูตํ อเนกธา ปสํสิตํ

เตหิ ตีหิปิ สฺยาเมก– รชฺชสมฺปตฺตราชุภิ
(มณฺฑิตโต ปรเมนฺท–) มหามกุฏราชินา
นานามหคฺฆภณฺเฑหิ วฑฺฒิเตหุตฺตรุตฺตรํ
นานาวิธาคฺครตน– รจิเตหิ ตถา ตถา
อุตฺตุตฺยานุรูเปหิ อลงฺกาเรหิ มณฺฑิตํ
ปริวตฺติเตหิ ติกฺขตฺตุํ ตนฺตโมตูนมจฺจเย
อคเณยฺยเยหิ สกฺการ– ภณฺเฑเหวูปโสภิตํ
รมฺมณีเย สิริรตน– พุทฺธารามสฺมงฺคเล
ฆนโสวณฺณมยมฺหิ กูฏาคาเร อลงฺกเต
ฐปิตํ สพฺพวตฺถูหิ นิพทฺธํ สมฺปฏิปูชิตํ
วนฺทิตํ สพฺพทิสาสุ นิวาสีหิ สทาอปิ

[พระแก้วมรกต]

๓. ก้อนแก้วนั้น เป็นปฏิมาพิมพเจดีย์ (เจดีย์อันเป็นรูปเปรียบ) ขององค์พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงพระสิริของเราทั้งหลาย ซึ่งแม้เสด็จปรินิพพานนานแล้ว แต่ยังมีพระกิตติคุณแพร่อยู่ในโลกนี้โดยคำสอนของพระองค์แผ่ไป เป็นรูปเปรียบมีอาการดุจประทับนั่ง สร้างด้วยแก้วก้อนใหญ่ที่สุดหาที่เปรียบมิได้ เป็นมหัศจรรย์น่าเจริญใจนัก เป็นแก้วเนื้อทึบบริสุทธิ์ ปรากฏพระนามว่า "พระแก้วมรกต" ในที่ทั่วไป เป็นยอดใจของชาวสยามท่านผู้รู้สรรเสริญเป็นอันมาก

พระแก้วมรกตนั้น พระราชาทรงพระนามว่าปรเมนทรมหามกุฎได้ทรงประดับถวายด้วยมหัคฆภัณฑ์ต่าง ๆ เพิ่มให้มากยิ่งขึ้นกว่าที่พระราชาผู้ครองเอกราชย์ในสยามทั้ง ๓ พระองค์นั้นทรงประดับไว้ (และ) ด้วยเครื่องทรงอันควรแก่ฤดูทั้ง ๓ ซึ่งรจิตไปด้วยรัตนะอันเลิศต่างอย่างด้วยประการนั้น ๆ เปลี่ยนเมื่อสิ้นฤดูนั้น ๆ (ปีละ) ๓ ครั้ง ทรงตกแต่งให้งามด้วยสักการภัณฑ์เหลือที่จะคณนา ประดิษฐานไว้ ณ กูฏาคาร (พระมณฑป) อันตกแต่งล้วนแล้วไปด้วยทองทึบ ในวัดพระศรีรัตนพุทธารามสุมงคลสถานอันน่ารื่นรมย์ มีชาวประชาในทิศทั้งปวงเป็นอันมากที่มา ๆ แล้วแม้ทุกเมื่อพากันมากราบไหว้บูชาด้วยสรรพวัตถุเป็นเนืองนิตย์ เป็นที่ปลูกความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

อเนเกหฺยาคตาคเตหิ ราชเสฏฺฐนิเวสเน
โอฬาริกานญฺชนานํ รูปโฆสปฺปมาณินํ
สมฺปสาทกรํ พุทฺธ– สาสเน สตฺถุทสฺสนา
ธรมานโก จกฺขุมาว อสฺมึ นคเร ปติฏฺฐิตํ
อุตฺตมญฺจ ปณีตญฺจ พหุชฺชนาภิมานิตํ
ราชโภคาสยีภูต– สิริเขตฺตมสาทิสํ
สฺยามานมคฺคุตฺตม– ติลกชาตเจติยํ

ยตฺตเกสุ ปเทเสสุ อสฺมึ ปจฺจวิมณฺฑเล
ตสฺส เทวาติเทวสฺส นิพฺพานมคฺคเทสิโน
สเทวกสฺส โลกสฺส จกฺขุภูตสฺส ตาทิโน
มหตาเยว อตฺถาย ปติฏฺฐหติ สาสนํ
สพฺเพสุปิ ปเทเสสุ ปเทเส ยตฺถ กตฺถจิ
ฆนีภูตาติมหนฺต– มณิกฺขณฺฑมยํ สุภํ
อีทิสํ สมฺพุทฺธพิมฺพํ วิชฺชตีติ น โน สุตํ
อสมํ อปฺปฏิภาคํ อตุลฺยํ วิมฺหยาวหํ
อิเธวาติมหจฺเฉรํ อคฺคเจจฺจํว ติฏฺฐติ

๔. โส จโข ปจฺโม ราชา สาสนสฺสูปการโก
จกฺกกฺรีปรมนาถ– นาเมนปิ สุวิสฺสุโต
นภโกฏฺฐิกราชาติ วุตฺโต สฺยาเมหิ ปายโต

แก่ชนทั้งหลายเป็นอันมาก ผู้นิยมรูปและเสียงเป็นประมาณ ในพระ-ราชนิเวสน์อันประเสริฐนี้ พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ในพระนครนี้ เพียงดังองค์พระผู้มีจักษุยังทรงพระชนม์อยู่ เพราะ (เท่ากับ) ได้พบเห็นพระศาสดา พระพุทธพิมพ์นี้เป็นของสูงสุดและประณีตด้วยอันชนเป็นอันมากนับถือยิ่ง เป็นแดนมิ่งขวัญอันเป็นที่มานอนแห่งพระราชทรัพย์หาที่เสมอมิได้ เป็นเจดีย์ที่เกิดขึ้นเป็นยอดใจอย่างอุดมเลิศของชาวสยาม

พระศาสนาขององค์พระพุทธเจ้าผู้เทวาดิเทพ ผู้ทรงแสดงทางแห่งพระนิพพาน ผู้เป็นดวงจักษุของชาวโลกกับทั้งเทวดา ผู้มีพระหฤทัยคงที่พระองค์นั้น ประดิษฐานอยู่เพื่อประโยชน์อันใหญ่ ณ ประเทศทั้งหลายมีประมาณเท่าใดในปฐพีมณฑลนี้ เราทั้งหลายไม่ได้ยินว่าพระสัมพุทธพิมพ์ที่สร้างด้วยแก้วก้อนใหญ่ยิ่งเป็นแก้วเนื้อทึบงดงามเช่นนี้มีอยู่ในบรรดาประเทศทั้งปวงนั้นแต่ประเทศใดประเทศหนึ่ง ดังนี้เลย พระแก้วมรกตนี้จึงเป็นอัครเจดีย์ ไม่มีที่จะเทียบเปรียบปาน น่าพิศวงเป็นมหัศจรรย์ ตั้งอยู่ในประเทศสยามนี้แห่งเดียวโดยแท้

[พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ]

๔. ก็แลพระราชาองค์ปฐมนั้น เป็นผู้ทรงทำนุบำรุงพระศาสนา ปรากฏโดยพระนามอย่างงามดีว่า พระเจ้าจักรกรีบรมนาถ แต่ชาวสยามเรียกขานกันโดยมากว่า พระบาทสมเด็จพระยอดฟ้า ฯ

อิมสฺส ราชวํสสฺส　　มูลภูโต สุปูชิโต
สตฺตวีสติวสฺสานิ　　รชฺชํ กาเรสิ ธมฺมโต
ตสฺสามรินฺทิยา นาม　　ราชเทวี สหาคตา
ยสฺสา อาสุํ ปุเร ชาตา　　ทุเว ราชวโรรสา
เยสํ เชฏฺโฐ มเหสฺสร–　　สุนฺทโรเตวฺว วิสฺสุโต
ยสโต ลทฺธนาเมน　　ปีตราปี สุปูชิโต
ยุวราชฐานุตฺตรมฺหิ　　ปจฺฉาว ฐาปิโต อหุ

ชิณฺณีภูโต มหาราชา　　ตสฺสตฺรชสฺส อตฺตโน
ธมฺเมน รชฺชทายาท–　　ภูตสฺส ยุวราชิโน
รชฺชํ นิยฺยาทิยิตฺวาน　　ตโต อาสิ ทิวงฺคโต

๕. ตโต โส เปติกํ รชฺชํ　　สุทินฺนํ สมฺปฏิจฺฉิย
มุทฺธาวสิตฺโต หุตฺวาน　　รชฺชํ กาเรสิ ธมฺมโต
ปรมิสฺสรราชวโร　　เอวํ สกฺกฏนามโต
สพฺพภูมินฺทคฺโคติปี　　สฺยามภาสาย อตฺถโต
สลฺลกฺขิตาภิธาโนปี　　ปณฺเณสุ วจเนสุ จ
สเก รชฺเช ปฏิลทฺธา　　สพฺพางฺคเสตกุญฺชเร
ตโยเยว สห คณิเต　　เสตาหิ กริณีหิปี
ทฺวีหิ ปุพฺเพ ปีตุ รชฺเช　　ลทฺธาหิ ปุญฺญเตชสา

เป็นต้นพระราชวงศ์นี้ เป็นผู้ที่ชาวสยามเทิดทูนบูชาด้วยดี ทรงครองราชย์โดยธรรมอยู่ ๒๗ ปี

พระราชเทวีของพระองค์ที่เสด็จมาด้วยกัน (แต่เดิม) ทรงพระนามว่า สมเด็จพระอมรินทิยา ผู้มีพระราชโอรส ๒ องค์ประสูติมาก่อน (เสวยราชย์) ซึ่งพระราชโอรสองค์ใหญ่ ปรากฏโดยพระนามที่ได้รับพระราชทานตามพระยศว่าเจ้าฟ้ามหาอิสรสุนทร เป็นผู้ที่แม้พระราชบิดาก็ทรงยกย่องอย่างดี ภายหลังทรงได้รับสถาปนาในตำแหน่งพระยุพราช

พระราชาใหญ่ทรงพระชรา ทรงมอบราชสมบัติแก่พระราชโอรสยุพราชผู้เป็นรัชทายาทโดยชอบของพระองค์แล้ว ต่อมาก็เสด็จทิวงคต*

[พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า ฯ]

๕. พระยุพราชนั้นทรงรับราชสมบัติของพระราชบิดาที่พระราชทานให้ด้วยดี ได้รับมุรธาวเสกแล้วก็ทรงครองราชย์โดยธรรมต่อมา มีพระนามเป็นภาษาสันสกฤตว่า พระบาทสมเด็จพระบรมอิสรราช ดังนี้บ้าง มีพระนามที่ทางราชการกำหนดใช้ในหนังสือและคำพูด โดยความตามสยามภาษาว่า พระบาทสมเด็จพระเลิศหล้า ฯ ดังนี้บ้าง พระองค์ทรงได้ช้างพลายเผือกล้วนทั้งกายถึง ๓ เชือกในรัชกาลของพระองค์ เมื่อนับรวมกับช้างพังเผือก ๒ เชือก ที่ได้ด้วยพระบุญญานุภาพในรัชสมัยพระราชบิดาแต่ก่อน (จึงเปน ๕) เหตุนั้นจึงมีพระนามที่

* ทรงใช้ทิวงคตทุกแห่ง อาจทรงใช้แทน สคฺคคโต-สวรรคต ก็ได้ เพราะแปลอย่างเดียวกัน หรืออาจไม่ทรงโปรดคำสวรรคต ก็ได้—เมฆ

ตนฺนิมิตฺตํ ปญฺจเสต- คชินฺทสามิโกติปี
ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนาโม ยาวชฺชาปี สุวิสฺสุโต

เทวี ปุญฺญรตา วสฺส- สหสฺสินีติ สวฺหยา
สุชาตา สมานวํสา ตสฺส รญฺโญ สหาคตา

สา จิรํ อวิชาตาว อญฺเญสุ พหุเกสุปี
ราชปุตฺเตสุ ชาเตสุ โอโรธานํปี กุจฺฉิภิ
ปจฺฉา มชฺฌิมวยสฺมึ ทุเว ราชวโรรเส
สุทฺเธโวภโต สุชาเต วิชายิตฺวา อลตฺถ สา

เตสุ เชฏฺฐโก มกุฏ- สมฺมตวํสนามโก
อิสฺสเรสฺสรรํสฺริสฺติ- นาโม ตสฺส กนิฏฺฐโก
รญฺโญ โตฺวโรธชาโตว สพฺเพสํ เชฏฺฐโกรโส
เชฏฺฐาธิปตินฺทนาโม มหาปญฺโญ มหพฺพโล
ปีตุโน ชิณฺณกาลมฺหิ กิจฺจานุยากริ ปายโต

ราชา โส ทุติโย รชฺเช ฐิโต วสฺสานิ โสฬส
ผุฏฺโฐ จาตุหิกชเรน สกํ รชฺชมฺปี กสฺสจิ
อสนฺนิยฺยาทยิตฺวาน ขิปฺปเมว ทิวงฺคโต

เรียกขานกันในที่นั้น ๆ ว่า 'พระเจ้าช้างเผือกทั้งห้า' ยังเลื่องลือมาตราบเท่าทุกวันนี้

พระราชเทวีมีพระนามว่า สมเด็จพระพันปีบุญรดา (บุญรอด) ผู้มีพระกำเนิดดี มีพระวงศเสมอกัน เป็นพระมหาเทวีที่เสด็จมาด้วยกัน (แต่เดิม ก่อนเสวยราชย์) ของพระราชาพระองค์นั้น

พระราชเทวีนั้นไม่มีพระราชโอรสประสูติเสียนานทีเดียว เมื่อมีพระราชบุตรอื่น ๆ ที่ประสูติแต่ครรภ์ของพระสนมทั้งหลายมากองค์แล้ว ภายหลังจึงประสูติในมัชฌิมวัย ได้พระราชวโรรส ๒ องค์เป็นอุภโตสุชาตหมดจดแท้ (คือพระราชบิดามารดาเป็นกษัตริย์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย)

ในพระราชโอรส ๒ องค์นั้น พระองค์ใหญ่ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติวงศ พระองค์น้อยมีพระนามว่า เจ้าฟ้าอิศเรศรรังสฤษดิ์

ฝ่ายพระโอรสที่เป็นองค์ใหญ่กว่าพระโอรสทั้งปวง ซึ่งประสูติแต่พระสนมของพระราชา มีพระนามว่า กรมหมื่นเจษฎาธิบดินทร เป็นผู้ทรงพระปรีชาสามารถมาก ในเวลาที่พระราชบิดาทรงพระชรา ได้ทรงทำราชกิจ (แทนพระองค์) โดยมาก

พระราชาองค์ที่สองนั้น เสด็จอยู่ในราชสมบัติได้ ๑๖ ปี ประชวรพระโรค (ตามพระราชพงศาวดารว่า) เชื่อมซึม ไม่ทันทรงมอบราชสมบัติของพระองค์แก่ใคร ๆ ก็ด่วนเสด็จทิวงคตเสีย

๖. ตโต ปุเร กิญฺจิ กาลํ เทวิยา เชฏฺฐปุตฺตโก
สมฺมสนฺโตว ทิสฺวาน สพฺพเชฏฺฐกภาตรํ
เวมาติกํ อภิภุยฺย กโรนฺตํ พลสา อปิ
ปิตุ รชฺชมฺปิ ปตฺเถนฺตํ มหาชเนน มานิตํ
สลฺลกฺเขตฺวา อโนกาสํ ทหรสฺเสว อตฺตโน
ชาติยา วีสติวสฺโส หุตฺวา โมกฺขํ อเปกฺขิย
อาปุจฺฉิตฺวาว ปิตรํ ปพฺพชฺชูปคโต อหุ
ภิกฺขุนาเมน วชิร– ญาโณ อยฺโยติ ปากโฏ
ตสฺมิญฺจ ภิกฺขุภูเตว ราชา อาสิ ทิวงฺคโต

๗. ตโต ตุ เชฏฺฐกยฺยสฺส อานุภาววเส ฐิตา
พหฺวามจฺจา ปาริสชฺชา นาครา เนคมาปิ จ
มรมฺมาทิปจฺจนิเกหิ สุเขน รฏฺฐรกฺขนํ
เปกฺขมานา สมฺปสฺสนฺตา รญฺโญ ตํ สพฺพเชฏฺฐกํ
ปุตฺตํ ธิติมตฺยาทีหิ สมฺปนฺนํ อสมํ ตทา
ปฏิปกฺเข นิวาเรตุํ สมตฺถํ สมฺหพฺพลํ
ทุเวปิ รชฺชทายาเท ราชปุตฺตวเร ฐิเต
สุทฺโธภโต สุชาเตปิ อติกฺกมฺม อนาทิย
เอกโต สุชาตมฺเปตํ ราชปุตฺตํ มหลฺลกํ
เชฏฺฐาธิปตินฺทนามํ รชฺเชว อภิสิญฺจิสุํ

๖. กาลก่อนแต่นั้นหน่อยหนึ่ง พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระราชเทวี ทรงพิจารณาเห็นพระเจ้าพี่ต่างพระมารดาพระองค์ใหญ่กว่าพระราชบุตรทั้งปวงนั้น ทรงกุมกำลังครอบงำอยู่ ท่วงทีทรงปรารถนาราชสมบัติของพระราชบิดา แล้วก็เป็นผู้ที่ชนหมู่มากนับถือด้วย จึงทรงกำหนดเห็นว่ายังไม่เป็นโอกาสสำหรับพระองค์ซึ่งยังหนุ่มอยู่ (ขณะนั้น) พระองค์ทรงมีพระชันษาได้ ๒๐ ทรงมุ่งความปลอดภัย จึงกราบทูลลาพระราชบิดาเข้าทรงผนวช ปรากฏโดยพระนามของภิกษุว่า "เจ้าฟ้าพระวชิรญาณ" และเมื่อพระองค์ทรงเป็นภิกษุแล้วพระราชาจึงเสด็จทิวงคต

[พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ]

๗. เวลานั้น พวกอำมาตย์ราชบริษัทที่อยู่ในอำนาจอานุภาพของพระเจ้าพี่ และแม้ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายเมื่อเพ่งพินิจถึงการที่จะรักษาบ้านเมืองให้พ้นจากข้าศึกมีพม่าเป็นต้นโดยสะดวก ก็เห็นพร้อมแต่พระราชบุตรองค์ใหญ่นั้น ผู้เพียบพร้อมด้วยพระคุณสมบัติมีปัญญาและความคิดเป็นต้นหาผู้เสมอมิได้ในเวลานั้น ทรงเป็นสมุหพลผู้สามารถจะป้องกันข้าศึกได้ จึงล่วงเสีย ไม่เชิญเอาพระราชบุตรผู้ตั้งอยู่ในความเป็นรัชทายาท ซึ่งแม้เป็นอุภโตสุชาตแท้ทั้ง ๒ องค์ แล้วอภิเศกพระราชบุตรที่ทรงพระนามว่า กรมหมื่นเจษฎาธิบดินทรผู้แม้เป็นเอกโตสุชาต (คือพระมารดามิได้เป็นกษัตริย์) แต่ว่าทรงเป็นผู้ใหญ่นั้นไว้ในราชสมบัติ แม้มีผู้ไม่พอใจอยู่มากคน พระองค์

พหุเกปิ อนิจฺจนฺเต อภิภุยฺย ตถา ตถา
ตโต มุทฺธาวสิตฺโต โส หุตฺวา ปรมธมฺมิโก
เอวํ สกฺกฏฺนาเมน วุตฺโตเยว ตหึ ตหึ
สุวณฺณปาสาทิโกติ สิโรนิสินฺนโกติปิ
สฺยามภาสิกนาเมหิ ปวุตฺโต อตฺถมตฺตโต
อิมสฺมึ ราชวํสมฺหิ เอวํ โส ตติโย อหุ

โส สพฺเพสมฺปิ ญาตีนํ สมฺมาวาทกาสิ สงฺคหํ
สมฺมาว ราชกิจฺจานิ ปวตฺเตสิ สคารโว
สทฺธาญาณาทิสมฺปนฺโน ปสนฺโน พุทฺธสาสเน
พหู วิหาเร กาเรตฺวา สุปณีเต มโนรเม
เตสุ สพฺพสฺส สงฺฆสฺส นิจฺจํ ปจฺจยทายโก
สพฺพทา ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุปฏฺฐายีติ อาทินา
นเยน วณฺณิตพฺโพว ยถาภุจฺจคุเณหิ โส

๘. ยโต โส เอกโต สุชาโต โอมโก มาตุปกฺขโต
นตฺถิ ตสฺส มหาเทวี กาจิ สหาภิสิตฺตกา
อกา สทา อภิรตึ โอโรเธเหว เกวลํ
อตฺตโน ปนฺตรเชสุ นิพฺพตฺเตสุ พหูสุปิ
เยสํ เทฺว วา ตโย วาปิ ปิยา ทพฺหาภิมานิตา

ก็ทรงข่มเสียได้โดยอุบายวิธีนั้น ๆ ทรงรับมุรธาวเสกแล้ว ทางราชการเรียกขานโดยพระนามภาษาสันสกฤตว่า พระเจ้าบรมธรรมิกราช ดังนี้เท่านั้น แต่เรียกขานกันทั่วไปในที่นั้น ๆ แต่โดยความด้วยพระนามเป็นสยามภาษาว่า 'พระเจ้าปราสาททอง' บ้าง 'พระนั่งเกล้า' บ้าง ดังนี้ พระองค์จึงเป็นพระราชาองค์ที่ ๓ ในพระราชวงศ์นี้

พระเจ้าบรมธรรมมิกราชนั้น ทรงทำราชสังคหะแก่พระญาติทั้งปวงอย่างดี ทรงมีพระราชหฤทัยหนักแน่น ยังพระราชกิจทั้งหลายให้เป็นไปโดยชอบแท้ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ถึงพร้อมด้วยพระคุณมีพระศรัทธาและพระปรีชาญาณเป็นต้น โปรดให้สร้างวัดเป็นอันมากล้วนแต่ฝีมือประณีตดีน่ารื่นรมย์ใจ พระองค์เป็นผู้ควรสรรเสริญโดยพระคุณตามที่เป็นจริง โดยนัยว่า พระองค์เป็นผู้พระราชทานปัจจัยแก่พระสงฆ์ทั้งปวงในพระอารามเหล่านั้นเป็นนิตย์ เป็นพระอุปฐากภิกษุสงฆในกาลทั้งปวง ดังนี้เป็อาทิโดยแท้

[ไม่มีพระมหาเทวีและโอรสที่สามารถ]

๘. เพราะเหตุที่พระเจ้าบรมธรรมิกราชนั้น ทรงเป็นเอกโต-สุชาต ด้อยฝ่ายพระมารดา พระมหาเทวีที่ร่วมอภิเสกจึงไม่มีสักองค์ ทรงอภิรมย์แต่กับพระสนมทั้งหลายเท่านั้นทุกเมื่อ

ก็แล เมื่อมีพระราชบุตรมากพระองค์แล้ว มีพระราชบุตร ๒ หรือ ๓ องค์เป็นที่โปรดปรานไว้วางพระราชหฤทัยมาก แต่พระราชบุตร

เตวปฺปปุญฺญา อปฺปายู ขิปฺปํ กาลกตาว เต

เตน โส อตฺตโน ปุตฺต- ธีตูนํ อภิวฑฺฒนํ
สลฺลกฺเขตฺวา วิจินนฺโต ทายชฺชํ อภิรกฺขิตุํ
สมตฺถํ อตฺตโน ปุตฺตํ เอกมฺปิ นาทฺทสา ตทา
ตสฺสาเหสุํ ทุเว ปุตฺตา ภิยฺโย เตนาภิมานิตา
ปยุตฺตา ราชกิจฺเจสุ ยถาถามํว ราชินา
อญฺญมญฺญํ วิโลเมนฺตา สกานุภาวมานิโน
กโรนฺตา ราชกิจฺจานิ ทุพฺพลาภิภเว รตา
สามคฺคิยมโนเปตา อโถ เชฏฺฐาปจายนํ
ธมฺเมเนวานุวตฺตนฺเต ธมฺมยุตฺติกวาทิโน
วเส กตฺวา อธมฺเมน อิจฺฉนฺตา นิคฺคเหตเว
ยุตฺตายุตฺตํ จ ปญฺญาย สพฺพโส อวิตกฺกิย
ปกฺขปาตาภินินฺนา จ ยุตฺติธมฺมา นิรํกตา
มหนฺตาติสฺสริยมฺหา ทูรีภูตาว ทิสฺสเร
เตนาเปเตสมาการ- สลฺลกฺขเณน ภูปติ
อสามตฺถิยเมเตสํ ทิสฺวา จินฺเตสิ อญฺญถา

๒-๓ องค์นั้นก็บังเอิญเป็นผู้มีบุญน้อย พระชนมายุสั้นพลันสิ้นพระชนม์ไปเสีย

ด้วยเหตุนั้น พระองค์เมื่อทรงสังเกตเลือกดูพระราชโอรสธิดาองค์ที่ทรงพระเจริญแล้ว ก็มิได้ทรงเห็นพระราชโอรสผู้สามารถจะรักษาสมบัติได้แต่สักองค์เดียวในเวลานั้น

มีพระราชโอรส ๒ องค์ พระองค์ทรงไว้วางพระราชหฤทัยมาก โปรดให้รับราชการตามกำลังสามารถของเธอ แต่เธอทั้งสองแก่งแย่งกันและกัน หยิ่งในอานุภาพของตน เมื่อทำราชกิจทั้งหลาย ก็พอพระทัยในการข่มเหงผู้ที่มีกำลังน้อย ไม่ประกอบสามัคคีธรรม และเชฏฐาปจายนธรรม ทำคนที่ประพฤติตามธรรม คนที่กล่าวถ้อยคำชอบด้วยธรรมแท้ ๆ ไว้ในอำนาจ หวังจะข่มขี่เสียด้วยอธรรม ไม่ตรึกตรองที่ควรมิควรด้วยปัญญาโดยประการทั้งปวง และมุ่งไปข้างแยกเป็นผักเป็นฝ่าย ทำให้นิราศไปจากยุติธรรม จึงปรากฏเป็นผู้ห่างไกลแต่ไอศวรรย์อันยิ่งใหญ่ไปเสียทีเดียว

เพราะเหตุนั้นอีกประการ ๑ พระภูบดีทรงเห็นความไม่สามารถแห่งพระราชบุตรทั้งสองนั้น ด้วยทรงสังเกตอาการของเธอแล้ว จึงทรงพระราชดำริไปทางอื่น

๙. อเถกราชปุตฺตสฺส มตสฺเสเวกธีตรํ
ธีตุฏฺฐาเน จเปตฺวาน มหาภิมานนารเห
อตฺตโน อจฺจเยเนว อายตึ รชฺชการิโน
มหาราชาธิราชสฺส ตสฺสา อคฺคมเหสิตํ
อากงฺขํ อตฺตโน จาปิ สมฺมา ตปฺปริโปสิโน
จิรํ โกสลฺลสมฺภูต– ยโสกิตฺติปฺปวตฺตนํ
โภคานํ จ ยสสฺสาปิ เวปุลฺลตฺถํ อนุกฺกมา
สกตฺรชํ อติจฺจาปิ สมฺโปเสสิ อเนกธา
ททํ อิสฺสริยํ ตสฺสา ราชธีตุสมํ อกา
สุวณฺณปฏฺฏาโรปิต– ราชทินฺนาภิธานโต
วรงฺคยฺยา โสมนสฺส– วฑฺฒนาวตินามิกา
สา จ ปุญฺญวตี ราช– กญฺญาย ลกฺขณนฺธรา
รญฺโญ ปิยตรา อสิ ปิยา ธีตา วิยาตฺรชา
อฑฺฒา มหทฺธนา จาปิ พหุ จสฺส ปริชฺชนา
โภเคน ยสสา จาปิ ปริวาเรน วฑฺฒิตา
สพฺพธีตา วิยาติจฺจ เอกวีสิกญาตโย
๑๐. คจฺฉนฺเต ปน กาลมฺหิ ปุญฺญายุกฺขยาหินา
ยาปฺยาพาเธน สมฺผุฏฺโจ กุปิเตน อนุกฺกมา
เชฏฺฐาธิปตินฺทปรม– ธมฺมิโก โส มหิปฺปติ

[พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี]

๙. ครั้งนั้น ทรงสถาปนาพระธิดาเอกของพระราชบุตรเอก (พระองค์เจ้าลักขณา) ผู้สิ้นพระชนม์ ไว้ในที่พระราชธิดาอันควรแก่การยกย่องใหญ่ ทรงหวังความที่เธอจะได้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ผู้จะครองราชย์ต่อไปเมื่อพระองค์ล่วงไปแล้ว อีกทั้ง (ทรงหวัง) ความเป็นไปแห่งพระเกียรติยศอันเกิดแต่พระปรีชาฉลาดของพระองค์ที่ได้ทรงเลี้ยงดูเธอมาอย่างดีตลอดกาลนานด้วย จึงทรงชุบเลี้ยงเธอให้ไพบูลย์ด้วยโภคะและยศมิใช่น้อยโดยลำดับ เกินพระราชบุตรของพระองค์เสียอีก เมื่อพระราชทานอิสริยยศแก่เธอก็ทรงยกเสมอพระราชธิดา เธอจึงมีพระนามตามพระราชทินนามที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า 'พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี'

อันพระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีนั้นเป็นผู้มีบุญ ทรงไว้ซึ่งลักษณะของราชกัญญา เป็นที่โปรดปรานของพระราชายิ่งนัก เป็นประหนึ่งว่าพระราชธิดาในพระองค์ที่ทรงโปรด เธอจึงเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก บริชนก็มาก เธอเจริญด้วยโภคะ ด้วยยศ และด้วยบริวาร เหมือนพระราชธิดาทั้งปวง ล่วงเสียซึ่งหมู่พระญาติในวงศ์เดียวกัน

๑๐. ครั้นกาลล่วงไป พระเจ้าแผ่นดินเจษฎาธิบดินทรบรม-ธรรมิกราชพระองค์นั้น อันพระโรค (ตามพระราชพงศาวดารว่า) คลื่นเหียน ซึ่งนำความสิ้นบุญและอายุมา กำเริบขึ้นตามลำดับ ต้อง

พหุปุญฺญานิ กตฺวาน ปุญฺญเตเชน โจทิโต
(ชานนฺโตว อหํ นาปิ) อชฺฌุปคญฺฉึ มานุเส ภเว
สามํ ปณฺณํ ลิขาเปตฺวา รชฺชนิยฺยาตนํ กถํ
ปธานภูตามจฺจานํ ปาทาสิ ธรณิสฺสโร
ปฏิสฺสวา ปมุญฺจามิ โภนฺโต รชฺชํ ททามิ โว
สมตฺถํว วิจาเรนฺตุ ปุญฺญวนฺตมฺมหิสฺสรํ
รชตํ ราชโกสมฺหิ รชฺชํ มยิ ทิวงฺคเต
รชฺชารหสฺสิมํ เทนฺตุ ปหุตํ ปริโคปิตํ
สมํ วิภชฺชิยมานํ สญฺจิตํ จตุภาคโส
ตตเวกํ ภาคํ ยาจามิ อุปเนตุํ ยถิจฺฉิตํ

๑๑. รญฺญา ทินฺนํ ลภิตฺวา จ รชฺชนิยฺยาตนํ กถํ
ลิขิตํ สทฺทหนียํ ปฏิญฺญาสหิตํ กตํ
สมฺมนฺตนานุรูปาว ปธานา ราชยุตฺตกา
รชฺชาภิปาลนํ สมฺมา มนฺตยึสุ สมาคตา
สุยามานํ สกเล รฏฺเฐ เสฏฺฐภูโต อสาทิโส

เอาพระองค์เข้าแล้ว ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นอันมากแล้ว เดชะพระราชกุศลเตือนพระราชหฤทัย ประหนึ่งทรงรู้พระองค์ว่า พระองค์เสด็จอยู่ไปในภพอันเป็นของมนุษย์ไม่ได้แล้ว จึงโปรดให้ (อาลักษณ์) ลิขิตกระแสพระราชโองการเวนราชสมบัติลงเป็นตัวหนังสือ พระราชทานแก่อำมาตย์ผู้เป็นประธานทั้งหลายด้วยพระองค์เอง เป็นความว่า "เราผู้เป็นเจ้าแผ่นดิน ขอเปลื้องตนจากปฏิสวะ (หากว่าจะทรงมอบราชสมบัติให้ท่านผู้ใดแล้ว ไม่เป็นที่พอใจของคนทั้งหลาย เป็นเหตุให้ท่านผู้นั้นไม่ได้ราชสมบัติตามที่ทรงมอบ ก็จะเกิดเป็นปฏิสวะ?) นี่แน่ะท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราเวนราชสมบัติแก่ท่านทั้งหลาย ขอท่านผู้เป็นประธาน (ในราชการ) ทั้งหลาย จงพิจารณาหาเจ้านายผู้ใหญ่ผู้มีบุญบารมีที่เป็นผู้สามารถ เมื่อเราทิวงคตแล้ว จงถวายราชสมบัตินี้แด่ท่านผู้ควรแก่ราชสมบัติเถิด เงินในพระคลังหลวงก็มีอยู่พอ (พระราชพงศาวดารว่า ๔ หมื่นชั่ง) เรารักษาไว้ แบ่งเป็นสี่ส่วนเท่ากันเก็บไว้ บัดนี้เราขอเงินส่วนหนึ่งจากสี่ส่วนนั้นเถิด เพื่อนำไปจ่ายใช้ (บำรุงวัด) ตามประสงค์"

๑๑. ฝ่ายราชมหาอำมาตย์ที่สมควรเป็นที่ปรึกษาทั้งหลาย ได้รับกระแสพระราชโองการเวนราชสมบัติเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งพระราชาทรงกระทำให้เป็นหนังสือสำคัญด้วยพระราชปฏิญญาควรเป็นที่เชื่อได้ พระราชทานมาแล้ว จึงประชุมปรึกษากันถึงท่านผู้จะรักษาราชสมบัติโดยชอบ (ด้วยคำปรึกษาว่า) ท่านผู้ประเสริฐหาผู้เสมอเหมือนมิได้

มกุฏสมฺมตวํโส อคฺโค ราโชรสุตฺตโม
สุทฺโธภโต สุชาโตว โนปกุฏฺโฐ สุนิมฺมโล
ฉนฺโนว ชาติมนฺเตหิ ชาติวาทวิวชฺชิโต
อตุโลยฺจาปิ ญาเณน ติพฺพเวยฺยตฺติยนฺธโร
กุสโล เทสภาสาสุ วากฺยปเถสุ โกวิโท
จานาจานิกปญฺญาย สมฺเปโต อสํหิโร
ญาเณน สาธนียสุ สิปฺปุฏฺฐาเนสุ ยุญฺชยํ
ญาณจารํ กโรนฺโต เจ ปารคามีว ปายโต
ชจฺจา คุเณหิ สํวฑฺโฒ สมฺปนฺโน วยวุฑฺฒิยา
ภูปาลตฺตกรงฺเคหิ อเนเกหาภิมณฺฑิโต
ปุพฺเพว รชฺชทายาโท วยสา ปน อูนโก
อลทฺธา ปุญฺญวาเยว สมตฺโถ รชฺชรกฺขเณ
นานาเทสนิวาสีหิ สมฺมานิโต อภิณฺหโส
มหารชฺชสฺส โสเยว อนุรูโป อนินฺทิโย

กถํ โว รุจฺจติ โภนฺโต วทนฺตุ อตฺตโน มตึ

อิติ สมฺมนฺติตา สพฺเพ ปธานา ราชยุตฺตกา
เอกฉนฺทา ตทา อาสุํ ยาวนฺเตตฺถ สมาคตา.

ในแคว้นแดนสยามทั้งสิ้น คือเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติ (เทว) วงศ์ องค์อัครราชโอรสผู้สูงศักดิ์ ซึ่งเป็นกษัตริย์อุภโตสุชาตบริสุทธิ์สะอาดแท้ ทีเดียวหาที่คัดค้านมิได้ ทรงเสมอเหมือนกับท่านผู้มีกำเนิดสูงทั้งหลาย ปราศจากถ้อยคำที่จะพูดถึงเรื่องพระชาติ โดยพระปรีชาญาณเล่าก็หา ผู้เสมอมิได้ ทรงไว้ซึ่งความเป็นผู้ฉลาดแหลมหลัก เชี่ยวชาญในภาษา ต่างประเทศ เป็นปราชญ์ในทางแต่งถ้อยคำ ประกอบด้วยประปรีชา รอบรู้ในฐานะและอฐานะ เป็นผู้มั่นคงไม่คลอนแคลน ทรงขวนขวาย ในการช่างฝีมืออันจะพึงทำให้สำเร็จได้ด้วยความรู้ ซึ่งถ้าทรงใช้พระ ปรีชาญาณคิดค้นไป ก็มักทรงถึงฝั่ง (คือสำเร็จ) โดยมาก ทรง พระเจริญเพียบพร้อมด้วยพระชาติวุฒิ พระคุณวุฒิ พระวัยวุฒิ ประ ดับด้วยองคคุณที่จะสร้างความเป็นพระเจ้าแผ่นดินเป็นอเนกประการ พระองค์เป็นพระรัชทายาทมาก่อน แต่ทรงหย่อนวัย จึงไม่ได้ (ราช-สมบัติในครั้งนั้น) ทรงเป็นผู้มีบุญสามารถในการรักษาราชสมบัติแท้ ชาวต่างประเทศทั้งหลายก็ยกย่องนับถืออยู่เสมอมา พระองค์ผู้เดียว สมควรแก่ความเป็นพระราชาใหญ่ หาที่ตำหนิมิได้

ทั้งนี้ ชอบใจท่านทั้งหลายอย่างไร ขอท่านผู้เจริญทั้งหลายจง กล่าวความเห็นของตน ๆ ออกมาเถิด

ราชมหาอำมาตย์ทั้งปวงบรรดาที่มาประชุมอยู่ในที่นั้นเวลานั้นได้ ปรึกษาเห็นพร้อมกันเป็นเอกฉันท์ตามความเห็นที่กล่าวมาฉะนี้

๑๒. ตโต มกุฏสมฺมต-- วํสนฺตํ สมณุตฺตมํ
สาสนาภิรตํเยว อุปาคมฺม สคารวา
ยถา เตน น สกฺกาว รชฺชํ อสมฺปฏิจฺฉิตุํ
ตเถวาเนกปฺปการํ สาทรํ อภิยาจิสุํ

เตสญฺจ ทฬฺหวาจํ โส สุตฺวา การณโกวิโท
มยิ รชฺชํ อคณฺหนฺเต มหนฺตํ อพฺพุทํ สิยา
สงฺโกปนํ นิวาเรตา มยาญฺญตฺร น วิชฺชติ
อิติ วิจินฺตยิตฺวาน อติพาฬฺหํว ปีฬิโต
สาสนญฺจาปิ รฏฺฐญฺจ สุฏฺฐุ สมฺปริรกฺขิตุํ
เตสํ มนํว คณฺหนฺโต สมฺปฏิจฺฉาภิยาจนํ
๑๓. สาสนสฺส จ รฏฺฐสฺส สํรกฺขณานุภาวิโน
ตสฺส รชฺชานุสาสตฺถํ สมฺมเทวาธิวาสนํ
ญตฺวา ปธานภูตา เต อิสฺสรา ราชยุตฺตกา
อุทคฺคา ปีติตา อาสุํ สมฺปหฏฺฐา ปโมทิตา
ตโต คิลานภูตสฺส ปรมธมฺมิกราชิโน
สมฺมาวากํสุ อารกฺขํ อนฺโตราชนิเวสเน
สมฺมโต จ วิหารมฺหิ ภิกฺขุธมฺมสมงฺคิโน
มกุฏสมฺมตวํส– นามิโน ราชภาตุโน
ภิกฺขุนาเมน วชิร– ญาณตฺเถราภิธานิโน

๑๒. ลำดับนั้น ท่านมหาอำมาตย์ทั้งหลาย ผู้มีความเคารพ (ในใต้ฝ่าพระบาท) ก็ไปเฝ้าเจ้าฟ้าพระมงกุฎสมมุติ (เทว) วงศ์นั้น ผู้ยังทรงยินดียิ่งอยู่ในพระศาสนาทีเดียว พากันทูลวิงวอนอย่างจริงใจมีประการต่าง ๆ อย่างที่พระองค์มิอาจที่จะไม่ทรงรับราชสมบัติได้

ก็แลเจ้าฟ้าพระองค์นั้นเป็นผู้ฉลาดในเหตุผล ได้ทรงฟังคำมั่นของมหาอำมาตย์เหล่านั้นแล้ว ก็ทรงพระดำริเห็นว่า "เมื่อเราไม่รับราชสมบัติ อันตรายใหญ่จะเกิดมี นอกจากเราแล้ว ผู้ที่จะป้องกันเหตุร้ายได้ก็ไม่มี" ทรงถูกรบเร้าหนักยิ่ง เมื่อทรงเอาใจของมหาอำมาตย์เหล่านั้น จึงทรงยอมรับคำวิงวอนเพื่อรักษาพระศาสนาและรัฐไว้ด้วยดี

๑๓. ราชอำมาตย์ผู้เป็นใหญ่เป็นประธาน (ในราชการ) เหล่านั้น ทราบความที่พระองค์ผู้มีอานุภาพในอันจะรักษาพระศาสนาและรัฐได้ ทรงรับจะครองราชสมบัติด้วยดีแล้ว ก็ยินดีปรีดาร่าเริงบันเทิงใจทั่วกัน จึง (กลับเข้าไป) ทำความอารักขาพระเจ้าบรมธรรมิกราชผู้ทรงพระประชวรไว้ด้วยดี ภายในพระราชนิเวศน์

อนึ่ง ก็ได้ทำการรักษาโดยรอบวัดด้วยทหารกองใหญ่ ป้องกันอุปัทวะ และสิ่งที่พึงสดุ้งกลัว เพื่อคุ้มเกรงพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติ (เทว) วงศ์ ผู้มีพระนามทางพระว่าวชิรญาณเถร ซึ่ง

สมฺมาว ปริโคเปตุํ　　วิหารสฺส สมนฺตโต
มหตา พลกาเยน　　กโรนฺตา อภิปาลนํ
อุปทฺทวํ นิวาเรนฺตา　　ภยํ อุตฺราสนมฺปิจ
อาราธนมเปกฺขนฺตา　　ทฬฺหารกฺขมุปฏฺฐิย
รชฺชารหปริหารํ　　กโรนฺตา เต อตนฺทิตา
ตถา สมฺมาว อารกฺขํ　　อกรุํ ปริคุตฺติยา
　　เอวํ สํวิหิตารกฺขา　　วิหํสุ อกุโตภยา
ราชา มกุฏสมฺมต–　　วํโส จ ราชจานิโย
　　๑๔. อิจฺเจวํ สํวิธานาย　　โมจยิตฺวา ปฏิสฺสวํ
ปภูติ อภิเสกมฺหา　　คณนายานุปุพฺพโส
ธมฺเมน รชฺชํ กาเรตฺวา　　วสฺสานิ สตฺตวีสติ
ทิวงฺคเต มหาราเช　　ตติเย ปรมธมฺมิเก
นาครา เนคมาจาปิ　　ปธานา รฏฺฐวาสิโน
ตุฏฺฐา สมานฉนฺทาว　　เอกีภูตา สมาคตา
รชฺเช มุทฺธาวเสกสฺมึ　　โยคฺยตายาภิลงฺกตํ
สุขุมาลํ มนุสฺสินฺทํ　　เทววํสชสมฺมตํ
รชฺชสฺมึ อภิสิญฺจึสุ　　ปุญฺญวนฺตํ สุชาติมํ
　　ยุวายํ ปรเมนฺทมหา–　　มกุโฏ ทานิ วิสฺสุโต
โส จายํ โหติ สุชาโต　　อุภโต เสฏฺฐชาติยา
สํสุทฺธคหณิโก จ　　โนปกุฏฺโฐ วโรสโภ

ยงครองธรรมของภิกษุ เสด็จประทับอยู่ในวัด ไว้ด้วยดีทีเดียว เข้าไปตั้งการอารักขาไว้มั่น รอการทูลอาราธนา (ให้ทรงลาสิกขา) อำมาตย์ผู้ไม่เกียจคร้านเหล่านั้นจะทำการบริหารแด่ท่านผู้ควรแก่ราชสมบัติดอก จึงได้ทำอารักขาด้วยดีอย่างนั้น เพื่อการคุ้มเกรง

พระราชาและเจ้าฟ้าพระมงกุฎสมมุติ (เทว) วงศ์ ผู้อยู่ในฐานจะเป็นพระราชา มีการอารักขาอันเขาจัดให้ดีอย่างนี้ จึงปลอดภัยอยู่ (ทั้งสองพระองค์)

๑๔. ครั้นเมื่อพระเจ้าบรมธรรมิกราช ผู้เป็นพระราชาใหญ่ที่ ๓ ทรงเปลื้องปฏิสวะเสียได้ด้วยการที่เขาจัดการถวายดังกล่าวมาฉะนี้แล้ว ทรงครองราชสมบัติโดยธรรมมาโดยลำดับ นับแต่ราชาภิเศกมาได้ ๒๒ ปี เสด็จทิวงคตแล้ว ชาวแว่นแคว้นทั้งหลายทั้งชาวบ้านชาวเมือง และท่านผู้เป็นประธาน (ในราชการ) ต่างก็ยินดีมีสมานฉันท์เป็นอันหนึ่งอันเดียวประชุมกันอภิเศกพระจอมประชาสุขุมาลชาติย์ ผู้ที่เขาสมมติว่าเกิดในเทววงศ์ ประดับด้วยความเป็นผู้ควรประกอบในการมุรธาวเสกในราชัยไอศวรรย์ มีบุญญาธิการ มีพระชาติสูง ไว้ในราชสมบัติ

พระราชานี้ใด ที่ปรากฏพระนามในบัดนี้ว่า พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระราชาองค์นั้นทรงเป็นอุภโตสุชาตด้วยเป็นสังสุทธคหณิกะ (มีพระครรภ์ที่ถือปฏิสนธิหมดจดดี) ด้วย เพราะ

อกฺขิตฺโต ชาติวาเทน พหูหิ อภิมานิโต
สํวฑฺโฒ สุขุมาโลว ยโสโภคสมปฺปิโต

๑๕. อคฺโค วโร สุตพุโธ รตนนฺติโลเก
สุตฺตาภิธมฺมกุสโล สุวิจิตฺรภาณี
สฺยามาทิโลกติลโก มนุนายกคฺโค
สมฺปนฺนสตฺตรตโน วิย ธมฺมราชา
สมฺมา สพุทฺธิสมยนฺตรปาฏิภาโณ
นานตฺตเวทจรณาคมตุลฺยรูโป
สารตฺถธมฺมมตโท นิปุณตฺถทสฺสี
คมฺภีรอาสยยุโต สุนิสมฺมการี
ธมฺมีกถาพหุลิโก สุตกิจฺจการี
ตสฺสตฺถวณฺณนวิจารณยุตฺตยุตฺโต

มีพระกำเนิดสูง เป็นผู้ประเสริฐสูงสุดไม่ถูกทักท้วงคัดค้านด้วยเรื่องพระกำเนิด ชนหมู่มากนับถือบูชา เป็นกษัตริย์สุขุมาลผู้เจริญแล้ว เพียบพร้อมด้วยพระยศและโภคสมบัติ

[คำยอพระเกียรติ]

๑๕. (มีคำยอพระเกียรติอยู่ว่า) "พระองค์เป็นผู้คงแก่เรียน เป็นยอดเยี่ยม นับเป็นแก้ว (ดวงหนึ่ง) ในไตรโลก ทรงฉลาดทั้งในพระสูตรและพระอภิธรรม เป็นวิจิตรภาณี (ผู้ทรงกล่าวธรรมวิจิตร) ดี เป็นยอดใจของชาวโลกมีชาวสยามเป็นอาทิ เป็นนายกเลิศแห่งหมู่มนุษย์ เป็นพระธรรมราชา เพียงดังว่าพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีสัตตรัตนะอันถึงพร้อม ทรงมีปฏิภาณทั้งในลัทธิฝ่ายตน และลัทธิฝ่ายอื่นอย่างถูกต้อง เป็นผู้มีน้ำหนักด้วยความรู้ทางพระศาสนา*และข้อปฏิบัติ (ที่จะทำให้ได้ความรู้นั้น) และอาคม (คือปริยัติ) นานัปประการ พระราชทานความรู้ในธรรมอันมีประโยชน์เป็นแก่นสาร ทรงแสดงเนื้อความอย่างละเอียด มีพระราชอัธยาศัยสุขุมลุ่มลึก ทรงมีปกติใคร่ครวญดีแล้วจึงทำ โปรดแสดงธรรมีกถา ทรงทำสุตกิจ (การฟังธรรม) อยู่เป็นปกติ ทรงประกอบชอบในการพรรณนาและ

---

* เข้าใจว่า 'เวท' นี้ทรงเยื้องจาก 'วิชฺชา' เพื่อไม่ให้เป็นทรงอาจเอื้อม และเพื่อให้ปรากฏว่า วิชฺชา (ในบท วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน เป็นต้น) นั้นไม่ใช่ความรู้สามัญชั้นโลกีย แต่เป็นความรู้วิเศษถึงมรรคผลชั้นสูงสุด จะนำมาใช้พล่อย ๆ หาชอบไม่ —เมฆ

สิกฺขาสุ คารวกโร ติวเปมฉนฺโท
ยาถาวธมฺมคหเณ สตตํ นิยุตฺโต
มิจฺฉาคเหน ชฏิตํ ชนตํ ปมุญฺหํ
สาเร อสารมติมํ ทุนิสชฺชนียํ
ธมฺมานุสาสนิปทาน พเลน สมฺมา
โมเจสิ พนฺธสุกรํ ว ทุทิฏฺฐิจานา
เวรีอเวริสุ สทา สุมโน อเวโร
เมตฺตาทโยทกสุสีตหโท อทุฏฺโจ
ทุฏฺเจปี อตฺถหิตเมว นิกามยนฺโต
สพฺพตฺถ เปมวุติโก อวิเหสกาโม
กาตูน กมฺมกุรุราปฏิจฺฉนฺนสีโล
อาวีกโรติ ตถโต ว ปทิตฺตสีโส
อาวีรโห จ สทิโส พหิรนฺตเรสุ
สมฺมา ปโยคนุกโร คตสํวรตฺเต
สตํ สุธมฺมปติทพฺหสมาทิยาโน
นานานิวาสิปฏิสนฺถรวุตฺติเฉโก
กากุจฺจโทสรหิโต สุขภาสสีลี
โปรีกโถ หทยมญฺชุสยุตฺตวาโจ

วิจารณ์เนื้อความของธรรมนั้น ทรงทำความเคารพ มีความรกความพอใจยิ่งนักในสิกขา (การศึกษา) ทั้งหลาย ทรงขวนขวายในการเรียนธรรมที่จริงแท้อยู่เนืองนิตย์ ทรงปลดเปลื้องประชุมชนผู้หลงงมงายรกเรื้อไปด้วยความถือผิด ๆ เห็นไปว่าไม่มีสาระในสิ่งที่เป็นสาระซึ่งเป็นพวกที่ยอมยาก เสียจากเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความเห็นผิดได้ด้วยกำลังแห่งคำพระราชธรรมานุสาสนี ดุจปล่อยสุกรที่เขาผูกไว้ (จะฆ่า) ฉะนั้น ทรงมีพระราชหฤทัยดี ไม่ผูกเวรทั้งในคนที่มีเวรกัน และคนที่ยังไม่มีเวรทั้งหลายทุกเมื่อ มีพระราชหฤทัยเย็นดีด้วยน้ำคือพรหมวิหารมีเมตตาเป็นอาทิ ไม่ทรงคิดประทุษร้ายใคร แม้ในคนที่คิดประทุษร้ายพระองค์ ก็ยังทรงปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลต่อเขาอยู่นั่น ทรงบำเพ็ญพระองค์ให้เป็นไปด้วยความรักในคนทั้งปวง มิได้มีพระราชดำริจะเบียดเบียนใคร ทรงมีพระปกติทำผิดแล้วไม่ปิดไว้ ย่อมทรงเปิดเผยตามจริง ดุจคนมีศีรษะอันไฟไหม้เข้าแล้ว ฉะนั้น อนึ่ง พระองค์มีพระราชสันดานซื่อตรงคงที่อยู่เช่นนั้น ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ ทรงพยายามอย่างดีในความสำรวมระวังพระองค์อยู่เสมอทั้งภายนอกและภายใน ทรงสมาทานมั่นอยู่เฉพาะในธรรมอันดีงามของสัตบุรุษทั้งหลาย เข้าพระราชหฤทัยวางพระองค์ปฏิสันถารชาวนานาประเทศ ทรงปราศจากโทษที่จะทำให้เกิดความระคายใจ มีพระราชปราศรัยให้เกิดความสุขสดชื่น (แก่ผู้เข้าไปเฝ้า) ทรงใช้คำสุภาพ มีพระวาจาควรสงวนไว้ในหีบคือหทัย ทรงมีความเลื่อมใส

พุทฺธาทิวตฺถุสุ อโนมปสาทภตฺตี
ปุญฺญาภิวฑฺฒิยอปุญฺญปหานราโม
ทุกฺเข วิรตฺตหทโย ตนิยฺยานนินฺโน
อปฺเปว อจฺจุตปทํ อุปปชฺชิเยถ

๑๖. อิจฺเจวํ ปรเมนฺโท โส ปสํสิโต มหิสฺสโร

สมฺมานิโต ชนตาย สกฺกโต จาภิปูชิโต
ปุพฺพกสฺมา นรินฺทมฺหา ภิยฺโยปิ มหิโต วโร
โสตฺถินา นิพฺภเยเนว สฺยาเมกราชตํ คโต
ลทฺธเสตาตปตฺตาโณ อชฺฌาวสํ วสุนฺธรํ
อภิวชฺชิย ธมฺเมน อาทเรเนว ยาจิโต
อจฺฉินฺทนาทิวชฺชมฺหา มุตฺโต รชฺเช ปติฏฺฐิโต
ราชวํสิกญาตีนํ กโรนฺโต ญาติสงฺคหํ
สณฺฐิเต นีจฐานมฺหิ อุจฺจฏฺฐาเน ฐเปสิ จ
อฏฺฐิตานํ จ ปาทาสิ ฐานกฺกมํ ยถารหํ
เสนีนํ จ อมจฺจานํ ฐานนฺตรํ ยถากฺกมํ
ปาทาสิ อิสฺสริยญฺจ ยสมฺโภคํ ปวฑฺฒยํ
วิชิตสฺมึ วสนฺตานํ สมณานํ จ สงฺคหํ
กโรนฺโต ปติฏฺฐาเปติ ฐานนฺตเร ยถารหํ

และความจงรักอันไม่รู้จักเสื่อมทรามในที่พึ่งทั้งสามมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงยินดีการบำเพ็ญบุญและการละบาป มีพระราชหฤทัยคลายกำหนัดยินดีในทุกข์ น้อมไปในการออกจากทุกข์นั้น ทรงหวังพระราชหฤทัยว่าจะพึงทรงเข้าถึงทางแห่งอัจจุตธรรม (ธรรมอันไม่เคลื่อนไหวไปมา คือพระนิพพาน) เป็นแน่"

[ทรงทำราชสังคหะแก่พระญาติ ข้าราชการ สมณะ พสกนิกรทั่วกัน]

๑๖. พระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามปรเมนทร ฯ พระองค์นั้น เป็นผู้อันเขายอพระเกียรติโดยนัยดังกล่าวมาฉะนี้ จึงเป็นผู้อันประชุมชนนับถือสักการะบูชายิ่ง พระองค์เป็นผู้ได้รับการนับถือมากยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนเสียอีก ทรงครองเอกราชย์ในประเทศสยามได้เศวตฉัตร*โดยสวัสดีไม่มีภัยอะไรเลย เมื่อทรงครอบครองแผ่นดินก็ทรงว่ากล่าวโดยธรรม ทรงขอร้องโดยเอื้อเฟื้อ จึงทรงพ้นจากโทษมีการชิง (ราชสมบัติ) เป็นอาทิ ดำรงมั่นอยู่ในราชสมบัติ เมื่อทรงทำญาติสังคหะแก่พระญาติราชวงศ์ทั้งหลาย ก็ทรงเลื่อนกรมบ้างตั้งกรมบ้างตามสมควร และพระราชทานฐานันดรและอิสริยยศ เพิ่มโภคทรัพย์แก่ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนตามลำดับ เมื่อสงเคราะห์แก่สมณะทั้งหลายผู้อยู่ในพระราชอาณาเขต ก็โปรดให้ตั้งอยู่ในฐานันดร (สมณศักดิ์) ตามสมควร ทรงสงเคราะห์ด้วย

---

* ทรงใช้ศัพท์ อาตปตฺตาณ (เครื่องกันแดด) แทน ฉตฺต เพื่อฉันทานุรักษ

ปจฺจยานุปฺปทาเนน ธมฺมิกาวรณคุตฺติยา
สํวิธาเนน สมฺมาว สงฺคณฺหาติ อเนกธา
อาจิณฺณกปฺปิเก เจว อเนการามวาสิโน
ยุตฺติโต คาหเก จาปิ ธมฺมยุตฺติกวาทิโน
สมสมฺปริโตเสนฺโต ปกฺขปาตํ วิวชฺชิย
ปุพฺพกานํ นรินฺทานํ อญฺชสํ อนติกฺกมํ
สงฺคณฺหาติ ปคฺคณฺหาติ สกฺการมานเนหิ จ
สพฺเพสํ รฏฺฐวาสีนํ หิตาย จ สุขาย จ
จรนฺโต ราชกมฺเมน สุขุปฺปาทํ วิจินฺตยํ
ปติฏฺฐา โหติ ฉตฺตํว ตตฺตานํ รวิเตชสา
ชนตํ หาสยนฺโต โส นยํ ธนฺเมน เมทนึ
ทพฺพหารกฺขปริคุตฺเต นารีนํว คณาลเย
อนฺเตปุริกนารีหิ สพฺพทา ปริรกฺขิเต
มโนหารวิสาลสฺมึ นานาลงฺการลงฺกเต
ราชารหมฺหิ สณฺฐิโต มหาราชนิเวสเน.

๑๗. ยา สา ราชธิตา อาสิ ทิวงฺคเตน ราชินา
ปุพฺเพ วุตฺตนิยาเมน โปสิตา อภิมานิตา
ยถาธิปฺเปตเมตสฺส สมฺปุเรตุํ มโนรถํ
อิจฺฉนฺตา ปธานภูตา อมจฺจา การุณญฺญุโน

พระราชทานจตุปัจจัยเนือง ๆ ด้วยจัดการคุ้มครองป้องกันอันเป็นธรรมอย่างดีหลายสถาน เมื่อทรงยังสมณะทั้งเหล่าที่เป็นอาจิณณกัปปิกะ (ถือประพฤติไปตามที่เคยมา) ซึ่งมีอยู่มากวัด ทั้งเหล่าที่เป็นธรรมยุติกวาทีผู้ถือเอาแต่ที่ถูก ให้พอใจเสมอกัน ก็ทรงเว้นความถือผักถือฝ่าย ทรงสงเคราะห์ ทรงประเคราะห์ (ยกย่อง) ด้วยสักการะและนับถือบูชา มิให้ล่วงพระราชประเพณีแต่ก่อนมา เมื่องทรงปฏิบัติราชการเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขของพสกนิกรทั้งปวง ก็ทรงพระราชดำริถึงแต่จะให้เกิดสุข (แก่พสกนิกรทั้งหลาย) พระองค์จึงทรงเป็นที่พึ่ง (ของเขาทั้งหลาย) ดุจร่มเป็นที่พึ่งของคนทั้งหลายที่ร้อนด้วยแสงแดดฉะนั้น ทรงยังประชุมชนให้ร่าเริงยินดี ทรงนำเมทนีไปโดยธรรม เสด็จประทับอยู่ในพระราชนิเวศน์ใหญ่อันกว้างขวางน่าพึงใจตกแต่งด้วยเครื่องตกแต่งต่าง ๆ สมควรแก่พระราชา (อยู่) ในเขตที่อยู่ของหมู่นารีโดยเฉพาะ อันมีการรักษาคุ้มเกรงอย่างกวดขัน เป็นที่ ๆ ใช้เหล่าอันเตบุริกนารีดูแลรักษาโดยรอบในกาลทั้งปวง

[พระอัครมเหสี]

๑๗. พระราชธิดาองค์ที่พระราชาผู้เสด็จทิวงคตแล้วทรงชุบเลี้ยงยกย่องมาโดยนิยามที่กล่าวมาข้างต้นนั้นใด อำมาตย์ผู้เป็นประธาน (ในราชการ) ทั้งหลาย ผู้รู้ความที่ทรงพระกรุณาโปรด ปรารถนาจะยัง

ตโตเวตํ ปรเมนฺท- มหามกุฏราชิโน
ราชกญฺญาคฺคมเหสิ- ภาวสฺมึ อภิสิญฺจิสุํ
อคฺคมเหสิฏฺฐานสฺมึ จิตานุรูปนามโต
ราชเทวี โสมนสฺส- วฑฺฒนาวตฺตินามิกา
สา จ ตสฺส ปิยา อาสิ มนาปา ปิยวาทินี
ปุพฺพุฏฺฐายินี มนาป- จารินี จ ปติพฺพตา
ปจฺฉานิปาตินี จาปิ กึการปฏิสาวินี
นารีวิสยกิจฺเจสุ ปตฺตา สพฺเพสุ เฉกตํ
ทกฺขา อนลสา จาสิ อลํว สํวิธาตเว

สพฺพมฺปิ ปริหารํ โส อทา อสฺสริยํ วรํ

ภิยฺโยโสว วฑฺฒนฺตี สา โภเคน ยสสาปิ จ
ปริวาริสฺสริเยน สญฺชาเตน อเนกธา
ปาปคฺคหานุภาเวน ปุริมากุสเลน จ
อพฺภาหตาว หุตฺวาน อนุสายิกพฺยาธินา
ปีฬิตา อวิสยฺหาว เวชฺเชน เยนเกนจิ
ธเนนาปิ มหนฺเตน โตสิเตนุตฺตรุตฺตรึ
อจิรํ วิปุโลฬาร- สุขํ อนุภวํ ฐิตา
นารีรตนภาวสฺมึ ปฏิภูติ อภิเสกโต

พระราชมโนรถของพระราชาผู้เสด็จทิวงคตแล้วนั้น ให้เต็มตามพระราชประสงค์ จึงพร้อมกันอภิเสกพระราชธิดานั้นในตำแหน่งพระนางเจ้าอัครมเหสีของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ ฯ

เธอได้รับพระราชทานนามว่า พระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีพระราชเทวี โดยเป็นนามสมควรแก่เธอผู้อยู่ในตำแหน่งพระอัครมเหสี

ก็แลพระนางเจ้านั้น เป็นที่โปรดปรานของพระราชา เธอทรงบำเพ็ญปติพรต (ด้วยองค์ ๕ เรียงลำดับตามพระบาลี) คือ **ปุพฺพุฎฺฐายินี** ตื่นก่อน **ปจฺฉานิปาตินี** นอนหลัง **กึการปฏิสฺสาวินี** คอยตรับฟังกิจที่จะสั่งมอบหมาย **มนาปจารินี** ประพฤติกิริยากายละมุนละม่อมน่าเจริญใจ **ปิยวาทินี** กล่าววาจาปราศรัยไพเราะน่าดูดดื่ม ทรงฉลาดคล่องแคล่วไม่เกียจคร้าน สามารถที่จะจัดจะทำในกิจอันเป็นวิสัยของนารีทุกอย่าง

พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นได้พระราชทานเครื่องบริหาร (ราชูปโภค) ทุกอย่าง (และ) พระอิศริยยศอย่างสูง

ขณะที่พระนางเจ้ากำลังทรงเจริญด้วยโภคสมบัติ อีกทั้งบริวารยศและอิศริยยศโดยยิ่งอยู่นั้น จำเพาะถูกอำนาจบาปเคราะห์อันเกิดมีมาหลายอย่าง และอกุศลกรรมที่ทำไว้แต่ปางก่อนด้วย มารุมต้องเอา จึงมีพระโรคเรื้อรังเบียดเบียน อันแพทย์ผู้ใดผู้หนึ่งไม่สามารถจะเยียวยาได้ เธอเสวยสุขอันโอฬารไพบูลด้วยทรัพย์ที่ให้เกิดความยินดียิ่ง ๆ เป็นอันมากอยู่ไม่ทันนาน จำเดิมแต่ได้อภิเสกในตำแหน่งนารีรัตน์มา

นวมาสมตฺตํเยว　　จตฺวา อนิจฺจตํ คตา
ปาสาเทเยวสฺสาทานิ　　สรีรํ ฉาปิตํ ฉวํ
นารีรตนานุรูป–　　ฉวาลงฺการลงฺกตํ
มหตา ปริหาเรน　　เมรุมฺหิ ฌาปยิสฺสติ

ยโต กาเพน วณฺเณน　　ราชมุทฺธาวลญฺฉนํ
ทิสฺสเต ราชปณฺณสฺมึ　　ตสฺสา ปวตฺติทีปนํ.
เอวํโข ปิยพฺพิโยค–　　ทุกฺเขน ผุสิโต ตโต
ปรเมนฺโท มนุสฺสินฺโท　　ธมฺมํ สมฺพุทฺธเทสิตํ
อนุสฺสริตฺวา วิโนเทตฺวา　　โสกํ หทยนิสฺสิตํ
สโต สนฺโต สมาการ–　　สมฺปนฺโนว อโนลิโน
อตฺถธมฺมปุเรกฺขาโร　　สุกฺกธมฺมสมาหิโต
นิพทฺธานิพทฺธเภเท　　ปุญฺญกมฺเม นิยุญฺชยํ
อโถ ราชกรณียานิ　　ญาเณนูปปริกฺขยํ
รฏฺฐานุปาลโนปายํ　　วิจารยํ จ โยนิโส
ธมฺเมน รชฺชํ กาเรติ　　ราชธมฺมมโกปยํ

ประมาณ ๙ เดือนเท่านั้น ก็ถึงซึ่งภาวะเป็นอนิจจังไป

เวลานี้ พระสรีรศพของเธอ โปรดให้ตั้งไว้ในปราสาท เจ้าพนักงานตกแต่งด้วยเครื่องแต่งพระศพอันสมควรแก่นารีรัตน์ จักโปรดให้รับพระราชทานเพลิงในพระเมรุ ด้วยพระราชบริหารเป็นงานใหญ่ (ในเวลาต่อไป)

พระราชลัญจกรปรากฏในหนังสือราชการด้วยสีดำ เป็นการแสดงความเป็นไปของเธอแต่กาลใด แต่กาลนั้น พระบาทสมเด็จพระปรเมนทร ฯ ผู้ต้องปิยวิโยคทุกข์อย่างนี้แล ก็ทรงพระราชอนุสรณ์ถึงพระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ทรงบันเทาพระโศกอันเกาะอยู่ในพระราชหฤทัยเสียได้ ทรงมีพระสติสงบอยู่ มีพระอาการสม่ำเสมอไม่ย่อหย่อน ทรงมุ่งอรรถมุ่งธรรมเป็นเบื้องหน้า มีพระราชหฤทัยมั่นอยู่ในธรรมฝ่ายขาว ทรงประกอบการพระราชกุศลทั้งประเภทประจำและพิเศษอยู่เป็นนิตย์ พระราชกรณียกิจเล่าก็ทรงตรวจตรารอบคอบด้วยพระปรีชาญาณ และทรงพระราชวิจารรัฏฐาภิปาลโนบายโดยแยบคาย ครองราชย์โดยชอบมิให้เสียราชธรรม

๑๘. เตสุ นิพทฺธปุญฺญานิ　　จรนฺโต เมทนินฺธโร
ปุพฺพราชญฺชเสนาปี　　สุฏฺฐุ สมฺภรเณน วา
ปุพฺพาฬึ อวิโลเมนฺโต　　สญฺจินาติ นิรนฺตรํ

ทิวเส ทิวเส ปาโต　　วาเรน ปิณฺฑคาหินํ
ภิกฺขูนํ สตมตฺตานํ　　อนฺเตปุรนิเวสเน
ปิณฺฑํ เทติ ทาเปติ จ　　สชฺชกํ สพฺยญฺชนํ
สงฺฆโต อุทฺทิฏฺเฐ ภิกฺขู　　อุทฺเทสภตฺติเกปิ จ
โภเชติ ราชเคหสฺมึ　　อารามปริวตฺติยา
ปริจฺจตฺตธเนเนว　　กีเต โมเจติ ปาณิโน

รตฺตึ ฌาณวิปฺผาราย　　(กาเรติ ธมฺมเทสนํ)*
ธมฺมเทสกํ สเหวา–　　คามิโน จาปิ ภิกฺขโว
สนฺตปฺเปติ สกฺกาเรน　　เตสํ คุณานุรูปโต

ทานคฺเค ทานวตฺตานิ　　จชฺชาเปติ อโนธิโส
สพฺพปาสณฺฑิยํ นาม　　ตํ ทานํ สมฺปวุจฺจติ

---

* บาทนี้ต้นฉบับขาดหาย เมื่อเทียบดูกับพระราชนิพนธ์หน้า ๑๓๒ บรรทัด ๒ และ ๔ แล้ว เห็นว่าจะเป็นอย่างที่เติมและวงเล็บไว้นี้ —เมฆ

[รายการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลประจำ]

๑๘. ในพระราชกุศล ๒ ประเภทนั้น พระองค์ผู้ธำรงแผ่นดิน เมื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลประเภทประจำ มิให้ผิดระเบียบที่มีมาแต่ก่อน ก็ทรงก่อสร้างสั่งสมอยู่เนืองนิตย์ ตามทางของพระราชาองค์ก่อนบ้าง โดยทรงบำเพ็ญเพิ่มเติมให้ดีขึ้นอีกบ้าง

ทรงถวายบิณฑบาตพร้อมทั้งของขบเคี้ยวพร้อมทั้งกับ และโปรดให้ชาวราชสำนักถวายด้วย แก่ภิกษุประมาณ ๑๐๐ ผู้มารับบิณฑบาตตามวาระตอนเช้าทุกวัน ๆ ณ พระราชนิเวสน์ในพระราชวัง

อนึ่ง โปรดให้ภิกษุทั้งหลายที่สงฆ์แสดงให้ ฉันอาหารที่เป็นอุเทศภัตร ณ เรือนหลวง โดยเปลี่ยนวัดไป

ทรงปล่อยสัตว์มีชีวิตที่ซื้อด้วยพระราชทรัพย์อันทรงบริจาคไว้เป็นประจำ

(โปรดให้มีพระธรรมเทศนา) ในเวลากลางคืน เพื่อเพิ่มพูนพระปรีชาญาณให้กว้างขวางออกไป ทรงยังท่านผู้แสดงธรรม ทั้งภิกษุทั้งหลายผู้มา (รับสัพพี) ด้วย ให้อิ่มเอิบด้วยเครื่องสักการตามคุณานุรูปของภิกษุทั้งหลายนั้น

โปรดให้สละทานวัตถ์ (คือวัตถุทาน) ในโรงทาน โดยไม่เจาะจง ทาน (ไม่เจาะจง) นั้น ปราชญ์พร้อมกันให้ชื่อว่า สรรพปาสัณฑิยทาน (การให้เป็นดุจบ่วงคล้องใจคนทั้งปวง)

เทสาเปตฺวา สุณาเปตฺวา ธมฺมํ ทานคฺคมาฬเก
ธมฺมทานนิยาเมน กาเรติ ธมฺมเทสนํ
ปูเชติ เทสเก ภิกฺขู วารลาเภน วาริเก

สมเย ตตฺถ กาเรติ มหนฺตํ ธมฺมเทสนํ
มหตา จ สกฺกาเรน ปูเชติ ธมฺมเทสเก

ราชาราเมสุเนเกสุ ภิกฺขโว ธมฺมเทสเก
ธมฺมํ เทสาปยิตฺวาน เต ปูเชติ ยถารหํ.

อนฺโตนิเวสนสฺมึ ว สุมาปิเต มโนรเม
อารามสฺมึ สิริรตน- พุทฺธารามวฺหเย จิตํ
พุทฺธพิมฺพํ มรกต- มณิกฺขณฺฑมยํ สุภํ
ทีปธูปปุปฺผาทีหิ อภิปูเชติ สาธุกํ

ตถา อพฺภนฺตเร จาปิ พุทฺธมณฺฑิรนามเก
พุทฺธธาตุฆเร เสฏฺเจ ทฺวีสุ เวลาสุ สาธุกํ
ปุพฺพณฺหสายณฺหกาล- ยุตฺเตหิ ปูชนํ กรํ
ปทีปาทิสกฺกาเรหิ สยํ คนฺตฺวาปิ วนฺทติ

โปรดให้ (พระธรรมถึก) แสดงธรรม ให้ (คนรับทาน) ฟังแล้ว ยังโปรดให้มีพระธรรมเทศนาในโรงทาน โดยนิยมให้เป็นธรรมทาน ทรงบูชาภิกษุผู้แสดงตามวาระ ด้วยลาภ (กัณฑ์เทศน์) ตามวาระ

ในสมัย (เทศกาล ?) ก็โปรดให้มีธรรมเทศนาเป็นการใหญ่ในโรงทานนั้น และทรงบูชาภิกษุผู้แสดงธรรมทั้งหลาย ด้วยเครื่องสักการะใหญ่ด้วย

โปรดให้ภิกษุที่เป็นนักเทศก์ แสดงธรรมในพระอารามหลวงหลายแห่ง แล้วทรงบูชาภิกษุนักเทศก์เหล่านั้นตามสมควร

ทรงบูชาอย่างยิ่งซึ่งพระพุทธพิมพ์ ที่สำเร็จด้วยก้อนแก้วมรกตงดงาม สถิตอยู่ ณ วัดชื่อพระศรีรัตนพุทธาราม อันทรงสร้างไว้ดีเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ อยู่ภายในพระราชนิเวศน์ ด้วยเครื่องบูชามีเทียนธูปและดอกไม้เป็นต้น

อนึ่งเล่า โดยทำนองนั้น เมื่อทรงทำการบูชาที่เรือนไว้พระธาตุของพระพุทธเจ้า อันจัดเป็นเรือนประเสริฐสุด มีชื่อว่า พุทธมณเฑียรอยู่ภายในพระราชนิเวศน์ ด้วยเครื่องสักการะมีประทีปเป็นต้น ที่เขาจัดไว้ในเวลาเช้าและเวลาเย็น ก็เสด็จไปทรงนมัสการอย่างดีด้วยพระองค์เอง ทั้งสองเวลาทีเดียว

อโถ ปุพฺพกราชูนํ สพนฺธูนํ สเทวินํ
อฏฺฐิธาตุกนิกฺขิตฺต- มณฺฑิเร สมลงฺกเต
คนฺตฺวาปิ สกฺกโรเตว สายํ ปาโต ทิเน ทิเน
เตสํ ทิวงฺคตานมฺปิ ปูเชติ ปุญฺญรตฺติยา

ปญฺจสีลสมงฺคี จ สทฺธาญาณปุเรจโร
อุโปสเถ ตุ อฏฺฐงฺคํ อธิฏฺฐาติ จุโปสถํ
ญาณจารํ ปวตฺเตติ อธิฏฺฐานพลพฺพสา
รตนตฺตยคุเณสุ ติวิเธ ลกฺขเณปิ จ

อิจฺเจวรูปปุญฺเญสุ นิยุตฺโต โส ทิเน ทิเน
ราชธมฺมานุฏฺฐานาย เจโตวิโสธนาย จ
สมฺมาผลปฺปาฏิกงฺขี สมฺปูเรติ สการโว

๑๙. จานนฺตเร จิตานนฺตฺ ภิกฺขูนํ ธมฺมจารินํ
มาเส ปริพฺพยํ เทติ จานนฺตรานุรูปโต

อนึ่ง ที่พระมณเฑียรไว้พระอัฐิธาตุของพระราชาองค์ก่อน ๆ พร้อมทั้งพระราชเทวีทั้งพระญาติ ที่ตกแต่งไว้ดี ก็เสด็จไปทรงสักการะด้วยเหมือนกัน แม้เมื่อท่านทั้งหลายนั้นทิวงคตไปแล้ว ก็ทรงบูชาอยู่ทุกวัน ๆ ทั้งเย็นเช้า ด้วยทรงยินดีในการบุญ

อนึ่ง พระองค์ทรงถึงพร้อมด้วยเบญจศีลอยู่โดยปกติ มีพระศรัทธาและพระปัญญาเป็นปุเรจร* ส่วนในวันอุโบสถก็ทรงอธิษฐานอุโบสถมีองค์ ๘ ด้วย (ในวันอุโบสถนั้น) ทรงส่งพระญาณให้ท่องไปในคุณพระรัตนตรัย และในไตรลักษณ์อีกด้วย ตามกำลังพระอธิษฐาน

พระองค์ผู้ทรงประกอบในการบุญทั้งหลายดังกล่าวมาดังนี้ทุกวัน ๆ นั้น เป็นผู้ทรงมีความเคารพ หวังผลชอบ ทรงบำเพ็ญให้เต็มพร้อม เพื่อให้ราชธรรมตั้งอยู่สืบ ๆ ไป และเพื่อชำระพระจิตให้หมดจดด้วย

[พระราชทานนิตยภัตรและเบี้ยเลี้ยงเงินเดือน]

๑๙. ส่วนภิกษุทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ในฐานันดร (สมณศักดิ์) ที่มีความประพฤติชอบ ก็พระราชทานเสบียง (นิตยภัตร) ตามสมควรแก่ฐานันดรเป็นรายเดือน

---

* คำนี้ใช้ในที่ทั่วไปว่า 'ปุเรจาริก' แปลว่า 'ไปหน้า' หรือ 'นำหน้า'

ราชาราเมสุ สพฺเพสุ   รฏฺฐาราเมสุ เกสุจิ
นิวาสีนํ ภิกฺขูนํ จ   เทติ นิจฺจาปริพฺพยํ
ปกฺเข ปกฺเข จ มาสานํ   กโรตํ สงฺฆุโปสถํ
ปาฏิโมกฺขุสฺสารกานํ   วิสุํ เทติ ปริพฺพยํ
ธมฺมวาจนาคาเรสุ   ปริยตฺตึ จ สิกฺขตํ
ภิกฺขูนํ สามเณรานํ   ทาเปติ ขชฺชโภชนํ
เย จ ราชภฏา เตสํ   ธมฺมํ วาเจนฺติ ปณฺฑิตา
เตสมฺปิ เวตฺตนตฺถาย   เทติ มาสปริพฺพยํ
ปริยตฺติวาจนกิจฺเจ   ปาฏวสฺสานุรูปโต

ธนํ ปริจฺจชิตฺวาน   ลิขาเปติ จ โปฏฺฐเก
นิฏฺฐิเต เต สุวณฺเณน   ลิมฺปาเปติ จ ลิมฺปติ
เต โปฏฺฐกาลงฺกาเรน   อลงฺกโรติ สาธุกํ
นิจฺจํ ปุญฺญานิ เจตานิ   สญฺจินาติ ชนาธิโป

อโถ ราชกุลิเกปิ   วยวํสานุรูปโต
ปริพฺพเยน โตเสนฺติ   มาเส เอโส ตุ สงฺคโห
สมฺภชาปิยมาโน จ   ปุญฺญาภาวํว คจฺฉติ

อนึ่ง พระราชทานนิตยภัตร์แก่ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในพระอาราม หลวงทุกพระอาราม ในอารามราษฎร์ล่างอาราม

อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายที่ทำสังฆอุโบสถ สวดปาฏิโมกข์ทุกปักษ์ แห่งเดือน ก็พระราชทานสะเบียงเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก

ภิกษุสามเณรทั้งหลายผู้เรียนพระปริยัติอยู่ตามอาคาร ที่บอกธรรม ก็โปรดให้จัดของขบฉันถวายด้วย

อนึ่ง ข้าราชการเหล่าใดเป็นบัณฑิต บอกธรรมแก่ภิกษุสามเณร ทั้งหลายนั้น ก็พระราชทานสะเบียงรายเดือนเป็นรางวัลแก่ข้าราชการ เหล่านั้น ตามสมควรแก่ความฉลาดในกิจบอกพระปริยัติด้วย

[ทรงสร้างพระคัมภีร์]

อนึ่ง พระองค์ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ โปรดให้จารคัมภีร์ ทั้งหลาย ครั้นเสร็จแล้วโปรดให้ปิดทองคัมภีร์เหล่านั้น ทรงปิดเอง บ้าง ประดับประดาคัมภีร์เหล่านั้นอย่างดีด้วยเครื่องประดับคัมภีร์

พระองค์ผู้ปกเกล้าชาวประชา ทรงก่อสร้างสั่งสมบุญเหล่านี้อยู่ เป็นประจำแล

[พระราชทานเบี้ยเลี้ยงชีพพระราชวงศ์]

อนึ่ง ทรงยังเจ้านายในราชตระกูลทั้งหลายให้ยินดีด้วยเบี้ยเลี้ยง ชีพโดยสมควรแก่วัยและวงศ์เป็นรายเดือน ก็แต่ว่า พระราชสังคหะ อันนี้ ก็เป็นแต่ทำให้ท่านเหล่านั้นภักดีในพระองค์ ไม่เป็นบุญอันใด ดอก (?)

มาเส มาเส จตุกฺขตฺตุํ ราชงฺคณาวสารินํ
ยาจกานํ ทพิทฺทานํ ธนํ เทติ นริสฺสโร
ยถิจฺฉิตปฺปมาเณน ทานคฺเค ทานเสสโต

อิติ เทวสิกํ ยญฺจ ยํ ปุญฺญํ จานุมาสิกํ
สพฺพนฺตํ ปริปูเรติ ธมฺมิโก ธรณิสฺสโร

๒๐. อภิลกฺขิตกาลานํ วเสน กาลิกํ ปน
ปุญฺญํ สมฺมา ปวตฺเตติ กาเล ยถาภิลกฺขิเต
อายุํ อาโรคิยํ โสตฺถึ จิรฏฺฐิติญฺจ ปตฺถยํ
ตตฺร กาโล ทฺวิธา เญยฺโย โปราณาภินวพฺพสา

สงฺกนฺตสมโย ยสฺมึ มีนาเสํ คโต รวิ
วิสาขปุณฺณมี จาปิ พุทฺธชฺจาทิกาลิกา

[แจกทานที่ท้องสนามหลวง]

พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งนรชน พระราชทาน (แจก) ทรัพย์ โดยประมาณตามที่มีพระราชประสงค์ จากส่วนเหลือทานในโรงทาน แก่พวกยาจก คนเข็ญใจทั้งหลาย ที่มาออ (รอรับทาน) กันอยู่ในสนามหลวง เดือนละ ๔ ครั้ง

บุญใด เป็นการที่ทรงบำเพ็ญประจำวันก็ดี บุญใดเป็นการทรงบำเพ็ญประจำเดือนก็ดี พระองค์ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงธรรม ได้ทรงทำบุญทั้งปวงนั้นให้บริบูรณ์ ด้วยประการดังกล่าวมาฉะนี้

[พระราชกุศลพิเศษในอภิลักขิตกาล]

๒๐. ก็สาธุชน เมื่อปรารถนาอายุ ความไม่มีโรค ความสวัสดี และความตั้งอยู่ยั่งยืน ย่อมบำเพ็ญบุญที่มีกำหนดกาล ตามกาลที่กำหนดไว้เฉพาะ ให้เป็นไปโดยชอบในกาลอันกำหนดไว้เฉพาะอย่างไร

กาลในอภิลักขิตกาลทั้งหลายนั้น พึงทราบว่ามี ๒ อย่าง คือ โบราณกาล (กาลกำหนดที่มีมาแต่เก่าก่อน) และอภิเนาวกาล (กาลที่กำหนดขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้)

[โบราณอภิลักขิตกาล]

สมัยสงกรานต์ คือสมัยที่พระอาทิตย์เดินถึงที่อันไม่เหลือแห่งราศีมีน ๑

วิสาขปุณณมี คือดิถีที่ประกอบด้วยกาลกำหนด (เนื่องด้วยพระพุทธเจ้า) มีดิถีพระกำเนิดของพระพุทธองค์เป็นต้น ๑

วสฺสูปนายิกา ยสฺสํ	วสฺสํ อุเปนฺติ ภิกฺขโว
สารโท วิธิสํยุตฺโต	อนฺเต โปฏฺฐปทสฺส จ
อสฺสยุชปุณฺณมี จาปี	ยสฺสํ วุตฺถา อุปาคตา
กฐินตฺถารมาโส จ	วสฺสานานํว ปจฺฉิโม
อโถ กตฺติกมาสสฺส	สุกฺกปกฺขมฺหิ อฏฺฐมี
ตสฺเสว ปุณฺณมี จาปี	มหาปวารเณริตา
กปฺปปฺปวกาโล จ	มาเส เหมนฺตปุพฺพเก
จีนวสฺสาวจฺเฉโท จ	เตสํ ตุสนนามโก
สํวจฺฉราวจฺเฉโท จ	ผคฺคุณามาวสี ติถิ
ราชูนํ วิธินาเมน	สมฺพจฺฉรจฺฉินฺทนามโก
โยธ สฺยาเมหิ ตุสน–	กาโลเตฺววาวโฆสิโต
อิจฺเจการสวิโธยํ	ปุราโณ อภิลกฺขิโต

๒๑. สงฺกนฺตสมเย ตาว ทินตฺตเย จตูสุ วา
มหาทานํ ปวตฺเตติ	โภเชติ ภิกฺขโว พหู
ทิวเส ปฐเม ตาว	สพฺเพปี ราชโปริเส
สมฺมา สมาทเปตฺวาน	จานนฺตรานุรูปโต

วัสสูปนายิกา คือดิถีที่ภิกษุทั้งหลายเข้าพรรษา ๑

สารท คือ (พระราช) พิธีที่ประกอบในวันสิ้นเดือนสิบ ๑

อาศวยุชปุรณมี (กลางเดือนสิบเอ็ด) คือดิถีที่ภิกษุจำพรรษามาครบ (ไตรมาส) แล้ว ๑

เดือนกราลกฐิน คือเดือนท้ายฤดูฝน ๑

วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือนสิบสอง (ถวายผ้าจำนำพรรษา) ๑

วันเพ็ญเดือนสิบสองนั้นแหละ ท่านเรียกว่าวันมหาปวารณา [หลัง] (ฉลองไตรจีวร) ๑

กาล (ทำบุญ) ขนมเบื้อง มีในเดือนต้นฤดูหนาว ๑

กาลสิ้นปีของจีน เรียกว่าตรุษจีน ๑

กาลสิ้นปี (ของไทย) คือวันดับเดือนสี่ มีชื่อตามนามพระราชพิธีว่า สัมพัจฉรฉินท์ ซึ่งเป็นกาลที่ชาวสยามในแว่นแคว้นนี้ป่าวร้องกันว่าเป็นกาลตรุษนั้นแลอีก ๑

กาลกำหนด ๑๑ คราวนี้แล เป็นโบราณอภิลักขิตกาล

[บรรยายโบราณอภิลักขิตกาล ๑๑]

[สงกรานต์]

๒๑. อภิลักขิตกาลแรก ในสมัยสงกรานต์ ทรงบำเพ็ญทานเป็นการใหญ่ เลี้ยงพระมาก ใน ๓ หรือ ๔ วัน

ก่อนอื่น ในวันต้น ทรงชักชวนโดยดี (ไม่บังคับ) ซึ่งราชบุรุษทั้งปวง ให้ขนทรายมา (เข้า) ในพระอารามหลวงวัดหนึ่ง

เอกสฺมึ ราชการาเม สุมนฺทีภูตวาลิเก
อถวาปิ วิปฺปกต- นวกมฺเม อนิฏฺฐิเต
วาลุกา อาหราเปตฺวา การาเปตฺยตฺถ องฺคเณ
ขุทฺทเก จ มหนฺเต จ พหู วาลุกราสิโย
ธชาทีหิ จ วตฺถูหิ ปริโต สมลงฺกเต
กาเรตฺวา มหนํ ตตฺถ การยนฺโต มหิปฺปติ
ตตฺถ ภิกฺขูหิ สชฺฌายํ กาเรตฺวา คณโต ปุเร
ปจฺฉา ราชนิเวสนมฺหิ ทานํ ททาติ สาธุกํ
วาลุกาปูชํ อุทฺทิสฺส นิยฺยาเทนฺโตว สาสเน
มชฺฌิเมสุ ทิวเสสุ เอกสฺมึ มชฺฌิเมว วา
สกายุกาลวสฺสานํ คณนาย นิมนฺติเต
นหาปยิตฺวา อจฺฉาเทติ ติจีวเรน ภิกฺขโว
โภเชติ อุณฺหกาลสฺส อนุรูปํ จ โภชนํ
สกฺกาโรโรปนทินนฺติ วุตฺตมฺหิ อนฺติเม ทิเน
ปุพฺพเปตพลึ นาม กโรติ จ วิเสสโต
ทานํปิ สํวิภาคมฺปิ ยญฺญมฺปิ กโรติ จ

วิสาขปุณฺณมายนฺตุ โภเชติ ภิกฺขโว พหู
ตีสฺววาปิ ทิวเสสุ อนฺโตราชนิเวสเน
ราชาราเมสุ ปฏาเก อุสฺสาเปติ สหณฺฑเก

ซึ่งมีทราย (ในลานวัด) บาง หรือมิฉะนั้น มีการก่อสร้างค้างอยู่ยังไม่แล้ว และให้ทำเป็นกองทรายเข้าในลานวัดนั้น เป็นกองเล็กบ้างใหญ่บ้างเป็นอันมาก ประดับประดาด้วยวัตถุทั้งหลายมีธงเป็นต้นโดยรอบ (กองทรายนั้น) ตามสมควรแก่ฐานันดรศักดิ์ (ของราชบุรุษนั้น ๆ) ครั้นแล้ว เมื่อโปรดให้ทำการฉลองในที่นั้น จึงโปรดให้ภิกษุทั้งหลายทำสาธยายเป็นหมู่ (มักเรียกเป็นศัพท์ว่า คณสาธยาย คือว่าพร้อมกัน ไม่ใช่ต่างองค์ต่างว่า) ในที่นั้น (ไม่มีเลี้ยง?) ก่อนแล้ว วันหลังจึงถวายทานในพระราชนิเวสน์ ทรงอุทิศเป็นวาลุกาบูชา (การบูชาด้วยทราย) อย่างดี มอบถวายไว้ในพระศาสนาแล

ในวันกลาง (๒ วัน) หรือในวันกลางวันหนึ่ง (แล้วแต่ทำ ๔ วันหรือ ๓ วัน) โปรดให้ภิกษุที่ทรงนิมนต์โดยจำนวนแห่งปีพระชนมายุสรงน้ำแล้ว ให้ครองไตรจีวร ให้ฉันโภชนะอันเหมาะแก่หน้าร้อน

ในวันสุดท้าย อันเรียกว่าวันปลงสักการะ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลชื่อว่าบุพเปตพลี แลทรงทำทานบ้าง แจกของบ้าง การอื่น ๆ บ้างโดยวิธีแปลก ๆ

[วิสาขบูชา]

ส่วนในวันเพ็ญวิสาขะ โปรดให้เลี้ยงพระมากทั้ง ๓ วัน ภายในพระราชนิเวสน์ ในพระอารามหลวงทั้งหลายก็โปรดให้ยกธงผืนผ้ามีด้าม (หมายความว่าไม่ใช่ธงห้อย) ให้แสดงธรรม ทรงบูชาพระเทศก์

ธมฺมํ กถาปยิตฺวาน วิสุํ ปูเชติ เทสเก
กิญฺจญฺญํ ทานํ ปูชํ วา กโรตฺยปฺปํ พหุมฺปิ จ

วสฺสูปนายิกายนฺตุ ภิกฺขู ปุริมิกายเส
ทิเนสุ ตีสุ โภเชติ มหาราชนิเวสเน
ฐานนฺตริกภิกฺขูนํ ทีปทานํ สตํ สตํ
เทติ สพฺเพสํ พหูหิ ภณฺเฑหิ ปริวาริตํ
มหาทณฺฑทีเป ราช- วิหาเรสุ ชเลติ จ
เย โปริสปฺปมาณาว เตมาสชฺชลนารหา
อนฺโตวสฺสมฺหิ เตมาเส ราชาวาเสสุ ภิกฺขโว
ทณฺฑทีเปหิ โตเสติ กมฺมฏฺฐานานุโยคิโน
กิญฺจุตฺตรึปิ วฑฺเฒติ ทานํ ปูชํ ยถิจฺฉิตํ

สารเท ปน กาลสฺมึ ติหํ วิธิกโภชนํ
โภเชติ ธญฺญคพฺเภน กตาย ยาคุยา สห
ปูชํ ธมฺมสฺสวนํ วา อญฺญํ กโรติปฺยุตฺตรึ

เตมาสีปุณฺณมียนฺตุ ทินตฺตยมฺหิ โภชนํ
โภเชติ อถวา ตีสุ ทิวเสสุ ยถิจฺฉิตํ
มหาธมฺมสฺสวนํ นาม กาเรติ พหุปูชนํ

ทั้งหลาย เป็น (เครื่องกัณฑ์ของหลวง) ส่วนหนึ่ง และทรงทำทาน หรือการบูชาอะไร ๆ อื่น น้อยบ้างมากบ้าง

[วัสสูปนายิกา]

ส่วนในวันเข้าพรรษาหน้า (คือแรมค่ำหนึ่งเดือนแปด) ทรงเลี้ยงพระ ๓ วัน ในพระบรมมหาราชวัง ทรงถวายเทียนแก่ภิกษุผู้มีฐานันดรทั้งหลายองค์ละ ๑๐๐ เล่ม มีของเป็นบริวารมากทุกองค์ และทรงจุดเทียนด้ามใหญ่ในพระวิหารหลวงทั้งหลายซึ่งเป็นเทียน (สูงใหญ่) ขนาดเท่าคน พอจุดติดอยู่ได้ตลอดสามเดือน ทรงยังภิกษุผู้ประกอบเนือง ๆ ซึ่งพระกรรมฐานในวัดหลวงทั้งหลายให้พอใจด้วยเทียนด้าม (คือพระราชทานเทียนมีด้ามให้จุดนั่งกรรมฐาน ?) ตลอดไตรมาสภายในพรรษา ทั้งทรงทำทานการบูชาอะไร ๆ เพิ่มขึ้นอีกตามพระราชอัธยาศัย

[สารท]

ส่วนในหน้าสารท โปรดให้ภิกษุฉันโภชนะอันประกอบขึ้นในพิธี กับข้าวยาคูที่ทำด้วยท้องข้าว ๓ วัน ทั้งทรงทำการบูชาบ้าง ฟังธรรมบ้าง อื่นอีกบ้าง

[ออกพรรษา]

ส่วนในวันเพ็ญครบไตรมาส (ที่เรียกอีกอย่างว่าอาศวยุชปุรณมี) ทรงเลี้ยงพระ ๓ วัน อนึ่ง โปรดให้ทำพหุบูชา (จัดเครื่องกัณฑ์เทศน์มาก) เรียกว่า มหาธรรมสวนะ (ฟังธรรมใหญ่ หมายถึงฟังเทศน์

กฐินตฺถารมาเส ตุ　กฐินตฺถรณารหํ
ปุพฺพาจิณฺณนิยาเมน　อาทาย กตจีวรํ
ถลมคฺเคน คนฺตฺวา วา　ชลมฺชเสน ปายโต
เทติ ราชวิหาเรสุ　ปริกฺขาราภิมณฺฑิตํ
ทูเร ปฏิวสนฺตานํ　มหานครโต พหิ
ฐานนฺตริกภิกฺขูนํ　ราชาราเมสุ เกสุจิ
ทาเปติ สปริกฺขารํ　กฐินตฺถํ ติจีวรํ
สเจ โภคนคเรสุ　นิยุตฺตา ราชเสวกา
ตนฺนิวาสิกภิกฺขูนํ　กฐินาลาภการณา
ปาเหนฺติ สาสนํ รญฺโญ　นิเวเทตุํ วิจารกา
เตสมฺปตฺถาย ปาเหติ　ตทตฺถํว ติจีวรํ
มาหุ จีวรลาภมฺหา　พาหิรา อปฺปลาภิโน

ตมฺมาสสุกฺกปกฺขมฺหิ　ปตฺตายฏฺฐมิยํ ปน
ติจีวเรนจฺฉาเทติ　ฐานนฺตริกภิกฺขโว
วสฺสาวาสิกสงฺเขป-　วเสน ปุพฺพมตฺตโส

ยทา จ ปุณฺณมี ปตฺตา โกมุที จาตุมาสินี

มหาชาตก์?) ใน ๓ วันตามพระราชอัธยาศัย

[กฐิน]

ส่วนในเดือนกราลกฐิน ก็ทรงถือเอาจีวรที่ทำแล้ว ควรแก่อันจะกราลกฐินได้ เสด็จพระราชดำเนินไปทางสถลมารคบ้าง ทางชลมารคโดยมากบ้าง พระราชทานในพระอารามหลวงทั้งหลาย มีเครื่องบริขารประดับประดาเป็นอันมาก ตามอย่างที่เคยประพฤติกันมา

โปรดให้พระราชทานไตรจีวรเพือกฐิน พร้อมทั้งเครื่องบริขารแก่ภิกษุมีฐานันดรทั้งหลายผู้อยู่ไกล ในพระอารามหลวงลางวัด นอกพระมหานคร

ถ้าราชเสวกทั้งหลายที่ทรงแต่งเป็นผู้ตรวจราชการในหัวเมืองทั้งหลายส่งข่าวมาถวายพระราชา ด้วยเหตุที่ภิกษุผู้อยู่ในหัวเมืองนั้นไม่ได้รับกฐินไซร้ ก็โปรดเกล้าฯ ให้ส่งไตรจีวรเพือกฐินไป เพือประโยชน์แก่ภิกษุเหล่านั้นบ้าง ด้วยทรงพระมหากรุณาว่า ภิกษุผู้มีลาภน้อยทั้งหลาย อย่าได้คลาดจากจีวรลาภเสียเลย

[ถวายผ้าจำนำพรรษา]

ส่วนในวันขึ้นแปดค่ำเดือนสิบสองนั้น โปรดให้ภิกษุมีฐานันดรทั้งหลายครองไตรจีวร โดยสังเขปว่า ผ้าจำนำพรรษา ตามที่เคยมา

[ฉลองไตรจีวร]

ส่วนว่า เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ เป็นดิถีครบสี่เดือน (ฤดูฝน)

ติจีวรมโห จาสิ อนุโตราชนิเวสเน
สชฺฌาเยน ปิณฺฑิกาย วารโต โภชเนน จ
เยหิ ราชทินฺนํ ลทฺธํ สํวจฺฉรตฺติจีวรํ
สมฺปารุตาว สพฺเพ เต ราชจีวรธาริโน
อติเรกฉสฺสตาปิ ฐานนฺตริกภิกฺขโว
สชฺฌายนฺติ เตรสิยํ สายํ ราชนิเวสเน
ติหมฺปิ ปฏิคฺคณฺหนฺติ ปิณฺฑํ อนฺเตปุรมฺหิ จ
มหาราชมณฺฑิเร จ ภตฺตํ สปริวารกํ
ติธาเยว วิภตฺตา เต ภุญฺชนฺติ ทิวสตฺตเย
ภิยฺโยปิ จีวรทาน- สมยสฺสานุรูปโต

ตสฺส ปุณฺณมิยํ เจเล เทติ ปิสุกุเล พหู
ยํ กาลยุตฺติโต วุตฺตํ รตฺติทานนฺติ เกหิจิ
วนวตฺถฉฑฺฑนนฺติ ปายโต วุจฺจเตวิธ

เอวํ กาลมฺหิ เทเตว ภิกฺขูนํ กาลจีวรํ

กปฺปปฺปวกาเล ตุ เหมนฺตปุพฺพมาสิเก

ดอกกุมุทบาน ก็มีการฉลองไตรจีวร ด้วย (นิมนต์พระ) สวดมนต์และรับอาหารบิณฑบาตตามวาระ ภายในพระราชนิเวศน์

ไตรจีวรประจำปี (เรียกสั้นว่าไตรปี) ที่พระราชทาน ภิกษุเหล่าใดได้รับ ภิกษุเหล่านั้นทรงจีวรของหลวงทุกองค์ (แลดูรุ่งเรืองเหลืองอร่าม) ราวกะไฟโพลง* เป็นภิกษุมีฐานันดรมีจำนวนถึง ๖๐๐ กว่า สวดมนต์เย็นในพระราชนิเวศน์วัน (ขึ้น) สิบสามค่ำ รับบิณฑบาตในพระราชวังชั้นใน และรับภัตตาหารกับของบริวารในพระมหาราชมณเฑียรทั้ง ๓ วัน

ภิกษุเหล่านั้น เจ้าพนักงานจัดแบ่งเป็น ๓ หมู่ ฉันใน ๓ วัน กว่า (๓ วัน) ก็มี โดยควรแก่จีวรทานสมัย

[ผ้าป่า]

(อนึ่ง) ในวันเพ็ญเดือน ๑๒ นั้น ทรงถวายผ้าบังสุกุลเป็นอันมาก ซึ่งคนลางพวกเรียกให้ต้องกับเวลา (ถวาย) ว่า 'ราตรีทาน' (ทานที่ถวายในกลางคืน) แต่ในเมืองไทยนี้เรียกกันว่า 'ทอดผ้าป่า' โดยมาก

พระราชาทรงถวายกาลจีวรแก่ภิกษุทั้งหลาย ในกาล (กำหนด) ดังกล่าวมาฉะนี้แล

[ทำบุญขนมเบื้อง]

ส่วนในกาล (ทำบุญ) ขนมเบื้อง อันกำหนดในเดือนต้นฤดู

---

* ได้เงา ๆ ว่า ปารุ แปลว่า ไฟ ก็ได้ - เมฆ

คณิสฺสเรว โภเชติ ปณีเต กปฺปปฺปุเว
พหูเปฺยกทินิกํว ราชเคเห นิสินฺนเก
กิสฺมิญฺจิ จ วิหารมฺหิ ทาเปติ วา ยถิจฺฉิตํ

จีนวสฺสาวจฺเฉเท ตุ รสภตฺเตน ภิกฺขโว
คณิสฺสเร สนฺตปฺเปติ ราชาคาเร ชลาลเย
โภชนํ เตทินิกํว สํเวเสติ ชนาธิโป
อปี จีนนิยาเมน สกํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒยํ

สํวจฺฉราวจฺเฉเท ตุ สิยามตฺสนวฺหเย
สณฺจาปีเตสุ อฏฺเฐสุ ปาการสฺส สมนฺตโต
สชฺฌายาเปติ ปริตฺต– สชฺฌายํ ภิกฺขโว พหู
ราชเคเหปิ กาเรติ วิธึ ปริตฺตสญฺหิตํ
สพฺเพปี เต โภชาเปติ เทติ เทยฺยํ จ กิญฺจิปี
ตสฺมิญฺจ ปน วิธิสฺมึ สพฺพโส ปรินิฏฺฐิเต
ทินตฺตยกฺกเมเนว โภเชติ คณเชฏฺฐเก

สุกฺกปกฺขมฺหิ กตฺติก– มาสสฺส อฏฺฐมีปิ จ
กฐินตฺถารภาเวน มาสญฺจ สกลํ กตํ

หนาว ทรงเลี้ยงขนมเบื้องอย่างประณีต เฉพาะพระราชาคณะเท่านั้นที่มานั่งในเรือนหลวงเป็นจำนวนมาก และที่ (มาไม่ได้) อยู่ในวัดลางวัด ก็โปรดให้ (ส่งไป) พระราชทานบ้าง ตามพระราชประสงค์ เป็นงานวันเดียว

[ตรุษจีน]

ส่วนในกาลสิ้นปีของจีน ทรงเลี้ยงภิกษุทั้งหลายที่เป็นพระราชาคณะ ด้วยภัตตาหารอันน่าพึงใจ ที่พระตำหนักแพ จะทรงเพิ่มพูนพระราชกุศล จึงโปรดให้อังคาสด้วยโภชนะอย่างข้างจีนบ้าง เป็นงานสามวัน

[ตรุษไทย]

ส่วนในกาลสิ้นปีที่เรียกว่าตรุษไทย โปรดให้ภิกษุจำนวนมากสวดพระปริต ในป้อมทั้งหลายอันตั้งอยู่รอบกำแพงเมือง แม้ในพระที่นั่งก็โปรดให้ทำพิธีอันประกอบด้วยพระปริต ทรงเลี้ยงภิกษุทั้งหมดนั้นและพระราชทานไทยธรรมอะไร ๆ อีกบ้าง ก็แลครั้นพิธีนั้นเสร็จทุกอย่างแล้ว จึงทรงเลี้ยงพระราชาคณะ ทั้ง ๓ วันตามลำดับ

[ปาณทาน]

(ใน ๑๑ อภิลักขิตกาลที่กล่าวมานี้) ยกเว้นวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือนสิบสอง (ถวายผ้าจำนำพรรษา) ๑ เดือนกราลกฐินทั้งเดือน ๑ กาล

เอกเทนิกํ กปลปฺ- ปฺวกาลญฺจ อุชฺฌิย
คหิเตสุ อฏฺฐเสฺวว กาเลสุ เตทิเนสุ หิ
วาริเช สูกเร จาปิ หาสเก จาปิ กุกฺกุเฏ
มํเสนาหารูปคต- ภาเวน วธิตพฺพเก
กีนาเปตฺวา พหุนาว มูเลน ชีวปาณิโน
วธมฺหา สมฺปโมเจติ ปาณทานญฺหิ ตํ มตํ

ตมุชฺฌิตํ กาลตฺตยํ จีนานํ ตุสนมฺปิ จ
วชฺเชตฺวา สตฺตสุเยว กาเลสุ คหิเตสุ ตุ
ปุพฺพเปตพลึ กตฺตา สมํ ทหาติ ทกฺขิณํ
สตฺตปฺปกรณิกนฺติ ตนฺทานํ วุจฺจเตวิธ

สงฺกนฺเต จ วิสาขสฺมึ วสฺสูปคมเนปิ จ
เตมาสีปุณฺณมียญฺจ สํวจฺฉราวเฉทเน
ปญฺจสฺวิเมสุ กาเลสุ วฑฺฒิตา ปิณฺฑคาหิโน
ทิยฑฺฒสตา คณฺหนฺติ อนฺเตปุรมฺหิ โคจรํ

สงฺกนฺเต สมปุพฺเพ* ตุ ตุสเน จ สมกฺขเย*
อเนเกสฺปิ จาเนสุ ทานคฺคํ วฑฺฒยํ วิสุํ
ภตฺตมูลํ ปริจฺจชฺช ปทาเปติ อโนธิโส

---

* สม ในบทสมปุพฺเพ และ สมกฺขเย นี้ เข้าใจว่ามาจาก สมา ที่แปลว่าปี – เมฆ

(ทำบุญ) ขนมเบื้อง ที่ทำเป็นการวันเดียว ๑ เอาแต่ใน ๘ กาลเท่านั้น โปรดให้ซื้อสัตว์เป็นที่เขาจะพึงฆ่าเอาเนื้อเป็นอาหาร คือ ปลาบ้าง สุกรบ้าง เป็ดบ้าง ไก่บ้าง ด้วยพระราชทรัพย์เป็นอันมากทีเดียวแล้วทรงปล่อยมันให้พ้นจากความถูกฆ่า ทั้ง ๓ วันแหละ อันการซื้อสัตว์เป็นปล่อยนี้นั้น ท่านนับเป็น ปาณทาน (การให้ชีวิต)

[สดับปกรณ์]

เว้นกาลทั้ง ๓ ที่ยกเว้นแล้วนั้น และตรุษจีนอีก ๑ เอาแต่ใน ๗ กาล ทรงทำบุพเปตพลี ทรงถวายทักษิณาทานเสมอกัน (ในกาลทั้ง ๗?) [ทักษิณา] ทานนั้น เรียกกันเฉพาะในพระราชวังนี้ว่า "ทำบุญสดับปกรณ์"

[เพิ่มจำนวนพระรับบิณฑบาต]

ในสมัยสงกรานต์ ๑ วิสาขะ ๑ เข้าพรรษา ๑ วันเพ็ญครบไตรมาส (ออกพรรษา) ๑ สิ้นปี (ตรุษไทย) ๑ ใน ๕ กาลนี้ โปรดให้เพิ่มจำนวนพระรับบิณฑบาต (เดิม ๑๐๐?) เป็นพระ ๑๕๐ รับโคจรบิณฑบาตภายในราชสำนัก

[เพิ่มโรงทานวันสงกรานต์และตรุษ]

ส่วนในกาลต้นปีคือสงกรานต์ และสิ้นปีคือตรุษ โปรดให้เพิ่มโรงทานขึ้นอีกหลายแห่ง ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ค่าอาหารให้ทำทานทั่วไปไม่เจาะจง

๒๒. จตฺตมาสสุกฺกปกฺเข ยทาสิ ตติยา ติถิ
ปตฺตา โปฏฺฐปทมาส– กาฬปกฺเข จ เตรสี
สจฺจปานทิวสาติ เทฺวปิเม อภิลกฺขิตา
สพฺเพ ราชกุลิกา จ อมจฺจา เสวกาปิ จ
วสฺเส ปริพฺพยญฺเญหิ ลทฺธํ ฐานนฺตรารหํ
สพฺเพวนฺโตมหาราช– นิเวสเน สมาคตา
ราชาราเม สิริรตน– พุทฺธารามวฺหเย สุเภ
สมฺพุทฺธสฺส มรกต– พิมฺพเสฏฺฐสฺส สมฺมุขา
สนฺนิปจฺจสกฺกาเรหิ กตฺวา ปูชํ สมนฺตโต
สาปาภิสาปปฺปสิทฺธํ สจฺจปานํ ปิวนฺติเส
สปถญฺจาปิ กตฺวาว สุฏฺฐาชวาย ราชินิ

เอวํ สจฺจปานกาล– ภูตสฺมึ ทิวสทฺวเย
สมฺปตฺตมฺหิ มนุสฺสินฺโท ปิหํ ปญฺญาภิวฑฺฒนํ
สพฺเพสํ ราชภฏานํ ฐานนฺตรานุรูปโต
ตกฺกาเล ภตฺตทานาย ภาเชติ ภตฺตมูลกํ

รญฺญา วิภตฺตมูเลน ภตฺตํ สมฺปฏิยาทิตํ
อนฺโตมหานครสฺมึ ฐานนฺตริกภิกฺขโว
มิเต ปญฺจสเตนาปิ สาติเรเกน เกวเล
สจฺจปานทิวเสสุ โภชาเปติ มหิปฺปติ
ปุญฺญาภิวฑฺฒิยา เจว อโถปิ มงฺคลาย จ

[ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา]

๒๒. เมื่อถึงวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๕ และแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ทั้ง ๒ วันนี้ กำหนดว่าเป็นวันสัจบาน (ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา) บรรดาเจ้านายในราชสกุลทั้งอำมาตย์ราชเสวกทั้งปวง และบรรดาผู้ได้รับเบี้ยหวัดตามควรแก่ฐานันดรอื่นอีกทุกคน มาประชุมกันในราชอาราม ซึ่งมีชื่อว่าวัดพระศรีรัตนพุทธารามอันงาม ภายในพระมหาราชวัง ทำบูชาด้วยเคารพสักการะโดยรอบ ต่อเบื้องพระพักตร์พระสัมพุทธพิมพ์แก้วมรกตอันประเสริฐแล้ว จึงดื่มน้ำสัจบานอันประสิทธิ์ด้วย (โองการ) สาปแช่ง ซ้ำทำการสบถอีกด้วย เพื่อ (แสดง) ความซื่อตรงอย่างดีในองค์พระราชา

เมื่อวันทั้งสอง อันเป็นกาลแห่งสัจบานดังกล่าวนี้มาถึงแล้ว พระจอมมนุษยนิกรทรงปรารถนาเพิ่มพูนพระราชกุศล จึงทรงแจกเบี้ยเลี้ยงแก่ข้าราชการทั้งปวงตามควรแก่ฐานันดร เพื่อ (เท่ากับเป็น) การพระราชทานเลี้ยงอาหารในกาลนั้น

ในวันสัจบานทั้งสอง พระเจ้าแผ่นดินทรงเลี้ยงภิกษุมีฐานันดรภายในพระมหานครทั้งสิ้นนับได้ ๕๐๐ องค์กว่า ๆ ให้ฉันภัตตาหารอันจัดหาด้วยมูลค่าที่ทรงแจก เพื่อเพิ่มพูนพระราชกุศลและเพื่อเป็นมงคลด้วย

เตสุ ทฺวีสุ ทิวเสสุ　　พหู ชนา สมาคตา
ราชวํสิกา จ ราช-　　เสวกา สปริชฺชนา
เตสมฺปชาปติโยปิ　　สจฺจปานปิโวปคา
สจฺจปานายาคจฺฉนฺติ　　อิตฺถีหิ ปริวาริตา
เต จ สงฺคณิยมานา　　นาริโย จ นราปิ จ
ตึสสหสฺสมตฺตาปิ　　ตโต วา อุตฺตรึ สิยุํ
ภุตฺเตสุ ปน ภิกฺขูสุ　　จานนฺตริกพฺราหฺมณา
สาปาภิสาปํ กโรนฺติ　　สจฺจปานมฺหิ สาทรํ
ตํ ราชาปิ สยญฺเญว　　สจฺเจน อภิสิญฺจติ
ทกฺขิณาวฏฺฏสงฺเขน　　อุกฺขิปนฺโตว สาทโร
โธวิตฺวา จ มหารตน-　　มุทฺทิกาโย มหคฺฆิกา

พฺราหฺมณา จ คเหตฺวาน　　ราชขคฺคาทิกานิปิ
สพฺพานิ ราชสตฺถานิ　　โธวนฺเตตฺถาปิ สาทรา
วทนฺตา พฺรหฺมมนฺเตปิ　　สจฺจปานํ กโรนฺติ เต
ตโต ราชกุลิกา จ　　เสวกา ราชยุตฺตกา
ยถาปสิทฺธํ สณฺฐาตุํ　　สจฺจปานํ ปิวนฺติ ตํ
โปราณโกวายํ กาโล　　ปุญฺญนฺตุ นววฑฺฒิตํ
ทฺวีสวิเมสุปิ กาเลสุ　　ปุญฺญํ วฑฺเฒติ ภูปติ

ใน ๒ วันนั้น คนมาประชุมมาก ทั้งเจ้านายในพระราชวงศ์ และราชเสวก พร้อมทั้งบริชน แม้เหล่าปชาบดีของท่านเหล่านั้น ที่มีตำแหน่งต้องถือน้ำ ก็มีพวกผู้หญิงเป็นบริวาร มาถือน้ำด้วย ก็แลคนทั้งหลายนั้นเมื่อนับรวมเข้าด้วยกันทั้งหญิงและชาย มีประมาณถึงสามหมื่น หรือมากกว่านั้น

ก็ครั้นภิกษุทั้งหลายฉันเสร็จแล้ว พราหมณ์มีฐานันดรทั้งหลายจึงทำการสาปแช่งลงในน้ำสัจสาบานอย่างขะมักเขม้น

ฝ่ายพระราชาทรงตั้งพระราชหฤทัยตักน้ำนั้นด้วยพระสังข์ทักขิณาวัฏ รดพระองค์เองโดยจริง (คือ โดยพระอาการจริงจัง ไม่เป็นการเล่นการหลอก ?) และทรงจุ่มพระมหารัตนธำมรงค์อันมีค่ามากหลายองค์ (ลงในน้ำนั้น)

ส่วนพวกพราหมณ์ก็เชิญพระแสงราชศัสตราทั้งปวงมีพระขรรค์เป็นต้นจุ่มลงในน้ำนั้นบ้างด้วยอาการจริงจัง พลางร่ายพรหมมนต์ ทำน้ำสัจบาน

ลำดับนั้น เจ้านายและเสวกามาตย์ทั้งหลายจึงดื่มน้ำสัจบานนั้นเพื่อจะได้ดำรงคงมั่นอยู่ตามพระโองการประสิทธิ์

กาล (ถือน้ำ) นี้ เป็นกาลกำหนดมาแต่เก่า แต่ส่วนการพระราชกุศล ทรงเพิ่มเติมขึ้นใหม่ ในกาล (ถือน้ำ) ทั้งสองคราวนี้พระเจ้าแผ่นดิน (ปัจจุบันนี้) ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลด้วย

๒๓. ยทา ตุ จนฺทคาโห วา สุรคาโห ปทิสฺสติ
พหูนิ สชฺฌขณฺฑานิ สลิงฺคเปสิกานิเส
เสวเก เสวิกาโย จ วิโตเสติ วิภาชยํ.
อิจฺเจวรูปปุญฺญานิ ตํตํกาลานุรูปโต
หฏฺโฐ อุทคฺคจิตฺโตว สญฺจินาติ นราธิโป
ทาเน จ สํวิภาเค จ ยถาตํ รมเต มโน

๒๔. กาโล ตฺวาภินโวทานิ วุจฺจเต อภิลกฺขิโต
ยทา ปจมภูตสฺส นภโกฏิกราชิโน
ชาตกาลสโม กาโล ตสฺเสว อจฺจยสฺส จ
ตกฺกาลสทิโส กาโล ปตฺโต ติถิวเสนิธ
เตสุ ทฺวีสุปิ กาเลสุ ททาติ เปตทกฺขิณํ
เทวิยาปิ จ ตสฺเสว อมรินฺทิยนามิยา
ชาติปฺปลยกาเลหิ สมกาลทฺวเย ตถา

ปญฺจสพฺพางฺคเสตก– คชินฺทสามิราชิโน
สพฺพภูมินฺทคฺควฺหยสฺส มหาพโหฺวปการิโน

[จันทรคราส สุริยคราส]

๒๓. ส่วนในคราวเกิดจันทรคราสหรือสุริยคราส ก็พระราชทานแจกเงินก้อน (และ) เงินปลีกชนิดสลึงเป็นอันมาก โปรดเหล่าเสวกและเสวิกาให้ร่าเริงยินดี

สมเด็จพระนราธิบดีทรงมีพระราชหฤทัยเบิกบานร่าเริง ก่อสร้างสั่งสมบุญทั้งหลายเห็นปานนี้ตามควรแก่กาลนั้น ๆ ด้วยประการดังกล่าวมาฉะนี้ ก็โดยที่พระราชหฤทัยยินดีในทาน (การให้) และสังวิภาค (การแบ่งปันแจกจ่าย) โดยแท้

[อภิเนาวกาล]

[ทรงบำเพ็ญทักษิณานุปทานถวายรัชกาลที่ ๑]

๒๔. บัดนี้จะกล่าวกาลที่กำหนดขึ้นใหม่ กาลอันเสมอด้วยกาลทรงพระกำเนิดแห่งสมเด็จพระยอดฟ้าผู้เป็นพระปฐมกษัตริย์ก็ดี กาลเสด็จล่วงลับไปแห่งพระองค์นั้นก็ดี มีเมื่อใด เมื่อกาลคล้ายกับกาลทั้งสองนั้นมาถึงตามดิถี ก็ทรงถวายทักษิณานุปทานเพื่อท่านผู้ล่วงลับไปในพระราชนิเวศน์นี้

แม้กาลที่เสมอด้วยกาลทรงพระกำเนิดและการทิวงคต ทั้งสองกาลแห่งพระราชเทวีขององค์พระปฐมกษัตริย์นั้น ผู้มีพระนามว่า สมเด็จพระอมรินทิยา ก็ (ทรงถวายทักษิณา) อย่างนั้น

[ทรงบำเพ็ญทักษิณานุปทานถวายรัชกาลที่ ๒]

ในกาลที่เสมอด้วยกาลทรงพระกำเนิดและกาลเสด็จล่วงลับไปแห่ง

อตฺตโน ปิตุภูตสฺส จิรํ ทิวงฺคตสฺสปิ
ชาตกาลาจฺจยกฺกาล- สมานมฺหิ ทินทฺวเย
ทกฺขิณานุปฺปทานํว กโรติ วิปุลํ พหุํ

ตสฺเสว เทวิยา วสฺส- สหสฺสนฺวหยายปิ
อตฺตโน มาตุภูตาย ทิวงฺคตายิโต ปุเร
ชาตกาลาจฺจยกฺกาล- สเม ทินทฺวเย ตถา

สฺยาเมเหรหิ วุตฺต- พาหุลฺลิกาภิธานโต
สิโรนีสินฺนกสฺสาปิ เชฏฺฐาธิปติราชิโน
ชาตาจฺจยทิวสานํ สมฺมฺหิ ทิวสทฺวเย
ตสฺสูปกปฺปนตฺถาย อาทิสฺส เทติ ทกฺขิณํ

๒๕. วิภตฺตา จ ยิเม กาลา ทสกฺขตฺตุํว วตฺตเร
อนุกฺกเมน เต ปตฺวา ปรเมนฺโท มหิปฺปติ
กตญฺญุตํ ปุเรกฺขิตฺวา อโถปิ กตเวทิตํ
มาตาปิตุปฏฺฐานญฺจ สมฺมเทว วิจินฺติย
ญาติสงฺคณฺหณญฺจาปิ สมฺมสิตฺวาน สาธุกํ
สพฺพมารมฺมณํ กตฺวา เทติ ทาเปติ ทกฺขิณํ

พระราชาผู้เป็นเจ้าของพญาช้างสรรพางคเศวตทั้ง ๕ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเลิศหล้า ผู้ทรงมีพระอุปการะใหญ่มาก เป็นพระราชบิดาของพระองค์ แม้เสด็จทิวงคตไปนานแล้ว ก็ทรงทำทักษิณานุปทานถวายมากอย่างเต็มเปี่ยมทีเดียวทั้งสองวัน

แม้ในกาลเสมอด้วยกาลทรงพระกำเนิดและกาลเสด็จล่วงลับไปแห่งพระราชเทวีของพระเจ้าช้างเผือกทั้ง ๕ นั้น ผู้มีพระนามว่าสมเด็จพระพันปี เป็นพระราชมารดาของพระองค์ ซึ่งเสด็จทิวงคตก่อนแต่นี้แล้ว ก็ (ทรงกระทำทักษิณานุปทาน) อย่างนั้นทั้งสองวัน

[ทรงบำเพ็ญทักษิณานุปทานถวายรัชกาลที่ ๓]

แม้ในวันเสมอด้วยวันทรงพระกำเนิดและวันเสด็จล่วงลับไปแห่งสมเด็จพระเจษฎาธิบดีผู้มีพระนามว่าพระนั่งเกล้า ตามอภิธานที่ชาวสยามเรียกขานกันอยู่โดยมากในเวลานี้ ก็ทรงถวายทักษิณาอุทิศถวายเพื่อให้สำเร็จอิฏฐผลแด่พระองค์ทั้งสองวัน

๒๕. ก็แลกาลที่จำแนกมานี้เป็นไป ๑๐ คราว พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงพระนามปรเมนทร ฯ (เมื่อ) ถึงกาลทั้งหลายนั้นโดยลำดับแล้ว ทรงทำพระกตัญญูกตเวทิตาไว้ในเบื้องหน้า และทรงพระราชดำริถึงมาตาปิตุปัฏฐานโดยชอบแท้ อีกทั้งทรงคำนึงถึ ญาติสังคหะอย่างดี จึงทรงทำท่านทั้งปวงนั้นให้เป็นอารมณ์ ถวายเอง (บ้าง) โปรดให้ผู้อื่นถวาย (บ้าง) ซึ่งทักษิณาอุทิศเฉพาะ (ท่านทั้งปวงนั้น) เมื่อจะ

อาทิสฺสุทฺทิสฺส สมฺมาว พหุํ ปุญฺญปฺปวฑฺฒยํ
สงฺฆโต วา อุทิฏฺเฐสุ ภิกฺขูสุ ปุคฺคเลสุ วา
ปหุตํ ขชฺชโภชฺชํ จ ปณีตํ จีวราทิกํ
สาทรํ ปติฏฺฐาเปติ หิตูปเทสเจตสา
อนิจฺจตาทิสญฺญุตฺตํ สุณาติ ธมฺมเทสนํ
กถิกมฺปิ สกฺกาเรน สนฺตปฺเปติ ปโมทิโต

ปุพฺพเปตพลึ เหโส ปุพฺเพปิ เตน ปูริโต
ยทา จ อตฺตโน ชาติ- กาโล ปสูติมงฺคโล
ติถิกฺกเมน สมฺปตฺโต ปุญฺโญปจินนารโห

๒๖. อถ ปุพฺเพปิ วิญฺญุตฺตปฺ- ปตฺตกาลาว ตาทิเส
กาเล เตน จิตํ ปุญฺญํ อุทฺทิสฺสารกฺขิเก มรู
สนฺตา เจ เต วิชาเนยฺยุํ เตสํ ผลํ อิโต สิยา
อชานนฺเตสุเปฺยเตสุ จิตํ ปุญฺญํ สุขาวหํ
นิจฺจํ กตฺตพฺพรูปนฺตํ สุโข ปุญฺญานมุจฺจโย
จิราจิณฺณํ จ ตํ ปุญฺญํ นาวสิฏฺฐํ กทาจิปิ
รชฺเช ปติฏฺฐิโต สนฺโต ญาณวา ธรณิสฺสโร
ภิยฺโยปิ สมฺปวตฺเตติ กาเล ตกฺกาลสาทิเส

ทรงเพิ่มพูนพระราชกุศลให้มากโดยชอบ จึงโปรดให้ตั้ง (คือบริจาค) ซึ่งของขบฉันเป็นอันมาก และไทยธรรมมีจีวรเป็นต้นอย่างประณีต ในภิกษุทั้งหลายที่จัดมาแต่สงฆ์บ้าง ที่เป็นส่วนบุคคลบ้างเป็นอย่างดี มีพระราชหฤทัยหมายจะแนะนำในการอันมีประโยชน์ ก็ทรงสดับพระธรรมเทศนาที่ว่าด้วยพระไตรลักษณ์มีอนิจจตาเป็นต้น ทรงบันเทิงพระราชหฤทัย ยังพระธรรมกถึกให้เอิบอิ่มด้วยเครื่องสักการะ

อันบุพเปตพลีนั้น แม้ในกาลก่อน (เสวยราชย์) พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญมาแล้ว คือ เมื่อใดกาลพระประสูติมงคล คือกาลที่ทรงพระกำเนิดของพระองค์ อันเป็นกาลควรจะสั่งสมบุญ มาถึงเข้าตามลำดับดิถี (ก็ทรงบำเพ็ญบุพเปตพลีดังกล่าวนั้นเมื่อนั้น)

[ทรงอุทิศพระราชกุศลถึงเทวดาด้วย]

๒๖. อนึ่ง ทรงอุทิศพระราชกุศลที่พระองค์ทรงสั่งสมมาในกาลเช่นนั้น แม้แต่ก่อนทรงรู้ความ ถึงอารักขเทวดาทั้งหลายด้วย หากเทวดาทั้งหลายมีอยู่ เทวดาทั้งหลายนั้นก็จะพึงทราบ ผลแต่บุญนี้ก็จะพึงเกิดมีแก่เทวดาทั้งหลายนั้น ถึงแม้เมื่อเทวดาทั้งหลายนั้นไม่ทราบ บุญที่สั่งสมแล้วก็คงนำความสุขมาให้ บุญนั้นเป็นคุณที่ควรทำเป็นนิตย์ (ด้วยว่า) ความพอกพูนขึ้นแห่งบุญเป็นเหตุให้เกิดสุข แท้จริง บุญ (เนื่องด้วยกาลต่าง ๆ) นั้น พระองค์ทรงสั่งสมมานานแล้ว ไม่หลงเหลือแม้สักกาลหนึ่ง พระองค์เป็นผู้ทรงพระปรีชาญาณ เมื่อได้ดำรงในราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็ยิ่งทรงยังกาลเช่นกับกาลนั้น

ปริจฺจาเคน ทานสฺส ธมฺมสฺส สวเนน จ
กีตานํ ชีวปาณานํ วธา ปโมจเนน จ
อารกฺขิกานนฺเทวานํ วตฺถุฏฺจา โหนฺติ เย มรู
สพฺเพสมฺปามนุสฺสานํ ปตฺตึ เทเตว สาทรํ
อตฺตโน จ อธิฏฺจาติ อนฺตรายา วิโมจนํ
สุขสฺสาธิคมญฺจาปิ สพฺพโส อุตฺตรุตฺตรึ

๒๗. ยทา มาฆนกฺขตฺเตน สญฺญุตฺตา อาสิ ปุณฺณมี
ยาทิสายํ มุนินฺทสฺส องฺคีรสสฺส สตฺถุโน
สาวกานํ สนฺนิปาโต อโหสิ จาตุรงฺคิโก
โส อเทฺวชฺฌกโถ มาร– ชิโน โลกวินายโก
โวสฺสชฺชิ อายุสงฺขารํ สโต ปาวาลเจติเย
ตทา ตสฺสาปิ กาลสฺส อภิลกฺขิตกาลโต
จาตุรงฺคสนฺนิปาโต อิติ โปราณวาทโต
อายุสงฺขาโรสฺสชฺชน– กาโลติ สุตฺตญายโต
สมฺปสฺสิตฺวา นรินฺโท โส ปุพฺเพปยฺยกาสิ ปูชนํ
ทีปธูเปหิ ปุปฺเผหิ ถูปสฺมึ ปฏิมาย จ
สญฺจิโต ปน รชฺชมฺหิ กลฺยาณํ ธมฺมิกํ วตํ
อจฺเฉตฺวา สมฺปวตฺเตติ อญฺเญ สมาทเปติ จ

ให้เป็นไปพร้อมขึ้นไปอีก ด้วยทรงบริจาคทาน ทรงสดับธรรม และทรงปล่อยสัตว์มีชีวิตที่ทรงซื้อมาให้พ้นจากความถูกฆ่า บรรดาอารักขเทวดาทั้งหลาย อารักขเทวดาเหล่าใดเป็นผู้สิงสถิตอยู่ในวัตถุ (คือพื้นที่บ้านเรือน) พระองค์ก็ตั้งพระราชหฤทัยให้ส่วนบุญ (แก่วัตถุเทวดาเหล่านั้น) อีกทั้งแก่พวกอมนุษย์ทั้งปวงด้วย และทรงอธิษฐาน (ตั้งพระราชหฤทัยปรารถนา) ซึ่งความพ้นจากอันตราย และความลุถึงซึ่งความสุข แด่พระองค์ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกประการด้วย

[ทรงทำมาฆบูชา]

๒๗. เมื่อใด วันเพ็ญ เป็นดิถีประกอบด้วยดาวมาฆะ ซึ่งเป็นเช่นดิถีที่มีการประชุมประกอบด้วยองค์สี่แห่งสาวกทั้งหลายขององค์พระจอมมุนีอังคีรสศาสดาเจ้า (และ) เป็นเช่นดิถีที่พระพุทธองค์ผู้มีพระวาจาไม่เป็นคำสอง ผู้ชนะมาร ผู้นำของโลก ทรงมีพระสติปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ เมื่อนั้นพระองค์ผู้เป็นจอมนรชน ทรงพิจารณาเห็นว่ากาลนั้นเป็นอภิลักขิตกาล ตามคำโบราณ (เรียก) ว่า 'กาลจาตุรงคสันนิบาต' ตามเค้าความในพระสูตรว่า 'กาลทรงปลงอายุสังขาร' ดังนี้ จึงได้ทรงทำบูชาด้วยเทียนธูปดอกไม้ ณ พระสถูปและพระปฏิมา มาแต่ก่อน (เสวยราชย์) แล้ว ครั้นได้เสด็จดำรงในราชสมบัติ ก็ไม่ทรงตัดธรรมิกวัตอันงามนั้นเสีย คงทรงประพฤติให้เป็นไปด้วยดี และทรงชักชวนผู้อื่นด้วย ทรงทำบูชา ณ พระเจดีย์

อนฺโตนิเวสเน สามํ ปูชํ กโรติ เจติเย
ตปฺปวตฺติทีปีกํปี ธมฺมํ กถํ สุณาติ วา
กิสฺมิญฺจาปิ วิหารมฺหิ ปูชนตฺถาย เจติเย
สกฺการํ อภิหาเรติ ภิกฺขูนํ ปูชกามินํ

๒๘. สมโย สรโท ปตฺโต ยทา อาสิ อุตุพฺพสา
ยาทิเส สารทิเกน อาพาเธน วิเหฐิเต
สมฺพุทฺเธน ภิกฺขู ทิสฺวา ทยาลุเกน ตาทินา
สปฺปิโนนีตเตลานิ มธุนา สห ผาณิตํ
ปญฺจิมานิ เภสชฺชานิ อนุญฺญาตานิ สายิตุํ
ตทาปิ กรุณาเวค– ชนิตํ อนุชานนํ
อนุสฺสริตฺวา สงฺฆสฺส มธุํว เทติ กตฺถจิ
สุกฺเขตฺเต สมฺปสิทฺธสฺส ปีหํ ปุญฺญสฺส โชตนํ

๒๙. อิจฺจาภินวกาลมฺหิ ยุตฺติโต อภิลกฺขิเต
สมฺมา กโรติ ปุญฺญานิ นิโยเชติ ปเรปิ จ
เอวาภิลกฺขิเต กาเล วิภตฺเต ทุวิธา อปิ
ปุพฺพมคฺคมโนกฺกมฺม อุฏฺฐาเปตฺวา จ ธมฺมิกํ
กลฺยาณวตฺตกิจฺจํว ธีรานุโมทนารหํ
จินฺนฺโต วุตฺตปุญฺญานิ ญาณสาธนโคจโร

ภายในพระราชนิเวศน์ด้วยพระองค์เองบ้าง ทรงสดับธรรมีกถาอันแสดงพุทธประวัติตอนนั้นบ้าง อีกทั้งโปรดให้นำเครื่องสักการะไปถวายภิกษุทั้งหลายผู้ประสงค์จะบูชา เพื่อได้บูชา ณ พระเจดีย์ในวัดลางวัดด้วย

[การถวายเภสัช ๕ ในหน้าสารท]

๒๘. สรทสมัย (หน้าสารท) ซึ่งเป็นเช่นสมัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระหฤทัยคงที่ มากไปด้วยพระกรุณา ทอดพระเนตรเห็นภิกษุทั้งหลายถูกสารทิกาพาธ (อาพาธที่เกิดในหน้าสารท) เบียดเบียนเอาด้วยอำนาจแห่งฤดู จึงทรงอนุญาตเภสัช ๕ นี้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง กับน้ำอ้อย เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายลิ้ม มาถึงเข้าเมื่อใด เมื่อนั้นพระองค์ทรงอนุสรถึงพระพุทธานุญาตที่เกิดเพราะกำลังพระกรุณา ทรงปรารถนาความรุ่งเรืองแห่งบุญที่ประสิทธิผลใน (บุญ) เขตอันดี จึงทรงถวายแต่เพียงน้ำผึ้งแก่สงฆ์ในลางวัด

๒๙. พระองค์ทรงทำบุญทั้งหลายโดยชอบในอภิเนาวกาล อันนับเป็นอภิลักขิตกาลโดยสมควร และทรงแนะนำผู้อื่น (ให้ทำ) บ้าง ดังกล่าวมาฉะนี้ แม้เมื่ออภิลักขิตกาลแบ่งเป็นสองดังนี้ พระองค์ก็มิได้ทรงเลิกละทาง (ทำบุญ) ที่ท่านแต่ก่อนทำมา แล้วยังทรงประกอบกิจวัตรที่ดีงาม อันเป็นกิจชอบด้วยธรรม ควรแก่การอนุโมทนาแห่งผู้มีปัญญาเพิ่มขึ้นอีกด้วย เมื่อทรงสั่งสมบุญที่กล่าวแล้วทั้งหลาย ก็ทรงมุ่งทำบุญนั้น ๆ ให้สำเร็จด้วยพระปรีชาญาณ (มิได้ทรงทำด้วยความ

ราชธมฺมํ ปวตฺเตติ ปชาย หิตมานโส
สาสนํ จ รฏฺฐญฺจาปิ สมฺมาว ปริโคปยํ
ยสสา กิตฺติยา จาปิ ตตฺถ ตตฺเถว สุยฺยติ

เอวํ วุตฺตานิ ปุญฺญานิ นิพทฺธานีติ วุจฺจเร
เยสุ วุตฺตานุสาเรน นิยุตฺโต โหติ ภูปติ
อนิพทฺธานิ ปุญฺญานิ ยทา อุปฏฺฐิตานิ ตุ
อเถตานิ นิปฺผาเทติ นิยโม โนปลพฺภติ

๓๐. ชิณฺณกานํ วิหารานํ ปฏิสงฺขรณํปิ จ
นโวฏฺฐาปิตฏฺฐาเนสุ นวารามาภิมาปนํ
ปฏิมาเจจฺจถูปานํ ปฏิสงฺขารมาปนํ
ตนฺตํ ลาภตฺถิกานญฺจ อาทิสฺส ยาจเน สติ
เตสํ ยถิจฺฉิตํ ภณฺฑปฺ- ปทาเนนาตฺถสาธนํ

๓๑. กุลิกานํ ยสสฺสีนํ มตานํ ฉวฌาปเน
กุลิสฺสริยานฺวยานุปฺ- ปทานํ ทกฺขิณาย จ

เขลางมงาย ?) ยังราชธรรมให้เป็นไป มีน้ำพระราชหฤทัยมุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่ปวงประชา ทรงปกป้องทั้งพระศาสนาทั้งรัฐไว้อย่างดีทีเดียว จนมีพระเกียรติยศและพระเกียรติคุณฟุ้งเฟื่องไปในประเทศนั้น ๆ

การบุญทั้งหลายที่กล่าวมาดังนี้ เรียกว่านิพัทธบุญ (พระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญเป็นประจำ) ซึ่งเป็นการบุญที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประกอบตามทำนองที่กล่าวมาแล้ว ส่วนอนิพัทธบุญ (พระราชกุศลการจร) เกิดขึ้นเมื่อใด ก็ทรงทำให้สำเร็จไปเมื่อนั้น ไม่มีกาลกำหนดไว้

[การก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัด]

๓๐. การปฏิสังขรณ์วัดเก่าก็ดี การสร้างวัดใหม่ในที่อันให้ฐาปนาขึ้นใหม่ก็ดี การซ่อมและสร้างพระปฏิมา เจดีย์ และพระสถูปทั้งหลาย แห่งบุคคลทั้งหลายผู้มีความต้องการด้วยลาภก็ดี เมื่อมีการขอพระราชทาน (ราชูปถัมภ์) ก็โปรดพระราชทานให้เฉพาะการนั้น ๆ ให้สำเร็จประโยชน์ด้วยการพระราชทานสิ่งของแก่บุคคลเหล่านั้นตามปรารถนา

[การพระราชทานเพลิงศพ]

๓๑. ในการ (พระราชทานเพลิง) เผาศพคนตายที่เป็นผู้ดีมีตระกูล (และ) ที่เป็นผู้มียศ ก็โปรดพระราชทานเครื่องทักษิณาตามควรแก่ตระกูลและอิสริยยศด้วย

อิติ วา เอวรูปานิ ปุญฺญานฺยานิจฺจิยานิปี
สฺยามิสฺสโร ปุพฺพสมํ ปูเรติ อุตฺตรีปิ วา

อิจฺเจวํ วุตฺตปุญฺญานิ นิจฺจิยานิจฺจิยานิ จ
สญฺจินํ ราชกิจฺเจสุ อุยฺยุญฺชํ จ มหายโส
ปชานุรกฺขนตฺถํ จ วิจินํ สุขการณํ
ธมฺเมน เมทนึ เนติ ธมฺมราชาว สาสนํ
ติฏฺฐนฺโต สฺยามราชูนํ สมฺมา ธมฺเม สคารโว

๓๒. อิจฺเจวรูปํ วิวิธํปิ ปุญฺญํ โสวคฺคิกํ ทานมุขปฺปสิทฺธํ
สีเลน เจยฺยํ ยทิ ภาวนาย นิจฺจํปิ กาลํ จรโณปโยคฺยํ
อตฺตปฺปรตฺถํ สมเปกฺขมาโน หฏฺฐปฺปหฏฺโฐ ปรเมนฺทราชา
กาลานุกาลํว นิสมฺมการี อุสฺสาหชาโต ปกโรติ สพฺพํ

มญฺญาม สพฺพมฺหิ นราลยสฺมึ โน วิชฺชเตวานุคตึ กโรนฺโต
เสฏฺฐสฺส รญฺโญ วิชิเต อิมสฺมึ อญฺโญ ปเทสิสฺสรราชเสฏฺโฐ

พระเจ้าสยามทรงบำเพ็ญบุญทั้งหลาย แม้มิใช่การบุญประจำอย่างนี้ ให้เสมอกับท่านแต่ก่อนบ้าง ให้ยิ่งกว่าก่อนบ้างก็มี ดังกล่าวมาฉะนี้

พระองค์ผู้มีพระเกียรติยศใหญ่ เมื่อทรงสั่งสมบุญที่กล่าวมาแล้วทั้งที่เป็นการประจำและไม่ประจำอย่างนี้ก็ดี เมื่อทรงขวนขวายในราชกิจทั้งหลายก็ดี เมื่อทรงพระราชวิจัยการณ์อันจะนำมาซึ่งความสุขเพื่ออนุรักษ์ประชาชนก็ดี ก็ทรงเป็นพระธรรมราชา มีพระคารวะ ตั้งอยู่ในธรรมของพระเจ้าแผ่นดินสยามอย่างดี ทรงนำการแผ่นดิน (และ) การพระศาสนาไปโดยธรรมแท้

[พระราชปรารภท้ายเรื่อง]

๓๒. บุญอันเป็นทางสวรรค์ต่าง ๆ อย่างดังกล่าวมานี้ เป็นบุญสำเร็จด้วยทานเป็นสำคัญ ยังบุญที่พึงสั่งสมด้วยศีลด้วยภาวนาเล่า ก็ควรแก่การประพฤติเป็นนิจกาลด้วย พระเจ้าปรเมนทรทรงเป็นนิสัมมการี (มีปกติใคร่ครวญแล้วจึงทำ) ทรงหวังทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น จึงทรงมีพระราชหฤทัยยินดีร่าเริง เกิดพระราชอุตสาหะทำการบุญทั้งปวงนั้นเป็นพระราชกุศลกาลานุกาลแล

เราสำคัญว่า "พระเจ้าแผ่นดินอื่นในแว่นแคว้นทั้งปวง ที่ทรงทำตามคติ (แบบอย่าง) ของพระเจ้าแผ่นดินในแว่นแคว้นนี้ ไม่มีเลย"

ปุญฺญปฺปกิตฺตึ ปริกิตฺตยนฺตา สฺยามินฺทเทวสฺส มยํ ยตตฺตา
สจฺจานุสนฺธา อนิกฺจวาที คนฺเถม วิตฺถารสิโลกวากฺยํ

เถรานุเถรา ปน วาจยิตฺวา ทูรฏฺฐภูตาปิ อิมํ สิโลกํ
อตฺถํ นิสมฺเมว วิจินฺตยนฺตา ญตฺวานุโมทนฺตุ ปสนฺนจิตฺตา
โสตฺถึ ชยํ อายุวิวฑฺฒนญฺจ วณฺณปฺปวุฑฺฒึ สุขสงฺคติญฺจ
กิตฺติปฺปทํ โภคพลุจฺจยญฺจ อาโรคิยํ อิสฺสริยํ สิริญฺจ
ปาเปนฺตุ ภูปสฺส นริสฺสรสฺส เปมํ วิภาเวนฺตุ สเมตฺตจิตฺตา
วฑฺเฒนฺตุ ภตฺตึ ธรณิสฺสรมฺหิ สมฺมาภิวาเทนฺตุ อเปกฺขวนฺโต

เตนาภิวาเทน กเตน สมฺมา เถเรหิ จญฺเญหิ วิเทสิเกหิ
สญฺจสฺสเต โส มนุนายกคฺโค สํวฑฺฒมาโน จิรทีฆกาลนฺติ

เราเป็นผู้สำรวมตน เป็นคนที่พูดจริงเสมอไม่พูดหลอกลวง เมื่อจะสำแดงเรื่องการบำเพ็ญบุญแห่งพระเจ้าแผ่นดินสยามให้ปรากฏพระเกียรติไป จึงผูกคำเป็นโศลกไว้โดยพิสดาร

อันพระเถรานุเถระทั้งหลาย แม้เป็นผู้อยู่ในที่ไกล ได้อ่านโศลกนี้แล้ว คิดใคร่ครวญดูทราบเนื้อความแล้ว ขอจงมีจิตผ่องใสอนุโมทนาเถิด ขอจงมีจิตกอบด้วยเมตตา คิดปรารถนาให้พระเจ้าแผ่นดินทรงถึงซึ่งความสวัสดีมีชัย เจริญด้วยพระชนมายุ เจริญด้วยวัณณะ ถึงพร้อมด้วยความสุข ถึงความมีพระเกียรติ เพิ่มพูนด้วยกำลังโภคทรัพย์ ความไม่มีพระโรค ความเป็นใหญ่และพระสิริ ยังความรักต่อองค์พระเจ้าแผ่นดินให้เกิดมี ยังความภักดีในพระองค์ให้เจริญ เพ่งถวายพระพรโดยชอบเถิด

ด้วยการถวายพระพรนั้น ที่พระเถระทั้งหลาย (ในพระราชอาณาเขต) และพระเถระต่างด้าวอื่น ๆ ได้กระทำโดยชอบแล้ว พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นอัครนายกของมนุษยนิกรนั้น ก็จักเป็นผู้ทรงพระเจริญดำรงอยู่ (ในราชสมบัติ) ตลอดกาลยั่งยืนแล

จบพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์

รัชกาลที่ ๑–๔

โดยสังเขปเท่านี้

พระราชนิพนธ์

วิสาขบูชาคาถา

และ

อัฏฐมีบูชาคาถา

น. อ. เมม อำไพจริต ป. ธ. ๙.

ชำระและแปล

พระราชนิพนธ์

วิสาขบูชาคาถา

---

[๑]

สุภมตฺถุ

อาโรคฺยมตฺถุ

วิสาขปุณฺณมายํ โย ชาโต อนฺติมชาติยา
ปตฺโต จ อภิสมฺโพธึ อโถปิ ปรินิพฺพุโต
โลเก อนุตฺตโร สตฺถา ทยาญาณณฺณวาสโย
นายโก โมกฺขมคฺคสฺมึ ติวิธตฺถูปเทสโก
มหาการุณิกํ พุทฺธํ มยนฺตํ สรณํ คตา
อามิเสหิ จ ปูเชนฺตา ธมฺเม จ ปฏิปตฺติยา

อิมนฺทานิ สุนกฺขตฺตํ อภิมงฺคลสมฺมตํ
วิสาโขฬุกยุตฺเตน ปุณฺณจนฺเทน ลกฺขิตํ
สมฺปตฺตา อนุกาเลน พุทฺธานุสฺสรณารหํ
ชาติสมฺโพธินิพฺพาน-กาลภูตํ สยมฺภุโน
ตํ สมฺมานุสฺสรมานา สุจิรํ นิพฺพุตามปิ
ปสนฺนาการํ กโรนฺตา สกฺกาเร อภิสชฺชิย

คำแปลวิสาขบูชาคาถา

ตอนที่ ๑

(พระราชนิพนธ์ ว่าด้วยการบูชาในวันวิสาขะ)

ขอความงามจงมี

ขอความไม่มีโรคจงมี

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ประสูติเป็นพระชาติสุดท้าย และทรงบรรลุความตรัสรู้ อีกทั้งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในดิถีเพ็ญเดือนวิสาขะ พระองค์เป็นพระศาสดายอดเยี่ยมในโลก มีพระอัธยาศัยกอบด้วยพระกรุณาและพระปัญญา (ใหญ่หลวง) ดังห้วงมหาสมุทร ทรงเป็นผู้นำในทางพระนิพพาน ทรงชี้แจงประโยชน์ทั้งสามอย่าง เราทั้งหลายได้ถึงพระพุทธเจ้าผู้กอบด้วยพระมหากรุณาพระองค์นั้นเป็นสรณะแล้วบูชาอยู่ด้วยอามิสทั้งหลาย และด้วยการปฏิบัติธรรมทั้งหลายด้วย

บัดนี้ เราทั้งหลายมาถึงกาลอันนับว่าเป็นฤกษ์ดี สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง ซึ่งท่านกำหนดด้วยจันทร์เต็มดวงร่วมด้วยดาววิสาขะนี้ อันเป็นกาลประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ของพระสยัมภูเจ้า ควรแก่อันระลึกถึงพระพุทธองค์ตามกาลอันมาถึงโดยลำดับ เมื่อจะระลึกโดยชอบถึงพระองค์ผู้แม้เสด็จปรินิพพานนานแล้ว จึงแสดงอาการของผู้เลื่อมใส

ทณฺฑทีเป ทีปฌเร มาลาวิกติอาทโย
ตสฺเสว ปูชนตฺถาย ยถาสติ ยถาพลํ
สมาหริตฺวา เอกตฺถ จปยิมฺหา ยถารหํ
นรานรานํ สพฺเพสํ สทฺธมฺเม สมฺปสีทตํ
ธมฺมสฺสวนํ กริสฺสาม สมฺพุทฺธคุณทีปนํ
พุทฺธสุโพธิตาทีนํ ทีปนตฺถํ มเหสิโน
ปสนฺนาว มยํ สพฺเพ สทฺทหาม สุโพธิตํ
สกฺกจฺจนฺตํ นมสฺสาม สมฺพุทฺธํ โคตมวฺหยํ
อิเมหิ จ สกฺกาเรหิ จปิเตหิ ตหึ ตหึ
ตสฺสสฺมึ เจติยฏฺฐาเน อภิปูเชม สาธุกํ

สาธุ โน ภนฺเต ภควา สุจิรํ ปรินิพฺพุโต
ธรนฺโต โพธิยา สกฺขิ– ภตานนฺตคุเณน โส
ปวตฺติตฺวา นิรุทฺเธน อนนฺตารมฺมเณนปิ
ปจฺฉิมาชนตาภูต- สตฺตานุกมฺปมานสา
อนุกมฺปํ อุปาทาย ชานนฺโตวาภิวาทนํ
ปฏิคฺคณฺหาตุ สกฺกาเร สุสชฺชิเต ตถา ตถา
ทีฆรตฺตมฺปิ อมฺหากํ หิตาย จ สุขาย จ
อปายปฺปริหานาย อายานญฺจาภิวุฑฺฒิยา

โดยพากันจัดเครื่องสักการะ คือ เทียน โคมไฟ และระเบียบดอกไม้หลาก ๆ เป็นต้น นำมาตั้งไว้ในที่เดียวกันตามสมควร เพื่อบูชาพระองค์ตามสติกำลัง

ข้าพเจ้าทั้งหลายจักจัดให้มีธรรมสวนะ อันแสดงพระสัมพุทธคุณ เพื่อส่องให้เห็นพระคุณทั้งหลาย มีความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธองค์เป็นต้น แก่คนและภูตที่มิใช่คนทั้งหลายทั้งปวง ผู้เลื่อมใสในพระสัทธรรม ข้าพเจ้าทั้งหลายทั้งปวงเลื่อมใส เชื่อความตรัสรู้ดีแห่งพระมหาฤษีเจ้าแท้ ขอนมัสการพระองค์ผู้ทรงพระนามโดยพระโคตรว่าโคตมะ ผู้ตรัสรู้เองนั้นโดยเคารพ และขอบูชาด้วยดี ณ เจดียสถานแห่งพระองค์นั้น ด้วยเครื่องสักการะเหล่านี้ อันตั้งไว้ ณ ที่นั้น ๆ แล้ว

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ สาธุ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จปรินิพพานนานแล้ว แต่ยังดำรงอยู่โดยพระอนันตคุณอันเป็นพยานแห่งความตรัสรู้ของพระองค์ ทรงทราบอยู่เป็นแท้ซึ่งความกราบไหว้บูชา (ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) ด้วยพระหฤทัยกรุณาในหมู่สัตว์ที่เป็นประชุมชนผู้เกิดภายหลัง หากมีอารมณ์อันเป็นไปแล้วแลดับไปเป็นอนันตะ โปรดทรงพระกรุณารับเครื่องสักการะอันจัดไว้ดีอย่างนั้น ๆ ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเถิด เพื่อประโยชน์และเพื่อความสุข เพื่อหายสูญไปแห่งความเสื่อม และเพื่อเพิ่มพูนขึ้นแห่งความเจริญ แก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตลอดกาลนาน เทอญ

---

[๒]

อิมมฺหิ จ วิหารสฺมึ ปฏิมาเจติยาทิสุ
เย เทวาสุรคนฺธพฺพ– ยกฺขนาคา นิวาสิโน
ตสฺมึ ภควติปฺปสนฺนา ปฏิมารกฺขกาทิกา
สพฺเพปิ เต สมาคนฺตฺวา สุณนฺตุ ภาสิตํ อิมํ

สพฺโพ จายํ ภิกฺขุสงฺโฆ วินเย ปฏิปตฺติยา
ปราธี สทฺธมฺมกาโม ปเรสญฺจ หิเตสโก
ตเมตารหนฺตํ สมฺมา– สมฺพุทฺธํ อคฺคปุคฺคลํ
วนฺทิตฺวา จ ปูเชตฺวา จ ลทฺธา ปุญฺญมหณฺณวํ
เทวาสุราทิภูตานํ ปตฺติทานํ กโรติ โว
ยญฺจญฺญํ ภิกฺขุสงฺเฆน ธมฺมยุตฺติกวาทินา
จตุนฺนํ สงฺฆกมฺมานํ สกฺกจฺจกรเณนปิ
ลาภํ ยสํ อคเณตฺวา ธมฺมานุวตฺตเนนปิ
สีลานํ ปูรเณนาปิ ยถาสตฺติ ยถาพลํ
ธุตงฺคานญฺจ เกสญฺจิ วตฺตานํ รกฺขเนนปิ
อินฺทฺริยานํ ทมเนน สญฺญเมน ยถาพลํ
ปญฺญาย ภาวนาโยค– วายามกรเณนปิ
อโถปิ พุทฺธวจน– สทฺธมฺมปริยตฺติยา

ตอนที่ ๒

(ให้ส่วนบุญแก่ภูตมีเทวดาเป็นต้น และขออานุภาพเทวดาคุ้มครองตนและพระศาสนา)

อนึ่ง เทวดา และอสูร คนธรรพ์ ยักษ์ นาค ทั้งหลายใด อาศัยสิงอยู่ ณ สถานที่ต่าง ๆ มีที่พระปฏิมาและพระเจดีย์เป็นต้นในวัดนี้ เป็นผู้เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทำหน้าที่มีรักษาองค์พระปฏิมาเป็นอาทิ ขอเชิญภูตทั้งหลายทั้งปวงนั้นมาประชุมพร้อมกันฟังภาษิตต่อไปนี้

ก็แลภิกษุสงฆ์ทั้งปวงนี้ เป็นผู้อาศัยผู้อื่น (เป็นอยู่) เพราะปฏิบัติอยู่ในพระวินัย เป็นผู้รักพระสัทธรรม และเป็นผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น กราบไหว้และบูชาพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นอัครบุคคลนั้น ได้บุญเป็นอันมาก แล้วทำปัตติทาน (ให้ส่วนบุญ) แก่ท่านทั้งหลายผู้เป็นภูตมีเทวดาและอสูรเป็นต้นด้วย

อนึ่ง บุญพืชอื่นใดอันจะพึงนำมาซึ่งผลดี ทำให้เป็นอุปนิสัยแห่งปรมัตถสุข ที่ภิกษุสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกวาที ได้หว่านไว้แล้วด้วยกรรมต่าง ๆ คือ ด้วยทำสังฆกรรม ๔ (คือ อปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม ญัตติจตุตถกรรม) โดยเคารพก็ดี ด้วยไม่เห็นแก่ลาภยศ ประพฤติตามธรรมก็ดี ด้วยรักษาศีลให้บริบูรณ์ตามสติกำลังก็ดี ด้วยรักษาธุดงควัตร์ลางอย่างก็ดี ด้วยฝึกด้วยสำรวมอินทรีย์ทั้งหลายตามกำลังสามารถก็ดี ด้วยทำความเพียรพยายามในภาวนาด้วยปัญญา (มิใช่ทำด้วยความงมงาย) ก็ดี ด้วยเรียนและสอนพระปริยัติสัทธรรม

สพฺพญฺญุโนปเทสาย อชฺเฌนาชฺฌาปเนนปิ
ปาจฺทุธารณสชฺฌาย- อตฺถพฺพิจารเณนปิ
ปเรสํ อตฺถกามานํ ติวิธํ สุขมิจฺฉตํ
ยถานุรูปํ ธมฺมสฺส เทสนาจิกฺขนาหิปิ
นิพทฺธํ พุทฺธเจเตฺยสุ ปูชาทิกรเณนปิ
ธมฺมสฺสวนทิวเสสุ เทสนาสวเนหิปิ
สมาธิญาณสาเธยฺยสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ เกสุจิ
อปุญฺญานํ ปหานาย ปุญฺญานญฺจาภิวฑฺฒิยา
อาโยคมนสีการ- วายามภาวนาหิปิ
อโถ สพฺรหฺมจารีนํ ตํ ตํ ปจฺจยมิจฺฉตํ
ยถาลทฺธปจฺจเยหิ ปจฺจยานุคฺคเหนปิ
มิจฺฉาคาหคหเณสุ ชฏิเตสุ ตถา ตถา
มุยฺหนฺเตสุ มนุสฺเสสุ คณฺหนฺเตสุ อเนกธา
ญาณงฺกุสํ ปโชเตตฺวา ปหาย คหนญฺชสํ
พุทฺธเทสิตมคฺเคน สยํ คนฺตฺวา ยถาพลํ
อญฺเญเปตฺถ นิโยเชตฺวา สทฺธมฺมทีปเนนปิ
อิจฺเจวรูปกมฺเมหิ ปวุตฺตํ สุผลาหรํ
ปุญฺญพีชํ ปรมตฺถ- สุขูปนิสฺสยีกตํ
ตสฺมิมฺปิ ปุญฺญพีชมฺหิ อเนกาการสญฺจิเต
ภูมิรุกฺขนภาทีสุ สพฺพตฺถาปาธิวาสตํ
นรานรานํ สพฺเพสํ ปตฺติ ทิยฺยติ สพฺพทา

อันเป็นพระพุทธวจนะ พร้อมทั้งอรรถกถาฎีกาก็ดี ด้วยท่องจำและสวดพระบาลี และพิจารณาเนื้อความพระบาลีนั้นด้วยก็ดี ด้วยแสดงและบอกธรรมตามสมควร แก่คนอื่น ๆ ผู้ใคร่ประโยชน์ ปรารถนาความสุข ๓ ประการ (คือ ทิฏฐธัมมิกสุข สัมปรายิกสุข ปรมัตถสุข) ก็ดี ด้วยทำสามีจิกรรมมีบูชาเป็นต้น ในพระพุทธเจดีย์ทั้งหลายเนืองนิตย์ก็ดี ด้วยเทศนาและฟังธรรมในวันธรรมสวนะทั้งหลายก็ดี ด้วยประกอบ มนสิการ พยายาม ภาวนา ด้วยความเอื้อเฟื้อ ในกัมมฐานลางข้อ ซึ่งยังสมาธิและปัญญา (คือสมถะและวิปัสสนา) ให้สำเร็จ เพื่อละบาปและเพิ่มพูนบุญก็ดี ด้วยอนุเคราะห์ด้วยปัจจัยตามที่ได้มาแก่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้ต้องการปัจจัยนั้น ๆ ก็ดี ด้วยการที่เมื่อคนทั้งหลาย มัวหลงถือไปด้วยอาการต่าง ๆ หลายอย่างอยู่ในป่าคือมิจฉาคาหะ (ความถือผิด) อันรกชัฏด้วยประการนั้น ๆ อยู่ จึงละทางรกเสียเดินไปตามทางที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ตามกำลังสามารถ แล้วจึงส่องประทีปคือพระสัทธรรม แนะนำชักชวนผู้อื่นไปในทางที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้นด้วยก็ดี ส่วนบุญในบุญพืชที่ภิกษุสงฆ์ก่อสร้างสั่งสมมาด้วยประการต่าง ๆ นั้น ภิกษุสงฆ์ให้แก่คนและภูตทั้งหลายทั้งปวงที่สิงสถิตอยู่ในที่ทั้งปวง มีที่พื้นดินที่ต้นไม้และที่ฟ้าเป็นต้น ทุกเมื่อไป

สาธุ เทวาทโย ภูตา ปฏิมารกฺขกาทิกา
สพฺพํ ทินฺนมิทํ ปตฺตึ มนฺตวา สามํ กตามิว
สกฺกจฺจมนุโมทนฺตุ ปุญฺญสมฺปตฺติสิทฺธิยา
ตาย เตสํ สมิชฺฌนฺตุ สมฺปตฺติโย ยถิจฺฉิตา
เทวาทโย จ ลทฺธาน อมฺหํ ปตฺตานุโมทนํ
ปตฺติทายกภูเตสุ อมฺเหสุ เมตฺตจิตฺตตํ
กโรนฺตุ อตฺถกามาว อุปตฺถมฺเภนฺตุ สาสนํ
สํวิทหนฺตุ อารกฺขํ อมฺหากํ ธมฺมกามินํ
อหิตานิ อปเนนฺตุ หิตานิ อุปเนนฺตุ โน
ยถานุภาวํ สาเธนฺตุ สพฺพา กุสลปตฺถนา
อมฺหากํปิ จ สพฺเพสํ ธมฺเมน ปฏิปชฺชตํ
ยา จ เทวมนุสฺสานํ สตฺตกาลวิปตฺติยํ
พาลตาทีหิ อุปฺปนฺนา วิปนฺนตา ตถา ตถา
ตํ สพฺพมฺปิ นิวาเรตฺวา สมฺปตฺตึ สาธยนฺตุ โว
อโถ ปจฺจตฺถิกา สพฺเพ สาสนสฺสตฺตโนปิ จ
อนตฺถกรโณกาสํ มา ลภึสุ กทาจิปิ
สาสนํ พุทฺธเสฏฺฐสฺส จิรํ ทิปฺปตุ ตาทิโน
สมฺมาปโยคยุตฺเตสุ อมฺหาทิเสสุ มานุสา
เทวาวิคฺคหิตา หุตฺวา ปสนฺนา โหนฺตุ สาสเน

ขอภูตทั้งหลายมีเทวดาเป็นต้น ผู้ทำหน้าที่มีรักษาพระปฏิมาเป็นอาทิ ทราบส่วนบุญที่ภิกษุสงฆ์ให้ทั้งปวงนี้แล้ว จงอนุโมทนาโดยเคารพ ให้เหมือนดังว่าตัวได้ทำเองเถิด เพื่อสำเร็จเป็นสมบัติขึ้น ด้วยอำนาจบุญสมบัตินั้น ขอสมบัติทั้งหลายตามที่ปรารถนาไว้ จงสำเร็จแก่ภูตทั้งหลายนั้นเถิด

อนึ่ง ภูตทั้งหลายมีเทวดาเป็นต้น ได้อนุโมทนาส่วนบุญของข้าพเจ้าทั้งหลายแล้ว ก็ขอจงทำความมีจิตเมตตาในข้าพเจ้าทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ให้ส่วนบุญด้วยเถิด ขอจงเป็นผู้เห็นแก่ประโยชน์ ช่วยอุปถัมภ์พระศาสนา จัดการอารักขาพวกข้าพเจ้าผู้รักธรรม นำสิ่งไม่เกื้อกูลออกไป นำสิ่งเกื้อกูลเข้ามาให้แก่พวกข้าพเจ้า อนึ่งเล่า จงยังความปรารถนาที่เป็นกุศลทุกอย่าง ให้สำเร็จแก่ข้าพเจ้าทั้งปวงผู้ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ตามอานุภาพของตน ๆ เถิด อนึ่งความวิบัติด้วยประการนั้น ๆ อันใด ที่เกิดขึ้นแก่เทวดาและมนุษย์ด้วยเหตุทั้งหลายมีความเป็นพาล (โง่เขา?) เป็นต้น ในกาลวิบัติของสัตว์ (เช่นเกิดโรคระบาด?) ขอท่านทั้งหลายจงช่วยห้ามกันซึ่งวิบัตินั้นเสียทุกอย่าง แล้วบันดาลสมบัติให้มีให้เป็นขึ้นเถิด อนึ่ง ข้าศึกศัตรูทั้งปวงอย่าได้โอกาสที่จะทำความเสียหายแก่พระศาสนา และแก่ตัวข้า ฯ ด้วยแต่สักครั้งเดียว ขอพระศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ทรงตาทิคุณอันประเสริฐ จงรุ่งเรืองไปตลอดกาลนาน เพราะเหตุที่เหล่าชนผู้รักธรรมเช่นพวกข้าพเจ้าประกอบความเพียรโดยชอบ มนุษย์ทั้งหลายจึงเป็นผู้อันเทวดาคุ้มแล้ว ก็จงเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนาเทอญ

[๓]

สุเขตฺตาติสยีภูเต อุตฺตเม รตนตฺตเย
ปวุตฺตํ ปุญฺญพีชํ ยํ ปุญฺญาภิวฑฺฒนาทิหิ
ตํ โน สาธารณํ ปุญฺญ- พีชํ ปวุตฺตเมกโต
อุปตฺถมฺเภตุ ราชานํ สามานํ รฏฺฐวฑฺฒนํ
โย โน อนตฺถกามานํ อนตฺถวารเณน จ
ปจฺจยานุปฺปทาเนน สมฺมาเนน ตถา ตถา
อนุคฺคหปคฺคเหหิ อสฺมากํ อุปตฺถมฺภโก
ยํ นิสฺสาย มยํ สพฺเพ อโรคา นิรุปทฺทวา
สพฺพารีหิ อปฺปสยฺหา ปฏิปชฺชาม สาสนํ
จิรํ ธรตุ โส ราชา อโรโค นิรุปทฺทโว
ธมฺเมเนว ปติฏฺฐาตุ ปาปเกหิ อวญฺจิโย
สพฺพนฺตรายโมกฺขาย เทวา รกฺขนฺตุ นํ สทา

---

[๔]

เตเนว ปุญฺเญน ทิฏฺฐ จ- ธมฺมเวทนิเยน จ
สุเขตฺเต สมฺปสิทฺเธน อสยฺเหนญฺญกมฺมุนา
อยเมว ภิกฺขุสงฺโฆ โรคูปทฺทววชฺชิโต

ตอนที่ ๓

(ถวายพระพรพระเจ้าแผ่นดิน)

บุญพืชใด ที่อาตมภาพทั้งหลายหว่านลงแล้วในพระรัตนตรัยอันอุดมซึ่งเป็นเกษตรดียิ่งยวด ด้วยกิจมีบำเพ็ญกรรมฐานเพื่อเพิ่มพูนบุญเป็นต้น ขอบุญนั้นอันมีอยู่ทั่วกันแก่อาตมภาพทั้งหลาย ๆ ได้หว่านไว้ด้วยกันแล้ว จงอุปถัมภ์พระราชาผู้ทรงทะนุบำรุงสยามรัฐให้เจริญเถิด พระราชาพระองค์ใดทรงอุปถัมภ์อาตมภาพทั้งหลาย ด้วยทรงห้ามกันเสียซึ่งความเสียหาย แต่พวกคนที่คิดจะทำลายอาตมภาพทั้งหลายก็ดี ด้วยคอยพระราชทานจตุปัจจัยก็ดี ด้วยทรงนับถือก็ดี ด้วยทรงอนุเคราะห์และประเคราะห์ (ยกย่อง) ก็ดี อาตมภาพทั้งปวงได้อาศัยพระราชาพระองค์ใดจึงได้เป็นผู้ไม่มีโรคไม่มีอุปัทวะ เป็นผู้อันข้าศึกศัตรูทั้งหลายข่มเหงไม่ได้ ได้ปฏิบัติสาสนธรรมมา ขอพระราชาพระองค์นั้นจงทรงดำรงอยู่ยั่งยืน ปราศจากโรคาพาธอุปัทวันตราย อันคนชั่วทั้งหลายหลอกลวงไม่ได้ ประดิษฐานอยู่ในราชสมบัติโดยธรรม ขอเทวดาทั้งหลายจงรักษาพระราชานั้นให้พ้นจากอันตรายทั้งปวงทุกเมื่อเทอญ

ตอนที่ ๔

(ตั้งอธิษฐานให้ภิกษุสงฆ์และสังฆิกาวาสเจริญมั่นคง ด้วยอำนาจบุญที่เป็นทิฏฐธรรมเวทนีย)

ด้วยบุญ (ที่พวกข้าพเจ้าสั่งสมมาแล้ว) นั้นนั่นแหละ ส่วนที่เป็น

วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ ปปฺโปตุ พุทฺธสาสเน
ปจฺจยูปตฺถมฺภเกหิ อเวกลฺโล อนากุโล
สมคฺโค สมฺโมทมาโน สีลาลงฺการภูสิโต
สมาธิญาณสํยุตฺโต สทา โหตุ อสํหิโร
สมฺปาเทตุ อปฺปมตฺโต สทฺธมฺมํ ติวิธํ วรํ
อโนลีโน อนุกฺกณฺโฐ อาราเธตุ อนุกฺกมา
สทฺธมฺมํ ปฏิเวธากฺขฺยํ โย โลกุตฺตรสญฺญิโต
ตทูปการภูเตสุ โกสลฺเลสุ ตถา ตถา
มูลภาสากถาทีสุ สมฺปาปุณาตุ ปาฏวํ
สทฺธมฺมสฺสุปฆาตาย มา ลภนฺตุ วิปกฺขิกา
โอตารมฺถวา กิญฺจิ อหิตํ อุปเนตเว
อเปกฺขนฺตา อหิตมฺปิ อุปเนนฺตุ หิตํ หิตํ
โทสาโรเปตุกามานํ ลเภ ธมฺเมน นิคฺคหํ
ปโหตุ ธมฺมกามานํ เนตุํ พุทฺธสฺส สาสเน
เยปิสฺส ปาปกา ธมฺมา สทฺธมฺมสฺสนฺตรายิกา
อวิชฺชาตณฺหาสมฺภูตา ราคโทสปภูตโย
สพฺเพปิ เต อนุปฺปนฺนา มา จุปฺปชฺชนฺตุ กสฺสจิ
อุปฺปนฺนา ตุ ปหิยฺยนฺตุ โยนิโส ปฏิปตฺติยา

ยํ ยญฺจ สงฺฆิกาวาสํ อชฺฌาวสติ ปาลยํ

ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม และด้วยกรรม (ที่เป็นบุญ) อื่นที่ไม่มีอะไรจะข่ม (มิให้อำนวยผลในปัจจุบัน) ได้ ซึ่งประสิทธิ์แล้วในเขตอันดี ขอภิกษุสงฆ์หมู่นี้แล จงเป็นผู้ปราศจากโรคและอุปัทวะ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนา จงเป็นผู้ไม่อัตคัดยุ่งยากด้วยอุปฐากผู้อุปถัมภ์ด้วยจตุปัจจัย จงสมัครสมานชื่นบานต่อกัน ประดับด้วยสีลาลังการ ประกอบในสมาธิและญาณ (คือ สมถะและวิปัสสนา) ทุกเมื่อไม่ง่อนแง่น จงเป็นผู้ไม่ประมาทยังพระสัทธรรมทั้ง ๓ ให้ถึงพร้อมไม่ย่อหย่อนไม่กระสัน จงยินดี (ประพฤติพรหมจรรย์) ไปโดยลำดับส่วนผู้ที่มุ่งหมายโลกุตรธรรม จงเรียนพระสัทธรรมอันว่าด้วยปฏิเวธให้ชัดเจนในโกสัลละ (วิธีทำให้ฉลาด) ในคัมภีร์มีมูลภาษาและกถาต่าง ๆ เป็นอาทิ อันเป็นอุปการะแก่ปฏิเวธสัทธรรมนั้น อนึ่ง ขอพวกคนที่เป็นข้าศึก (ต่อพระศาสนา) จงอย่าได้ช่องที่จะนำความร้ายเข้ามาเพื่อทำลายล้างพระสัทธรรม แม้มุ่งร้ายก็จงกลายเป็นนำสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลเข้ามาให้ไปเสีย ขอพระสงฆ์พึงได้นิคหะโดยธรรมแก่พวกคนที่มุ่งจะยกโทษเอา จงสามารถที่จะแนะนำในคำสอนของพระพุทธเจ้าแก่เหล่าชนผู้รักธรรม แม้บาปธรรมทั้งหลายใดที่เป็นอันตรายแก่พระสัทธรรม เกิดแต่อวิชชาตัณหา มีราคะ โทสะ (โมหะ) เป็นต้นราก บาปธรรมทั้งหลายนั้นทุกอย่างที่ยังไม่เกิด ก็ขออย่าได้เกิดขึ้นแก่ภิกษุสงฆ์นั้นแต่สักรูปเดียว ส่วนที่มันเกิดขึ้นแล้ว ก็ขอจงละเสียได้ด้วยความปฏิบัติโดยถูกทางเถิด

อนึ่ง ภิกษุสงฆ์อยู่ครองสังฆิกาวาสใด ๆ รักษาปูชนียวัตถุมี

ปฏิมาเจติยาทีนิ สทฺธมฺมญฺจ ปวตฺตยิ
โส โส ภิกฺขูนมาวาโส สพฺพทา โหตุ ปูชิโต
อพฺโพกิณฺโณ อลชฺชีหิ อิทฺโธ ผีโต นิรพฺพุโท
มา จ โหตุ วิปกฺเขหิ คหณิโย กทาจิปิ

ยา จาสา หิตกมฺเมสุ ปเรสมตฺตโนปิ จ
อุปฺปนฺนา ภิกฺขุสงฺฆสฺส ตทุปกรเณสุ จ
ขิปฺปํ สพฺพา กุสลาสา สิชฺฌเตฺวว อนีติยา

---

[๕]

เตน สิทฺเธนุปปชฺช- เวทนีเยน กมฺมุนา
เย เย อิมมฺหิ สงฺฆสฺมึ ปุญฺญายุกฺขยมาคตา
สพฺเพ อิโต จวิตฺวาน อายุหนฺตา ปุนพฺภวํ
เย เทวา วา มนุสฺสา วา ธมฺมิกา ธมฺมวาทิโน
สมฺมาทสฺสนสมฺปนฺนา สตํธมฺมาภิโรจกา
เยสุ วา อยํ สทฺธมฺโม ตถาคตปฺปเวทิโต
ปริยตฺติปฏิปตฺติ- วเสน สมฺปวตฺตติ
เตสเมว สหพฺยตํ อุปปชฺชนฺตุ ตาทิเส

พระปฏิมาและพระเจดีย์เป็นต้นอยู่ และยังพระสัทธรรมให้เป็นไป (ด้วยการเรียน การสอน การปฏิบัติ) อยู่ ขออาวาสของภิกษุสงฆ์นั้น ๆ จงเป็นที่ที่คนทั้งหลายบูชาตลอดไปทุกเมื่อ ไม่เป็นที่เกลื่อนกล่นไปด้วยพวกอลัชชี จงเจริญรุ่งเรืองปราศจากเสี้ยนหนาม และอย่าพึงถูกพวกคนที่เป็นข้าศึก (ต่อพระศาสนา) ยึดเอาไปเสียเลย ไม่ว่าในกาลไหน ๆ

อนึ่ง ความหวังในอันจะทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่นและแก่ตนก็ดี ในอันจะเกื้อหนุนส่งเสริมการบำเพ็ญประโยชน์นั้นก็ดี อันใด เกิดขึ้นแก่สงฆ์แล้ว ขอความหวังอันเป็นกุศลทั้งปวงนั้น จงสำเร็จเร็วพลันโดยหาอันตรายมิได้เถิด

ตอน ๕

(อธิษฐานให้ภิกษุสงฆ์ที่ยังไม่สิ้นชาติไปเกิดในภพที่ดี ในชาติหน้าด้วยอำนาจบุญที่เป็นอุปปัชชเวทนีย)

ด้วยบุญ (ที่พวกข้าพเจ้าสั่งสมมาแล้ว) นั้น ส่วนที่เป็นอุปปัชชเวทนียกรรม ภิกษุทั้งหลายใดใดในสงฆ์หมู่นี้ ที่มาสิ้นบุญหรือสิ้นอายุเคลื่อนจากภพนี้ไปสู่ภพใหม่ทุกรูป เทวดาหรือมนุษย์เหล่าใดตั้งอยู่ในธรรม กล่าวเป็นธรรม ถึงพร้อมด้วยความเห็นชอบ พอใจในธรรมของสัตบุรุษ หรือว่าพระสัทธรรมที่พระตถาคตเจ้าทรงประกาศแล้วนี้ย่อมเป็นไปพร้อมในเทวดาและมนุษย์เหล่าใด โดยการเรียนและการปฏิบัติตาม ขอภิกษุทั้งหลายนั้น ๆ จงได้ไปเกิดร่วมอยู่กับเทวดาและ

ยตฺถ ปุชฺชพฺภเว จตฺวา　　ลภิตฺวา มิตฺตสมฺปทํ
ปูเรยฺยํ กุสลํ ธมฺมํ　　วิวฏฺฏสฺสูปนิสฺสยํ

---

[๖]

เตเนวาปราปริย–　　เวทนีเยน กมฺมุนา
ตโตปิ สํสรนฺตา เต　　ภเวสุ อปราปรํ
นิยตา โพธิสตฺตาว　　สมฺพุทฺเธน วิยากตา
มาฏฺฐารสปิ อภพฺพ–　　ฐานานิ อุปปชฺชิสุํ
มา มิจฺฉาทิฏฺฐิกา โหนฺตุ　　โหนฺตุเยว สุทิฏฺฐิโน
วชฺเชนฺตุ ปาปกมฺมานิ　　สมฺปาปกานิ ทุคฺคตึ
พาลานํ ปาปการีนํ　　มา ทิฏฺฐานุคตึ กรุํ
พุทฺเธ ปจฺเจกสมฺพุทฺเธ　　อถวา พุทฺธสาวเก
โลเก อุปฺปนฺเน อุปฺปนฺเน　　เสวนฺตุ ธีรปณฺฑิเต
สญฺจินนฺตุ กุสลานิ　　สํสารมฺหา วิมุตฺติยา
เตสํ สมฺปุณฺณกาลมฺหิ　　อุปคนฺตฺวาน ภพฺพตํ
สจฺฉิกโรนฺตุ นิพฺพานํ　　ปปฺโปนฺตุ อาสวกฺขยํ
เตน เตน วิเสเสน　　ยถิจฺฉิเตน มณฺฑิตา
เอวายํ กุสลา อาสา　　ภิกฺขุสงฺฆมฺน ปตฺถิตา
สาทเรน ปณิธาย　　ปฏิมายปิ สมฺมุขา

มนุษย์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมเหล่านั้นในภพเช่นนั้น อันเป็นภพที่เขายกย่องบูชา ซึ่งเป็นภพที่บุคคลได้อยู่แล้ว จะพึงได้พบมิตรที่ดี ได้บำเพ็ญกุศลธรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานเถิด

ตอนที่ ๖

(ตั้งปณิธานเพื่อได้ฐานะอันดีในภพต่อ ๆ ไป ด้วยอำนาจบุญที่เป็นอปราปริยเวทนีย)

ด้วยบุญ (ที่พวกข้าพเจ้าสั่งสมมาแล้ว) นั้นแหละ ส่วนที่เป็นอปราปริยเวทนียกรรม ภิกษุทั้งหลายนั้นยังท่องเที่ยวไปในภพทั้งหลายแต่ภพ (ที่สอง) นั้นต่อ ๆ ไปอีก ขออย่าได้เข้าถึงอภัพฐานทั้ง ๑๘ ประการ ดังพระนิยตโพธิสัตว์ที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์แล้วฉะนั้นเถิด อย่าเป็นคนมีความเห็นผิด จงเป็นคนมีความถูกทีเดียว จงเว้นบาปกรรมทั้งหลายที่จะพาไปทุคติ อย่าได้ทำตามเยี่ยงอย่างพวกคนพาลที่ชอบทำบาป จงได้ประสบคบหาพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธ พระพุทธสาวก และบัณฑิตผู้มีปัญญา ที่เกิด ๆ มาในโลก จงได้สร้างสมกุศลทั้งหลายเพื่อความหลุดพ้นจากสงสาร ในกาลที่กุศลเหล่านั้นเต็มเปี่ยมแล้ว ขอจงเข้าถึงความเป็นภัพพบุคคล แล้วทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน บรรลุอาสวักขัย ประดับด้วยคุณวิเศษนั้น ๆ ดังปรารถนา

ความหวังอันเป็นกุศลดังกล่าวมานี้ ที่ภิกษุสงฆ์ได้ตั้งปณิธานปรารถนาด้วยความเคารพต่อพระพักตร์พระปฏิมาแล้ว แม้ด้วยพลานุ-

อนนฺตรายา สิชฺฌนฺตุ เทวานํ อปิ ถามสา
เทวาภิรกฺขิโต สงฺโฆ สทา ภทฺรานิ ปสฺสตุ

---

[๗]

อิทํ โข สาสนํ สตฺถุ โลเกกุตฺตมตาทิโน
โอปายิกํ สุสีลาทิ- สงฺคหํ อมตาวหํ
ปุพฺพาจริยสีเหหิ อาภตํ ปฏิปาฏิยา
ยาวมฺหากํปิ ปาเปตฺวา ยถากถญฺจิ ติฏฺฐติ
ปุพฺพาจริยสีหา เย เสขา สปฺปฏิสนฺธิกา
อปฺปหีนาลยา ธมฺเม กลฺยาณา วา ปุถุชฺชนา
เทเวสุ นิพฺพตฺติตฺวาน อนุปาเลนฺติ สาสนํ
สมฺมาปฏิปชฺชนฺตานํ อตฺถกามา หิเตสิโน
สพฺเพ เทวาทิภูตา เต ยตฺถ กตฺถจิ สณฺฐิตา
อชฺฌาสยํ ปชานนฺตุ อมฺหากํ ธมฺมกามินํ
อนุคฺคณฺหนฺตุ อมฺเหปิ ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ

ภาพของเทวดาทั้งหลาย จงสำเร็จหาอันตรายมิได้ ภิกษุสงฆ์อันเทวดาคุ้มครองรักษาแล้ว จงประสบแต่ความเจริญทุกเมื่อเถิด

ตอนที่ ๗
(อธิษฐานขอให้บุรพาจารย์ที่ไปเกิดเป็นเทวดา ช่วยรักษาพระศาสนาด้วย)

พระศาสนาของพระศาสดา ผู้ทรงตาทิคุณเอกอุดมในโลก เป็นศาสนาชอบแก่เหตุผล เป็นที่รวบรวมธรรมอันดีมีศีลเป็นต้น นำพระอมตผลมาให้ (แก่ผู้ปฏิบัติตาม) นี้แล ท่านบุรพาจารยสีหะทั้งหลายนำสืบกันมาโดยลำดับ จนถึงข้าพเจ้าทั้งหลายด้วย ยังประดิษฐานอยู่ตามที่ปรากฏอยู่อย่างไรนี่แหละ ท่านบุรพาจารยสีหะทั้งหลายใด ยังเป็นพระเสขะ ยังจะต้องถือปฏิสนธิ ยังละอาลัยไม่ได้ หรือเป็นกัลยาณปุถุชนในธรรมก็ดี ไปเกิดในหมู่เทวดาแล้วคอยรักษาพระศาสนาอยู่ ขอท่านเหล่านั้นผู้เป็นเทวดาเป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นผู้หวังความเจริญแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่เหล่าชนที่ปฏิบัติชอบ สถิตอยู่ ณ สถานที่ใด ๆ ก็ดี ขอจงทราบอัชฌาสัยของข้าพเจ้าทั้งหลายผู้รักธรรมอยู่โดยปกติ ช่วยอนุเคราะห์ข้าพเจ้าทั้งหลาย ในกาลและสถานที่นั้น ๆ ตามควรด้วยเทอญ

พระราชนิพนธ์

อัฏฐมีบูชาคาถา

สุคตนมสตุ

นมตฺถุ สุคตสฺส

วิสาขปุณฺณมายชฺช ทิวโส โหติ อฏฺจโม
ยาทิเส นรเทวสฺส สุนิพฺพุตสฺส ตาทิโน
มลฺเลหิ สพฺพคนฺธานํ สทฺเธหิ กตจิตฺตกา
ปาฏิเหรํ ทสฺสยนฺตี สยเมว อปชฺชลิ
ตสฺสนฺติมเทหภูตํ พตฺตีสวรลกฺขณํ
ธาตุภูเตน เตเชน อชฺฌายิตฺถ มเหสิโน
ตาทิโสว อยนฺทานิ สมฺปตฺโต อภิลกฺขิโต
อิมนฺทานิ สุนกฺขตฺตํ อภิมงฺคลสมฺมตํ
สมฺปตฺตา อนุกาเลน พุทฺธานุสฺสรณารหํ
สรีรชฺฌาปนกาล– ภูตํ ตสฺส สยมฺภุโน

ฯ เป ฯ

ต่อไปนี้เหมือนกับวิสาขบูชาคาถา ตั้งแต่

ตํ สมฺมานุสฺสรมานา สุจิรํ นิพฺพุตามปิ

เป็นต้นไป

* * *

คำแปลอัฏฐมีบูชาคาถา

ขอนอบน้อมแด่พระสุคตเจ้า

วันนี้เป็นวันที่ ๘ แต่วันเพ็ญวิสาขะมา ในวันเช่นไรเล่า จิตกาธาน ที่คณะเจ้ามัลละผู้มีศรัทธาสร้างขึ้นด้วยสรรพไม้หอม ถวายพระนรเทพ พุทธเจ้าผู้ทรงตาทิคุณ ซึ่งเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว แสดงปาฏิหาริย์ ลุกไหม้ขึ้นเอง พระสรีระอันมีพระลักษณะประเสริฐ ๓๒ ประการ ซึ่ง เป็นพระสรีระสุดท้ายของพระองค์ผู้เป็นพระมหาฤษี ได้ไหม้แล้วด้วย เพลิงที่เป็นธาตุ (คือไม่ใช่ไฟตามปกติ) วาระนั้น วันคล้ายวันเช่นนั้น ซึ่งท่านกำหนดไว้เฉพาะ ได้มาถึงเข้าวันนี้แล้ว

บัดนี้ เราทั้งหลายมาถึงกาลอันนับว่าเป็นฤกษ์ดี สมมติว่าเป็น มงคลยิ่งนั้ ซึ่งเป็นกาลถวายพระเพลิงพระสรีระแห่งองค์พระสยัมภูเจ้า นั้น ควรแก่อันระลึกถึงพระพุทธองค์ตามกาลอันมาถึงโดยลำดับ ฯ ล ฯ

ต่อนี้ เหมือนคำแปลวิสาขบูชาคาถา ตั้งแต่ "เมื่อจะระลึก โดยชอบถึงพระองค์ผู้เสด็จปรินิพพานนานมาแล้ว" (หน้าต้นบรรทัด ๓ นับขึ้น) เป็นต้นไป

หมายเหตุ

เรื่อง

อภัพฐาน ๑๘

ในพระราชนิพนธ์ตอนที่ ๖ มีกล่าวถึงอภัพฐาน ๑๘ แต่มิได้ทรงจำแนกไว้ว่ามีอะไรบ้าง จึงขอกล่าวเพิ่มเติมไว้ในที่นี้

อภัพฐาน ในที่นี้ท่านกล่าวสำหรับพระนิยตโพธิสัตว์เท่านั้น มิใช่สำหรับคนทั่วไป คือว่าพระโพธิสัตว์ผู้ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว เที่ยงแท้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่า พระนิยตโพธิสัตว์ นั้น ท่านย่อมไม่เข้าถึง คือไม่มีไม่เป็นในอภัพฐานทั้ง ๑๘ นั้น เพราะฉะนั้น อภัพฐานในที่นี้จึงน่าจะแปลว่า "ฐานะอันไม่ควร" ถ้าถามว่า "ไม่ควรแก่ใคร" ก็ตอบว่า "ไม่ควรแก่พระนิยตโพธิสัตว์" นั่นเอง

อภัพฐาน ๑๘ นี้ ได้พบในคัมภีร์สารัตถสังคหะฉบับลานผูกหนึ่ง ลานกุหน้าเหนี่ยว กล่าวไว้เป็นความข้างดี และฉบับแปลร้อยนับดังนี้

๑. น **ชจฺจนฺโธ โหติ น พธิโร** พระนิยตโพธิสัตว์ ไม่เป็นคนตาบอดแต่กำเนิด ไม่เป็นคนหูหนวก

๒. น อุมฺมตฺตโก น เอฬมูโค น ปีฐสปฺปี ไม่เป็นบ้า ไม่เป็นใบ้ ไม่เป็นง่อย

๓. น มิลกฺเขสุ อุปฺปชฺชติ ไม่เกิดในพวกคนมิลักขะ

๔. น ทาสิยา คพฺเภ อุปฺปชฺชติ ไม่เกิดในครรภ์ทาสี

๕. น นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโก ไม่เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ

๖. นาสฺส ลิงฺคํ ปริวตฺตติ เพศของท่านไม่กลายเป็นสตรีไป

๗. น ปญฺจานนฺตริยกมฺมานิ กโรติ ไม่ทำอนันตริยกรรม ๕

๘. น กุฏฺฐี โหติ ไม่เป็นโรคเรื้อน

๙. น ติรจฺฉานโยนิยํ วฏฺฏกโต ปจฺฉิมตฺตภาโว น หตฺถิโต อธิมตฺตภาโว โหติ ไม่เป็นผู้มีอัตภาพเล็กกว่านกกระจาบ ใหญ่กว่าช้าง ในกำเนิดดิรัจฉาน

๑๐. น ขุปฺปิปาสิกนิชฺฌามตณฺหิกเปเตสุ ไม่เกิดในพวก ขุป-ปิปาสิกเปรต และนิชฌามตัณหิกเปรต

๑๑. น กาลกญฺชิกาสุเรสุ ไม่เกิดในพวกกาลกัญชิกาสูร

๑๒. น อวีจินิรเย ไม่เกิดในอเวจีนรก

๑๓. น โลกนฺตริกาสุ ไม่เกิดในพวกโลกันตร์

๑๔. กามาวจเรสุ น มาโร โหติ ไม่เป็นมารในหมู่กามาวจร

๑๕. รูปาวจเรสุ น อสญฺญิภเว อุปฺปชฺชติ ไม่เกิดในอสัญญี-ภพ ในหมู่รูปาวจร

๖๑. น สุทฺธาวาสภเว อุปฺปชฺชติ ไม่เกิดในสุทธาวาสภพ

๑๗. น อรูปภเวสุ ไม่เกิดในหมู่อรูปภพ

๑๘. น อญฺญํ จกฺกวาฬํ สงฺกมติ ไม่พลัดไปสู่จักรวาฬอื่น

ท่านผู้อ่านจะเห็นได้ว่า ท่านรวมตาบอดกับหูหนวกไว้ในข้อ ๑ รวมบ้าใบ้ง่อยไว้ในข้อ ๒ ถ้าแยกกันก็เป็น ๕ คือ บอด หนวก บ้า

ใบ้ ง่อย และถ้านับแยกอย่างนี้ ทั้งหมดก็เป็น ๒๑ ไม่ตรงกับหัวข้อที่ว่า ๑๘ ท่านจึงนับรวม ๕ ข้อนั้นเป็น ๒ เสีย โดยถือเกณฑ์ว่าเป็นความพิการทางกายด้วยกันและใกล้เคียงกัน เช่นนั้นกระมัง

น. อ. เมฆ อำไพจริต

พระราชนิพนธ์

ศิลาจารึก และ จารึกเสาศิลานิมิตสีมา

วัดราชประดิษฐ์ ฯ

คำนำ

พระราชนิพนธ์ศิลาจารึก และจารึกเสาศิลานิมิตสีมานี้ วัดราชประดิษฐ์ ฯ ได้ให้แปลพระราชนิพนธ์ที่เป็นภาษาบาลีแล้ว พิมพ์ในงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี เมื่อ พ. ศ. ๒๕๐๗ มาครั้งหนึ่งแล้ว ซึ่งถือเป็นฉบับในการพิมพ์ครั้งนี้ ก่อนจะพิมพ์ขึ้นใหม่ มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ให้พิจารณาสอบทานพระราชนิพนธ์ ณ ที่จารึก พบว่าฉบับที่พิมพ์แล้วนั้น คัดมาขาดตกและอ่านคลาดเคลื่อนอยู่หลายแห่ง และบางศัพท์บางคำไม่ได้ลักษณะที่ควรจะเป็น สันนิษฐานว่า เจ้าหน้าที่ผู้จารึกจะจารึกลงไปไม่ตรงตามพระราชหัตถเลขา จึงได้ตกเติมชำระแล้ว มอบให้นาวาอากาศเอก เมฆ อำไพจริต ป. ธ. ๙ แปลส่วนที่เป็นภาษาบาลีขึ้นใหม่ตลอด

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

ศิลาจารึกวัดราชประดิษฐ์ ฯ

ภาษาไทย

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชอุทิศถวายที่สร้างวัด

อิมํ ภนฺเต วิหารารามภูมึ สมนฺตโต ปาการมูเลสุ อิฏฺฐกาจยปริจฺฉินฺนํ วิสุํคามเขตฺตํ กตฺวา ปริจฺฉิชฺชมานํ อาคตานาคตสฺส จาตุทฺทิสสฺส ธมฺมยุตฺติกนิกายิกสงฺฆสฺส อนญฺญนิกายิกสฺส โอโนเชม สาธุ ฯลฯ สุขาย

ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ขอประกาศว่าที่ในภายในพระนครติดต่อไปข้างใต้จังหวัดตึกดินเก่า ซึ่งบัดนี้เป็นสนามทหาร แลติดต่อข้างด้านตะวันออกหลังวังหม่อมเจ้าดิศช่างหล่อ แลติดต่อข้างเหนือวังกรมหมื่นอมเรนทรบดินทร์ แลติดต่อข้างด้านตะวันตกถนนริมคลองโรงสี คิดที่ยาวไปข้างตะวันตกมาตะวันออก ๓๕ วา กว้างไปข้างเหนือต่อใต้ ๓๑ วา ๓ ศอก เดิมเป็นที่หลวงอยู่ข้างตึกดิน สำหรับพระราชทานข้าราชการที่ต้องพระราชประสงค์ใช้ใกล้ ๆ อาศัยอยู่ แลแต่ก่อนมีผู้สร้างโรงธรรมลงในด้านตะวันออกของที่นี้ โรงนั้นได้เป็นที่มีธรรมเทศนาแลทำบุญให้ทานของชาวบ้านอยู่ใกล้เคียงที่นี้ช้านาน แลเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปพระบฏเขียน เหมือนกับเป็นอาราม

วิหารโดยสังเขป ครั้นมาเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องพระราชประสงค์ที่นี้เป็นสวนกาแฟ จึงให้ไล่บ้านเรือนที่อยู่ในที่นี้เสียสิ้น เจ้าของโรงธรรมการเปรียญต้องรื้อโรงธรรมไปปลูกที่อื่นเสียด้วย ที่นี้ก็เป็นสวนกาแฟมาหลายปีจนแผ่นดินประจุบันนี้ แลบัดนี้ไม่ได้ทำสวนกาแฟก็รกร้างว่างเปล่าอยู่ ก็บัดนี้เจ้านายข้าราชการข้างหน้าบ้างข้างในบ้าง ซึ่งเคยเป็นศิษย์ศึกษาประพฤติการทำบุญให้ทานตามคติลัทธิอย่างธรรมยุตติกาพากันบ่นว่า วัดพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกาอยู่ไกล จะทำบุญให้ทานก็ยากไป ต้องไปไกลลำบาก ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ข้างล่าง เดิมเป็นครูอาจารย์ต้นลัทธิชำระข้อปฏิบัติต่าง ๆ ให้เป็นเยี่ยงอย่างในคณะพระสงฆ์ธรรมยุตติกนิกาย คิดถึงการพระพุทธศาสนาซึ่งตนได้ชำระไว้ มีความปรารถนาจะใคร่ได้พระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายนั้นมามีอยู่ในที่ใกล้ที่ตัวอยู่ แลจะให้สมประสงค์ท่านทั้งหลายชายหญิงทั้งปวงถือชอบใจดังว่าแล้วนั้นด้วย อนึ่ง คิดว่าศาลาโรงธรรมการเปรียญก็สมมติว่าเป็นที่ตั้งหอพระพุทธรูป หรือหอพระไตรปิฎกหรืออาสนะศาลาที่ประชุมสงฆ์ เป็นที่นมัสการทำบุญให้ทานของทายกสัปรุษย์ผู้มีศรัทธา คล้ายกับอารามวิหารที่เป็นเจดียสถานแลที่อยู่พระสงฆ์โดยสังเขป ก็โรงธรรมศาลาการเปรียญเก่าซึ่งมีในที่นี้นั้นเจ้าของรื้อไปเสียแล้ว ควรจะปลูกสร้างขึ้นใหม่ด้วย เพราะเหตุดังว่าแล้วนั้น ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในข้างท้ายหนังสือนี้ จึงได้คิดจะทำเจดียสถาน แลธรรมสภา แลวิหารที่อยู่พระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายตามประสงค์ของตน แลท่านทั้งหลายชายหญิงอื่นเป็นอันมากนั้น ใน

ที่นี้ใกล้พระบรมมหาราชวังซึ่งเป็นที่อยู่ จึงคิดว่าที่นี้เป็นที่สวนกาแฟของหลวงของแผ่นดิน เป็นของกลางอยู่ ไม่ควรจะยกเอามาถวายเฉพาะเป็นของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายเป็นที่พิเศษได้ เห็นว่าจะเป็นทำให้เสียประโยชน์แผ่นดินไป จึงได้สั่งให้กรมพระนครบาลวัดที่นี้กะลงเป็นตรางละวา แล้วตีราคาตาตรางละบาท ที่นี้ยาวไปข้างตะวันตกมาตะวันออก ๓๕ วา กว้างไปข้างเหนือต่อใต้ ๓๑ วา ๓ ศอก เป็นตรางวาได้ ๑๐๙๘ วา ฯ ข้า ฯ มีชื่อจดไว้ในท้ายหนังสือนี้ จึงได้สละทรัพย์เป็นของนอกจำนวน มิใช่ของขึ้นท้องพระคลัง ๑๐๙๘ บาท คิดเป็นเงิน ๑๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึงกึ่ง ได้มอบเงินให้กรมพระนครบาลรับไปจัดซื้อที่อื่นที่ต้องการในราชการแผ่นดิน คือที่เป็นที่ตั้งกองรักษาถนนหนทางบ้านเมือง ที่ซึ่งจัดซื้อด้วยทรัพย์จำนวนนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์สมันตพงษพิสุทธิมหาบุรุษยรัตโนดม สมุหพระกระลาโหม ได้รู้เห็นตรวจตราให้จ่ายเงินจัดซื้อที่อื่น เป็นอันเปลี่ยนที่นี้เสร็จสมควรแล้ว ก็บัดนี้ที่อันนี้ตกเป็นของ ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ผู้เดียว จึง ฯ ข้า ฯ มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ยอมยกที่นี้ให้เป็นส่วนเพื่อกุศลแก่บุตรภรรยาญาติพี่น้อง แลบริษัทฝ่ายหน้าฝ่ายในบันดาที่มีน้ำใจเลื่อมใสศรัทธานับถือปฏิบัติพระพุทธศาสนา อย่างคติลัทธิพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายทั้งปวง แล้วจึงพร้อมใจกัน ด้วยปฤกษากันบ้างคาดใจกันบ้าง ขอยอมยกที่นี้ซึ่งได้ก่อคันขึ้นด้วยอิฐ มีหลุมที่ปักเสาศิลานิมิตในทิศทั้งแปดนี้ ให้เป็นส่วนตัดขาดจากพระราชอาณาเขต เป็นแขวงวิเศษเรียกว่าวิสุงคามสีมา มอบถวายแก่พระสงฆ์คณะธรรมยุติก

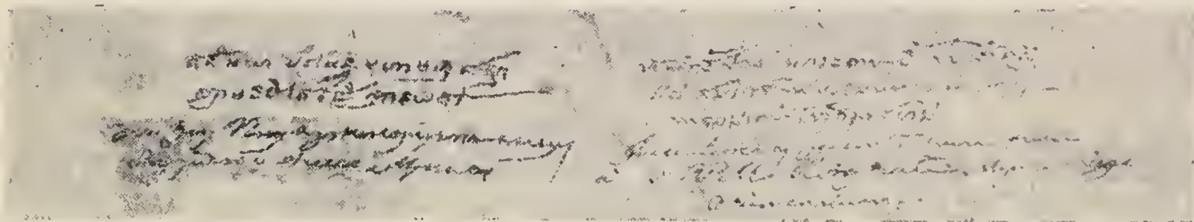
นิกายอันมีในทิศทั้ง ๔ อันมาแล้วก็ดี ยังไม่มาแล้วก็ดี เพื่อว่าในที่กำหนดไว้จะสร้างพระเจดีย์ แลที่ตั้งพระปฏิมากร เนื้อที่เท่าใด พระเจดีย์แลชุกระชีรอบจะได้ตั้งลง ที่เท่าใด ชุกระชีแท่นพระพุทธรูปจะได้ตั้งลง ที่เท่านั้นฯถวายเป็นพุทธบูชา แด่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคซึ่งเป็นพระบรมศาสดาอันเสด็จปรินิพพานแล้ว ที่นอกนั้นรอบคอบจังหวัดที่กำหนดแล้ว ขอยกให้เป็นที่อยู่ที่อาศัยประพฤติพรหมจรรย์แลประพฤติการพระพุทธศาสนา สั่งสอนศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยแลทำสังฆกรรมน้อยใหญ่ ตามวินัยกิจโดยสะดวกทุกประการ แต่ที่นี้คงขาดเป็นของพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกาย ผู้เป็นศิสสานุศิสศึกษาตามธรรมลัทธิซึ่ง ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ได้เริ่มได้ดำริได้ชำระตกแต่งตั้งตำราขึ้น แลท่านผู้มีปัญญาละเอียดได้ชำระตกแต่งต่อไปนั้นพวกเดียว ก็ผู้จะได้อยู่ได้บริโภคที่นี้ต่อไปนั้น ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ยอมให้อยู่แต่ท่านผู้ที่คนทั้งปวงรู้พร้อมกันว่าเป็นศิสศึกษาต่อไปจาก ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ฯ ไม่ยอมให้พระสงฆ์สามเณรพวกอื่นที่มิใช่ศิสสานุศิสศึกษาสืบไปแต่ ฯ ข้า ฯ นั้นเข้าอยู่เป็นเจ้าของเลย เป็นแต่ไปสู่มาหา หรืออาศัยในกำหนดวันเวลาตามน้ำใจยอมโดยชอบใจของพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายนั้นได้ ก็ถ้าพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายที่อยู่ในที่นี้ก็ดี ที่อื่นก็ดี กลับจิตรกลับใจกลับรีดลัทธิถืออย่างพระสงฆ์นิกายอื่นก็ดี เข้ารีดฝรั่งแลศาสนาอื่นก็ดีแล้ว ก็เป็นอันขาดหลุดจากเป็นเจ้าของที่นี้ จะอยู่ในที่นี้ไม่ได้ ก็ถ้าด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง พระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายสาบสูญสิ้นไม่มี

ในแผ่นดิน เมื่อนั้นที่อันนี้ จงตกเป็นของพระผู้มีพระภาคพระบรม-ศาสดาอรหังสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรินิพพานแล้วนั้นเถิด

ใครมีศรัทธาจะปฏิบัตินมัสการพระเจดีย์ ก็จงมาปฏิบัตินมัสการเถิด ใครจะใคร่จำศีลภาวนา ก็จงมาจำศีลภาวนตามควรแก่ความเลื่อมใสเทอญ ฯ เมื่อที่นี้เป็นของพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายดังนี้แล้ว ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ถ้ายังยืนยงคงชีพอยู่ก็จะอุตส่าห์สร้างทำพระเจดีย์ แลเรือนพระพุทธปฏิมากรแลโรงธรรมสภาแลกุฎีวิหารที่อยู่ของพระภิกษุสงฆ์แลที่ต่าง ๆ เป็นเครื่องประดับพระอารามทั้งปวง ไปตามกำลังจนบริบูรณ์ทุกอย่างเต็มตามประโยชน์ที่พระสงฆ์จะบริโภคอาศัย ได้ขนานนามไว้ว่า วัดราชประดิษฐสถิตธรรมยุต-ติการาม แต่ที่นี้ใกล้พระราชวัง ถ้าพระเจ้าแผ่นดินในอนาคตไม่โปรดจะต้องประสงค์ที่นี้ใช้ในราชการแผ่นดิน ก็ขอให้ซื้อที่อื่นเท่าที่นี้ หรือใหญ่กว่าที่นี้ ด้วยราคาเท่าที่นี้ ในที่ใกล้บ้านคนถือพระพุทธศาสนาไม่รังเกียจเกลียดชังพระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกาย พอเป็นที่ภิกขาจารได้แลไม่ใกล้เคียงชิดติดกับวัดอื่น เปลี่ยนก่อนจึงได้ ของอะไร ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ได้สร้างสถาปนาการลงไว้ในที่นี้ ก็ต้องสร้างใช้ให้ดีให้งามเหมือนกัน จึงควรจะเอาที่นี้เป็นที่หลวงใช้ในราชการได้ ถ้าจะโปรดให้เป็นวัดที่อยู่พระสงฆ์พวกอื่นเหล่าอื่นก็เหมือนกัน ขอรับประทานให้ซื้อที่ใช้สร้างวัดใช้ก่อน จึงจะเปลี่ยนให้พระสงฆ์พวกอื่นหมู่อื่นอยู่ได้ ถ้าไม่ได้ซื้อที่อื่นสร้างวัดใช้ ไล่พระสงฆ์คณะธรรมยุตติกนิกายของ ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้เสียเปล่า

พระสงฆ์พวกอื่นเข้ามาอยู่เป็นเจ้าของเอาอำนาจเจ้านายมาไล่เจ้าของเสีย ชิงเอา ก็จะเป็นปสัยหาวหารอทินนาทานไป ขอท่านผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินในอนาคต จงโปรดประพฤติตาม ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ซึ่งเป็นเจ้าของที่ทำวัดราชประดิษฐนี้ สั่งไว้จงทุกประการ จึงจะมีความเจริญสุข ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ได้แผ่ส่วนกุศลถวายแด่เทพดารักษาพระนครทั้งปวง แลได้ฝากวัดราช-ประดิษฐนี้ไว้แด่เทพดาให้รักษาอยู่แล้ว

ประกาศไว้วัน ๖ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีชวด ฉศก พระพุทธศาสนกาล ๒๔๐๗ พรรษา ศักราช ๑๒๒๖ เป็นปีที่ ๑๔ เป็นวันที่ ๔๙๔๕ ในราชกาลประจุบันนี้

สายพระราชหัตถ์

ลงพระบรมนามาภิไธย เป็นอักษรขอม อริยกะ ไทย อังกฤษ

อักษรขอมว่า

อิทํ มยา ปรเมนฺทมหามกุฏสฺมา

สฺยามวิชิเต รชฺชํ การยตา

อักษรไทยว่า

บันทัดทั้งปวงในกระดาษนี้เป็นสำคัญ

แต่สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม

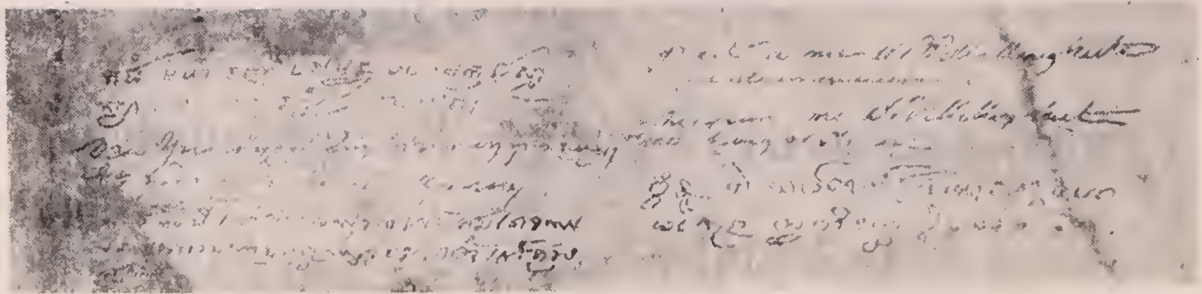
พระราชอุทิศถวายเสานิมิตสีมา

(จารึกศิลาตอนท้ายต่อไปนี้ที่เขียน ฯ ล ฯ ไว้ความเหมือนตอนต้น)

ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อเขียนไว้ในท้ายหนังสือนี้ ขอประกาศเผดียงว่า ที่ในภายในพระนคร ฯ ล ฯ ตามควรแก่ความเลื่อมใส เทอญ ฯ

จะว่าวัดสำหรับพระสงฆ์ทั้งแผ่นดินไม่ได้ แต่พัทธสีมานั้นตาม พระวินัยจริง ๆ จะผูกในบ้านก็ได้ ที่ของใคร ๆ ก็ได้ ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อ ในท้ายหนังสือนี้ ไม่มีสงสัยเลย ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงผูก พัทธสีมาในที่นี้ ด้วยปาสาณนิมิตคือเสาใหญ่ซึ่งปักไว้ในทิศทั้งแปดนี้ เถิด เสาทั้ง ๘ นั้น ฯ ข้า ฯ ผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ ขอถวายเสาศิลา ในทิศซึ่งปักไว้ในทิศทั้ง ๘ เพื่อจะให้เป็นนิมิตมหาพัทธสีมา แลอีกเสา สองต้นประกับกัน เพื่อจะให้เป็นสังเกตที่สวดสมมติในท่ามกลาง รวม ๑๐ ต้นนี้เป็นของพระสงฆ์ในคณะธรรมยุตติกนิกาย ประดับพระอาราม นี้ด้วย มอบถวายอีกพร้อมกับทั้งเสาศิลา ๑๐ ต้น ปักอยู่ในกลางสอง อยู่ในทิศทั้งแปดอีกแปด เพื่อจะให้เป็นนิมิตในทิศทั้งแปด แลเป็น สำคัญที่พระสงฆ์ยืนสวดผูกสีมาในท่ามกลางด้วย เพื่อจะได้สมมติสีมา ณ วัน ๖ ฯ ๗ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก พระพุทธศาสนกาล ๒๔๐๘ พรรษา
๑

ศักราช ๑๒๒๗ เป็นปีที่ ๑๕ หรือเป็นวันที่ ๕๑๔๐ ในราชกาลประจุบันนี้

ลายพระราชหัตถ์

ลงพระบรมนามาภิไธย เป็นอักษรขอม อริยกะ ไทย

อังกฤษ รามัญ

อักษรขอมว่า

อิทํ มยา รญฺญา ปรเมนฺทมหามกุฏสฺมา

สฺยามวิชิเต รชฺชํ การยตา

อักษรไทยว่า

หนังสือนี้ แต่ข้าพระพุทธเจ้า สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ

พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม

จารึกเสาศิลานิมิตสีมาวัดราชประดิษฐ์ ฯ

ภาษาบาลีและโคลง

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสาที่ ๑

ปุรตฺถิมาย ทิสาย สิมาย สมฺมตายิธ
ปฐมํ กิตฺติตํ นวมํ ฆเฏตฺวา ปฏิกิตฺติตํ
สิมายํ ราชปติฏฺฐ– วิหารสฺส สุภสฺสิธ
ฆนปาสาณถมฺโภยํ ปาการมชฺฌนิสฺสิโต
ปุรตฺถิมาย ทิสาย นิมิตฺตํ โหติ กิตฺติตํ
เยนาญฺเญหิ จีทิเสหิ นิมิตฺเตหิ สมนฺตโต
สิมา สมานสํวาสา สมฺมตา เอกุโปสถา
ธมฺมยุตฺติกสงฺเฆน ยถาปญฺญตฺติการินา
ยํ ปุญฺญํ ตสฺส สงฺฆสฺส ธมฺมยุตฺติกวาทิโน
ปรเมนฺทาธิราชสฺส สทฺธูปตฺถมฺภกสฺส จ
สมานุโมทนฺตุ เทวา สพฺเพปิ สฺยามรฏฺฐิกา
สทา รกฺขนฺตุวิมํ สิมํ สงฺฆํ สิมาสินมฺปิ จ
ยถายมาสมุหญฺญา สิมาสฺส เกน จายตึ
สิมาคโต สงฺโฆ จสฺส ธมฺเม ฐิโต นิรพฺพุโท
สทฺธูปตฺถมฺภกสฺสาสา ธมฺมิกา สิชฺฌตํ สทา

อยํ โข ราชปติฏฺฐ– วิหาโร ติฏฺฐติ จิรํ
อตฺถาย ธมฺมจารีนํ หิตาย จ สุขาย จ

เสาศิลาท่อนนี้ เป็นนิมิต สิมานา
ของวัดราชประดิษฐ์ ปักไว้
ท่ามกลางย่านด้านทิศ ตะวันออก นั้นนา
สงฆ์ท่านทักแล้วได้ ทักเข้าประจวบวง ฯ

สิมาไชยใช้ชื่อ โดยสม มตินา
ทวยราษฎรนิยม เรียกร้อง
บูชาเพื่ออุปสม– บทที่ นั้นแล
บางเหล่าเข้าจับต้อง ครูดเคล้าเอาไคล ฯ

เสาที่ ๒

ปุรตฺถิมายานุทิสาย สิมาย สมฺมตายิธ
ทติยํ ปาสาณถมฺภ– นิมิตฺตํ กิตฺติตํ อิทํ
สิมายํ ราชปติฏฺฐ-- วิหารสฺส สุภสฺสิธ

ฯ เป ฯ

อตฺถาย ธมฺมจารีนํ หิตาย จ สุขาย จ

เสาหินทิศท่อนนี้ เป็นนิมิต อีกนา
สถิตอยู่ยังอนุทิศ ออกใต้
ของวัดราชประดิษฐ์ เป็นที่ สองนา

นับระยะที่สองได้ เขตไว้เป็นสงฆ์ ฯ

เสาที่ ๓

ทกฺขิณายิธ ทิสาย สิมาย สมฺมตายิธ
ตติยํ ปาสาณถมฺภ- นิมิตฺตํ กิตฺติตํ อิทํ
สิมายํ ราชปติฏฺจ- วิหารสฺส สุภสฺสิธ

ฯ เป ฯ

อตฺถาย ธมฺมจารีนํ หิตาย จ สุขาย จ
เสาศิลากลางย่านใต้ ที่สาม เป็นนา
ของนิมิตสิมาตาม ท่านชี้
ตรงกลางคั่นวัดงาม เป็นส่วน พระนา
ในวัดราชประดิษฐ์นี้ ชอบรู้โดยสถาน ฯ

เสาที่ ๔

ทกฺขิณายานุทิสาย สิมาย สมฺมตายิธ
จตุตฺถํ ปาสาณถมฺภ- นิมิตฺตํ กิตฺติตํ อิทํ
สิมายํ ราชปติฏฺจ- วิหารสฺส สุภสฺสิธ

ฯ เป ฯ

อตฺถาย ธมฺมจารีนํ หิตาย จ สุขาย จ
เสามุมทิศตกใต้ เป็นสำ คัญนา
บอกเกษตรวัดแม่นยำ เพื่อรู้
การกำหนดสงฆ์ทำ เป็นที่ สี่แฮ
วัดราชประดิษฐ์กู้ เขตสิ้นเพียงมุม ฯ

เสาที่ ๕

ปจฺฉิมายิธ ทิสาย สิมาย สมฺมตายิธ
ปญฺจมํ ปาสาณถมฺภ- นิมิตฺตํ กิตฺติตํ อิทํ
สิมายํ ราชปติฏฺฐ- วิหารสฺส สุภสฺสิธ

ฯ เป ฯ

อตฺถาย ธมฺมจารีนํ หิตาย จ สุขาย จ
เสาระยะกลางด้าน ตะวันตก
เป็นที่ห้าหาหก ต่อเต้า
แสดงเขตซึ่งได้ยก เป็นส่วน สิมานา
ของวัดราชประดิษฐ์เจ้า แผ่นหล้าถวายสงฆ์ ฯ

เสาที่ ๖

ปจฺฉิมายานุทิสาย สิมาย สมฺมตายิธ
ฉฏฺฐมํ ปาสาณถมฺภ– นิมิตฺตํ กิตฺติตํ อิทํ
สิมายํ ราชปติฏฺฐ– วิหารสฺส สุภสฺสิธ
ฯ เป ฯ
อตฺถาย ธมฺมาจารีนํ หิตาย จ สุขาย จ
เสาที่หกปักไว้ ในมุม วัดนา
ข้างทิศตกเหนือคุม เขตไว้
ทางสามแพร่งร่วมประชุม ใกล้นิมิต คั่นนา
เขตวัดราชประดิษฐ์ได้ ประจักษ์แจ้งประชาชน ฯ

เสาที่ ๗

อุตฺตรายิธ ทิสาย สิมาย สมฺมตายิธ
สตฺตมํ ปาสาณถมฺภ– นิมิตฺตํ กิตฺติตํ อิทํ
สิมายํ ราชปติฏฺฐ– วิหารสฺส สุภสฺสิธ

ฯ เป ฯ

อตฺถาย ธมฺมจารีนํ หิตาย จ สุขาย จ
เสากลางที่เจ็ดท้าย กำแพง ในนา
เป็นนิมิตทิศเหนือแถลง บอกไว้

ว่าสิมาหนึ่งอย่าแคลง　　ใช่เกษตร สองแฮ
วัดราชประดิษฐ์ไท้　　ธิราชเจ้าอำนวย ฯ

เสาที่ ๘

อุตฺตรายานุทิสาย　　สิมาย สมฺมตายิธ
อฏฺฐมํ ปาสาณถมฺภ–　　นิมิตฺตํ กิตฺติตํ อิทํ
สิมายํ ราชปติฏฺฐ–　　วิหารสฺส สุภสฺสิธ

ฯ เป ฯ

อตฺถาย ธมฺมจารีนํ　　หิตาย จ สุขาย จ
เสานิมิตที่แปดข้าง　　ออกเหนือ
ติดเขตรั้ววัดซึ่งเหลือ　　ยกไว้
สิมาห่อนปนเจือ　　กับที่
วัดราชประดิษฐ์ไท้　　ธิราชเจ้าอำนวย ฯ

เสากลาง

สิมาย สงฺฆนิธ สมฺมตาย
โรหามวิตฺถารปมาณมชฺเฌ
ปาสาณถมฺโภ ฆนเสลภูโต

อุสฺสาปี่โต สมฺมติจานทสฺสี
ยสฺเสว หาสนฺนจิโต วิยตฺโต
สงฺฆมฺหิ เอโก พลวนฺตภิกฺขุ
ทิสาสุ สพฺพาสุปี่ อฏฺฐเสฺวว
นิมิตฺตถมฺเภ อนุกิตฺตยิตฺวา
สงฺฆานุโค สมฺมติกมฺมวาจา
สาเวสิ สมฺมาว ยถาตฺถการี
ยํ ปุญฺญํ ตสฺส สงฺฆสฺส ธมฺมยุตฺติกวาทิโน

ฯ เปฯ

อตฺถาย ธมฺมจารีนํ หิตาย จ สุขาย จ ฯ

วัดราชประดิษฐ์นี้ ราชประดิษ ฐานแฮ
นานเก่าไม่เอาติด เรียกร้อง
ลดหย่อนรวมให้ผิด ชื่อเก่า น้อยนา
ตามยศชื่อย่อมพ้อง เช่นใช้ทุกเมือง ฯ
วัดราชประดิษฐ์นี้ เป็นของ
สงฆ์เหล่าธรรมยุติครอง จึ่งได้
สงฆ์เหล่าอื่นอย่าปอง มาอยู่ เลยนา
สมเด็จมกุฎราชไท้ สั่งไว้แม่นยำ ฯ
พัทธสีมาวัดนี้ รวบรัด
ผูกรอบครอบทั้งวัด หมดสิ้น

เสานิมิตแสดงชัด ทั้งแปด ทิศนา
มีเขตวัดเป็นชั้น แยกข้างบุรพา ฯ
ภายในเสานิมิตล้อม ทั้งปวง นั้นนา
เป็นเขตสิมาหลวง ทั่วนั้น
ไม่มีช่องแหวะกลวง เปนเขต เสรจเลย
เว้นแต่วงชานชั้น ฝ่ายด้านประจิม ฯ
สังฆกรรมทำได้ทั่ว ทั้งวัด นี้นา
แต่ว่าจำปฏิบัติ ถี่ถ้วน
ชุมนุมภิกษุบรรสัท ให้หมด เจียวนา
ทวารทั่วทุกทิศล้วน ปิดแล้วจึงกระทำ ฯ

คำแปล
พระราชนิพนธ์ภาษาบาลี
จารึกเสาศิลานิมิต
วัดราชประดิษฐ ฯ

เสาที่ ๑

เสาศิลานิมิตในทิศบูรพาแห่งสีมาอันสงฆ์สมมตแล้วในที่นี้ สงฆ์ทักเป็นนิมิตแรกแล้วกลับทักเชื่อมเป็นที่ ๙ อีก

เสาศิลาทึบต้นนี้ปักไว้ที่ย่านกลางกำแพง ในสีมาแห่งวัดราชประดิษฐ ฯ อันงามนี้ เป็นนิมิตในทิศบูรพาที่สงฆ์ทักแล้ว สีมาอันสงฆ์ธรรมยุติกนิกายผู้ทำตามพระพุทธบัญญัติได้สมมตแล้ว ให้เป็นแดนมีสังวาสเสมอกัน มีอุโบสถเดียวกัน ด้วยนิมิตไรเล่า และด้วยนิมิตอย่างเดียวกันนี้อื่นอีกโดยรอบ

บุญอันใดของสงฆ์ธรรมยุติกวาทีนั้นก็ดี บุญอันใดของสมเด็จพระปรเมนทราธิราชผู้ทรงอุปถัมภ์ด้วยพระราชศรัทธาก็ดี ขอเทวดาผู้รักษากรุงสยามทั้งปวง จงพร้อมใจกันอนุโมทนาบุญนั้นเถิด และขอจงช่วยคุ้มครองรักษาสีมานี้ อีกทั้งสงฆ์ผู้นั่งประชุมกันในสีมานี้ด้วย โดยอย่าให้ใคร ๆ ถอนสีมานี้ได้ในกาลต่อไป อนึ่ง สงฆ์ที่อยู่ในสีมานี้ก็พึงเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมหาเสนียดจัญไรมิได้ พระราชประสงค์อันชอบธรรมของสมเด็จพระปรเมนทราธิราชผู้ทรงอุปถัมภ์ด้วยพระราชศรัทธาเล่า ก็จงสำเร็จทุกเมื่อ ขอวัดราชประดิษฐ ฯ นี้ จงสถิตอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อ

เกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่บุคคลทั้งหลายผู้ประพฤติธรรม ตลอดกาลนานเทอญ

เสาที่ ๒

เสาศิลานิมิตต้นนี้ เป็นนิมิตในทิศอาคเนย์แห่งสีมาอันสงฆ์สมมตแล้วในที่นี้ สงฆ์ทักแล้วเป็นนิมิตที่ ๒

ฯลฯ

ขอวัดราชประดิษฐ ฯ นี้ จงสถิตอยู่เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่บุคคลทั้งหลายผู้ประพฤติธรรมตลอดกาลนานเทอญ

เสาที่ ๓

เสาศิลานิมิตต้นนี้ เป็นนิมิตในทิศทักษิณนี้ แห่งสีมาอันสงฆ์สมมตแล้วในที่นี้ สงฆ์ทักแล้วเป็นนิมิตที่ ๓

ฯลฯ

ขอวัดราชประดิษฐ ฯ นี้ จงสถิตอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุข แก่บุคคลทั้งหลายผู้ประพฤติธรรมตลอดกาลนานเทอญ

เสาที่ ๔

เสาศิลานิมิตต้นนี้ เป็นนิมิตในทิศหรดี แห่งสีมาอันสงฆ์สมมต แล้วในที่นี้ สงฆ์ทักแล้วเป็นนิมิตที่ ๔

ฯลฯ

ขอวัดราชประดิษฐฯ นี้ จงสถิตอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุข แก่บุคคลทั้งหลายผู้ประพฤติธรรมตลอดกาลนานเทอญ

เสาที่ ๕

เสาศิลานิมิตต้นนี้ เป็นนิมิตในทิศปัศจิมนี้ แห่งสีมาอันสงฆ์สมมต แล้วในที่นี้ สงฆ์ทักแล้วเป็นนิมิตที่ ๕

ฯลฯ

ขอวัดราชประดิษฐฯ นี้ จงสถิตอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุข แก่บุคคลทั้งหลายผู้ประพฤติธรรมตลอดกาลนานเทอญ

เสาที่ ๖

เสาศิลานิมิตต้นนี้เป็นนิมิตในทิศพายัพแห่งสีมาอันสงฆ์สมมตแล้วในที่นี้ สงฆ์ทักแล้วเป็นนิมิตที่ ๖

ฯลฯ

ขอวัดราชประดิษฐฯ นี้ จงสถิตอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุข แก่บุคคลทั้งหลายผู้ประพฤติธรรมตลอดกาลนานเทอญ

เสาที่ ๗

เสาศิลานิมิตต้นนี้ เป็นนิมิตในทิศอุดรนี้ แห่งสีมาอันสงฆ์สมมตแล้วในที่นี้ สงฆ์ทักแล้วเป็นนิมิตที่ ๗

ฯลฯ

ขอวัดราชประดิษฐฯ นี้ จงสถิตอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุข แก่บุคคลทั้งหลายผู้ประพฤติธรรมตลอดกาลนานเทอญ

เสาที่ ๘

เสาศิลานิมิตต้นนี้ เป็นนิมิตในทิศอิสาณ แห่งสีมาอันสงฆ์สมมตแล้วในที่นี้ สงฆ์ทักแล้วเป็นนิมิตที่ ๘

ฯลฯ

ขอวัดราชประดิษฐฯ นี้ จงสถิตอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุข แก่บุคคลทั้งหลายผู้ประพฤติธรรมตลอดกาลนานเทอญ

เสากลาง

เสาศิลาเป็นหินทึบ โปรดให้ปักไว้ในท่ามกลางที่อันได้ประมาณ

ทั้งด้านยืนและด้านกว้างแห่งสีมาอันสงฆ์สมมตแล้วในที่นี้ แสดงที่สวดสมมติ ซึ่งภิกษุผู้ฉลาดสามารถรูปหนึ่งในสงฆ์ ยืนอยู่ในที่ใกล้แห่งเสาศิลาต้นไรเล่า ทักเสานิมิตในทิศทั่วทั้ง ๘ โดยลำดับแล้ว เป็นผู้อยู่ในสงฆ์ ทำตามอรรถ (คือตามพระพุทธบัญญัติ) สวดกรรมวาจาสมมติโดยถูกต้องแล้ว

บุญอันใดของสงฆ์ธรรมยุติกวาทีนั้นก็ดี ฯ ล ฯ ขอวัดราชประดิษฐฯ นี้ จงสถิตอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุข แก่บุคคลทั้งหลายผู้ประพฤติธรรมตลอดกาลนานเทอญ

คาถาพระราชนิพนธ์

พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา

คำนำ

คาถาพระราชนิพนธ์ พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดานี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ทรงเริ่มรวบรวมสำเนาและโปรดให้แปลไว้ แต่ยังไม่ได้บริบูรณ์ครบทุกพระองค์ จึงยังมิได้โปรดให้พิมพ์ ประทานฉบับไว้ในหอพระสมุด ฯ ให้รวบรวมต่อมา สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าโปรดให้พิมพ์ขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิสโมสร โปรดให้พิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ก็พิมพ์เท่าที่รวบรวมได้ ยังหาครบทุกพระองค์ไม่ มาคราวนี้ เจ้าหน้าที่มหามกุฏราชวิทยาลัยได้พบลายพระราชหัตถ์พระราชทานพระนามสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งยังไม่พบมาก่อน เป็นบัตรสองขา อยู่ในกองพิพิธภัณฑ์สมบัติในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ จึงให้ถ่ายทำแม่พิมพ์รวมพิมพ์เพิ่มขึ้น เพื่อให้ปรากฏว่าบัตรพระราชทานพระนามนั้นเป็นอย่างไรด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตรัสชี้แจงไว้ในคำนำเมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๒ ว่า "พระราชนิพนธ์ที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ เมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา เมื่อเวลาสมโภชเดือน ทรงเขียนเป็นลายพระราชหัตถเลขา ในชั้นแรกเป็นแต่พระราชทานพระนาม และพระราชทานพระพรเป็นภาษาไทยเป็นพื้น ต่อมาในชั้นหลังทรงพระราชนิพนธ์คาถาภาษามคธพระราชทานพระพรต่าง ๆ กัน ทรง

เขียนพระราชหัตถเลขาเป็นอักษรอริยกะพระราชทาน กับพระราชหัตถ-เลขาอักษรไทย ซึ่งพระราชทานพระนามและพระราชทานพระพรเป็นคู่กัน"

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๓ นี้ ได้ให้ น. อ. เมฆ อำไพจริต ป. ธ. ๙ ตรวจชำระฉบับและแปลขึ้นใหม่ทั้งหมด เป็นอีกสำนวนหนึ่ง

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

สารบัญ

พระนามพระราชโอรสธิดา

ในสมุดนี้

๑๘. พระองค์เจ้าสุขุมาลมารศรี สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี

๑๙. พระองค์เจ้านารีรัตนา

๒๐. พระองค์เจ้าไชยานุชิต กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป

๒๑. พระองค์เจ้าบัญจบเบญจมา

๒๒. พระองค์เจ้าวรวรรณากร กรมพระนราธิปประพันธพงศ์

๒๓. พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๒๔. พระองค์เจ้านงคราญอุดมดี

๒๕. พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์

๒๖. พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา สมเด็จพระศรีสวรินทิรา ฯ พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

๒๗. พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

๒๘. พระองค์เจ้าจิตรเจริญ สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

๒๙. พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์

๓๐. พระองค์เจ้ากัญจนากร

๓๑. พระองค์เจ้าบุษบัณบัวผัน

๓๒. พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี สมเด็จพระศรีพัชรินทรา ฯ บรมราชินีนาถ

๓๓. พระองค์เจ้าแขไขดวง

๓๔. พระองค์เจ้านภาพรประภา กรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎกุลินี

๓๕. พระองค์เจ้าประสานศรีใส

๓๖. พระองค์เจ้าประพาฬรัศมี

๓๗. พระองค์เจ้าเสาวภาคยพรรณ

๓๘. พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี

๓๙. พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ สมเด็จกรมพระสวัสดิวัตนวิศิษฎ์

๔๐. พระองค์เจ้าชยันตมงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

๔๑. พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์

๔๒. พระองค์เจ้าประไภยศรีสอาด

คาถาพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔

กรมหลวงพิชิตปรีชากร

พระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าคัคณางค-ยุคลสกลศุภลักษณ์ พยัคฆนาม จงเจริญชนมายุ สุข พล ปฏิภาณ ทุกประการ เทอญ

พระนามพระราชทาน ณ วัน ๕ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก
๕

คาถาพระราชทานพระนาม

คคณางฺคยุคโลยํ สุขิโต โหตุ กุมารโก
ทีฆายุโก จิรญฺชีวี ชินาตุ สพฺพสตฺตเว
อยมฺปิ ราชกุมาโร อโรโค นิรุปทฺทโว
โหตุ วุฑฺฒิญฺจ ปปฺโปตุ วิภเว กุลสนฺตเก

คำแปลคาถา

กุมารชื่อ "คัคณางคยุคล" นี้ จงเป็นสุข อายุยืนอยู่นาน จงชนะศัตรูทั้งปวง อนึ่ง ราชกุมารนี้ รงเป็นผู้ไม่มีโรคไร้อุปัทวะ ถึงซึ่งความเจริญในสมบัติอันเป็นของตระกูล เทอญ

เจ้าฟ้ากรมขุนขัตติยกัลยา

ให้พระนามพระเจ้าลูกเธอหญิง ในหม่อมเจ้าพรรณรายว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากรรณกาแก้ว จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ในนามวรรคบริวารวันนี้ทุกประการ เทอญ

พระราชทาน ณ วัน ๕ ๆ ๓ ๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขินีว อยํ โหตุ　　โสภา ราชกุมาริกา
ทีฆายุกา อโรคี จ　　ลาภินี จ ยสสฺสินี

คำแปลคาถา

ราชกุมาริกาผู้งดงามนี้ จงเป็นผู้มีความสุข อายุยืน ไม่มีโรค มีลาภ และมีอิสริยยศ เทอญ

กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

พระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสุขสวัสดี อัชนาม จงมีความวัฒนาการ ด้วยชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สมบัติสมบูรณ์ทุกประการ เทอญ

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขโสตฺถิกุมาโรยํ สพฺพทา สุขวฑฺฒโน
ชาตกาลาว ปฏฺฐาย ราชลาภปฺปวฑฺฒโน
ทีฆายุโก สุขี โหตุ อโรโค วุฑฺฒิวฑฺฒโน
อนนฺตราโย ชินาตุ สพฺเพปิ สตฺตโว สทา
เปติกํ มาติกญฺจาปิ ลภตํ วิภวํ สุขํ
มา โหตฺวสฺส โกจิเทว อนฺตราโย กทาจิปิ
สกลสฺสาปิ โลกสฺส ปมาณํ รกฺขตํว นํ

คำแปลคาถา

กุมารชื่อ "สุขสวัสดี" นี้ จงเป็นผู้เจริญสุขทุกเมื่อ ตั้งแต่เกิดไปทีเดียว จงร่ำรวยด้วยราชลาภ อายุยืน อยู่สบายไม่มีโรค เพิ่มพูนวุฒิยิ่งขึ้นไม่มีอะไรข้องขัด จงชนะศัตรูทั้งปวงตลอดไป จงได้รับสมบัติทั้งของฝ่ายบิดาและของฝ่ายมารดาโดยสะดวก อันตรายอะไร ๆ อย่าได้มีแก่กุมารนี้ไม่ว่าในกาลไหน ๆ ขอสิ่งที่เป็นประมาณ (คือเที่ยงแท้)* แห่งสกลโลก จงช่วยรักษากุมารนี้ด้วยเทอญ

---

* ในอภิธานัปปทีปิกา กล่าวอรรถแห่งปมาณศัพท์ไว้ ๗ อย่างดังนี้

ปมาณํ เหตุสตฺเถสุ มาเณ จ สจฺจวาทินิ
ปมาตริ จ นิจฺจสฺมึ มริยาทายมุจฺจเต

ปมาณศัพท์เป็นไปในอรรถ คือ ๑. เหตุ ๒. ศาสตร์ ๓. เครื่องนับ ๔. คนพูดจริง ๕. ผู้ต้นกำเนิด ๖. สิ่งที่เที่ยงแท้ ๗. เขตแดน

กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์

สมเด็จพระปรมินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม พระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าทวีถวัลยลาภ นาคนาม จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพสวัสดิ์ทุกประการเทอญ

พระราชทาน ณ วัน ๖ ๑๓ ๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก

คาถาพระราชทานพระนาม

ทวิสมฺปตฺติลาโภโวฺห กุมาโรยํ สุชาติโก
พฺราหฺมญฺญา กจฺฉิชาโตปิ เสฏฺโฐว ราชปุตฺตโก
ทีฆายุโก ยสสฺสี จ เตชวา ปริวารวา
ลาภี โสณฺณหิรญฺญานํ กาเล กาเล ปุนปฺปุนํ
ชินาตุ อรโย สพฺเพ ปิตุโน จตฺตโนปิ จ
อนนฺตราโย สพฺพตฺถ สุขี เสรี สยํวสี
ปติฏฺฐา โหตุ สพฺเพสํ ญาตีนํ อตฺถกามินํ
ชนกสฺส ปิตุโนว ลภตํ รกฺขิตุํ ยสํ
พุทฺธาทิอานุภาเวน เทวา รกฺขนฺตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

กุมารชื่อ "ทวีถวัลยลาภ" นี้ เป็นผู้มีกำเนิดดี เกิดในท้องของมารดาเชื้อพราหมณ์ เป็นราชบุตรประเสริฐแท้ จงเป็นสุข ไม่มีโรค

ไร้อุปัทวะทุกเมื่อ อายุยืน มีอิสริยยศ มีเดชมีบริวาร ได้ทองเงินตามคราวเนือง ๆ ไป จงชนะศัตรูทั้งหลายทั้งของบิดาและของตนได้สิ้นไม่มีอะไรขัดขวาง จงเป็นสุขเสรีมีอำนาจในตน เป็นที่พึ่งแก่ญาติทั้งปวงบรรดาที่หวังดีแก่ตน จงสามารถรักษาเกียรติยศของบิดาบังเกิดเกล้าไว้จงได้ ด้วยอานุภาพพระพุทธาทิรัตนตรัย ขอเทวดาทั้งหลายจงรักษากุมารนี้ทุกเมื่อเทอญ

กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ นาคนาม จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศรีสวัสดิ์ ทุกประการเทอญ

คาถาพระราชทานพระนาม

มหาโสณฺณปิณฺฑิราสิ เอวนฺนาโมว อตฺถโต
โหเตฺววายํ สุกุมาโร มหาสุวณฺณลาภโต
อโรโค สุขิโต โหตุ ทีฆายุโก อโกปิโย
สทา ลาภี ยสสฺสี จ รกฺขตํ ปิตุโน ยสํ
สพฺเพหิ สามตฺถิเยหิ ปโหตุ อภิรกฺขิตุํ
ยาวชีวํ ปิตุ กิจฺจํ ลภตํ กุลสนฺตกํ

คำแปลคาถา

ขอกุมารดีงามนี้จงมีนามโดยความหมายว่า "ทองกองก้อนใหญ่" ดังนี้เถิด เพราะ (ประจวบคราว) ได้ทองแท่งใหญ่ จงเป็นผู้ไม่มีโรค อยู่เป็นสุข อายุยืน ไม่มีใครทำอันตรายได้ จงมีลาภมีอิสริยยศ รักษาเกียรติยศของบิดาไว้ทุกเมื่อ จงอาจที่จะรักษากิจการของบิดาไว้ได้ ด้วยความสามารถทุกประการจนตลอดชีวิต จงได้ทรัพย์สมบัติของตระกูลเทอญ

กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอขนานนามกุมารซึ่งประสูติ ณ วัน ๒ ฯ ๙ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศกนี้ว่า
๒
พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภาคย์ พยัคฆนาม จงเจริญ อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ตระปะ เดช ศรีสวัสดิ์เทอญ

ขนานนาม ณ วัน ๕ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก เป็นปีที่ ๖
๔
ในรัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

เขมสนฺตโสภโคฺยติ เอวณฺหิ กตนามโก
กุมาโรยํ มยา รญฺญา ชาโต ทีฆายุโก สุขี
โหตุ สทา มหาเตโช มหาปญฺโญ มหพฺพโล
มหทฺธโน สิริมา จ สมฺมาว วฑฺฒตํ สุขํ
อสโยฺห สพฺพสตฺตูหิ อปาโป อญฺญการโก
ลภตํ ปติฏฺฐาเปตุํ กุลํ สุขมฺหิ เปติกํ

คำแปลคาถา

ขอกุมารผู้เกิดแล้ว มีนามอันเราผู้เป็นพระราชาขนานแล้วดังนี้ ว่า "เกษมสันต์โสภาคย์" นี้ จงเป็นผู้อายุยืน มีความสุข มีอำนาจ มาก มีปัญญามาก มีกำลังมาก มีทรัพย์มาก และมีสิริทุกเมื่อ ขอจง

เจริญโดยสะดวกแต่โดยชอบ จงเป็นผู้ที่ศัตรูทั้งปวงข่มมิได้ ไม่กลายเป็นคนชั่ว จงทำการช่วยเหลือคนอื่น สามารถยังตระกูลของบิดาให้ตั้งอยู่ในความสุขจงได้เทอญ

กรมหมื่นราชศักดิสโมสร

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม พระราชทานพระนามพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าชาย ซึ่งประสูต ณ วัน ๒ ๖ฯ ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศกนี้ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากมลาสน์-เลอสรร พยัคฆนาม จงเจริญเบญจพิธพร ทฤฆายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ทุกประการเทอญ

พระราชทาน ณ วัน ๕ ฯ๗ ๑ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก๖

คาถาพระราชทานพระนาม

สพฺพทา สุขิโต โหตุ ทีฆายุโก อนามโย
กุมาโร โหตุ นาเมน กมลาสนนิมฺมิโต

จะเรียกว่าพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากมลาสน์มฤมิต ก็ตามเทอญ

อโรโค จ จิรญฺชีวี สพฺพตฺถ สุขวฑฺฒโน
สมฺปตฺยา ปริวาเรน ยเสน จาภิวฑฺฒตุ
มาตาปิตูนํ หทยานี กมลาสนนิมฺมิโต
ปูเรเตฺววายํ กุมาโร ปตฺโต วุฑฺฒึ ตถา ตถา
สีลวา ปาปเชคุจฺฉี สพฺพทาว อนีติโย
ลภตํ จ ตถารูปี อานุภาวํ ตโต ตโต
ยถา อยํ สมฺมารกฺโข กุลวํสํ อหาปิตํ
หาปิยมานมฺปิ เนตุ วุฑฺฒึ ปุนปิ อายตึ
อนนฺตราโย สพฺพตฺถ อาสาปสิทฺธิสาธโก

โหตุ พุทฺธาทิวตฺถุสฺส อานุภาเวน สพฺพทา

ส. พ. ป. ม. มงกุฎ

ราชสยามินทร

คำแปลคาถา

ขอกุมารมีนามว่า 'กมลาสน์เลอสรร' จงถึงซึ่งความสุขทุกเมื่อ อายุยืนไม่เจ็บไข้ไร้โรคอยู่ไปนาน เพิ่มพูนความสุขทุกสถาน เจริญยิ่งด้วยสมบัติด้วยบริวาร และด้วยอิสริยยศ ขอกุมารกมลาสน์เลอสรรนี้จงยังหฤทัยของมารดาบิดาให้เต็ม จงได้บรรลุวุฒิด้วยประการนั้น ๆ เป็นคนมีศีลเกลียดบาป ปราศจากเสนียดในกาลทั้งปวง และจงได้อานุภาพแต่วัตถุที่เที่ยงแท้นั้น ๆ ให้กุมารผู้ได้รับการประคบประหงมอย่างดีนี้จะไม่ทำวงศ์ตระกูลให้เสื่อม แม้นตระกูลวงศ์จะเสื่อมก็จงนำให้เจริญต่อไปอีกได้ ด้วยอานุภาพแห่งที่พึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ขอกุมารนี้จงเป็นผู้หาอันตรายมิได้ สามารถยังประสิทธิภาพแห่งความหวังให้สำเร็จทุกสถานเทอญ

พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอขนานตั้งนามราชกุมารผู้บุตรองค์นี้ ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอุณากรรณ อีกอย่างหนึ่งว่า อนันตนรไชย ครุฑนาม ขอจงได้มีความเจริญชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพสวัสดิ์สุขทุกประการ เป็นที่พึ่งแก่เกียรติยศของบิดามารดาเทอญ

พระราชทานพระนาม ณ วัน ๑ ๗ ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ยังเป็นอัฐศก ปีที่ ๖ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

อุณฺณากณฺณานนฺตนร--	ชโยติ กตนามโก
ชาโต ราชกุมาโรยํ	ปูเรนฺโต ปิตุ ปตฺถนํ
สุขี ทีฆายุโก โหตุ	อโรโค นิรุปทฺทโว
มหานุภาโว จ โหตุ	มหทฺธโน มหายโส
ยถา จ ปิตุโน ฉนฺโท	ตถา รกฺขตุ มาตรํ
ยถา จิรํ สิสฺสมาตา	ปุตฺตานุภาวสํวุธา
อญฺเญปิ อนติกฺกมญฺญา	จเปตฺวา ปิตรํ สกํ
ปจฺจตฺถิเก อนนฺเตปิ	ชินาตุ สพฺพทาว โส

คำแปลคาถา

ราชกุมารผู้เกิดมา สมความปรารถนาของบิดานี้ มีนามอันเราตั้งให้ว่า "อุณากรรณอนันตนรชัย" จงเป็นผู้มีความสุข อายุยืน หาโรคมิได้ ไม่มีอุปัทวะ จงเป็นผู้มีอานุภาพมาก มีทรัพย์มียศใหญ่ และ

จงรักษามารดาของตนให้ได้อย่างความพอใจของบิดา ให้มารดาผู้เลี้ยงรักษาตนมานาน ได้เจริญด้วยอานุภาพของบุตร นอกจากบิดาของตนแล้ว แม้ชายอื่นก็อย่าให้ล่วงเกินได้ ขอราชกุมารองค์นั้น จงชนะข้าศึกเป็นอนันต์ทุกเมื่อเทอญ

กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขี โหตุ กุมาโรยํ ธาเรนฺโต อวฺหยํ อิทํ
เขมสฺสิริสุภโยโค อิติ ทินฺนํ สุนามโต
อฑฺโฒ มหทฺธโน โหตุ มหาโภโค สุวฑฺฒโน
ทีฆายุโก อโรโค จ ยสสฺสี ปริวารวา
ชิเนตุ อานุภาเวน สพฺเพ ปจฺจตฺถิเก สทา
อสโยฺห สพฺพสตฺตูหิ มหิทฺธิโก สุโรปี จ
ยํ ยํ อิจฺฉิตํ ปิตรา สพฺพํ อสฺมึ สมิชฺฌตุ
ยถา โส สมฺมา รกฺเขยฺย สกสฺส ปิตุโน ยสํ

คำแปลคาถา

ขอกุมารผู้ทรงนามอันเราผู้บิดาตั้งให้อย่างดีว่า "เกษมศรีสุภโยค" นี้ จงเป็นผู้มีความสุขมั่งคั่งเจริญรุ่งเรืองมีทรัพย์สมบัติมาก อายุยืน หาโรคมิได้ มีอิสริยยศ บริวารยศ มีอานุภาพปราบศัตรูทั้งปวงได้ทุกเมื่อ เป็นผู้เก่งกล้า ศัตรูทั้งปวงไม่อาจข่มได้ สิ่งใด ๆ ที่บิดาปรารถนาขอสิ่งนั้น ๆ จงสำเร็จในกุมารนี้ทุกประการ ให้กุมารนั้นสามารถรักษาเกียรติยศของบิดาตนไว้อย่างดี เทอญ

พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรชายซึ่งประสูติวัน ๒ ฯ ๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก นั้นว่า
๑๓
พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ พยัคฆนาม จงเจริญด้วยชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาน สรรพสิริสวัสดิ พัฒนมงคล ทุกประการเทอญ

ตั้งนามไว้แต่วัน ๕ ฯ๗ ๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๙๑ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

กาพฺยกนกรตน— นาโม โหตุ อยํ สุโต
มเมว ปิตุภูตสฺส อนุชาโต สุชาติมา
สุขี ทีฆายุโก โหตุ อโรโค เตชสา ยุโต
อทฺโธ มหทฺธโน โหตุ อเวกลฺโล สทา อปิ
วํสานุรกฺขี จ โหตุ รกฺขตํ เปติกํ กุลํ
มาตรญฺจ สกํ รกฺเขยฺย อนญฺญสฺเสว สา สทา
สเจ ปน อคารสฺมา ปพฺพชฺเชยฺยานคาริยํ
วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ ปปฺโปตุ พุทฺธสาสเน

คำแปลคาถา

ขอบุตรชายผู้มีกำเนิดดี เป็นอนุชาตบุตรของเราผู้เป็นบิดานี้ จงมีนามว่า "กาพย์กนกรัตน" ขอบุตรผู้นี้จงมีความสุข อายุยืน ปราศจากโรค ประกอบด้วยเดช มั่งคั่งมีทรัพย์มากไม่ขาดแคลนทุกเมื่อ จงเป็นผู้ตามรักษาเชื้อวงศ์ รักษาตระกูลของบิดาไว้ด้วย พึงรักษามารดาของตนไว้อย่าให้เป็นของชายอื่นตลอดไปด้วย แต่ถ้าบุตรผู้นี้จะพึงออกจากเรือนบวชเป็นอนคาริยะไซร้ ก็ขอจงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระพุทธศาสนาเทอญ

สมเด็จ ฯ กรมพระยาเทววงศวโรปการ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามกรบุตรชาย ซึ่งประสูติ ณ วัน ๗ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก
๗
นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์ นาคนาม จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพศรีสวัสดิสุขทุกประการเทอญ

ตั้งนามมา ณ วัน ๕ ฯ ๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่
๓
๒๗๙๕ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

เทวญฺญโรทยวํโส	อิติ เสฏฺฐาภิเธยฺยโต
นามํ โหตุ กุมารสฺส	อิมสฺเสว ปิยสฺส เม
รตนตฺตยเตเชน	มยฺหญฺจ ปุญฺญเตชสา
อยํ ทีฆายุโก โหตุ	กุมาโร มม ปุตฺตโก
อโรโค สุขิโต อทฺโธ	ยสวา ปริวารวา
สมนฺนาคโต จ โหตุ	ตถารูเปน เตชสา
ยถา สกํ จ รกฺเขยฺย	มาตรํ อญฺญโปสโต
กุลญฺจ อนุรกฺเขยฺย	เปติกมฺปิ อนาคเต

สิทฺธิ อสฺตุ

คำแปลคาถา

นามจงมีแก่กุมารที่รักของเรานี้ โดยอภิไธยอันประเสริฐกว่า "เทวัญอุทัยวงศ์" ด้วยเดชแห่งพระรัตนตรัย และด้วยเดชแห่งบุญ

ของเราด้วย ขอกุมารบุตรของเรานี้ จงมีอายุยืนปราศจากโรคมีความสุขมั่งคั่ง มีอิสริยยศ บริวารยศ จงเป็นผู้ประกอบด้วยอำนาจ อาจป้องกันมารดาของตนจากชายอื่นได้ด้วย พึงตามรักษาตระกูลของบิดาให้ยั่งยืนไปภายหน้าด้วยเทอญ

ขอความสำเร็จจงมี

พระองค์เจ้าหญิงอรไทยเทพกัญญา

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอตั้งนามบุตรีซึ่งเกิดในวัน เป็นวัน ๑ ฯ ๗ ๑๐ ค่ำ ปีมะแม เอกศก นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา วรรคบริวารอาทิ วรรคเดชอันตอักษร จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สิริสมบัติ สุขทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมา ณ วัน ๕ ฯ ๙ ๑๑ ค่ำ ปีมะแม เอกศก

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขินี จ อโรคา จ สพฺพทา นิรุปทฺทวา
อยํ มม ธีตา โหตุ มหาชเนน ปูชิตา
อุทยฺยเทวกญฺญาติ ลทฺธนามา สุทาริกา
สทา อเวกลา โหตุ จิรญฺจ ชีวิตํ ภุสํ

คำแปลคาถา

ขอทาริกาผู้มีกำเนิดดี มีนามว่า "อรไทยเทพกัญญา" ผู้ธิดาของเรานี้ จงมีความสุขปราศจากโรคไร้อุปัทวะ อันมหาชนนับถือบูชาในกาลทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่ขาดแคลน และดำรงชีพอยู่ยิ่งยืนนาน เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงบุษบงก์เบิกบาน

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรหญิงซึ่งสำลีเป็นมารดา คลอดในวัน ๕ ๑๐ ๔ ค่ำ ปีมะแมเอกศก เวลา ๔ ทุ่มนั้น ให้มีนามว่า "พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบุษบงก์เบิกบาน" วรรคบริวารมูลนามในอาทยันตอักษร ขอจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ และความสุขสวัสดิ์ ศรีศุภผลสมบัติและอาโรคยคุณทุกประการ เทอญ

ตั้งนาม ณ วัน ๑ ๑๑ ๕ ค่ำ ปีวอกยังเป็นเอกศกเป็นวันที่ ๓๒๔๕ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

ปุสปงฺควิกาสาติ กตนามา กุมาริกา
ปิยา มนาปา ธีตา เม ชาตา อยํ สมาลิยา
อโรคา สุขินี โหตุ ฑีฆายุกา มหทฺธนา
รกฺขตํ กุลธมฺมญฺจ ปิตรํ มาตรมฺปิ จ

คำแปลคาถา

กุมาริกา ผู้มีนามอันเราตั้งให้ว่า "บุษบงก์เบิกบาน" ซึ่งเกิดแต่สำลี เป็นธิดาที่รักที่เจริญใจของเรานี้ จงเป็นผู้ไม่มีโรค มีความสุข อายุยืน มีทรัพย์มาก จงรักษากุลธรรม อีกทั้งบิดา และมารดาด้วย เทอญ

บัตรพระราชทานพระนาม

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ศุ	ศ	เสา
เกา	อา	จั
อ	พ	รา

สมเด็จพระปรเมนทรม
หามกุฎ พระจอมเกล้า
เจ้ากรุงสยาม ๗๐ ตั้งนาม
บุตรชายที่ประสูตร
ณวัน ๕ ๑๒ฯ ๕ ค่ำ ปีวอก
ยังเป็นเอกศก นั้นว่า
พระเจ้าลูกเธอ พระ
องค์เจ้ามนุษยนาค
มานพ พระมูลิกานาม
ขอจงเจริญพรศรี
อายุวรรณโศภาพล

ปฏิภาณ คุณสมบัติเดช
สรรพศิริสวัสดิ
ผลมงคลสกลวิบุล
สิริสวัสดิ์ พิพัฒ
นาถนาการ ทุกประ
การ เทอญ
ตั้งนาม ณวัน ๒ ๑ฯ ๗
ค่ำ ปีวอกโทศก
เป็นวันที่ ๓๒๙๗
ในราชกาลประจุบัน
นี้ Maha Mongkut
R.
the 3297th day
of reign.

พระราชนิพนธ์คาถาอักษรอริยกะ

คาถาพระราชทานพระนาม

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

จากพระราชหัตถเลขาอักษรอริยกะ

เอวํนาโม อยํ โหตุ มนุสฺสนาคมานโว
อิจฺเจว วิสฺสุโต โหตุ อสฺมึ ราชกุเล วโร

สุขี อยํ โหตุ สทา อโรโค
มหานุภาโว นิรุปทฺทโว จ
อทฺโธ มหทฺธี ธนวา ยสสฺสี
โหตุํ ปติฏฺฐา สกญาตกานํ
สทา สมตฺโถว อตนฺทิโต จ
ทีฆายุโก โหตุ จิรญฺจ ชีวี
สมฺมา สกํ รกฺขตุ มาตรมฺยํ
สุทฺธํ สทา เกนปิ อปฺปสยฺหํ
วํสํ ชเปตุํ ปิตุโน สกสฺส
สิทฺธิ อสฺตุ

คำแปลคาถา

กุมารนี้จงมีนามว่า "มนุษยนาคมานพ" ดังนี้เถิด ขอกุมารผู้ปรากฏโดยนามอย่างนี้ จงเป็นผู้ประเสริฐในราชตระกูลนี้ จงมีความสุขไม่มีโรค มีอานุภาพใหญ่ไร้อุปัทวะ และเป็นผู้มั่งคั่ง ได้ผลประโยชน์มาก มีทรัพย์ มีอิสริยยศ ทุกเมื่อ อนึ่ง ขอกุมารนี้จงเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน สามารถเป็นที่พึ่งแห่งหมู่ญาติของตนได้ จงมีอายุยืนอยู่นาน รักษามารดาของตนไว้จงดี ให้ปราศจากราคีอย่าให้ใครข่มได้ เพื่อดำรงวงศ์ตระกูลบิดาของตนไว้

ขอจงสัมฤทธิ์เทอญ

กรมพระสมมตอมรพันธุ์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอตั้งนามบุตรชายที่เกิดแต่หุ่นเป็นมารดา คลอดในวัน ๖ ฯ ๗ ๑๐ ค่ำ ปีวอก โทศก เป็นปีที่ ๑๐ ในรัชกาลปัจจุบันนี้นั้น เป็นนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ อัชนาม จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศรีสมบัติบริวารยศทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๕ ๗ ๑๒ ค่ำ ปีวอกโทศก เป็นวันที่ ๓๔๔๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขี ทีฆายุโก โหตุ อโรโค นิรุปทฺทโว
สุวตฺถิปวตฺตินาโม อยํ ราชกุมารโก
ราชวํเส ยโต ชาโต เสฏฺโฐ โหตุ ตโตว โส
อเชยฺโย สพฺพสตฺตูหิ สพฺพทาปี นิรพฺพุโท
อทฺโธ มหทฺธโน จาปี มหาโภโค อทุคฺคโต
มหาสาโร อตฺถิโย โหตุ ยสสฺสี ปริวารวา
สมฺพุทฺธสฺส จ ธมฺมสฺส สํฆสฺส จาปี เตชสา
เทวานญฺจานุภาเวน สพฺพมิฏฺฐํ สมิชฺฌตุ

คำแปลคาถา

ขอราชกุมารผู้มีนามว่า "สวัสดิประวัติ" นี้ จงเป็นผู้มีความ

สุข อายุยืน ไม่มีโรคไร้อุปัทวะเกิด เพราะเหตุว่ากุมารนี้เกิดในราช-วงศ์ จึงเป็นผู้ประเสริฐ เพราะเหตุนั้นแหละ ขอกุมารนั้นจงเป็นผู้ที่ศัตรูทั้งปวงผจญมิได้ ปราศจากภยันตรายทุกเมื่อ อนึ่ง จงเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์สมบัติมากไม่ยากจนมีผลประโยชน์มหาสาร พรั่งพร้อมด้วยอิสริย-ยศบริวารยศ ด้วยเดชแห่งพระสัมพุทธเจ้า อีกทั้งพระธรรมและพระ-สงฆ์ และด้วยอานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ขอสรรพสิ่งซึ่งปรารถนาจงสำเร็จทุกประการ เทอญ

สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอตั้งแต่งนามบุตรหญิงที่เกิดแต่เปี่ยม ในวัน ๗ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีวอกโทศก
๑๒
นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ วรรคศรี อาทิอักษร วรรคบริวารและเดชเป็นอันตอักษร จงเจริญด้วยอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ โภคสมบัติบริบูรณ์สรรพทั้งปวงทุกประการ เทอญ

๔
ตั้งนามไว้ ณ วัน ๑ ฯ ๒ ค่ำ ปีวอกโทศก เป็นวันที่ ๓๕๐๔ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้ อายุบิดานับได้ ๒๐๕๑๓ วันมาแล้ว

คาถาพระราชทานพระนาม

สุนนฺทากุมารีรตนาติ เอวนฺนามา อยํ สุตา
อโรคา สุขินี โหตุ นิทฺทุกฺขา นิรุปทฺทวา
อทฺธา มหทฺธนา สา จ มหาโภควตี สทา
ยสสฺสินี อเวกลฺลา ปริวารวตี ตถา
พุทฺโธ ธมฺโม จ สํโฆ จ อโถ อารกฺขเทวตา
นิจฺจํ นํ อภิรกฺขิโน อนฺตรายวิมุตฺติยา

สิทฺธิ อสฺตุ

คำแปลคาถา

ขอบุตรหญิงผู้มีนามว่า "สุนันทากุมารีรัตน์" นี้ จงเป็นผู้ไม่มี

โรค มีความสุข นิราศทุกข์ไร้อุปัทวะ และเป็นผู้มั่งคั่งมีโภคทรัพย์สมบัติ มาก กอบด้วยอิสริยยศบริวารยศ ไม่ขาดแคลนทุกเมื่อ ขอพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อีกทั้งอารักขเทวดา จงอภิบาลรักษาบุตรหญิงนั้น ให้พ้นอันตรายเป็นนิจ

ขอจงสัมฤทธิ์ เทอญ

กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอตั้งนามบุตรชายที่เกิดแต่โหมดเปนมารดา ในวัน ๓ ๆ ๑ ค่ำ ๑๓ ปีวอกโทศกนี้ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจันทรทัตจุฑาธาร สิงหนาม ขอจงเจริญ อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศรีสมบัติบริวาร ยศศักดิ์เดชานุภาพอิสริยคุณ ทุกประการ ขอเชิญเทพดาได้เอ็นดูอยู่รักษาทุกเมื่อ เทอญ

ตั้งนามมา ณ วัน ๑ ๙ ๓ ค่ำ ปีวอกโทศก ศักราช ๑๒๒๒ เปนปีที่ ๑๐ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

จนฺททตฺตจุฑาธาโร อิจฺเจวํ กตนามโก
กุมารโก มม ปุตฺโต สุขิโต โหตุ สพฺพทา
อโรโค อรโช โหตุ อนีติ นิรุปทฺทโว
ลภตํ จตุโร ธมฺเม อายุ วณฺณํ สุขํ พลํ
อทฺโธ มหทฺธโน โหตุ ยสสฺสี ปริวารวา
มหาเตโช มหาปญฺโญ สณฺโห จ ปฏิภาณวา
สาธุ นํ อนุกมฺปาย เทวา รกฺขนฺตุ สพฺพทา
รกฺขิตุํ สมตฺโถ โหตุ ปิตรํ มาตรมฺปิ จ
ภาตโร ภคินิโย จ สมานชนเก อิเม
ยถา ปจฺจตฺถิเก สพฺเพ ชิเนยฺยุํ เต อเสสโต

คำแปลคาถา

ขอกุมารบุตรของเรา ผู้มีนามอันเราตั้งให้ว่า "จันทรทัตจุฑาธาร" ดังนี้ จงเป็นผู้ถึงซึ่งความสุขทุกเมื่อ อย่าได้มีโรค อย่าได้มีราคีเสนียดจัญไร จงได้จตุรธรรม คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ มั่งคั่งมีทรัพย์มากพรั่งพร้อมด้วยอิสริยยศบริวารยศ มีอำนาจมาก มีปัญญามาก และเป็นคนละเอียดมีปฏิภาณ ขอเทวดาทั้งหลายได้เอ็นดูรักษากุมารนั้นทุกเมื่อด้วย ขอกุมารนั้นจงเป็นผู้สามารถจะดูแลรักษาบิดามารดาตลอดถึงพี่น้องชายหญิงที่ร่วมชนกเหล่านี้ ให้ผจญศัตรูได้ด้วยกันหมดทุกคน เทอญ

สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรีพระอัครราชเทวี

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรหญิงที่เกิดกับสำลี ประสูติวัน ๖ ๆ ๗ ค่ำ ปีระกาตรีศก นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสุขุมาลมารศรี วรรคบริวารเป็นอาทิและอันตอักษร จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพศฤงคาร สมบัติพัสดุบริบูรณ์ทุกประการ เทอญ

ตั้งนามไว้วัน ๒ ๆ ๘ ค่ำ ปีระกาตรีศก เป็นวันที่ ๓๖๘๐ ในรัชกาลปัจจุบัน

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขุมาลสิรีมตี	อิติ นาเมน ญายตุ
มม ธีตา อยํ ชาตา	มาตุยาสุสา สมาลิยา
ตเทว นามํ ธาเรนฺตี	สุขินี โหตุ สา สทา
อทฺธา มหทฺธนา จาปี	ปริวารวตี สุภา
อโรคา อกิลนฺตา จ	วฑฺฒมานา อนุกฺกมา
ลภตํ พลสมฺปนฺนํ	สุปติฏฺจํ มนาคตํ

คำแปลคาถา

ขอธิดาของเราผู้เกิดแต่สำลีเป็นมารดานี้ จงปรากฏโดยนามว่า "สุขุมาลมารศรี" เถิด เมื่อทรงนามนั้นไป ขอจงมีความสุขทุกเมื่อ

อีกทั้งจงมั่งคั่งมีทรัพย์มาก พรั่งพร้อมด้วยบริวาร มีรูปงาม ไม่มีโรค และไม่ต้องลำบาก เจริญขึ้นโดยลำดับ ได้ที่พึ่งอย่างดีที่ถึงพร้อมด้วยกำลัง ดังใจประสงค์ เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงนารีรัตนา

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์นี้ ขอตั้งนามบุตรหญิงที่ประสูติในวัน ๗๙๑๑ ค่ำ ปีระกาตรีศกที่ ๑๑ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้ ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้านารีรัตนา วรรคบริวารเป็นอาทิอันต-อักษร จงมีความเจริญ อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพศรีสวัสดิ์ ทุกประการ เทอญ

ตั้งนามกรนี้ วัน ๔๑๐๑๔ ค่ำ ปีระกาตรีศก เป็นวันที่ ๓๗๘๐ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

นารีรตนาติ นาเมน	อยํ โหตุ กุมาริกา
มม ราชธิตา เสฏฺฐา	อโรคา โหตุ สพฺพทา
อทฺธา มหทฺธนา โภค—	สมปฺปีตา ยสสฺสินี
สุทกฺขา สพฺพกิจฺเจสุ	ปาสํสา กิริยาสุ จ
ปิตรํ มาตรญฺจาปิ	อุภโต ญาตเกปิ จ
รกฺขิตุํ สมตฺถา โหตุ	สมฺมา สีลวตี สทา

คำแปลคาถา

ขอกุมาริกาผู้เป็นราชธิดาดีเลิศของเรานี้จงมีนามว่า "**นารีรัตนา**" เถิด จงเป็นผู้ไม่มีโรคทุกเมื่อ จงเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มากพรั่งพร้อมด้วย

โภคสมบัติ มีอิสริยยศ จงเป็นผู้ขยันขันแข็งในกิจการทั้งปวง มีกิริยาน่าชม และจงเป็นผู้สามารถจะดูแลรักษาบิดามารดาตลอดถึงหมู่ญาติทั้งสองฝ่ายด้วย จงเป็นผู้มีศีลาจารวัตรอันดีเสมอไป เทอญ

กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรชายที่เกิดแต่เที่ยงผู้มารดา ประสูติวัน ๓ ๖ฯ ๙ ค่ำ ปีระกาตรีศก นั้นว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต สิงหนาม จงมีความเจริญ อายุ วรรณ สุข พล สรรพศรีสวัสดิ์สุขทุกประการเทอญ

ตั้งนามกรมา วัน ๔ ๖ฯ ๑๐ ค่ำ ปีระกาตรีศก เป็นปีที่ ๑๑ ฤๅ วันที่ ๓๗๘๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ศักราช ๑๒๒๓

คาถาพระราชทานพระนาม

ชยานุชิตนาโมยํ โหตุ มยฺหํ กุมารโก
สุขี ทีฆายุโก อทฺโธ มหาโภโค มหทฺธโน
ปริวารวา ยสสฺสี จ อโรโค นิรุปทฺทโว
รกฺขิตุํ สมตฺโถ โหตุ ปิตรํ มาตรมฺปิ จ
อโถปิ ปติฏฺฐา โหตุ ญาตกานํ ตถา ตถา
พุทฺธสฺส เจว ธมฺมสฺส สงฺฆสฺส จาปิ สาธุกํ
คุณา รกฺขนฺตุ ตญฺเญว กุมารํ ราชวํสชํ
รตนตฺตยานุภาเวน รตนตฺตยเตชสา
อยํ ทีฆายุโก โหตุ สพฺพทาปิ อนีติโก

คำแปลคาถา

ขอกุมารของเราผู้นี้ จงมีนามว่า "ไชยานุชิต" จงมีความสุข อายุยืน มั่งคั่งมีโภคทรัพย์มาก มีบริวารยศและอิสริยยศ ไม่มีโรค ไม่มีอุปัทวะ จงเป็นผู้สามารรถจะดูแลรักษาบิดามารดา อีกทั้งเป็นที่พึ่งของญาติทั้งหลาย ด้วยประการนั้น ๆ ด้วย ขอพระพุทธคุณพระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ ได้โปรดคุ้มครองรักษากุมารนั้นผู้เกิดในราชวงศ์ด้วยเถิด ด้วยเดชานุภาพแห่งพระรัตนตรัย ขอกุมารไชยานุชิตนี้ จงมีอายุยืน ปราศจากเสนียดจัญไรทุกเมื่อ เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงบัญจบเบญจมา

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามกรบุตรหญิง ที่ประสูติออกวัน ๓ ๗ ๑๒ ค่ำ ปีระกาตรีศกนั้น ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบัญจบเบญจมา วรรคศรีเป็นอาทิอักษร และอันตอักษร จงเจริญพรคืออายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพสมบัติสวัสดิ์ทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๔ ๗ ๑ ค่ำ ปีระกาตรีศก ๑๒๒๓ เป็นปีที่ ๑๑ และเป็นวันที่ ๓๘๖๔ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

ปญฺจปญฺจมา นามายํ การุญฺญา มม ธีติกา
สุขินี จ อโรคา จ โหตุ อฑฺฒา มหทฺธนา
อจฺจนฺตํ สุวิสุทฺธสฺส รตนตฺตยสฺส ตํ สทา
ปวตฺตมานานุภาโว สมฺมาว อภิรกฺขตุ

คำแปลคาถา

ขอธิดาผู้น่าเอ็นดูของเรานามว่า "บัญจบเบญจมา" นี้ จงเป็นผู้มีความสุขไม่มีโรค มั่งคั่งมีทรัพย์มาก ขออานุภาพอันเป็นไปอยู่ทุกเมื่อ แห่งพระรัตนตรัย อันเป็นสิ่งบริสุทธิ์ดีอย่างยิ่ง ได้โปรดอภิบาลรักษาธิดาของเรานั้นไว้ด้วยดี เทอญ

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอตั้งนามบุตรชายที่เกิดแต่เขียนเป็นมารดา ซึ่งประสูติวัน ๔ ฯ ๓ ๑๒ ค่ำ ปีระกาตรีศกนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร คชนาม ขอจงมีความเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สมบัติบริวาร ศฤงคาร ศรีสวัสดิพิพัฒนมงคลศุภผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๔ ฯ ๘ ๑ ค่ำ ปีระกาตรีศก ศักราช ๑๒๒๓ เป็นปีที่ ๑๑ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

วรวณฺณากโร นาม โหตฺวายํ เม กุมารโก
สุขี ทีฆายุโก โหตุ อโรโค นิรุปทฺทโว
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี โภควา ปริวารวา
อเวกลฺโล ยสสฺสี จ สทา เสรี สยํวสี
อปฺปสโยฺหว สตฺตูหิ ชินาตุ อรโย สทา
ภิยฺโย จ สมตฺโถ โหตุ มาตรํ อภิรกฺขิตุํ

คำแปลคาถา

ขอกุมารของเราผู้นี้จงมีนามว่า "วรวรรณากร" จงเป็นผู้มีความสุข อายุยืน ไม่มีโรค ไม่มีอุปัทวะ เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มี

เครื่องบริโภคอุปโภค มีบริวาร ไม่ขาดแคลน มีอิสริยยศ เป็นเสรี มีอำนาจในตนตลอดไป จงเป็นผู้อันศัตรูทั้งหลายข่มเหงไม่ได้ ผจญข้าศึกได้ทุกเมื่อไป และจงเป็นผู้สามารถอย่างยิ่งที่จะดูแลรักษามารดาไว้เทอญ

สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ผู้บิดา ขอตั้งนามกุมารบุตรที่เกิดแต่ชุ่มเล็กเป็นมารดานั้น และซึ่งคลอดในวัน ๗ ๙ ๗ ค่ำ ปีจอจัตวาศกนั้น ว่าดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร นาคนาม ขอจงเจริญชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลทุกประการ สิ้นกาลนานต่อไป เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๕ ๑๐ ๙ ค่ำ ปีจอจัตวาศก เป็นปีที่ ๑๒ เป็นวันที่ ๖๐๙๖ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขี อยํ โหตุ สทา กุมาโร
นาเมน โย ติสฺสวโร กุมาโร
อายุญฺจ วณฺณญฺจ สุขพฺพลญฺจ
ติกฺขญฺจ ปญฺญํ ปฏิภาณภูตํ
ลทฺธา ยสสฺสี สุชโน มหิทฺธี
ปโหตุ สพฺพตฺถ จิรํ สุชีวี
กุลญฺจ รกฺเขถ สมาจรญฺจ
สพฺเพหิ สตฺตูหิ ชยํ ลเภถ

สุขี ทีฆายุโก โหตุ ปุตฺโต ติสฺสวรวฺหโย
กุมาโร ชุมปุตฺโตยํ อิทฺธิมา โหตุ สพฺพทา

พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
ตสฺสาปี สรณํ โหตุ สมฺมา รกฺขตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

ขอกุมารผู้มีนามว่า "ดิศวรกุมาร" นี้จงเป็นผู้มีความสุขทุกเมื่อ ได้อายุ วรรณะ สุขะ พละ และความมีปฏิภาณปัญญาอันแกล้วกล้า มีอิสริยยศ เป็นคนดีมีฤทธิ (คือความสำเร็จ) มากทุกสถาน พึงดำรงชีพอยู่ยืนนานด้วยดี รักษาตระกูลและขนบธรรมเนียมอันดีของตระกูลไว้ ได้ชัยชนะศัตรูทั้งปวง

ขอบุตรผู้มีนามว่าดิศวรกุมาร ซึ่งเป็นบุตรเกิดแต่ชุ่มนี้ จงเป็นผู้มีความสุข อายุยืน มีฤทธานุภาพในกาลทั้งปวง

ขอพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ได้โปรดเป็นที่พึ่งของกุมารนั้น รักษากุมารนั้นไว้ด้วยดี เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงนงคราญอุดมดี

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ผู้พระบิดา ขอตั้งนามแก่บุตรีซึ่งเกิดแต่เมขลาเป็นมารดา ประสูติในวัน ๗ ๑ฯ ๘ ค่ำ ปีจอจัตวาศกนั้นว่าดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้านงคราญอุดมดี วรรคบริวารนามเป็นอาทยันตักษร ขอจงได้เจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติ สุวรรณหิรัญรัตน สวัสดิพิพัฒนมงคล ชนมสุขทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาณวัน ๕ ๕ฯ ๙ ค่ำ ปีจอจัตวาศก เป็นปีที่ ๑๒ และเป็นวันที่ ๔๑๑๐ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

อนงฺคราญฺญุตฺตมมตี	อิติ นามํ กตํ อิธ
ตํ โหตุ มม ธีตาย	เมขลาย สุปุตฺติยา
เอวํนามาว สา โหตุ	มมมฺปิยา กุมาริกา
สุขินี จ อโรคา จ	โหตุ อทฺธา มหทฺธนา
อภิรูปา วราโรหา	ทีฆายุกา ยสสฺสินี
มาตรํ ปีตุกุลญฺจ	สมตฺถา โหตุ รกฺขิตุํ
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ	อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
รกฺขตํ นํ สทาเยว	ยถา สา นิรุปทฺทวา

คำแปลคาถา

นามที่เราตั้งณบัดนี้ว่า "นงคราญอุดมดี" นั้น จงเป็นนามธิดาของเราผู้เป็นบุตรีงามของเมขลา กุมาริกาที่รักของเราผู้มีนามอย่างนี้นั้นจงเป็นผู้มีความสุขหาโรคมิได้ เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก รูปงามทรวดทรงดี อายุยืน มีอิสริยยศ สามารถจะดูแลรักษามารดาและตระกูลบิดาได้ ขอพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ โปรดอภิบาลรักษาธิดาที่รักนั้นให้นิราศอุปัทวันตรายทุกเมื่อ เทอญ

พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามกรบุตรชายที่เกิดแต่แฝดเหมเป็นมารดา ประสูติณวัน ๖ ฯ ๘ ค่ำ ปีจอจัตวาศก ศักราช ๑๒๒๔ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ
๗
พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ อัชนาม ขอจงได้มีความเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพการโกศล มงคลคุณวิบุลยสิริ สวัสดิสมบัติบริวาร ยศฤๅชาปรากฏกิตติศัพท์สมบูรณภาพ อาจปราบศัตรูหมู่ปรปักษ์ มีชัยชำนะทุกทิศทุกทาง เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๕ ฯ ๙ ค่ำ ปีจอจัตวาศกศักราช ๑๒๒๔ เป็นปีที่ ๑๒
๑๑
และเป็นวันที่ ๔๑๑๗ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

สิริโสภางฺคกุมาโร　　เอวํนาโมว โหตุยํ
อชนาเมน สํยุตฺโต　　มม ปุตฺโต กุมารโก
สุขี ทีฆายุโก โหตุ　　อโรโค นิรุปทฺทโว
วณฺณวา จ ยสสฺสี จ　　พลวา ปฏิภาณวา
อทฺโธ มหทฺธโน โหตุ　　มหาโภโค มหิทฺธิโก
สยํ สตฺตโว สพฺพทิสาสุ　　ชินาตุเยว ธมฺมโต
ปิตรํ มาตรญฺจาปิ　　สพฺพมฺปิจ สกํ กุลํ
รกฺขิตุํ วิสโห โหตุ　　อวิเชยฺโยว เกนจิ

พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ   อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
คุณโต ธรมานํว   สมฺมา รกฺขตุ นํ สทา
เทวาปิจ นํ รกฺขนฺตุ   ภุมฺมา อารกฺขกา พหู
ยถา โส สุขิโต เหยฺย   จิรญฺชีวี อนีติโก

คำแปลคาถา

ขอกุมารบุตรของเราผู้นี้จงมีนามว่า "ศรีเสาวภางค์" ประกอบด้วยอัชนาม จงเป็นผู้มีความสุขอายุยืนหาโรคมิได้ไร้อุปัทวะ มีวรรณะ ยศ พละ ปฏิภาณ มั่งคั่งมีโภคทรัพย์มาก มีฤทธิ์มาก จงชนะศัตรูทุกทิศโดยธรรม เป็นผู้อาจรักษาบิดามารดาอีกทั้งตระกูลของตนทั้งหมดอันใคร ๆ ผจญมิได้เลยทีเดียว

ขอพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งยังดำรงอยู่โดยพระคุณ ได้โปรดรักษากุมารนั้นด้วยดีทุกเมื่อ อีกทั้งภุมเทวดาและอารักขเทวดาเป็นอันมาก ก็ขอจงช่วยคุ้มครองกุมารนั้นให้ถึงซึ่งความสุข มีชีวิตยืนนานหาเสนียดจัญไรมิได้ เทอญ

สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าสยาม ผู้พระบิดา ขอตั้งนามกรแก่บุตรี ที่ประสูติแต่เบี่ยมผู้มารดาในวัน ๔ ฯ ๒ ๑๐ ค่ำ ปีจอจัตวาศก ศักราช ๑๒๒๔ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา วรรคมูลคู่ธาตุเป็นอาทิอักษร วรรคอายุเป็นอันตอักษร ขอจงให้เจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศุภสารสมบัติ ศรีสวัสดิพิพัฒนมงคล พิบุลยผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๔ ฯ ๗ ๑๑ ค่ำ ปีจอจัตวาศก ศักราช ๑๒๒๔ เป็นปีที่ ๑๒ ฤาเป็นวันที่ ๔๑๗๓ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

สฺวางฺควฑฺฒนาติ นามํ ยสฺสาเยว กตํ อิธ
สา โหตุ สุขินี ปุตฺตี อโรคา นิรุปทฺทวา
อทฺธา มหทฺธนา จาปี โภคินี จ ยสสฺสินี
จิรฏฺฐายินี วํสมฺหิ เสฏฺฐุตฺตรา หิ เปติเก

คำแปลคาถา

นามว่า "สว่างวัฒนา" เราตั้งให้แก่บุตรีใดในที่นี้ ขอบุตรีนั้นจงเป็นผู้มีความสุข หาโรคมิได้ ไร้อุปัทวะ จงเป็นผู้มั่งคั่งมีโภคทรัพย์มาก และมีอิสริยยศอยู่ยั่งยืน เป็นบุตรีประเสริฐยิ่งในวงศ์ของบิดา เทอญ

กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามแก่บุตรชายที่เกิดแต่แมวอิเหนาเป็นมารดา ประสูติในวัน๔ ฯ ๑๓ ๕ ค่ำ ปีกุนยังเป็นจัตวาศก ศักราช ๑๒๒๔ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต โสณนาม ขอจงได้เจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศุภสารสมบัติบริวารยศ ฤๅชาปรากฏเกียรติคุณ สุนทรเดช พิเศษสวัสดิพิพัฒนมงคล พิบุลยผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาณวัน ๔ ฯ ๖ ค่ำ ปีกุนเบญจศก
๔

คาถาพระราชทานพระนาม

โสณปณฺฑิตนาโมยํ โหตุ มยฺหํ กุมารโก
ยถิจฺฉิตกาเล ชาโต อจฺจิจฺฉิตาย มาตุยา
สุขี ทีฆายุโก โหตุ อโรโค นิรุปทฺทโว
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี อขุพฺโภ สาครูปโม
ปิตุโน รกฺขิตุํ วํสํ สมตฺโถ โหตุ อายตึ
สกํ มาตรํ รกฺเขยฺย ยสสฺมึ ปุถุโก สทา

สิทฺธมตฺถุ

คำแปลคาถา

กุมารของเราผู้นี้เกิดในกาลต้องตามที่ประสงค์ แต่มารดาผู้ปรารถนายิ่งนัก จงมีนามว่า "โสณบัณฑิต" เถิด ขอจงเป็นผู้มีความ

สุข อายุยืน หาโรคมิได้ ไร้อุปัทวะ มั่งคั่งมีโภคทรัพย์มาก ไม่ขุ่นหมอง เปรียบประดุจสาคร เป็นผู้สามารถจะรักษาวงศ์ของบิดาสืบต่อไป พึงเป็นลูกรักษามารดาของตนไว้ในเกียรติยศทุกเมื่อ

ขอจงเป็นผลสัมฤทธิ์ เทอญ

สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ

สมเด็จพระปรเมนทรมมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ผู้พระบิดา ขอตั้งนามบุตรชาย ที่ประสูติจากหญิงแฉ่พรรณรายผู้มารดา ในวัน ๓ ๆ ๑๑ ๖ ค่ำ ปีกุนเบญจศก ๑๓ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ สิงหนาม ขอจงมีความเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศุภสารสมบัติ สุวรรณหิรัญรัตนยศบริวารศฤงคารศักดานุภาพ ตระบะเดชพิเศษคุณสุนทรศรีสวัสดิ พิพัฒนมงคลพิบุลยผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาณวัน ๖ ๆ ๑๑ ๗ ค่ำ ปีกุนเบญจศก เป็นปีที่ ๑๓ ฤาวันที่ ๔๔๑๒ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

อยํ จิตฺตจรญฺโญติ ลทฺธนาโม กุมารโก
อโรโค สุขิโต โหตุ ทีฆายุโก สยํวสี
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี ยสสฺสี ปริวารวา
เตชวา ถามสมฺปนฺโน พหุชนปิโยปิ จ
สกฺกโต ครุกโต จ มานิโต จ พหูหิปิ
ตโต ปจฺจตฺถิเก สพฺเพ ชินาตุ อปราชิโต

คำแปลคาถา

ขอกุมารผู้ได้นามว่า "จิตรเจริญ" นี้ จงเป็นผู้หาโรคมิได้ ถึงซึ่งความสุข อายุยืน มีอำนาจในตน มั่งคั่งมีโภคทรัพย์มาก กอบด้วย

๒๘๓

อิสริยยศ บริวารยศ มีเดชานุภาพ ถึงพร้อมด้วยกำลัง อีกทั้งเป็นที่รักของคนหมู่มาก เป็นผู้อันชนหมู่มากสักการะเคารพนับถือ แต่นั้นจงเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ มีแต่ชำนะศัตรูทั้งปวง เทอญ

กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งแต่งนามกรแก่บุตรชาย ซึ่งประสูติแต่บัวผู้มารดา ณ วัน ๔ ๑๐ ๗ ค่ำ ปีกุนเบญจศก ศักราช ๑๒๒๕ นั้นว่าดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ คชนาม ขอให้เจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพยศบริวาร สุภสารสมบัติ ศรีสวัสดิพิพัฒนมงคล สกลบุรุษยคุณ สุนทรทุกประการ ด้วยอำนาจคุณพระรัตนตรัย และเทพดาในพระนครนั้น เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๒ ๓ ๘ ค่ำ ปีกุนเบญจศก เป็นปีที่ ๑๓ ฤๅวันที่ ๔๔๓๓ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

วฑฺฒนานุวํโสเตฺยว กตนาโม กุมารโก
อโรโค สุขิโต โหตุ ทีฆายุโก สยํวสี
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี ยสสฺสี ปริวารวา
เฉโก ทกฺโข อนลโส กิจฺเจสุ ปฏิภาณวา
สมตฺโถ โหตุ รกฺขาย ปิตรํ มาตรมฺปิ จ
พุทฺธาทิรตนตฺตยญฺจ เทวา จ ปาลยนฺตุ นํ

สิทฺธมตฺถุ

คำแปลคาถา

กุมารผู้มีนามอันเราตั้งให้ว่า "วัฒนานุวงศ์" จงเป็นผู้หาโรคมิได้ ถึงซึ่งความสุข อายุยืน มีอำนาจในตน มั่งคั่งมีโภคทรัพย์มาก มีอิสริยยศ บริวารยศ ฉลาด คล่องแคล่ว ไม่เกียจคร้าน มีปฏิภาณในกิจการทั้งหลาย สามารถจะรักษาบิดาและมารดาได้ ขอพระพุทธาทิรัตนตรัยและเทพดาทั้งหลาย ได้โปรดคุ้มครองรักษากุมารนั้นด้วย

ขอจงเป็นผลสัมฤทธิ์เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงกัญจนากร

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามกรบุตรหญิงซึ่งประสูติแต่หนูสังวาลย์ผู้มารดา ใน วัน ๓ ฯ ๗ ค่ำ
๗
ปีกุนเบญจศก ศักราช ๑๒๒๕ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากัญจนากร วรรคบริวารนามเป็นอาทยันตอักษร ขอจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ บริวารยศศักดิ สารสมบัติ สรรพศรีสวัสดิพิพัฒนมงคล คุณวิบุลยาดุลศุภผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๖ ฯ ๘ ค่ำ
๑๐
ปีกุนเบญจศก ศักราช ๑๒๒๕ เป็นปีที่ ๑๓ ฤาเป็นวันที่ ๔๔๒๐ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

กญฺจนากราเตเวํ กตนามา กุมาริกา
อโรคา สุขินี โหตุ อทฺธา มหทฺธนาปิ จ
ยสสฺสินี โภควตี สทฺธา สีลวตีปิ จ
จิรญฺชีวินี อปาปา ปสนฺนา พุทฺธสาสเน
อยํ กุมาริกา โหตุ มานิตา ปูชิตาปิ จ
มหตา ชนกาเยน อิธ ราชกุเล สุเข
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ นาคริกา จ เทวตา
รกฺขนฺตุ นํ สทาเยว ยถาวุตฺตา ภเวยฺย สา

คำแปลคาถา

ขอกุมาริกาผู้มีนามอันเราตั้งให้ว่า "กัญจนากร" ดังนี้ จงเป็นผู้ไม่มีโรค มีความสุข อีกทั้งมั่งคั่งมีทรัพย์มากด้วย มีอิสริยยศ มีโภคะ มีศรัทธาและศีล มีชีวิตอยู่ยืนนาน ไม่ทำบาป เลื่อมใสในพระพุทธ-ศาสนา ขอกุมาริกาผู้นี้จงเป็นผู้อันชนหมู่มากนับถือบูชาในราชตระกูลอันเป็นสุขนี้ ขอพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และเทวดารักษาพระนครได้โปรดคุ้มครองรักษากุมาริกานั้นให้เป็นดังที่เรากล่าวมาทุกเมื่อเทอญ

พระองค์เจ้าหญิงบุษบัณบัวผัน

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามแก่บุตรหญิงซึ่งเกิดแต่ห่วงเป็นมารดา ในวัน ๕ ๆ๓ ๑๑ ค่ำ ปีกุน เบญจศก ปีที่ ๑๓ รัชชกาลนี้ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบุษบัณ-บัวผัน วรรคบริวารเป็นอาทิและอันตอักษร ขอพระคุณพระศรีรัตนตรัย และอำนาจเทวดาจงให้ประสิทธิ์ เจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติ ศรีสวัสดิ์พิพัฒนมงคล ศุภพิบุลยผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๖ ๆ๓ ๑๒ ค่ำ ปีกุนเบญจศก เป็นวันที่ ๕๕๖๖ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

ปุสฺสปณฺณา นาม โหตุ ธีตา มยฺหํ ปิยายิตา
สุเขเนว มม ชาตา หุอางฺคาย นาม มาตุยา
สุขินี โหตุ อโรคา อทฺธา มหทฺธนา จ สา
อรโย นาภิภเวยฺยา ปติฏฺฐิเต ยเส ฐิตา
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ อิจฺจิทํ รตนตฺตยํ
ตาย สมฺมานิตํ ตสฺสา โหตุ ภิรกฺขิกํ สทา

คำแปลคาถา

ธิดาที่รักของเรา เกิดโดยสะดวกแต่มารดาชื่อห่วง จงมีนามว่า "บุษบัณบัวผัน" ขอธิดาผู้มีนามนั้นจงเป็นผู้มีความสุข ไม่มีโรค และ

มั่งคั่งมีทรัพย์มาก ข้าศึกทั้งหลายอย่าข่มได้ ดำรงอยู่ในอิสริยยศอันมั่นคง ขอพระรัตนตรัยคือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ที่ธิดานั้นนับถือ ได้โปรดคุ้มครองรักษาธิดานั้นทุกเมื่อ เทอญ

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

ศุภมัสดุ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ผู้พระบิดา ขอตั้งนามบุตรหญิงซึ่งประสูติแต่เบี่ยมเป็นมารดา ในวัน ๖ ฯ ๑ ค่ำ ๗ ปีกุนเบญจศกนั้น ว่าดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี วรรคบริวารนามเดิมเป็นอาทิและอันตอักษร ขอพรคุณพระรัตนตรัย และพรเทวดารักษาพระนครและพระราชวัง จงได้โปรดให้เจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสิริสมบัติ ศรีสวัสดิพัฒนมงคล ศุภพิบูลยผล ทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๓ ฯ ๒ ค่ำ ๑๐ ปีกุนเบญจศก เป็นวันที่ ๕๖๔๗ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

โสภา สุทฺธสิรีมตี อิติ นาเมน วิสฺสุตา
โหตุ มยฺหํ อยํ ธีตา ปิยมาย สุปุตฺติกา
สุขินี จ อโรคา จ โหตุ เสฏฺฐา ยสสฺสินี
สพฺพทาเยว นิทฺโทสา อปฺปสยฺหาว เกนจิ
อทฺธา มหทฺธนา โภค– วตี พหูหิ เนญฺชิตา
ปิตุโน มาตุยา จาปิ สพฺพทา รกฺขตํ ยสํ
สุหิตา โหตุ ภาตูนํ ภคินีนญฺจ สาธุกํ
พุทฺธาทิวตฺถุวานุภาโว สทา ตํ อภิรกฺขตุ

คำแปลคาถา

ขอธิดาของเรา ซึ่งเป็นบุตรีงามของเบี้ยมนี้ จงปรากฏโดยนามว่า "เสาวภาผ่องศรี" เถิด ขอธิดาผู้นี้ จงมีความสุขปราศจากโรค เป็นใหญ่มีอิสริยยศ ปราศจากความผิด ใคร ๆ ข่มมิได้ ในกาลทั้งปวงทีเดียว จงเป็นผู้มั่งคั่งมีโภคทรัพย์มาก อันคนหมู่มากให้หวั่นไหวมิได้ รักษาเกียรติยศของบิดามารดาไว้ตลอดไป และจงเป็นผู้เกื้อกูลแก่พี่น้องชายหญิงด้วยดี ขออานุภาพพระผู้เป็นที่พึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้โปรดอภิบาลรักษาธิดานั้นทุกเมื่อเทอญ

พระองค์เจ้าหญิงแขไขดวง

ศุภมัสดุ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรหญิงที่ประสูติแต่เที่ยงมารดา ณ วัน ๒ ฯ๓ ๒ ค่ำ ปีกุนเบญจศก ๑๓ นั้นดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าแขไขดวง วรรคบริวารเป็นอาทิอักษร วรรคสิริเป็นอันตอักษร ขอจงเจริญอายุ วรรณ สุข พลปฏิภาณ สารสมบัติ สิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลศุภผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมา ณ วัน ๓ ฯ๑ ๓ ค่ำ ปีกุนเบญจศก เป็นวันที่ ๔๖๖๘ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

จนฺทปญฺญายนา นาม   โหตุ ราชกุมาริกา
อยํ ทีฆายุกา โหตุ   อโรคา นิรุปทฺทวา
สพฺพทาปิ จ นิทฺโทสา   อปฺปสยฺหาว เกนจิ
อทฺธา มหทฺธนา จาปิ   สุลาภินี ยสสฺสินี
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ   อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
อารกฺขิกา จ เทวาปิ   อภิรกฺขนฺตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

ขอราชกุมาริกานี้ จงมีนามว่า "แขไขดวง" จงอายุยืนไม่มีโรคหาอุปัทวะมิได้ ปราศจากความผิด ใคร ๆ ข่มมิได้เลยในกาลทั้งปวง

จงเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีลาภอย่างดี มีอิสริยยศ ขอพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อีกทั้งอารักขเทวดาทั้งปวง ได้โปรดอภิบาลรักษาราชกุมาริกานั้น ทุกเมื่อเทอญ

กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรีซึ่งประสูติจากสำลีผู้มารดา ณ วัน ๗ ฯ๙ ๖ ค่ำ ปีชวดฉศกศักราช ๑๒๒๖ นั้นดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา วรรคบริวารเป็นอาทิอักษร วรรคอายุเป็นอันตอักษร ขอให้มีความเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารศรีสมบัติพิพัฒนมงคลศุภผลอันดีทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมา ณ วัน ๔ ฯ ๗ ค่ำ ปีชวดฉศกศักราช ๑๒๒๖ เป็นปีที่
๑๐
๑๔ วันที่ ๒๗๙๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

นภาพรปภา นาม   โหตฺวายํ เม กุมาริกา
ธีติกา กุลสมฺปนฺนา   อุภโตปิ สุวํสิยา
สา จ ทีฆายุกา โหตุ   อโรคา นิรุปทฺทวา
นานาสมฺปตฺติสมฺปนฺนา   อทฺธา โภควตี สทา
พุทฺโธ ธมฺโม จ สํโฆ จ   อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
เทวา อารกฺขกา จาปิ   อภิรกฺขนฺตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

ขอกุมาริกาของเราผู้เป็นธิดาถึงพร้อมด้วยสกุลมีเชื้อสายดีทั้งสองฝ่ายนี้ จงมีนามว่า "นภาพรประภา" จงมีอายุยืนหาโรคมิได้ไร้อุปัทวะ

ถึงพร้อมด้วยนานาสมบัติ มีโภคทรัพย์มั่งคั่งตลอดไป ขอพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อีกทั้งเทวดาอารักษ์ทั้งหลาย โปรดอภิบาลรักษากุมาริกานั้นทุกเมื่อ เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงประสานศรีใส

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามบุตรหญิง ซึ่งประสูติแต่แสงผู้มารดา ณ วัน ๖ ฯ ๔ ค่ำ ปีชวด ฉศก นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประสานศรีใส วรรคมนตรีเป็นอาทิอักษร วรรคบริวารเป็นอันตอักษร จงเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติ ศรีสวัสดิ์พิพัฒนมงคลศุภผลทุกประการเทอญ

สิทฺธมตฺถุ ตั้งนามมา ณ วัน ๑ ฯ ๑๒ ๕ ค่ำ ปีฉลูยังเป็นฉศก ศักราช ๑๒๒๖ เป็นวันที่ ๕๐๗๗ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

ปสนฺนสิรีเสอาติ ลทฺธนามา กุมาริกา
สุขินี โหตุ อโรคา สพฺพทา นิรุปทฺทวา
ปปฺโปตุ เอสา วุฑฺฒึ ธมฺเม กุเล โภเค จ สพฺพโส
อนนฺตรายิกาเยว สพฺพตฺถ สพฺพทา อปิ
พุทฺเธ ธมฺเม จ สงฺเฆ จ อิมสฺมึ รตนตฺตเย
ปสนฺนา ภตฺติกา โหตุ ปาเณหิ สรณํ คตา

คำแปลคาถา

ขอกุมาริกาผู้ได้นามว่า "ประสานศรีใส" จงเป็นผู้มีความสุข หาโรคมิได้ไร้อุปัทวะในกาลทั้งปวง จงถึงความเจริญในธรรม ในตระกูล

และในโภคสมบัติทุกประการ เป็นผู้ปราศจากอันตรายทุกกาลทุกสถานทีเดียว จงเป็นผู้นับถือเลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ถึงพระรัตนตรัยนั้นเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงประพาฬรัศมี

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ผู้พระบิดา ขอตั้งนามกรบุตรหญิงซึ่งประสูติแต่สุ่นผู้มารดา ณ ๕ ฯ๒ ๖ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก ศักราช ๑๒๒๗ ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประพาฬรัศมี วรรคบริวารเป็นอาทิอันตอักษร ขอพรแต่คุณพระศรีรัตนตรัยและเทพดาจงคุ้มครองรักษาให้มีความเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศรีสารสมบัติ สวัสดิ์พิพัฒนมงคลศุภเสาวภาคย์ผลวิบุลยสุนทรทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๔ ฯ๗ ๗ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก ศักราช ๑๒๒๗ เป็นปีที่ ๑๕ และเป็นวันที่ ๕๑๔๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

ปวาลรสฺมีติ นามํ กุมาริกาย โหตุ โน
อิมิสฺสา ปิยายิตพฺพาย ชาตาย ราชิเก กุเล
สุขินีเยวายํ โหตุ อโรคา นิรุปทฺทวา
สพฺพสมฺปตฺติสมฺปนฺนา โหตุ อทฺธา มหทฺธนา
ยสสฺสินี โภควตี อนนฺตรายิกา สทา
พุทฺโธ จ ธมฺโม สงฺโฆ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
เทวตา นาคริกา จ อภิรกฺขนฺตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

ขอนามว่า "ประพาฬรัศมี" จงมีแก่กุมาริกาผู้น่ารักของเรา

ผู้เกิดในราชตระกูลนี้เถิด ขอกุมาริกานี้ จงเป็นผู้มีความสุขหาโรคมิได้ ไร้อุปัทวะ ถึงพร้อมด้วยสรรพสมบัติมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีอิสริยยศ มีโภคะ ปราศจากอันตรายทุกเมื่อ ขอพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และเทพดารักษาพระนคร โปรดอภิบาลรักษากุมาริกานั้น ทุกเมื่อเทอญ

พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาคยพรรณ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ผู้เปนพระบิดา ขอตั้งนามกรแก่บุตรหญิงซึ่งประสูติแต่หว้าผู้มารดา ณ วัน ๕ ๑ฯ ๗ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก ศักราช ๑๒๒๗ นั้นว่าดังนี้ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าเสาวภาคยพรรณ วรรคเดชเปนอาทิอักษร วรรคมนตรีเปนอันตอักษร ขอจงได้มีความเจริญพร คือทฤฆายุศุภสุนทร พรรณสุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติ ศรีสวัสดิ์พิพัฒนมงคลอุดมผลพิบุลยทุกประการ เทอญ

ตั้งนามวัน ๕ ๑๓ฯ ๘ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก ศักราช ๑๒๒๗ เปนวันที่ ๕๑๖๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

โสภาคฺยพณฺณา อิจฺเจวํ　　นาเมน โหตุ วิสฺสุตา
อยํ กุมาริกา ธีตา　　ชาตา ราชกุเล สุเภ
สุขินี จ อโรคา จ　　อฑฺฒา มหทฺธนาปี จ
ทกฺขา จ สพฺพกิจฺเจสุ　　โหตุ สา นิรุปทฺทวา
พุทฺเธ ธมฺเม สงฺเฆ จาติ　　อุตฺตเม รตนตฺตเย
ปสนฺนาว สทา โหตุ　　เตสํ คุณานุรกฺขิตา

คำแปลคาถา

ขอกุมาริกาธิดาผู้เกิดในราชสกุลอันงามนี้ จงปรากฏโดยนามว่า "เสาวภาคยพรรณ" จงมีความสุขหาโรคมิได้ มั่งคั่งมีทรัพย์มาก จง

เป็นคนขยันในกิจทั้งปวง ปราศจากอุปัทวะ จงเป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยอันอุดม คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อันพระคุณของพระรัตนตรัยนั้นตามรักษาทุกเมื่อ เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงประดิษฐาสารี

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามกรแก่บุตรหญิงซึ่งประสูติแต่มั่นดวงคำผู้มารดา ณ วัน ๔ ฯ ๘ ค่ำ ปีฉลูสัปตศกนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า
๑๑
ประดิษฐาสารี วรรคเดชเป็นอาทิอักษร วรรคศรีเป็นอันตอักษร ขอให้มีความเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารศรีสมบัติสวัสดิพิพัฒนมงคลศุภผลสรรพการ เทอญ

ตั้งนามมา ณ วัน ๖ ฯ ๙ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก ๑๒๒๗ เป็นวันที่
๑๑
๕๒๑๐ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

ปติฏฺฐาสารีนาเมน วิสฺสุตา โหตุ สาธุกํ
อยํ กุมาริกา มยฺหํ ธีติกา ราชวํสชา
ทีฆายุกา อโรคา จ สุขินี นิรุปทฺทวา
อทฺธา มหทฺธนา เจว ทกฺขา จ โหตุ สพฺพทา
พุทฺเธ ธมฺเม จ สงฺเฆ จ วิสุทฺเธ รตนตฺตเย
ภตฺติกา จ ปสนฺนา จ สพฺพทา เตน รกฺขิตา

คำแปลคาถา

กุมาริกาธิดาของเราผู้เกิดในพระราชวงศ์นี้ จงปรากฏด้วยดีโดยนามว่า "ประดิษฐาสารี" จงมีอายุยืนหาโรคมิได้ มีความสุขไร้อุปัทวะมั่งคั่งมีทรัพย์มาก และเป็นคนขยันตลอดไป จงมีความนับถือเลื่อมใส

ในพระรัตนตรัยอันหมดจด คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อันพระรัตนตรัยนั้นคุ้มครองในกาลทั้งปวง เทอญ

สมเด็จกรมพระสวัสดิ์วัตนวิศิษฏ์

คาถาพระราชทานพระนาม

สุวตฺถิโสภณนาโมยํ		โหตุ มยฺหํ กุมารโก
อุเทตฺวายํ มม ปุตฺโต		ชาโต ปิยมาย มาตุยา
เอโส ทีฆายุโก โหตุ		นิทฺทุกฺโข นิรุปทฺทโว
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี		สุขี เสรี สยํวสี
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ		อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
เทวาทิรฏฺฐปาลา จ		อภิปาเลนฺตุ นํ สทา
ยถา โส เตชวา อสฺส		มหาถาโม มหิทฺธิโก
ปญฺญวา อตฺถเฉโก จ		กุลํ รกฺเขถ สาธุกํ

คำแปลคาถา

กุมารของเราผู้นี้จงมีนามว่า "สวัสดิโสภณ" ขอกุมารบุตรของเราซึ่งเกิดแต่เปียมเป็นมารดานี้จงเจริญขึ้น มีอายุยืนนิราศอุปัทวทุกข์ มั่งคั่ง มีโภคทรัพย์มาก มีความสุข เป็นเสรีมีอำนาจในตน ขอพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และภูตผู้รักษาบ้านเมืองมีเทพยดาเป็นต้น โปรดอภิบาลกุมารนั้น ให้เป็นผู้มีเดช มีกำลังฤทธานุภาพมาก มีปัญญาฉลาดในอรรถคดี รักษาตระกูลไว้ได้ด้วยดีทุกเมื่อ เทอญ

กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม
๑๓
ขอตั้งนามบุตรชายซึ่งประสูติแต่ห่วงผู้เปนมารดา ณ วัน ๒ ฯ ๑ ค่ำ ปีฉลู
๑๕
สัปตศก เวลาตี ๑๑ ทุ่มนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าชยันตมงคล สิงหนาม ใกล้พยัคฆนาม ขอให้มีความเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศุภสารสมบัติ ศรีสวัสดิ์พิพัฒนมงคลสุนทรทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๔ ฯ ๔ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก เปนวันที่ ๕๔๑๑ ใน
๖
รัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

ชยนฺตมงฺคโล นาม โหตฺวายํ เม กุมารโก
หวงฺคนามาย มาตุยา อตฺรโช อตฺตสมฺภโว
อโรโค สุขิโต โหตุ อยํ ราชกุมารโก
ทีฆายุโก จิรญฺชีวี ยสสฺสี สุขสีลวา
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี ธมฺมาธมฺเมสุ ปณฺฑิโต
โกวิโท สพฺพกิจฺเจสุ ทกฺโข อนลโส สทา
มาตรํ ปีตรํ จาปี อญฺเญ สญาติเกปิ จ
รกฺขิตุํ สมตฺโถ โหตุ เตชวา อิทฺธิมา วสี
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ อิจฺจิทํ รตนตฺตยํ
อารกฺขเทวตาโย จ อภิรกฺขนฺตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

กุมารของเราซึ่งเป็นลูกตัวของมารดาชื่อห่วงนี้ จงมีนามว่า "ชยันตมงคล" ขอราชกุมารผู้นี้ จงเป็นผู้ไม่มีโรค มีความสุขอายุยืนอยู่นาน มีอิสริยยศเป็นปกติสุข มั่งคั่งมีโภคทรัพย์มาก เป็นบัณฑิตในธรรมและอธรรม ฉลาดสามารถไม่เกียจคร้านในสรรพกิจทุกเมื่อ มีเดชมีฤทธิ์อำนาจ สามารถจะรักษาบิดามารดาอีกทั้งญาติของตนอื่น ๆ ด้วยขอพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และอารักขเทวดาทั้งปวง โปรดอภิบาลรักษากุมารนั้น ทุกเมื่อเทอญ

พระองค์เจ้าหญิงพวงสร้อยสอางค์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้พระบิดา ขอตั้งนามกรแก่บุตรี ซึ่งเกิดประสูติแต่เที่ยงผู้มารดา ณ วัน ๑ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีขาลอัฏฐศก ศักราช ๑๒๒๘ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ วรรคศรีเป็นอาทิอักษร วรรคบริวารเป็นอันตอักษร ขอให้มีความเจริญ ชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติ สวัสดิพิพัฒนมงคล ศุภผลสุนทรทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๒ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีขาลอัฏฐศก เป็นปีที่ ๑๖ และเป็นวันที่ ๕๖๖๑ ในรัชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

อยํ กุมาริกา โหตุ สุขินี นิรุปทฺทวา
กตนามาว สฺยามานํ วจเนน สุภา วรา
ทีฆายุกา อโรคา จ อทฺธา มหทฺธนาปิ จ
กุลวํเส จิรํ ติฏฺเจ ปิตุโน ทิสฺสยํ ยสํ
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
เทวา นาคริกา จาปิ อภิรกฺขนฺตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

ขอกุมาริกาผู้งดงาม มีนามอันเราตั้งให้โดยคำสยามนี้ จงเป็นผู้มีความสุขปราศจากอุปัทวะอายุยืนไม่มีโรค อีกทั้งเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก ดำรงอยู่ในวงศ์ตระกูล ป้องกันเกียรติยศของบิดาได้ยืนยาว ขอ

พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อีกทั้งเทพยดารักษาพระนคร โปรดอภิบาลรักษากุมาริกานั้นทุกเมื่อ เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงประไภยศรีสอาด

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรีที่เกิดแต่แสงมารดา เมื่อ ณ วัน ๖ ฯ ๖ ค่ำ ปีเถาะ นพศก ๑๗
๖
ศักราช ๑๒๒๙ นี้ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประไภยศรีสอาด วรรคมนตรีเป็นอาทิอักษร วรรคอายุเป็นอันตอักษร ขอพระรัตนตรัยและเทพยดาทั้งหลายให้เจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สาร-สมบัติ สวัสดิพิพัฒนมงคลสรรพศุภผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมา ณ วัน ๖ ฯ ๗ ค่ำ ปีเถาะ นพศก ศักราช ๑๒๒๙
๑๑
เป็นวันที่ ๕๘๘๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

ปภายฺยสิริสุทฺธาติ ลทฺธนามา กุมาริกา
สฺยามราชกุเล ชาตา สุขินี โหตุ สพฺพทา
สทาเยว อโรคา สา อทฺธา โหตุ มหทฺธนา
พุทฺเธ ธมฺเม สงฺเฆ จาติ อิมสฺมึ รตนตฺตเย
สพฺพโลกุตฺตเม โหตุ ปสนฺนา สรณํ คตา
สทา นํ อนุรกฺขนฺตุ สฺยามรฏฺฐิกเทวตา
ยถา ทีฆายุกา สาสฺส สพฺพทาปิ อปาปิกา

คำแปลคาถา

ขอกุมาริกาผู้เกิดในราชสกุลสยามได้นามว่า "ประไภยศรีสอาด" จงเป็นผู้มีความสุขหาโรคมิได้ มั่งคั่งมีทรัพย์มาก ในกาลทุกเมื่อ จง

เป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อันเป็นวัตถุสูงสุดในสรรพโลก ถึงพระรัตนตรัยนั้นเป็นที่พึ่ง ขอเทวดาผู้รักษากรุงสยาม จงตามรักษากุมาริกานั้น ให้เป็นผู้มีอายุยืน ไม่ทำความชั่วทุกเมื่อ เทอญ

พระราชนิพนธ์

คาถาสวดพระราชพิธีพืชมงคล

คาถาสวดพระราชพิธีพรุณศาสตร์

คาถาสวดขอฝน

ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน หน้า ๔๑๕ ว่า "คาถา....สำหรับสวดอธิษฐานในการพระราชพิธี ตั้งแต่ นโม ตสฺส ภควโต สุนิพฺพุตสฺส ตาทิโน จนถึง สมฺปชฺชนฺเตฺวว สพฺพโสติ เป็นที่สุด พระคาถานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นใหม่...."

คาถาสวดพระราชพิธีพืชมงคล

นโม ตสฺส ภควโต สุนิปฺพุตสฺส ตาทิโน
สมฺมาวิรุฬฺหธมฺมสฺส สาวกานํ ปรมฺปรา
ตสฺส ปารมิเตเชน สทฺธมฺโม อมตปฺผโล
เกฺลสสนฺตาปจฺจุณฺเหปิ โลเก รูหติ ฐานโส
ตํ โข พุทฺธํ ภควนฺตํ สสทฺธมฺมํ สสาวกํ
อภิวนฺทิย ปูเชตฺวา สุเขตฺเต รตนตฺตเย
โรเปม ปุญฺญวีชานิ ญาณสฺส สาธกานิ โน
โลเก ทุกฺขสฺส โลกมฺหา สมฺมา นิสฺสรณสฺส จ
นานปฺปกาโรปการ– ผลานํ ยุตฺตกาลโต
ทิฏฺฐธมฺเม สมฺปราเย อปราปริเยปิ จ
ยญฺเจตฺถ ทิฏฺฐธมฺมสฺมึ ผลานํ สมฺปทายกํ
ปวุตฺตํ ปุญฺญวีชํ ยํ เหตุ ตํ อิจฺฉิตปฺผลํ
กาเล สมฺมา วิรูหนฺตุ มา วินสฺสนฺตุ สพฺพโส
ปุพฺพณฺณาปรณฺณวีชานิ อิมานิ อีทิสานิ จ
ยานิ อิมสฺมึ ปวุตฺตานิ สฺยามรฏฺเฐ ตหึ ตหึ
ภาสิตํ พุทฺธเสฏฺเฐน สจฺจํ โลกคฺควาทินา
สทฺธา พีชํ ตโป วุฏฺฐิ ปญฺญา เม ยุคนงฺคลํ
หิริ อีสา มโน โยตฺตํ สติ เม ผาลปาจนํ
กายคุตฺโต วจีคุตฺโต อาหาเร อุทเร ยโต

คำแปลคาถาสวดพระราชพิธีพืชมงคล

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้เสด็จนิพพานนานแล้ว แต่ยังมีพระคุณปรากฏอยู่ มีพระธรรมยังงอกงามดี เพราะการนำสืบ ๆ มาแห่งพระสาวกทั้งหลาย ด้วยเดชแห่งบารมีของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พระสัทธรรมมีผลเป็นอมตะ จึงเจริญขึ้นในโลก ซึ่งแม้ร้อนระงมด้วยความแผดเผาแห่งกิเลสได้โดยเร็ว เราทั้งหลายอภิวาทบูชาซึ่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้านั้น ทั้งพระสัทธรรม ทั้งพระสาวกแล้ว จึงหว่านพืชคือบุญทั้งหลายในพระรัตนตรัยอันเป็นนาดี พืชคือบุญนั้นเป็นเครื่องยังปัญญาของเราทั้งหลายให้สำเร็จด้วย ยังความออกไปแห่งทุกข์ในโลกให้สำเร็จด้วย ยังความออกจากโลกโดยชอบให้สำเร็จด้วย พืชคือบุญมอบให้ซึ่งผล เป็นอุปการะมีประการต่าง ๆ ตามกาลอันควร ในทิฏฐธรรมด้วย ในสัมปรายภพด้วย ทั้งในภพต่อ ๆ ไปด้วย ส่วนพืชคือบุญใด ๆ ที่สามารถให้ซึ่งผลทั้งหลายในทิฏฐธรรมนี้ ที่เราได้หว่านไว้แล้ว ขอพืชคือบุญนั้น ๆ จงให้ผลที่เราปรารถนาคือ บุพพัณณพืชและอปรัณณพืชทั้งหลายเหล่านี้ และที่กสิกรทั้งหลายหว่านไว้แล้วในที่นั้น ๆ ในสยามรัฐนี้ จงงอกงามดีตามฤดูกาลเถิด อย่าเสียไปโดยประการทั้งปวง

คำจริง พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้เป็นจอมปราชญ์ในโลก ได้ตรัสไว้แล้วว่า "ศรัทธาเป็นพืช ตบะเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นผาลและประตัก เราครองกายแล้ว ครองวาจาแล้ว ประหยัดท้องในเรื่องอาหารแล้ว

สจฺจํ กโรมิ นิทฺทานํ　　โสรจฺจํ เม ปโมจนํ
วิริยํ เม ธุรโธรยฺหํ　　โยคกฺเขมาธิวาหนํ
คจฺฉติ อนิวตฺตนฺตํ　　ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจติ
เอวเมสา กสี กฏฺฐา　　สา โหติ อมตปฺผลา
เอตํ กสึ กสิตฺวาน　　สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตีติ
เอเตน สจฺจวชฺเชน　　ปวุตฺตา พืชชาติโย
ปุพฺพณฺณา จาปรณฺณา จ　　วิรูหนฺตุ ตหึ ตหึ
ราชาณกฺเขตฺตภูตสฺมึ　　สพฺพตฺถ ภูริมณฺฑเล
ปุปฺผภารผลปิณฺฑิ–　　ธรา โหนฺเตฺวว สพฺพโส
ภาสิตา จยิมา คาถา　　มูคปกฺเกน สตฺถุนา
คาโว ตสฺส ปชายนฺติ　　เขตฺเต วุตฺตํ วิรูหติ
วุตฺตานํ ผลมสฺนาติ　　โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ
วิรุฬฺหมูลสนฺตานํ　　นิโครฺธมิว มาลุโต
อมิตฺตา นปฺปสหนฺติ　　โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ
เอเตน จาปิ สจฺเจน　　ปวุตฺตา พืชชาติโย
ปุพฺพณฺณา จาปรณฺณา จ　　วิรูหนฺตุ ตหึ ตหึ
ราชาณกฺเขตฺตภูตสฺมึ　　สพฺพตฺถ ภูริมณฺฑเล
สมฺปุณฺณา ผลปุปฺเผหิ　　ปชายนฺเตฺวว สพฺพโส
อมฺหากญฺจ มหาราชา　　สฺยามินฺโท มหิปฺปติ
รฏฺฐํ สมฺมาภิปาเลนฺโต　　สมฺพุทฺธสฺสาปิ สาสนํ
ราชาณกฺเขตฺตภูตสฺมึ　　สกเล มหิมณฺฑเล

ทำสัจจะให้เป็นเคียว ทำโสรัจจะของเราให้เป็นความปลดปล่อย ทำวิริยะของเราให้เป็นโคเทียมแอก นำไปสู่ที่อันเกษมจากโยคะ ไปสู่ที่ไม่กลับ ที่ไปถึงแล้วไม่เศร้าโศรก ที่นาที่ไถอย่างนี้นั้น ย่อมเป็นที่มีอมตะเป็นผล บุคคลไถนานี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้" ดังนี้ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอพืชทั้งหลายทั้งชนิดบุพพัณณะและชนิดอปรัณณะที่หว่านไว้แล้ว จงงอกขึ้นในที่นั้น ๆ เถิด ต้นไม้ผลทั้งหลายในปฐพีมณฑลทั้งปวง ที่เป็นพระราชอาณาเขต จงทรงไว้ซึ่งช่อดอกและพวงผลทุกต้นเทอญ

อนึ่ง คาถาเหล่านี้ พระศาสดาผู้หักเสียซึ่งความใบ้ ได้ทรงภาษิตไว้ (ในเตมิยชาดก) ว่า ผู้ใดไม่ประทุษร้ายมิตร โคทั้งหลายของผู้นั้นย่อมตกลูก พืชทั้งหลายที่หว่านไว้ในนาย่อมงอกงาม ผู้นั้นย่อมได้บริโภคผลแห่งพืชทั้งหลายที่หว่านไว้แล้ว ผู้ใดไม่ประทุษร้ายมิตร ศัตรูทั้งหลายย่อมข่มเหงผู้นั้นไม่ได้ เหมือนลมรังควานต้นไทรอันมีรากและลำต้นงอกงามแล้วไม่ได้ฉะนั้น แม้ด้วยคำสัตย์นี้อีกข้อหนึ่ง ขอพืชทั้งหลายทั้งชนิดบุพพัณณะและชนิดอปรัณณะ ที่หว่านไว้แล้วจงงอกขึ้นในที่นั้น ๆ เถิด ขอไม้ผลไม้ดอกทั้งหลาย ในดินแดนทั้งปวงที่เป็นพระราชอาณาเขต จงสมบูรณ์ด้วยผลและดอก เผล็ดออกทุกต้นทีเดียว

อนึ่ง พระมหาราชเจ้าของเราทั้งหลาย ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินจอมสยาม เมื่อทรงอภิบาลแว่นแคว้น ทั้งพระศาสนาของพระสัมพุทธเจ้าด้วยโดยชอบ ย่อมทรงปรารถนาความสุขความเจริญ และความไพบูลย์โดยลำดับ แก่ประชาราษฎร์ทั้งปวงผู้ใคร่ได้ความสุข ใน

สพฺเพสมฺปิ นิวาสีนํ ปาณีนํ สุขกามินํ
สุขํ วุฑฺฒึ จ ปตฺเถติ เวปุลฺลญฺจานุปุพฺพโส
เอเตน จาปิ สจฺเจน ปวุตฺตา พีชชาติโย
ปุพฺพณฺณา จาปรณฺณา จ วิรูหนฺตุ ตหึ ตหึ
ราชาณกฺเขตฺตภูตสฺมึ สพฺพตฺถ ภูมิมณฺฑเล
สมฺปุณฺณา วิปุลา โหนฺตุ สมฺปชฺชนฺเตฺวว สพฺพโส

แดนดินอันเป็นพระราชอาณาเขตทั้งสิ้น แม้ด้วยคำสัตย์นี้อีกข้อหนึ่ง ขอพืชทั้งหลายทั้งชนิดบุพพัณณะและชนิดอปรัณณะที่หว่านไว้แล้ว จงงอกขึ้นในที่นั้น ๆ เถิด ขอพืชและพฤกษ์ทั้งหลายในแดนดินทั้งปวง ที่เป็นพระราชอาณาเขต จงมีสมบูรณ์ไพบูลย์ จงถึงพร้อมโดยประการทั้งปวงเทอญ

ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน หน้า ๕๗๓ ว่า "แต่เดิมมาที่พระสงฆ์สวดขอฝนก็ใช้คาถาสุภูติสูตร ต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชธุระในเรื่องการพระราชพิธี... จึงทรงผูกคาถานี้ให้ติดเนื่องประพันธ์เป็นอันเดียวกัน (กับคาถาสุภูติสูตร ซึ่งเริ่มแต่ สุภูโต จ มหาเถโร...)"

คาถาสวดพระราชพิธีพรุณศาสตร์

ภควา อรหํ สมฺมา– สมฺพุทฺโธ ฌายินํ วโร
อุตฺตโม อิทฺธิมนฺตานํ สตฺเตสฺวาภิทยาลุโก
สาวตฺถิยเมกทา เจส พุทฺโธ เชตวเน วสํ
อนาถปิณฺฑิการาเม วสฺสมุปคโต อหุ
ตทา ทุพฺพุฏฺฐิยา สุกฺขา สพฺพา โกสลภูมิโย
มหนฺตมาสิ ทุพฺภิกฺขํ ทุกฺขํ มหาชนสฺส จ
ปิณฺฑาย จ ปวิสนฺตํ ภควนฺตํ ตหึ ตหึ
วสฺสํ วสฺสาปนตฺถาย อภิยาจิ มหาชโน
ตสฺมึ ปฏิจฺจ การุญฺญํ พุทฺโธ เชตวนํ คโต
สุกฺขาย โปกฺขรญฺญาปิ ตีเร ฐิโต นหายิตุํ
นิวาเสตฺวา ตตฺเถเกน อนฺเตโนทกสาฏกํ
เอเกน จ ปารุปิตฺวา โสปาเณ ภควา ฐิโต
อถ ปจฺฉิมาย ทิสาย มหาเมโฆ สมุฏฺฐหิ
ตโต ตาว วสฺสิ วสฺสํ ยาวตฺโถ อาสิ ปูริโต
ตสฺส เตนานุภาเวน วิสฺสุเตเนวิทานิปิ
เทโว วสฺสตุ กาเลน สมิทฺธํ เนตุ เมทนึ
มหาการุณิโก นาโถ อตฺถาย สพฺพปาณินํ
ปูเรตฺวา ปารมี สพฺพา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน เทโว วสฺสตุ ธมฺมโต
มหาการุณิโก นาโถ หิตาย สพฺพปาณินํ

คำแปลคาถาสวดพระราชพิธีพรุณศาสตร์

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้เลิศแห่งบุคคลผู้มีฌานทั้งหลาย เป็นยอดของผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย มีพระหฤทัยเต็มไปด้วยความเอ็นดูยิ่งในสัตว์ทั้งหลาย ก็แลคราวหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จจำพรรษาอยู่ ณ เชตวนารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นพื้นดินในแคว้นโกศลแห้งผากทุกตำบล เพราะฝนแล้ง และทุพภิกขทุกข์อย่างร้ายแรงได้เกิดมีแก่มหาชน มหาชนจึงทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในที่นั้น ๆ เพื่อทรงบันดาลให้ฝนตก พระพุทธองค์ทรงอาศัยความกรุณาในมหาชนนั้น เสด็จไปสู่เชตวันแล้ว ประทับยืนที่ขอบสระโบกขรณีอันแห้งผาก ทรงแสดงอาการจะสรงสนาน ทรงนุ่งผ้าชุบสรงด้วยชายข้างหนึ่ง และทรงห่มด้วยชายข้างหนึ่ง ประทับยืนที่บันไดสระโบกขรณีนั้น ทันทีนั้นมหาเมฆได้ตั้งขึ้นทางทิศปัศจิม แล้วฝนก็ตกลงมาจนเต็มตามความต้องการ ด้วยพระอานุภาพนั้นของพระองค์ที่ปรากฏมาจนถึงทุกวันนี้ ขอฝนจงตกต้องตามฤดูกาล ทำพื้นแผ่นดินให้อุดมดีเถิด

พระโลกนาถเจ้ามีพระกรุณาใหญ่ ทรงบำเพ็ญบารมีทุกประการ เพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ได้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดมแล้ว ด้วยคำสัตย์นี้ ขอฝนจงตกตามธรรมดาเถิด

พระโลกนาถเจ้ามีพระกรุณาใหญ่ ทรงบำเพ็ญบารมีทุกประการ เพื่อเกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง ได้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดมแล้ว ด้วย

ปูเรตฺวา ปารมี สพฺพา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน เทโว วสฺสตุ กาลโต
มหาการุณิโก นาโถ สุขาย สพฺพปาณินํ
ปูเรตฺวา ปารมี สพฺพา ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน เทโว วสฺสตุ จานโส
สุภูโต จ มหาเถโร มหากาโย มโหทโร
นีลวณฺโณ มหาเตโช ปวสฺสนฺตุ วลาหกา
ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา
วสฺส เทว ยถาสุขํ
จิตฺตํ เม สุสมาหิตํ วิมุตฺตํ
อาตาปี วิหรามิ วสฺส เทวาติ
อนุสฺสริตฺวา สตํ ธมฺมํ ปรมตฺถํ วิจินฺตยํ
อกาสึ สจฺจกิริยํ ยํ โลเก ธุวสสฺสตํ
ยโต สรามิ อตฺตานํ ยโต ปตฺโตสฺมิ วิญฺญุตํ
นาภิชานามิ สญฺจิจฺจ เอกปาณมฺปิ หึสิตา
เอเตน สจฺจวชฺเชน ปชฺชุนฺโน อภิวสฺสตุ
อภิตฺถนยํ ปชฺชุนฺน นิธึ กากสฺส นาสย
กากํ โสกาย รนฺเธหิ มจฺเฉ โสกา ปโมจย
สห กเต สจฺจวเร ปชฺชุนฺโน อภิวสฺสิย
ถลํ นินฺนญฺจ ปูเรนฺโต ขเณน อภิวสฺสิย
เอวรูปํ สจฺจกิริยํ กตฺวา วิริยมุตฺตมํ

คำสัตย์นี้ ขอฝนจงตกตามฤดูกาลเถิด

พระโลกนาถเจ้ามีพระกรุณาใหญ่ ทรงบำเพ็ญบารมีทุกประการ เพื่อความสุขแก่สัตว์ทั้งปวง ได้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันอุดมแล้ว ด้วยคำสัตย์นี้ ขอฝนจงตกโดยพลันเถิด

อนึ่ง พระมหาเถระชื่อสุภูตะ มีกายล่ำสัน มีท้องพลุ้ย มีผิวดังนิล มีเดชมาก ด้วยเดชแห่งพระเถระนั้น วลาหกเทพบุตรทั้งหลายจงให้ฝนตกลงมาเถิด

กุฎีทั้งหลายของเรา มุงบังแล้วกันลมได้อยู่สบาย

ดูกรเทวะ ท่านจงให้ฝนตกตามสบายเถิด

จิตของเราตั้งมั่นดีแล้ว วิมุตแล้ว

เรามีความพากเพียรอยู่ ดูกรเทวะ ขอท่านจงให้ฝนตกเถิดแล

เราตามระลึกถึงธรรมของสัตบุรุษ แล้วคิดค้นอยู่ซึ่งอรรถอันยิ่ง ได้ทำสัจจกิริยา ซึ่งเป็นธรรมมั่นคงยั่งยืนอยู่ในโลก ว่าจำเดิมแต่เราระลึกถึงตนได้ ตั้งแต่เรารู้ความมา เราไม่รู้สึกว่าได้จงใจเบียดเบียนสัตว์แม้แต่ตัวเดียว ด้วยคำสัตย์นี้ ขอปชุนเทพจงให้ฝนตกมาเถิด ดูกรปชุนเทพ ท่านจงคำรามให้ฝนตน ยังขุมทรัพย์ของกาให้สูญไป ท่านจงรันทำกาให้มันโศรก จงปลดเปลื้องปลาทั้งหลายจากความโศรก เมื่อความสัตย์อันประเสริฐ เราได้ทำแล้ว ฝนได้ตกลงพร้อมกับสัจจกิริยานั้น ตกพักเดียวทำที่ดอนและที่ลุ่มให้เต็ม เราอาศัยเดชและกำลังแห่งสัจจะ เผ้าเพียรอย่างยิ่งยวด ทำสัจจกิริยาเห็นปานนี้ จนยังมหา-

วสฺสาเปสึ มหาเมฆํ สจฺจเตชพลสฺสิโต
สจฺเจน เม สโม นตฺถิ เอสา เม สจฺจปารมีติ

คาถาสวดขอฝน

สมฺพุทฺธมุตฺตมมุฬารมนนฺตญาณํ
สตฺตุตฺตมํ ทสพลํ กรุณาธิวาสํ
สกฺการภาชนมภาชนมงฺคณานํ
สทฺธาณเตน สตตํ สิรสา นมามิ
วีรํ วิสารทมปารคุณมฺพุราสึ
ธีรนฺธโรปมธิตึ ถิรธมฺมกายํ
ปารงฺคตํ ภวภยากรสาครสฺส
สารญฺชเนสุ สุคตํ สิรสา นมามิ
โลเกกจกฺขุมตุลามลปญฺจจกฺขุํ
โลเกกสารมชรามรธมฺมสารํ
โลเกกพนฺธุมรวินฺทุสหายพนฺธุํ
โลเกกจารุติลกํ สิรสา นมามิ
วีโตปมานมปมาณมนาถนาถํ
สุทฺธํ สุสุทฺธนยนํ นยนาภิรามํ
สํสารจกฺกมถนํ วรธมฺมจกฺกํ
จกฺกงฺกิโตรุจรณํ สิรสา นมามิ

เมฆ ให้หลั่งน้ำฝนลงได้ สิ่งที่เสมอด้วยสัจจะของเราไม่มี นี้เป็นสัจจบารมีของเราแล

คำแปลคาถาสวดขอฝน

ข้าพเจ้าขอนมัสการเนือง ๆ ด้วยเศียรเกล้า อันน้อมลงด้วยศรัทธา ซึ่งพระทศพลสัมพุทธเจ้าผู้อุดมเลิศ มีพระญาณหาที่สุดมิได้ เป็นผู้สูงสุดในหมู่สัตว์ ทนธารได้ด้วยพระกรุณา เป็นดุจภาชนะแห่งสักการะ แต่ไม่ทรงเป็นภาชนะแห่งกิเลสทั้งหลาย

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระสุคตเจ้าผู้แกล้วกล้า ผู้มีน่านน้ำคือพระคุณหาฝั่งฝามิได้ เป็นนักปราชญ์ผู้มีปรีชาเปรียบด้วยแผ่นดิน มีพระธรรมกายมั่นคง ถึงฝั่งนอกแห่งสาครอันเป็นแดนเกิดแห่งภัยคือภพ ผู้เป็นแก่นในหมู่ชน

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้มีพระเบญจจักษุกระจ่างหาที่เปรียบมิได้ เป็นดวงตาอันเอกในโลก ผู้มีธรรมอันไม่แก่ไม่ตายเป็นแก่นสาร เป็นแก่นอันเอกในโลก ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ซึ่งเป็นเผ่าพันธุ์อันเอกในโลก ผู้เป็นดิลกทองเป็นเอกในโลก

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระโลกนาถเจ้าผู้ปราศจากอัปประมาน (ข้อที่ควรดูหมิ่น) เป็นที่พึ่งของผู้ไม่มีที่พึ่ง หาประมาณมิได้ ผู้หมดจด มีพระเนตรอันหมดจดดี เป็นขวัญนัยนาของสัตว์ มีพระธรรมจักรอันประเสริฐ เป็นเครื่องย่ำยีสังสารจักร มีพระยุคลบาทอันมีลายเป็นรูปจักร

เนกฺขมฺมมนฺตพลวาริตราคยกฺขํ
เมตฺตมฺพุสา สมิตโกธมหาหุตาสํ
ปญฺญาปทีปหตโมหมหนฺธการํ
โลกตฺถจารุปฏรํ* สิรสา นมามิ

สทฺธมฺมราชมปราชิตธมฺมเสนํ
สทฺธมฺมเตชหตมารสุโฆรเสนํ
สทฺธมฺมเทสนมโนหรเภริโฆสํ
สทฺธมฺมสารมกุฏํ สิรสา นมามิ

ยุตฺตํ คุเณหิ สกเลหิ สุนิมฺมเลหิ
โทเสหิ มุตฺตมขิเลหิ สวาสเนหิ
พฺยามปฺปภาขจิตภาสุรลกฺขณาภา–
มาโลปโสภิตตนุํ สิรสา นมามิ

ปญฺญาทิวากรวินิคฺคตเทสนาภา–
นิทฺธุตฺตสพฺพปรวาทฆนนฺธการํ
การุญฺญวารินิวาริตโลกตาปํ
ทุกฺขคฺคิชาลวิสรํ สิรสา นมามิ

เญยฺยญฺชนํ สกลเมว ปริคฺคหีตํ
ชาตาหิ ญาณกรุณาหิ มหาชวาหิ
โลกสฺส ทุกฺขมวธุยฺย สุขปฺปทายึ
โลกคฺคนาถมตุลํ สิรสา นมามิ

---

* น่าจะเป็น...ปฏลํ —เมฆ.

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระทศพลเจ้า ผู้ปราบยักษ์คือความกำหนัดเสียได้ ด้วยกำลังแห่งมนต์คือเนกขัมมะ ผู้ดับไฟกองใหญ่ คือความโกรธเสียได้ ด้วยน้ำคือพระเมตตา ผู้ขจัดความมืดใหญ่ คือโมหะเสียได้ ด้วยประทีปคือพระปัญญา ผู้เป็นดุจหลังคาทองป้องปกโลก

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระพิชิตมาร ผู้เป็นพระสัทธรรมราชา มีธรรมเสนาอันไม่พ่ายแพ้ ทรงผจญมารผู้โหดร้ายและเสนามารเสียได้ ด้วยเดชแห่งพระสัทธรรม ผู้ลั่นเภรีอันน่าเจริญใจคือพระสัทธรรมเทศนา ทรงพระมงกุฎคือพระสัทธรรมสาระ

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประกอบด้วยพระสกลคุณ อันปราศจากมลทิน ผู้พ้นจากโทษทั้งหลายคือกิเลสดุจตาปูตรึงจิตกับทั้งวาสนา มีพระกายงดงามด้วยระเบียบพระรัศมีแผ่ออกไปข้างละวา มีลักษณะดังรัศมีพระอาทิตย์

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระโลกนาถเจ้า ผู้ทรงกำจัดความมืดทึบคือปรวาทะ (ลัทธิอื่น) ทั้งปวงเสีย ด้วยแสงคือพระธรรมเทศนาที่เปล่งออกจากดวงอาทิตย์คือพระปัญญา ผู้ทรงป้องกันกลุ่มแห่งเปลวไฟคือทุกข์ ซึ่งแผดเผาโลกไว้ได้ ด้วยน้ำคือพระกรุณา

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระสัพพัญญูเจ้าผู้ทรงกำหนดชนที่ควรตรัสรู้ทั้งสิ้นได้ด้วยพระญาณ และพระกรุณาที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ผู้ทรงบำบัดทุกข์ แล้วประทานสุขแก่สัตวโลก ผู้เป็นอัครนาถะของโลก หาผู้เปรียบปรานมิได้

พฺยามปฺปภาวลยจารุสุรินฺทจาปํ
อุณฺณารุรํสิวิสรุชฺชลวิชฺชุชาลํ
ธมฺมมฺพุวุฏฺฐิชนิตํ มิตสาธุสสฺสํ
สพฺพญฺญุเมฆมฆนํ สิรสา นมามิ

ปาโปปตาปนปรนฺนปรนฺตปนฺตํ
อจฺจนฺตสนฺตชนนํ ชนนํ ชนคฺคํ
สมฺภคฺคสพฺพปปกํ สรณญฺชนานํ
สพฺพาภิภุํ ทสพลํ สิรสา นมามิ

สุคตมิตพุทฺธึ โลกนาถํ นมิตฺวา
กุสลมุปจิตํ ยนฺเตน เตชุสฺสเทน
วิลยมุปนยนฺตโรคทุพฺภิกฺขทุกฺขา
วิปุลสลิลธารา วสฺสิโน โหนฺตุ เมฆา

๓๓๑

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระสัพพัญญูเจ้า ผู้ทรงวลัยทองคือพระรัศมีมีมณฑลข้างละวา งามดุจธนูพระอินทร์ ผู้มีช่อแห่งรัศมีที่พระอุณาโลมอันรุ่งเรืองดุจประกายสายฟ้า ผู้ทรงยังน้ำฝนคือธรรมให้ตก ผู้มีข้าวกล้าคือสาธุธรรมอันงอกแล้ว มีเมฆฝนอันหนาคือพระสัพพัญญุตญาณ

ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระทศพลเจ้าผู้เผาแต่บาปไม่เผาบุคคลอื่น ผู้มีความเกิดอันระงับแล้วโดยเด็ดขาด ผู้เป็นชนกแห่งสังฆรัตนะ เป็นยอดของชน ทรงขจัดโทษเศร้าหมองทั้งปวงได้ เป็นสรณะของชนทั้งหลาย เป็นใหญ่ในธรรมทั้งปวง

กุศลอันใดที่ข้าพเจ้านมัสการพระสุคตโลกนาถเจ้า ผู้มีพระปัญญาหาประมาณมิได้ สร้างสมไว้แล้ว ด้วยเดชอันกล้าแข็งแห่งกุศลนั้น ขอโรค ทุพภิกขภัยและทุกข์ทั้งหลาย จงถึงความพินาศไป ขอเมฆอันมีสายน้ำอันไพบูลย์จงยังฝนให้ตกลงเถิด

พระสมณศาสน

พระราชทานไปยังลังกาและยะไข่

คำนำ

พระสมณศาสนนี้ พร้อมทั้งบาลีและคำแปล หอพระสมุด ฯ ได้รวบรวมพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ รวม ๙ ฉบับ

พระสมณศาสน ตั้งแต่ฉบับที่ ๓ ไป หอพระสมุด ฯ ได้ต้นฉบับไปจากวัดบวรนิเวศ อยู่ในกองหนังสือเก่า ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงเก็บรักษาไว้ ส่วนฉบับที่ ๑ ซึ่งว่าด้วยส่งเครื่องไทยธรรมไปพระราชทานพระธีรานันทะที่ลังกา กับฉบับที่ ๒ ซึ่งว่าด้วยสีมาวิจารณนั้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (ครั้งยังทรงกรมหมื่น) ได้ฉบับมาแต่ลังกา ปรากฏในพระนิพนธ์คำนำ เมื่อพิมพ์ครั้งแรกว่า

"พระสุทัสสนเถระ ผู้เป็นนายกคณาจารย์ฝ่ายหนึ่ง ณ ลังกาทวีป เป็นอนุศิษย์ของพระธีรานันทเถระนั้น สืบต่อกันลงมานับเป็นชั้นที่ครบ ๖ ได้ส่งพระสมณศาสน ๒ ฉบับนั้นมาแสดงแก่ข้าพเจ้า ว่าได้รับรักษาไว้ต่อมา ฯ ข้าพเจ้าได้เห็นก็ชอบใจ จึงขอยืมคัดไว้ แล้วส่งต้นฉบับเดิมคืนไป ฯ พระสมณศาสน ๒ ฉบับนี้ เป็นอักษรขอม ฯ ฉบับ ๑ แสดงจำนวนสิ่งของที่พระราชทาน ๑๐ สิ่ง และเป็นคำนำพระราชทานพระสมณปฏิศาสน แสดงลักษณะสีมา ณ เล่มสมุดหนึ่งต่างหาก ฉบับนี้เขียนในกระดาษฝรั่ง ประทับพระสมณลัญจกรประจำชาด เป็นอักษรขอมอ่านว่าปวรนิเวโส แล้วพับ หาได้เข้าซองผนึกไม่ ประทับพระลัญจกรบนครั่งที่ตรงพับเป็นรูปพระมหามงกุฎ ฯ ฉบับ ๑ แสดงเรื่องสีมา

กถา ซึ่งข้าพเจ้าเรียกว่า พระสมณปฏิศาสน ฉบับนี้เขียนในสมุดฝรั่ง มีประทับดวงตราดุนทุกแผ่น ในดวงตรานั้นดูเหมือนเป็นตัวอักษร แต่อ่านว่ากระไรหาออกไม่ ไม่ได้พยายามอ่านจริง ๆ ด้วย และประทับพระลัญจกรบนครั่งเป็นรูปพระมหามงกุฎที่หลังปกสมุด และเมื่อจวนจะจบข้างท้ายบาทคาถาว่า ลาขาตเล มกุฏรูปกลญจเนน พระสมณศาสน ๒ ฉบับนี้ เขียนติดกันไป ยกเป็นวรรคชั่วลงกิริยาเป็นต้น ดุจที่จารในใบลาน ข้าพเจ้าได้คัดไว้ตามนั้น หมายจะพิมพ์ให้แพร่หลายคงไว้ตามนั้น ภายหลังกลับจัดการแยกออกเป็นศัพท์ ให้เหมาะแก่นิยมในสมัยนี้ และการแยกเป็นศัพท์นั้น สะดวกแก่ผู้ดูและแปล มีอักษรวิปลาศหลายแห่ง คงเป็นเพราะผู้เขียนพลั้งพลาด ข้าพเจ้าได้ระวังตั้งใจแก้เพื่อให้ถูกตามมคธภาษา ฯ ข้าพเจ้าได้แปลออกเป็นสยามภาษาด้วยความยินดีและความเคารพในพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นพระบุรพาจารยสีหะของคณะธรรมยุตติกนิกาย ซึ่งข้าพเจ้าผู้เป็นอนุศิษย์ของพระองค์ด้วยผู้หนึ่ง เพื่อประกาศพระคุณสมบัติมหัศจรรยในส่วนพระองค์ เป็นเอกอัครมหาบัณฑิตในศาสนธรรมให้ปรากฏพระเกียรติยศอยู่สิ้นกาลนาน ฯ

คุณประโยชน์แห่งพระสมณศาสนทั้ง ๒ ฉบับนี้ จะมีประการไร ท่านผู้ได้อ่านได้พิจารณาก็อาจรู้สึกได้เอง ข้าพเจ้าไม่ต้องพรรณนา ฯ"

ครั้นต่อมาได้พบพระสมณศาสนอีกเรื่องหนึ่ง ที่วัดบวรนิเวศเหมือนกัน เป็นอักษรขอมฉบับหนึ่ง อักษรพม่าฉบับหนึ่ง รวมอยู่ในซองเดียวกัน มีข้อความอันเดียวกัน ได้ความว่าเป็นพระสมณศาสนที่

จะพระราชทานไปยังรักขังคประเทศ (คือประเทศยะไข่) หอพระสมุด ฯ ได้ให้แปลและพิมพ์ถวายพระเจ้าบรมวงศเธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ เพื่อประทานตอบแทนผู้ถวายรดน้ำสงกรานต์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙

พระเจ้าบวรวงศเธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ทรงนิพนธ์เล่าลักษณะพระสมณศาสนฉบับนี้ไว้ ในคำนำตอนหนึ่งว่า

"มีข้อแปลกอยู่อย่างหนึ่งที่พระสมณศาสน ฉบับนี้ทั้งอักษรขอมและอักษรพม่า เขียนในกระดาษฟุลสแกปอย่างเรียบร้อยแล้วประทับพระราชลัญจกรบุษบกประจำชาด (เข้าใจว่าประจำตำแหน่งเจ้าคณะรอง อันเป็นสมณศักดิ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยเมื่อมีพระสมณศาสนนั้น) กำกับพระนามแลนามพระเถรานุเถรผนึกซองประทับพระราชลัญจกรพระมหามงกุฏประจำครั่งอย่างดิบดี ทำให้สงสัยว่าจะเป็นตัวพระสมณศาสนที่เตรียมจะส่งไป แต่มีเหตุเปลี่ยนแปลงอย่างไรจึงได้งดเสีย มีความปรากฏในพระสมณศาสนตอนหนึ่งว่า "เกรงพระสงฆ์ชาวรักขังคจะอ่านภาษามคธไม่เข้าใจ จึงได้เขียนย่อข้อความอย่างเดียวกันเป็นภาษาอังกฤษฉบับ ๑ ภาษาพม่าฉบับ ๑ ส่งมาพร้อมกับภาษามคธฉบับนี้" ดังนี้ บางทีจะเป็นด้วยทรงเกรงว่าถ้อยคำตรงนี้จะเป็นการกระทบกระเทือน จึงทรงเปลี่ยนเป็นส่งไปแต่ภาษาอังกฤษกับภาษาพม่ากระมัง พระสมณศาสนฉบับภาษาอังกฤษและภาษาพม่าจึงมิได้รวมอยู่ในซองภาษามคธนี้ ขอให้ผู้อ่านพิจารณา"

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้มอบให้ น. อ. เมฆ อำไพจริต ป. ธ. ๙ ชำระคำบาลี และแปลขึ้นใหม่เป็นอีกสำนวนหนึ่ง ตามควรแก่กาลสมัย

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๑

(เรื่องส่งเครื่องไทยธรรมและตอบเรื่องสีมาไปพระราชทานแด่พระธีรานันทะที่ลังกา)

---

(๑) วิสุทฺธพุทฺธาทิรตนตฺตยาภาวภาสิเต สฺยามรฏฺเฐ รตนโกสินฺทเทวมหานครราชธานิยํ ปวรนิเวสาทิคณิสฺสเรหิ ทสหิ ธมฺมยุตฺติกนิกายิกเถรวเรหิ อิทํ สาสนปณฺณํ วาลุการาเม ธีรานนฺทเถรสฺส มฺรมฺมวํสิกสงฺฆนายกสิสฺสภูตสฺส ชานาปนตฺถาย ปหิตํ อิทานิ สฺยามาทิรฏฺฐาธิปติสฺสรินฺทสฺส ปรมธมฺมิกมหาราชสฺส รญฺโญ กนิฏฺฐภาตุภูตวชิรญาณมกุฏสมฺมตวํสมหาเถรวโร อายสฺมโต เวยฺยตฺติเยน อภิปฺปสนฺโน

เอกา หิรญฺญปฏิมา
สุคนฺธมสิฆฏิกา
โกเสยฺยจีวรํ
โกเสยฺยนฺตรวาสกํ
พหลกมฺพลนิสีทนํ
นิคฺยหิยวิชฺชนี
อริยกกฺขรรูปนิติสมุตฺตํ
สิลาเลขนีนาพิ
เทฺว กาพสมุตฺตานิ
จมฺมมยมณฺชุสา

คำแปล

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๑

---

(๑) ศาสนบรรณฉบับนี้ พระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ๑๐ องค์ ผู้เป็นเจ้าคณะ มีเจ้าคณะวัดบวรนิเวศเป็นต้น ณ กรุงรัตนโกสินทรเทพมหานคร ในสยามรัฐอันสว่างไสวด้วยแสงแห่งพระรัตนตรัย มีพระพุทธรัตนะเป็นต้น อันบริสุทธ์ผุดผ่อง ส่งไปถวายพระธีรานันทเถระผู้เป็นศิษย์ของพระสังฆนายกฝ่ายมรัมวงศ์ ณ วัดวาลุการาม (สีหลทวีป) เพื่อให้ทราบ บัดนี้ เจ้าฟ้าพระวชิรญาณมกุฏสมมุตวงศมหาเถรเจ้า ผู้เป็นพระราชกนิฐภาดาของพระเจ้าบรมธรรมิกมหาราช ผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่แห่งรัฐทั้งหลายมีสยามรัฐเป็นต้น ทรงเลื่อมใสนักด้วยความฉลาดของท่านผู้มีอายุ โปรดส่งไทยธรรมเหล่านี้ไปประทาน คือ

พระปฏิมา (หล่อด้วย) เงิน ๑
กระปุกหมึกหอม ๑
จีวรแพร ๑
สบงแพร ๑
พรมรองนั่งอย่างหนา ๑
พัดสำหรับบัง (หน้า) ๑

อิเม เทยฺยธมฺเม ปหิณิ

สาธายสฺมา ตสฺส สพฺเพเต เทยฺยธมฺเม ปฏิคฺคณฺหาตุ ตสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย

(๒) สีมากถาปฏิสํยุตฺตํ ปฏิสาสนํ วิตฺถารโต อมฺหากํ สพฺเพสํ อนุมติยา เถเรน คนฺถิตํ ปฏเกสุ ลิขาเปตฺวา เอกโต พนฺธํ มญฺชุสาย ปกฺขิตฺตํ ตทญฺญา จ เถเรเนว อิโต ปุพฺเพ คนฺถิตา สิกฺขตฺตยทีปิกา คาถาโย สชฺฌายิตพฺพปาจฺภูตา ลิขิตฺวา ปหิตา สาธายสฺมา สุขุเมน ญาเณน อตฺถํ อุปปริกฺขิตฺวา โอโลเกตุ อญฺเญสมฺปิ ทสฺเสตพฺพํ มญฺญตุ ยทิ ปฏิปฺผริตพฺพํ โหติ อปริสงฺกิตฺวา ปฏิสาสนํ โหตุ

(๓) พุทฺธสฺส ภควโต ปรินิพฺพานโต สตฺตาสีตฺยาธิกติสตฺตุตฺตร-ทฺวิสหสฺสสาสนายุมฺหิ มิคสิรมาสสฺส ชุณฺหปกฺขปญฺจมิยํ โสรวาราย ปหิตมิทํ

สมุดแบบรูปอักษรอริยกะ ๑
ดินสอหินและกล่อง ๑
สมุดดำ ๒
หีบทำด้วยหนัง ๑

สาธุ ขอท่านผู้มีอายุจงรับไทยธรรมทั้งปวงนี้ ของพระมหาเถรเจ้านั้น เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแด่พระองค์ตลอดกาลนานเถิด

(๒) (สมณ) ศาสนตอบ ว่าด้วยสีมากถา พระเถรเจ้าทรงแต่งโดยอนุมัติแห่งข้าพเจ้าทั้งปวง ได้ให้เขียนลงในแผ่นกระดาษหลายแผ่นแล้วผูกเข้าด้วยกัน (เปิ่นบึก) บรรจุในหีบ และนอกจากนั้นคาถาทั้งหลายอันแสดงสิกขา ๓ ที่พระเถรเจ้านั้นแลทรงแต่งไว้แต่ก่อนนี้ เป็นปาฐะที่น่าสาธยาย* ก็ได้ให้เขียนส่งไปด้วย สาธุ ขอท่านผู้มีอายุ จงพิจารณาดูเนื้อความด้วยญาณอันสุขุมเถิด ของจงสำคัญเห็นเห็นว่าศาสนนี้ ควรจะแสดงแก่ท่านผู้อื่น ๆ บ้าง ผิว่าศาสนนี้เป็นสิ่งพึงเผยแผ่ได้ ขอจงมีศาสนตอบมา อย่าได้รังเกียจเลย

(๓) ศาสนนี้ ส่งไป ณ โสรวาร ดิถีที่ ๕ แห่งชุณหปักษ์เดือนมิคสิระ (วันเสาร์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน อ้าย) เมื่อสาสนายุกาลได้ ๒๓๘๗ แต่กาลปรินิพพานแห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า

* พระคาถาที่ว่านี้ไม่ปรากฏในพระสมณศาสนนี้ อาจจะเป็นพระราชนิพนธ์ "โมกขุปายคาถา" ที่มีอยู่ในสวดมนต์? -เมฆ

พระปฏิศาสน
นับเป็นฉบับที่ ๒
(ตอบเรื่องสีมา)

สุภมตฺถุ

(๑) นมตฺถุ พุทฺธสฺส วิภชฺชวาทิโน
นมตฺถุ ธมฺมสฺส วิมุตฺติสาริโน
นมตฺถุ สงฺฆสฺส จ ธมฺมธาริโน
นโม กริตฺวาน มยมฺห เสริโน
พุทฺโธ หิ โพชฺฌาว ปสตฺถเสฏฺโฐ
ธมฺโม จ สนฺทิฏฺฐิกตาทิยุตฺโต
สงฺโฆ หิ สงฺเฆหิ อนุตฺตโรว
วตฺถุตฺตยนฺตํ รตนํ อนคฺฆํ
ตสฺมึ สุเขตฺเต สุปวุตฺตวีชา
ปสนฺนจิตฺตา ทส เถรเสฏฺฐา
ปตฺเถม ญาณสฺส มยํ วิรูฬฺหึ
ทุกฺขสฺส อนฺตํ อภิสมฺภุเณมุ

คำแปล

พระปฏิศาสน

ศุภมัสดุ

(๑) ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้เป็นวิภัชวาที (ตรัสจำแนก) ขอนอบน้อมแด่พระธรรม อันเป็นวิมุติสารี (มีวิมุตเป็นแก่น) ขอนอบน้อมแด่พระสงฆ์ ผู้เป็นธัมมธารี (ทรงไว้ซึ่งธรรม) เราทำความนอบน้อมแล้วเป็นผู้เสรี ก็พระพุทธ-เจ้าเป็นผู้อันบัณฑิตสรรเสริญ เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ก็เพราะความตรัสรู้เป็นแท้ และพระธรรมก็เป็นธรรมประกอบด้วยคุณมีความเป็นสันทิฏฐิกะ เป็นอาทิ พระสงฆ์เล่า ก็เป็นหมู่อันยอดเยี่ยมกว่าหมู่ทั้งหลาย วัตถุทั้งสามนั้น เป็นรตนะหาค่ามิได้ ข้าพเจ้าพระเถระผู้ใหญ่ ๑๐ องค์ มีจิตเลื่อมใส ได้หว่านพืชด้วยดีแล้ว ในพระรัตนตรัยนั้น อันเป็นสุเกษตร ปรารถนาความแจ้งชัดแห่งญาณ พึงลุถึงที่สุดแห่งทุกข์เถิด

(๒) เมตฺตึ กริสฺสาม วิเทสิเกหิ
เถรานุเถราทิกสีหเฬหิ
พุทฺธาทิวตฺถุตฺตยมามเกหิ
ธมฺมามิเสเหว ปสนฺนจิตฺตา
จิเรน ทิฏฺฐา จ สุตา จ เอเต
สมุทฺทมชฺเฌ ปฏิทีปวาสี
อมฺเหหิ ธมฺเมน สมานธมฺมา
ทูรฏฺฐญาตีว ปิยายิตพฺพา
เอวํ กตา เมตฺติ สกิมฺปิ เอสา
จิรฏฺฐิตา โหตุ กถายิมาย
รกฺขนฺตุ ภิยฺโยปิ จ สีหฬาโน
เมตฺตึ สุปุญฺโญทยมงฺคลตฺถํ

(๓) สุทฺธานนฺตทยาญาณ– ราสีภูตสฺส ตาทิโน
พุทฺธสฺเสว ภควโต สาสนานุปวตฺติยา
ปฏิรูปเทสตฺตา สฺยามรฏฺเฐ สุมงฺคเล
รมฺเม รตนโกสินฺท– มหาราชปุเร สุเภ
อุตฺตมคฺคมณิพิมฺพ– สิริยา สุวิโรจิเต
มยํ ปวรนิเวสาทิ– ราชการามวาสิโน

(๒) ข้าพเจ้าทั้งหลาย จักทำไมตรีกับชาวสีหฬ มีพระเถรานุเถระเป็นต้น ผู้เป็นชาวต่างประเทศ ที่นับถือพระรัตนตรัย มีพระพุทธรัตนะเป็นอาทิ ต้อนรับ (ชาวสีหฬ) ทั้งด้วยธรรมและอามิสทีเดียว ชาวสีหฬนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายได้พบและได้ยินมานานแล้วว่า เป็นชาวเกาะโดยเฉพาะอยู่ในกลางทะเล เป็นผู้มีธรรมเสมอด้วยธรรม (ของพวกข้าพเจ้า) ควรที่พวกข้าพเจ้าจะทำให้เป็นที่รักดุจพวกญาติที่อยู่ไกล ด้วยคำ (สัจที่กล่าวมา) นี้ ขอไมตรีที่ได้ทำอย่างนี้แม้ครั้งเดียวนั้นจงยั่งยืนอยู่เถิด ฝ่ายชาวสีหฬเล่าก็ขอจงรักษาไมตรีไว้อย่างยิ่ง เพื่อเป็นมงคล โดยเป็นเหตุก่อเกิดบุญกุศลอย่างดีต่อไปเถิด

(๓) ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นพระเถระเจ้าคณะ ฝ่ายธรรมยุติกวงศ์ อันพระสงฆ์นิกายนั้นสมมต (แต่งตั้งให้เป็นผู้บริหาร) ในกิจทั้งปวง เป็นบิดา เป็นปริณายกแห่งภิกษุหลายร้อยรูป เป็นราชกุลูปกะอันพระราชามีพระนามว่า เจษฎาธิบดินทร ผู้ทรงมีสีลาจารวัตรแห่งสัตบุรุษ ปรากฏพระนามในที่

รญฺโญ เชฏฺฐาธิปตินฺท- นามิโน สาธุสีลิโน
มหาธมฺมิกราชาติ วิสฺสุตสฺส ตหึ ตหึ
กุลูปกา นิจฺจภตฺต- วตฺถาทีหาภิปูชิตา
ทส คณิสฺสรา เถรา ธมฺมยุตฺติกวํสิกา
ตนฺนิกายิกสงฺเฆน สพฺพกิจฺเจสุ สมฺมตา
อเนกภิกฺขุสตานํ ปีตโร ปริณายกา
ตสฺเสว ภูปตินฺทสฺส ปิโย กนิฏฺฐภาตุโก
เถโร วชิรญาโณ จ ปาโมกฺโข คณเชฏฺฐโก
เถโร พฺรหฺมสโร เจว เถโร ธมฺมสิริวฺหโย
เถโร พุทฺธสิริ เจว เถโร ปญฺญาคฺคนามโก
เถโร ธมฺมรกฺขิโต จ เถโร จ โสภิตวฺหโย
เถโร พุทฺธิสณฺหนาโม เถโร ปุสฺสาภิธานโก
เถโร สุวฑฺฒโน จาปิ สพฺเพ สมานฉนฺทกา
สิริสทฺธมฺมวํสาทิ- ธีรานนฺทาภิธานิโน
อายสฺมโต มรมฺมวํส- เถรสฺส ปิยสีลิโน
กวิโน วินยญฺญุสฺส ตมฺพปณฺณินิวาสิโน
สีมาลกฺขณมารพฺภ วุตฺตํ คนฺถาปเทสโต
คาถาพนฺเธหิ สุพนฺธ- สตฺตุปฺปาทนสาสนํ
สุตฺวา อตฺถมฺปชานิตฺวา หฏฺฐตุฏฺฐา ปโมทิตา
อมฺหากมฺปิ อธิปฺปายํ จิรมฺปิ สุวินิจฺฉิตํ
สพฺพโส ญาปนตฺถาย คนฺถิตุํ ปฏิสาสนํ

นั้น ๆ ว่าพระเจ้ามหาธรรมิกราช ทรงบูชาด้วยวัตถุ มีนิตยภัตรและผ้าเป็นอาทิ อยู่ในพระอารามหลวง มีวัดบวรนิเวศเป็นต้น ณ เมืองหลวงใหญ่ ชื่อ รัตนโกสินทรอันงามน่ารื่นรมย์ รุ่งเรืองดีด้วยพระสิริแห่งพระแก้วอันอุดมเลิศ ในสยามรัฐอันนับว่าเป็นรัฐที่เป็นมงคลดี เพราะเป็นปฏิรูปเทศ โดยที่มีพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้เป็นตาที่เป็นราสีแห่งพระบริสุทธิ พระกรุณาและพระปัญญา หาที่สุดมิได้ สืบมาไม่ขาดสาย ๑๐ รูปด้วยกัน คือ

พระเถระทรงพระนามว่า วชิรญาณะ ผู้เป็นพระกนิฐภาดาที่โปรดปราน ของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นแล เป็นผู้ใหญ่ในคณะ เป็นประธาน ๑

พระเถระ นามว่า พรหมสระ ๑

พระเถระ นามว่า ธัมมสิริ ๑

พระเถระ นามว่า พุทธสิริ ๑

พระเถระ นามว่า ปัญญาอัคคะ ๑

พระเถระ นามว่า ธัมมรักขิตะ ๑

พระเถระ นามว่า โสภิตะ ๑

พระเถระ นามว่า พุทธิสัณหะ ๑

พระเถระ นามว่า ปุสสะ ๑

เถรสฺส วชิรญาณ- นามิโน ปฏิภาณิโน
สมฺมาภารํ กริตฺวาน คนฺถาเปตฺวา ยถารหํ
ลิขาเปตฺวา กรทาส- ปฏเกสฺวานุรูปโต
เถรมุทฺธาย ลญฺเจตฺวา สทฺทหาเปตเว ภุสํ
สุภูตฺยาทีนํ ภิกฺขูนํ ตมฺพปณฺณิยคามินํ
หตฺเถ นิยฺยาทยิตฺวาน อุทฺทิสฺส เปสยามเส
ธีรานนฺทสฺส เถรสฺส ปุพฺเพ สาสนทายิโน
คาฬฺติตฺถนิวาสิสฺส อปฺเปตุํ ปจฺฉํ อิทํ

พระเถระ นามว่า สุวัฑฒนะ ๑*

ทุกรูปเปนผู้มีฉันทะเสมอกัน ได้ฟังศาสนเตือนสติ อันผูกเปนคาถาด้วยดี กล่าวถึงลักษณะสีมาโดยอ้างคัมภีร์ ของท่านผู้มีอายุผู้มีนามว่าธีรานันทะ มีคำว่าสิริสัทธรรมวงศ์อยู่ต้น (คือชื่อสิริสัทธรรมวงศธีรานันทะ) เปนพระเถระฝ่ายมรัมวงศ มีอัธยาศัยดี เปนกวีรู้พระวินัย อยู่ในตัมพปัณณิทวีป ทราบความแล้ว ต่างร่าเริงยินดีบันเทิงใจ มอบภาระโดยชอบแด่พระเถรเจ้าวชิรญาณ ผู้มีพระปฏิภาณ เพื่อทรงแต่งศาสนตอบ ให้ท่านทราบอธิบายของข้าพเจ้าทั้งหลาย ซึ่งได้วินิจฉัยกันด้วยดีทุกประการไว้นานแล้ว ครั้นให้ทรงแต่งตามควรแล้ว ให้เขียนลงในแผ่นกระดาษประทับพระตรา

---

* พรหมสระ คือพระธรรมการบดี สุก ขณะนั้นเปนที่พระญาณรักขิต อยู่วัดบรมนิวาส
ธัมมสิริ คือพระเทพโมลี เอี่ยม วัดเครือวัลย์
พุทธสิริ คือสมเด็จพระวันรัต ทับ วัดโสมนัสวิหาร
ปัญญาอัคคะ คือสมเด็จ ฯ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
ธัมมรักขิตะ คือพระศรีภูริปรีชา ทัต ขณะนั้นเปนพระปลัด ฯ อยู่วัดบวรนิเวศ
โสภิตะ คือพระยาศรีสุนทรโวหาร ฟัก สาลักษณ์ ขณะนนเปนที่พระศรีวิสุทธิวงศ์ อยู่วัดบวรนิเวศ
พุทธิสัณหะ คือพระอมรโมลี นพ วัดบุปผาราม
ปุสสะ คือสมเด็จพระสังฆราช สา วัดราชประดิษฐ์ เวลานั้นเปนพระราชาคณะที่พระอมรโมลี อยู่วัดบวรนิเวศ เมื่ออุปสมบทครั้งหลัง มีนามฉายาเพิ่มว่า ปุสสเทวะ
สุวัฑฒนะ คือพระปลัดเรือง

(๔) สาธุ โข วต โส เถโร ลทฺธา ญตฺวาน สาสนํ
อญฺเญสมฺปิ จ ทสฺเสยฺย สาธูนํ ธมฺมกามินํ
โกจิ โทโส ยเทฺยตฺถตฺถิ โจทยนฺตุ ยถาสุขํ
อมฺเห มา ปริสงฺกนฺตุ ยุตฺตการณคาหเก
วุตฺตญฺเหตํ ภควตา ชานตา ปสฺสตา อิธ
สุทสํ วชฺชมญฺเญสํ อตฺตโน ทุทฺทสํ อิติ
ยทิ ปเนตฺถ โย โกจิ โทโส นตฺถีธ สาสเน
ธารยนฺตุ อิมสฺสตฺถํ วิจารยนฺตุ อุตฺตรึ
ตโตปิ ปฏิลิขิตฺวา ตาลิปณฺเณสุ สาธุกํ
สกฏฺฐาเนปิ ฐเปนฺตุ จิรมฺปุปปริกฺขิตุํ
เอวญฺจ มยํ วทนฺตา วิญฺญูนํ สาธุสีลินํ
ธมฺมทายาทานํ วเสน วทาม สาธุคารวา
อทฺธา อามิสทายาทา มุฬฺหา วา ถทฺธมานิโน
อิมํ น โรจยิสฺสนฺติ อุปฺปาเทสฺสนฺติ โรสนํ

ของพระเถรเจ้าเพื่อให้ (เป็นที่) เชื่อได้แน่นแฟ้น ตามสมควรแล้ว มอบให้ในมือของภิกษุทั้งหลาย มีพระสุภูติเป็นต้น ผู้จะไปตัมพปัณณิทวีป ส่งไปเฉพาะแต่พระธีรานันทเถระ ผู้ให้ศาสนมาก่อน อยู่ ณ เมืองท่าคาพู เพื่อให้ได้รับศาสนตอบนี้ก่อน (ผู้อื่น)

(๔) จะพึงเป็นการดีละหนอ ที่พระเถระนั้นได้รับศาสน (นี้) ทราบความแล้ว แสดงแก่คนอื่น ๆ ที่เป็นสาธุชนผู้ใคร่ธรรมด้วยบ้าง ผิแลว่าความผิดพลั้งอะไร ๆ ในศาสนนั้นมีอยู่ไซร้ เชิญท่านเหล่านั้นทักท้วงตามสะดวกเถิด อย่าได้รังเกียจพวกข้าพเจ้าผู้ถือเอาแต่ที่ถูกและที่เป็นการณ์ ด้วยว่าในเรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็น ได้ตรัสคำนี้ไว้ว่า 'โทษของผู้อื่นเห็นง่าย โทษของตนเห็นยาก' ดังนี้ แต่ถ้าว่าความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งในศาสนนี้ไม่มีไซร้ ขอท่านเหล่านั้นจงทรงไว้ จงวิจารความแห่งศาสนนี้ให้มาก ต่อนั้นไปจงคัดลงในใบลานให้ดีแล้วเก็บไว้ในที่ (อยู่) ของตนบ้าง เพื่อจะได้เอาไว้ตรวจดูได้นาน ก็แลพวกข้าพเจ้าเมื่อกล่าวอย่างนี้ ได้เป็นผู้มีคารวะอย่างดี กล่าว

เตหิ กินฺติ กริสฺสาม   นินฺทนฺตุ โน ยถาสุขํ
เตสํ นินฺทา ปสํสา จ   อปฺปมาณา ว สพฺพโส

(๕) อิทํ วินยลกฺขณวินิจฺฉยทีปกํ ปฏิสาสนํ ราชานุชวชิร-ญาณมกุฏสมฺมตวํสเถรวเรน เสสานํ นวนฺนํ ธมฺมยุตฺติกเถรานํ อนุมติยา สามํ คนฺถิตํ ลงฺกาทีเป สิริสทฺธมฺมวํสธีรานนฺทเถรสฺส ปหิตํ

(๖) ยํ อายสฺมตา คาถาพนฺเธหิ พนฺธิตฺวา สฺยามรฏฺเฐ เถรานํ ราชูหิ ปริจฺฉินฺนภูมิ วิสุํคามสีมา โหตีติ ทฬฺหํ คเหตฺวา นิราสงฺกานํ หุตฺวา ตตฺเถว สงฺฆกมฺมํ วลญฺเชนฺตานํ ตํตํอฏฺฐกถาทีสุ อาคตํ การณญฺจ ยุตฺติญฺจ คเหตฺวา สตุปฺปาทกรณวเสน ปหิตํ ตํ สพฺพํ อมฺเหหิ โอโลเกตฺวา อตฺโถ วิญฺญาตํ เกวลํ คาถาพนฺธวเสน พนฺธิตตฺตา กตฺถจิ อาพุลิตํปิ โหติ คาถาวเสน หิ พนฺธาย กถาย อานิสํโสปิ อตฺถิ อาทีนโวปิ อตฺถิ

สำหรับวิญญูชนทั้งหลาย ผู้มีความประพฤติดี เป็นธรรมทายาท บุคคลเหล่าที่เป็นอามิสทายาทงมงาย หรือเป็นคนกระด้างถือตัว จักไม่ชอบใจศาสนนี้ จักยังความขึ้งโกรธให้เกิดขึ้น (แต่ว่า) ข้าพเจ้าทั้งหลายจักทำอะไรกับคนเหล่านั้นได้เล่า เชิญเขาติข้าพเจ้าทั้งหลายตามสบายเถิด ที่จริง การติและชมของคนเหล่านั้น ไม่นับเป็นประมาณเลยด้วยประการทั้งปวง

(๕) ศาสนตอบ แสดงวินิจฉัยวินัยลักษณะนี้ เจ้าฟ้าพระวชิรญาณ มกุฎสมมุตวงศเถรเจ้า ผู้เป็นพระราชอนุชา ทรงแต่งด้วยพระองค์เอง โดยอนุมัติแห่งพระเถระฝ่ายธรรมยุตอีก ๙ รูป ส่งไปแด่พระสิริสัทธรรมวงศธีรานันทเถระ ในลังกาทวีป

(๖) ศาสนใด ที่ท่านผู้มีอายุผูกเป็นคาถาส่งมา โดยถือเอาการณ์และยุติ ที่มาในคัมภีร์ทั้งหลายมีอรรถกถานั้น ๆ เป็นต้น มาทำความเตือนสติ แก่พระเถระทั้งหลายในสยามรัฐ ผู้ถือมั่นว่า "พื้นที่อันพระราชาทั้งหลาย ทรงกำหนดพระราชทานแล้ว ย่อมเป็นวิสุงคามสีมา" ดังนี้ เป็นผู้ไม่มีความรังเกียจสงสัย ใช้ทำสังฆกรรมกันอยู่ในสีมานั้นแหละ ศาสนนั้นข้าพเจ้าทั้งหลายได้ดูตลอด ทราบโดยความแล้ว มีมัวอยู่บ้างลางแห่ง เพราะเป็นคำที่ท่านผูกเป็นคาถาล้วน จริงอยู่ คำที่ผูกเป็นคาถา อานิสงส์ก็มี โทษก็มี

โย โย หิ อตฺโถ คาถาพนฺเธน พนฺธิโต โส โส อตฺโถ คาถาพนฺธนิคฺพฺโหปิ เตหิ เตหิ สรภญฺญํ ภณิตุกาเมหิ อธาเรตุกาเมหิปิ ปุนปฺปุนํ สชฺฌายิตุํ อยํ ตตฺถ อานิสํโส

ฉนฺทานุรกฺขนตฺถาย อกฺขรปเทสุ นิคฺพฺหีกเตสุ อปากติกฏฺจาเน วา วิหิเตสุ อตฺเถ จ อติสงฺขิตฺตํ กตฺวา วุจฺจมาเน โสตูหิ จินฺเตตฺวา อุปปริกฺขิตฺวา ชานิตพฺพํ โหติ น ปากติเกน ญาเณน เอวํ สนฺเต เกสญฺจิ กตฺถจิ วิปรีตคาโหปิ โหติ ทุวิธา คมนํปิ โหติ โสตูนํ เทฺวพฺหกตาปิ โหติ เยน ตา คาถาโย คนฺถิตา ตสฺเสเวกสฺส ตาสมตฺโถ สุปญฺญาโต โหติ อยํ อาทีนโว

ตสฺมา อมฺหากํ อยํ ปกติปเวณี จปิตา โย โย อตฺโถ พหุนฺนํ สชฺฌายิตฺวา ธารณตฺถํเยว วตฺตพฺโพ โส สุขํ ธารณตฺถํ อธาเรตุกามานํ สชฺฌายารมฺภนตฺถญฺจ คาถาพนฺเธหิ พนฺธิตพฺโพ โหติ พหูสุ สชฺฌายิตฺวา ธาเรนฺเตสุ เย เย อตฺถํ น ชานนฺต เต ชานนฺเต ปุจฺฉิตฺวา ปจฺจกฺขํ กริสฺสนฺติ โย ปน วิเทสิกานํ ปาเหตพฺพปณฺณาทีสุ วตฺตพฺโพ ปจฺจกฺขโต วิญฺญาเปตพฺพตฺโถ โส จุณฺณิยปเทเหว วลญฺชิตพฺโพ คาถาพนฺเธหิ พนฺธิยมาโน กีฬาธิปฺปาเยน กตสทิโส หุตฺวา ยถาธิปฺเปตํ ปโยชนํ ปริหาเปยฺยาติ

คือ เนื้อความใด ๆ ผูกเป็นคาถา เนื้อความนั้น ๆ แม้สลับด้วยอำนาจการผูกเป็นคาถา พวกที่ชอบสวดสรภัญญะนั้น ๆ ถึงไม่คิดจะจำก็สวดบ่อย ๆ นี่เป็นอานิสงส์ในคำที่ผูกเป็นคาถานั้น

ครั้นอักขระและบททั้งหลาย ถูกทำให้สลับ หรือว่าถูกจัด (เรียง) ไว้ในที่ผิดปกติเพื่อรักษาฉันท์ก็ดี เมื่อเนื้อความ กล่าวไว้ย่อเกินไปก็ดี ผู้ฟังทั้งหลายต้องคิดต้องพิจารณาดูจึงจะรู้ หารู้ได้ด้วยความรู้ตามปกติไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้น ความเข้าใจผิดในคำคาถาพันธ์ลางแห่ง จะมีแก่คนลางพวกบ้าง ความเข้าใจแย้งกันจะมีบ้าง ความสนเท่ห์จะมีแก่ผู้ฟังบ้าง คาถาเหล่านั้น ท่านผู้ใดแต่ง เนื้อความแห่งคาถาเหล่านั้น ก็ย่อมปรากฏชัดแก่ท่านผู้แต่งนั้นผู้เดียว นี่เป็นโทษ

เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายจึงตั้งปกติประเพณีนี้ไว้ว่า "เนื้อความใด ๆ จะพึงแต่ง เพื่อให้ท่องจำกันไว้มาก ๆ คน เนื้อความนั้นจึงควรผูกเป็นคาถา เพื่อจำง่ายและเพื่อให้พวกที่ไม่คิดจะจำได้ขยันท่อง ครั้นเมื่อท่องจำกันไว้ได้มากคน พวกที่ไม่รู้เนื้อความ ถามผู้ที่รู้ ก็จะทำเนื้อความให้ประจักษ์ (แก่ตน) ได้ ส่วนเนื้อความใด จะพึงแต่งลงในหนังสือที่จะส่งไปให้แก่ชาวต่างประเทศเป็นต้น เนื้อความนั้นจำต้องเป็นความที่ให้ผู้ฟังเข้าใจได้โดยชัดเจน ควรใช้ (แต่ง) เป็นจุณณิยบท (ร้อยแก้ว) (เพราะ) เมื่อไปผูกเป็นคาถาเสีย ก็จะพึงทำประโยชน์ตามที่ประสงค์ให้เสียไปได้ เป็นเสมือนทำเล่นไป" ดังนี้

ตสฺมา อายสฺมา ขมตุ มา อมฺเห ครหตุ สพฺพโส คาถาพนฺธภูตสฺส อมฺหากํ สาสนสฺส โถกํ อาทิมฺหิ คาถาพนฺธวเสน อารภิตฺวา อฏฺจาเน วิตฺถาริตจุณฺณิยปทวเสเนว ปฏิสาสนํ เทนฺตีติ มยํ หิ จิรสฺสํ สาสนปณฺเณหิเยว อายสฺมตา สทฺธึ สมาคจฺฉาม

(๗) ตสฺมึ อายสฺมโต สาสนปณฺเณ

ขนฺติปรา มหาเถรา พุทฺธสาสนโสธกา
สุณนฺตุ วุจฺจมานมฺเม สาเมนฺทปุรวาสิโนติ

อิทํ สามณฺเณน วุตฺตํ อมฺเห นุ โข สนฺธาย วุตฺตํ อุทาหุ อมฺเห จเปตฺวา อญฺเญ เถเร ยทิ อมฺเหเยว สนฺธาย วุตฺตํ สพฺเพว มยํ ตํ อายสฺมตา ตสฺมึ ปณฺเณ วุตฺตตฺถํ

เพราะฉะนั้น ขอท่านผู้มีอายุจงงดโทษ โปรดอย่าติพวกข้าพเจ้าว่า "ภิกษุชาวสยามให้ศาสนตอบศาสนของพวกเราซึ่งเป็นคาถาพันธ์ตลอด โดยเริ่มเป็นคาถาพันธ์ไว้ข้างต้นหน่อยหนึ่ง แล้วใช้จุณณิยบทว่าให้พิสดารในอันใช่ที่*ทีเดียว" ดังนี้ เลย เพราะพวกข้าพเจ้าจะสมาคมกับท่านผู้มีอายุด้วยศาสนบรรณไปอีกนานทีเดียว

(๗) ในศาสนบรรณของท่านผู้มีอายุนั้น ได้กล่าวคำนี้ โดยเป็นสามัญโวหารไว้ว่า

ขนฺติปรา มหาเถรา พุทฺธสาสนโสธกา
สุณนฺตุ วุจฺจมานมฺเม สาเมนฺทปุรวาสิโน

(ขอพระมหาเถระ ชาวกรุงสยามทั้งหลาย ผู้มีความอดทนยิ่งยวด ชำระพระพุทธศาสนาให้หมดจด จงฟังคำที่ข้าพเจ้าจะกล่าว) ดังนี้ คำนี้ท่านผู้มีอายุกล่าวหมายเอาพวกข้าพเจ้าหรือหนอ หรือว่าหมายเอา

---

* "ในอันใช่ที่" แปลจากศัพท์ "อฏฺฐาเน" โดยเทียบเคียงกับสำนวนพระราชนิพนธ์ในที่อื่น ซึ่งกล่าวความคล้ายกันนี้ เช่นในประกาศ "ไม่ให้เชื่อฟังเรื่องที่ผู้มีคดีไม่ฟ้อง เอาไปลงหนังสือพิมพ์" ตอนหนึ่งว่า "จึงได้โปรดให้ชำระความจริง เพื่อจะบำบัดการที่ราษฎรงกงันกลัวชอท่านผู้หลักผู้ใหญ่ไปในอันใช่ที่" ดังนี้ น่าจะหมายความว่า "กลัวในที่ไม่ควรกลัว" เพียงแต่ได้ยินชื่อก็กลัวเสียแล้ว เรียกว่า 'กลัวในอันใช่ที่' อีกอย่างหนึ่ง จะหมายความว่า 'ในที่ไม่จำเป็น' ก็น่าจะได้ เช่นในพระราชนิพนธ์ข้างบนน "ใช้จุณณิยบทว่าให้พิสดารในอันใช่ที่" ก็หมายความว่า "ไม่จำเป็นอะไรเลยที่จะต้องว่าเป็นร้อยแก้วเสียยาวเยิ่น ว่าเป็นคาถาล้วนๆอย่างศาสนของท่านมีมานั้นดีกว่า"

ที่วิจารมานี้ เพื่อให้เห็นว่า อฐานะ ที่ทรงใช้ในศาสนนี้ มิได้หมายความเป็นอันเดียวกับอฐานะ ในอัฏฐานบาลี เพราะอฐานะ ในบาลีนั้น หมายความถึง "สิ่งที่เป็นไปไม่ได้" เช่นพระพุทธเจ้าเกิดพร้อมกันสององค์ สตรีเป็นพระพุทธเจ้า ฯ ล ฯ

สพฺพโสปี อนุโมทาม น มยํ กิญฺจิ ครหาม อมฺหากํ หิ สีมาย วลญฺชนปฏิปตฺติลทฺธิ อายสฺมตา วุตฺตลกฺขเณน สทิสาว โหติ

ยถา ยถา มยํ วทาม มหนฺตามหนฺตํ ครุกาครุกํ สงฺฆกมฺมํ กโรนฺตา วินยปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺชาม นนุ ตํ สพฺพํ อายสฺมา สทฺธาติสฺโส อิธาคนฺตฺวา จิรํ วสมาโน สุณาติ เจว ปสฺสติ จ นตฺถิ สีมาย คหณลทฺธึ ปฏิจฺจ โจเทตพฺพตา สาเรตพฺพตา

อปิจ มยํ อปฺปกา กติปยา กึ กริสฺสาม สกเลน สฺยามรฏฺเฐน อชานนฺตา หิ อนุปปริกฺขกา อติทุกฺเขน สญฺญาเปตพฺพา โหนฺติ

(๘) ยทิ เอตํ ปณฺณํ อายสฺมตา มหานิกายิกเถรานํ ทสฺเสตฺวา เต สญฺญาเปตุํ ปหิตํ โหติ ติฏฺฐตุ โส ฉนฺโท สา รุจิ นนุ ตสฺมึ นิกาเย เถรานุเถรา ยาทิสา เต สพฺเพ อายสฺมตา สทฺธาติสฺเสน ทิฏฺฐา

อยญฺจ เนสํ สีมาลกฺขเณ สิถิลคาหลทฺธิ อเนกานิ ปุริสยุคานิ คหิตา ปรามฏฺฐา อฏฺฐานาธิโมกฺขอนูปปริกฺขนสญฺชนิตโมเหหิ ปริคฺ-คหิตา อนฺตรนฺตรา อุปปริกฺขาย โถกํ โถกํ ญาโณภาเส อุปฺปนฺเนปิ

พระเถระเหล่าอื่น เว้นพวกข้าพเจ้า ผิว่ากล่าวหมายเอาพวกข้าพเจ้าเท่านั้นไซร้ พวกข้าพเจ้าทั้งหมดด้วยกัน ก็ขออนุโมทนาเนื้อความนั้นที่ท่านผู้มีอายุกล่าวไว้ในหนังสือนั้นทุกประการ พวกข้าพเจ้าไม่ติอะไร ๆ เลย เพราะว่าลัทธิปฏิบัติการใช้สีมาของพวกข้าพเจ้า ก็เป็นเช่นเดียวกับลักษณะที่ท่านผู้มีอายุกล่าวนั้นแล

พวกข้าพเจ้ากล่าวอย่างใด ๆ เมื่อทำสังฆกรรมใหญ่น้อยหนักเบา พวกข้าพเจ้าปฏิบัติตามวินัยอย่างใด ๆ ท่านผู้มีอายุสัทธาติสสะ ผู้มาอยู่ที่นี่นาน ก็ย่อมได้ยินถ้อยคำและได้เห็นการปฏิบัติวินัยนั้นทุกอย่างมิใช่หรือ ความที่จะพึงท้วงจะพึงเตือน เพราะอาศัยลัทธิการถือสีมา ก็หามีไม่

ประการหนึ่งเล่า พวกข้าพเจ้ามีจำนวนเล็กน้อย จักทำอะไรกับชาวสยามทั้งสิ้นได้ เพราะว่าคนทั้งหลายผู้ไม่รู้ผู้ไม่พิจารณา เป็นพวกที่จะทำให้ยินยอมรับรู้ได้ยากนัก

(๘) ถ้าหนังสือนั้น ท่านผู้มีอายุส่งมาเพื่อแสดงแก่พระเถระฝ่ายมหานิยาย ให้ท่านรับรู้ด้วยละก็ ฉันทะนั้น ความพอใจนั้น (ของท่านผู้มีอายุ) จงงดไว้เถิด พระเถรานุเถระในนิกายนั้นเป็นเช่นใด ท่านสัทธาติสสะก็ได้พบท่านหมดทุกองค์แล้วมิใช่หรือ

ก็แล ลัทธิถือย่อหย่อนในลักษณะสีมาของท่านเหล่านั้นนี่ ท่านยึดถือกันมาหลายชั่วคนแล้ว ถูกความหลงอันเกิดแต่ความไม่พิจารณาด้วยอำนาจการน้อมใจเชื่อไปในอันใช่ที่จับอยู่รอบ แม้โอภาสคือความรู้

มานถทฺธิยปมาทโทสาทีหิ อุปตฺถมฺภิตา โหติ

ยทิ มยํ ตํ อายสฺมนฺตานํ ปณฺณํ เตสํ ทสฺเสยฺยาม น ตํ กิญฺจิ อตฺถํ สาเธยฺย อญฺญทตฺถุํ เต อมฺเห มญฺเญยฺยุํ อิเม โปราณํ อริยวํสํ ภินฺทิตุกามา วิเทสวาสีหิ เอกโต หุตฺวา อมฺหากํ โจเทนฺตีติ

เอสา หิ เตสํ ลทฺธิ อมฺหาทิสานํ สเตนปิ สหสฺเสนปิ ทุพฺพิโมจนียา ตสฺมา ตุณฺหี โหม ยถา พุทฺธสาสนิกา กิสฺมิญฺจิ เทเส พหูหิ อพุทฺธสาสนิเกหิ สทฺธึ ทุพฺพลา หุตฺวา วสมานา อิตเร สญฺญาเปตุํ น วายมนฺติ อปฺโปสฺสุกฺกา วิหรนฺติ เอวํ มยํ อิเมสมนฺตเร ฐิตา อฏฺฐกถาทีสุ อาคเตสุ ปจฺจกฺเขสุ การเณสุ สติปิ อิตเร สญฺญาเปตุํ อวายมิตฺวา เกวลํ อตฺตานํ โสเธตฺวา สกปกฺเขเยว วิหราม เอทิสสฺมึ หิ กาเล ธมฺมามิสทายาทวเสน ทฺวิธาภูเตสุ พุทฺธสาสนิเกสุ เกจิเทว ธมฺมทายาทา อถ โข อามิสทายาทา พหุตรา เตสํ เอกจฺจานํ ปญฺญวตํปิ ปญฺญา ธมฺมฉนฺทโต อติครุกตรามิสฉนฺเทน ทุพฺพลีกตา พลวตีปิ นิวาริตา อกิจฺจการินี โหติ ตสฺมา ติฏฺฐตุ อายสฺมโต เต สญฺญาเปตุกามตา

เกิดขึ้นเล็ก ๆ น้อย ๆ ด้วยการพิจารณาในระหว่าง ๆ ก็ถูกโทษมีความถือตัว ความกระด้าง ความมัวเมา และโทสะเป็นต้น ค้ำไว้เสีย

หากพวกข้าพเจ้าจะพึงแสดงหนังสือของท่านผู้มีอายุนั้น แก่ท่านเหล่านั้นไซร้ การนั้นก็จะไม่พึงยังประโยชน์ให้สำเร็จสักอย่าง พวกท่านจะพึงเหมาเอาพวกข้าพเจ้าว่า "ภิกษุพวกนี้คิดจะทำลายอริยวงศ์ของเก่า เข้ากันกับพวกภิกษุชาวต่างด้าวมาทักท้วงพวกเรา" ดังนี้เป็นแน่แท้

อันลัทธิของท่านเหล่านั้นนั่น คนเช่นพวกข้าพเจ้าแม้ตั้ง ๑๐๐ ตั้ง ๑๐๐๐ ก็ยากที่จะปลดเปลื้องได้ เพราะฉะนั้น พวกข้าพเจ้าจึงนิ่งเสีย เปรียบเหมือนพวกพุทธศาสนิกชน เมื่อเป็นฝ่ายด้อยกำลังอยู่กับคนที่มิใช่พวกพุทธศาสนิกชนจำนวนมากในลางถิ่น ย่อมไม่พยายามที่จะทำให้พวกเขามายินยอม (ถือศาสนาอย่างตน) ก็ได้แต่เป็นผู้มีความขวนขวายน้อย (ไม่กระตือรือร้นอะไร) อยู่ไป ฉันใด พวกข้าพเจ้าก็ฉันนั้น อยู่ในระหว่างท่านเหล่านี้ แม้การณ์ (เรื่องที่เกิดขึ้นเป็นเหตุ) อันประจักษ์ มาในพระคัมภีร์ทั้งหลายมีคัมภีร์อรรถกถาเป็นต้นมีอยู่ ก็มิได้พยายามจะทำให้พวกท่านมายินยอม (ทำตาม) ได้แต่ชำระตัวเองอยู่ไปแต่ในฝ่ายของตนเท่านั้น เพราะว่าในกาลเช่นทุกวันนี้ ในพุทธศาสนิกชนที่เป็น ๒ ฝ่ายโดยเป็นฝ่ายธรรมทายาทและฝ่ายอามิสทายาท ฝ่ายธรรมทายาทมีน้อยคน แต่ฝ่ายอามิสทายาทแหละมีมากคนกว่า ฝ่ายอามิสทายาทถึงลางพวกเป็นคนมีปัญญา (แต่)

(๙) อปิเจตฺถ มยํ สีมากถมารพฺภ อายสฺมโต วินยลทฺธิยา สภาคา ภิยฺโยปิ อตฺตโน วิตกฺกํ ทสฺเสตุํ โอกาสํ ยาจาม

ยํ อายสฺมตา ยตฺตเกสุ ปเทเสสุ คามโภชกาทโย พลึ คณฺหนฺตีติอาทิอฏฺฐกถาวจนํ ปมาณํ กตฺวา คามสีมาย ลกฺขณํ วุตฺตํ ตํ อฏฺฐกถาย อสติ กุโต ลทฺธพฺพํ อฏฺฐกถา หิ ปาลีนํ สงฺคีติกาลโต ปจฺฉา กตา ธมฺมสงฺคาหเกหิ จ ปาฬิสงฺคีตึ นิฏฺฐาเปนฺเตหิ สนฺนิฏฺฐานํ กตํ เอตฺตเกหิ ปาเฐหิ ปฏิปนฺนกา สกฺขิสฺสนฺติ ตํ ตํ วินยลกฺขณํ ญตฺวา อนุปฏิปชฺชิตุนฺติ

(๑๐) ยํ ปน วิมติวิโนทนิยํ ยา ตสฺส คามสฺส วา นิคมสฺส วา คามสีมา นิคมสีมาติ เอวํ ปาลิยํ คามนิคมสมฺพนฺเธน วุตฺตตฺตา ตนฺนิวาสีหิ พลิอาทิคหณตฺถํ จปิโต ภูมิปเทโส วิทิโตติ อฏฺฐกถาย

ปัญญาของพวกเขาแม้มีกำลัง ก็ถูกความพอใจในอามิสอันหนักยิ่งกว่าความพอใจในธรรม ทำให้อ่อนกำลังเสีย กั้นไว้เสีย (เลยกลาย) เป็นปัญญาที่ชักให้ทำแต่การอันมิใช่กิจไปเสีย เพราะเหตุนั้น ความคิดจะทำให้พวกอามิสทายาทเหล่านั้นยินยอมรับรู้ แห่งท่านผู้มีอายุ (นั้น) จงยั้งไว้เสียเถิด

[เริ่มสีมาวิจารณ์]

(๙) เออก็! พวกข้าพเจ้าผู้มีส่วนเสมอด้วยลัทธิวินัยของท่านผู้มีอายุเกี่ยวด้วยเรื่องสีมา ขอโอกาสแสดงความตรึกเห็นของตนไว้ในที่นี้ต่อไปบ้างว่า

"ลักษณะแห่งคามสีมา ที่ท่านผู้มีอายุ อ้างคำอรรถกถาว่า 'อิสรชนมีนายบ้านเป็นต้น เก็บส่วยในเนื้อที่ประมาณเท่าใด' ดังนี้เป็นอาทิมากล่าวไว้อันใด ลักษณะนั้น เมื่อ (ครั้ง)อรรถกถายังไม่มี จะพึงได้มาแต่ไหนเล่า เพราะอรรถกถา แต่งภายหลังแต่กาลสังคายนาบาลีทั้งหลาย และพระสังคาหกะทั้งหลายผู้เมื่อยังการสังคายนาบาลีให้จบเสร็จ ก็ได้ทำความตกลงกันไว้แล้ว ด้วยปาฐะเท่า (ที่ท่านสังคายนาไว้) นั้น ผู้ปฏิบัติทั้งหลายก็จักอาจที่จะรู้ลักษณะวินัยนั้นๆ แล้วปฏิบัติตามได้"

(๑๐) ส่วนคำใด ที่พระฎีกาจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์ วิมติวิโนทนี เป็นคำสาธกลักษณะ (คามสีมา) ที่กล่าวไว้ในอรรถกถา ว่า พื้นที่ๆ อิสสรชนตั้ง (กำหนด) ไว้เพื่อเก็บผลประโยชน์มีส่วยเป็นต้นจากชาว

วุตฺตลกฺขณสาธกวจนํ วุตฺตํ ตมฺปิ วิจาเรตพฺพํ โหติ

กึ สุตฺตนฺตปาเฐสุ ตถาคตสฺส ตถาคตพลานิ พาลสฺส พาล-ลกฺขณานิ ปณฺฑิตสฺส ปณฺฑิตลกฺขณานีติ เอตฺถ ตถาคตพาลปณฺฑิเตหิ พลาทิคหณตฺถํ ฐปิตพลลกฺขณานิ ตถาคตพลาทีนิ นาม โหนฺติ ตถา-คตาทิสมฺพนฺเธน วุตฺตตฺตาติ

(๑๑) อฏฺฐกถาฏีกาสุ หิ ตตฺถ ตตฺถ ปาฬิปเทส อาคตสฺส เอก-สทิสสฺเสว สทฺทสฺส โส โส อติวิสทิโส อตฺโถ วุตฺโต คามารญฺญานํ คามสทฺทอรญฺญสทฺเทหิ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตานํ ลกฺขณํ เอกตฺถ อญฺญถา เอกตฺถ อญฺญถา วุตฺตํ

ตถา หิ อทินฺนาทานวิกาลคามปเวสนาทีสุ พหูสุ ฐาเนสุ ปริจฺเฉทเลฑฺฑุปาตุปจารวเสน คามลกฺขณํ วุตฺตํ อิธ ปน คามโต พหิ คามวาสีหิ พลิอาทิคหณตฺถํ ปริจฺฉินฺนํ อรญฺญปพฺพตสุสานาทิป-

บ้านหมู่นั้น เป็นอันทราบได้ (ว่าเป็นคามสีมา) เพราะในบาลีกล่าว (คำว่าคามสีมาและนิคมสีมา) โดยสัมพันธ์ไว้กับคามศัพท์และนิคม-ศัพท์ดังนี้ว่า "ยา ตสฺส คามสฺส วา นิคมสฺส วา คามสีมา นิคมสีมา –คามสีมา แห่งคามนั้นก็ดี นิคมสีมาแห่งนิคมนั้นก็ดี อันใด" ดังนี้ แม้คำนั้นก็เป็นคำควรจะวิจารอยู่

(ขอถามว่า) ในคำว่า "ตถาคตสฺส ตถาคตพลานิ พาลสฺส พาลลกฺขณานิ ปณฺฑิตสฺส ปณฺฑิตลกฺขณานิ – ตถาคตพละทั้งหลายแห่งพระตถาคต พาลลักษณะทั้งหลายแห่งคนพาล บัณฑิตลักษณะทั้งหลายแห่งบัณฑิต" นี้ (อันปรากฏอยู่) ในสุตตันตปาฐะทั้งหลาย จะอธิบายว่า พละและลักษณะที่บัณฑิตตั้ง (กำหนด) ไว้เพื่อเก็บเอาผลมีพละเป็นต้น จากพระตถาคตและจากพาลบัณฑิต ได้ชื่อว่าตถาคตพละเป็นอาทิ เพราะคำตถาคตพละเป็นต้นนั้น พระบาลีกล่าวไว้โดยสัมพันธ์กับตถาคตศัพท์เป็นต้น (เช่นนั้น) หรือ ?"

(๑๑) ก็ในอรรถกถาและฎีกาทั้งหลาย กล่าวแก้อรรถศัพท์อย่างเดียวกันแท้ ๆ ที่มาในบาลีปเทสนั้น ๆ แตกต่างกันไปมาก ๆ ลักษณะแห่งบ้านและป่าที่กล่าวในบาลีปเทสนั้น ๆ ด้วยคามศัพท์และอรญฺญ-ศัพท์ แต่ละแห่ง อรรถกถาฎีกาท่านก็กล่าวแก้ไปคนละอย่าง

จริงอย่างนั้น ในที่มากแห่งมีอทินนาทานสิกขาบทและวิกาลคาม-ปเวสนสิกขาบทเป็นต้น กล่าวลักษณะบ้านโดยอุปจารมีเลฑฑุบาตเป็นเครื่องกำหนด แต่ในอรรถกถา (ที่ปรารภถึง) นี้ ลักษณะบ้าน

เทสํปิ คเหตฺวา คามลกฺขณํ วุตฺตํ อคามการญฺญลกฺขณมฺปิ ติจีวรา-วิปฺปวาสสมานสํวาสสีมากถายํ มิคลุทฺทกมจฺฉพนฺธานํ อคมนปถภูมิ-ปเทสสมุทฺทมชฺฌทีปกวเสน วุตฺตํ ภิกฺขุนีนํ สงฺฆาทิเสเสสุ คณโอหิยน-สิกฺขาปทวณฺณนาย ปน นิกฺขมิตฺวา พหิอินฺทขีลา สพฺพเมตํ อรญฺญนฺติ อิมินา ลกฺขเณน วุตฺตํ

(๑๒) สพฺพโส โส วิเสโส สนฺตีสุปิ ปาลีสุ อฏฺฐกถํ วินา กุโต ลทฺธพฺโพ ตสฺมา ปาฐาปทิฏฺฐการณรหิตํ อฏฺฐกถาวาทํ วา ฏีกาวาทํ วา ทฬฺหํ อาทาย วุตฺตํปิ ทุกฺกรํ ปเคว เตสํ เตสํ ปจฺฉาจริยานํ ปฏิปตฺตึ อถ โข ปาลึว ปมาณตรา ตตฺถ พลวการณานิ ลทฺธา วุจฺจมาโน วินยวินิจฺฉโย สุทฺพฺหํ สทฺธาตพฺโพ โหติ

(๑๓) อญฺญตฺถ ปาลีเยว อญฺญตฺถ วณฺณนา โหติ เตน อมฺหากํ ติณฺณํ ปิฏกานํ ตํ ตํ ปาฐํ อุปปริกฺขตํ อยํ อฏฺฐกถาวาทวินิ-มุตฺโต วินิจฺฉโย ยุตฺโต วิย ทิสฺสติ กถํ ภิกฺขุนีสํวิธานเถยฺยสตฺถ-สํวิธานมาตุคามสํวิธานาทีนํ สิกฺขาปทานํ อาปตฺติวารวิภงฺเคสุ ตาว อิทํ วุตฺตํ กุกฺกุฏสมฺปาเต คาเม คามนฺตเร คามนฺตเร อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส อคามเก อรญฺเญ อฑฺฒโยชเน อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺสาติ

ท่านกล่าวถือเอาพื้นที่ที่อิสสรชนกำหนดไว้ เพื่อเก็บผลประโยชน์มีส่วยเป็นต้น จากชาวบ้าน นอกหมู่บ้านออกไป แม้จะเป็นที่อันเป็นป่าภูเขาและสุสานเป็นต้นก็ตาม ลักษณะป่าที่ไม่มีบ้านตั้งอยู่เล่า ในติจีวราวิปปวาสและสมานสังวาสสีมากถา ท่านก็กล่าวโดยหมายถึงภูมิประเทศและเกาะกลางสมุทร อันไม่เป็นถิ่นที่พวกพรานและพวกประมงจะไปถึง แต่ในอรรถกถาคณโอหิยนสิกขาบทในสังฆาทิเสสของภิกษุณี กล่าวไว้โดยลักษณะนี้ว่า "ที่นอกอินทขีลออกไปนั้นนับเป็นป่าทั้งสิ้น" ดังนี้

(๑๒) ความอันแปลกกันโดยประการทั้งปวงนั้น เมื่อมีแต่บาลีเว้นอรรถกถาเสีย จะมีขึ้นได้แต่ไหนเล่า เพราะเหตุนั้น แม้ที่ยึดมั่นคำของอรรถกถาหรือคำของฎีกาก็ตาม ซึ่งปราศจากการณ์ที่อ้างไว้ในปาฐะ กล่าวไว้ ก็เป็นการไม่ดีอยู่แล้ว ไม่ต้องกล่าวถึงความปฏิบัติแห่งพวกอาจารย์ในภายหลังนั้น ที่จริงนั้น พระบาลีเท่านั้นเป็นประมาณยิ่งกว่าอื่น วินัยวินิจฉัยที่ได้การณ์อันมั่นในพระบาลีนั้นกล่าวไว้ จึงเป็นข้อควรเชื่อได้แน่นแฟ้น

(๑๓) พระบาลีก็ทางหนึ่ง อรรถกถาก็ทางหนึ่ง เพราะฉะนั้น (วินัย) วินิจฉัยที่ปล่อยคำอรรถกถาเสียของพวกข้าพเจ้า ผู้พิจารณาเอาแต่ปาฐะนั้น ๆ แห่งพระไตรปิฎก (ต่อไป) นี้ ดูเหมือนจะถูกถูกอย่างไร ? ก่อนอื่น ในวิภังค์แห่งอาบัติวารแห่งสิกขาบททั้งหลายมีภิกขุนีสํวิธานสิกขาบท เถยยสัตถสํวิธานสิกขาบท และมาตุคามสํวิธานสิกขาบทเป็นอาทิ กล่าวคำนี้ไว้ว่า "ในบ้านที่เป็นกุกกุฏสัมปาตะ

ตตฺถ กุกฺกุฏสมฺปาเตติ ปทสฺส พฺยญฺชนฉายาวเสน เอกเคหฉทนโต อญฺญเคหฉทนสฺมึ กุกฺกุฏานํ อุปฺปตนารหตาวเสน วา กุกฺกุฏานเมว โคจรจรตํ สมฺปาปุณิตพฺพฏฺฐานวเสน วา วุจฺจมานํ เอกสฺมึ สุตฺตนฺเต เอกทา สกลชมฺพูทีเป ปริปุณฺณมนุสฺสีภูเต กุกฺกุฏสมฺปาตานํ คามนิคมานํ วจนโต มนุสฺสานํ มหาสมุทฺเทเยว สสฺสกรณสฺส อิจฺฉิตพฺพตฺตา อวหสนียํ สารภูตตฺถคเวสเกหิ อโกตุหลิเกหิ ปณฺฑิเตหิ อคหณียํ อตฺถํ อคเหตฺวา มนุสฺสานํ จรเณปิ โคจรวจนํ วิย อาสนฺนจรณปกติกานํ กุกฺกุฏานํ สมฺปาปุณิตพฺพฐานสทิสตาย ปกติยา อาสนฺนจรเกหิ มนุสฺเสหิ ปาปุณิตพฺเพ คาเมติ นยโต วุตฺตํ สารภูตมตฺถํ คเหตฺวา ตาสํ ติสฺสนฺนํ ปาจิตฺติยาปตฺตีนํ ชนกภูมิปเทโส ทุวิโธเยว โหติ กุกฺกุฏสมฺปาตคามเทโส จ อคามกํ อรญฺญํ จาติ อญฺญถา หิ อกุกฺกุฏสมฺปาเต คาเม อคามการญฺญลกฺขณํ อสมฺปตฺเต กถํ อาปตฺติ โหตีติ ปุจฺฉิตพฺพโต น เจตํ ปุจฺฉิตพฺพํ เอตฺตกสฺเสว วุตฺตตฺตา ตสฺมา เตสํ คามารญฺญานํ ลกฺขณํ อิโตเยเววํ คเหตพฺพํ เย เย คามา อชฺฌโยชนํ อสมฺปตฺตํ อคามปเทสํ อนฺตเร กริตฺวา อญฺญมญฺญสฺส นาติทูรา อญฺญคามมฺหา อชฺฌโยชนํ อนติกฺกมิตฺวา ติฏฺฐนฺติ เอเต กุกฺกุฏสมฺปาตา คามนิคมา นาม โหนฺติ เอวญฺจ สติ คามวาสีนํ สสฺสกรโณกาโส ภเวยฺย ยนฺเต อุปชีเวยฺยุํ

(ไปมาถึงกันไม่ไกลนัก) (ภิกษุผู้ชวนภิกษุณีเป็นต้นเดินทาง) ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุกที่ระหว่างบ้าน ในป่าอันเป็นอคามกะ (ไม่มีบ้าน) ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุกๆกึ่งโยชน์" ดังนี้

เพราะไม่ถือเอาความแห่งบท กุกฺกุฏสมฺปาเต ในวิภังค์นั้น ที่ (อรรถกถา) กล่าวแก้ไว้โดยว่าเป็นที่ ๆ ไก่บินจากหลังคาเรือนหลังหนึ่งไปที่หลังคาเรือนอีกหลังหนึ่งได้บ้าง โดยว่าเป็นที่ ๆ ไก่เที่ยวหาเหยื่อไปถึงบ้าง ตามอำนาจฉายาแห่งพยัญชนะ (ทั้งนี้) เพราะ (ท่านว่าตามความ) ในพระสูตรหนึ่ง กล่าวถึงคามนิคมเป็นกุกกุฏสัมปาตะในสกลชมพูทวีป ณ กาลครั้งหนึ่ง ซึ่งมีมนุษย์เต็มไปหมด เป็นความที่น่าขัน เพราะ (ถ้ามีมนุษย์มากจนพื้นดินในชมพูทวีปแน่นไปด้วยคามนิคมชนิดที่ไก่บินจากหลังคาถึงหลังคา ไม่ตกถึงดิน เช่นนั้นไซร้) มนุษย์ก็จำต้องปลูกข้าวในมหาสมุทรเป็นแท้ จึงเป็นความที่บัณฑิตผู้แสวงหาความอันเป็นแก่นสารไม่ตื่นข่าวไม่พึงถือเอา (แต่) ถือเอาความที่เป็นแก่นสารอันนักปราชญ์กล่าวแก้ไว้โดยนัยว่า (คำว่า กุกฺกุฏสมฺปาเต คาเม นั้นมีความหมายว่า) ในบ้านอันคนทั้งหลายที่เที่ยวไปมาอยู่ใกล้ ๆ ตามปกติจะพึงไปมาถึงกัน เพราะคล้ายกับที่ ๆ ไก่ซึ่งมันมีปกติเที่ยวใกล้ ๆ จะพึงไปถึง (การนำเอาคำที่เป็นเรื่องของไก่มาใช้ในความหมายของคนเช่นนี้นั้น ก็) ดุจดังการใช้คำว่าโคจร (การเที่ยวไปแห่งโค) แม้ในการเที่ยวแห่งมนุษย์ทั้งหลายก็ใช้ได้ ฉะนั้น ดังนี้แล้ว ภูมิประเทศที่ให้เกิดปาจิตติยาบัติทั้ง ๓ นั้น ก็มี ๒ อย่างเท่านั้น คือที่บ้านอันเป็นกุกกุฏสัมปาตะ ๑ ที่ป่าอันเป็นอคามกะ ๑ ฉะนี้ เพราะ

(๑๔) อทินฺนาทานวิภงฺเค จ วุตฺตเลฑฺฑุปาตุปจาเรน ปริจฺฉินฺนา นานาคามนิคมา คามนฺตเร คามนฺตเรติวจนารหา อสฺสุ อญฺญถา หิ กุกฺกุฏปาตนสฺส เลฑฺฑุปาตโต โอนตรตาย เอกคามภาวโต ยมฺปน มนุสฺสานํ อนิวาสนฏฺฐานํ คามโต อฑฺฒโยชนํ อติกฺกมิตฺวา ฐิตํ ตตฺถ นิวาสีนํ ปพฺพชิตานํ อติเรกฑฺฒโยชนิกคาเม คามิกชนปาตราสเวลาย ปิณฺฑาย จรเณน คามูปนิสฺสยสฺส อนรหรูปํ โหติ ตเทว อคามก-สทฺเทน วิเสเสตพฺพํ อรญฺญํ นาม โหติ สพฺพตฺถ อคามเก อรญฺเญติ วุตฺเตสุ อธิปฺเปตพฺเพสุ ฐาเนสุ

(เมื่อว่าไป) โดยประการอื่น ก็ชวนให้เกิดปัญหาว่า "ในบ้านอันไม่เป็นกุกกุฏสัมปาตะ (และ) ไม่เข้าลักษณะป่าอันเป็นอคามกะ (ด้วย) อาบัติจะมีอย่างไร" แต่ข้อนั้นก็ไม่ควรถาม เพราะท่านกล่าวไว้เท่านั้นเอง เพราะเหตุนั้นลักษณะแห่งบ้านและป่าเหล่านั้น ปราชญ์จึงควรถือเอาแต่บาลีแห่งนี้เท่านั้น ดังต่อไปนี้ บ้านใด ๆ ไม่ไกลกันนัก มีพื้นที่อันไม่มีบ้าน เนื้อที่ไม่ถึงกึ่งโยชน์อยู่ในระหว่าง ตั้งอยู่ไม่เลยกึ่งโยชน์แต่บ้านอื่น บ้านเหล่านั้น ชื่อว่าคามนิคมอันเป็นกุกกุฏสัมปาตะ เมื่อกำหนดเสียเช่นนี้ โอกาสสำหรับที่จะปลูกข้าว ซึ่งจะเป็นที่อาศัยเลี้ยงชีพของชาวบ้าน ก็จะมีได้

(๑๔) อนึ่ง คามนิคมต่าง ๆ อันกำหนดด้วยอุปจารเลฑฑุบาต (ขว้างก้อนดินไปตก) ที่กล่าวไว้ในวิภังค์แห่งอทินนาทานสิกขาบท น่าจะเหมาะแก่คำว่า คามนฺตเร คามนฺตเร–ในระหว่างแห่งบ้าน ๆ โดยเหตุอย่างอื่นอีกก็คือ โดยความที่กุกกุฏปาตนะ (ที่ไก่บินไปตก) มันหย่อนกว่าเลฑฑุบาต (ที่ขว้างก้อนดินไปตก) (และ) โดยความเป็นหมู่บ้านเดียว ส่วนที่อันไม่เป็นที่อยู่แห่งหมู่มนุษย์ใด ตั้งอยู่เลยกึ่งโยชน์แต่หมู่บ้าน ที่นั้นหามีลักษณะสมควรแก่ความเป็นคามูปนิสัย (บ้านที่ภิกษุควรอาศัยอยู่) โดยบรรพชิตที่อยู่ในที่นั้นจะไปบิณฑบาตเวลากินอาหารเช้าของชนชาวบ้าน ในหมู่บ้านที่ตั้งอยู่เกินกึ่งโยชน์ได้ทันไม่ ที่ (เช่น) นั้นแหละชื่อว่า อรัญญะ–ป่า ที่ท่านต้องทำให้แปลกไว้ด้วยศัพท์ อคามกะ–ไม่มีบ้าน (คือใช้คามกะเป็นวิเสสนะ

ตทิตรํ ฌานวิภงฺเค อรญฺญคโต วาติ ปเท นิกฺขมิตฺวา อินฺทขีลา สพฺพเมตํ อรญฺญนฺติ จ อทินฺนาทานวิภงฺเค อรญฺญา วาติ ปเท ฐเปตฺวา คามญฺจ คามูปจารญฺจ อวเสสํ อรญฺญํ นามาติ จ เอกูนตึสติมนิสฺสคฺคิยจตุตฺถปาฏิเทสนียวิภงฺเคสุ อารญฺญกานิ เสนาสนานีติ ปเท อรญฺญกํ นาม เสนาสนํ ปญฺจธนุสติกํ ปจฺฉิมนฺติ จาติ อิเมสุ ฐาเนสุ วุตฺตารญฺญลกฺขณปฺปตฺตมฺปิ อคามกสทฺเทน อวิเสเสตพฺพํ เตเสฺวว ฐาเนสุ อรญฺญนฺติ อธิปฺเปตพฺพํ อิธ กุกฺกุฏสมฺปาตคามปริยาปนฺนํ คามนฺตรํ นาม โหติ ยญฺญมาติกฺกเม ตีหิ สํวิธานสิกฺขาปเทหิ ปาจิตฺติยํ วุตฺตํ อคามเก ปน อรญฺเญ อฑฺฒฑฺฒโยชนาติกฺกเมปิ คามนฺตรา รหฐานตาย ปาจิตฺติยเมว วุตฺตํ

(๑๕) อิมินา ปาฐนยโตเยว ลพฺภมาเนน อธิปฺปาเยน อฏฺฐกถายํ จีวรวิปฺปวาสคณโอหิยนสงฺฆาทิเสสสตฺตพฺภนฺตราพทฺธสีมาสุ อญฺญมญฺญ-วิรุทฺธํ กตฺวา วุตฺตํ ปาฐาปเทสรหิตตาย เจว อนจฺฉริยํ โลก-สณฺฐานาทินิรตฺถปกรเณสุ หิมวนฺตาทิวณฺณนากถา สทฺธามตฺตเกน

ควบไว้) ในที่ๆ ต้องประสงค์ ซึ่งกล่าวไว้ว่า 'อคามเก อรญฺเญ–ในป่าอันไม่มีบ้าน' ดังนี้ทุกแห่ง

ที่นอกจากนั้น แม้ได้ลักษณะป่าที่กล่าวไว้ในที่เหล่านี้คือ คำแก้ในบทว่า 'อรญฺญคโต วา' ในฌานวิภังค์ว่า "ที่นอกอินทขีลออกไปนั้น นับเป็นป่าทั้งสิ้น" ดังนี้ก็ดี คำแก้ในบทว่า 'อรญฺญา วา' ในวิภังค์แห่งอทินนาทานสิกขาบท ว่า "ยกเว้นบ้านและอุปจารบ้านเสีย ที่นอกนั้น ชื่อว่าป่า" ดังนี้ก็ดี คำแก้ในบทว่า 'อรญฺญกานิ เสนา-สนานิ' ในวิภังค์แห่งนิสสัคคิยสิกขาบทที่ ๒๙ และปาฏิเทสนีย-สิกขาบทที่ ๔ ว่า "เสนาสนะอันตั้งอยู่ในระยะ ๕๐๐ ชั่วธนูเป็นอย่างต่ำ (จากแดนบ้าน) ชื่อว่าเสนาสนะป่า" ดังนี้ก็ดี แต่ไม่มีอคามก-ศัพท์เป็นวิเสสนะ ก็นับเอาเป็น 'ป่า' ในที่เหล่านั้นเท่านั้น แต่ในที่นี้ ที่เช่นนั้น (หานับเป็นป่าไม่) นับเป็นบ้านชนิดกุกกุฏสัมปาตะ จึงจัดเป็นคามันตระ ซึ่งเป็นที่ ๆ เมื่อภิกษุก้าวล่วงไปเป็นถูกปรับอาบัติปาจิตตีย์ โดยสำวิธานสิกขาบททั้งสาม แต่ในป่าชนิดอคามกะ ปรับปาจิตตีย์ เพราะก้าวล่วงไปแม้ทุกๆ กึ่งโยชน์แท้ เพราะที่ป่าไม่มีบ้านเช่นนั้น เป็นที่ปราศจากคามันตระ

(๑๕) โดยอธิบายที่ได้จากนัยแห่งพระบาลีนี้แหละ ในชั้นอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์กล่าวลักษณะป่าชนิดอคามกะผิด ๆ กันไป ในจีวราวิปปวาสสิกขาบท คณโอหิยนสังฆาทิเสสสิกขาบท และใน (กถาว่าด้วย) อพัทธสีมาชนิด ๗ อัพภันดร ก็ (ลักษณะที่พระ

อตฺเถวาติ คหิตํ เกนจิ กทาจิ อปาปุณิตพฺพฐานภูตํ ปุพฺเพ อมฺเหหิ ทสฺสิตํ อกามการญฺญลกฺขณํ ปฏิเสธิตํ ทูรสมุสฺสิตํ วิย โหติ

(๑๖) ยสฺมา วิภงฺโค ขนฺธกโต ปจฺฉิมํ สงฺคีโต ตสฺมา อิทเมว ขนฺธเก อาคเต อพทฺธสีมากถายํ คามสีมาอคามการญฺญสีมาเภเท เนตพฺพํ วิย โหติ ตตฺถาปิ หิ ฐเปตฺวา อุทกุกฺเขเปน ปริจฺฉินฺทิตพฺพสีเม นทีสมุทฺทชาตสฺสเร อวเสโส อพทฺธสีมานํ วิเสสปริจฺเฉทารหภูมิปเทโส สํวิธานสิกฺขาปเทสุ วิย คามารญฺญเภเทน ทุวิโธว โหติ

เอวํ สนฺเต กถํ อิธ กาเยน อปตฺตพฺพํ เกวลํ โสเตน สุตํ อคามารญฺญลกฺขณญฺจ ราชคามโภชกาทิมนุสฺสานํ อิจฺฉาย อญฺญถา ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปุน อญฺญถา ปริจฺฉินฺเนน เกหิจิเทว วิญฺญาเตน สพฺเพสํ สมฺปตฺตสมฺปตฺตานํ อปญฺญาเตน อติมหนฺเตน วา อติขุทฺทเกน วา อมฺหากํ รฏฺฐํ อมฺหากํ วิชิตํ อมฺหากํ ภาโค อิติ ปริคฺคหิตมตฺตภูมิปเทเสน คามลกฺขณญฺจ อธิปฺเปตพฺพํ สิยา สพฺโพ อธิปฺปาโย ปาลิยํ กตฺถ เจว น ทิสฺสติ

อรรถกถาจารย์กล่าวนั้น) ไม่น่าอัศจรรย์เลย เพราะปราศจากพระบาลีอันเป็นที่อ้าง พวกเราถือกันว่า ถ้อยคำพรรณนาถึงป่าหิมพานต์เป็นต้นในปกรณ์ที่ไร้สาระ เช่นปกรณ์ที่กล่าวถึงโลกสัณฐานเป็นอาทิ มีอยู่โดยอาการเพียงความเชื่อถือเท่านั้น (ไม่ใช่มีจริง) เป็นสถานที่อันใคร ๆ ไม่ (เคย) ไปถึง ไม่ว่าในกาลไหน ลักษณะป่าชนิดอคามกะที่เราแสดงไว้ข้างต้น ราวกะถูกท่านปฏิเสธยกไว้นอกประเด็นเสียเลย

(๑๖) เพราะคัมภีร์วิภังค์ พระสังคีติกาจารย์ร้อยกรองก่อนคัมภีร์ขันธกะ เพราะฉะนั้น ลักษณะป่าชนิดอคามกะนี้นี่แหละ น่าจะนำไปไว้ในประเภทคามสีมาและอรัญญสีมาชนิดอคามกะ ในกถาว่าด้วยอพัทธสีมาอันมาในขันธกะ เพราะแม้ในขันธกะนั้น ยกเว้นแม่น้ำทะเลและชาตสระ (สระที่เกิดเอง) ซึ่งเป็นสีมาที่ต้องกำหนดด้วยอุทกุกเขปะ (วักน้ำสาด) เสียแล้ว ภูมิประเทศอันควรแก่การกำหนดเป็นอพัทธสีมาโดยพิเศษที่เหลือ ก็มี ๒ อย่าง โดยแยกเป็นคามสีมาและอรัญสีมา ดังในสังวิธานสิกขาบทเหมือนกัน

เมื่อเป็นเช่นนี้ ลักษณะแห่งป่าชนิดอคามกะ ที่ใคร ๆ ไม่พึง (ไป) ถึงด้วยกาย เป็นแต่ได้ยินด้วยหู ก็ดี ลักษณะแห่งบ้าน (อันกำหนด) ด้วยภูมิประเทศที่เป็นเพียงจับจองเอาว่า รัฐของเรา ว่าแว่นแคว้นของเรา ว่าภาคของเรา มีเนื้อที่ใหญ่มากก็มี เล็กมากก็มีซึ่งพวกมนุษย์มีพระราชาและนายบ้านเป็นต้น กำหนดไว้อย่างหนึ่งแล้วก็กำหนดใหม่อีกอย่างหนึ่ง ตามความต้องการได้ รู้กันแต่คนลางพวกไม่เป็นที่รู้ทั่วไปแก่คนทั้งปวง ที่ไปถึงมาถึงก็ดี จะเป็นที่พึงประสงค์

(๑๗) โย ปริวาเร เสทโมจนคาถาสุ ทฺวาทสโยชนาวสาเนปิ จิตสฺส ภิกฺขุโน วคฺคปจฺจยา กมฺมโกปนปญฺโห วุตฺโต โส ชาตกภาณเกหิ วณฺณิตํ ทฺวาทสโยชนิกปาการปริกฺเขเปน เอกคามีภูตํ พาราณสีมหานครํเยว สนฺธาย วุตฺโต ปริวารปาโฐ จ สีหฬทีเป ปรมฺปราจริยานํ นามปฏิปาฏิทสฺสนโต ตตฺเถว โปราณาจริเยหิ มชฺฌิมปเทสํ อปสฺสนฺเตหิ ชาตกาทิโสตุชนโตสนปกรณสวเน กตปริจฺจเยหิ วฑฺเฒตฺวา วฑฺเฒตฺวา ลิขิโต ภเวยฺยาติ ปริสงฺกาตพฺพตฺตา อุภโตวิภงฺคขนฺธกปาฐโต ทุพฺพลตโรติ

(๑๘) สํวิธานสิกฺขาปเทสุ วุตฺตคามารญฺญลกฺขณสทิสลกฺขเณ อิธาธิปฺปิยมาเน สมานสํวาสสีมาปริจฺเฉโท อคามเก อรญฺเญ สตฺตหิ ภควโต ธรมานกเล อิทานิ โยชนคาวุโตสภาทิปริจฺเฉทา วิย ปญฺญายมานตฺตา ปาลิยํ อทสฺสิตวิภาเคหิ อฏฺจกถาสุ อฏฺจวีสหตฺถนฺติ วุตฺเตหิ อพฺภนฺตรนามเกหิ ปมาณวิเสเสหิ ปริจฺฉินฺทิตพฺโพ โส ปาลิยํ อุชุกํว วุตฺตตฺตา สุปจฺจกฺโข ติฏฺฐตุ

เอาในที่นี้อย่างไรได้ ทั้งอธิบายทั้งปวงก็ไม่ปรากฏในบาลีที่ไหนสักแห่งด้วย

(๑๗) (ส่วน) ปัญหาว่าด้วยกรรมกำเริบ เพราะปัจจัยคือความเป็นวรรคแห่งภิกษุ (รูป ๑) ผู้อยู่ในที่ไกลถึงสุด ๑๒ โยชน์ (คือเมื่อทำสังฆกรรมแม้อยู่ในสีมาเดียวกัน แต่มีภิกษุรูปหนึ่ง ไม่อยู่ในหัตถบาส กรรมนั้นก็ใช้ไม่ได้ เพราะเป็นวรรค?) ในเสทโมจนคาถาอันใด ปัญหาอันนั้นท่านกล่าวหมายเอาเฉพาะมหานครพาราณสี อันนับเป็นเอกคาม (บ้านๆ เดียว) โดยมีกำแพงล้อม วัด (โดยรอบ) ได้ ๑๒ โยชน์ ซึ่งอาจารย์ทั้งหลายผู้แต่งชาดกพรรณนาไว้ อันบาลีคัมภีร์บริวาร หลักฐานเพลากว่าบาลีคัมภีร์อุภโตวิภังค์และคัมภีร์ขันธกะ เพราะน่าคลางแคลงว่า คัมภีร์บริวารนั้น จะเป็นพระโบราณาจารย์ทั้งหลายในสีหฬทวีปนั้นเอง ซึ่งไม่เคยเห็นมัชฌิมประเทศ เป็นแต่มีความช่ำชองในการฟังคัมภีร์ ที่ (แต่งเพื่อ) ให้คนฟังสนุก มีชาดกเป็นต้น เขียนเพิ่มเติมเข้าไว้ เพราะได้เห็นลำดับนามของพระปรมปราจารย์ในสีหฬทวีป แล

(๑๘) เมื่อลักษณะเช่นกับลักษณะแห่งบ้านและป่า ที่กล่าวไว้ในสังวิธานสิกขาบททั้งหลาย เราประสงค์เอาในที่นี้ การกำหนดสมานสังวาสสีมา ในป่าชนิดอคามกะ จึงควรกำหนดด้วยประมาณวิเศษอันมีชื่อว่าอัพภันดรจำนวน ๗ อัพภันดร ซึ่งมิได้มีวิภาคแสดงไว้ในบาลี (ว่าอัพภันดร ๑ เป็นกี่ศอกกี่วา) เพราะเป็นประมาณที่รู้กันอยู่ทั่วไปในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ เช่นเดียวกับการกำหนด

คามนิคเมสุ สมานสํวาสสีมาปริจฺเฉโท ปน อฏฺฐกถาทีสุปิ พลิหรณาทิวเสน สฺยามลาวาทฺยาจริเยหิ สาสเน รญฺญา ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทินฺนภูมิอาทิวเสน ตถา ตถา เลสานุโลเมน อนุโลเมตฺวา อากุลายิตฺวา วุตฺตตฺตา ตทนุเคหิ ทุพฺพิญฺเญยฺโย สพฺพานิ สุตฺตนฺตวินยาคตปาลิปทานิ สุขุเมน ญาเณน โอคยฺห เวทิตพฺโพ

วินยสฺมึปิ อพทฺธสีมาลกฺขเณ ตาว อิทํ วุตฺตํ อสมฺมตาย ภิกฺขเว สีมาย อฐปิตาย ยํ คามํ วา นิคมํ วา อุปนิสฺสาย วิหรนฺติ ยา ตสฺส คามสฺส วา นิคมสฺส วา คามสีมา นิคมสีมา อยํ ตตฺถ สมานสํวาสา เอกุโปสถาติ ตตฺถ วิมติวิโนทนีวาทสฺมึ คามนิคมสมฺ- พนฺธาปเทโส ปุพฺเพ อมฺเหหิ นิจฺฉิโต อิธ อุปนิสฺสยวิหารวจนํเยว อุปปริกฺขิตพฺพํ พหิคามโตเยว หิ ปิณฺฑาย จริตฺวา อุปชีวนวเสน คามูปนิสฺสยารหฐาเนสุ ภิกฺขู ปกติยา วิหรนฺติ กตฺถจิ ปน นคร- ราชธานีอาทิภูตมหาคาเม อนฺตราราเมสุ น จ คามโต อฑฺฒโยชนํ

ประมาณโยชน์ คาวุต และอุสภะเป็นต้น ซึ่งเรารู้กันอยู่ทั่วไปในสมัยนี้ แต่ในอรรถกถาทั้งหลายบอกไว้ว่า อัพภันดร ๑ มี ๒๘ ศอก การกำหนดสมานสังวาสสีมาในป่าชนิดอคามกะด้วยประมาณนั้น เป็นอันประจักษ์ดีแล้ว เพราะเป็นประมาณที่กล่าวไว้ตรง ๆ ในพระบาลียกไว้ได้ (ไม่ต้องวินิจฉัย)

แต่ส่วนการกำหนดสมานสังวาสสีมาในคามและนิคม เพราะเหตุที่แม้ในอรรถกถาก็กล่าวไว้โดยกำหนดเขตมีเขตเก็บส่วยเป็นต้น อาจารย์ทั้งหลายในประเทศแถบนี้มีไทยและลาวเป็นต้น ท่านจึงคล้อยตามเลศโดยประการนั้น ๆ กล่าวไว้สับสน โดยกำหนดเขตมีพื้นที่ที่พระราชาทรงกำหนดพระราชทานในพระศาสนาเป็นต้น ยากที่ผู้ปฏิบัติตามจะทราบได้ ต้องหยั่ง (ตรวจดู) บทพระบาลีที่มาในพระสูตรและพระวินัยทั้งปวงด้วยปรีชาญาณอย่างสุขุมจึงจะทราบได้

แม้ในลักษณะแห่งอพัทธสีมาในพระวินัยเล่า ก่อนอื่น คำ(ต่อไป)นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อสีมามิได้สมมตไว้ มิได้ตั้งไว้ เธอทั้งหลายเข้าไปอาศัยคามหรือนิคมใด (เป็นที่เที่ยวบิณฑบาต) อยู่ แดนคามแดนนิคมแห่งคามหรือนิคมนั้นอันใด แดนคามหรือแดนนิคมนี้เป็นแดนสมานสังวาส มีอุโบสถร่วมกัน ในคามหรือนิคมนั้น" ดังนี้ ข้อชี้แจงเนื่องด้วยคามและนิคมในพระบาลีนั้นในวาทะวิมติวิโนทนีฎีกา ข้าพเจ้าได้วินิจฉัยในเบื้องต้นแล้ว ในที่นี้จึงควรใคร่ครวญดูแต่คำว่า 'อุปนิสสยวิหาร- เข้าไปอาศัยอยู่' นั่นแหละ เพราะว่า

อติกฺกมิตฺวา* วุตฺตนเยน อคามูปนิสฺสยารหภาวโต

(๑๙) เย เย อทินฺนาทานวิภงฺเค วุตฺตลกฺขณา เอกกุฏิกาทิคามา อนฺตมโส โคนิสาทินิวิฏฺฐจาปิ เอกเมกเคหภูตาปิ อญฺญมญฺญสฺส อาสนฺนา ตตฺถ วุตฺตเลฑฺฑุปาตุปจารํ อนติกฺกมิตฺวา ติฏฺฐนฺติ เตสํ เอกคามภาโวเยว เวทิตพฺโพ เย ปนญฺญมญฺญสฺส ตํ อุปจารํ อติกฺกมิตฺวา โยชนํ อนติกฺกมิตฺวา ติฏฺฐนฺติ เตสํ คามานํ อนฺตรภูโต ภูมิปเทโส อุปฑฺฒุปฑฺฒภาเคน สลฺลกฺเขตฺวา ตสฺส ตสฺส อาสนฺนคามสฺส คามเขตฺตนฺติ เวทิตพฺโพ อทฺธา หิ ภควโต ธรมานกาลาทีสุ อนาคาริยธมฺมปูรกา สลฺลหุกวุตฺติกา ยถาสุขจาริโน วิหารสนฺนิเวสาทิวเสน อทฺพฺหนิวิฏฺฐา อตฺตโน อตฺตโน สภาคคามานํ อาสนฺนภูตสงฺฆิกวิหารรุกฺขมูลาทีสุ วาสํ กปฺเปนฺตา ตํ ตํ อาสนฺนคามํ อุปนิสฺสาย วิหริสฺสนฺตีติ

* เข้าใจว่าคัดลอกมาคลาดเคลื่อน ที่ถูกจะเป็นอติกฺกมิตพฺพา จึงจะเป็นกิริยาหมายประโยคได้

ตามปกติภิกษุทั้งหลายย่อมอยู่แต่ภายนอกหมู่บ้านในที่ ๆ ควรเป็นคามูป-นิสัย โดยเป็นที่มีบ้านเป็นที่อาศัยเข้าไปเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพได้เท่านั้น อนึ่งในหมู่บ้านใหญ่ ๆ ที่เป็นนครและราชธานีเป็นต้นลางแห่ง ภิกษุทั้งหลายย่อมอยู่ในอารามอันตั้งอยู่ในระหว่าง ๆ (บ้าน) แต่อารามนั้นต้องตั้งอยู่ไม่ (ไกล) เกินกึ่งโยชน์แต่หมู่บ้าน เพราะหมู่บ้านที่อยู่ไกลเกินกึ่งโยชน์ไม่ควรเป็นคามูปนิสัยโดยนัยดังกล่าวแล้ว

(๑๙) บ้านใด ๆ อันมีลักษณะดังกล่าวไว้ในวิภังค์แห่งอทินาทาน-สิกขาบท เป็นบ้านมีกระท่อมหลังเดียวเป็นต้น โดยที่สุดเป็นบ้านมีเรือนที่ปลูก (เตี้ย ๆ) เป็นชนิดโคจ่อมก็ดี เป็นเรือนเป็นหลัง ๆ ก็ดีอยู่ใกล้ ๆ กัน ตั้งอยู่ไม่ล่วงอุปจารเลฑฑุบาตของกันและกันดังกล่าวในวิภังค์อทิน-นาทานสิกขาบทนั้น ก็พึงทราบว่าบ้านเหล่านั้นเป็นบ้านเดียวกันนั่นเอง ส่วนบ้านเหล่าใด ตั้งอยู่ล่วงอุปจารเลฑฑุบาตของกันและกัน แต่ไม่เลยโยชน์ พึงทราบว่า พื้นที่อันเป็นระหว่างแห่งบ้านเหล่านั้น เป็นเขตบ้านแห่งบ้านที่ใกล้ (ที่อยู่ของภิกษุ) นั้น ๆ โดยกำหนดแบ่งเอาครึ่งต่อครึ่ง เพราะในกาลก่อน ๆ เช่นกาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ภิกษุทั้งหลายบำเพ็ญอนาคาริยธรรม มีความประพฤติเบา เที่ยวจาริกไปตามสบาย ไม่ลงหลักปักมั่นโดยอยู่ประจำวัดเป็นต้น เมื่อจะอยู่ในสังฆิกวิหารและรุกขมูลเป็นต้น อันเป็นที่ใกล้บ้านซึ่งเป็นสภาคของตน ๆ ก็คงจะอาศัยบ้านใกล้ ๆ นั่นแลอยู่เป็นแท้แล

ยสฺส ปน คามสฺส เอกิสฺสํ ทิสายํ อญฺโญ โยชนพฺภนฺตเร คาโม นตฺถิ ตสฺส คามสฺส ตสฺสํ ทิสายํ อฑฺฒโยชนมตฺโตว ภูมิปฺปเทโส คามเขตฺต เอตฺตกํเยว หิ วุตฺตฺนเยน ตสฺส คามสฺส อุปนิสฺสยารหจานํ โหติ ตโต ปรํ ปน อคามกํ นาม อรญฺญํ ภวิสฺสติ

ตสฺสํ หิ ปาลิยํ คามนิคมสมฺพนฺธวจนํ เกวลํ ตํตํคามาสนฺนภูมิปฺปเทสสฺส คามสีมานิคมสีมาสามญฺเญน วา ปจฺวิตลภาเวน วา ปริจฺเฉทรหิตตาย อญฺเญหิ ภูมิปฺปเทเสหิ สทิเสหิ ภูตสฺสาปิ* อุปนิสฺสยารหาสนฺนคามนิคมปฏิพทฺธตาย อนญฺญสมฺมิสฺสภาเวน ปริจฺฉิตฺวา ทสฺเสตุํ วุตฺตํ ตถาคตสฺส ตถาคตพลานีติอาทีสุ ตถาคตพลภูตตาย ตนฺนามิกานํ ปจฺเจกพุทฺธาทีสาธารณานมฺปิ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติอาทีนํ ตถาคตสนฺตาเน ปวตฺติยา อสมฺมิสฺสภาเวน ทสฺสนตฺถํ ตถาคตสฺสาติ สมฺพนฺธวจนาทิกํ อเนเกสุ จาเนสุ ทิสฺสมานํ ตํ ตํ สมฺพนฺธวจนํ อิมินา สมาเนตพฺพํ

อญฺญํ อนิทสฺสนํ อนุทาหรณํ วิเสสปริกปฺปวจนํ อยุตฺตํ วิย ทิสฺสตีติ

---

* เข้าใจว่าจะเป็น สทิสภูตสฺสาปิ

ส่วนบ้านใดไม่มีบ้านอื่นภายใน ๑ โยชน์ในทิศหนึ่ง พื้นที่ประมาณกึ่งโยชน์เท่านั้นเป็นคามเขตในทิศนั้นของบ้านนั้น ที่มีประมาณเท่านี้แลเป็นที่ควรแก่ความเป็นอุปนิสสยะแห่งบ้านนั้น โดยนัยที่กล่าวแล้ว ที่เลยนั้นไปก็ต้องนับเป็นป่าชนิดอคามกะ

อันสัมพันธวจนะแห่งคามศัพท์และนิคมศัพท์ (คือประกอบคามศัพท์และนิคมศัพท์เป็นฉัฏฐีวิภัติไว้หน้าศัพท์คามสีมานิคมสีมา) ในบาลีนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อแสดงกำหนดเอาพื้นที่ ที่ใกล้บ้านนั้น ๆ โดยมิให้ปนกับพื้นที่อื่นเท่านั้น เพราะแม้พื้นที่นั้นเป็นเช่นกับพื้นที่อื่น ๆ โดยเว้นจากการกำหนดไว้เป็นคามสีมานิคมสีมาทั่ว ๆ ไป หรือเป็นพื้นดิน (ธรรมดา ๆ) แต่มันก็เป็นพื้นที่ติดกันกับคามนิคมที่ใกล้ซึ่งควรเป็นอุปนิสสยะได้ สัมพันธวจนะนั้น ๆ อันปรากฏอยู่ใน (บาลี) หลายแห่ง เช่นสัมพันธวจนะว่า 'ตถาคตสฺส' เป็นต้น (ที่กล่าวไว้) เพื่อแสดงญาณมีปุพเพนิวาสานุสติญาณเป็นต้น ซึ่งแม้เป็นญาณมีทั่วไปแก่ผู้อื่นมีพระปัจเจกพุทธเป็นอาทิ อันเรียกชื่ออย่างเดียวกัน (ว่าปุพเพนิวาสานุสติญาณเป็นต้น)นั้น มิให้ปนกันกับญาณที่เป็นไปในพระสันดานของพระตถาคตเจ้า เพราะพลธรรมในคำว่า ตถาคตสฺส ตถาคตพลานิ เป็นต้น เป็นพละของพระตถาคตเจ้า (โดยเฉพาะ ดังนี้) บัณฑิตควรนำมาเทียบกับสัมพันธวจนะแห่งคามศัพท์นิคมศัพท์นี้ได้

คำอื่นไม่มีนิทัศนะ ไม่มีอุทาหรณ์ เป็นคำปริกัป (คาดคิดเอา) แปลกไป (จากนี้) น่าจะไม่ถูก แล

(๒๐) ตตฺถ ยถาวุตฺเตสุ เอกเมกคามเขตฺเตสุ ฐิเตเหว ภิกฺขูหิ หตฺถปาสานยนฉนฺทาหรณาทิวเสน สีมาโสธนํ กตฺวา คามนฺตรปเทสานํ เวมชฺฌภูตคามเขตฺตาสนฺนฏฺฐาเนสุ นวาสิโน วา ฐาริโน วา ภิกฺขูปิ อสงฺกาภาวตฺถญฺจ วินยครุกภาวตฺถญฺจ โสเธตฺวา เอกสฺมึ ฐาเน สนฺนิปติตฺวา นิสฺสญฺจารสมเย ว อารกฺขํ วา ฐเปตฺวา ยํกิญฺจิ อุโปสถาทิกํ สงฺฆกมฺมํ กาตุมฺปิ ยถิจฺฉิตํ สีมํ พนฺธิตุํปิ วฏฺเฏยฺย สพฺโพ จายมตฺโถ มชฺฌิมนิกาเย อุปริปณฺณาสกสฺส ปฐมวคฺเค อฏฺฐมสุตฺตภูตโคปกโมคฺคลฺลานสุตฺตปาเฐสุ ปญฺญาตตโร โหติ ตตฺถ หิ อายสฺมตา อานนฺเทน วสฺสการสฺส พฺราหฺมณสฺส กเถนฺเตน อิทํ วุตฺตํ อตฺถิ โข พฺราหฺมณ เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน ภิกฺขูนํ สกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ ปาฏิโมกฺขํ อุทฺทิฏฺฐํ เตน มยํ ตทหุโปสเถ ยาวติกา เอกํ คามเขตฺตํ อุปนิสฺสาย วิหราม เต สพฺเพ เอกชฺฌํ สนฺนิปตาม สนฺนิปติตฺวา ยสฺส ตํ วฏฺฏฏิ ตํ อชฺเฌสาม ตสฺมึ เจ ภญฺญมาเน โหติ ภิกฺขุสฺส อาปตฺติ โหติ วีติกฺกโม ตํ มยํ ยถาธมฺมํ ยถานุสิฏฺฐํ กาเรมาติ

(๒๑) ภิกษุทั้งหลายผู้พักอยู่ในคามเขตอันหนึ่ง ๆ ตามที่กล่าวแล้วในวิภังค์แห่งอทินนาทานสิกขาบท (ซึ่งนับเป็นบ้านเดียวกัน) นั้น แม้จะทำการชำระสีมา โดยนำ (ภิกษุทั้งหลายนั้นที่สามารถมาได้) มาเข้าหัตถบาส และนำฉันทะ (ของภิกษุอาพาธเป็นต้น) มาด้วยแล้ว ตรวจดูภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ประจำก็ดี จาริกมาก็ดี ในที่ทั้งหลายอันเป็นที่ใกล้คามเขตอันเป็นย่านกลางของพื้นที่ระหว่างบ้านเสียด้วย เพื่อให้สิ้นรังเกียจสงสัยและเพื่อความเป็นผู้หนักในวินัยแล้วประชุมกันในที่อันหนึ่ง หรือว่าในสมัยหยุดการเที่ยวจาริก (ของจาริกภิกษุ) ก็วางคนเฝ้า (ช่องทางไว้เพื่อกันมิให้ภิกษุอื่น ๆ ล่วงเข้ามาในแดนกำหนด) แล้วทำสังฆกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมีอุโบสถกรรมเป็นต้นก็ได้ แม้จะผูกสีมาตามที่ต้องการก็ควร อันเนื้อความทั้งปวงนี้มีปรากฏชัดอยู่ในบาลีโคปกโมคคัลลานสูตรอันเป็นสูตรที่ ๘ ในวรรคที่ ๑ แห่งอุปริปัณณาสกในมัชฌิมนิกาย จริงอยู่ ในสูตรนั้นท่านอานนท์เมื่อกล่าวแก่วัสสการ-พราหมณ์ ได้กล่าวคำนี้ไว้ว่า "ดูกรพราหมณ์ มีอยู่ สิกขาบทอันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ผู้เห็นผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธนั้นทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลาย มีอยู่ ปาฏิโมกข์อันพระองค์ทรงแสดงขึ้นไว้แก่ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ในวันอุโบสถ เราทั้งหลายอาศัยคามเขตอันหนึ่งอยู่มีจำนวนเท่าไร เราทั้งปวงนั้นประชุมในที่เดียวกัน ครั้นประชุมกันแล้ว ปาฏิโมกข์นั้นควรแก่ภิกษุใด (จะสวดได้) เราก็เชิญภิกษุนั้น (ให้สวดขึ้น) เมื่อภิกษุนั้นสวดอยู่ ถ้า(ปรากฏขึ้นว่า) อาบัติมีอยู่แก่ภิกษุ (รูปใดรูปหนึ่ง) ความล่วงละเมิดมีอยู่แก่ภิกษุ (รูปใดรูปหนึ่ง) ไซร้

เอวรูเป ปน อตฺเถ คยฺหมาเน วินยปาเฬ อุโปสถขนฺธก-ปวารณากฺขนฺธกาทีสุ ตานิ ตานิ ฐานานิ สมตฺถิตานิ วิย ทิสฺสนฺติ

ตถา หิ ภควตา น ภิกฺขเว สภิกฺขุกา อาวาสา อภิกฺขุโก อาวาโส คนฺตพฺโพติ อาทินา วิตฺถารโต วุตฺเต สภิกฺขุกาวาสานาวาส-ปฏิสํยุตฺเต วิตฺถารปาเฬ อุโปสถาทิสงฺฆกมฺมาย สามคฺคิการณารหา ภูมิ-ปเทสา ตตฺถ ตตฺถ สุลภา วิย โหนฺติ เตสุ หิ อาวาโส นาม มนุสฺสานํ อาวาสภาเวน เอกเมกํ คามเขตฺตเมว สิยา อนาวาโส นาม มนุสฺสานํ อนาวาสภาเวน สตฺตหิ อพฺภนฺตเรหิ คเหตพฺพสีมํ อคามการญฺญเมว สิยา

ตทุภยเมว สภิกฺขุกมฺปิ อภิกฺขุกมฺปิ นานาสํวาสเกหิ สภิกฺขุกมฺปิ อิมินา ปเภเทน ทสฺสิตํ

(๒๑) ปณฺณรโส ปาฏิปโทติ วิเสสคาหกณฺฑนการกูปทฺทวาทีสุ ปจฺจเยสุ สติ อาคนฺตุเกหิ วา อาวาสิเกหิ วา นิสฺสีมํ คนฺตฺวา อุโปสโถ กาตพฺโพ นิสฺสีมํ คนฺตฺวา ปวาเรตพฺพนฺติ จ ปุนปฺปุนํ วุตฺตวิธาเนนปิ สงฺฆสามคฺยารหภูมิปเทสา สุลภา วิย โหนฺติ

เราก็ให้ภิกษุนั้นทำ (คืน) เสียตามธรรมตามคำสั่งสอน" ดังนี้

ก็แลเมื่อถือเอาความเสียอย่างนี้ ฐานะ (คำบาลีว่าด้วยสีมา ?) นั้น ๆ ในคัมภีร์ขันธกะทั้งหลายมีอุโบสถขันธกะ และปวารณาขันธกะเป็นต้นในบาลีพระวินัย ดูเหมือนจะตกลงได้ (ว่าถูกต้อง)

จริงอย่างนั้น ในวิตถารปาฐะในสภิกขุกาวาสานาวาสปฏิสังยุตที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยพิสดาร โดยนัยว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงไปอาวาสที่ไม่มีภิกษุ จากอาวาสที่มีภิกษุ" ดังนี้เป็นอาทิ พื้นที่อันควรแก่การทำสามัคคี เพื่อสังฆกรรมมีอุโบสถกรรมเป็นต้น ก็ดูจะหาได้ง่ายในที่นั้น ๆ เพราะว่าในอาวาสและอนาวาสนั้น น่าจะเป็นว่าคามเขตอันหนึ่ง ๆ นั้นเองชื่อว่าอาวาส เพราะเป็นที่อยู่ของมนุษย์ทั้งหลาย (ส่วน) ป่าชนิดอคามกะอันมีสีมาที่พึงถือเอาด้วย ๗ อัพภันตรนั้น ชื่อว่าอนาวาส เพราะมิใช่ที่อยู่ของมนุษย์ทั้งหลาย

ที่ทั้งสองนั้นนั่นแหละ เป็นที่มีภิกษุก็ดี ไม่มีภิกษุก็ดี มีภิกษุ (แต่) มีสังวาสต่าง ๆ กันก็ดี ท่านแสดงโดยประเภทนี้

(๒๑) แม้โดยแบบที่กล่าวไว้บ่อย ๆ ว่า "เมื่อปัจจัยทั้งหลายมีการถือ (วัน) แปลกกัน (โดยฝ่ายหนึ่ง) ว่า ๑๕ ค่ำ (ฝ่ายหนึ่งว่า) ค่ำ ๑ หรือทะเลาะกัน หรือเกิดอุปัทวะ (อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น) เป็นต้นมีอยู่ พวกภิกษุฝ่ายอาคันตุกะ หรือฝ่ายประจำอาวาส (ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง) พึงไปทำอุโบสถนอกสีมาได้" และว่า "... พึงไปปวารณานอกสีมาได้" ดังนี้ พื้นที่อันควรแก่สังฆสามัคคี ก็ดูเหมือนจะหาได้ง่าย

โอนวีสติวสฺสูปสมฺปทสิกฺขาปทานิ วิภงฺเค จ ภิกฺขุนีวิภงฺเค โจรีวุฏฺฐาปโนกฺขิตฺโตสารณสิกฺขาปทาทีสุ จ สพฺเพสุ วุฏฺฐาปนปจฺจยาปตฺติปฏิสํยุตฺเตสุ จ ปุนปฺปุนํ ตถา ตถา วีติกฺกมสฺส ปุพฺพปโยคภูเต ตทตฺถาย สีมาสมฺมนฺนเน ทุกฺกฏาปตฺติวจเนนาปิ ตทา ตตฺถ ตตฺถ สมานสํวาสสีมา ตํ ตํ วีติกฺกมํ กตฺตุกาเมหิ ปเรสํ ปฏิกฺโกสนูปจฺเฉทนตฺถํ เลสํ โอเฑตุกาเมหิ กติปเยหิ ภิกฺขูหิ ภิกฺขุนีหิ วา อตฺตโน ตมฺพตฺถุวีติกฺกมิตุกามตํ อชานนฺเต เกจิเทว ตํตํคามเขตฺตคเต ภิกฺขู วา ภิกฺขุนิโย วา ฉนฺทํ ทาเปตฺวา สุเขเนว สมฺมนฺนิตพฺพา วิย โหนฺติ

(๒๒) ยนฺตุ อฏฺฐจกถายํ สีมํ สมฺมนฺนติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสาติ เอตฺถ อุทกุกฺเขปสีมาปริจฺฉินฺทเนปิ ทุกฺกฏนฺติ วุตฺตํ ตํ ปจฺฉา พลิคหณภูมฺยาทิวเสน เอวรูปลทฺธิยา อวตฺถริตหทเยหิ ปริวิตกฺเกตฺวา อตฺตโน คาหสฺส ยุตฺตึ อาปาทนกามตายปิ สทฺทโยชนาเลเสน วุตฺตมตฺตตฺตา อสาธกเมว สิยาติ วิจาเรตพฺพํ โหติ

อิติ โข อยํ อมฺหากมธิปฺปาโย เตน เตน ปาลิยํ อาคตฏฺฐาเนน ทสฺสิตาย พุทฺธกาเล ปวตฺติยา สมานิยมาโน ยุตฺโต สโม วิย ทิสฺสติ

แม้โดยการกล่าวทุกกฏาบัติในกรณีที่สมมตสีมา เพื่อประโยชน์แก่การล่วงละเมิด (สิกขาบท) นั้น อันเป็นบุพประโยคแห่งการล่วงละเมิดด้วยประการนั้น ๆ ไว้บ่อย ๆ ในวิภังค์แห่งโอนวีสติวัสสูปสัมปทสิกขาบทเป็นต้น และในโจรีวุฏฐาปนสิกขาบท โอกขิตโตสารณสิกขาบทเป็นต้นในภิกขุนีวิภังค์ กับในบรรดาสิกขาบทที่ปฏิสังยุตด้วยวุฏฐาปนปัจจยาบัติทั้งหลาย ก็ดูราวกะว่าสมานสังวาสสีมาในสมัยนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีไม่กี่รูปผู้อยากจะละเมิดสิกขาบทนั้น ๆ คิดจะใช้เลศเพื่อตัดการคัดค้านภิกษุพวกอื่น ๆ ขอให้ภิกษุหรือภิกษุณีที่อยู่ณคามเขตนั้น ๆ ๒-๓ รูป ผู้ไม่ทราบความที่พวกตนคิดจะล่วงละเมิดวัตถุอันนั้น ให้ให้ฉันทะเสียแล้ว ก็สมมตขึ้นในที่นั้น ๆ ได้โดยสะดวกทีเดียว

(๒๒) ส่วนคำใดกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า "ในพระบาลีข้อว่า 'ภิกษุสมมตสีมาต้องอาบัติทุกกฏ' นี้ ย่อมเป็นทุกกฏแม้ในเพราะกำหนดอุทกุกเขปสีมา" ดังนี้ คำนั้นพึงวิจารได้ว่า "คำนั้นน่าจะเป็นคำที่ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เพราะเป็นเพียงท่านตรึกตรองไปตามอำนาจการกำหนดคามเขต มีกำหนดพื้นที่สำหรับเก็บส่วยเป็นต้น ในภายหลังด้วยหัวใจที่ถูกลัทธิชนิดนั้นท่วมทับ จึงกล่าวไปโดยเลศแห่งศัพทโยชนา (การประกอบความตามอำนาจของศัพท์ ?) ด้วยความที่อยากจะให้ความถือของตนถึงซึ่งความถูกต้องก็ได้

อธิบายของพวกข้าพเจ้าดังกล่าวมานี้แล เมื่อนำไปเทียบกับความเป็นไปครั้งพุทธกาล ที่แสดงไว้โดยอาคตสถานในพระบาลีนั้น ๆ ดูเหมือนจะถูกจะสม เมื่อเช่นนั้น สาธุชนทั้งหลายก็ไม่ควรยืนอยู่ในความ

อถ ปน ภิยฺโยปิ สาธูหิ อตฺตโน มูลคาเห ทพฺหํ อจฺจตฺวา ธมฺมวินเย มหนฺตํ คารวํ ปุรกฺขิตฺวา สุขุเมน ญาเณน สุขุมาย สติยา สกลมฺปิ วินยํ โอคยฺห ปุนปฺปุนํ อุปปริกฺขิตพฺโพว สเจ ยุชฺชติ สเมติ อนุปฏิปชฺชิตพฺโพ เอวํ สนฺเต อนุปฏิปชฺชิตุํ อสกฺโกนฺเตหิปิ พุทฺธสฺเสวายํ ภควโต อธิปฺปาโย อนุโมทิตพฺโพ

ยทิ อุปปริกฺขิยมาโน ปาจโต สุนฺทรการณลาเภน น ยุชฺชติ น สเมตีติ ทิสฺสติ เอวํ สนฺเต ทุคฺคหิตํ อิเมหีติ ฉฑฺเฑตพฺโพ

อมฺหากํ สยํ วา อาคนฺตฺวา สาสนํ วา ปหิณิตฺวา สตฺถุปฺปาโท กรณีโย สุนฺทรํ การณํ ลทฺธา อนุวตฺติสฺสาม

(๒๓) เอวรูเป โข ปน ปาลินยยุตฺเตปิ อธิปฺปาเย นานปฺปการเรหิ สุตฺตาปเทเสหิ สุทพฺหํ คเหตพฺเพ สติ กึ อฏฺฐกถาจริยาทโย น ชานึสุ เยน อิโต วิปรีตํ อญฺญถา อธิปฺปายํ วทึสูติ อทฺธา เกจิ เอวํ จินฺเตยฺยุํ โหตุ ตาทิสี จินฺตา อมฺหากมฺปิ สา จิรมโหสิ อถ ตาย จินฺตาย อฏฺฐกถาจริยาทีเสฺวว ปจฺฉาจริเยสุ สทฺธา ธมฺมสงฺคาหกานํ สทฺธาโต พลวตา* เอวํ สนฺเต สตฺถุภูเต ภควติ เจว พุทฺธานุพุทฺธ-

* เข้าใจว่าคัดมาผิด ที่ถูกเป็น พลวตี เพราะ สทฺธา เป็นอิตถีลิงค์

ถือเดิมของตนเสียจนแน่นเหนียว ควรทำความเคารพในพระธรรมวินัยให้มากเป็นเบื้องหน้า ตรวจค้นพระวินัยให้ทั่ว พิจารณาสอบสวนดูบ่อย ๆ ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าถูกถ้าสมก็ควรปฏิบัติตาม เมื่อเป็นอย่างนี้ แม้ชนทั้งหลายผู้ไม่อาจปฏิบัติตามได้ ก็ควรอนุโมทนาแต่พระพุทธาธิบายนี้เท่านั้น

ถ้าพิจารณาสอบสวนดูไป ปรากฏว่าอธิบายนั้นไม่ถูกไม่สม ด้วยได้เหตุดีจากปาฐะ (สนับสนุน) เมื่อเป็นอย่างนั้น ก็ควรลงมติว่าท่านเหล่านี้ถือมาผิด แล้วทิ้งเสีย

นิมนต์ท่านทั้งหลายมาด้วยตนเองก็ได้ ส่งศาสนมาก็ได้ ยังสำนักของพวกข้าพเจ้า เตือนสติพวกข้าพเจ้าเถิด พวกข้าพเจ้าได้เหตุดีแล้วจักประพฤติตาม

(๒๓) แต่ว่า เมื่ออธิบายแม้ถูกต้องด้วยนัยพระบาลีเห็นปานนี้แล เป็นข้อที่พึงถือได้แน่นแฟ้น โดยข้ออ้างในพระสูตร มีประการต่าง ๆ มีอยู่ก็ดี ก็จะพึง (มี) คนลางพวกคิดว่า "พระอาจารย์ทั้งหลายมีพระอรรถกถาจารย์เป็นต้น (ท่าน) ไม่รู้หรือไร จึงได้กล่าวอธิบายไปเสียอย่างอื่น ผิดไปจากอธิบายนี้" จึงนี้เป็นแน่แท้ ก็ช่างเถิด ความคิดเช่นนั้น ความคิดอันนั้นก็ได้เคยมีแก่พวกข้าพเจ้ามานานด้วย (เหมือนกัน) แต่ด้วยความคิดอันนั้น ความเชื่อในอาจารย์ภายหลังทั้งหลายมีพระอรรถกถาจารย์เป็นต้น ก็จักเป็นความเชื่อที่มีกำลังยิ่งกว่า

ภูเตสุ ธมฺมสงฺคาหเกสุ จ สทฺธา อนุกฺกเมน ปริหายิตฺวา เตสํ นามมุจฺจารณมตฺตสณฺจหเนน ทุพฺพลีภูตา ปจฺฉาเยว ชาเตสุ อฏฺฐกถา-จริยาทีสุ กตฺถจิ อญฺญมญฺญวิโรธาทิโทสยุตฺตวาเทสุปิ ชตฺวา ตโต ตโตปิ โอสกฺกิตฺวา เตหิ ทิฏฺฐํ ภวิสฺสตีติ เอวํ ปวตฺตมานา อวสาเน โคตฺรภูสมณเกสุปิ ติฏฺเฐยฺยํ มหนฺโต ปุถุชฺชนภาวสฺส โทโสว โอโลเกตพฺโพติ

(๒๔) เอวํ มยํ อิมํ สํเวคํ ปฏิลภิตฺวา สยเมว อุปปริกฺขิมฺหา อยํ ปาจานุคาธิปฺปาโย เกน ปกาเรน อฏฺฐกถาทิกาเล อญฺญถา โหตีติ ตโต ลาวาทีนํ ราชทินฺนภูมิสีมาวาทาทฺยุปฺปตฺติสลฺลกฺขณํ นิสฺสาย นยคาเหเนวํ มญฺญิมฺหา วินยาธิปฺปายวิปรีตกาโล นาเมส อุปฺปชฺชมาโน ทฺวีหากาเรหิ อุปฺปชฺชติ วินยลกฺขณาติธาวนคารเวน วา เสถิล-ลาลสยเลเสน วา ตสฺมา อิธ ปจฺเมน อากาเรน โส อธิปฺปาโย อญฺญถา โถกํ วิปรีโต หุตฺวา ปจฺฉา ตํ วิปริตตมฺปิ นิสฺสาย ทุติเยเนว อากาเรน ปริหายิตฺวา ยาว ลาวรฏฺเฐ อุปฺปาทิเตน สงฺฆกมฺมาย รญฺญา ทินฺนภูมิเยว สีมา โหตีติ คาเหน ติฏฺฐตีติ

ความเชื่อพระธรรมสังคาหกะทั้งหลายไปละซิ เมื่อเป็นอย่างนั้น ความเชื่อในพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระศาสดาก็ดี ในพระธรรมสังคาหกะทั้งหลายผู้เป็นพุทธานุพุทธก็ดี ก็เสื่อมลงโดยลำดับจนเป็นความเชื่ออย่างอ่อน โดยเหลืออยู่แต่เอ่ยนามท่าน มาตั้งมั่นอยู่ในพวกอาจารย์ผู้เกิดภายหลังมีอรรถกถาจารย์เป็นต้น ซึ่งแม้เป็นผู้มีวาทะประกอบด้วยโทษมีกล่าวผิดกันและกันในลางประการเป็นต้น แล้วก็ถดถอยลงจากท่านนั้น ๆ ต่อไปอีก คงเป็นไปอยู่ (เพียงคำยกย่อง) อย่างนี้ว่า "ท่านต้องเห็นแล้ว ๆ (ท่านจึงกล่าวอย่างนั้น ปฏิบัติอย่างนั้น)" ในที่สุดจะพึงตกไปอยู่ในพวกที่เรียกว่า โคตรภูสมณะ ก็ได้ โทษของความเป็นบุถุชนนี่ใหญ่หลวงนะ เชิญดูเถิด

(๒๔) ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ความสังเวชดังกล่าวมานี้ จึงพิจารณาสอบดูด้วยตนเองว่า อธิบายตามพระบาลีนี่มาเปลี่ยนแปรไปในกาลแห่งอรรถกถาเป็นต้นด้วยประการอย่างไร ? ต่อมา โดยที่จับเค้าเงื่อนได้เพราะอาศัยสังเกตดูความเกิดขึ้นแห่งวาทะต่าง ๆ มีราชทินนภูมิสีมาวาทะ (วาทะว่า พื้นที่ ๆ พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานแล้วเป็นสีมาได้) เป็นอาทิ ของสงฆ์ลาวเป็นต้น จึงคิดเห็นขึ้นดังนี้ว่า "อันกาลสมัยที่วินยาธิบายวิปริตไปนั้น เมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการ ๒ คือ ด้วยความเคารพจนเลยธงที่หมายของพระวินัยไป หรือมิฉะนั้นก็ด้วยเลศเนื่องด้วยความย่อหย่อนและความเกียจคร้าน เพราะเหตุนั้นในฐานะนี้ วินยาธิบายนั้นก็เปลี่ยนแปรวิปริตไปหน่อยหนึ่ง ด้วยอาการอันต้น แล้วอาศัยความวิปริต (หน่อยหนึ่ง) นั้น ก็เสื่อมถอยลง

(๒๕) กถํ ปุพฺเพ ตสฺมึ อธิปฺปาเย ปริสุทฺธํ กตฺวา วลญฺชิยมาเนปิ เกจิ อุปนิสฺสยวิหารลกฺขณํ ปฏิจฺจ ปุจฺเฉยฺยุํ ยทิ คาโม มหา โหติ โยชนมฺปิ ตทติเรกมฺปิ ผริตฺวา ฐิโต นิรนฺตรเคหสนฺนิเวโส วา ปาการาทิปริกฺขิตฺโต วา ตสฺส คามสฺส สมนฺตโต ฐิตวิหารวาสิโน ภิกฺขู วิหาราสนฺนเคเหสุ ปิณฺฑาย จรเณน ตานิเยว อุปนิสฺสาย วิหเรยฺยุํ น สกลํ คามํ เอวํ สนฺเต กถนฺติ

ตโต เอกาพทฺธตาย ปริกฺขิตฺตตาย วา นิรูปจารตฺตา เอโก คาโมเยว โหติ สพฺเพปิ เต ภิกฺขู เอกเทสูปจารนเยน เอกเมว คามเขตฺตํ อุปนิสฺสาย วิหรนฺติเยว นามาติ อุภยานิปิ คาเมกตฺต-นานตฺตลกฺขณูนิสฺสยวิหารลกฺขณานิ ปริคฺคเหตฺวา สมฺมาวิสชฺชนาย วตฺตพฺพาย เอกจฺเจ อญฺญถา มนสิกตฺวา อทินฺนาทานวิภงฺคนเยน เอกตฺตา เอกํเยว คามเขตฺตํ โหติ อุปนิสฺสยวิหาโร ปน อปฺปมาณนฺติ เอวํ อุปนิสฺสยวิหารลกฺขณํ อปเนตฺวา เอกจฺเจ* วิสชฺเชยฺยุํ

* เข้าใจว่าศัพท์นี้เกิน

ไปอีกด้วยอาการอันที่สองนั่น จนกระทั่งมาหยุดอยู่ด้วยความถือว่า พื้นที่ ๆ พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานเพื่อสังฆกรรมนั้นแหละเป็นสีมา' ดังนี้ ที่เกิดขึ้นในแคว้นลาว"

(๒๕) ถามว่า ข้อที่กล่าวมานี้ เป็นมาอย่างไร ? ตอบว่า (เป็นมาดังนี้คือ) แต่เดิม เมื่อวินยาธิบายนั้นได้ชำระให้ถูกต้องแล้วใช้กันมา (ก็เกิดมี) เกจิอาจารย์อาศัยลักษณะแห่งอุปนิสสยวิหาร (เป็นเงื่อนงำ) ถาม (เป็นปัญหาขึ้น) ว่า "ผิว่าบ้านเป็นบ้านใหญ่ แผ่กว้างไปตั้งโยชน์ก็ดี กว่าโยชน์ก็ดี มีเย่าเรือนปลูกอยู่ติดต่อกันไป หรือว่าเป็นบ้านที่ล้อมด้วยเครื่องล้อมมีกำแพงเป็นต้นก็ตาม ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในวิหารรอบ ๆ บ้านนั้น ก็จะพึงเข้าไปอาศัยเย่าเรือนเหล่านั้น โดยเที่ยวบิณฑบาตแต่ที่เรือนใกล้ ๆ วิหารเท่านั้น มิได้เที่ยวบิณฑบาตไปตลอดทั้งหมู่บ้านเช่นนี้ คามเขตจะกำหนดอย่างไร ?"

โดยคำถามนั้น เมื่อคำแก้อย่างถูกต้องควรจะกล่าวโดยยึดลักษณะความเป็นบ้าน ๆ เดียว และความเป็นต่างบ้าน กับลักษณะแห่งอุปนิสสยวิหารทั้งสองอย่าง (ประกอบกัน) ว่า "เหตุที่บ้านนั้นเนื่องเป็นอันเดียวกัน หรือเหตุที่มีเครื่องล้อม บ้านนั้นจึงนับเป็นบ้านเดียวกันแท้ ภิกษุทั้งปวงนั้นเล่าก็คงชื่อว่าอาศัยคามเขตอันเดียวนั้นแหละอยู่ โดยเอกเทสูปจารนัย (คือนับเอาได้ว่าหมู่เรือนใกล้วิหารที่เข้าไปบิณฑบาตนั้นก็เท่ากับอุปจารส่วนหนึ่งของบ้านนั้นนั่นเอง ?)" ฉะนี้ (แต่) อาจารย์พวกหนึ่งคิดเชือนไปโดยทิ้งลักษณะอุปนิสสยวิหารเสีย

ตํ วาทํ นิสฺสาย คามโต สพฺพทิสาหิ อฑฺฒโยชนาติกฺกนฺต-
จานสงฺขาตานุปนิสฺสยวิหารูปคเทสสฺส คามการญฺตาลกฺขเณ คาว
อนาทโรกาโส กโต โหติ ยถา อปเรน สมเยน อญฺโญญฺญวิรุทฺธา
ยถิจฺฉาย นิราปเทโส[1] อคามการญฺญปญฺญตฺติ อุปฺปชฺเชยฺยาติ

(๒๖) ปุน เกจิ คาเมกตฺตนานตฺตลกฺขณมารพฺภ เอวํ ปุจฺเฉยฺยุํ
ยทิ พหูสุ คาเมสุ อญฺญมญฺญสฺส อุปจารํ วิชหิตฺวา นาติทูเรเยว
จิเตสุ อทายกคามาสนฺนนิวาโส[2] ภิกฺขู อตฺตโน คาเมสุ บิณฺฑํ
อลภมานา กติปยานิ คามนฺตรานิบี อติกฺกมิตฺวา เอกสฺมึ วา ทฺวีสุ
วา ทูรคาเมสุ บิณฺฑาย จริตฺวา อุปชีเวยฺยุํ เอตฺถ กถนฺติ

ตโต อทินฺนาทานวิภงฺคาทีสุ อเนเกสุ จาเนสุ อธิปฺเปตํ
คามคามูปจารลกฺขณํ อปฺปหาย ยํ คามํ วา นิคมํ วาติ จ เอวํ-
วจเนน วุตฺตปาจํ สลฺลกฺเขตฺวา ตทนุรูเปน อุปนิสฺสาย วิหรนฺตีติ

๑. น่าจะเป็น นิรปเทสา เป็นวิเสสนะของศัพท์หลัง
๒. น่าจะเป็น... นิวาสา เป็นวิเสสนะของภิกฺขู

แก้ว่า "คามเขตก็คงเป็นอันเดียวแหละ เพราะบ้านนั้นนับเป็นบ้านเดียว ตามนัยวิภังค์แห่งอทินนาทานสิกขาบท ส่วนอุปนิสสยวิหารไม่เป็นประมาณ" ดังนี้

อาศัยวาทะนั้น โอกาสแห่งความไม่เอื้อเฟื้อในลักษณะของความเป็นบ้านหรือเป็นป่าแห่งที่อันไม่ควรเป็นอุปนิสสยวิหาร กล่าวคือที่อันล่วงกึ่งโยชน์แต่หมู่บ้านทุกทิศ ก็เป็นอันเปิดขึ้นก่อน ซึ่งเป็นทางให้ (ถือ) ผิดกันและกันในสมัยต่อมา การบัญญัติป่าชนิดอคามกะปราศ-จากที่อ้างอิง ก็พึงเกิดขึ้นตามความปรารถนา (ของผู้บัญญัติ) ด้วยประการฉะนี้"

(๒๖) เกจิอาจารย์ปรารภลักษณะของความเป็นบ้านเดียว และความเป็นต่างบ้าน ตั้งปัญหาขึ้นดังนี้อีกว่า "ผิว่า ในบ้านหลายหมู่ ตั้งอยู่ละอุปจารของกันและกัน แต่ว่าไม่ไกลกันนัก ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในวิหารใกล้บ้านที่ไม่มีทายก ไม่ได้อาหารในหมู่บ้าน (ใกล้วิหาร) ของตน ๆ ก็จะพึงไปเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพในบ้านไกลออกไปหมู่หนึ่งหรือสองหมู่ เลยละแวกบ้าน (ของตน) ไปหน่อย ในกรณีนี้คามเขตจะกำหนดอย่างไร ?"

โดยคำถามนั้น เมื่อไม่ทิ้งลักษณะแห่งคามและคามูปจารที่ท่านประสงค์เอาในที่ (มา) มากแห่งมีวิภังค์แห่งอทินนาทานสิกขาบทเป็นต้น และสังเกตกำหนดปาฐะที่กล่าวด้วยคำดังนี้ว่า 'ยํ คามํ วา นิคมํ วา

ปทสฺส ยถาวุตฺตํ อตฺถํ อคเหตฺวา อุปนิสฺสยวิหารารเห คามาสนฺนฏฺจาเน วิหรนฺตีติ สพฺพตฺถ สพฺพทา ลพฺภมานํ สารตฺถญฺเญว คเหตฺวา นานาคามเขตฺตานิเยว โหนฺติ ปิณฺฑลาภาลาภปจฺจยา ภิกฺขูนํ ยถิจฺฉาย สญฺจาโร อปฺปมาณนฺติ อุภยานิปิ ยถาวุตฺตลกฺขณานิ ปริคฺคเหตฺวา สมฺมา วิสชฺชนาย กาตพฺพาย เอกจฺเจ อติวินยคารเวเนว กมฺมโกป-ภีรุกตาย คามคามูปจารลกฺขณํ อติธาวิตฺวา อุปนิสฺสาย วิหรนฺตีติ เนยฺยตฺถปทสฺส นีตตฺถโต คหเณน เอวํ วิสชฺเชยฺยุํ เอกเมว คามเขตฺตํ ภเวยฺย สพฺพคาเมสุ ภิกฺขู โสเธตฺวา กมฺมํ กาตพฺพํ เอวํ สติ โทโส นตฺถีติ

ตํ วาทํ นิสฺสาย ปจฺฉาชาตา ปฏิปนฺนกา คามลกฺขณํ อญฺญถา มญฺเญยฺยุํ อิธ สีมาธิกาเร คาโม นาม สพฺโพ ภิกฺขูนํ โคจรภูมิปเทโสติ

(๒๗) เอวํ ทฺวินฺนมฺปิ ยถาวุตฺตนยลกฺขณานํ อปนยโนกาเส อุปฺปนฺเน ปุน เกจิ เอวํ ปุจฺเฉยฺยุํ ทฺวินฺนํ วา พหุนฺนํ วา คามานํ

–ซึ่งคามหรือนิคมใด' แล้วไม่ถือเอาอรรถแห่งบทว่า 'อุปนิสฺสาย วิหรนฺติ– เข้าไปอาศัยอยู่' ตามที่กล่าวแล้ว (ซึ่งเป็นอรรถผิด ๆ) ถือเอาแต่อรรถที่เป็นสาระ อันใช้ได้ในที่ทั้งปวงในกาลทุกเมื่อว่า 'อยู่ในที่ ๆ ใกล้บ้านซึ่งควรเป็นอุปนิสสยวิหาร' โดยอนุรูปแก่ปาฐะนั้น (ฉะนี้) แล้ว ก็ควรทำคำแก้ได้โดยถูกต้อง โดยยึดลักษณะ (คาเม-กัตตนานัตต และอุปนิสสยวิหาร) ทั้งสองตามที่กล่าวแล้ว ว่า "บ้านหลายหมู่นั้น เป็นคามเขตต่าง ๆ กันแท้ การเที่ยวไป (บิณฑบาตเป็นต้น) ตามความประสงค์ของภิกษุทั้งหลาย เพราะได้และไม่ได้อาหารเป็นปัจจัย หาเป็นประมาณไม่" ดังนี้ (แต่) อาจารย์พวกหนึ่ง เพราะความที่กลัวกรรมจะกำเริบ ด้วยเคารพวินัยเกินไปนั่นเอง เลยแล่นล่วง (คือทิ้ง) ลักษณะแห่งคามและคามูปจารเสีย กล่าวแก้อย่างนี้ว่า "พึงนับเป็นคามเขตเดียวกันได้ สำรวจดูภิกษุทั้งหลายในบ้านทุกหมู่ (คือที่มาได้ก็นิมนต์มาเข้าหัตถบาส ที่มาไม่ได้ก็นำฉันทะมา ?) แล้วก็พึงทำกรรมได้ เช่นนี้ หาโทษมิได้" โดยยึดบท 'อุปนิสฺสาย วิหรนฺติ' อันมีความหมายที่จะพึง (วินิจฉัยให้) รู้ โดยว่าเป็นบทมีความหมายที่ตนรู้แล้ว (แต่ที่จริงรู้ผิด)

อาศัยวาทะนั้น ผู้ปฏิบัติ (วินัย) ที่เกิดภายหลัง ก็เลยสำคัญลักษณะแห่งคามปรวนแปรไปว่า "ในอธิการ (ที่ว่าด้วย) สีมานี้ พื้นที่ที่โคจรแห่งภิกษุทั้งหลาย (นั่นแหละ) ชื่อว่า คาม"

(๒๗) ครั้นโอกาสที่จะทิ้งลักษณะมีนัยดังกล่าวแล้วทั้งสอง เกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ ยังมีเกจิอาจารย์ตั้งปัญหาขึ้นอีกดังนี้ว่า "พวกคนใน

อนฺตเร ภูมิปเทเสสุ วปฺปเขตฺตาทีนิ กโรนฺตา เอกสฺมึ คาเม มนุสฺสา อิตรคามวาสิโน อภิภวิตฺวา สญฺญาเปตฺวา วา ยาว อิตรคามูปจารมฺปิ อาหจฺจ เขตฺตาทีนิ กโรนฺติ เอวํ สนฺเต ทูรคามวาสีนํ เขตฺตวปฺปฐานาทิภูตํ อิตรคามาสนฺนฏฺฐานํ กตรสฺส คามสฺส คามสีมา นาม โหตีติ

ตโต เอกกุฏิโกปิ คาโมติอาทิ ปาฐาคตคามลกฺขเณ เจว อุปนิสฺสาย วิหรนฺตีติ ปทสฺส ปุพฺเพ วุตฺตสารภูตตฺเถ จ ทฬฺหํ ฐตฺวา เคหสนฺนิวาเส อสติ เกวลํ ภูมิยา อุปโรปเกหิ อมฺหากํ สนฺตกนฺติ ปริคฺคหิตายปิ อคามภาวโต เจว อิธ อุปนิสฺสยวิหารา-รหฏฺฐานสฺเสว อธิปฺเปตตฺตา* คามานํ อนฺตเร ยํ ฐานํ ยสฺส คามสฺส อจฺจาสนฺนํ ตํ ตสฺเสว คามสีมา พหุนฺนมฺปิ คามานญฺเจว อคามการญฺญสฺส จ อนฺตเร คามปสฺเส อฑฺฒโยชนิกมฺปิ ฐานํ เตสุ คาเมสุ อาสนฺนตรคามสฺส คามสีมา นาม โหตีติ สมฺมา วิสชฺชนาย กาตพฺพาย เอกจฺเจ วินยครุกา วา ยถาวุตฺตํ ตทุภยลกฺขณํ อมนสิกริตฺวา อนภิสทฺทหนฺตา วา เขตฺตปริคฺคาหกคามวาสีนํ ปริคฺคหิตตฺตเมว ปริสงฺกิตฺวา เตน ปริคฺคเหน เตสํ สนฺตกตญฺเญว ลกฺขณโต การณโต มนสิกตฺวา เอกเมว คามเขตฺตํ สิยาติ วา ปริคฺคาหกคามสฺเสว คามสีมา สิยาติ วา วตฺวา อิตรคามาสนฺนฏฺเฐปิ ภิกฺขู โสเธตฺวา สงฺฆกมฺมํ กเรยฺยุํ

* เข้าใจว่าตรงนี้ตก จ เพราะมี เจว ข้างหน้าส่อให้เห็นอยู่

บ้านหมู่หนึ่งที่ทำเกษตรกรรมมีนาข้าวเป็นต้น ในพื้นที่ระหว่างบ้าน ๒ หมู่หรือมากหมู่ก็ตาม ข่มขี่พวกชาวบ้านหมู่นอกนี้เอา หรือ(พูดจา) ให้เขายินยอมก็ตามแล้วทำนาเป็นต้น เข้าไปจนกระทั่งจดอุปจารบ้านอีกหมู่หนึ่ง เช่นนี้ ที่อันใกล้บ้านอีกหมู่หนึ่ง ซึ่งเป็นที่ทำนาเป็นต้นของพวกบ้านไกล (นั้น) จะนับเป็นคามสีมาของบ้านหมู่ไหนเล่า"

โดยคำถามนั้น เมื่อยืนหยัดอยู่ในลักษณะแห่งคามอันมาในปาฐะ 'เอกกุฏิโกปิ คาโม–บ้านแม้มีกระท่อมหลังเดียว' ดังนี้เป็นต้น และในอรรถที่เป็นสาระแห่งบทว่า 'อุปนิสฺสาย วิหรติ–เข้าไปอาศัยอยู่' อันกล่าวมาก่อนแล้วด้วย ก็ควรทำคำแก้อย่างถูกต้องได้ว่า "ที่ใดในระหว่างบ้านทั้งหลาย ใกล้บ้านหมู่ใดมากกว่าเพื่อน ที่นั้นก็เป็นคามสีมาของบ้านหมู่นั้นแหละ แม้ที่ระยะกึ่งโยชน์ทางข้างบ้าน (ออกไป) ในระหว่างบ้านหลายหมู่ และแห่งป่าชนิดอคามกะ ก็นับเป็นคามสีมาของบ้านที่ตั้งอยู่ใกล้ (ที่นั้น) กว่าเพื่อน" ดังนี้ เพราะพื้นที่ซึ่งพวกคนที่เข้าไปเพาะปลูกจับเอาว่าเป็นของ ๆ ตนเพียงเท่านั้นหานับเป็นคามไม่ และเพราะที่อันควรเป็นอุปนิสสยวิหารได้เท่านั้น ท่านหมายเอาในกรณีนี้ (แต่) อาจารย์พวกหนึ่ง เป็นผู้หนักในวินัย (เกินไป) บ้าง ไม่สนใจลักษณะสองอย่างตามที่กล่าวนั้นแล้วไม่เชื่อถือบ้าง กินใจความยึดครองของพวกชาวบ้านผู้จับที่ทำนา เลยใส่ใจเอาความที่ที่นั้นเป็นของชาวบ้านพวกนั้นโดยการยึดครองนั้นมาเป็นข้อกำหนด มาเป็นเหตุ กล่าวว่า

(๒๘) โส จ เตสํ วาโท สา จ ปฏิปตฺติ อปเรน สมเยน คามสีมา นาม ภูมิปริคฺคาหกคามิกชนปฏิพทฺธาติ อิมสฺส พาหิรลกฺขณ-คามสฺส ทฺวารํ โหติ เตเนว ทฺวาเรน ปจฺฉิมา ชนตา ยํ กญฺจิ เอกสฺมึ มหาคาเมว สนฺตํ อเนเกสํ นานาทิสาสุ ปรมฺปราย จิตานมฺปิ คามานํ อิสฺสราธิปติภูตํ ราชานํ วา ราชญฺญํ วา คามโภชกํ วา อตฺตโน วเส วตฺตนฺเต อญฺญคามวาสิเก อตฺตโน อตฺถาย วา อุทฺรยพลฺยาทิคหณมตฺตตฺถาย วา เขตฺตานิ ปริจฺฉินฺทาเปตฺวา กสน-วปฺปนาทีนิ กาเรนฺตํ ทิสฺวา ตสฺเสวายํ ภูมิปเทโส ปริคฺคโหติ ปริสงฺกิตฺวา อเนกานิปิ คามเขตฺตานิ เอกสฺส ราชาทิโน เอวํ ปริคฺคหภูตานิ เอกญฺเญว คามเขตฺตนฺติ คเหตฺวา ปุพฺเพ วุตฺตานิ เทว ปมาณภูตปาจาคตลกฺขณานิ สกิมฺปิ อสริตฺวา ราชาทิวสิสฺสริย-ปวตฺตนเขตฺตคณนายเยว คามสีมาคณนปริจฺเฉทํ กตฺวา ตตฺเถว สงฺฆกมฺมสามคฺคิยปฏิปตฺตึ ปฏิปชฺเชยฺย

สา จ ปฏิปตฺต กิญฺจิ กาลํ อเนกปุริสยุคานิ ปวตฺตมานา ทฬฺหตรา โหติ

อิทํ ปาจนยมฺตฺตกํ ปริคฺคาหกิสฺสริยปฏิพทฺธํ คามเขตฺตลกฺขณํ

"ที่นั้นก็พึงเป็นคามเขตเดียวกันนั้นแล" ดังนี้บ้าง ว่า "ที่นั้นก็พึงเป็นคามสีมา ของหมู่บ้านที่ยึดครองนะชิ" ดังนี้บ้าง แล้วสำรวจดูภิกษุทั้งหลายแม้ที่อยู่ในวิหารใกล้บ้านนอกนี้แล้วทำสังฆกรรมกันได้

(๒๘) วาทะนั้น และความปฏิบัติอันนั้น ของอาจารย์พวกนั้นสมัยต่อมา เป็นช่อง (ให้เกิด) บ้านอันมีลักษณะพาเหียรนี้ขึ้นว่า "อันคามสีมาเป็นของเกี่ยวเนื่องกับชาวบ้านผู้จับที่" ดังนี้ เพราะช่องนั้นนั่นแล ประชุมชนผู้เกิดภายหลัง เห็นท่านผู้ใดผู้หนึ่ง เป็นราชาก็ดี ราชันย์ก็ดี คามโภชกก็ดี ที่มีอยู่ในมหาคามแห่งหนึ่ง ผู้เป็นอิสราธิบดีแห่งบ้านหลายบ้านแม้ตั้งอยู่สืบ ๆ กันมาในทิศต่าง ๆ ใช้ชาวบ้านอื่นที่อยู่ในอำนาจของตน ให้กำหนดตัดที่ดินทั้งหลายทำเกษตรกรรมมีไถและหว่านเป็นต้น เพื่อประโยชน์ของตนเอง หรือเพื่อประโยชน์ที่จะประเมินเก็บผลประโยชน์และส่วย (เข้าหลวง) เป็นต้นก็ตาม ก็จะพึงกินใจว่า "พื้นที่นี้ เป็นที่จับจองของท่านผู้นั้นแน่" แล้วเลยถือเอาคามเขตตั้งหลายเขตอันเป็นที่ที่อิสรชนมีราชาเป็นต้นผู้หนึ่งยึดครองเอาอย่างนั้นว่าเป็นคามเขตอันเดียวกัน ไม่ระลึกถึงลักษณะที่มาในบาลีอันเป็นประมาณได้ทั้งสองซึ่งกล่าวมาก่อนสักทีเดียว ทำการกำหนดนับคามสีมาโดยนับเขตแห่งการใช้อำนาจครอบครองของอิสรชนมีราชาเป็นต้น นั้นแหละแล้วดำเนินสามัคคียปฏิบัติในสังฆกรรมกันได้ในที่นั้นเอง

อันความปฏิบัติอันนั้นเป็นมาหลายชั่วคนเข้าหน่อยก็แน่นเหนียวมาก

ลักษณะคามเขตที่เนื่องอยู่กับความเป็นใหญ่แห่งผู้ยึดครอง อัน

ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล อุปฺปนฺเน ลชฺชิโน กุกฺกุจฺจเก สิกขากาเม อนลเสเยว นิสฺสาย วินยลกฺขณาติธาวนคารวการณา อุปฺปนฺนํ ภวิสฺสติ

(๒๙) เตนาเปตฺตเกเนว ตถานุปฏิปตฺติ ยทิปิ อมฺเหหิ อนุมต-ลกฺขณํ ปมาณเมว ภเวยฺย เอวํ สนฺเตปิ นาติวิย วิรุทฺธา ภวิสฺสติ กตฺถ เจว กมฺมโกปการา* สเจ หิ ทฺวินฺนํ ราชาทีนํ ปริคฺคหภูตภูมิปเทสฆฏนฏฺจาเนน จิตสฺส เอกสฺเสว คามสฺส เอกสฺมึ เอกสฺส อิตรสฺมึ อิตรสฺสาติ ทฺวีสฺ ปสฺเสสุ วิสุํ วิสุํ ทฺวินฺนํ ปริคฺคหภูเตสุ เอกสฺมึ จิตา ภิกฺขู สงฺฆกมฺมํ กโรนฺตา อิตรปสฺเส จิเต อาสนฺนฏฺเจปิ ภิกฺขู อญฺญคามเขตฺตจญฺญาย อโสเธตฺวา ว สกลสฺมึปิ สกฏฺจาเนน สมานปริคฺคหภูมิปเทเส อเนเกสุ คาเมสุ จิตภิกฺขูเยว โสเธตฺวาปิ กมฺมํ กเรยฺยุํ ตํ กมฺมํ วคฺคปจฺจยา กุปฺเปยฺย ปริคฺคหิตภูมิมชฺฌคตคาเมสุ ยตฺถ กตฺถจิ จตฺวา เตน นเยน สพฺเพปิ เอกปริคฺคาหกเขตฺตฏฺเจ ภิกฺขู โสเธตฺวา กมฺมํ กโรนฺตานํ ปน วคฺคกมฺมโทโส ทูรีกโตเยว นาม โหติ อถ ปน สา ลทฺธิ อายตึ อาลสฺยเสถิลฺลโลลตาทิยุตฺตานํ อวินยคารวานํ เลโสฑฺหนสฺส มหนฺโต โอกาโส โหติ

---

* กตฺถ เจว กมฺมโกปการา นี้แปลไม่ได้ความ เข้าใจว่าจะเป็น กตฺถจิ เจ น กมฺมโกปการา ดังแปลไว้นั้น

เป็นลักษณะนอกไปจากนัยพระบาลีนี้ อาศัยบุคคลทั้งหลายผู้เป็นลัชชีมักกังวลใจ (ว่าจะผิด) เป็นสิกขากามะไม่เกียจคร้าน ที่เกิดขึ้นในกาลนั้น ๆ แหละ ก็จักเกิดขึ้นได้ เพราะเหตุเคารพลักษณะพระวินัยเลยธงไป

(๒๙) แม้หากว่าลักษณะที่พวกข้าพเจ้าเห็นชอบตามจะพึงเป็นลักษณะที่ถือเป็นประมาณได้แท้ ถึงเช่นนั้น ความปฏิบัติตามอย่างนั้นด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ก็จักไม่เป็นการผิดหนักหนานัก หากว่าการปฏิบัติตามอย่างนั้นมิได้ทำความกำเริบแห่งกรรมในเพราะเหตุอะไร ๆ จริงอยู่ ในที่ ๒ ข้างอันเป็นที่อิสรชน ๒ ฝ่ายแยกกันยึดครอง คือ ข้าง ๑ เป็นของอิสรชนผู้หนึ่ง อีกข้าง ๑ เป็นของอิสรชนอีกผู้หนึ่ง ถ้าภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในที่ข้าง ๑ แห่งบ้านหมู่เดียว ซึ่งตั้งอยู่ตรงที่ต่อกันแห่งพื้นที่อันเป็นที่ยึดครองแห่งอิสรชนมีราชาเป็นต้น ๒ ฝ่าย จะทำสังฆกรรมไม่สำรวจภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในที่อีกข้าง ๑ แม้อยู่ใกล้ ๆ กัน ด้วยสำคัญเสียว่าอยู่ในคามเขตอื่น แม้จะพึงได้สำรวจภิกษุที่อยู่ในบ้านมากหมู่ ในพื้นที่ของท่านผู้ยึดครองร่วมกันกับที่ของตนจนทั่วแล้วจึงทำกรรมก็ดี กรรมนั้นก็พึงกำเริบเพราะปัจจัยคือความเป็นวรรค แต่เมื่อภิกษุทั้งหลายนั้นอยู่ในหมู่บ้านที่อยู่กลาง ๆ พื้นที่ที่ยึดครองแห่งใดแห่งหนึ่งแล้ว ให้สำรวจภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในเขตของผู้ยึดครองคนเดียวกันจนสิ้นแล้ว ทำกรรมโดยนัยนั้น โทษเพราะกรรมเป็นวรรค ย่อมได้ชื่อว่าถูกทำให้ห่างไปได้แท้ ก็แต่ว่าลัทธินั้น เป็นโอกาสใหญ่แห่งการใช้เลศ

(๓๐) ตโต หิ เต เต ตาทิสา ภิกฺขู ทุกฺเขน สีมํ โสเธตฺวา กมฺมํ กโรนฺตา โกสชฺชํ อุปฺปาเทตฺวา ปาลิยํ ภควตา มหติยา ภูมิยา มหโต สงฺฆสฺส มหาสามคฺคึ อิจฺฉนฺเตเนว ปุพฺเพ สํวิทหิตาย เกวลํ สีหฬทีปาทีสุเยว โปราณาจริเยหิ มหติยา สีมาย โสธเน กิลมถํ อนิจฺฉนฺเตหิ ตถา ตถา ปริวิตกฺเกตฺวา นิมิตฺตชปนากาเรน สีมนฺตริกาโย กตฺวา อวขณฺเฑตฺวา เอกจฺเจหิปิ กตฺตพฺพานํ อุปสมฺปทาทีนํ สุขกรณตฺถํ สมฺมตาย ขณฺฑสีมาย กริยมานกมฺมสฺส วิย สีมาสมฺมตฺยาทีนํ คามสีมายํ กริยมานกมฺมานํปิ ฉนฺทาหรณาทิกิจฺจาภรเณน สุขากิจฺจกร-โณกาสํเยว ปริเยสนฺตา ยํ ่กญฺจิ เอกสฺส รญฺโญ วา ราชญฺญสฺส วา ปริคฺคหิตเขตฺตพฺภนฺตเรเยว ขุทฺทกภูมิปเทสํ เตน ราชาทิมูล-ปริคฺคาหเกน ตโต พลิอาทีนํ สยํ อคหนตฺถํ วา วิสุํ คาหาปนตฺถํ วา ยสฺส กสฺสจิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทิยฺยมานํ ทิสฺวา ตสฺมึเยว ปจฺฉา อุปฺปนฺเน ปาลิมุตฺตกลกฺขเณ จตฺวา อญฺเญหิ อตฺตนา สทิสชฺฌาสเยเหว พหูหิปิ มนฺเตตฺวา อิทํ วิสุํ ปริคฺคาหกสนฺตกตฺตา วิสุํคามเขตฺตํ นาม โหเตวาติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา ตตฺเถว ปริจฺฉินฺนภูมิปเทเส สามคฺคึ ปฏิปชฺเชยฺยุํ

สำหรับพวกที่ประกอบด้วยโทษมีความเกียจคร้าน ความย่อหย่อน และความโลเลเป็นต้น ไม่มีความเคารพในพระวินัย ในกาลต่อไป

(๓๐) จริงอย่างนั้น ต่อมา ภิกษุเหล่านั้น ๆ ผู้เป็นเช่นนั้น เมื่อตรวจสอบสีมาทำกรรมลำบากเข้า ก็ยังความเกียจคร้านให้เกิดขึ้น เมื่อพื้นที่อันใหญ่(ไม่เกิน ๓ โยชน์) พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงปรารถนาความสามัคคีใหญ่แห่งสงฆ์หมู่ใหญ่ก็ได้ทรงจัดแจงไว้ให้ก่อนแล้วในพระบาลี เธอก็ยังแสวงหาโอกาสที่จะทำอย่างง่าย ๆ อย่างไม่ยาก แม้ซึ่งกรรมทั้งหลายที่ทำกันในคามสีมามีสมมติสีมาเป็นต้น โดยไม่ต้องทำกิจมีนำฉันทะมาเป็นต้น ดังเช่นกรรมที่พระโบราณาจารย์ทั้งหลายในสีหฬ-ทวีปเป็นต้นนั่นแหละ ผู้ไม่อยากลำบากในการตรวจสอบมหาสีมาล้างพวกปริวิตกไปโดยประการนั้น ๆ แล้วตัดตอนเอาโดยทำให้มีสีมัน-ตริกด้วยอาการที่ตั้งนิมิตไว้แล้วทำกันในขัณฑสีมา อันสมมตขึ้นเพื่อทำกรรมอันจะต้องทำมีอุปสมบทกรรมเป็นต้นโดยสะดวกก็มีฉะนั้น ได้เห็นพื้นที่เล็ก ๆ ภายในเขตที่พระราชาหรือราชันย์ผู้หนึ่งยึดครองนั้นแหละที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งท่านผู้ยึดครองเดิมมีพระราชาเป็นต้นนั้นกำหนดตัดประทานให้แก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง เพื่องดเก็บส่วยเป็นต้นจากพื้นที่นั้นเป็นส่วนพระองค์ หรือเพื่อให้บุคคลผู้นั้นเก็บเอาเป็นคนละส่วนก็ตาม แล้วยืนหยัดอยู่ในลักษณะนอกบาลีอันเกิดขึ้นภายหลังนั้นแหละ ปรึกษาภิกษุอื่น ๆ หลาย ๆ รูปเฉพาะผู้มีอัธยาศัยเช่นเดียวกับตนแล้ว ลงความเห็นในที่สุดว่า "ที่นี้ชื่อว่าเป็นวิสุงคามเขตแท้ เพราะเป็นที่ของบุคคลผู้ยึดครองแยกเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก" ดังนี้แล้วก็จะพึงปฏิบัติ (สังฆ)

อยํ ปุริมคาหํ นิสฺสาย อุปฺปนฺโน เสถิลฺลาลสฺสคาโห ปมาณภูตลกฺขณโต ทูโร วิรุทฺธตโร หุตฺวา พหุโส กมฺมโกปกโร ภเวยฺย กตฺถจิ กทาจิเยว ตาทิสสฺส ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทินฺนภูมิปเทสสฺส มหนฺตีภูตสฺส ปุพฺเพ วุตฺตลกฺขณานิ กติปยคามเขตฺตาน อวตฺถริตฺวา ฐิตตาย วา ขุทฺทกีภูตสฺสปิ อภิกฺขุกคามเขตฺเต ฐิตตาย อกมฺม-โกปกโรปิ ภเวยฺย

(๓๑) เอวรูปสฺเสว คาหสฺส อุปฺปชฺชิตฺวา เทฺว ตีณิ ปุริสยุคานิ ฐิตกาเลเยว มญฺเญ อฏฺฐกถา กตา เตเนตฺถ ยตฺถเก ปเทเส ตสฺส ตสฺส คามสฺส คามโภชกาทโย พลึ ลภนฺตีติอาทินา ปาลิมุตฺตกเมว มูลลกฺขณํ อารภิตฺวา ปุน ยมฺปิ เอกสฺมึเยว คามเขตฺเต เอกํ ปเทสํ อยํ วิสุํคาโม โหตูติ ราชา กสฺสจิ ฯเปฯ สทิสาเยว โหตีติ* เทว ปจฺฉา อุปฺปนฺนํ ลกฺขณํ สุทฺธํ กตฺวา โถกมฺปิ อปริสงฺกิตฺวา วุตฺตํ

---

* ตติยสมนฺตปาสาทิกา หน้า ๑๓๗

สามัคคีกันในพื้นที่กำหนดตัดนั้นนั่นเอง

ความถืออย่างย่อหย่อนและอย่างเกียจคร้าน อันอาศัยความถือที่มีมาก่อนเกิดขึ้นนี้ เป็นความถือที่ผิดไกลไปจากลักษณะอันเป็นประมาณยิ่งขึ้น ก็จะพึงทำความกำเริบแห่งกรรมเสียโดยมาก จะเป็นการไม่ทำความกำเริบแห่งกรรมบ้าง ก็โดยที่พื้นที่อันอิสรชนกำหนดตัดให้เช่นนั้นที่เป็นพื้นที่ใหญ่ก็ตั้งครอบคามเขต ๒–๓ เขต ซึ่งมีลักษณะที่กล่าวมาก่อนไว้บ้าง ที่เป็นพื้นที่เล็กเล่าก็ตั้งอยู่ในคามเขตที่ไม่มีภิกษุบ้าง ในลางแห่ง ลางคราวเท่านั้น

(๓๑) อรรถกถา ชะรอยจะแต่งเมื่อความถือเห็นปานนี้ เกิดขึ้นมาได้ ๒–๓ ชั่วคนแล้วกระมัง เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถานั้นท่านจึงเริ่ม (กล่าวถึง) ลักษณะเดิมที่เป็นลักษณะนอกบาลีนั่นแหละโดยนัยว่า "อิสรชนมีคามโภชกแห่งบ้านนั้น ๆ เป็นต้น ได้ส่วยในที่ประมาณเท่าใด" ดังนี้เป็นต้นแล้วกล่าวต่อไป ทำให้ลักษณะซึ่งเกิดภายหลังแท้ ๆ นั้นมั่นคงเข้าอีกโดยไม่สอดแคล้วสักนิดเดียวว่า "พระราชาพระราชทานที่ผืนหนึ่งในคามเขตอันหนึ่งนั้นแหละอันใดให้แก่ใครคนหนึ่ง ด้วยพระราชกำหนดว่า 'ที่นี้จงเป็นวิสุงคาม (คือเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากอาณาเขต) เถิด' ดังนี้ แม้ที่นั้นก็เป็นวิสุงคามสีมาเหมือนกัน เพราะฉะนั้นวิสุงคามสีมานั้นก็ดี คามสีมานิคมสีมาและนครสีมาตามปกตินอกนี้ก็ดี ก็เป็นเช่นพัทธสีมานั่นเอง"

(๓๒) ตสฺมิมฺปน อฏฺจกถาวาเท อุปฺปชฺชิตฺวา จิรํ ติฏฺจมาเน ฏีกาจริยกาลโต ปฏฺจาย ยาวชฺชตนา กญฺจิ ปณฺฑิตํ สีสํ อุกฺขิปนฺตํ น ปสฺสาม น สุโณม อญฺญทตฺถุ เต เต ตนฺตงฺกาลิกตนฺตํเทสิกา สาสนการกา ตเมว อฏฺจกถาวาทํ ปาลิโตปิ อติพลวตรํ กตฺวา ปาลึ อนุทฺทิสฺสิตฺวา ตเมว อุกฺขิปิตฺวา ภิยฺโย ภิยฺโย อุมฺมตฺตกา วิย หุตฺวา ตถา ตถา อเนกาการสีมาลกฺขณกถาวณฺณนากรเณนปิ สงฺฆกมฺมสามคฺคีสํวิธาเนนปิ วิปฺปฏิปชฺชมานาว นิรนฺตรํ ทิสฺสนฺติ เจว สุยฺยนฺติ จ อลมตฺติวิสารณิยา วิคฺคาหิกกถาย

อยํ โข โน ปาจานุโค คามารญฺญสีมาลกฺขณปฏิสํยุตฺตาธิปฺปาโย อีทิเส พุทฺธสาสนสฺส จิรมติกฺกนฺตกาเล เอวํ อจฺจาทเรน ตํตํสุตฺตาปเทสํ กตฺวา วุจฺจมาโนปิ สีมาย สงฺฆสามคฺคิยา สาสนมูลกตฺตา ตถา-รูปปฏิปนฺนกานํ อขณฺเฑ วํเส อลพฺภมาเน อนุปฏิปชฺชนฺตานํปิ อตฺถสาธนาภาเวน โสตูนํ สทฺทหนฺตานมฺปิ อนุปฏิปตฺติยา อโนกาโส โหติ อญฺญทตฺถุ อจาเนน มนสิกโรนฺตานํ วิปฺปฏิสาโรลิยนาป-สาทาทิโทสปจฺจยตาย อหิตกโรปิ สิยา

(๓๓) เอวํ สนฺเตปิ อมฺหากํ ธมฺมยุตฺติกานํ ปกติภูตาย ธมฺมวินเย เตสุ เตสุ จาเนสุ ญาณสญฺจารลีลาย ปวตฺติยา อาการทสฺสนตฺถํ

(๓๒) แต่เมื่อวาทะอรรถกถานั้นเกิดขึ้นแล้วยังคงอยู่มาเป็นนาน พวกข้าพเจ้าไม่ได้เห็นไม่ได้ยินบัณฑิตไหนโงศีรษะขึ้นสักคนเลย ตั้งแต่สมัยฎีกาจารย์มาจนทุกวันนี้ ท่านทั้งหลายนั้น ๆ ก็เป็นสาสนการก (ผู้ดำเนินการพระศาสนา) ประจำสมัยนั้น ๆ แท้ ๆ (แต่) พากันทำวาทะอรรถกถานั้นแหละให้เข้มแข็งยิ่งกว่าพระบาลีเสียอีก ไม่ยกพระบาลีมาแสดงเลย ยกแต่วาทะอรรถกถานั้นเท่านั้น ราวกะเป็นบ้ากันยิ่งขึ้นทุกที ปฏิบัติกันผิด ๆ ด้วยการแต่งพรรณนาเรื่องลักษณะสีมาโดยหลายอาการบ้าง ด้วยการจัดทำสามัคคีในสังฆกรรมบ้าง โดยประการนั้น ๆ อยู่นั่น ได้เห็นและได้ยินอยู่มิได้ขาด พอที สำหรับการพูดเรื่องถือผิดกันยืดยาวไป (นี่)

วินยาธิบายอันว่าด้วยลักษณะคามสีมาและอรัญสีมาที่ดำเนินตามพระบาลีของพวกข้าพเจ้านี้แล เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงมานานเช่นนี้ แม้จะได้กล่าวโดยอ้างสูตรนั้น ๆ ด้วยความเอื้อเฟื้ออย่างยิ่งดังนี้ ก็ไม่เป็นโอกาสที่คนผู้ได้ฟังทั้งหลายแม้เชื่ออยู่จะปฏิบัติตาม เพราะเมื่อวงศ์ที่ไม่ขาดไม่มีอยู่ ผู้ปฏิบัติมาอย่างนั้นแม้จะมาปฏิบัติตาม (วินยาธิบายนี้) ก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เหตุว่าสีมาเป็นศาสนมูลแห่งการปฏิบัติเพื่อสังฆสามัคคี ทั้งจะพึงไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่คนทั้งหลายผู้ใส่ใจโดยใช่ที่ (คือคิดไปข้าง ๆ คู ๆ ไม่ชอบแก่เหตุ) เพราะโทษมีความร้อนใจความท้อถอยและความไม่เลื่อมใสเป็นปัจจัยด้วย

(๓๓) ถึงเช่นนั้น พวกข้าพเจ้าก็ลิขิต (วินยาธิบายของพวกข้าพเจ้านั้น) ตามที่รู้โดยพิสดารส่งไป (ให้ท่านผู้มีอายุ) เพื่อแสดง

วิตฺถาเรน ยถาญาตํ ลิขิตฺวา ปหิโต ยโต อายสฺมา ตสฺมึ สตุปฺปาท-ปณฺเณ อิมํ คาถํ อลิขิ

วินิจฺฉยมิมาคมฺม อิโต ยุตฺตตรํ ปุน
ลิขาเปตฺวาน เปเสนฺตุ สาสนสฺสาภิวุฑฺฒิยาติ

ยถา จ อิธ สีมาลกฺขเณ เอวํ วินเย จ สุตฺตนฺเต จ อเนเกสุ ฐาเนสุ โปราเณหิ วา อาธุนิเกหิ วา อาลุฬิกเตสุ เอวรูโป สุขุโม วินิจฺฉโย ธมฺมยุตฺติเกหิ สารภูตาย อการยุหาย ปาลิยา นยํเยว นิสฺสาย กโตเยว กริยติ จ ตตฺถ กตฺถจิ สนฺนิฏฺฐานํ ลทฺธํ โหติ กตฺถจิ อลทฺธํ

(๓๔.) สพฺพาปิ โข ปน วินยปฏิปทา ทุวิธา โหติ วํสานุคมูล-สมฺภวา เกวลํ ยถาญาตานุรูปิกา จ ตตฺถ วํสานุคมูลสมฺภวา นาม สีมา-ลกฺขเณ เจว อุปสมฺปทากมฺเมว จ สมฺมาปฏิปตฺติ เอตฺตกาเยว หิ ปฏิปทา อนุกฺกมาคตโปราณกํ วํสํ อวิโกเปตฺวาว เกวลํ อวิโกปนฐาเนสุ เสถิลฺลภูเตสุ วา อธิกเตสุ วา ยถานุรูปํ ทฬฺหิกรณาปนเยหิ* อภิ-

* ศัพท์นี้ไม่อาจแปลให้ได้ความ เข้าใจว่าจะเป็น ทฬฺหีกรณเนเยหิ ดังแปลไว้นั้นพอได้ความ

อาการเป็นไปแห่งลีลาของญาณสัญจาร (การในฐานนั้น ๆ ในพระ) ธรรมวินัย อันเป็นปกติของพวกข้าพเจ้าเหล่าธรรมยุติกา (ทั้งนี้ก็-โดยที่ท่านผู้มีอายุได้ลิขิตคาถานี้มาในหนังสือเตือนสตินั้นว่า

"วินิจฺฉยมิมาคมฺม อิโต ยุตฺตตรํ ปุน
ลิขาเปตฺวาน เปเสนฺตุ สาสนสฺสาภิวุฑฺฒิยา

ขอพระเถระทั้งหลาย อาศัยวินิจฉัยนี้แล้ว โปรดให้ลิขิตวินิจฉัยที่ถูกต้องยิ่งไปกว่านี้ ส่งไปอีกเถิด เพื่อความเจริญยิ่งแห่งพระศาสนา" ดังนี้

อันการวินิจฉัยอย่างละเอียดเห็นปานนี้ คณะธรรมยุติกาอาศัยนัยแห่งบาลีอันเป็นสาระหาที่ติมิได้ ทำไว้เสร็จแล้ว และกำลังทำอยู่ก็มี ในที่หลายแห่งที่พระอาจารย์เก่า ๆ บ้าง พระอาจารย์ใหม่ ๆ บ้าง ทำวุ่น ๆ ไว้ในพระวินัยและในพระสุตตันตะ เหมือนดังในลักษณะสีมานี้ ในที่เหล่านั้น ลางแห่งก็สันนิษฐานลงได้แล้ว ลางแห่งยังไม่ได้

(๓๔) ก็การปฏิบัติพระวินัยทั้งสิ้น จัดเป็น ๒ คือ (วํสานุคมูลสมฺภวา) การปฏิบัติอันมีมาแต่รากเง่าที่เป็นไปตามวงศ์ ๑ (เกวลํ ยถาญาตานุรูปิกา) การปฏิบัติอนุรูปไปตามที่รู้อย่างเดียว ๑ ในสองอย่างนั้น ความปฏิบัติชอบในลักษณะสีมาและในอุปสัมปทากรรมเท่านั้น ชื่อว่าการปฏิบัติอันมีมาแต่รากเง่าที่เป็นไปตามวงศ์ จริงอยู่ การปฏิบัติ (ในลักษณะสีมา และอุปสัมปทากรรม) เพียงเท่านั้น ที่ต้อง

สงฺขริตฺวาปิ ปฏิปชฺชิตพฺพา น สกฺกา อวิปนฺนํ สมฺปนฺนํ โปราณกวํสํ วินาสํ สมฺปาเทตุํ ตทวเสสา สพฺพาปิ วินยปฏิปตฺติ เกวลํ ยถา-ญาตานุรูปิกา นาม

(๓๕) อิมํ โข ปน สีมาลกฺขณปฏิปตฺติวิธานํ อารพฺภ อมฺหากํ อาจริยปาจริยุปชฺฌายา มหาเถรานุเถรา เอวมาหํสุ อุปสมฺปทากมฺมํ นาเมตํ มูลภูตตาย อติครุกํ โหติ ยทิ ภควโต ธรมานกาลโต ปฏฺฐาย ยาวชฺชตนา อุทกุกฺเขปสีมายเมว กตํ อภวิสฺส เอวนฺตํ สีมํ ปฏิจฺจ สพฺพากาเรน นิราสงฺกํเยว สิยา อุทกุกฺเขปสีมา หิ นทิยํ* รุหมานตีรปสฺเส สมุทฺทสฺส รุหมานตีรสมฺมุขคมฺภีรฏฺฐาเน ชาตสฺสรสฺส คมฺภีรฏฺฐาเน กริยมานา สุปริสุทฺธา นิราสงฺกา นาม โหติ เอวํ สนฺเตปิ เอตํ อุปสมฺปทากมฺมํ ภควโต ธรมานกาเลปิ อฏฺฐกถา-จริยกาเลปิ ถลสีมายเยว กตํ กตนฺติ สุตํ ปเคว ตโต ปจฺฉา ตถาปิ ธมฺมยุตฺติเกหิ ทพฺพหตรสีมโต อุปสมฺปทาวํโส ปริเยสิตพฺโพ สนฺติ หิ ตมฺพทีปรฏฺฐโปกามรฏฺฐตลงฺครฏฺฐเปคุเทสาทีสุ เกสุจิ ชนปเทสุ ภิกฺขูนํ อวิหารภูเตปิ ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน อติเรกวสฺสสหสฺสมฺปิ ตตฺถ สาสนมูลปติฏฺฐาปกเถรานํ กาเล สมฺมตา โปราณสีมาโย กตฺถจิ เกวลํ นิมิตฺตภูตปาสาณถมฺเภหิ สากฺขรสญฺญาณเลเขหิปิ ปญฺญาตา

---

* ศัพท์นี้เมื่อเทียบกับ สมุทฺทสฺส และ ชาตสฺสรสฺส ข้างหลังน่าจะเป็น นทิยา ดังแปลไว้นั้น

ปฏิบัติโดยไม่ยังวงศ์เก่าที่สืบกันมาตามลำดับให้กำเริบ เป็นแต่ปรับปรุงโดยนัยทัฬหีกรณ (ทำให้มั่น) ตามควร ในที่ (ไม่ถึงกับ) กำเริบ แต่หย่อนไปบ้างยิ่งไปบ้างเท่านั้น ไม่อาจ (ถึงกับ) ทำวงศ์เก่าที่ยังพร้อมมูลอยู่ไม่วิบัติให้ถึงความพินาศไปได้ (ส่วน) การปฏิบัติพระวินัยนอกนั้นทั้งสิ้น ชื่อว่าการปฏิบัติอนุรูปไปตามที่รู้อย่างเดียว

(๓๕) ก็พระมหาเถระและอนุเถระทั้งหลายผู้เป็นอาจารย์ปาจารย์และอุปัชฌายะของพวกข้าพเจ้า ปรารภวิธีปฏิบัติในลักษณะสีมานี้แลกล่าวไว้อย่างนี้ว่า " อันอุปสัมปทากรรมนั้น เป็นการหนัก (คือสำคัญ) ยิ่ง เพราะเป็นมูล ผิว่า อุปสัมปทากรรมนั้นจักได้เป็นกรรมที่ทำกันแต่ในอุทกุกเขปสีมาอย่างเดียว จำเดิมแต่กาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่มาจนถึงทุกวันนี้ไซร้ ได้ดังนี้ อุปสัมปทากรรมนั้นก็จะพึงเป็นกรรมที่ปราศจากความสงสัยเรื่องสีมาโดยอาการทั้งปวงทีเดียว เพราะอุทกุกเขปสีมา ทำ (ในน้ำ) ข้างตลิ่งงอกของแม่น้ำ ในที่ลึกตรงหน้าฝั่งงอกของทะเล ในที่ลึกของชาตสระ (ที่ขังน้ำอันเป็นเอง) จึงนับว่าเป็นสีมาที่บริสุทธิ์ดีไม่มีที่สงสัย แม้เป็นเช่นนั้นก็ได้ยินแต่ว่าอุปสัมปทากรรมนั้น ท่านทำ ๆ กันมาแต่ในสีมาบกทั้งนั้น ทั้งในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ทั้งในสมัยพระอรรถกถาจารย์ ไม่ต้องกล่าวถึงสมัยหลังแต่นั้นมา แม้กระนั้นคณะธรรมยุติกาก็พึงแสวงหาวงศ์อุปสัมปทาแต่สีมาที่มั่นยิ่งกว่าขึ้นไป แท้จริงในที่นั้น ๆ แม้ไม่เป็น

เตสุ จ ชนปเทสุ ภิกฺขู ตาทิสีสุ สีมาสุ เอกิสฺสํ อุปสมฺปชฺชิตฺวาปิ อเนกาสุ สีมาสุ อเนกกฺขตฺตุํ กตทฬฺหีกมฺเม เถรานุเถเร อญฺญิสฺสํ อญฺญิสฺสํ โปราณสีมายํ สนฺนิปาเตตฺวา อตฺตโน อุปสมฺปทากมฺมวาจา-กรเณน ทฬฺหีกมฺมํ การาเปนฺติ กิญฺจาปิ อิทํ ทฬฺหีกมฺมํ ปาลิยฏฺฐกถาสุ อุชุกํ น อาคตํ ตถาปิ อนุปฏิปชฺชิยมานํ นิทฺโทสโตเยว ปญฺญายติ ปาลิยํ อธมฺเมน กตกมฺมสฺส ปุน อุกฺโกเฏตพฺพตาวจนสฺส เจว ปริวารฏฺฐกถายํ อกฺขรปริหีนํ วา ปทปริหีนํ วา ตํ ปุนปฺปุนํ วตฺตุํ วฏฺฏติ อิทํ อกุปฺปกมฺมสฺส ทฬฺหีกมฺมํ โหติ กุปฺเป กมฺเม กมฺมํ หุตฺวา ติฏฺฐตีติ* วจนสฺส จ อนุโลมํเยว ทิสฺสติ ตาทิสา จ อเนกกฺขตฺตุํ กตทฬฺหีกมฺมา ภิกฺขู อญฺญํ ชนปทํ คตาปิ โหนฺติ ยตฺถ โปราณสีมาโย น ทิสฺสนฺติ เอวํ สนฺเตปิ นิราสงฺกํ อุปสมฺปทากมฺมํ อิจฺฉนฺเตหิ กุลปุตฺเตหิ ตาทิเสเยว ภิกฺขู อุทกุกฺเขปสีมายเยว สนฺนิ-ปาเตตฺวา เตสํ สนฺติเก อุปสมฺปชฺชิตพฺพํ อุทกุกฺเขปสีมาย สกึ กตมฺปิ กมฺมํ สีมาโต นิราสงฺกํปิ โหติ เกวลํ กมฺมวาจาปริสปาริสุทฺธิยาเยว อตฺถาย อญฺญตฺถ อญฺญทาปิ ทฬฺหีกมฺมูปสมฺปทา ปริเยสิตพฺพาติ อยํ อมฺหากํ อาจริยุปชฺฌายานํ วาโท

---

* นัยปัญจมสมันตปาสาทิกา หน้า ๖๐๘ ว่า สเจ ปน อกฺขรปริหีนํ วา ปทปริหีนํ วา ทุรุตฺตปทํ วา โหติ ตสฺส โสธนตฺถํ ปุนปฺปุนํ วตฺตุํ วฏฺฏติ อิทํ อกุปฺปกมฺมสฺส ทฬฺหีกมฺมํ โหติ กุปฺปกมฺเม กมฺมํ หุตฺวา ติฏฺฐติ

วัดที่อยู่ของภิกษุทั้งหลายในชนบท (คือประเทศ) ลางแห่ง เช่น ตัมพทีปรัฐ โปกามรัฐ ตลังครัฐ และเปคุเทส* สีมาโบราณที่ท่านสมมตไว้ในกาลแห่งพระเถระทั้งหลายผู้ตั้งรกรากพระศาสนาลงในที่นั้น กว่า ๑๐๐๐ ปี มาก็มีอยู่ ในลางแห่งปรากฏมีเสาหินที่ใช้เป็นนิมิตแต่อย่างเดียว บ้างก็มีอักษรจารึกบอกไว้ด้วย ก็ภิกษุทั้งหลายในชนบทเหล่านั้น แม้ได้อุปสมบท ณ สีมาแห่งหนึ่งในบรรดาสีมาเช่นนั้นแล้ว ยังนิมนต์พระเถรานุเถระผู้ได้ทำทัฬหีกรรมแล้วหลายครั้งในสีมาหลายแห่ง ให้ประชุมกันในสีมาเก่าอื่น ๆ ทำทัฬหีกรรมด้วยการทำกรรมวาจาในอุปสัมปทาแก่ตน (อีก) ทัฬหีกรรมนี้มิได้มาโดยตรงในพระบาลีและอรรถกถาก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น เมื่อปฏิบัติตามก็ปรากฏว่าไม่มีโทษอะไรเลย เห็นว่าอนุโลมการกล่าวความที่กรรมอันทำแล้วโดยไม่เป็นธรรม พึงรื้อฟื้นขึ้นทำใหม่ได้ในพระบาลี และคำในอรรถกถาปริวารว่า "คำใดอักขระบกพร่องไปก็ดี บทบกพร่องไปก็ดี ว่าคำนั้นซ้ำอีกก็ควร นี่เป็นทัฬหีกรรมสำหรับกรรมที่ไม่ (ถึงกับ) กำเริบ (ส่วน) ในกรรมที่กำเริบ ทัฬหีกรรมนั่นก็ (ช่วยให้กรรมนั้น) คงเป็นกรรม" ดังนี้ อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายผู้ที่ได้ทำทัฬหีกรรมหลายครั้งเช่นนั้น แม้นไปสู่ชนบทอื่น ซึ่งเป็นที่ไม่ปรากฏว่ามีสีมาเก่า ๆ เมื่อเป็นอย่างนั้น กุลบุตรทั้งหลายผู้

---

* ตัมพทีป แปลตามศัพท์ว่า เกาะทองแดง ยังนึกไม่ออกว่าได้แก่แคว้นอะไร ไม่ใช่อันเดียวกับตัมพปัณณิทีป (เกาะลังกา) น่าจะเป็นแคว้นพม่าเหนือ โปกาม เสียงใกล้ พุกาม ตลังค ใกล้ ตะเลง เปคุ ใกล้ พะโค จะทรงตามเสียงท้องถิ่นกระมัง ๓ ข้างต้นทรงเรียกรัฐ เข้าใจว่าเพราะเป็นอาณาจักร ส่วนเปคุ (คือพะโค) ทรงเรียก เทส เพราะเป็นเมืองขน คือเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพุกาม (?) ในเวลานั้น

(๓๖) ยถาภูตํ อายสฺมโต อาโรเจม โน มุธา วิกเธม* อมฺเหสุ เอวรูโปปิ วํโส จิรมฺปิ อตฺเถว เกหิจิ ชานนฺเตหิ นิคฺคุหํ วิย กตฺวา อนุปฏิปตฺติยา หริยมาโน รกฺขิยมาโน อปฏิรูปเทสํ ปนาคมฺม น สกฺกา ตาทิสํ มหาชนํ สญฺญาเปตุํ กิเมตฺถ วิตฺถารวจเนน โอโลเกตายสฺมา อิมํ คาถํ

ปณฺฑิตา พาลตาสนฺนา มูคุมฺมตฺตาว ทิสฺสเร
เทเส อปฏิรูปมฺหิ ธีราปิ พาลกา สิยุนฺติ

---

* เข้าใจว่าจะเป็น วิกตฺเถม ดังแปลไว้นั้น

ปรารถนาอุปสัมปทากรรมอย่างที่ปราศจากความสงสัย ก็พึงนิมนต์ภิกษุทั้งหลายผู้ (ทำทัฬหีกรรมหลายครั้ง) เช่นนั้นแล ให้ประชุมกันในอุทกุกเขปสีมานั้นแหละ แล้วอุปสมบทในสำนักของท่านเถิด กรรมที่ทำในอุทกุกเขปสีมาแม้ครั้งเดียว ก็เป็นกรรมที่ปราศจากที่สงสัยเรื่องสีมาได้แท้ อุปสัมปทาโดยทัฬหีกรรม พึงแสวงหาในสีมาอื่นในกาลอื่นอีกต่อไป เพื่อประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์แห่งกรรมวาจาและแห่งบริษัทอย่างสิ้นเชิงทีเดียว" นี่เป็นวาทะของพระอาจารย์และพระอุปัชฌายะของข้าพเจ้าทั้งหลาย

(๓๖) ข้าพเจ้าทั้งหลายขอบอกแก่ท่านผู้มีอายุตามจริง ไม่อวดเปล่า ๆ วงศ์เห็นปานนี้แหละมีอยู่ในพวกข้าพเจ้านานทีเดียว ท่านผู้รู้จักพวกหนึ่งนำมารักษาไว้ด้วยการปฏิบัติตาม (เงียบ ๆ) ทำดังว่าซ่อนไว้ แต่อาศัยเทสะอันยังไม่เหมาะสม จึงยังไม่อาจยังชนหมู่มากเช่นนั้นให้รับรู้ได้ ในเรื่องนี้พูดมากไปหาต้องการไม่ ขอท่านผู้มีอายุจงดูคาถานี่เถิดว่า

"ปณฺฑิตา พาลตาสนฺนา มูคุมฺมตฺตาว ทิสฺสเร
เทเส อปฏิรูปมฺหิ ธีราปิ พาลกา สิยุํ
บัณฑิตทั้งหลายอยู่ใกล้หมู่พาล ก็ดูเหมือนเป็นคนใบ้บ้า
ในเทสะอันไม่เหมาะสม ถึงเป็นคนมีปัญญา ก็พึง (ทำ)
เป็นคนโง่เถิด" ดังนี้

(๓๗) นนุ ทุติยสงฺคีติกาเล ขีณาสวภูตาปิ สพฺพกามิเถรสทิสา มหาเถราทโย ปาจีนเกสุ อธมฺมวาทีนํ วชฺชีปุตฺตกานํ อนฺตเร วสมานา อตฺตโน ธมฺมทิฏฺฐึ อนาวิกตฺวา ปเรหิ ปุฏฺฐาปิ น ตาว ทิฏฺฐึ อาวิกโรนฺติ อปฺเปวนาม มํ อิมสฺมึ อธิกรเณ สมฺมนฺเนยฺยุนฺติ วทึสุ อมฺหาทิเสสุ กึ วตฺตพฺพํ เตนมฺหาทิเสหิ วินยญฺญูหิ น โจเทตพฺโพ น สาเรตพฺโพ

กสฺมา สพฺพํ รฏฺฐํ น สญฺญาเปนฺตีติ

อมฺหาทิสานํ หิ เอกจฺจานํ อตฺถิภาเวนปิ เอกจฺเจ พุทฺธสาสนปวตฺติยา สมฺปตฺตึ มญฺญนฺติ เอกจฺเจ ตุ อสมฺปตฺตินฺติ

อายสฺมนฺตานํปิ มญฺเญกมรมฺมวํสิกสีหฬานํ สีมาวเสน อาคตวํโส เอวรูโปว ภวิสฺสติ โย กิร ตมฺพทีปรฏฺเฐ อมรปุรโต หโต

อายสฺมตาปิ สทฺธาติสฺเสน อิธาคเตน อมฺหากํ กถิตํ สีหฬทีเป มรมฺมวํเส อุปสมฺปทา เจว อพฺภานญฺจาติ อิมานิ เทฺว กมฺมานิ อุทกุกฺเขปสีมายญฺเญว กตานิ น กทาจิ ถเลติ

(๓๗) ในกาลแห่งสังคีติครั้งที่ ๒ พระเถระทั้งหลายมีพระสัพพกามีเถระและพระสัฬหเถระ เป็นต้น แม้เป็นพระขีณาสพ เมื่ออยู่ในหว่างของพวกภิกษุวัชชีบุตรผู้เป็นอธรรมวาทีในหัวเมืองตะวันออก (ของแคว้นวัชชี) ยังไม่ยอมเปิดเผยความเห็นอันเป็นธรรมของตน แม้ถูกคนอื่น ๆ ถาม ก็ยังกล่าวว่า "เราจะไม่เปิดเผยความเห็นก่อน แม้น่าภิกษุทั้งหลายจะพึงสมมตเราในอธิกรณ์เรื่องนี้ (เราจึงจะเปิดเผย)" ดังนี้มิใช่หรือ (ก็แล้ว) ในคนเช่นพวกข้าพเจ้าจะต้องกล่าวอะไรเล่า เพราะฉะนั้น คนรู้วินัยเช่นพวกข้าพเจ้า จึงไม่พึงท้วง ไม่พึงเตือนใคร

หากถามว่า "เหตุไฉน คนเช่นพวกข้าพเจ้าจึงไม่ยังรัฐ (คือราษฎร ?) ให้รับรู้ทั่วกันเสียเล่า ?"

ขอตอบว่า "เพราะแม้โดยความเกิดมีขึ้นแห่งคนพวกหนึ่ง เช่นพวกข้าพเจ้า (นี่) คนทั้งหลายลางเหล่าก็สำคัญเห็นเป็นความได้ดีแห่งประวัติการณ์พระพุทธศาสนา แต่ลางเหล่า (กลับ) สำคัญเห็นเป็นไม่ใช่ความได้ดี (ดังนี้จึงไม่อาจยังเขาให้รับรู้ทั่วกันได้)"

วงศ์ที่ (สืบ) มาด้วยอำนาจสีมา แม้ของพวกท่านผู้มีอายุผู้เป็นภิกษุชาวสีหฬฝ่ายวงศ์มอญพม่า ซึ่งได้ยินว่านำมาในเกาะลังกาแต่เมืองอมรปุระ ก็จักเป็นอย่างนั้นเหมือนกัน

แม้ท่านผู้มีอายุสัทธาติสฺสะ ผู้มาที่นี่ ก็ได้บอกแก่พวกข้าพเจ้าว่า "กรรม ๒ อย่างนี้ คือ อุปสัมปทาและอัพภาน ในมรัมวงศ์ ณ เกาะสีหฬ ทำกันแต่ในอุทกุกเขปสีมาเท่านั้น หาทำบนบกสักครั้งไม่"

ตตฺถ อุปสมฺปทากมฺมํ ตถา กริยมานํ เอกนฺตปาสํสํ โหติ อพฺภานกมฺมํ ปน มานตฺเต วา มานตฺตวาสทฺวเย วา ถลสีมาย กเต อุทกุกฺเขปสีมาย กริยมานํปิ ก็ กริสฺสติ ติฏฺฐเตตํ

(๓๘) ยา โข ปน ตมฺพทีปรฏฺฐโปกามรฏฺฐตลงฺครฏฺฐเปคุเทเสสุ โปราณสีมาโย ตนฺนิวาสีหิ อติเรกวสฺสสหสฺสํ มูลภูตารหนฺตสมฺมตาติ วุตฺตา ตาปิ พหูหิ ตถา อสทฺทหิตา สฺยามรฏฺฐลาวรฏฺฐาทีสุ สีมา-สทิสาเยวาติ มญฺญิตา ยทิ หิ ตา สีมาโย อรหนฺตกาเล สมฺมตาเยว สิยุํ อถ ภควโต ธรมานกาลโต ปฏฺฐาย ยาว ตติยสงฺคีติกาลา วลญฺชิตา วิย มหาสีมาโยปิ ปญฺญาเยยฺยุํ อถ วา ปน อฏฺฐกถา-จริยานํ กาเล วิย ขณฺฑสีมามหาสีมาเภเทน ววตฺถิตา สีมาโย ภเวยฺยุํ น จ ตตฺถ มหาสีมาโย ทิสฺสนฺติ เสสรฏฺเฐสุ วิย จตุกฺโกณาปิ จตูหิ อโกเณ จิตตาย นิรตฺถเกหิ โกตฺหลมงฺคลิกนิมิตฺเตหิ สห จตุนฺนํ โกณจิตสาตฺถกนิมิตฺตานํ วเสน อฏฺฐนิมิตฺตยุตฺตา ขณฺฑสีมาโยเยว ทิสฺสนฺติ ตาสุ กาจิ ตสฺมึ ตสฺมึ ราชกาเล อจิรสมฺมตาติ สุตา หํสวติยํ อิโต จตุนฺนํ วสฺสสตานมุปริ ธมฺมเจติยราชกาเล สีหฬํสิเกหิ สมฺมตกลฺยาณีสีมาทิกา วิย

ในกรรม ๒ อย่างนั้น อุปสัมปทากรรมทำได้อย่างนั้น ก็น่าสรรเสริญแท้ละ แต่ว่าอัพภานกรรมน่ะ เมื่อมานัตหรือการอยู่ประพฤติมานัตทั้งสองทำกันในสีมาบกแล้ว แม้ทำในอุทกุกเขปสีมาก็จักทำอะไรได้ แต่นั่นก็ช่างเถิด

(๓๘) ส่วนสีมาเก่า ๆ เหล่าใดในตัมพทีปรัฐ โปกามรัฐ ตลังครัฐและเปคุเทส ชาวแคว้นเหล่านั้นกล่าวกันว่าเป็นสีมาที่พระอรหันต์ผู้เป็นต้นเดิมสมมตไว้ ๑,๐๐๐ ปี กว่ามาแล้ว แม้สีมาเหล่านั้น คนเป็นอันมากก็หาเชื่ออย่างนั้นไม่ สำคัญว่าก็คงเป็นเช่นเดียวกับสีมาในเมืองไทยเมืองลาวนี่เอง เพราะถ้าว่าสีมาเหล่านั้น จะพึงเป็นสีมาที่สมมตไว้แต่ในสมัยพระอรหันต์แล้วไซร้ ก็น่าจะปรากฏเป็นมหาสีมาเหมือนที่ใช้มาตั้งแต่กาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่จนถึงกาลสังคีติที่ ๓ หรือมิฉะนั้น ก็จะพึงเป็นสีมาที่กำหนดลงเป็นขัณฑสีมา โดยแยกเอาในมหาสีมา ดังในกาลแห่งพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายซิ แต่มหาสีมาก็หาเห็นอยู่ในแคว้นเหล่านั้นไม่ เห็นแต่ขัณฑสีมาสี่เหลี่ยม ประกอบด้วยนิมิต ๘ โดยเป็นนิมิตมีประโยชน์อันตั้งอยู่ที่มุม ๔ กับนิมิตของคนถือมงคลตื่นข่าว ที่นับว่าหาประโยชน์มิได้เพราะตั้งอยู่ในที่มิใช่มุม ๔ เช่นดังสีมาในแคว้นนอกนั้นเหมือนกัน ในสีมาเหล่านั้น ลางสีมาก็ได้ยินว่าสมมตเมื่อไม่นาน ในรัชกาลแห่งพระราชานั้น ๆ ดังเช่น กัลยาณีสีมาที่ภิกษุวงศ์สีหฬสมมตในรัชกาลพระเจ้าธรรมเจดีย์ กรุงหงสวดี เมื่อ ๔๐๐ ปีมานี้เป็นต้น

(๓๙) เตสุ จ เทเสสุ สีมาลกฺขณกถํ อารพฺภ ปวตฺตา เตสํ เตสํ ปณฺฑิตานํ กถาปิ จิรเมว นานาวิธา โหติ อิทานิ อายสฺมตา อนิจฺฉิตสฺส ราชทตฺติยภูมิวิธานาทิกสฺส อนุโลมิกาปิ ปฏิกฺเขปิกาปิ อตฺเถว

(๔๐) สพฺโพ โส ตตฺถ ปณฺฑิตานํ นานาวาทวิวาโท เจว มหาสีมาย ตตฺถ สพฺพโส อภาโว จ อิโต สาติเรกานํ ติณฺณํ วสฺสสตานํ อุปริ เอเกน มรมฺมเถเรน ตมฺพทีปรฏฺเจ รตนปุเรมฺพนครสมีเป ติริยปพฺพตวาสินา วิตฺถาเรตฺวา คนฺถิเต ปาลิมุตฺตกวินยสงฺคหปกรณสฺส วณฺณนาภูเต วินยาลงฺการปกรเณ วิตฺถารโต วุตฺโต ยทิ ตํ ปกรณํ สีหฬทีเป หฏํ อตฺถิ ตํ อายสฺมตา โอโลเกตพฺพํ อิติ ปณฺฑิตา ตถา ตถา ญตฺวา รามญฺญมรมฺมเทสโต อาคตสีมาวํสํปิ กงฺขนฺเตว อถ อิโต วิเสสตราภาเวน เกจิ อปณฺณกปฏิปทํ ปฏิปชฺชนฺตา โอลิยิตุํ ปมชฺชิตุํ น เสยฺโยติ สนฺนิฏฺจานํ คนฺตฺวา ยถาลทฺธํ อนุปฏิปชฺชนฺติเยว

(๔๑) ยถา สีมาลกฺขเณ อตฺถกามา กุลปุตฺตา ลชฺชิโน กุกฺกุจฺจกา สิกฺขากามา อเนกากาเรน วิจาเรตฺวา วินิจฺฉินิตฺวา กุกฺกุจฺจายนฺติปิ เอวํ อกฺขรุจฺจารณวิธาเนปิ ปพฺพชฺชูปสมฺปทากมฺมาทีสุ กมฺมวาจากรณตฺถาย เจว อาหจฺจปทภูตปาจสชฺฌายาทิอตฺถาย จ ตํ ตํ อกฺขรปเภทาทิทีปกํ สทฺทสตฺถาทิปกรณํ โอโลเกตฺวา จาน-

(๓๙) อันถ้อยคำของนักปราชญ์ผู้นั้น ๆ ที่ปรารภเรื่องลักษณะสีมาเป็นไปในประเทศนั้น ๆ มีต่าง ๆ กันนานมาแล้ว ในบัดนี้ ถ้อยคำที่คล้อยตามบ้าง คัดค้านบ้าง ซึ่งลักษณะสีมามีแบบที่จัดทำในพื้นที่ที่พระราชาพระราชทานเป็นต้น ซึ่งท่านผู้มีอายุไม่ชอบ ก็ยังมีอยู่เหมือนกัน

(๔๐) การกล่าวแตกต่างกันของนักปราชญ์ทั้งหลายในแคว้นเหล่านั้นทั้งปวงนั้นก็ดี ความไม่มีมหาสีมาในแคว้นเหล่านั้นโดยประการทั้งปวงก็ดี พระเถระชาวพม่ารูปหนึ่งผู้อยู่ ณ ติริยบรรพตใกล้เมืองรัตนปุเรมพะในตัมพทีปรัฐ* ได้กล่าวไว้อย่างกว้างขวางในคัมภีร์วินยาลังการที่ท่านแต่งอย่างพิสดาร เป็นวรรณนาแห่งปกรณ์ปาลิมุตตกวินัยสังคหะ ถ้าคัมภีร์นั้นใครนำไปในเกาะสีหฬมีอยู่ไซร้ คัมภีร์นั้นท่านผู้มีอายุพึงดูเถิด นักปราชญ์ทั้งหลายได้ทราบอย่างนั้น ๆ โดยนัยที่กล่าวในคัมภีร์นั้น ดังนั้นแล้ว จึงยังคลางแคลงแม้วงศ์แห่งสีมาที่มาแต่ประเทศมอญพม่าอยู่ด้วยเหมือนกัน เมื่อครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้ปฏิบัติอบัณณกปฏิปทา ลางเหล่าคิดเห็นว่ามัวรั้งรอประมาทอยู่ไม่ดี ก็ตกลงใจปฏิบัติตามไปตามมีตามได้นั้นเอง เพราะไม่มีคัมภีร์อะไรที่วิเศษไปกว่านี้

(๔๑) กุลบุตรทั้งหลายผู้หวังประโยชน์ เป็นผู้มีความละอาย มักรังเกียจ ใคร่การศึกษา แม้ได้วิจารวินิจฉัยโดยอาการเป็นอันมากแล้ว ก็ยังรังเกียจอยู่ในลักษณะสีมาฉันใด แม้ในแบบการเปล่งเสียงอักขระ

---

* เมืองนี้ตรงกับที่เรียกในพงศาวดารมอญว่า เมืองรัตนบุระอังวะ ตรงนี้ชัดขึ้นว่าตัมพทีปรัฐ เป็นแคว้นพม่าเหนือ

กรณาทิสพฺพวิเสสลกฺขณานิ สลฺลกฺเขตฺวา ตาย ตาย นานาภาสิกชนปเทสุ ปุพฺพาจริเยหิ วลญฺชิตอุจฺจารณปเวณิยาปิ อพุทฺธสาสนิกเทเสสุ เยภุยฺเยน มาคธิกาย สริกฺขกานํ หินฺทูภาสาลตินฺนภาสามลายูภาสาทีนํ เอกจฺเจหิ วจเนหิปิ สํสนฺเทตฺวา สมาเนตฺวา อกฺขรานิ โสเธนฺตา อุปสมฺปทา กมฺมวาจาปาเฐเยว ตํตํเทสิกาจริเยหิ ตโต ตโต อานีตวํเสหิ วลญฺชิตํ อุจฺจารณวตฺตํ ยถาญาตวิธาเนน สมาเนตฺวา เตสํ เตสํ ตํตํนิกายิกานํ ปริปุณฺณํ กตฺวา อุจฺจาเรตุํ อสกฺกุณเนนปิ อชานนตาย อญฺญถา คเหตฺวา วลญฺชเนนปิ อนาทิยิตฺวา ยถา ตถา วตฺวา สนฺนิฏฺฐาปนมตฺเตนปิ อเนกวิหิตํ วิปฺปฏิปตฺตึ* ทิสฺวา กุกฺกุจฺจายนฺติเยว กุกฺกุจฺจายิตฺวา ปน เกจิ สทฺทสตฺถาทิลกฺขณยุตฺติยาปิ อนุกฺกมาคตทพฺหตรปเวณิยาปิ สุนฺทรตรํ อุปสมฺปทาวํสํ ปริเยสนฺติ อุจฺจาภิรุจฺจนกํ อลภนฺตาปิ ทิฏฺฐ-ทิฏฺเฐสุ ตํตํนิกายิเกสุ สพฺพเสฏฺฐโต ปณฺฑิเตหิ วิจาเรตฺวา วิมํสิตฺวา ปสํสิเต วํเสเยว ติฏฺฐนฺติ อุตฺตรึ สุนฺทรตรํ ปริเยสเน ธุรํ อนิกฺขิปิตฺวาว ภิยฺโย ภิยฺโย ปริเยสมานา

---

* เข้าใจว่าจะเป็น วิปตฺตึ

ก็ฉันนั้น เมื่อชำระอักขระทั้งหลายเพื่อประโยชน์จะทำกรรมวาจาในกรรมทั้งหลายมีบรรพชาอุปสัมปทากรรมเป็นต้น และเพื่อประโยชน์จะสาธยายปาฐะอันเป็นอาหัจจบท (บทจดแก่น)* เป็นต้น โดยตรวจดูคัมภีร์ศัพทศาสตร์เป็นต้น ที่แสดงประเภทแห่งอักขระเป็นอาทินั้น ๆ แล้ว กำหนดดูลักษณะพิเศษทั้งปวงมีฐานกรณ์เป็นต้นแล้ว นำไปเทียบเคียงดูกับประเพณีการเปล่งเสียงที่พระบุรพาจารย์ในชนบทของคนต่างภาษาใช้มานั้น ๆ บ้าง กับคำลางคำของภาษาฮินดู ภาษาละตินและภาษามะลายูเป็นต้น ที่คล้ายคลึงกับภาษามคธอยู่มาก ในประเทศของคนที่มิใช่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายบ้าง ครั้นนำเอาธรรมเนียมการเปล่งเสียงที่อาจารย์ในท้องถิ่นนั้น ๆ ผู้มีวงศ์อันนำมาแต่ประเทศนั้น ๆ ใช้กันเฉพาะในบาลีกรรมวาจาในอุปสัมปทากรรมเท่านั้น มาเทียบกับแบบตามที่ทราบ ก็เห็นความวิบัติหลายอย่าง โดยความไม่อาจเปล่งเสียงทำให้บริบูรณ์ได้แห่งอาจารย์ทั้งหลายนั้น ๆ ผู้เนื่องอยู่ในนิกายนั้น ๆ บ้าง โดยคว้าเอาอย่างอื่นมาใช้เพราะความไม่รู้บ้าง โดยสักแต่ว่าไปอย่างไรก็ได้แล้วให้สันนิษฐานเอา เพราะไม่ยึดถือ (เป็นสำคัญ) บ้าง จึงยังรังเกียจอยู่เหมือนกัน ก็เพราะรังเกียจ กุลบุตรผู้หวังประโยชน์ลางพวก จึงแสวงหาวงศ์อุปสัมปทาที่ดีกว่า โดยยุติด้วยลักษณะศัพทศาสตร์เป็นต้นบ้าง โดยเชื้อสายที่มั่นคงสืบกันมาตามลำดับบ้าง แม้นไม่ได้วงศ์ที่น่าพอใจอย่างสูงยิ่ง ก็ตั้งอยู่ในวงศ์ที่นักปราชญ์ทั้งหลาย

---

* หมายความว่า เป็นปาฐะที่ตรึงตรากับสารัตถะ คือความอันเป็นแก่นพระธรรมวินัย มั่นคงไม่ยักย้าย เทียบได้กับขาเตียงชนิดที่เรียกว่า อาหัจจบาท (เท้าจดแม่แคร่) คือเจาะแม่แคร่แล้วสอดขาเข้าไปตรึงไว้ ทำให้ขาติดกับแม่แคร่มั่นคง

(๔๒) อิทานิ โข ปน ธมฺมยุตฺติกปณฺฑิตา นานาภาสาสุ หินฺทูภาสาย เจว พุทฺธสาสนิเกสุ สีหฬานํ จ อกฺขรุจฺจารณํ สพฺพ-เสฏฺฐโต ปสํสนฺติ เอวํ สนฺเตปิ สีหฬานํ สเก ทีเป โปราณโก วํโส จิรํ อุปจฺฉินฺโน

อาธุนิกานํ สีหฬานํ อิทานิ มุทฺธชทนฺตชกฺขรานํ อุจฺจารเณ วิเสโส น สุฏฺฐุ ปญฺญาโต โหติ เอตฺตโกเยว โทโส เนสํ อกฺขรุจฺจารเณ ตทญฺโญ สุปริสุทฺโธ ปาสํโส

(๔๓) มูลวํโส ปน เตสํ เกสญฺจิ สฺยามรฏฺฐโต มหานิกายิโก คโต เกสญฺจิ ตมฺพทีปรฏฺฐโต มรมฺมสนฺติกา คโต

(๔๔) อมรปุรนคเร กมฺมวาจาการกาปิ มรมฺมาจริยา สฺยามรฏฺฐํ อาคตาปิ สนฺติ อิทานิ สฺยามรฏฺฐเจ มรมฺมาปิ ภิกฺขู วสนฺติเยว อถ ปน ธมฺมยุตฺติกา ปณฺฑิตา เตสํ กมฺมวาจากรณวตฺตํ อกฺขรุจฺจารณวตฺตํ สุฏฺฐุ สิกฺขิตฺวาปิ เอกสทิสํ กาตุํ สมตฺถาปิ จีวรํ ยาจติ อุปชฺฌา-เยนิจฺจาทีนํ วจนานํ สีวยนฺ ยาสติ อุปิสฺสุหาเยนาติอาทิกรณาทิโทสํ สมฺปสฺสมานา น เกจิ ทฬฺหีกมฺมมตฺตมฺปิ อิจฺฉนฺติ

(๔๕) อิทมฺปิ โข ลกฺขณํ ปณฺฑิเตห วิทิตํ โหติ ยสฺส

วิจารแล้วสอบสวนแล้วสรรเสริญโดยว่าประเสริฐกว่าวงศ์ทั้งปวง ใน บรรดาวงศ์แห่งนิกายนั้น ๆ ที่ตนเห็น ๆ แล้วนั่นแหละ กุลบุตรเหล่านั้น ยังไม่ทอดธุระในอันแสวงหาวงศ์ที่ดียิ่งขึ้น แสวงหาต่อ ๆ ไปอยู่นั่น

(๔๒) ก็แลในบัดนี้ นักปราชญ์ฝ่ายธรรมยุตสรรเสริญการเปล่งเสียงอักขระ ในนานาภาษาก็แห่งฮินดูภาษา ในพุทธศาสนิกก็แห่งชาวสีหพ โดยว่าเปล่งเสียงดีกว่าภาษาทั้งปวง แต่ถึงเช่นนั้นวงศ์เก่าในเกาะของตนแห่งชาวสีหพก็ขาดไปนานแล้ว

เวลานี้ ความแปลกกันในการเปล่งเสียงอักขระมุทธชะและทันตชะแห่งภิกษุชาวสีหพทุกวันนี้ ไม่สู้ชัดนัก โทษในการเปล่งเสียงอักขระของภิกษุชาวสีหพนั้นมีเท่านี้แหละ นอกนั้นก็บริสุทธิ์ดีควรสรรเสริญ

(๔๓) ก็วงศ์เดิมของภิกษุชาวสีหพนั้น ลางเหล่าเป็นมหานิกายในกรุงสยามไป ของลางเหล่าก็ไปจากสำนักภิกษุพม่าในตัมพทีปรัฐ

(๔๔) พระอาจารย์ชาวพม่าแม้ที่เป็นพระกรรมวาจาการก (ผู้สวดกรรมวาจา) ในเมืองอมรปุระ มาสู่กรุงสยามบ้างก็มี เวลานี้ภิกษุชาวพม่าหลายรูป (มา) อยู่ในกรุงสยามทีเดียว แต่ครั้นแล้ว นักปราชญ์ทั้งหลายฝ่ายธรรมยุตแม้สามารถศึกษาธรรมเนียมทำกรรมวาจา ธรรมเนียมเปล่งเสียงอักขระของภิกษุพม่าเหล่านั้นอย่างดีจนทำเช่นเดียวกันได้ก็ดี มาเห็นโทษ (การเปล่งเสียง) เช่นสวดคำเป็นต้นว่า **จีวรํ ยาจติ อุปชฺฌาเยน** ว่า **สีวยนฺ ยาสติ อุปี่สฺสฺหาเยน** ไปเสียเป็นต้น ลางท่านก็เลยไม่ปรารถนาแม้แต่จะทำทัฬหีกรรมด้วย

(๔๕) ลักษณะต่อไปนี้ เป็นข้อที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายทราบกัน คือ

ภาสายํ มาคธิกาย ภาสาย อุปสมฺปทากมฺเม วตฺตพฺพกฺขเรสุ เอโก วา เทฺว วา อกฺขรา นตฺถิ ตมฺภาสิกา วต อาจริยา ตํ วํสํ จิรํ สมฺมา เนสฺสนฺตีติ ทุกฺกรเมตํ

(๔๖) อิโต ภิยฺโย วิตฺถาเรน สฺยามลาวรามญฺญมรมฺมโยนก-เขมราทีนํ อกฺขรุจฺจารณวิธาเนนาปิ อุปสมฺปทากมฺมวาจากรณกาเล วิปตฺติสมฺปตฺติวเสนาปิ นานปฺปการวิเสโส วตฺตพฺโพ โหติ โส ปน อิมสฺมึ ปฏเก ลิขิยมาโน กทา อวสานํ คมิสฺสติ

(๔๗) อปิเจตฺถ สงฺเขเปน ยถาภูตํ ธมฺมยุตฺติกปณฺฑิตานํ อธิปฺ-ปายํ อาโรเจม ยทิ โปราณโก สีหฬวํโส สีหฬทีเป ยาวชฺชตนา ติฏฺเฐยฺย อทฺธา ธมฺมยุตฺติกา เกจิ อตฺตโน มูลวํสํ ปหายปิ เกจิ ทฬฺหีกมฺมํ การาเปตฺวาปิ ตํ วํสํ หริสฺสนฺติ ตถารูปํ โปราณกํ วํสํ อลทฺธา ปน อญฺญํ สุนฺทรตรํ อทิสฺวา โปราณกสีหฬวํสโต หเตเยว รามญฺญวํเส ติฏฺฐนฺติ ตเทว วํสํ ปุพฺเพ สีหฬทีปโต หารกภาเวนปิ อิทานิ เตสํ อกฺขรุจฺจารณวิธิโน สีหฬาสนฺนตายปิ สพฺพเสฏฺฐตรํ มญฺญมานา

(๔๘) พุทฺธสาสนปฏิปตฺติโต โอลิยเน อาทีนวํ ทิสฺวา พุทฺธ-สาสนโต อญฺญํ อวสฺสํ ปตฺตพฺเพ มจฺจุมุเข จิตกาเล ปติฏฺฐานารหํ ปติฏฺฐํ อสมฺปสฺสนฺตา น โอลิยนฺติ ตสฺมา เย เย อิมํ กุกฺกุจฺจาวหํ

ข้อที่ว่า "บรรดาอักขระที่จะพึงว่าในอุปสัมปทากรรมด้วยภาษามคธ อักขระตัว ๑ หรือ ๒ ตัว ไม่มีในภาษาใด อาจารย์ผู้เป็นชาวภาษานั้นจักนำวงศ์นั้นไปโดยชอบได้นาน" นี่เป็นการยาก

(๔๖) ความแปลกกันมีประการต่าง ๆ โดยแบบเปล่งเสียงอักขระบ้าง โดยความวิบัติและสมบัติในเวลาทำกรรมวาจาอุปสัมปทาบ้าง ของภิกษุไทย ลาว มอญ พม่า โยนก (คือชาวลานนาหรือไทยใหญ่) และเขมร เป็นต้น ยังจะพึงเล่าได้อีกยืดยาวกว่านี้ แต่ว่าความแปลก ๆ นั้น (นำมา) เขียนลงในแผ่นกระดาษนี้ เมื่อไรจักจบ

(๔๗) อนึ่ง ในเรื่องวงศ์นี้ พวกข้าพเจ้าขอบอกความมุ่งหมายของบัณฑิตฝ่ายธรรมยุตตามเป็นจริงโดยสังเขป คือ หากสีหฬวงศ์เก่ายังตั้งอยู่ในสีหฬทวีปมาจนถึงทุกวันนี้ไซร้ พวกธรรมยุตลางเหล่าจักละวงศ์เดิมของตนบ้าง ลางเหล่าจักให้ทำทัฬหีกรรมบ้าง แล้วนำวงศ์ (สีหฬ) นั้นไปเป็นแน่แท้ แต่เพราะไม่ได้วงศ์เก่าเช่นนั้น ไม่เห็นวงศ์อื่นที่ดีกว่า จึงตั้งอยู่ในรามัญวงศ์ซึ่งนำไปแต่สีหฬวงศ์เก่าเหมือนกัน ด้วยสำคัญเห็นวงศ์ (รามัญ) นั้นเท่านั้นเป็นวงศ์ดีกว่าเพื่อน โดยความที่ผู้นำวงศ์ไปนั้นเป็นผู้นำไปจากสีหฬทวีปในกาลก่อนบ้าง โดยความที่วิธีเปล่งเสียงอักขระของภิกษุรามัญเหล่านั้น ใกล้เคียงกับสีหฬในบัดนี้บ้าง

(๔๘) บัณฑิตฝ่ายธรรมยุตเหล่านั้น เห็นโทษในความท้อถอยแต่การปฏิบัติพระพุทธศาสนา เมื่อไม่เห็นที่พึ่งอันควรเป็นที่พึ่งได้ในกาลที่ตนยืนอยู่ใกล้ปากมฤตยูซึ่งจะต้องถึงเข้าเป็นแน่ นอกจากพระพุทธ-

วิปฺปฏิสารกรํ สีมาลกฺขณอกฺขรุจฺจารณลกฺขณกถํ สุณนฺติ เต สุตฺวา อนภิสทฺทหนฺตา อโรเจนฺตา มา อนฺธกสทฺธํ ปสํสนฺตุ อนฺธา นาม ปุริสา ปเรหิ กถิตปเถ จตฺวา มคฺโคเยวายนฺติ อภิสทฺทหนฺตาปิ มคฺเคเนว คมิสฺสนฺติ โน อมคฺเคนาติ อฏฺจานเมตํ น จ ชยาธิปฺ- ปาเยน อมฺหากํ วาโท อฏฺจาเนน ปฏิปฺผริตพฺโพ สหธมฺเมเนว ปฏิปฺผริตุกามานํ ปฏิปฺผรโณกาสํ เทม โน เกวลํ อฏฺจาเนน สกํ วาทํ วา วํสํ วา รกฺขิตุํ วา อมฺเห ชินิตุํ วา อิจฺฉนฺตานํ สุตฺวา อภิสทฺทหนฺตา ปน โยนิโสมนสิการํ อุปฺปาเทตฺวา โอลิยนํ มา กโรนฺตุ สาสนปฏิปตฺติโต วิมุขตานิวตฺติยา วา เสถิลลามิสทายชฺ- ชูปคเมน วา ตถารูปํ โอลิยนํ หิ สาธูนํ อมคฺโค เอวํ ชานตํ ปสฺสตํ น ห โอลิยนํ นิสฺสาย เอวรูปํ ชานนํ สมฺภวติ กถํ หิ กิจฺเฉน กสิเรน จิรํ รตนานิ เอกเมกจฺจินเนน ปริเยสิตฺวา รตนภารํ กริตฺวา ภารธารณกิลมถํ อารพฺภ เอกปฺปหาเรเนว ฉฑฺเฑยฺยุํ ปณฺฑิตานํ เหตานิ รตนานิ ยทิทํ ญาเณน ญาตพฺพสุขุมจานานีติ

ศาสนา จึงไม่ท้อถอย เพราะฉะนั้น ชนทั้งหลายใด ๆ ฟังกถาว่าด้วยลักษณะสีมา และลักษณะการเปล่งเสียงอักขระอันนำความรำคาญมาให้ทำความเดือดร้อนให้นี้อยู่ ชนทั้งหลายนั้นครั้นฟังแล้วไม่เชื่อถือไม่ชอบใจ ก็ขอจงอย่าสรรเสริญความเชื่ออย่างคนตาบอดเลย ที่ว่า "อันคนตาบอดทั้งหลายยืนอยู่ในทางที่คนอื่นบอกให้แล้ว แม้นเชื่อว่านี่ทาง (ถูก) ละ ก็จักไปตามทาง (ถูก) ได้ จักไม่ไปผิดทางเลย" นั่นเปนการไม่ชอบแก่เหตุ* อันวาทะของพวกข้าพเจ้าจะพึงเผยแผ่ไปโดยไม่ชอบแก่เหตุ ด้วยมุ่งหมายจะเอาชนะหามิได้ พวกข้าพเจ้าให้โอกาสที่จะเผยแผ่แก่บุคคลทั้งหลายผู้ใคร่จะเผยแผ่โดยสหธรรม (ร่วมธรรมกัน) เท่านั้น (แต่) ไม่ยอมให้แก่บุคคลทั้งหลายผู้ปรารถนาแต่จะรักวาทะหรือวงศ์ของตน หรือมิฉะนั้นก็จะเอาชนะพวกข้าพเจ้าอยู่ท่าเดียว ส่วนชนทั้งหลายผู้ฟังแล้วเชื่อถือ ก็จงปลูกโยนิโสมนสิการขึ้น อย่าทำความท้อถอย โดยหันหลังให้ศาสนปฏิบัติเสียก็ดี โดยประพฤติย่อหย่อนและเข้าถึงความเปนอามิสทายาทก็ดีเสียเลย ด้วยว่าความท้อถอยเช่นนั้นมิใช่ทางแห่งสาธุชนผู้รู้อยู่เห็นอยู่อย่างนี้ อันความรู้เห็นปานนี้จะได้อาศัยความท้อถอยเกิดขึ้นหามิได้ ก็สาธุชนทั้งหลายแสวงหารัตนะโดยเลือกเก็บเอาทีละเม็ด ๆ ด้วยความยากลำบากเปนนมนาน จนทำให้เปนพวงแก้วได้แล้ว จะพึงเห็นแก่ความลำบากในการทรงไว้ซึ่งพวงแก้วแล้วทิ้งเสียโครมเดียวกระไรเล่า อันรัตนะของบัณฑิตทั้งหลาย ก็คือฐานะอย่างสุขุมที่พึงรู้ด้วยปรีชาญาณนั่นแล

---

* หมายความว่า ถ้าผู้บอกหลอกให้ล่ะ หรือว่าผู้บอกเองก็ไม่รู้ บอกส่ง ๆ ไปล่ะ !

(๔๙) เอทิเสปิ จ กาเล พุทฺธสาสนสฺมึ สาโร อตฺเถว โย ชานนฺตานํ อวสานกาเล ปติฏฺฐานารโห อปิจ โส สาโร อนนฺตา-ปริมาเณหิ เผคฺคุมลภูเตหิ ปจฺฉา ปจฺฉา อุปฺปนฺเนหิ โทเสหิ ปฏิจฺฉนฺโน อาลุพิกโต เอวํ สนฺเตปิ โส อกามาปิ ปริเยสิตพฺโพ อปริเยสนฺตานํ กา อญฺญา ปติฏฺฐา

โส โข ปน สาโร สงฺเขเปน ทุวิโธ โหติ สนฺทิฏฺฐิโก จ ธมฺโม อปณฺณโก จ ธมฺโม ตตฺถ สนฺทิฏฺฐิโก ธมฺโม นาม จิตฺตภาวนา-โอกาสูปจารตฺถํ ตํตํวินยนิยเมน นิยมิตสีลภูมิยํ ฐตฺวา เอกสฺมึ สปฺปายารมฺมเณ จิตฺตสณฺฐปนสงฺขาตํ สมาธึ ภาเวตฺวา นามรูปปริจฺ-เฉทาทิมุเขน สุขุมญาณํ อุปฺปาเทตฺวา ติลกฺขณสมฺมสนาทิอุปาเยน ตทงฺควเสนาปิ จิตฺตวิสุทฺธิกรณํ เอโส ธมฺโม อิมสฺมึ อตฺตภาเว จิตฺตวิสุทฺธิสงฺขาตานิสํสสฺส ทิฏฺฐพฺพตฺตา สนฺทิฏฺฐิโก ธมฺโม นาม

อปณฺณโก ธมฺโม นาม โย ปจฺจกฺขโต อชานนฺเตหิ อปสฺสนฺเตหิ โอกปฺเปตฺวา อนุรูปานุรูปมตฺตํ อุปปริกฺขิตฺวา อนุรูปมตฺเตน อนุปฏิปชฺชิยมาโน เอกนฺตหิตตฺถาวโห อตฺโถปิ นิราทีนโว ตโต เจ สานิสํโส

สพฺโพ อปณฺณกสฺส ธมฺมสฺส วิตฺถาโร มชฺฌิมนิกายสฺส มชฺฌิมปณฺณาสกมฺหิ อาคเต อปณฺณกสุตฺเต โอโลเกตพฺโพ น สกฺกา

(๔๙) อนึ่ง แม้ในกาลเช่นทุกวันนี้ สาระในพระพุทธศาสนา ซึ่งควรเป็นที่พึ่งได้ในอวสานกาลสำหรับบุคคลผู้รู้ทั้งหมาย ก็ยังมีอยู่แท้ ก็แต่ว่าสาระนั้นถูกโทษทั้งหลายที่เกิดขึ้นภายหลัง ๆ เป็นกระพี้และเป็นมลทินมากมายสุดจะประมาณปิดบังเสีย ทำให้ขุ่นมัวไป ถึงเช่นนั้น สาระนั้น แม้โดยไม่ปรารถนาก็ยังควรแสวงหา (เพราะ) ผู้ไม่แสวงหาจะมีอะไรอื่นเป็นที่พึ่งเล่า

ก็แลสาระนั้น โดยสังเขปมี ๒ อย่าง คือ สันทิฏฐิกธรรม (ธรรมที่พึงเห็นได้ในปัจจุบัน) ๑ อปัณณกธรรม (ธรรมที่ไม่มีผิด) ๑ ในธรรม ๒ อย่างนั้น การที่ตั้งอยู่ในภูมิศีลอันกำหนดด้วยวินัยนิยมนั้น ๆ เพื่อเป็นอุปจาร (คือใกล้) โอกาสแห่งจิตตภาวนา แล้วบำเพ็ญสมาธิ กล่าวคือความตั้งจิตไว้มั่นในอารมณ์ที่เป็นสัปปายะอันหนึ่ง แล้วทำญาณอันละเอียดให้เกิดขึ้นโดยมุขคือกำหนดนามรูปเป็นต้น จนทำจิตตวิสุทธิขึ้นได้ด้วยอุบายมีพิจารณาไตรลักษณเป็นต้นแม้เพียงเป็นตทังคะก็ดี ชื่อว่า สันทิฏฐิกธรรม ธรรมนั้นได้ชื่อว่าสันทิฏฐิกธรรม เพราะเห็นอานิสงส์กล่าวคือจิตตวิสุทธิได้ในอัตภาพนี้เอง

ธรรมที่เมื่อบุคคลทั้งหลายผู้ยังไม่รู้ไม่เห็นโดยประจักษ์ แต่ปลงใจเชื่อแล้วใคร่ครวญดูเพียงว่าควรไม่ควรแล้วปฏิบัติตามแต่ที่ควรไป ก็นำประโยชน์เกื้อกูลมาให้ส่วนเดียว แม้นไม่เป็นอย่างนั้นก็หาโทษมิได้ หากเป็นอย่างนั้นก็มีอานิสงส์ ชื่อว่าอปัณณกธรรม

ความพิสดารแห่งอปัณณกธรรมทั้งปวง พึงดูในอปัณณกสูตร อันมาในมัชฌิมปัณณาสก แห่งมัชฌิมนิกายเถิด ข้าพเจ้าไม่อาจเขียนโดย

อิธ วิตฺถาเรน ลิขิตุํ

(๕๐) มยมฺปิ อายสฺมโต คาถาพนฺธภูตสาสนปณฺณทสฺสเนน ญาณวิลาสคติญฺจ ทิสฺวา สุภูติอาทีนํ ปุพฺเพ คตภิกฺขูนํ สนฺติกา ธมฺมวินยโกสลฺลาทิคุณกถญฺจ สุตฺวา อายสฺมโต สมฺมุขา ทสฺสนํ อภิกงฺขมานา สยํ วา สีหฬทีปคมนํ อายสฺมโต วา สฺยามรฏฺฐาคมนํ อภิปตฺเถม ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา

(๕๑) อปิจ อายสฺมตาปิ อญฺเญหิปิ อมฺเหหิ สทฺธึ สมฺมุขา อสมาคเตหิ อิมา อมฺหากํ ปริวิตกฺกสนฺนิฏฺฐานปริทีปกา คาถาโย โสตพฺพา

อิทํ ปาวจนํ สตฺถุ โลเกกุตฺตมตาทิโน
ทยาญาโณฆปุณฺณสฺส ธมฺเม วิภชฺชวาทิโน
โอปายิกํ สุสีลาทิ– สงฺคหํ อมตาวหํ
ทุกฺขนิยฺยานนิพฺพาน– ทฺวารภูตํ อนีติหํ
อาณาโวหารสภาว– เทสนาหิ สุเทสิตํ
ปจฺฉิมาชนตาภูต– สตฺตานํ สุหิตาวหํ
สมฺมาญาเยน ปติฏฺฐา โหติเยว อสํหิรา

พิสดารในที่นี้ได้

๕๐ ฝ่ายพวกข้าพเจ้าได้เห็นความดำเนินแห่งญาณพิลาส โดยแสดงศาสนบรรณเป็นคาถาพันธ์ของท่านผู้มีอายุ และได้ฟังคำชมคุณมีความฉลาดในพระธรรมวินัยเป็นต้นของท่านผู้มีอายุ จากสำนักของพวกภิกษุ (ไทย) ที่ไป (สีหฬ) ครั้งก่อนมีพระสุภูติเป็นต้นด้วยแล้วก็อยากจะได้พบท่านผู้มีอายุนัก ปรารถนาอย่างยิ่งที่จะไปสีหฬทวีปด้วยตนเอง หรือที่ท่านผู้มีอายุจะมาสู่กรุงสยาม แต่ข้อนั้นจะได้ที่ไหนเล่าในฐานะนี้

(๕๑) เออก็ ! ขอนิมนต์ท่านผู้มีอายุทั้งท่านผู้อื่นด้วย ซึ่งมิได้มากันกับพวกข้าพเจ้า ฟังคาถาแสดงปริวิตก (ความนึกคิด) และสันนิษฐาน (การลงความเห็น) ของพวกข้าพเจ้าบ้าง ดังต่อไปนี้

ปาพจน์ (คือพระพุทธวจนะ) ขององค์พระศาสดาเจ้าผู้เป็นตาทีบุคคลสูงสุดเป็นเอกในโลก ผู้เปี่ยมไปด้วยห้วงพระ พระกรุณาและพระปัญญา ผู้ตรัสจำแนกธรรมทั้งหลายนี้ เป็นคำสอนที่ชอบด้วยอุบาย (คือถูกตองสมควรแท้) รวบรวมธรรมมีศีลเป็นต้นไว้อย่างดี นำมาซึ่งผลเป็นอมตะ เป็นประตูพระนิพพานอันเป็นที่ออกไปแห่งทุกข์มิใช่คำสอนที่อ้างว่าท่านว่าอย่างนี้ (คือตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง) ทรงแสดงไว้อย่างดีโดยอาณาเทสนา โวหารเทสนาและสภาวเทสนา นำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลอันงามแก่สัตว์ทั้งหลายผู้เป็นประชุมชนเกิดภายหลัง เป็นที่พึ่ง

ตญฺจ ตสฺมึ ภควติ　　อจิรํ ปรินิพฺพุเต
พุทฺธานุพุทฺธภูเตหิ　　กสฺสปาทีหิ อาทิโต
สพฺพสงฺฆสมฺมเตหิ　　สุสงฺคีตํ สมาสโต
อนนฺตตฺถปาจภูตํ　　สุเขน ธารณารหํ
ปุพฺพาจริยสีเหหิ　　อาภตํ ปฏิปาติยา
ปุพฺเพ มุขปาเฐเนว　　ปจฺฉา ตุ โปตฺถเกหิปิ
ยาวมฺหากํปิ ปาเปตฺวา　　ยถา กถญฺจิ ติฏฺฐติ

โย โส โน ภควา สตฺถา　　ยํ มยํ สรณํ คตา
ยสฺส ธมฺมํ โรจยิตฺวา　　โหม ปพฺพชิตา อิธ
โส จ โข อรหํ สมฺมา-　　สมฺพุทฺโธ อิติ วิสฺสุโต
ตถตฺตาย จ มคฺโคปิ　　ยาวชฺชาปิ สุโตว โน
โส โข สํสนฺทติ เจว　　สเมติ จ อนญฺญโถ
โส ยทิ อรหํ สมฺมา-　　สมฺพุทฺโธ อปุถุชฺชโน
เสตุฆาโต ภเวยฺยสฺส　　สทา อนตฺถสญฺหิเต
อตฺถานตฺถกุสโล โส　　ทีฆทสฺสี ทยาลุโก
ปจฺฉิมาชนตาตฺถาย　　จปยํ ธมฺมสาสนํ
อทฺธา อสํหิรํ กตฺวา　　สุทฺธํ อนีติหีติหํ
จเปยฺย จิรกาลาย　　ยถาตํ อนุกมฺปโก

อันไม่คลอนแคลน โดยทางธรรมอันชอบแท้

ก็แลปาพจน์นั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเสด็จปรินิพพานแล้วไม่นาน พระเถระผู้เป็นพุทธานุพุทธทั้งหลาย มีพระ (มหา) กัสสปเป็นต้น อันสงฆ์ทั้งปวงสมมตแล้วได้ทำสังคีติไว้อย่างดีโดยย่อเป็นครั้งแรก คำที่ท่านทำสังคีติไว้นั้นเป็นปาฐะอนันตอรรถ ควรแก่การทรงจำได้โดยง่าย พระบุรพาจารยสีหะทั้งหลายนำมาโดยลำดับ ในสมัยแรก โดยมุขปาฐะเท่านั้น แต่ในสมัยหลังมา โดยโปตถกะ (คือจารลงในใบลาน) บ้าง จนให้มาถึงเราทั้งหลาย ดังที่ดำรงอยู่อย่างไรนี่แหละ

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด เป็นพระศาสดาของเราทั้งหลาย เราทั้งหลายถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดเป็นสรณะ เราทั้งหลายชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดจึงบวชแล้วในธรรมวินัยนี้ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล ปรากฏว่าเป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ แม้มรรคเพื่อความเป็นเช่นนั้นเล่า เราทั้งหลายก็ยังได้ยินได้ฟังอยู่จนทุกวันนี้ มรรคนั้นแลยังไหลไปทางเดียวกัน และยังรวมกันไม่ผันแปรด้วย พระผู้มี

ยํ สนฺตํ อนุมาเนยฺยํ　　โลเก อนนุมานิตํ
ชรามรณทุกฺขาทิ　　อนิจฺจตาทิกมฺปิ วา
มนสิกฺริยมานนฺตํ　　สเจ หิตาย วตฺตติ
ยญฺจ สกฺขิ อทฏฺฐจพฺพํ　　คณฺเหยฺยํ ปริกปฺปโต
ปรโลกสุขทุกฺข–　　ปรมตฺถสุขาทิกํ
โอกปฺเปตฺวา คยฺหมานํ　　ตํ วตฺตติ หิตาย เจ
อนฺเตปาวิปฺปฏิสาร–　　จานตาย อปณฺณกํ

พระภาคเจ้านั้น หาก* เป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ มิใช่ปุถุชนดอก จึงเป็นผู้ทรงชักสะพานในสิ่งไม่ประกอบด้วยประโยชน์เสียได้ทุกเมื่อ พระองค์ทรงเป็นผู้ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ เห็นการณ์ไกลมากไปด้วยพระกรุณา เมื่อทรงฐาปนาศาสนธรรมไว้เพื่อประโยชน์แก่ประชุมชนผู้เกิดภายหลัง ก็ทรงฐาปนาคำสอนที่บริสุทธิ์ มิใช่คำสอนที่อ้างว่าท่านว่ามาอย่างนี้ ๆ โดยทรงทำให้ไม่คลอนแคลนได้ เพื่อตั้งอยู่ตลอดกาลนาน (ทั้งนี้) ก็โดยที่ทรงเปนผู้มีความเอ็นดู (ประชุมชนผู้เกิดภายหลัง) โดยแท้

คำสอนใดเป็นคำที่พึงอนุมานได้ (แต่) คนในโลกอนุมานกันไม่ได้ เช่นคำสอนเรื่องทุกข์ มีชราทุกข์ มรณทุกข์เป็นต้น หรือแม้คำสอนเรื่องไตรลักษณ์มีอนิจจตาเป็นต้นก็ดี คำสอนนั้นบุคคลมามนสิการได้ ก็หากเป็นไปเพื่อประโยชน์ อนึ่ง คำสอนใดที่ไม่พึงเห็นทันตา (แต่) พึงถือได้โดยปริกัป เช่นเรื่องสุขทุกข์ในปรโลก และปรมัตถสุขเป็นต้น คำสอนนั้นบุคคลมาปลงใจเชื่อถือได้

---

* ยทิ อันแปลว่า หาก ในที่นี้ เข้าใจว่ามิได้ทรงใช้เป็นวิกัปปัตถนิบาต แต่ทรงใช้ตามสำนวนภาษาไทยเก่า มีความเท่ากับ ควร พึง เช่น อันไตรโลกหากบูชา=อันไตรโลกควรบูชา ท่านหากเอ็นดูดอก จึงไม่เอาโทษ=ท่านพึงเอ็นดูดอก จึงไม่เอาโทษ ลองคิดแปลอย่างวิกัปปัตถนิบาตดูเถิดจะเสียความทีเดียว แม้ สเจ และ เจ ในสองประโยคหลังต่อไปก็เช่นเดียวกัน

เตสํ อุภินฺนมตฺถานํ ทีปิกา ธมฺมเทสนา
ตสฺเสวรูปพุทฺธสฺส สาสนํ โหตุมรหติ
กเถตูนํ มตานมฺปิ กิเลสทีปิกาย ตุ
สวเน โกตุหลฺลสฺส ฐานิกาย กถาย กึ
ติรจฺฉานกถา สา หิ พาเลหวาภิปตฺถิตา
ราคาทิวตฺถุภูตา จ วิกตฺถิกา จ ตาทิสี
อนจฺฉริยาว สาธูนํ โลกิกานํ ปโมหนี

พหูปิ นานปฺปกาเร กเถตาโร กเถนฺติธ
อิจฺจาสิ อิติ โภสฺสติ อิติ อญฺญตฺถ โหติ จ
อปจฺจกฺขานุมาเนยฺยํ สพฺพนฺตํ อิติหีติหํ
เกวลํ ตกฺกวฑฺฒนํ รุจฺเจยฺย กสฺส วิญฺญุโน

เอวรูโป กถาโทโส ทิสฺสเตเวตฺถ สาสเน
ยโต อามิสทายาทา สุปมตฺตา ปุถุชฺชนา
จิรมฺปิ นิสฺสยมาน– รูปา วิหรนฺติ สาสเน
พาหุลฺลิกา เสถิลฺลิกา สทฺธมฺเมน อนตฺถิกา
เกวลํ ลาภสกฺการ– สิโลกานํว กามิโน

ก็หากเป็นไปเพื่อประโยชน์ ชื่อว่าไม่มีผิด เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความไม่ร้อนใจแม้ในกาลที่สุด (แห่งชีวิต)

พระธรรมเทศนาอันแสดงประโยชน์ทั้งสองนั้น ย่อมควรที่จะเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าเห็นปานนั้นแท้ละ

ต้องการอะไรเล่า ด้วยถ้อยคำส่อกิเลสของพวกนักพูด แม้เป็นผู้รู้ก็ดี ชวนให้ตื่นเต้นในการฟัง อันถ้อยคำส่อกิเลสนั้นเป็นติรัจฉานกถา พวกคนโง่นั้นแหละต้องการนัก คำเช่นนั้นเป็นเรื่องของกิเลสมีเรื่องรักใคร่เป็นต้น และเป็นคำอวดอ้าง ทำชาวโลกให้ลุ่มหลง ไม่เป็นที่อัศจรรย์เลยสำหรับสาธุชนทั้งหลาย

พวกนักพูดในโลกนี้ กล่าวเรื่องต่าง ๆ ไว้มากมายว่า (แต่ก่อน) ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้ (เบื้องหน้า) จักเป็นอย่างนี้ และ (ปัจจุบัน) ในที่อื่นเป็นอยู่อย่างนี้ เรื่องที่เขากล่าวกล่าวนั้นไม่พึงอนุมานให้ประจักษ์ได้ ล้วนแต่อ้างว่าท่านว่ามาอย่างนี้ ๆ เป็นเรื่องส่งเสริมความเดาทั้งนั้น จะพึงชอบใจท่านผู้รู้คนไรเล่า

กถาโทษ (ถ้อยคำที่ให้โทษ) เห็นปานนี้ ปรากฏอยู่ในพระศาสนานี้ก็มีด้วย ก็เพราะคนพวกอามิสทายาทกิเลสหนาเมามัว เปนตัวอาศัยอยู่ในพระศาสนามานานเป็นพวกมักมากมีความประพฤติย่อหย่อน ไม่มีความต้องการด้วยพระสัทธรรม มุ่งแต่ลาภสักการและชื่อเสียงเท่านั้น

นเมยฺยุํ เต ยถิจฺฉาย ธมฺมํ พาลา อเปสลา
พุทฺธนามาเทเสน สมฺพุทฺธวจนํ อิติ
สโทสํ อตฺตโนวาทํ ภิรุเก สทฺทหาปยุํ
เตเนว กถาโทเสน อุปฺปนฺเนน อนุกฺกมา
มลเผคฺคุสทิเสน ทุกฺกรนฺทานิ ญาตเว
สาสนมฺปทิสฺส วุตฺตํ สจฺจนฺตึ วา มุสาติ วา

เอวํ สนฺเตปิ อมฺหากํ ธมฺมยุตฺติกวาทินํ
ปติฏฺฐานารหํ อนฺเต สารมตฺถํ คเวสตํ
นานาติตฺถายเตเนสุ วิญฺญาเตสุ อเนกธา
นานปฺปการเก ธมฺเม สมฺมาโวปปริกฺขตํ
อญฺญา ปติฏฺฐา นตฺเถว หุรํ โคตมสาสนา
ตสฺมา เอวมฺปิ ภูตสฺมึ ตสฺมึ จิเรน อาภเต
สารญฺเญวตฺถมตฺตมฺปิ ปุพฺเพ ทสฺสิตลกฺขณํ
สนฺทิฏฺฐิกานิสํสํ วา อถ วาปิ อปณฺณกํ
นิจฺจมฺปิ ปริเยสาม นิจฺฉยาม ยถารหํ
สนฺนิฏฺฐานํ สเจ ลทฺธํ ปาลิยํ ยตฺถ กตฺถจิ
กายวาจามเนเหตํ ปฏิปชฺชาม สาสนํ
ปุถุชฺชนานุรูเปหิ ยถาสติ ยถาพลํ

คนพวกนั้นเป็นพาลมีอัธยาศัยไม่ดี พึงดึงเหนี่ยวธรรมไปตามความประสงค์ของตน ทำพวกคนขลาด (กลัวบาป ?) ให้เชื่อโอวาทอันมีโทษของตน โดยอ้างพระนามพระพุทธเจ้าว่านี่เป็นพระพุทธพจน์ เพราะกถาโทษนั้นนั่นแหละอันเกิดขึ้นโดยลำดับ เป็นดังมลทินและกระพี้ (ปกปิดอยู่) ทุกวันนี้จึงยากที่จะรู้คำที่กล่าวอ้างพระศาสนาไว้ (ต่าง ๆ) ว่า (คำไหน) เป็นคำจริงหรือเท็จ

เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อพวกข้าพเจ้าเหล่าธรรมยุติกวาทีแสวงหาประโยชน์ที่เป็นแก่นสาร อันควรเป็นที่พึ่งได้ในกาลเป็นที่สุด (แห่งชีวิต) อยู่ พิเคราะห์ดูคำสอนนานาประการในบรรดาลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนาต่าง ๆ ที่พวกข้าพเจ้ารู้หลายลัทธิอย่างดีทีเดียว (ก็เห็นว่า) ลัทธิอื่นนอกจากพระพุทธศาสนาจะเป็นที่พึ่งได้ไม่มีเลย เพราะเหตุนั้น เมื่อพระพุทธศาสนานั้นท่านนำ (สืบกัน) มานาน แม้เป็นอย่างนี้ พวกข้าพเจ้าก็ค้นหาแต่คำสอนที่เป็นประโยชน์แก่นสารเท่านั้น อันมีอานิสงส์เป็นสันทิฏฐิกะบ้าง เป็นอปัณณกะบ้าง ที่มีลักษณะดังแสดงมาก่อนแล้วอยู่เป็นนิตย์ วินิจฉัยดูตามควร ถ้าได้สันนิษฐานในที่ใดที่หนึ่งในพระบาลี ก็ปฏิบัติ (ตาม) คำสอนข้อนั้นด้วยกายวาจาใจไปตามประสาปุถุชน ตามสติกำลัง

ตสฺเสวารหโต สมฺมา- สมฺพุทฺธสฺส สิรีมโต
อาหจฺจปทสมฺภูตํ นิพฺพิทาทิคุณาวหํ
โลกุตฺตรสุญฺญตาย โยเคน วุตฺตลกฺขณํ
สุตฺตํ สพฺเพหิ วาเทหิ ปมาณํ พุทฺธภาสิตํ
สงฺคีติโย สมารุฬฺหํ พหุํ อตฺถิ อนปฺปกํ
ตตฺถญฺญํ ฐานมญฺญสฺส ฐานสฺส โหติ วณฺณนา
อญฺญมญฺญสริกฺขานิ ปาฐุทาหรณานิ จ
ฐานาฐานิกญาเณน สุขุเมเนว สพฺพโส
สลฺลกฺเขตฺวา สมาเนตฺวา วิจาเรตฺวา ตถา ตถา
ปาลิโยเยว นิสฺสาย กาตพฺโพ ธมฺมนิจฺฉโย

สมฺโมหตุณฺหิภาวสฺมา อฏฺฐานตฺสนาปิ จ
เอวํ วิโสธนํ เสยฺโย กถํ มุฬฺหา ภวามเส

เอวํวิหาริโน พุทฺธ- สาสเน สาธุปณฺฑิตา
สกปฺปกฺเข ปวุจฺจนฺติ สทฺธมฺมยุตฺติกา อิติ
เอตฺตาวตา สุรจิตาย กถายิมาย
คาถาหิ จุณฺณิยปเทหิ จ นิฏฺฐิตาย
สมฺโพธิญาณกรุณาทิคุโณฆภูต-
พุทฺธสฺส โน ภควโต ปริสาย เตสุ

พระสูตรที่เป็นพระพุทธภาษิตของพระอรหันตสัม-มาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงพระสิรินั้น เป็นอาหัจจบท (บทจดแก่น) นำมาซึ่งคุณมีนิพพิทาเป็นต้น มีลักษณะอันกล่าวโดยประกอบด้วยโลกุตรสุญตา เป็นประมาณกว่าวาทะทั้งปวง ที่ขึ้นสู่สังคีติมีอยู่มากใช่น้อย ในพระสูตรเหล่านั้นแห่งหนึ่งเป็นวรรณนา (อธิบาย) ของแห่งหนึ่งก็มี ปาฐะและอุทาหรณ์คล้าย ๆ กันก็มี การวินิจฉัยธรรม อาศัยพระบาลีอย่างเดียวก็พึงทำได้ โดยกำหนดทำมาประสมกันวิจารดูด้วยประการนั้น ๆ ด้วยฐานาจานิกญาณ (ปรีชาอันกำหนดรู้ข้อที่เป็นไปได้และข้อที่เป็นไปไม่ได้) อย่างสุขุมทุกประการทีเดียว

การชำระสะสาง (หาสารัตถะ) อย่างนี้ ดีกว่าความนิ่งอยู่ด้วยความงมงาย และกว่าความพอใจ (ด้วยของที่มีอยู่ คือสันโดษ) ในอันใช่ที่ด้วย (แล้วจะว่า) พวกข้าพเจ้าเป็นคนหลงอย่างไรกัน

คมดีมีปัญญาในพระพุทธศาสนา มีวิหารธรรมอย่างนี้ เรียกกันในฝ่ายของตนว่าธรรมยุติกา

ครั้นเมื่อกถานี้ ที่แต่งโดยคาถาและจุณณิยบท จบลงเพียงนี้แล้ว ข้าพเจ้าพระเถระมีสมัญญาว่าวชิรญาณ ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าเบญจรัตนคเชนทร เป็นพระราชกนิฐภาดาของพระเจ้าเจษฎาธิบดินทร สำนักอยู่

สฺยาเมสุ โข มรกเตน สุนิมฺมิตาย
สมฺพุทฺธเสฏฺฐปฏิมาย สธาตุกาย
นามวฺหิเต รตนโกสปุรินฺทนาเม
รมฺมมฺหิ เทวนครว มหาปุรสฺมึ
ปญฺจคฺคเชนฺทรตนิสฺสรราชปุตฺโต
เชฏฺฐาธิเปนฺทปติราชกนิฏฺฐภาตา
เถโร อหํ วชิรญาณสมญฺญยุตฺโต
อนฺโตปุเร วรนิเวสวิหารวาสี
สุตฺตาภิธมฺมวินเยสุ สุจิณฺณญาโณ
นานาปเทสิกมตีสุ สุสิกฺขิโต จ
สทฺธมฺมโปตฺถกวิโสธนกิจฺจการี
ธมฺมานุสาสนกโร สกภาตุรญฺโญ
เตเนว ธมฺมกุสเลน ตุโลปเมน
นิสฺสาย สํวิทหนํ สุกตมฺปิ รญฺญา
ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺนกภิกฺขุสงฺฆ–
ปาโมกฺขปาจริยตาย ยสคฺคปตฺโต
สทฺธมฺมยุตฺติกนิกายคณิสฺสรานํ
เสเสหิ โน นวหิ เถรวเรหิ ปุพฺเพ
สทฺธมฺมวํสปริปาลกธีรกาหิ–
อานนฺทสวฺหยติสีหพเถรวาทํ
คาถาหิ สุฏฺฐุ รจิตํ วิวิธาหิ เตน

วัดบวรนิเวศวิหาร เปนวัดตั้งอยู่ภายในเมือง ณ กรุงเทพ มหานครอันน่ารื่นรมย์ มี (สร้อย) นามว่ารัตนโกสินทร อันเปนนามที่ขนานตามพระนามของพระพุทธปฏิมาอัน ประเสริฐ มีพระธาตุ (บรรจุอยู่) ซึ่งพุทธบริษัทของ องค์พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้เปนห้วงแห่งพระคุณมีพระ-สัมโพธิญาณและพระกรุณาเปนอาทิในหมู่ชนชาวสยามเรา นั้นแล สร้างไว้อย่างงามด้วยแก้วมรกต มีปรีชาญาณช่ำ-ชองทั้งในพระสูตรพระอภิธรรมและพระวินัย และได้ ศึกษาอย่างดีในวิชาความรู้ของคนนานาประเทศ เปน เจ้าหน้าที่ชำระคัมภีร์พระธรรม ถวายธรรมานุศาสน์แด่ พระเจ้าแผ่นดินผู้เปนพระราชภาดาของตนด้วย อาศัยที่ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นผู้ทรงฉลาดในธรรม (ทรง เที่ยงธรรม) ดังตราชูโปรดแต่งตั้งให้ จึงได้รับยศอันสูง-สุด โดยเปนปาโมกข์และปาจารย์ของหมู่ภิกษุผู้ปฏิบัติ ธรรมสมควรแก่ธรรม อันบรรดาพระเจ้าคณะธรรมยุติก-นิกาย (๑๐ รูป) พระเถระ ๙ รูปที่เหลือผู้ได้สดับวาทะ ของพระเถระชาวสีหฬผู้มีนามว่า สัทธรรมวงศบริบาล-ธีรานันทะ ที่ท่านรจนาอย่างดีด้วยวิวิธคาถา ลิขิตลงใน แผ่นกระดาษขาวแล้วส่งมาให้ทราบในกาลก่อน ประกอบ ด้วยสาระคือวินัยลักษณะแล้ว ประสงค์จะแสดงมติของตน อย่างประจักษ์โดยส่งศาสนตอบศาสนของท่าน อาราธนา

เสเต ปฐมฺหิ ลิขิตูนิธ เปสยิตฺวา
ชานาปีตํ วินยลกฺขณสารยุตฺตํ
สุตฺวาน ตสฺส ปฏิสาสนเปสนาย
ปจฺจกฺขโต สมติทีปนกามเกหิ
อชฺเฌสิโต สุปฏิภาณคุณํ ปฏิจฺจ
เตสานุโลมมติยา ว ธุรํ วหนฺโต
วิตฺถารโต กถมิมํ ปวิจินฺตยิตฺวา
เถเรหิ เตหิ สห มนฺตยิตูน จาปิ
เตหานุโมทิตกโถ ว ลิขาปยิตฺวา
โยโรปฺยเสตปฏเกสุ พหูสุวิเมสุ
กมฺโพชกกฺขรวิธานนเยน เอตฺถ
สฺยาเมสุ มาคธนิรุตฺติวลญฺชิเตน
สิพฺพาปเนน ปฏกานิ สมํ กริตฺวา
พนฺธาปีตูน ปฏิสาสนปณฺณเมตํ
ลาขาตเล มกุฏรูปกลญฺจเนน
ปุพฺเพ กุลมฺหิ สกนามปทีปเกน
สทฺธาปนาย ภุสเมว จ ลญฺจยิตฺวา
เถรสฺส ตสฺส กวิวาทวิสารทสฺส
ทูเร จิตสฺส ปติสีหพทีปิกสฺส
ปาเหมิ สาสนหิตํ อภิปตฺถยนฺโต
ลงฺกาตเล สุคตสาสนมามกา เย

(ให้แต่งศาสนตอบ) อาศัยคุณคือความมีปฏิภาณดี จึงรับธุระตามอนุโลมมติของพระเถระเหล่านั้น คิดแต่งกถานี้ขึ้นโดยพิสดาร ทั้งได้ปรึกษากับพระเถระเหล่านั้นด้วย ท่านอนุโมทนากถานั้นแล้ว จึงให้ลิขิตลงในแผ่นกระดาษฝรั่งสีขาวหลายแผ่นนี้ โดยวิธี (เขียน) ตามแบบอักษรขอม ซึ่งใช้ (เขียน) ภาษามคธกันในหมู่ชาวสยามนี้แล้ว ทำกระดาษให้เรียบร้อยโดยเย็บให้ติดกันเป็นฉบับปฏิศาสนนี่ แล้วประทับตรารูปมงกุฎ อันแสดงนามของตนในตระกูลแต่ก่อนลงบนหน้าครั่ง เพื่อให้เป็นที่เชื่อได้อย่างแน่นแฟ้นด้วยแล้ว มุ่งประโยชน์พระศาสนาเป็นข้อใหญ่ ปรึกษากับกวีอื่น ๆ แถมอีกหน จึงให้ส่งไปถวายท่านพระเถระชาวเกาะสีหพผู้แกล้วกล้าด้วยกวีวาทะสถิตอยู่ ณ ที่ไกล ชนเหล่าใดเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาในพื้นเกาะลังกา แม้ชนเหล่านั้นก็จงวิจารด้วยปัญญาอันสุขุมด้วยเถิด

ปญฺญาย เตปิ สุขุมาย วิจารยนฺตุ
สพฺเพปิ สีหพชนา สุขิตา ว โหนฺตุ
ธมฺมํ สุทุลฺลภมิมํ ปริปาลยนฺตา
อมฺเหหิ โข ทสหิ เถรยตีหิ นิจฺจํ
เมตฺตึ กโรนฺตุ สตตํ มนสาปิ ภิยฺโย

ขอชนชาวสีหพทั้งปวงจงเป็นผู้ถึงซึ่งความสุข ช่วยกันบริบาลพระธรรมอันได้โดยยากนักนี้ไว้ ขอจงทำไมตรีแม้ด้วยใจ กับข้าพเจ้าพระเถระทั้ง ๑๐ ต่อไปเป็นเนืองนิตย์เทอญ

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๓

(เรื่องพระไทยไปยืมคัมภีร์ที่ลังกา)

สุภมตฺถุ

๑. ตถาคตสฺสารหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กทาจิ กรหจิ โลเก พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อุปฺปชฺชมานสฺส สุริยมณฺฑโลปมสฺส สาสนานุภาวสงฺขาตปภาย สมฺผสฺสปริปาจิเต ตสฺส ภควโต อุปฺปตฺติสญฺจารฏฺฐานภูตมชฺฌิมชนปทเทสสฺส ปุพฺพทกฺขิณทิสาย สณฺฐิเต สฺยามรฏฺเฐ นานาชนากิณฺณาเนกรฏฺฐาภิปูชิตสฺส มหิสฺสราธิปตินฺทสฺส ปรมธมฺมิกมหาราชวรสฺส นิวาสภูตาย มรกตมหามณิยกฺขนฺธมยพุทฺธปฏิมาปติฏฺฐานสิริรตนสาสฺตารามาทิมหจฺเฉราภิรมฺมณียเจติยฏฺฐานาภิลงฺกตาย ปฏิเภทนิยา รตนโกสินฺทเทวมหานครนามาย ราชธานิยา ปาการพฺภนฺตรารามภูเต ราชนิเวสนสฺส ปุพฺพุตฺตรทิสาภาคมฺหิ ปติฏฺฐิเต ชินสีหนามิกปฏิมาปติฏฺฐานปวรนิเวสวิหาเร เจว ตทนุวตฺตเกสุ จ ปรมนิวาสครุวลฺลิยาทีสุ เนวาสิเกหิ ราชานุชวชิรญาณมกุฏสมฺมตวํสเถรวรปมุเขหิ อมฺเหหิ ทสหิ ธมฺมยุตฺติกเถรานุเถเรหิ อิทํ เมตฺยาภิชฺฌาสยสมฺภูตสาสนสนฺเทสปณฺณํ ลงฺกาทีเป เสงฺขณฺฑสิริวฑฺฒนปุเร หยคิริวาสีนํ คุณรตนาภิธานธมฺมกิตฺติมหาสงฺฆนายกทีปงฺกรรตนโชตินามกานุนายกตฺเถรวรานํ ปุพฺเพ สาสนเปสกานํ ปฏิสาสนนิเวทนตฺถํ เปสิตํ

คำแปล

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๓

บอความงามจงมี

๑. หนังสือศาสนสนเทส อันมีขึ้นด้วยอัธยาศัยอันยิ่งด้วยไมตรีนี้ ข้าพเจ้าเหล่าพระเถรานุเถระคณะธรรมยุต ๑๐ รูป มีเจ้าฟ้าพระวชิรญาณ มกุฎสมมุตวงศเถรเจ้า ผู้พระราชอนุชาเปนประมุข สำนักอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร อันเปนที่ประดิษฐานพระปฏิมามีพระนามว่า พระชินสีห์ ตั้งอยู่เบื้องทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แห่งพระราชนิเวสน์ เปนวัดภายในกำแพงราชธานีมีนามว่ากรุงรัตนโกสินทรเทพมหานคร อันเปนเมืองท่าค้าขาย ประดับประดาเรียงรายไปด้วยเจดียสถานอันน่ามหัศจรรย์และน่ารื่นรมย์ใจยิ่ง มีอาทิวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อันเปนที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมา ซึ่งสร้างด้วยแก้วก้อนใหญ่ชาติมรกต เปนเมืองที่ประทับอยู่แห่งสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้เปนพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ อันรัฐต่าง ๆ ที่มีพลเมืองหนาแน่นเปนอันมากยกย่อง, และสำนักอยู่ในวัดบรมนิวาสและวัดเครือวัลย์วิหารเปนต้น ที่ปฏิบัติตามอย่างวัดบวรนิเวศนั้นด้วย ในสยามรัฐอันตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ แห่งประเทศมัชฌิมชนบท ซึ่งเปนที่เสดจอุบัติและเสดจเที่ยวโปรดสัตว์ แห่งองค์พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น

อิมินา มยํ สาสนปณฺเณน อายสฺมนฺตานํ สมฺมุขีภาวํ อาคนฺตฺวา วิย สมฺมานาทรคารวํ กตฺวา ปวุตฺตึ นิเวเทม

๒. พุทฺธสฺส ภควโต ปรินิพฺพานโต ติสตาธิกานํ ทฺวินฺนํ วสฺสสหสฺสานมุปริ ปญฺจาสีติเม สํวจฺฉเร อมฺหากํ คณปริยาปนฺนา ปญฺจ สฺยามภิกฺขู สีหฬทีปํ คตา เสงฺขณฺฑสิริวฑฺฒนปุเร สพฺพทีปิสฺสรานํ เองฺคลิสฺเสสฺสเกฺวรานํ อนุมติยา อายสฺมนฺตานญฺจ สงฺคเหน ทาฐธาตุํ ทฏฺฐุญฺเจว ยถาสุขํ ปูเชตุํ จ ลภิตฺวา ตตฺถ อฑฺฒมาสมตฺตํ วสิตฺวา นิวตฺตกาเล อายสฺมนฺเตหิ ปุปฺผารามหยคิรีวาสีหิ สงฺฆนายกานุนายเกหิ เจว อญฺเญหิ จ ปรมธมฺมิกมหาราชสฺส เจว อมฺหากญฺจ เถรานุเถรานํ ปสาทเมตฺติวเสน เปสิเต ธาตุกรณฺฑกปฏิมารูปกาทิธมฺมปณฺณาการ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา เกสญฺจิ อุปาลิวํสิกภิกฺขูนํ อิธาวิชฺชมานปกรณานํ โปตฺถเก ตาวกาลิกํ คเหตฺวา พุมฺพยฺยนครโต อาคมนกํ มหาโปตนาวํ อุทิกฺขิตุํ โกลมฺพติตฺถํ คนฺตฺวา มฺรมฺมวํสิกภิกฺขูนํ ปกฺขิเกหิ

เป็นรัฐที่ได้รับอบรมบ่มแล้ว ด้วยสัมผัสแห่งรัศมีกล่าวคืออานุภาพแห่งพระศาสนาของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เสดจอุบัติขึ้นในโลกแต่ลางครั้งลางคราว เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่อโปรดชาวโลก ผู้ (ทรงพระคุณ) เปรียบประดุจดวงอาทิตย์, ส่งไปเพื่อแจ้งศาสนตอบให้ทราบ แด่พระเถระธัมมกิตติมหาสังฆนายกมีนามว่าคุณรตนะ และพระเถระอนุนายก มีนามว่า ทีบังกรรตนโชติ ผู้อยู่ ณ วัดหัยคิรี กรุงสิงขัณฑสิริวัฒนปุระ ในลังกาทวีป ซึ่งส่งศาสนมาก่อน

ข้าพเจ้าทั้งหลายขอทำความนับถือเอื้อเฟื้อเคารพ ราวกะมาพบท่านผู้มีอายุทั้งหลายแล้วแจ้งข่าวให้ทราบ ด้วยศาสนบรรณฉบับนี้

๒. เมื่อพระพุทธศักราช ๒๓๘๕ ภิกษุสยามที่เนื่องอยู่ในคณะของข้าพเจ้า ๕ รูป ไปเกาะสีหฬ ได้ชมและบูชาพระทาฐธาตุ (พระเขียวแก้ว) อย่างสะดวก โดยอนุมัติของผู้สำเร็จราชการเกาะชาวอังกฤษที่เมืองสิงขัณฑสิ ริวัฒนปุระ และด้วยความสงเคราะห์ของท่านผู้มีอายุทั้งหลายด้วย พักอยู่ที่เมืองนั้นประมาณกึ่งเดือน เวลากลับได้รับธรรมบรรณาการมีกล่องพระธาตุและรูปพระปฏิมาเป็นต้น ที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ทั้งท่านสังฆนายกและอนุนายก ทั้งพระเถระอื่น ๆ วัดบุบผารามและวัดหัยคิรี ส่งมาโดยความพอใจและไมตรี ถวายแด่สมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชเจ้า และแก่ข้าพเจ้าเหล่าพระเถรานุเถระด้วย ได้ยืมต้นฉบับคัมภีร์ ที่ไม่มีในสยามรัฐนี้ ของภิกษุคณะอุบาลีวงศ์ได้บ้างแล้วไปยังท่าโกลัมโบ เพื่อคอยเรือกำปั่น อันจะมาจากเมืองบุมไบ พวก

สีหฬุปาสเกหิ ทานปฏิคฺคหณาทิอตฺถาย นิมนฺเตตฺวา ยาว คาฬฺติตฺถํ นีตา มฺรมฺมวํสิกภิกฺขูนํปิ สนฺติเก สฺยามรฏฺเฐ อวิชฺชมานานํ ปกรณานํ โปตฺถเก ตาวกาลิกํ คเหตฺวา ปุน โกลมฺพติตฺถํ ปจฺจาคนฺตฺวา สีหเฬหิ ทฺวีหิ ภิกฺขูหิ เจว ทฺวีหิ สามเณเรหิ จ ปญฺจหิ คหฏฺเฐหิ จาติ อิเมหิ นวหิ สฺยามรฏฺฐํ คนฺตุกาเมหิ สทฺธึ มหาโปตนาวํ โอติณฺณา

๓. สา จิตฺตมาสสฺส อามาวสิยํ โกลมฺพนครโต นิคฺคตา สตฺต-วีสติยา ทิวเสหิ สิงฺคปุรํ ปตฺวา ตตฺถ กติปาหํ วสิตฺวา ตโต ทฺวาทสหิ ทิวเสหิ คนฺตฺวา เชฏฺฐมาสสฺส ทสมิยํ รตนโกสินฺทเทวมหานครคต-มหานทีมุขทฺวารํ สมฺปตฺตา

๔. เต สพฺเพ คตสีหฬทีปา สฺยามภิกฺขู เจว อาคตสีหฬชนา จ อมฺหากํ นิวาสนภูตํ ปวรนิเวสวิหารํ อาคมึสุ

๕. สีหเฬหิ ปหิตานิ สาสนปณฺณานิ เจว ปรมธมฺมิกมหา-ราชาทีนํ คหิตปณฺณาการภณฺฑานิ จ เตหิ ปชมํ อมฺหากํ นิยฺยาทิ-ตานิ

๖. อถ มยํ อายสฺมนฺตานํ เจว อญฺเญสญฺจ ปหิตปณฺณากา-รานํ ยถาวตฺถุกํ นามานิ องฺเกตฺวา เตหิ รญฺโญ เปสิตปณฺณากาเรหิ สห วิเทสิกปณฺณาการสมฺปฏิจฺฉกานํ อมจฺจานํ หตฺเถ นิยฺยาเทตฺวา สฺยามาทิรฏฺฐิสฺสราธิปตินฺทสฺส รญฺโญ อาโรจาปยิมฺหา สยญฺจ สีหฬ-ทีปคเตหิ สฺยามภิกฺขูหิ สทฺธึ อุปสงฺกมิตฺวา สีหฬทีเป สาสนสฺส

อุบาสกชาวสีหฬที่เป็นฝักฝ่ายของภิกษุคณะมรัมวงศ์ นิมนต์นำไปจนถึงท่าคาฬู เพื่อประโยชน์แก่การบุญมีรับทานเป็นต้น ได้ยืมต้นฉบับคัมภีร์ที่ไม่มีในสยามรัฐ ในสำนักของภิกษุคณะมรัมวงศ์ได้อีกบ้าง แล้วกลับมาสู่ท่าโกลัมโบอีก ลงเรือกำปั่น พร้อมด้วยชาวสีหฬผู้ใคร่จะมายังสยามรัฐ ๙ คน คือ ภิกษุ ๒ สามเณร ๒ คฤหัสถ์ ๕

๓. เรือกำปั่นลำนั้น ออกจากเมืองโกลัมโบ ในวันสิ้นเดือนจิตตะ (เดือน ๕) ใช้เวลา ๒๗ วัน ถึงสิงคโปร์ พักอยู่ที่สิงคโปร์นั้นสองสามวัน จากสิงคโปร์ใช้เวลาไป ๑๒ วัน จึงถึงปากแม่น้ำใหญ่ที่จะไปยังกรุงรัตนโกสินทรเทพมหานคร ณ วันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือนเชฏฐะ (เดือน ๗)

๔. ทั้งภิกษุสยามผู้ไปเกาะสีหฬมา ทั้งชาวสีหฬผู้มาด้วยนั้นทุกคน ได้มายังวัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นที่อยู่ของข้าพเจ้า

๕. หนังสือ (สมณ) ศาสนหลายฉบับที่พระเถระสีหฬทั้งหลายส่งมา และของเครื่องบรรณาการที่ภิกษุเหล่านั้นรับมาถวายสมเด็จบรมธรรมิกมหาราชเจ้าเป็นต้น เธอทั้งหลายได้มอบให้ข้าพเจ้าไว้ก่อน

๖. ครั้นแล้ว ข้าพเจ้าให้จดชื่อเครื่องบรรณาการที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายและผู้อื่น ๆ ส่งมา ตามของที่มีอยู่ พร้อมทั้งบรรณาการที่ท่านทั้งหลายส่งมาถวายพระราชาแล้ว มอบให้ในมือของอำมาตย์ทั้งหลายผู้เป็นเจ้าหน้าที่รับเครื่องบรรณาการต่างประเทศ สั่งให้กราบบังคมทูลแด่พระราชาผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในรัฐทั้งหลายมีสยามรัฐเป็นต้น ส่วนตน

ปวุตฺติญฺเจว ตโต อิธ อวิชฺชมานปกรณโปตฺถกานํ ลทฺธภาวญฺจ สหพภิกฺขูนํ อาคตภาวญฺจ กถยิมฺหา

๗. โส สีหพทีเป สาสนสฺส ปวุตฺติอาทึ สุตฺวา อภิปฺปสนฺโน หุตฺวา สีหพานํ ภิกฺขูนํ ปุพฺเพ อาคตานํ วิย นิจฺจภตฺตํ ปฏิชฺชปาเปสิ ยถาสุขํ ราชกวิหาเรสุ โอกาสํ กาเรสิ

๘. เต คตภิกฺขูหิ สทฺธึ สภาคตาวเสน ปวรนิเวสวิหาเร วสิตุํ อิจฺฉึสุ

๙. กตฺติกมาสกาฬปกฺเข ปน สมฺปตฺเต เอโก เองฺคลิสฺสนาวิโก สิงฺคปุรโต วตฺถพนฺธํ สลญฺจํ ขุทฺทกมญฺชูสํ อาหริตฺวา ปวรนิเวสวาสีนํ เถรานํ อิทํ ปหิตนฺติ อมฺหากํ ทาเปสิ

๑๐. ตํ มยํ วิโมเจตฺวา อายสฺมนฺตานํ หยคิริวาสีนํ สงฺฆนายกานุนายกานํ สนฺเทสปณฺณญฺเจว ปณฺณาการ จ ทิสฺวา เต ปณฺณาการ ยถานิยเมน ปฏิคฺคณฺหิมฺหา

๑๑. ปุพฺเพ โข ปน อมฺหากํ ปกฺขิกานํ ภิกฺขูนํ สีหพทีปโต ปจฺจาคตกาเล ปุปฺผารามวาสีหิ สงฺฆนายกานุนายกตฺเถเรหิ อิธ วนรตวิวฑฺฒญาณมุนินามกสฺส อนุสงฺฆราชมหาเถรสฺสาปิ ปุพฺเพ นาวายคมนกาเล มหาสงฺฆราชาธิปติมฺหิ อสติ สพฺพปาโมกฺขภูตสฺส นามํ

ก็เข้าไป (เฝ้า) พร้อมด้วยภิกษุสยามทั้งหลายที่ไปเกาะสีหฬมา ถวายพระพรให้ทรงทราบความเป็นไปแห่งพระศาสนาในสีหฬทวีป และความที่ได้ต้นฉบับคัมภีร์ที่ไม่มีในสยามรัฐนี้ มาแต่สีหฬทวีปนั้น และความที่มีภิกษุชาวสีหฬเข้ามาด้วย

๗. สมเด็จบรมบพิตร ได้ทรงสดับความเป็นไปแห่งพระศาสนาในสีหฬทวีปเป็นต้นแล้ว ทรงพอพระราชหฤทัยยิ่งนัก โปรดให้ตั้งนิตยภัตรถวายภิกษุสีหฬ เหมือนกันกับที่ถวายแก่ภิกษุสีหฬที่มา ๆ แต่ก่อน โปรดให้เปิดโอกาส (ให้ภิกษุสีหฬเลือกอยู่) ในวัดหลวงทั้งหลาย ตามสบาย

๘. เธอทั้งหลายปรารถนาจะอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร ด้วยอำนาจความชอบพอกันกับภิกษุที่ไป (สีหฬมา)

๙. ครั้นถึงข้างแรม เดือนกัตติกะ (เดือน ๑๒) นายเรืออังกฤษผู้หนึ่ง นำหีบเล็กผูกผ้าตีตรามาแต่เมืองสิงคโปร์ แจ้งว่าหีบนี้ส่งมาถวายพระเถระวัดบวรนิเวศ ให้แก่ข้าพเจ้า

๑๐. ข้าพเจ้าเปิดหีบนั้น จึงเห็นหนังสือสนเทศและบรรณาการของท่านผู้มีอายุสังฆนายกและอนุนายกวัดหัยคิรี ได้รับบรรณาการเหล่านั้นไว้ ตามที่กำหนดมาแล้ว

๑๑. อนึ่ง ในกาลที่ภิกษุฝักฝ่ายของข้าพเจ้า กลับจากเกาะสีหฬเมื่อครั้งก่อนนั้น พระเถระสังฆนายกและอนุนายกวัดบุบผาราม ได้จดนามพระมหาเถระผู้มีนามสมณศักดิ์ว่า สมเด็จพระวันรัตพิพัฒญาณมุนีซึ่งแม้เป็นรองสมเด็จพระสังฆราชในสยามนี้ (แต่ว่า) ในเวลาเรือออก

อตฺตโน สนฺเทสปณฺเณ ลิขิตฺวา ปณฺณาการภาโคปิ ตสฺส ปาปิโต

๑๒. โส นาวาย สมฺปตฺตกาลโต ปุพฺเพ วิสาขมาสสฺส กาฬปกฺเข ปรมธมฺมิเกน มหารญฺญา สิริรตนสาสฺตาราเม สพฺเพ ตํตํ-คณิสฺสรมหาเถเร เจว พฺราหฺมณาทิมงฺคลการเก จ สนฺนิปาเตตฺวา จานนฺตรจาปนาภิเสกมงฺคลํ กาเรตฺวา อริยวํสาคตญาณปริยตฺติวร-สงฺฆราชาธิปติสิริสมณุตฺตมปรินายกติปิฏกธราจริยสตฺติขตฺติยสารสุนฺทร-มหาคณิสฺสรทกฺขิณสงฺฆารามคามวาสฺยารญฺญวาสีสพฺพคณนิกรจตุพฺพิธ-ปริสปธานนาโถติ สุวณฺณปฏฺเฏ ลิขิตํ นามํ สมฺปฏิจฺฉาปิโต อิทานิ มหาสงฺฆราชาธิปตีติ วิสฺสุโต ราชนิเวสนสฺส ปุพฺพทกฺขิณทิสาภาคมฺหิ อพฺภนฺตรารามภูเต ราชปุญฺญมหาวิหาเร ปฏิวสติ

๑๓. อถ ปน มยํ ตํ สปณฺณาการํ สงฺฆนายกานุนายกเถร-สนฺเทสปณฺณํ เตสํ ปกฺขิเกน อุโปสถารามโต คเตน สิทฺธตฺเถน นาม ภิกฺขุนา คาหาเปตฺวา ตสฺส สนฺติกํ นยาเปตฺวา สนฺเทสปณฺณญฺจ ปณฺณาการ จ ทาปยิมฺหา

๑๔. อิทญฺจายสฺมนฺตานํ สาสนปณฺณมฺปิ เตหิ ปุปฺผาราม-

ไปครั้งก่อนนั้น เมื่อสมเด็จพระมหาสังฆราชาธิบดีไม่มี ท่านก็เป็นประธานภิกษุทั้งสิ้นนั้น ลงในหนังสือสนเทสของตน ให้แบ่งส่วนบรรณาการถวายท่านด้วย

๑๒. สมเด็จพระวันรัตนั้น ในข้างแรมเดือนวิสาขะ ก่อนที่เรือจะมาถึง สมเด็จบรมธรรมิกมหาราชเจ้า โปรดให้พระมหาเถระเจ้าคณะนั้น ๆ ทั้งหมด และเจ้าหน้าที่ผู้ทำพิธีมงคลมีพราหมณ์เป็นต้น ประชุมกันที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้ทำการมงคลอภิเสกสถาปนาสมณฐานันดร ให้รับพระนามตามที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า "สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ ปริยัติวรสังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมปรินายก ตรีปิฎกธราจารย์ ศักดิกษัตริยสารสุนทร มหาคณิสรทักษิณสังฆาราม คามวาสีอรัญวาสีสรรพคณนิกร จตุรพิธบรรพษัทประธานนาถ" บัดนี้มีพระนามเรียกกันว่า 'สมเด็จพระมหาสังฆราชาธิบดี' เสด็จสถิตอยู่ ณ วัดราชบุรณะมหาวิหาร อันเป็นพระอารามภายในกำแพงพระนคร อยู่ทางทิศอาคเณย์แห่งพระราชนิเวสน์

๑๓. ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงให้ภิกษุชื่อ สิทธัตถะ ผู้ไปแต่วัดอุโบสถาราม ฝั่กฝ่ายของพระสังฆนายกและอนุนายก (วัดบุบผาราม) นั้น ให้ถือหนังสือสนเทศของพระเถระสังฆนายกและอนุนายก (วัดบุบผาราม) พร้อมทั้งเครื่องบรรณาการนั้น นำไปสู่สำนักของสมเด็จพระมหาสังฆราชาธิบดีนั้น ให้ถวายหนังสือสนเทศ และบรรณาการ (แด่ท่าน)

๑๔. อนึ่ง แม้หนังสือศาสนของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย (วัดหัย-

วาสีหิ จานนฺตรวเสน สทิสานํ สงฺฆนายกานุนายกตฺเถรานํ สนฺเทส
ปณฺณเมว

๑๕. ตสฺมา ตาย ปเวณิยา ตมฺปิ สาสนปณฺณํ สงฺฆราชา-
ธิปติโนปิ เปสยิมฺหา

๑๖. ยโต ตสฺมึ สาสนปณฺเณ สพฺพสาธารณนเยเนว ปุญฺญ-
ปตฺติ อาทิฏฺจา

๑๗. สฺยามภาสาย จ ปริวตฺเตตฺวา ปรมธมฺมิกมหาราชสฺส
อาโรจาปยิมฺหา ตโต ตสฺมึ สาสนปณฺเณ ปุพฺเพ ตสฺส ปหิตปณฺณา-
การาปิ วุตฺตาติ

เย ปน โข อิธ อวิชฺชมานานํ ปกรณานํ โปตฺถกา สีหฬทีปโต
เตรสสฺยามภิกฺขูหิ สีหฬภิกฺขูนํ สนฺติกา ตาวกาลิกํ คเหตฺวา อานีตา
กติปยา สีหฬภิกฺขูหิ อาหตา เตสํ สฺยามรฏฺเจ วิชฺชมานปกรเณหิ วิสิฏฺจานํ
ลทฺธภาวํ ญตฺวา ปรมธมฺมิโกปิ มหาราชา ตทญฺเญ สทฺธา ปสนฺนา
คหฏฺจปพฺพชิตาปิ อติวิย หฏฺจตุฏฺจา พลวโสมนสฺสํ ปตฺตา อเหสุํ

(๑๘) ตโต เต เต เถรานุเถรา เจว คิหี ปณฺฑิตา จ มยญฺจ
ราชูปตฺถมฺภํ นิสฺสาย ตโต โปตฺถเก ปฏิลิขาเปตฺวา มูลโปตฺถเกหิ
ปริโสธยมานา เอกสํวจฺฉรมตฺเตเนว นิฏฺจาปยิมฺหา

(๑๙) อิทานิ ปน มยมฺปิ เต ตาวกาลิกํ กตฺวา อาหเต
สีหฬานํ มูลโปตฺถเก ยถาจาเน ปากติเก กาตุกามา เกจิ อาคต-

คิรี ตามที่กล่าวในข้อ ๑๐) นี้เล่า ก็เป็นหนังสือสนเทศ ของพระเถระสังฆนายกและอนุนายก ซึ่งเสมอกันโดยฐานันดร กับพระเถระสังฆนายกและอนุนายกวัดบุบผารามนั้นเหมือนกัน

๑๕. เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงส่งหนังสือศาสนนั้นไปถวายสมเดจพระสังฆราชาธิบดี ตามประเพณีนั้นด้วย

๑๖. โดยเหตุที่ในหนังสือศาสนนั้น ได้กล่าวอุทิศส่วนบุญ โดยสรรพสาธารณนัย (คืออุทิศให้แก่คนทั้งปวงทั่วไป) ไว้

๑๗. ข้าพเจ้าจึงแปลเป็นภาษาสยาม ถวายพระพรแด่สมเดจบรมบพิตรทรงทราบด้วย อีกทั้งบรรณาการ ที่ส่งมาถวายพระองค์ครั้งก่อน ที่กล่าวถึงในหนังสือศาสนนั้น (ก็ได้ถวายพระพรให้ทรงทราบด้วย?)

อนึ่ง เมื่อได้ทราบว่า พระคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ไม่มีในประเทศสยามนี้ ซึ่งภิกษุสยาม ๑๓ รูป ยืมมาแต่สำนักภิกษุชาวสีหฬ (และ) ที่ภิกษุชาวสีหฬ นำมาแต่เกาะสีหฬ ๒- ๓ ฉบับนั้น (ถูกต้อง) ดีกว่าคัมภีร์ที่มีอยู่ในสยาม ทั้งสมเดจบรมบพิตร และคฤหัสถ์บรรพชิตบรรดาที่มีศรัทธาเลื่อมใส ก็ทรงชื่นชมโสมนัสยิ่งนัก

๑๘. ต่อมา พระเถรานุเถระนั้น ๆ กับพวกคฤหัสถ์ที่เป็นบัณฑิตและข้าพเจ้าด้วย ได้อาศัยพระบรมราชูปถัมภ์ ให้คัดพระคัมภีร์นั้น ๆ ลงในใบลานแล้วสอบทานกับฉบับเดิม โดยกาลประมาณปีหนึ่งจึงสำเรจ

๑๙. ก็แลบัดนี้ ข้างฝ่ายข้าพเจ้าก็ใคร่จะคืนคัมภีร์ฉบับเดิมของสีหฬที่ได้ยืมมานั้นไปไว้ที่เดิม ข้างฝ่ายชาวสีหฬที่มาลางพวก ก็ประสงค์

สีหฬาปี สีหฬทีปํ คนฺตุกามา เตน มยํ ตํ ปวุตฺตึ ปรมธมฺมิกมหาราชสฺส นิเวเทตฺวา เอกํ โปตนาวํ ยาจิมฺหา

๒๐. โส อุตฺตมเตชสีหนามิกาย โปตนาวาย สํวิธายกํ สิริสุรารกฺขวรนายกํ อมจฺจํ อาณาเปตฺวา นาวํ สํวิทหาเปตฺวา ทาเปสิ วิเหสิกปณฺณาการํ วิธายกญฺจ มหาสกฺขิกนายกนามกํ อาณาเปตฺวา สีหฬทีเป ปุปฺผารามหยคิรีสุ มหาสงฺฆนายกานุนายกาทีนํ ปสาทสมฺภตฺติวเสน ธมฺมปณฺณาการเปสกานํ สีหฬภิกฺขูนํ สพฺเพสํ ปหิตธมฺมปณฺณาการสมฺปตฺตภาวชานาปนตฺถาย เกจิเทว ปพฺพชิตารเห เทยฺยธมฺเม ปติยาทาเปตฺวา อิโต คมิกสฺยามภิกฺขูนํ เวยฺยาวจฺจกรหตฺเถสุ นิยฺยาทาเปสิ เอตสฺเสตสฺส อิทญฺจิทญฺจ ราชทายํ เทถ ปุพฺเพ ปหิตธมฺมปณฺณาการานํ สมฺปตฺตภาวํ ชานาเปถาติ

๒๑. คมนาสนฺนกาเล ปน มยํ เต สีหฬภิกฺขู อาทาย ปวรนิเวสนํ ปวิสิตฺวา อาปุจฺฉาปยิมฺหา

๒๒. โส เต โภเชตฺวา ราชปเวณิยา เตสํ ปณีตปณีเต ปตฺตจีวราทิอเนกวิธปพฺพชิตปริกฺขาเร เจว ปาเถยฺยาทิคมิกูปกรเณ จ กปฺปิยวเสน ทตฺวา อุยฺโยเชสิ ยถาสุขํ ภนฺเต คจฺฉถาติ

๒๓. ตโต มยํ เต ราชปุญฺญวิหาเร มหาสงฺฆราชาธิปติ โนปี สนฺติกํ นยาเปตฺวา อาปุจฺฉาปยิมฺหา

จะกลับไปสีหพทวีปด้วย เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงถวายพระพรแด่สมเด็จบรมบพิตรให้ทรงทราบความเป็นไปนั้น ขอพระราชทานเรือกำปั่นเป็นพาหนะ ลำหนึ่ง

๒๐. สมเด็จบรมบพิตร ตรัสสั่งพระนายศรีสุรารักษ์ ผู้จัดการเรือกำปั่นชื่อ ราชสีห์อุดมเดช ให้จัดเรือให้ และตรัสสั่งหลวงนายสักขิก์ผู้จัดบรรณาการฝ่ายต่างประเทศ ให้จัดไทยธรรมอันควรแก่บรรพชิตสิ่งละเล็กละน้อย มอบให้ไวยาวัจกรของภิกษุชาวสยามที่ไปจากสยามรัฐนี้ (นำไป) ถวายภิกษุชาวสีหพทั้งปวง ผู้ส่งธรรมบรรณาการ (มาถวาย) ด้วยน้ำใจเลื่อมใสภักดี มีพระมหาสังฆนายก และพระอนุนายกวัดบุบผาราม และวัดหัยคีรีในสีหพทวีปเป็นอาทิ เพื่อให้ท่านเหล่านั้นทราบความที่ธรรมบรรณาการที่ส่งมาได้รับพร้อมแล้ว สั่งกำชับไปว่า ให้ถวายของพระราชทานสิ่งนี้ ๆ แก่ท่านองค์นั้น ๆ ให้ท่านทราบความที่ธรรมบรรณาการที่ท่านส่งมาก่อนนั้น ทางนี้ได้รับพร้อมแล้ว

๒๑. ครั้นใกล้จะไป พวกข้าพเจ้าได้พาภิกษุชาวสีหพเหล่านั้นไปยังวัดบวรนิเวศน์ ให้กราบทูลลา

๒๒. ท่านโปรดให้เลี้ยงเธอทั้งหลายแล้ว ประทานบรรพชิตบริขารหลายอย่างมีบาตรจีวรเป็นต้น ล้วนแต่เป็นของประณีต ๆ และเครื่องเดินทางมีเสบียงเป็นต้น โดยทำให้เป็นกับปิยะแล้ว มีพระดำรัสส่งด้วยประทานพรว่าให้ไปเป็นสุข

๒๓. จากนั้น พวกข้าพเจ้าให้นำพวกเธอไปยังตำหนักสมเด็จพระมหาสังฆราชาธิบดี ณ วัดราชบุรณวิหาร ให้ทูลลาด้วย

๒๔. โส ปน อายสฺมนฺตานํ ปุปฺผารามหยคิรีวาสีนํ ทฺวินฺนํ ปกฺขานํ วิสุํวิสุํ วิสทิสตฺถสาสนสนฺเทสทสฺสเนน นาติวิย อสามคฺคิยญฺจ สลฺลกฺเขตฺวา มุรมฺมวํสิกานํ สีหฬภิกฺขูนํ อายสฺมนฺเตหิ วิสุํภาวญฺจ สุตฺวา สามคฺคิยเมว อิจฺฉนฺโต อายสฺมนฺตานํ ทฺวินฺนํ ปกฺขานํ ตาว อญฺโญญฺญวลภตาสงฺขาเตกีภาวตฺถํ เอกเมว สมณสาสนนฺติ นามกํ สาสนํ ปณฺณํ ปหิณิ

อมฺหากํ คเณ อธิปติสฺสรภูโต ราชานุช ฯลฯ มหาเถโรปี อมฺเหหิ สทฺธึ มนฺเตตฺวา สีหฬานํ ปาเหตพฺพสาสนปณฺณานิ ลิขาเปตฺวา ยถาลทฺเธ เกจิเทว ปติธมฺมปณฺณาการา อายสฺมนฺตานํ สงฺฆนายกานุ-นายกานญฺเจว อญฺเญสญฺจ ปุพฺเพ เปสิตสาสนธมฺมปณฺณาการานํ สีหฬ-ภิกฺขูนํ เมตฺตฺยสนฺทสฺสนตฺถํ ปหิณิ

๒๕. เต เต จ สฺยามรฏฺฐวาสิโน สทฺธา ปสนฺนา คหฏฺฐา เจว ปพฺพชิตา จ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ทีปธูปวตฺถธชาทิสกฺกาเร ปฏิยา-เทตฺวา ทนฺตธาตุอาทีนํ อิเมหิ สฺยามภิกฺขูหิ สมฺปตฺตสีหฬเจติยานํ ปูชนตฺถาย ปาเหสุํ

๒๖. อิมสฺมึ วาเร อายสฺมา จ สุภูติ อายสฺมา จ สงฺฆ-รกฺขิโต อายสฺมา จ ปีลินฺโท อาสโภ จ ภิกฺขุ ยญฺญทตฺโต จ ภิกฺขุ

๒๔. ส่วนสมเดจพระมหาสังฆราชาธิบดีนั้น ทรงสังเกตเห็นความไม่ใคร่สามัคคีกันแห่งท่านผู้มีอายุทั้งหลาย คณะวัดบุบผาราม กับวัดหัยคิรี ทั้ง ๒ ฝ่าย โดยแสดงศาสนสนเทศมีเนื้อความไม่เหมือนกันมาฝ่ายละฉบับ และทรงได้ยินความที่ภิกษุสีหฬฝ่ายมรัมวงศ์แตกแยกกันกับท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ทรงปรารถนาแต่ความสามัคคีกันแท้ทีเดียว จึงทรงส่งหนังสือศาสนที่มีชื่อว่า 'สมณศาสน' เพียงฉบับเดียวไปถึงท่านผู้มีอายุทั้งหลายทั้ง ๒ ฝ่าย ก็เพื่อเอกีภาพกล่าวคือความรักใคร่สนิทสนมกันและกันเท่านั้น

ฝ่ายสมเดจพระราชอนุชา เจ้าฟ้า ฯ พระวชิรญาณมหาเถรเจ้า ผู้เป็นใหญ่ในคณะของพวกข้าพเจ้า ทรงปรึกษากับพวกข้าพเจ้าแล้ว โปรดให้ลิขิตศาสนบรรณ ที่จะพึงส่งไปถึงภิกษุสีหฬทั้งหลายแล้ว (ให้จัด) เครื่องธรรมบรรณาการตอบ สิ่งละเล็กละน้อย ตามแต่จะได้ ส่งไปถวายท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ทั้งพระสังฆนายก และพระอนุนายก และภิกษุอื่น ๆ ด้วย เพื่อแสดงไมตรีต่อภิกษุชาวสีหฬทั้งหลายผู้ส่งศาสน และธรรมบรรณาการมาในกาลก่อน

๒๕. อนึ่ง ชาวสยามรัฐนั้น ๆ ผู้มีศรัทธาเลื่อมใส ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต พากันจัดเครื่องสักการะ มีเทียน ธูป ผ้า และธงเป็นต้น ตามสติกำลัง ฝากส่งไปเพื่อบูชาพระเจดีย์ทั้งหลายในสีหฬ ที่พวกภิกษุชาวสยามนี้ไปถึง มีพระทันตธาตุเป็นอาทิ

๒๖. ในคราวนี้ พวกข้าพเจ้าได้ส่งภิกษุสยาม ๖ รูปนี้คือ ท่านผู้มีอายุ สุภูติ ๑ ท่านผู้มีอายุ สังฆรักขิตะ ๑ ท่านผู้มีอายุ ปิลินทะ ๑

อมโร จ ภิกฺขูติ อิเม ฉ สฺยามภิกฺขู ปญฺจ จ เวยฺยาวจฺจกรา คหฏฺฐา อมฺเหหิ สีหฬทีเป เจติยานิ เจว วนฺทิตุํ อายสฺมนฺตานํ สธมฺมปณฺณาการานิ ยถาปหิตปฏิสาสนปณฺณานิ อปฺเปตุํ จ สีหฬทีปํ ปหิตา

๒๗. สพฺพเมตํ ราชเทยฺยปณฺณาการาทิกํ อมฺเหหิ อายสฺมโต สุภูติสฺส เวยฺยาวจฺจกรานํ หตฺเถ นิยฺยาทิตํ ปณฺณาการารหภิกฺขูนํ นามานิ เจว ภณฺฑลกฺขณานิ จ องฺเกตฺวา ตสฺเสว สา องฺกนี นิยฺยาทิตา ยถานุรูปํ โส สํวิธานํ กริสฺสตีติ

(จบหน้าต้นสมุดไทยดำ)

๒๘. ทูตานุทูตโปตนาวาย สีหฬทีปํ สมฺปตฺตาย ยทา อิทํ สาสนปณฺณํ อายสฺมนฺตานํ หยคิริวาสีนํ สงฺฆนายกานุนายกานํ หตฺถํ ปตฺตํ อายสฺมนฺเตหิ โอโลเกตฺวา วิทิตตฺถํ โหติ สาธุ อายสฺมนฺโต อมฺหากํ ปรมธมฺมิกสฺส ̄รญฺโญ ธมฺมปณฺณาการสมฺปฏิคฺคหเณน ปสาทํ รกฺขนฺตุ อมฺหากญฺจ ปสาทเมตฺติสมฺภตฺตึ อนุรกฺขมานา อิทญฺจิทญฺจ อายสฺมโต ราชานุช ฯเปฯ มหาเถรสฺส ปณฺณาการมฺปิ ปฏิคฺคณฺหนฺตุ

๒๙. ยสฺมา ปน สงฺฆราชาธิปติโน เอกเมว สมณสาสนนามกสาสนปณฺณํ อายสฺมนฺตานํ อุภยคณานมฺปิ เอกโต สนฺนิปติตานํ อปฺปาปนตฺถาย อมฺหากํ ภิกฺขูนํ หตฺเถ นิยฺยาทิตํ น สกฺกา อมฺหากํ

ภิกษุอาสภะ ๑ ภิกษุยัญญทัตตะ ๑ ภิกษุอมระ ๑ กับคฤหัสถ์ผู้เป็นไวยาวัจกร ๕ คน ไปยังสีหฬทวีปเพื่อไหว้พระเจดีย์ทั้งหลาย ในสีหฬทวีป และเพื่อถวายศาสนบรรณตอบศาสนบรรณตามที่ส่งมา พร้อมทั้งเครื่องธรรมบรรณาการ แด่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายด้วย

๒๗. สิ่งของมีเครื่องบรรณาการของพระราชทานเป็นต้นทั้งปวงนั้น พวกข้าพเจ้าได้มอบให้ในมือไวยาวัจกรทั้งหลายของท่านผู้มีอายุสุภูติแล้ว ได้จดนามของภิกษุทั้งหลายผู้ควรแก่บรรณาการ และลักษณะสิ่งของเครื่องบรรณาการ มอบบัญชีนั้นแก่ท่านผู้มีอายุสุภูติผู้เดียว หวังใจว่าเธอจักจัดแจงไปตามสมควร

๒๘. ครั้นเรือกำปั่นของทูตานุทูตถึงสีหฬทวีปแล้ว เมื่อหนังสือศาสนนี้ถึงมือท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ทั้งท่านสังฆนายก และอนุนายกวัดหัยคิรีแล้ว ท่านผู้มีอายุทั้งหลายได้อ่านดูทราบเนื้อความอย่างไรแล้ว สาธุ ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงรักษาพระปสาทะของสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าของพวกข้าพเจ้า โดยรับพระราชทานเครื่องธรรมบรรณาการ (ของหลวง) ด้วย อนึ่งเมื่อรักษาปสาทะ ไมตรี และความภักดีของพวกข้าพเจ้า ก็โปรดรับเครื่องบรรณาการนั้น ๆ ของสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้ามกุฏสมมุติวงศ วชิรญาณมหาเถรเจ้าด้วย

๒๙. แต่เพราะศาสนบรรณที่มีนามว่า 'สมณศาสน' ของสมเด็จพระสังฆราชาธิบดี มีฉบับเดียวเท่านั้น พวกข้าพเจ้าได้มอบภิกษุของพวกข้าพเจ้าไป เพื่อให้ถวายท่านผู้มีอายุทั้งหลายทั้งสองคณะ ประชุม

ภิกฺขูหิ เอกสฺมึ ปกฺเข นิยฺยาเทตุํ ตสฺมา อายสฺมนฺโต อิมํ ปวุตฺตึ ญตฺวา ปุปฺผารามวาสิกสงฺฆนายกานุนายเกหิ สทฺธึ มนฺเตตฺวา เอกสฺมึ ฐาเน สนฺนิปติตฺวา ตํ สาสนปณฺณํ เอกโต สมฺปฏิจฺฉนฺตุ

๓๐. เตสมฺปิ อิมมตฺถํ ชานาเปตุํ วิสุํ เอกํ สาสนปณฺณํ อมฺเหหิ ปหิตํ อิทํ ปน สาสนปณฺณํ อายสฺมนฺตานํ หยคิริวาสีนํ วิสุํ ปหิตํ

๓๑. ปุพฺเพ โข ปน มยํ อตฺตโน ปกฺขิเก สฺยามภิกฺขู (มีแล้ว เอาเส้นหมึกในกระดาษ)* โอหารชฺฌาสยาติ

๓๒. อายสฺมนฺโต วา อญฺเญ วา มา อมฺเห มญฺญนฺตุ อิเมสํ ปกฺขาติ วา เอเตสํ ปกฺขาติ วา อมูสํ ปกฺขาติ วา

๓๓. โลกสฺมึ หิ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมุขา วา กาเยน ปรมฺมุขา วา ทูตาทีหิ สมาคตานํ สตฺตานํ อญฺญมญฺญํ เมตฺตานุกมฺปาสมฺภตฺติวเสน สามคฺคีเยว สาธุ โหติ สติปิ ธมฺมปฏิปตฺติลทฺธิทิฏฺฐิรุจิอาทีวเสน อญฺญมญฺญาสทิสตาย ธมฺโมเยว หิ อตฺตโน เอกเมกสฺส มจฺจุมุเข เอกเมกภาวิกาเล ปติฏฺฐานตฺถํ อตฺตนาว ยถาญาตํ ทฬฺหํ สมาทาย วตฺติตพฺโพ ตปฺปจฺจยา โลเก เกนจิ อสมานธมฺมิเกน อสามคฺคิยํ กาตุํ น สุนฺทรํ ตสฺมา มยํ สเก รฏฺเฐ ฐิตา เตหิ เตหิ สมานธมฺมิเกหิปิ อสมานธมฺมิเกหิปิ คหฏฺฐปพฺพชิเตหิ โลกานุรูปาย สามคฺคิยา สมคฺคาว โหม สีหฬทีเป จ อายสฺมนฺเตหิปิ อญฺเญหิปิ

---

* ฉบับกระดาษ หาไม่พบ

(รับสมณศาสน) ด้วยกัน ภิกษุของพวกข้าพเจ้า ไม่อาจมอบถวายในฝ่ายเดียวได้ เพราะเหตุนั้น ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ได้ทราบประพฤติการนี้แล้ว จงปรึกษากันกับพระสังฆนายก และอนุนายกวัดบุบผาราม แล้วประชุมในที่เดียวกัน รับหนังสือศาสนนั้นด้วยกันเถิด

๓๐. เพื่อให้พวกท่านผู้มีอายุวัดบุบผารามนั้นได้ทราบความข้อนี้ด้วย พวกข้าพเจ้าได้แยกศาสนบรรณส่งไปให้ท่านพวกนั้นฉบับหนึ่งแล้ว ส่วนศาสนบรรณฉบับนี้ ส่งไปถวายพวกท่านวัดหัยคิรีต่างหาก

๓๑. ก็แลในครั้งก่อน พวกข้าพเจ้าได้ส่งภิกษุสยามผู้เป็นฝักฝ่ายของตนไป (มีแล้ว เอาเส้นหมึกในกระดาษ*)... มีอัธยาศัยกว้างขวาง

๓๒. ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หรือท่านผู้อื่นก็ดี อย่าสำคัญพวกข้าพเจ้าว่าเป็นฝ่ายนี้ หรือฝ่ายนั้น หรือฝ่ายโน้น เลย

๓๓. แท้จริง ความสามัคคีกันแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้สมาคมพบปะกันต่อหน้าด้วยกาย (คือด้วยตัวเอง ?) ก็ตาม สมาคมกันลับหลังด้วยผู้แทนมีทูตเป็นต้นก็ตาม (ทำ) โดยความเมตตากรุณาและภักดีต่อกันนั่นแหละเป็นการดี ในโลกในที่ทุกสถาน แม้เมื่อความไม่เหมือนกันโดยธรรมปฏิบัติ และลัทธิ ความเห็น ความพอใจ มีอยู่ ก็ธรรมนั่นแล ควรที่ทุกคนจะสมาทานให้มั่นเท่าที่ตนรู้ เพื่อเป็นที่พึ่งในกาลที่ตนแต่ละคนมิอันจะต้องเป็นคนผู้เดียวในปากแห่งมฤตยู เพราะข้อนั้นเป็นปัจจัยอันใคร ๆ ในโลก ผู้มีธรรมปฏิบัติไม่เสมอกันมาทำความไม่สามัคคีกันจึงเป็นการไม่ดี เพราะเหตุนั้น พวกข้าพเจ้าอยู่ในบ้านเมืองของตนนี่

---

* ฉบับกระดาษหาไม่พบ ความตรงนี้จึงขาดไป

มตฺตึเยว กโรม สกํ ธมฺมํ อปริหาเปนฺตา

๓๔. น เกวลํ อายสฺมนฺตานํ สหธมฺมิกภูตานํเยว อตฺตมนา อภิรทฺธา อถโข สีหฬทีเป สาสนปวุตฺตึ สุตฺวา สีหฬทีปิสฺสรานํ เองฺคลิสฺเสสฺมเกฺวรานมฺปิ ตตฺถ มนุนีติ อโวกฺกมิตฺวา ธมฺมโต สกลทีปปสาสเนน จ อมฺหากํ สหธมฺมิเก อายสฺมนฺโต เถรานุเถเร อตฺตนา ภินฺนลทฺธิเกปิ สมาเน โปราณราชปเวณิยา อนุคฺคเหตฺวา คามเขตฺตาทิโต เจติยสงฺฆสนฺตเก อปริหาเปตฺวา สาสนปคฺคหกรเณน จ อมฺหากํ สฺยามภิกฺขูนํ ตตฺถ คตานํ กตปฏิสนฺถาเรน จ อตฺตมนา อภิรทฺธาเยว หุตฺวา เตสุปิ เมตฺตจิตฺตํ ภาเวม ภทฺทกํ วต เตหิ กตํ อมฺหากํ ภิกฺขูนํ เอวรูปํ อุปการํ กโรนฺเตหิ อโห วต เต สุขิโน หนฺตุ อโรคา นิรุปทฺทวา ทีฆายุกา ธมฺเมน รฏฺฐํ ปสาสนฺตา อุตฺตรุตฺตริมฺปิ อิสฺสริยสมฺปตฺตีหิ วฑฺฒนฺตูติ

๓๕. อิโต ปุพฺเพ โข ปน โปราณานํ พุทฺธสาสนิกสีหฬราชูนํ กาเล สีหฬทีปรชฺชํ สฺยามรฏฺฐเจน สหราชเมตฺติวเสน เอกสมฺ-

ก็ยังเป็นผู้สมัครสมานด้วยความสามัคคี อันอนุรูปแก่ชุมนุมชน กับคฤหัสถ์และบรรพชิตนั้น ๆ ผู้มีธรรมปฏิบัติเสมอกันก็ดี มีธรรมปฏิบัติไม่เสมอกันก็ดีได้แท้ และยังทำความไมตรี แม้กับท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้กับภิกษุอื่น ๆ ในสีหฬทวีปได้ด้วย ทั้งที่ไม่ยังธรรมของตนให้เสื่อม

๓๔. พวกข้าพเจ้า ใช่แต่จะชื่นชมยินดีต่อท่านผู้มีอายุทั้งหลายที่เป็นสหธรรมิกด้วยกันเท่านั้น ก็หามิได้ โดยที่แท้ พวกข้าพเจ้าได้ฟังข่าวความเป็นไปแห่งพระศาสนาในเกาะสีหฬแล้ว ยังยินดีขอบคุณต่อคณะผู้สำเรจราชการอังกฤษผู้เป็นใหญ่ในเกาะสีหฬด้วย โดยที่ได้ปกครองเกาะทั้งสิ้นโดยธรรมไม่ลบล้างขนบธรรมเนียมในเกาะนั้นเสีย ประการ ๑ โดยที่ได้อนุเคราะห์ท่านผู้มีอายุเถรานุเถระทั้งหลาย ผู้เป็นสหธรรมิกของพวกข้าพเจ้า ซึ่งแม้มีลัทธิต่างกับตน ตามโบราณราชประเพณียกย่องพระศาสนา ไม่ทำลายพระเจดีย์ และสมบัติของสงฆ์ให้สูญหายไปจากที่นั้น ๆ มีเขตหมู่บ้านเป็นต้นไป ประการ ๑ โดยที่ได้ทำปฏิสันถารภิกษุชาวสยามของพวกข้าพเจ้า ผู้ไปที่เกาะนั้น ประการ ๑ พวกข้าพเจ้าจึงเจริญเมตตาจิต ในคณะผู้สำเรจราชการอังกฤษผู้ปกครองเกาะนั้นด้วยว่า "การที่คณะผู้สำเรจราชการนั้นทำอุปการะอย่างนั้นแก่ภิกษุทั้งหลายของพวกข้าพเจ้า เป็นความดีงามแท้ โอหนอ ขอคณะผู้สำเรจราชการนั้น จงเป็นสุข ปราศจากโรค ไร้อุปัทวะ มีอายุยืน ปกครองรัฐโดยธรรม เจริญด้วยอิสริยะและสมบัติทั้งหลาย ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด"

๓๕. ก็เมื่อครั้งยังมีพระราชาชาวสีหฬ ผู้เป็นพุทธศาสนิกครองราชย์อยู่ในโบราณสมัยแต่ก่อนนี้ ราชอาณาจักรสีหฬทวีป ก็ได้มี

พนฺธํ อโหสิ ยทา ทฺวีสุ เทเสสุ สาสนการกา เถรานุเถรา เกน-
จิเทว พุทฺธสาสนกิจฺเจน อญฺญมญฺญํ สาสนํ ปาเหตุกามา โหนฺติ
ตทา ทฺวีสุ เทเสสุ ราชาโน เถรานํ อนุมติยา สาสนหาริกานํ
ทิสาจาริกภิกฺขูนํ คมโนกาสํ กตฺวา ราชสาสนํปิ ราชทูตานุทูเตหิ
คาหาเปตฺวา อญฺญมญฺญํ สาสนกิจฺจปริทีปิกํ ราชสาสนํ ปหิณนฺติ

๓๖. อยํ กิร ปกติ โปราณราชูนํ

๓๗. อิทานิ อิงฺคฺลิสฺสา สกลลงฺกาทีเป อิสฺสริยํ ลภิตฺวา
อพุทฺธสาสนิกาปิ สฺยามเทสนิวาสีหิ สทฺธึ เมตฺตึ อภินฺทิตฺวา เมตฺติ-
วเสน สมฺพนฺธาว โหนฺติ อถ ปน เตหิ สทฺธึ กเถตพฺพยุตฺตกํ
เตสํ อธุรภูตพุทฺธสาสนกิจฺจโต อญฺญํ ราชกิจฺจํ นตฺถิ ตสฺมา ราช-
ทูตานํ คมนํ นตฺถิ ราชสนฺตโก สีหฬภิกฺขูนํ ปาเหตพฺพปณฺณากาโร
ทิสาจาริกานํ เถรทูตภิกฺขูนํ กปฺปิยการกานํ หตฺเถ นิยฺยาเทตฺวา
หราปิยติ กปฺปิยสาสนกิจฺจตาย หาราปยิมฺหา

๓๘. อปิจ น ลภาม เตสํ เอวรูปํ เมตฺติทีปกํ สาสนปณฺณํ
ปหิณิตุํ เอวํ สนฺเตปิ อิมสฺมึ วาเร เตหิ สทฺธึ ปฏิสนฺถารกรณกาเล
ยถาสุขํ เตสํ ภาสาย กถาสลฺลาปกรณตฺถํ เอกํ เตสํ ภาสญฺญุํ ภิกฺขุํ
ปหิณาม

การติดต่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสยามรัฐ โดยมีพระราชไมตรีต่อกัน เมื่อใดพระเถรานุเถระผู้เป็นศาสนการก (ผู้ดำเนินศาสนกิจ) ในประเทศทั้งสอง ใคร่จะส่งข่าวศาสนถึงกันและกัน ด้วยกิจทางพระพุทธ-ศาสนาอไร ๆ ก็ดี เมื่อนั้นพระราชาในปรเทศทั้งสองจะทรงเปิดโอกาสให้พวกภิกษุที่ชอบจาริกไปเผยแผ่พระศาสนา ในที่ต่าง ๆ โดยอนุมัติของพระเถระทั้งหลาย (เดินธุดงค์?) ไปได้ โปรดให้ราชทูตานุทูตถือพระราชศาสนไปด้วยก็มี ทรงส่งพระราชศาสนอันแสดงกิจทางพระศาสนาถึงกันและกัน

๓๖. ได้ยินว่านี่เป็นปกติแห่งพระราชาแต่ปางก่อนทั้งหลาย

๓๗. ในกาลบัดนี้ ชนชาติอังกฤษมาได้เป็นใหญ่ในเกาะลังกาทั้งสิ้นแล้ว แม้เขามิได้เป็นพุทธศาสนิก ก็มิได้ตัดไมตรีกับชาวประเทศสยาม ยังคงติดต่อกันโดยไมตรีอยู่ แต่เพราะเหตุที่ราชกิจที่ควรจะพูดกับเขา นอกเสียจากกิจทางพระพุทธศาสนาอันมิใช่ธุระของเขาแล้ว ก็หามีไม่ เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีการส่งราชทูตไป เครื่องบรรณาการอันจะพึงส่งไปถวายภิกษุสีหฬ ที่เป็นของหลวง เจ้าหน้าที่ก็มอบให้กัป-ปิยการกของภิกษุทิสาจาริกผู้เป็นทูตชั้นเถระนำไป พวกข้าพเจ้า (อนุมัติ) ให้นำไป ก็โดยความที่เป็นกัปปิยกิจทางพระศาสนา

(๓๘) อนึ่ง พวกข้าพเจ้าจะส่งหนังสือศาสนแสดงไมตรีอย่างนี้ไปถึงชนชาติอังกฤษเหล่านั้นมิได้ แต่ว่าในคราวนี้ พวกข้าพเจ้าได้ส่งภิกษุผู้รู้ภาษาของเขารูปหนึ่งไปด้วย เพื่อสนทนาปราศัยกันด้วยภาษาของเขาได้สะดวก ในเวลาทำปฏิสันถารกับพวกเขา

๓๙. สาธุ วตสฺส สเจ อายสฺมนฺโต อิมเมว อมฺหากํ สาสนํ ลทฺธา เตสํ นิเวเทยฺยุํ ยถา เต อมฺหากํ อตฺตนิ เมตฺตจิตฺตํ ธาเรยฺยุํ

๔๐. มยํ โข เอวํ มหนฺตํ อุสฺสาหํ กตฺวา ปุนปฺปุนํ สีหฬทีปํ คจฺฉมานา อิธ อสนฺตปกรณโปตฺถกานํ ปริเยสนสงฺขาตํ มหนฺตมตฺถํ อเปกฺขิตฺวา ว คจฺฉาม

๔๑. สาธายสฺมนฺโต สาสนูปตฺถมฺภนกิจฺเจ คารวญฺจ อมฺเหสุ เมตฺตจิตฺตญฺจ นิสฺสาย อิธาวิชฺชมานกปกรณโปตฺถเก ตโต ตโต ปริเยสิตฺวา ลภนฺตา ตาวกาลิกํ วา กตฺวา กปฺปิยวิจารเณน ผาติกมฺมํ กตฺวา วา เทนฺตุ ตทตฺถสญฺญาปนตฺถํ อปรมฺปิ สาสนปณฺณํ อมฺเหหิ ลิขิตฺวา ปหิตํ สาธุ อายสฺมนฺโต ตมฺปิ โอโลเกตฺวา ยถา ยถา อิมินา สาสนปณฺเณน จ เตน จ วุตฺตมตฺถํ อนุกาตุํ ยุตฺตโต นิทฺโทสโต สลฺลกฺเขนฺติ ตถา ตถา อนุปฏิปชฺชิตพฺพํ มญฺญนฺตุ โอกาสํ ลภมานา อมฺหากํ ภิกฺขูนํ ตตฺถ คตานํ อนุรูปํ สงฺคหํ กโรนฺตุ

๔๒. ยํ ยํ อมฺเหหิ สปริเสหิ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ตสฺส ภควโต สาสนํ มนสิกโรนฺเตหิ กาเยน วาจาย อนุวิทหนฺเตหิ กุสลํ อุปจิตํ ปุญฺญํ ปสุตํ สาธายสฺมนฺโต สยํ กตํ วิย มญฺญมานา อนุโมทนฺตุ

๓๙. จะพึงเป็นการดีแท้ ถ้าท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ได้รับศาสน ของพวกข้าพเจ้านี้แล้ว จะพึงแจ้งให้พวกเขาทราบ ซึ่งเป็นทางที่พวก เขาจะพึงทรงจำเมตตจิตของพวกข้าพเจ้าที่มีในเขาได้

๔๐. พวกข้าพเจ้า ที่ทำอุสาหะอันใหญ่ไปเกาะสีหฬบ่อย ๆ อย่างนี้ ก็ไปโดยมุ่งประโยชน์ใหญ่ กล่าวคือการแสวงหาฉบับคัมภีร์ที่ ไม่มีในประเทศสยามนี้ นั่นแล

๔๑. สาธุ ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลาย โปรดเห็นแก่กิจคือการ อุปถัมภ์พระศาสนา และอาศัยจิตเมตตาในพวกข้าพเจ้า ช่วยแสวงหา ฉบับคัมภีร์ที่ไม่มีในประเทศสยามนี้ แต่ที่นั้น ๆ เมื่อได้มาขอจงช่วย ให้ขอยืม หรือทำผาติกรรมโดยพิจารณาเอาด้วยกัปปิยภัณฑ์ (คือ ซื้อเอา?) ก็ได้ เพื่อให้เข้าใจความข้อนั้นชัด พวกข้าพเจ้าได้เขียน หนังสือศาสนบรรณอีกฉบับหนึ่ง ส่งไปด้วยแล้ว ขอท่านผู้มีอายุทั้ง หลายได้โปรดอ่านศาสนบรรณนั้นด้วย แล้วกำหนดความที่ศาสนบรรณ ฉบับนี้และฉบับนั้นว่าไว้ เพื่อจะทำตามแต่โดยที่ชอบที่ไม่มีโทษได้ด้วย ประการใด ๆ ขอจงสำคัญเห็นเป็นการที่จะพึงปฏิบัติตามด้วยปรการนั้น ๆ เถิด เมื่อได้โอกาสก็ขอจงทำความสงเคราะห์ อันควรแก่พวกภิกษุของ ข้าพเจ้า ผู้ไป ณ ที่นั้นด้วยเถิด

๔๒. บุญกุศลใด ๆ ที่พวกข้าพเจ้าพร้อมทั้งบริษัท ผู้มนสิการ คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จัดทำไปเนือง ๆ ด้วยกายด้วยวาจา ได้ขวนขวายสั่งสมแล้วตามสติกำลัง สาธุ ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จง สำคัญเห็นบุญนั้นว่า เป็นราวกะตนทำเอง อนุโมทนาเถิด

๔๓. ตาย เจว อนุโมทนาย สกาย จ ปญฺญสมฺปทาย อิมสฺมึ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺตุ นิยฺยานิเก อุปสมสํวตฺตนิเก สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิเตติ

---

๔๓ เพราะการอนุโมทนานั้นด้วย เพราะบุญสัมปทาของตนเองด้วย (ประกอบกัน) ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ในพระธรรมวินัย อันเป็นสวากขาตะ เป็นธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศไว้แล้วนี้ เทอญ

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๔

(เรื่องส่งสมณทูตไปสืบหนังสือคัมภีร์ที่ลังกา)

---

๑. พุทฺธสฺส โข ปน ภควโต ปรินิพฺพานโต ปญฺจาสีติเม สํวจฺฉเร ติสตาธิกานํ เทฺวสหสฺสานมุปริ มยํ ปุพฺเพ อิธ อาคตานํ มฺรมฺมวํสิกานํ สทฺธาติสฺสตฺเถราทีนํ สกเทสํ คนฺตุกามานํ อนุนยนฺตฺถาย อิธ ปรมธมฺมิเกน รญฺญา โปตนาวาย ปหิตาย อิธาวิชฺชมานปกรณานํ โปตฺถเกหิ อตฺถิกา สทฺธาติสฺสาทีนญฺจ อนุคมนํ กโรนฺตา พุทฺธญาณามรสฺภูตฺยาทโย ปญฺจ อมฺหากํ ปกฺขิกภิกฺขู สีหฬทีปํ ปหิณิมฺหา

๒. เต ตตฺถ ยถาสุขํ จาริกํ จริตฺวา มฺรมฺมวํสิกปกฺขิกานํ ธมฺมกฺขนฺธอุปาสกาทีนํปิ สงฺคเหน อายสฺมนฺตานํ มหาสุมนาทีนํ สนฺติกํ ปตฺวา ตโต โปตฺถเก วิจินิตฺวา เตหสกลาเป ลภิตฺวา ตโต ตาวกาลิกํ คเหตฺวา อายสฺมนฺเตหิ ลิขิตฺวา เวฬุนาฬิยํ ปกฺขิตฺตานิ สจิตฺตกมฺมพุทฺธรูปานิ เทฺว สาสนปณฺณานิ ปฏิคฺคเหตฺวา ตโต ปจฺจาคนฺตฺวา อุปาลิวํสิเกหิ ทฺวีหิ จ ภิกฺขูหิ ทฺวีหิ จ สามเณเรหิ ปญฺจหิ จ คหฏฺเฐหีติ อิเมหิ นวหิ สีหฬชเนหิ สทฺธึ มหาโปตนาวํ โอติณฺณา

คำแปล

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๔

---

๑. ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เมื่อสมเด็จพระบรมธรรมิกราช โปรดให้จัดเรือกำปั่นในสยามรัฐนี้ไปส่งคณะภิกษุฝ่ายมรัมวงศ์ มีพระสัทธาติสสเถระเป็นประธาน ผู้มา ณ สยามรัฐนี้แต่ก่อน ซึ่งใคร่จะกลับไปประเทศของตน พวกข้าพเจ้าผู้มีความต้องการด้วยฉบับพระคัมภีร์อันไม่มีในสยามรัฐนี้ และจะทำความติดตามส่งภิกษุเหล่านั้นมีพระสัทธาติสสเถระเป็นต้นด้วย จึงส่งภิกษุผู้เป็นฝ่ายของพวกข้าพเจ้า ๕ รูป มีพระพุทธญาณ พระอมร และพระสุภูติ เป็นต้น ไปเกาะสีหฬด้วย

๒. เธอทั้ง ๕ นั้นเที่ยวจาริกไปในเกาะสีหฬนั้นตามสะดวกสบายแล้ว ด้วยความสงเคราะห์แห่งอุบาสกทั้งหลาย มีธรรมขันธอุบาสกเป็นต้น ผู้เป็นฝ่ายภิกษุมรัมวงศ์ ได้ไปถึงสำนักท่านผู้มีอายุทั้งหลายมีพระมหาสุมนะเป็นอาทิ เลือกหนังสือจากสำนักนั้นได้ ๑๓ กลาป (ผูก ?) ถือเป็นของยืมจากสำนักนั้นแล้ว รับเอาศาสนบรรณ ๒ ฉบับพร้อมทั้งพระพุทธรูปเขียนระบายสีหลายรูป (สจิตฺตกมฺมพุทฺธรูป) ที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายลิขิตแล้วบรรจุในกลักไม้ไผ่ กลับจากสำนักนั้นแล้วลงเรือกำปั่นพร้อมด้วยชาวสีหฬ ๙ คนคือ ภิกษุ ๒ สามเณร ๒ และคฤหัสถ์ ๕ ผู้เป็นฝ่ายอุบาลีวงศ์

๓. สา จิตฺตมาสสฺส อามาวสิยํ โกลมฺพติตฺถโต นิคฺคตา สตฺตวีสติยา ทิวเสหิ สิงฺคปุรํ ปตฺวา ตตฺถ กติปาหํ จตฺวา ตโต ทฺวาทสหิ ทิวเสหิ คนฺตฺวา เชฏฺฐมาสสฺส สุกฺกปกฺขทสมิยํ มหานทิมุขทฺวารํ สมฺปตฺตา

๔. สพฺเพ เต คตสีหฬทีปสฺยามาป เจว สีหฬา จ อมฺหากํ นิวาสภูตํ ปวรนิเวสวิหารํ ปาปุณึสุ

๕. อายสฺมนฺเตหิ เจว อญฺเญหิ จ สีหฬชเนหิ ปหิตานิ สาสนปณฺณานิ เจว ธมฺมปณฺณาการภณฺฑานิ จ อมฺหากํ หตฺถํ ปตฺตานิ

๖. อถ มยํ ปรมธมฺมิกมหารญฺโญ อาโรจนตฺถาย ปหิตสาสปณฺเณสุ ตสฺสาโรจนานุรูปการณานิ คเหตฺวา สฺยามภาสาย ปริวตฺเตตฺวา ตสฺส ปหิตปณฺณากาเรหิ สห วิเสสปณฺณาการสมฺปติจฺฉกสฺส ราชามจฺจสฺส หตฺเถ นิยฺยาเทตฺวา อาโรจาปยิมฺหา

๗. สยญฺจ สีหฬทีปา ปจฺจาคเต สฺยามภิกฺขู อาทาย อุปสงฺกมิตฺวา สีหฬทีเป สาสนปวุตฺตึ เจว อิธาวิชฺชมานปกรณโปตฺถกานํ อายสฺมนฺตานํปิ อญฺเญสมฺปิ สนฺติกา ตาวกาลิกํ คเหตฺวา อาหตภาวญฺจ เกสญฺจิ สีหฬานํ อาคตภาวญฺจ อาโรจยิมฺหา

๓. เรือกำปั่นลำนั้นออกจากท่าเมืองโกลัมโบในวันอามาวสีแห่งจิตตมาส (วันสิ้นเดือน ๕) ใช้เวลา ๒๗ วันถึงสิงคโปร์ พักอยู่ที่สิงคโปร์นั้น ๒–๓ วัน จากนั้นไป ๑๒ วันถึงปากน้ำมหานที (เจ้าพระยา) ในวันขึ้น ๑๐ ค่ำแห่งเชฏฐมาส (เดือน ๗)

๔. บรรพชิตและคฤหัสถ์หมดด้วยกันทั้งชาวสยามที่ไปเกาะสีหฬมา ทั้งชาวสีหฬ ได้มาถึงวัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นนิวาสสถานของข้าพเจ้าแล้ว

๕. ศาสนบรรณและเครื่องธรรมบรรณาการทั้งหลาย ที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายและชาวสีหฬอื่น ๆ ส่งไป ก็ได้ถึงมือข้าพเจ้าแล้ว

๖. ต่อมา ข้าพเจ้าเลือกเอาเหตุการณ์ที่ควรจะทูลพระเจ้าแผ่นดินให้ทรงทราบ ในสาสนบรรณที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายส่งมาเพื่อทูลพระองค์ แปลออกเป็นภาษาไทย แล้วมอบให้ราชอำมาตย์ผู้เป็นเจ้าหน้าที่รับเครื่องบรรณาการต่างประเทศนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย พร้อมทั้งเครื่องบรรณาการที่ส่งมาถวายด้วย

๗. ส่วนตนเล่า ก็พาภิกษุสยามที่กลับจากเกาะสีหฬเข้าไปเฝ้าทูลเรื่องความเป็นไปแห่งพระศาสนาในเกาะสีหฬ และเรื่องยืมฉบับคัมภีร์ที่ไม่มีในสยามนี้ มาจากสำนักท่านผู้มีอายุทั้งหลายบ้าง ผู้อื่นบ้าง และเรื่องบรรพชิตและคฤหัสถ์ชาวสีหฬมาด้วย ให้ทรงทราบ

๘. โส อิธาวิชฺชมานโปตฺถกานํ ปฏิลาเภน อติวิย โสมนสฺสิโต หุตฺวา อาคตสีหฬานํ ปุพฺเพ อาคตานํ วิย อาคนฺตุกทานํ ทาเปตฺวา ยถาสุขํ ราชกวิหาเรสุ วาสาย โอกาสํ กาเรสิ

๙. เตปิ อมฺหากํ ภิกฺขูสุ วิสฺสาเสน อมฺหากํ วิหาเร วสึสุ

๑๐. ตตฺเถโก มหลฺลกตฺเถโร อาคตทิวสโต ปฏฺฐาย เอก-วีสติเม ทิวเส กาลกโต

๑๑. ตสฺส เทฺว สามเณรา เอกํ วสฺสํ วสิตฺวา อมฺหากํ สนฺติเก อุปสมฺปนฺนา

๑๒. เต ปน อายสฺมนฺตานํ สนฺติเก ตาวตาลิกํ คเหตฺวา อาหตโปตฺถกา เจว อธุนาคตสีหฬานํ วิสิฏฺฐโปตฺถกา จ อมฺเหหิ เจว อญฺเญหิ เถรานุเถเรหิ จ คิหิปณฺฑิเตหิ จ ราชานุมติยา อุสฺสาหชาเตหิ ปฏิลิขิตฺวา โสธิยมานา เอกสํวจฺฉเรเยว นิฏฺฐานมคมํสุ

๑๓. ปุริมสํวจฺฉเรเยว มยํ เต โปตฺถเก มูลสามิกานํ ราชทูตกิจฺเจน จีนรฏฺฐํ คตตฺตา ตทญฺญาสํ สนฺตานมฺปิ รฏฺฐสีมา-รกฺขนตฺถํ ชปิตตฺตา คามินีนาวํ อลภิตฺวา ปจฺฉา จีนรฏฺฐคตนาวานํ ปจฺจาคตกาเล นาวํ ลภนฺตาปิ ปจฺฉิมทิสคตวาตกาลํ นาภิสมฺภุณิมฺหา

๘. เพราะเหตุที่ได้คัมภีร์ที่ไม่มีในเมืองนี้มา พระองค์ทรงพระโสมนัสยิ่งนัก โปรดให้ถวายอาคันตุกทานแก่ภิกษุสีหฬที่มา ดังภิกษุสีหลที่มาแต่ก่อน แล้วโปรดให้เลือกอยู่ในบรรดาพระอารามหลวงตามสบาย

๙. แม้ภิกษุสีหฬพวกนั้น ก็ (สมัคร) อยู่ในวัดของพวกข้าพเจ้า เพราะคุ้นเคยอยู่ในภิกษุพวกข้าพเจ้า

๑๐. ในภิกษุพวกนั้น รูปหนึ่งเป็นพระเถระผู้เฒ่า มาถึงได้ ๒๑ วันก็ถึงมรณภาพ

๑๑. สามเณร ๒ รูปของพระเถระผู้เฒ่านั้น อยู่ได้พรรษา ๑ ได้อุปสมบทในสำนักของข้าพเจ้าแล้ว

๑๒. ส่วนหนังสือคัมภีร์ที่ยืมมาจากสำนักของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย และคัมภีร์พิเศษของพระสีหฬที่มาเมื่อเร็ว ๆ นี้ด้วยนั้น ข้าพเจ้าและพระเถรานุเถระอื่น ๆ กับคฤหัสถ์ผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลาย เกิดอุตสาหะคัดลอกแล้วชำระโดยพระราชานุมัติ ปี ๑ จึงแล้วเสร็จ

๑๓. เมื่อปีก่อน ข้าพเจ้าใคร่จะคืนคัมภีร์เหล่านั้นแก่เจ้าของเดิม ประสงค์จะทำเสียให้คืนคงเป็นปกติอยู่ตามที่ แต่ไม่ได้เรือที่จะไป เพราะเรือกำปั่นหลวงที่จะใช้ได้ก็ไปเมืองจีนเสียด้วยกิจราชทูต ภายหลังแม้ได้เรือ เมื่อเรือที่ไปเมืองจีนกลับมา ก็ไม่ประสบคราวลมที่จะพัดไปทางทิศตะวันตก

๑๔. อิมสฺมึ ปน สํวจฺฉเร เต โปตฺถเก อายสฺมนฺตานํ ปฏินิยาตุกามตฺตญฺจ เอกจฺจานํ อาคตสีหฬานํ นิวตฺติตุกามตญฺจ ปรมธมฺมิกรญฺโญ อาโรเจตฺวา เอกํ โปตนาวํ ยาจิมฺหา

๑๕. โส อิมสฺมึ วาเร ปุพฺเพ อาภตนาวาโต ขุทฺทกตรํ อุตฺตมเตชสีหนามกํ โปตนาวํ สํวิธายเกน สิริสุรารกฺเขน นาม อมจฺเจน สํวิทหาเปตฺวา ทาเปสิ อายสฺมโต จ มหาสุมนเถรสฺส อญฺเญสญฺจ ปสาทเมตฺติวเสน ปณฺณาการเปสกานํ โปตฺถกปริเยสเน อุสฺสุกฺกาปนฺนานิ วา ปฏิปตฺตึ ญตฺวา ตปฺปจฺจยา อตฺตโน ตุฏฺฐิ-ชานาปนตฺถํ เกจิเทว ปณฺณาการ สํวิทหาเปตฺวา ปหิณาเปสิ

๑๖. อมฺหากํ นิกาเย อธิปติสฺสรภูโต ราชานุชวชิรญาณมกุฏ-สมฺมตวํสเถโร อิทญฺจิทญฺจ อายสฺมโต ปหิณิ

๑๗. อิมสฺมึ จ วาเร อายสฺมา จ สุภูติ อายสฺมา จ สงฺฆรกฺขิโต อายสฺมา จ ปีลินฺโท ยญฺญทตฺโต จ ภิกฺขุ อาสโภ จ ภิกฺขุ อมโร จ ภิกฺขุ อิติ อิเม ฉ สฺยามภิกฺขู เจว ปญฺจ เวยฺยาวจฺจกรคหฏฺฐา อมฺเหหิ สีหฬทีปํ ปหิตา

๑๔. มาบัดนี้ จึงได้ถวายพระพรแด่สมเด็จพระเจ้าบรมธรรมิกราช ให้ทรงทราบถึงความที่ใคร่จะคืนคัมภีร์เหล่านั้นแก่ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย และความที่พระสีหพที่มาลางพวกอยากจะกลับไปด้วย แล้วขอพระราชทานเรือกำปั่นลำหนึ่ง

๑๕. คราวนี้ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดให้อำมาตย์ชื่อ (เจ้าหมื่น) ศรีสุรารักษ์[๑] ผู้เป็นเจ้าหน้าที่จัด จัดเรือกำปั่นชื่อราชสีห์-อุดมเดช[๒] อันเป็นเรือย่อมกว่าลำที่นำมาครั้งก่อนพระราชทานให้ อนึ่ง เพราะทรงทราบความปฏิบัติของบรรดาท่านผู้ส่งบรรณาการมาบ้าง ผู้ช่วยขวยขวายในการแสวงหาคัมภีร์บ้าง จึงโปรดให้จัดเครื่องบรรณาการเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่งไปพระราชทานแด่ท่านมหาสุมนเถระ และท่านผู้มีอายุอื่น ๆ ด้วย โดยที่ทรงเลื่อมใสและมีพระราชอัธยาศัยไมตรี

๑๖. พระราชอนุชา เจ้าฟ้าพระวชิรญาณมงกุฏสมมุติวงศ์เถรเจ้า ผู้เป็นอธิบดีสงฆ์ในนิกายของพวกข้าพเจ้า ก็ได้ทรงส่งบรรณาการนี้ ๆ ไปถวายท่านผู้มีอายุด้วย

๑๗. อนึ่ง ในคราวนี้ ภิกษุสยาม ๖ รูปนี้ คือท่านสุภูติ ๑ ท่านสังฆรักขิตะ ๑ ท่านปิลินทะ ๑ ภิกษุยัญญทัตตะ ๑ ภิกษุอาสภะ ๑ ภิกษุอมระ ๑ และคฤหัสถ์เป็นไวยาวัจกร ๕ คน ข้าพเจ้าได้ส่งไปเกาะสีหพ

---

๑. ในพระราชพงศาวดารเรียก 'เจ้าหมื่นศรีเสาวรักษ์'

๒. ในพระราชพงศาวดารเรียก 'อุดมเดช' เท่านั้น ไม่มี 'ราชสีห์'

๑๘. ยทา จ นาวา สมฺปตฺตา เต จ ภิกฺขู อายสฺมโต มหาสุมนสฺส สนฺติกํ ปาปุณนฺติ สาธายสฺมา อมฺหากํ ปรมธมฺมิกรญฺญา ปหิตเทยฺยธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหาตุ ตสฺส ปสาทํ รกฺขมาโน อมฺหากํ คเณ อธิปติสฺสรภูตสฺสาปิ ราชานุชวชิรญาณมกุฏสมฺมตวํสเถรสฺส ธมฺมปณฺณาการํ ปฏิคฺคณฺหตุ ตสฺส อทิฏฺฐจเมตฺตึ กุรุมาโน เต จ ปหิเต ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฐาทิเก มูลโปตฺถเก สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ยถาฐาเน ปากฏิเก กโรตุ ตตฺถ สมฺปตฺเต สฺยามภิกฺขู อนุรูเปน สงฺคเหน สงฺคหํ กโรตุ

๑๙. เย โข ปน มรมฺมกฺขเรหิ ลิขิตานํ ปกรณานํ โปตฺถกา ปุพฺเพ คเตหิ อมฺหากํ ภิกฺขูหิ โรจิตา ตาวกาลิกํ กตฺวา อาหริตุกาเมหิ ยาจิตา อายสฺมนฺเตหิ เอกเมกโปตฺถกานํเยว อตฺถิภาวโต อนฺตรายภเยน อนนุญฺญาตา ปจฺฉา สีหฬกฺขเรหิ ปฏิลิขิตฺวา ทสฺสามาติ ปฏิญฺญาตา เต เจ โปตฺถกา อิทานิ ปฏิลิขิตา โหนฺติ สาธายสฺมนฺโต เต โปตฺถเก อิทานิ คตานํ อมฺหากํ ภิกฺขูนํ ทสฺเสนฺตุ

๒๐. ยํ ปน มรมฺมวํเส วิชฺชมานํ ปกรณานํ องฺกนึ อายสฺมนฺตานํ อาจริยภูโต สมรนายโก ธมฺมกฺขนฺโธ อุปาสโก อายสฺมโต อมรสฺส หตฺเถ ทตฺวา ปหิณิ ฯ สา องฺกนี อมฺเหหิ โอโลกิตา

๑๘. ก็แล เมื่อเรือถึงแล้ว และภิกษุเหล่านั้นไปถึงสำนักท่านมหาสุมนะ ขอท่านโปรดรับพระราชไทยธรรมที่สมเด็จบรมธรรมิกราชเจ้าของพวกข้าพเจ้าทรงส่งไปพระราชทาน รักษาพระราชปสาทะเถิด และโปรดรับธรรมบรรณาการของพระราชอนุชา เจ้าฟ้าพระวชิรญาณมงกุฎสมมุติวงศ์เถรเจ้า ผู้เป็นอธิบดีสงฆ์ในคณะของพวกข้าพเจ้า ทำอทิฏฐไมตรี (ผูกไมตรีโดยไม่เห็นกัน) ต่อพระองค์ด้วยเถิด อนึ่ง โปรดรับต้นฉบับคัมภีร์มีบาลีปฏิสัมภิทามรรคเป็นต้นที่ส่งคืนไปเหล่านั้น แล้วเก็บไว้ตามที่อย่างเดิม และโปรดสงเคราะห์พวกภิกษุสยามที่ไปถึงที่นั้นด้วยการช่วยเหลือตามสมควรด้วยเถิด

๑๙. ส่วนฉบับคัมภีร์ทั้งหลายที่เขียนด้วยอักษรพม่า ซึ่งภิกษุพวกข้าพเจ้าที่ไปคราวก่อนชอบใจใคร่จะยืมมา ขอแล้ว แต่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายไม่อนุญาตให้ ด้วยกลัวจะเป็นอันตราย เพราะคัมภีร์เหล่านั้นมีอยู่แต่ฉบับเดียว ๆ รับไว้ว่าจักคัดเป็นอักษรสีหฬให้ภายหลัง คัมภีร์เหล่านั้น หากว่าบัดนี้ได้คัดไว้แล้ว ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายได้โปรดให้พวกภิกษุของข้าพเจ้าที่ไปคราวนี้ดูด้วยเถิด

๒๐. อนึ่ง ท่านอุบาสกชื่อธรรมขันธ์ ผู้ดำรงตำแหน่งสมรนายก* ผู้เป็นอาจารย์ของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ได้มอบบัญชีคัมภีร์ที่มีอยู่ในฝ่ายมรัมวงศ์ให้ท่านอมระถือมา บัญชีนั้นข้าพเจ้าได้ดูแล้ว

---

* สมรนายก แปลตามศัพท์ว่า ผู้นำในการรบ ในศาสนของภิกษุสีหฬ (ข้อ ๒๖) เรียกว่า สมรนายกมหามตฺโต – มหาอำมาตย์ตำแหน่งสมรนายก จะหมายถึงนายพลผู้บัญชาการทหาร หรือ แม่ทัพ กระมัง

๒๑. ตตฺถ องฺกิตานํ เกสญฺจิ โปตฺถกานํ นามานิ อิธ วิชฺชมานปกรณนามโต วิสิฏฺฐานิปิ โหนฺติ

๒๒. เตสุ กตฺถจิ นามรูปปริจฺเฉทาทินาเมสุ สนฺนิฏฺฐานํ อคมิมฺหา อทฺธา เอตานิ อิธ วิชฺชมานโต วิสิฏฺฐานีติ กตฺถจิ สงฺกาม อปฺเปวนาม เอตานิ อิธ วิชฺชมานปกรณสทิสานิเยว ภเวยฺยุํ นามมตฺเตเนว วิสิฏฺฐานีติ ตสฺมา อมฺเหหิ เตสํ ปกรณานํ อุปฺปริกฺขนตฺถาย ปหิตา สฺยามภิกฺขู อาณตฺตา

๒๓. สาธายสฺมนฺโต เตหิ สทฺธึ มนฺเตตฺวา ปุพฺเพ วิย ตาวกาลิกํ กตฺวา วา ตตฺถ ปุน ปากติกกรณตฺถํ กปฺปิยการเกหิ กปฺปิยมูลํ วิจาราเปตฺวา มูลเฉชฺช วา เทนฺตุ

๒๔. อปรมฺปิ ตทตฺถสญฺญาปนตฺถํ สฺยามรฏฺฐปวตฺติทีปกํ สาสนปณฺณํ อมฺเหหิ ลิขิตฺวา ปหิตํ ตมฺปิ อายสฺมนฺโต โอโลเกตฺวา เตน จ อิมินา จ สาสนปณฺเณน ยถา ยถา อายสฺมนฺเตหิ ปฏิปชฺชิตุํ ยุตฺตํ ตถา ตถา ปฏิปชฺชนาย อุสฺสาหํ มญฺญนฺตุ

๒๕. อิมานิ จ เทฺว สาสนปณฺณานิ อายสฺมนฺตานํ อาจริยภูตสฺส สมรนายกสฺส ธมฺมกฺขนฺธอุปาสกสฺสปิ ทสฺเสตพฺพานิ สาธุ วตสฺส สเจ โส อิมานิ ทิสฺวา อตฺถํ คเหตฺวา ทีปิสฺสรภูตานํ ตณฺจานนิวาสีนํ

๒๑. ชื่อของคัมภีร์ลางฉบับที่จดมาในบัญชีนั้น แปลกจากชื่อคัมภีร์ที่มีอยู่ในสยามรัฐนี้ก็มี

๒๒. ในชื่อคัมภีร์เหล่านั้น ลางชื่อเช่นชื่อ นามรูปปริจเฉท เป็นต้น พวกข้าพเจ้าสันนิษฐานได้ว่า ชื่อเหล่านั้นแปลกจากชื่อคัมภีร์ที่มีอยู่ในสยามนี้แน่แท้ แต่ในลางชื่อ พวกข้าพเจ้ายังสงสัยอยู่ว่า ชื่อคัมภีร์เหล่านั้นน่าจะเหมือนคัมภีร์ที่มีอยู่ในสยามรัฐนี้นั่นแหละ จะแปลกกันแต่ชื่อเท่านั้น เพราะฉะนั้น ภิกษุสยามที่ส่งไป (คราวนี้) ข้าพเจ้าจึงสั่งไปให้สอบดูคัมภีร์เหล่านั้นด้วย

๒๓. ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลาย โปรดปรึกษากับภิกษุสยามเหล่านั้น แล้วให้ยืมมาเหมือนแต่ก่อน หรือมิฉะนั้น จะให้กัปปิยการกพิจารณากัปปิยมูล เพื่อเป็นมูลค่าสำหรับที่จะสร้างขึ้นใหม่ให้เหมือนเดิมไว้ในที่นั้น แล้วให้ขาดมูลมาเลยก็ได้

๒๔. ศาสนบรรณอีกฉบับหนึ่ง แสดงความเป็นไปแห่งสยามรัฐ พวกข้าพเจ้าเขียนส่งไปด้วย เพื่อให้ท่านเข้าใจความมุ่งหมาย ขอท่านจงอ่านดูศาสนบรรณฉบับนั้นด้วย แล้วควรจะปฏิบัติโดยประการใด ๆ กับศาสนบรรณฉบับนั้นและฉบับนี้ด้วย ก็โปรดใส่ใจที่จะปฏิบัติโดยประการนั้น ๆ เถิด

๒๕. อนึ่ง ศาสนบรรณ ๒ ฉบับนี้ ควรเสนอแด่ท่านอุบาสกธรรมขันธ์ ผู้ดำรงตำแหน่งสมรนายก ผู้เป็นอาจารย์ของท่านผู้มีอายุทั้งหลายด้วย จะพึงเป็นการดี ถ้าท่านอุบาสกนั้นได้ดูศาสนบรรณ ๒

เองฺคฺลิสฺสานํ อาโรเจตฺวา ชานาเปยฺย เตหิ นิทฺโทสํ สาสนํ ญตฺวา ตุฏฺเฐหิ สทฺธึ เอกโต หุตฺวา สเวยฺยาวจฺจกรานํ อมฺหากํ ภิกฺขูนํ ตตฺถ จาริกํ จรตํ วิสเมนฺตานญฺจ ยถานุรูปํ สงฺคหํ กเรยฺย สฺยาม-เทสวาสีหิ มหามตฺตาทีหิ จ สทฺธึ ภิยฺโย เมตฺตึ กเรยฺย ยถา อปรภาเคปิ สฺยามา เจว สีหฬา จ ปุนปฺปุนํ อญฺญมญฺญสมาคมํ ลเภยฺยุํ

๒๖. ยํ อายสฺมโต สาสนปณฺเณ วุตฺตํ อมฺหากํ อาจริยภูโต สมรนายกมหามตฺโต อิเมสํ สกปฺปิยการกานํ จุฬนิกายิกวํสิกานํ ภิกฺขูนํ อารกฺขาทิ กตฺตพฺพํ พหุํ อุปการํ อกาสิ ตํ สพฺพํ ราชาธิราชปรมมหาธมฺมราชสฺส อาโรเจตฺวา เตนามจฺเจน สทฺธึ อทิฏฺฐสหายกฏฺฐาเน ปติฏฺฐเปตุ อายสฺมนฺตา อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชนฺตูติ ตตฺถ อตฺโถ อมฺหากํ อปจฺจกฺโข เตน อมจฺเจนาติ อิทํ กตรํ สนฺธาย วุตฺตํ ตเทว สมรนายกํ สีหฬามจฺจํ วา อุทาหุ อิธ ยํกญฺจิ อายสฺมตา สทฺธาติสฺเสน ญาตํ ราชามจฺจํ วา ยทิ ตเทว สมรนายกํ สีหฬามจฺจํ สนฺธาย วุตฺตํ เอวํ สนฺเต อิธ กตรํ ตสฺส อทิฏฺฐสหายฏฺฐานปติฏฺฐเปตุํ อุสฺสุกฺกํ กเรยฺยาม

ฉบับนี้ทราบความมุ่งหมายแล้ว จะพึงแจ้งแก่คนอังกฤษทั้งหลายผู้ปกครองเกาะประจำอยู่ ณ ที่นั้นให้ทราบด้วย จะพึงร่วมกันกับผู้ปกครองเกาะนั้น ซึ่งทราบศาสนอันหาโทษมิได้แล้ว ยินดีทำความสงเคราะห์ตามสมควรแก่ภิกษุพวกข้าพเจ้ากับทั้งไวยาวัจกร ที่เที่ยวจาริกและพักอยู่ ณ เกาะนั้น จะพึงปลูกไมตรีให้ยิ่งขึ้นไปกับประชาชนชาวสยาม และกับราชเสวกมีอำมาตย์ผู้ใหญ่เป็นอาทิ อันจะเป็นทางที่ชาวสยามและชาวสีหฬจะพึงได้สมาคมกันบ่อย ๆ ในภายภาคหน้าอีกต่อไป

๒๖. คำใดที่กล่าวมาในศาสนบรรณของท่านผู้มีอายุว่า "ท่านมหาอำมาตย์ตำแหน่งสมรนายก ผู้เป็นอาจารย์ของพวกข้าพเจ้า ได้ทำกิจที่ควรทำมีการอารักขาเป็นต้น เป็นอุปการะมากแก่ภิกษุทั้งหลายฝ่ายวงศ์จุฬนิกาย* พร้อมทั้งกัปปิยการกเหล่านี้ ขอจงทูลถวายพระพรเรื่องทั้งปวงนั้น แด่สมเด็จพระบรมมหาธรรมิกราชผู้เป็นพระราชาธิราช ตั้งไว้ในฐานเป็นอทิฏฐสหายกับอำมาตย์ผู้นั้น ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงช่วยขวนขวายด้วยเถิด" ดังนี้ เนื้อความในศาสนบรรณนั้นไม่ประจักษ์แก่พวกข้าพเจ้า คำว่า "กับอำมาตย์ผู้นั้น" นี่กล่าวหมายถึงอำมาตย์คนไหน คือท่านอำมาตย์สีหฬตำแหน่งสมรนายกนั้นเองหรือ หรือว่าราชอำมาตย์คนใดคนหนึ่งในสยามรัฐนี้ ที่ท่านสัทธาติสสะรู้จัก ผิว่ากล่าวหมายถึงท่านอำมาตย์สีหฬตำแหน่งสมรนายกนั้นเองไซร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกข้าพเจ้าจะพึงทำความขวนขวายที่จะตั้งใครกันในสยามรัฐนี้ ไว้ในฐานเป็นอทิฏฐสหายของท่านอำมาตย์นั้นเล่า

---

* จุฬนิกาย นี้ ได้แก่ ธรรมยุติกนิกาย นั่นเอง เวลานั้นจะยังไม่ได้เรียกกันแพร่หลาย พระลังกาไม่ทราบจะเรียกอะไร จึงตั้งให้เป็น จุฬนิกาย เป็นคู่กับมหานิกาย

๒๗. อิมสฺมึ สฺยามรฏฺเจ อิทํ วจนํ น วลญฺชิตํ ปถวิสฺสราธิ-ปตินฺโท มหาราชา เกนจิ อิธ วา อญฺญตฺถ วา อญฺญเทเส อราชภูเตน สหายโก โหตีติ ราชาโนเยว หิ ราชูนํ สหายโก โหนฺตุมรหนฺติ น อราชภูตา อราชภูตา ปน ตนฺเทสิกา วา อญฺญ-เทสิกาปิ วา ปสาทสมฺภตฺติเมตฺติอาทินา อนุรูปโวหาเรน วตฺตพฺพา น สหายโวหาเรนาติ

๒๘. ยทิ ปน เอตํ วจนํ อิธ ยํกญฺจิ ราชามจฺจํ สนฺธาย วุตฺตํ เตน สมรนายเกน สทฺธึ อทิฏฺจมิตฺตสหายฏฺจาเน จปนฺตฺถาย เอวํ สนฺเต อุชุกํ นามสฺส อวุตฺตตฺตา เจว อเยสฺมนฺตานํ อาจริย-ภูตธมฺมกฺขนฺธอุปาสกสาสนปณฺณสฺส วิสุํ อนาคตตฺตา จ น สกฺกา อิมสฺมึ วาเร สฺยามรฏฺเจ กสฺสจิ ราชามจฺจสฺส สนฺติกา ยํกิญฺจิ เมตฺติปริทีปิกํ ปฏิสาสนปณฺณํ ลทฺธุํ

๒๙. สาธายสฺมนฺโต ชานนฺตุ อตฺตโน อาจริยภูตสมรนายก-ธมฺมกฺขนฺธุปาสกสฺส จ อาโรเจนฺตุ

๓๐. อิทานิ สฺยามรฏฺเจ ปรมธมฺมิกมหาราชสฺส เทฺว ภาตโร มหามตฺตา อภิญฺญาตตรา โหนฺติ สิริธมฺมราชโกสาธิปติภณฺฑาคาริก-มหาเสนาธิปติมหามตฺโต จ ยสฺส เกจิเทว เทยฺยธมฺเม สทฺธา-

๒๗. ในสยามรัฐนี้ จะพูดว่า "พระราชาใหญ่ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงเป็นสหายกับใคร ๆ ที่มิได้เป็นพระราชาในประเทศนี้หรือในประเทศอื่นก็ตาม" ดังนี้ใช้ไม่ได้ เพราะว่า พระราชาทั้งหลายเท่านั้น จึงควรเป็นสหายของพระราชาด้วยกัน ผู้มิได้เป็นพระราชาหาควรเป็นสหายของพระราชาไม่ ส่วนผู้มิได้เป็นพระราชาอยู่ในประเทศนั้นก็ดี แม้อยู่ในประเทศอื่นก็ดี ก็ควรพูดด้วยโวหารอันสมควร เช่นโวหารแสดงความเลื่อมใส ความภักดี และความไมตรี ไม่ควรพูดด้วยโวหารแห่งสหาย (กับพระราชา) เลย

๒๘. แต่ถ้าคำนั้น กล่าวหมายถึงราชอำมาตย์ผู้ใดผู้หนึ่งในสยามรัฐนี้ เพื่อตั้งไว้ในฐานเป็นอทิฏฐมิตรสหายกับท่านสมรนายกนั้นไซร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะท่านไม่ออกนาม (อำมาตย์ผู้นั้น) มาตรง ๆ ประการ ๑ เพราะไม่มีศาสนบรรณของท่านธรรมขันธ์อุบาสกผู้เป็นอาจารย์ของท่านผู้มีอายุแยกมาต่างหากประการ ๑ ในคราวนี้ จึงไม่อาจได้รับศาสนบรรณตอบแสดงไมตรีอย่างใดอย่างหนึ่ง จากสำนักราชอำมาตย์ไร ๆ ในสยามรัฐ

๒๙. ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายโปรดทราบ และโปรดแจ้งแก่ท่านธรรมขันธ์อุบาสกตำแหน่งสมรนายก ผู้เป็นอาจารย์ของตนด้วย

๓๐. เวลานี้ ในสยามรัฐมีอำมาตย์สองคนพี่น้อง ของสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราช เป็นผู้มีชื่อเสียงมาก คือมหาอำมาตย์ผู้เป็นมหาเสนาบดีฝ่ายพระคลัง มีนามบรรดาศักดิ์ว่า เจ้าพระยาศรีธรรมราช-

ติสฺสาทโย สมุทฺทปาการ ปฏิคฺคเหตฺวา มหาโปตนาวา โอตริตฺวา คตา โย จ เตหิ คมนกาเล สมุทฺทปาการ ทิฏฺโฐ ตสฺส กนิฏฺโฐ จ สิริวิวฑฺฒนโก นาม มหามตฺโต โย อมฺหากํ ทสนฺนํ เถรานํ ทสมภูตํ อายสฺมนฺตํ เมธาธมฺมรสสฺวฑฺฒนํ อตฺตโน สนฺติเก พฺยาญาติการาเม วาเสตฺวา ตสฺส นิพฺพทฺธุปฏฺฐาโก โหติ

๓๑. อิเม เทฺว มหามตฺตา ธมฺมิกา สีลวนฺโต กลฺยาณธมฺมา ปรมธมฺมิกมหาราชสฺสาปิ อมฺหากํ คณเชฏฺฐกราชานุชวชิรญาณวรสฺสาปิ วลฺลภญาตกาเยว นาญฺญกุลิกา เกวลํ วลฺลภตาย เจว ธมฺมิกตาย จ รญฺญา เสนาปติมหามตฺตฏฺฐาเน ฐปิตา

๓๒. ปุพฺเพ คตาย จินฺตามณิรตนคุพิกนามาย มหาโปตนาวาย สํวิธายโก วรนายกวยวรามจฺโจ ตสฺส เชฏฺฐมหามตฺตสฺส เชฏฺฐปุตฺโต

โกสาธิบดี[๑] ผู้หนึ่ง ซึ่งภิกษุสีหพมีพระสัทธาติสสะเป็นต้นได้รับไทยธรรมลางอย่างของท่านที่เมืองสมุทรปราการแล้วจึงลงเรือกำปั่นไป และเป็นผู้ซึ่งภิกษุเหล่านั้นได้พบท่านที่เมืองสมุทรปราการเมื่อเวลาไปถึง และมหาอำมาตย์ผู้น้องของท่านมีนามบรรดาศักดิ์ว่า พระยาศรีพิพัฒน ผู้หนึ่งซึ่งได้นิมนต์พระเมธาธรรมรส สุวฑฺฒน ผู้เป็นพระเถระรูปที่ ๑๐ แห่งพระเถระ ๑๐ รูปของพวกข้าพเจ้า ให้อยู่ ณ วัดพยาญาติการาม ในที่ใกล้ตน แล้วเป็นอุปฐากประจำของพระเมธาธรรมรสนั้น

๓๑. มหาอำมาตย์ ๒ ท่านนี้ เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีศีลมีธรรมอันงาม เป็นพระญาติที่สนิททั้งของสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราช ทั้งของสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าพระวชิรญาณ ผู้เป็นคณะเชฏฐกะของพวกข้าพเจ้าโดยแท้ หาใช่เป็นคนตระกูลอื่นไกลไม่ ท่านทั้งสองได้รับพระราชทานตำแหน่งมหาอำมาตย์เสนาบดี ก็เพราะความเป็นพระญาติสนิท และเพราะความเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมด้วยนั้นเอง

๓๒. พระนายวัยวรามาตย์[๒] ผู้จัดเรือกำปั่นใหญ่ชื่อจินดาดวงแก้ว[๓] ที่ไปเมื่อก่อนนี้ เป็นบุตรคนใหญ่ของท่านมหาอำมาตย์ผู้พี่นั้น ได้

---

๑. เรียกกันทั่วไปแม้ในพระราชพงศาวดารว่า เจ้าพระยาพระคลัง

๒. พระนาย เป็นคำเรียกหัวหมื่นมหาดเล็ก คือ เจ้าหมื่น ในพระราชพงศาวดารเรียกเจ้าหมื่นไววรนาถ จะเรียกพระนายไววรนาถ ก็ได้

๓. เรือลำนี้ เดิมชื่อระบิลบัวแก้ว แตกเสียที่หน้าเกาะไหหลำ ต่อขึ้นใช้ใหม่ เปลี่ยนชื่อเป็น จินดาดวงแก้ว

ปุริมวาเร ราชาณตฺติยา ลงฺกิสฺสเรงฺคฺลิสฺสสฺส เกฺวรานมฺปิ ปณฺณํ ปหิณิ เตปิ ตสฺส ปฏิปณฺณํ ปหิณึสุ ฯ

๓๓. อิมสฺมึ ปน วาเร โส ตํ โปตนาวํ จีนรฏฺจํ ปหิณิ ตสฺมา ตทญฺโญ ตสฺเสว มหามตฺตสฺส ภาคิเนยฺโย ยสสา เตน สมปฺปมาโณว เกสญฺจิ สามุทฺทิยนาวานํ วิธายโกเยว สิริสุรารกฺข- วรนายโก นาม อมจฺโจ ราชาณตฺติยา อมฺหากํ คณาธิปติราชานุช- วชิรญาณมกุฏสมฺมตวํสเถรวรสฺส โสทรกนิฏฺจภูเตน โกฺรมฺมขุนิสฺ- สเรสฺสเรน สทฺธึ เอกโต มนฺเตตฺวา อิมํ อิทานิ อาคตํ อุตฺตมเตชสีหนาวํ ปหิณนฺโต ลงฺกาทีปิสฺสเรงฺคฺลิสฺสสฺส เกฺวรานํ สาสนปณฺณํ ปหิณติ

๓๔. สเจ อายสฺมนฺตานํ อาจริโย สมรนายกธมฺมกฺขนฺธุปาสโก อิมสฺมึ สฺยามรฏฺเจ เกนจิ ทพฺพหาทิฏฺจเมตฺตึ กตฺตุกาโม โหติ สาธุ วตสฺส ยทิ โส วรนายกวยวรามจฺจสฺส วา สิริสุรารกฺขวรนายกสฺส วา คิหิเมตฺติสาสนทีปกํ สาสนปณฺณํ ปหิเณยฺย รญฺโญ วา มหามตฺตานํ วา นิเวเทตุํ เอตํ อนุรูปํ อสฺสาติ

ส่งหนังสือถึงชาวอังกฤษผู้ปกครองเกาะลังกา[๑] โดยราชาณัติ ในครั้งก่อน ข้างฝ่ายชาวอังกฤษผู้ปกครองเกาะลังกา ก็ได้ส่งหนังสือตอบมาถึงพระนายวัย ฯ แล้ว

๓๓. แต่ในครั้งนี้ พระนายวัย ฯ นั้นส่งเรือกำปั่นลำนั้นไปเมืองจีนเสีย เพราะฉะนั้น อำมาตย์อีกผู้หนึ่งชื่อพระนายศรีสุรารักษ์ เป็นหลานของท่านมหาอำมาตย์ผู้นั้นแหละ มียศเสมอกันกับพระนายวัย ฯ นั้น เป็นเจ้าพนักงานจัดเรือเดินสมุทรลางลำเหมือนกัน จึงปรึกษากับเจ้าฟ้ากรมขุนอิสเรสร์ ผู้เป็นพระกนิษฐาร่วมพระอุทรของสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าพระวชิรญาณมกุฎสมมุตวงศเถรเจ้า ผู้เป็นคณาธิบดีของพวกข้าพเจ้าแล้ว เมื่อส่งเรือราชสีห์อุดมเดช ลำที่มาถึง (ลังกา) บัดนี้ไป ได้ส่งศาสนบรรณไปถึงชาวอังกฤษผู้ปกครองเกาะลังกาด้วย โดยราชาณัติ

๓๔. ถ้าท่านอุบาสกธรรมขันธ์ สมรนายก อาจารย์ของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ใคร่จะทำอทิฏฐไมตรีอันแน่นแฟ้นกับใครสักคนในสยามรัฐนี้ไซร้ จะพึงเป็นการดี หากว่าท่านอุบาสกนั้นจะพึงส่งศาสนบรรณแสดงไมตรีอย่างคฤหัสถ์มาถึงพระนายวัยวรามาตย์ หรือพระนายศรีสุรารักษ์ก็ได้ เพื่อนำความกราบบังคมทูลพระราชา หรือเรียนท่านมหาอำมาตย์ทั้งหลายให้ทราบ นั้นจึงเป็นการสมควรแท้

---

๑. ข้าราชการอังกฤษที่เป็นผู้สำเร็จราชการเกาะลังกาครั้งกระโน้น ได้ทราบว่าเรียกกัฟเนอร์ เยเนอราล (Governer general) ศัพท์ เกฺวรานํ ในพระราชนิพนธ์นี้ จะคัดมาผิดถูกอย่างไรไม่อาจทราบได้ เพราะไม่เห็นต้นฉบับ ดูไม่ออกว่าจะได้แก่ศัพท์อะไร เป็นพหูพจน์ด้วย เพราะประโยคหลัง ทรงใช้สัพพนาม เต ในที่นี้แปลไป ตามความที่เข้าใจว่าทรงหมายถึง

๓๕. กถํ มยํ ปพฺพชิตา คิหีนํ ทูเตยฺยํ หรามเส สเจ หิ โส สีหฬทีเป อภิญฺญาตชโน โหติ ปากโฏ เตน อิธ ยสฺส กสฺสจิ อภิญฺญาตชนสฺส เมตฺติปณฺณํ ปหิณิตุํ วฏฺฏติ

๓๖. อายสฺมนฺตานํ อาจริยภูเตน สมรนายเกน ธมฺมกฺขนฺเธน สีหฬทีปํ คตานํ สกปฺปิยการกานํ พุทฺธญาณอมรสุภูติอาทีนํ อายสฺมนฺตานํ อารกฺขาทิกตฺตพฺพสฺส พหุโน อุปการสฺส กตภาโว เจว อตฺตโน โปตฺถกานํ ตาวกาลิกํ ทินฺนภาโว จ อมฺเหหิ ปรมธมฺมิกมหารญฺโญ อาโรจาปิโต สมนุญฺโญ จ โส อโหสิ ตสฺส อุปการกรเณนปีติ

๓๗. อิมสฺมึ วาเรปิ ตสฺสปิ อตฺถาย ราชเทยฺยอมจฺเจ อาณาเปตฺวา สํวิทหาเปตฺวา ปหิณาเปสิ

๓๘. อตฺตมโน อภิรทฺโธ อโหสิ ภทฺทกํ วต เตหิ เถรานุเถเรหิ กตํ อมฺหากํ ครุฏฺฐานียภูตราชานุชวรปมุขานํ อิธ เถรานุเถรานํ ทูรฏฺฐานํปิ สมณเมตฺตึ สาสนกิจฺจคารวญฺจ อปริหาเปตฺวา อิโต เปสิตสนฺเทสปณฺเณ วุตฺตนเยน ปฏิปชฺชนฺเตหีติ

๓๙. เตสํ เถรานุเถรานํ อตฺถาย เกจิเทว เทยฺยธมฺเม สํวิทหาเปตฺวา ปหิณาเปสิ นานาเทสิกสามคฺคึ ปูชยมาโน

๓๕. ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นบรรพชิต จะสื่อสารแก่พวกคฤหัสถ์อย่างไรได้ หากว่าท่านอุบาสกนั้นเป็นคนมีชื่อเสียงปรากฏในเกาะสีหฬไซร้ ท่านจะส่งหนังสือเป็นทางไมตรีมาถึงคนที่มีชื่อเสียงผู้ใดผู้หนึ่งในสยามนี้ ก็ชอบอยู่

๓๖. ความที่ท่านสมรนายกธรรมขันธ์ ผู้เป็นอาจารย์ของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ได้ทำกิจที่ควรทำมีการอารักขาเป็นอาทิ เป็นอุปการะมากแก่ภิกษุสยาม มีท่านพุทธญาณ ท่านอมร และท่านสุภูติเป็นต้น กับทั้งกัปปิยการกทั้งหลายที่ไปถึงเกาะสีหฬก็ดี ความที่ท่านสมรนายกนั้นให้ยืมคัมภีร์ของตนมาหลายฉบับก็ดี ข้าพเจ้าได้ให้กราบทูลสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชแล้ว และพระองค์ทรงพอพระราชฤทัย ด้วยการทำอุปการะของท่านสมรนายกนั้นด้วยแล้ว

๓๗. แม้ในครั้งนี้ พระองค์ก็โปรดให้อำมาตย์ผู้เป็นเจ้าพนักงานจัดของพระราชทาน จัดของส่งไปพระราชทานท่านสมรนายกนั้นด้วย

๓๘. พระองค์ทรงชื่นชมยินดียิ่งนักว่า การที่ท่านผู้มีอายุพระเถรานุเถระ (ชาวสีหฬ) เหล่านั้น (อุส่าห์) ปฏิบัติตามนัยที่กล่าวไปในหนังสือสนเทศอันส่งไปจากสยามนี้ มิให้เสียทางสมณไมตรีของพระเถรานุเถระในสยามนี้ อันมีสมเด็จพระราชอนุชาผู้เป็นครุฐานียของพวกข้าพเจ้าเป็นพระประมุข แม้อยู่ไกลกัน และมิให้เสียความเคารพในศาสนกิจด้วยนั้น เป็นความดีงามแท้

๓๙. พระองค์จึงโปรดให้จัดไทยธรรมอะไร ๆ ส่งไปถวายพระเถรานุเถระเหล่านั้น บูชาความสามัคคีของคนต่างประเทศ

๔๐. ตถาคตสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กทาจิ กรหจิ โลเก พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อุปฺปชฺชมานสฺส สุริยมณฺฑโลปมสฺส สาสนานุภาวสงฺขาตปภาย สมฺผสฺสปริปาจิเต ตสฺส ภควโต อุปฺปตฺติสญฺจารฏฺฐานภูตมชฺฌิมชนปเทสสฺส ปุพฺพทกฺขิณทิสาย สณฺจิเต สฺยามรฏฺเฐ นานาชนากิณฺณาเนกรฏฺฐาภิปูชิตสฺส มหิสฺสราธิ-ปตินฺทสฺส ปรมธมฺมิกมหาราชาธิราชวรสฺส นิวาสภูตาย มรกตมหา-มณิกฺขนฺธมยพุทฺธปฏิมาปติฏฺฐาน สิริรตนสาสตารามาทิมหจฺเฉราภิรมณีย-เจติยฏฺฐานาภิลงฺกตาย ปูฏเภทนิยา รตนโกสินฺทเทวมหานครนามาย ราชธานิยา ปาการพฺภนฺตรารามภูเต ราชนิเวสนสฺส ปุพฺพุตฺตร-ทิสาภาคมฺหิ ปติฏฺฐิเต ชินสีหนามิกปฏิมาปติฏฺฐานปวรนิเวสวิหาเร นิวาสีหิ เจว ตทนฺวตฺตเกสุ ปรมนิวาสครุวลฺลิยาทีสุ นิวาสีหิ จ ปวรนิเวสาทิคณาธิปติราชานุชวชิรญาณมกุฏสมฺมตวํสเถรวรปมุเขหิ อมฺเหหิ ทสหิ ธมฺมยุตฺติกเถรานุเถเรหิ อิทํ เมตฺยาภิชฺฌาสยสมฺภูตํ สาสนสนฺเทสปณฺณํ ลงฺกาทีเป คาพฺติตฺเถ วาลุการามวาสิโน มฺรมฺมวํสิกานํ อธิปติภูตสฺส อายสฺมโต มหาสุมนเถรวรสฺส เจว อญฺเญสญฺจ ตทนฺวตฺตกานํ สทฺธาติสฺสเถราทีนํ ปุพฺเพ สาสนเปสกานํ ปฏิสาสนนิเวทนตฺถํ เปสิตํ อิมินา มยํ สาสนสนฺเทสปณฺเณน อายสฺมนฺตานํ สมฺมุขีภาวํ อาคนฺตฺวา วิย สมฺมานาทรคารวํ กตฺวา ปวุตฺตึ นิเวเทม

---

๔๐. หนังสือศาสนสนเทศอันเกิดด้วยเมตยาภิธยาศัย (อัธยาศัยอันยิ่งด้วยไมตรี) ฉบับนี้ พวกข้าพเจ้าเหล่าพระเถรานุเถระธรรมยุติกนิกาย ๑๐ รูป มีสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าพระวชิรญาณมกุฏสมมุตวงศเถรเจ้า ผู้เปนอธิบดีแห่งคณะมีคณะบวรนิเวศเปนต้นเปนพระประมุข สำนักอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหารอันเปนที่ประดิษฐานพระปฏิมามีพระนามว่า พระชินสีห์ ตั้งอยู่เบื้องทิศตะวันออกเฉียงเหนือแห่งพระราชนิเวสน์ เปนพระอารามอยู่ภายในกำแพงแห่งพระราชธานี นามว่ากรุงรัตนโกสินทรเทพมหานคร เปนเมืองท่าค้าขาย ประดับงามไปด้วยเจดียสถานน่ารื่นรมย์ยิ่งนักเปนมหัศจรรย์ มีวัดพระศรีรัตนศาสดารามอันเปนที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมาที่สร้างด้วยแก้วมรกตก้อนใหญ่เปนอาทิ เปนที่ประทับอยู่แห่งสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้เปนพระเจ้าแผ่นดิน อันรัฐที่มีพลเมืองคับคั่งเปนอันมากยกย่องนับถือด้วย และสำนัก ณ วัดอื่น ๆ ที่ปฏิบัติอย่างวัดบวรนิเวศมีวัดบรมนิวาสและวัดเครือวัลย์เปนต้นด้วย ในสยามรัฐอันตั้งอยู่เบื้องทิศตะวันออกเฉียงใต้แห่งมัชฌิมชนบท อันเปนที่เสด็จอุบัติและเปนที่เสด็จท่องเที่ยวแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เปนรัฐที่อบอุ่นด้วยสัมผัสแห่งรัศมี กล่าวคืออานุภาพแห่งพระศาสนาขององค์พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เปรียบดังพระสุริยมณฑล ผู้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกต่อลางครั้งลางคราว เพื่อเกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์สัตวโลก ส่งไปเพื่อแจ้งศาสนตอบแด่ท่านพระมหาสุมนเถระผู้เปนอธิบดีแห่งภิกษุฝ่ายมรัมวงศ์ สำนักวัดวาลุการาม ณ ท่าคาพูลังกาทวีป และท่านผู้มีอายุอื่น ๆ ที่ปฏิบัติอย่างท่านมหาสุมนเถระนั้นมีพระสัทธาติสสเถระเปนต้น ผู้ส่งศาสนมาก่อน ด้วยหนังสือศาสนสนเทศฉบับนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอแจ้งข่าวให้ทราบโดยความนับถือเอื้อเฟื้อเคารพ ดังว่ามาอยู่ต่อหน้าท่านผู้มีอายุทั้งหลาย

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๕

(ว่าด้วยพระสงฆ์สยามมี ๒ นิกาย)

---

๑. โย โส โน ภควา อสมฺโมหธมฺโม มหาการุณิโก วิภชฺชวาที วิภชฺชอกฺขายี โลเก วิมุตฺติรสํ ธมฺมญฺจ เทเสตฺวา วินยญฺจ ปญฺญเปตฺวา อิโต ปุพฺเพ สตฺตมาสาธิกานิ สตฺตาสีตุตฺตร-ติสตาธิกานิ เทฺว สํวจฺฉรสหสฺสานิ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสนุตฺตม-รตนปติฏฺฐานภูเต สฺยามรฏฺเฐ ปติฏฺฐิตาย สกลลาวรฏฺฐโต ปฏฺฐาย สุวณฺณภูมิรฏฺฐานญฺจ กมฺโพชรฏฺฐโยนกรฏฺเฐกเทสสฺส จ มหิสฺ-สรินฺทาธิปติปรมธมฺมิกมหาราชาธิราชวรนิวาสนฏฺฐานภูตาย สิริรตน-เจตฺยาทฺยาวิญฺญาณก มงฺคลคเชนฺทวรวาหนาทิสวิญฺญาณก รตนูปโสภิตาย สพฺพาการสมิทฺธาย ปฏฺฐเภทนิยา รตนโกสินฺทเทวมหานครนามาย อยุชฺฌิยามหานครโต ปจฺฉา อภินวมาปิตาย ราชธานิยา ปาการพฺ-ภนฺตรารามภูเต ราชนิเวสนโต ปุพฺพุตฺตรทิสาภาคมฺหิ สณฺฐิเต ปวร-นิเวสวิหาเร เจว ตทนุวตฺตกวิหาเรสุ จ เนวาสิกภูเต อชฺฌาจิณฺณมิทํ โปราเณหีติ เอตฺตกมตฺเตน ทฬฺหาภินิเวสกรณโต อาจิณฺณกปฺปิก-นิกายนามมฺหา มหาธาตฺวาทิคณราชปุณฺณาทิคณเชตวนาทิคณสงฺขาต-

คำแปล

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๕

๑. หนังสือแจ้งข่าวศาสน อันมีขึ้นด้วยอัธยาศัยอันยิ่งด้วยไมตรีนี้ พวกข้าพเจ้าเหล่าภิกษุเถระ ๑๐ รูป มีสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าพระวชิรญาณมกุฏสมมุตวงศมหาเถรเจ้าเปนพระประมุข อันสงฆ์สมมต (ให้) เปนใหญ่ในการทำกิจทั้งปวง แห่งคณะมีคณะวัดบวรนิเวศเปนต้น ซึ่งมีนามว่าธรรมยุตติกนิกาย เหตุปฏิบัติโดยยุติด้วยการทำ (ตามข้ออนุญาต) และไม่ทำ (ข้อที่ห้ามไว้) ในพระคัมภีร์มีบาลีและอรรถกถาเปนต้นเท่านั้น เปนคณะอื่น (อีกคณะหนึ่ง) จากคณะใหญ่ ที่มีสำนักอยู่ในทิศทั้งปวงได้แก่คณะวัดมหาธาตุ คณะวัดราชบูรณะ และคณะวัดพระเชตุพนเปนต้น ที่มีนามว่า อาจิณณกัปปิกนิกาย เพราะทำความยึดมั่นอยู่แต่ว่า 'นี่โบราณท่านประพฤติกันมา' เท่านั้น เปนคณะที่อยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหารอันตั้งอยู่เบื้องทิศตวันออกเฉียงเหนือ แต่พระราชนิเวศน์ เปนพระอารามอยู่ภายในกำแพงแห่งราชธานีที่สร้างใหม่ภายหลังอยุธยามหานคร มีนามว่ากรุงรัตนโกสินทรเทพมหานคร เปนเมืองท่าค้าขายรุ่งเรืองด้วยประการทั้งปวง งามสง่าด้วยอวิญญาณกรัตนะ มีพระศรีรัตนเจดีย์เปนอาทิ และสวิญญาณกรัตนะ มีมงคลคเชนทร์วรพาหนะ

สพฺพทิสาวาสิกมหาคณสฺมา อญฺญสฺส ปาจฏฺจกถาทีสุ การณาการณยุตฺตี-หิเยว ปฏิปตฺติยา ธมฺมยุตฺติกนิกายนามสฺส สพฺพกิจฺจกรณิสฺสรภูเตหิ สงฺฆสมฺมเตหิ อมฺเหหิ ทสหิ ราชานุชวชิรญาณมกุฏสมฺมตวํสมหาเถร-วรปมุเขหิ เถรภิกฺขูหิ อิทํ เมตฺยาภิชฺฌาสยสมฺภูตํ สาสนสนฺเทสปณฺณํ ลิกฺขตฺตวิหาราทิปญฺจปริเวณาธิปติโสภิตสิริธมฺมเถรสฺส ปหิตํ ตสฺส วีสา-ธิติเรกภิกฺขุสงฺฆสฺส ปุพฺเพ สาสนเปสเน สมานจฺฉนฺทสฺส ปฏิสาสนํ นิเวทนตฺถาย

๒. ยมายสฺมตา โสภิตสิริธมฺเมน ตสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส อนุมติยา ลิขิตฺวา ฉนฺนํ ธาตูนํ หิรญฺญกรณฺเฑน สห อมฺหากํ คณาธิปติโน ราชานุชวชิรญาณเถรสฺส ทาตุํ สุภูตฺยาทีนํ หตฺเถ นิยฺยาเทตฺวา ปหิตํ เตหิ สฺยามรฏฺฐํ ปตฺเตหิ ตสฺส เถรสฺส ทินฺนํ เตน จายสฺมโต ทูเร ฐิตสฺสาปิ เมตฺตจิตฺตํ ปุรกฺขิตฺวา คารเวน ปฏิคฺคหิตํ สาสนสฺส สพฺพํ อตฺถํ โส ญตฺวา อมฺเหหิ สทฺธึ มนฺเตตฺวา เอวํ สาสนํ ปหิณิตุํ มตึ อกาสิ สาธุ อายสฺมา จ โสภิตสิริธมฺโม โส สพฺโพ จ ภิกฺขุ-สงฺโฆ ชานาตุ อิทญฺจ สฺยามรฏฺฐํ สราชิกํ มยญฺจ ราชกุลูปกา

เป็นต้น เป็นที่เสด็จประทับอยู่ แห่งสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชาธิราชผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่แห่งรัฐสุวรรณภูมิทั้งหลายนับแต่รัฐลาวทั้งสิ้นลงมา และแห่งรัฐเอกเทศ (ประเทศราช ?) คือรัฐกัมโพชและรัฐโยนก ตั้งอยู่ในสยามรัฐอันเป็นที่ประดิษฐานแห่งอุดมรัตน คือพระศาสนาแห่งองค์พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ผู้ซึ่งทรงมือสัมโมหะเป็นธรรม ทรงกอบด้วยพระมหากรุณา ทรงเป็นวิภัชวาที วิภัชอักขายี (ตรัสจำแนกข้อธรรม) ได้ทรงแสดงพระธรรมอันมีวิมุติเป็นรสและทรงบัญญัติพระวินัยไว้ในโลกแล้วเสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุไปก่อนนี้ได้ ๒๓๘๗ ปี ๗ เดือนแล้วนั้น และในวัดอื่น ๆ ที่ปฏิบัติตามอย่างวัดบวรนิเวศนั้นด้วย ส่งไปถวายพระโสภิตสิริธรรมเถระผู้เป็นอธิบดีแห่งบัญจบริเวณมีลิกุตตวิหารเป็นอาทิ เพื่อแจ้งข่าวตอบแก่หมู่ภิกษุจำนวน ๒๐ กว่ารูป ผู้มีสมานฉันท์ในการส่งข่าวมาก่อนนั้น

๒. (ส่วน) หนังสือแจ้งข่าวศาสนใด ที่ท่านโสภิตสิริธรรมลิขิตโดยอนุมัติแห่งหมู่ภิกษุนั้นแล้วมอบให้ภิกษุสยามมีพระสุภูติเป็นต้น ส่งมาถวายสมเด็จพระราชอนุชาเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถรเจ้าผู้เป็นคณาธิบดีของพวกข้าพเจ้าพร้อมด้วยตลับเงิน (ประจุ) พระธาตุ ๖ องค์ ภิกษุสยามเหล่านั้นมาถึงสยามรัฐได้ถวายแด่พระเถรเจ้านั้นแล้ว และพระองค์ทรงยกย่องไมตรีจิตของท่านผู้มีอายุผู้แม้อยู่ในที่ไกล ทรงรับไว้แล้วโดยเคารพ พระองค์ทรงทราบความแห่งศาสนตลอดแล้ว ทรงปรึกษากับพวกข้าพเจ้าแล้วทรงลงมติให้ส่งศาสนไปดังนี้ ขอท่านโสภิตสิริธรรม

ปรมธมฺมิกมหาราโชปถมฺภํ นิสฺสาย ยถาสุขํ ธมฺมวินยํ ยถาสติ ยถาพลํ อนุปฏิปชฺชนฺตา วิหรมานา น ลภาม รญฺญา อนนุญฺญาตา ทูเร วิเทเส ยถารุจิยา คนฺตุํ

๓. อิมสฺมึปิ สฺยามรฏฺเจ ภิกฺขูนํ เทฺว นิกายาว โหนฺติ โปราณราชกาลโต ยาวชฺชตนา ทฺวีหิ ลทฺธีหิ ปวตฺตา อาจิณฺณกปฺปิกนิกาโย จ ธมฺมยุตฺติกนิกาโย จ คณิสฺสรเถรสมุหวเสน ปน จตฺตาโร คณา โหนฺติ

๔. ตตฺถ อาจิณฺณกปฺปิกนิกายิกา นาม เยสํ ปาลิอฏฺฐกถาทีสุ อาคตวจนํ อปฺปมาณํ สกเทสนิวาสีนํ ปฏิปตฺติเยว ปมาณํ เต จ เอวํวตฺตาโร ยํ ยํ โปราณกํ ตํ ตํ ปาลิอฏฺฐกถาทีหิ วิรุทฺธํปิ โหตุ สพฺพเมว ปจฺฉิมเกหิ สทฺทหิตฺวา สงฺกํ อกตฺวา อนุกาตพฺพํ โปราเณหิ อทิฏฺฐํ นาม นตฺถิ อปฺปมาณํ อมฺหากํ ทสฺสนํ นาเมตํ อนุกฺกเมน ปริหายติ ตสฺมา อมฺเหหิปิ เตสํ คตมคฺเคเนว อนุปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ อิเม วุจฺจนฺติ อาจิณฺณกปฺปิกา นาม

๕. ธมฺมยุตฺติกนิกายา นาม เย เอวํวาทิโน โปราณานํ อาจิณฺณสมาจิณฺณํ น สพฺพโส ปมาณโต คเหตพฺพํ ภควา โข น

และหมู่ภิกษุทั้งปวงนั้นจงทราบเถิด สยามรัฐนี้เป็นรัฐมีพระราชา และพวกข้าพเจ้าก็เป็นภิกษุราชกุลูปกะ (คือเป็นพระราชาคณะ ?) ได้อาศัยพระอุปถัมภ์แห่งองค์สมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชเจ้า ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยตามสติกำลังได้ความสดวกสบายอยู่ ซึ่งพระราชายังมิได้ทรงอนุญาตแล้วจะไปต่างด้าวแดนไกลตามชอบใจหาได้ไม่

๓. แม้ในสยามรัฐนี้ ภิกษุก็มี ๒ นิกายเหมือนกัน ประพฤติเป็น ๒ ลัทธิ แต่รัชกาลก่อนมาจนถึงทุกวันนี้ คืออาจิณณกัปปิกนิกาย ๑ ธรรมยุตติกนิกาย ๑ แต่ว่าโดยคณิสรเถรสมุห (หัวหน้าพระเถระเจ้าคณะ คือเจ้าคณะใหญ่ ?) ก็เป็น ๔ คณะ

๔. ในภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น เหล่าที่ชื่ออาจิณณกัปปิกนิกาย คือพวกที่ไม่ถือคำอันมาในคัมภีร์มีบาลีอรรถกถาเป็นต้นเป็นประมาณ ถือแต่ความปฏิบัติแห่งพวกภิกษุที่อยู่ในบ้านเมืองของตนเป็นประมาณ ก็ภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้กล่าวอย่างนี้ว่า "คำใด ๆ เป็นคำเก่า คำนั้น ๆ แม้ผิดไปจากพระคัมภีร์มีบาลีและอรรถกถาเป็นต้น ก็ช่างเถิด คนภายหลังต้องเชื่อแล้วทำตามโดยไม่สอดแคล้วทั้งสิ้นทีเดียว ซึ่งท่านแต่ก่อน ๆ จะไม่เห็น (ความถูกผิด) หามิได้ อันความเห็นของเราทั้งหลาย (ในภายหลัง) ไม่เป็นประมาณ มันย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ (กาล) เพราะฉะนั้น แม้เราทั้งหลายก็ต้องดำเนินไปตามทางที่ท่านแต่ก่อน ๆ ท่านเดินกันมาแล้วนั้นแหละ" ดังนี้ พวกนี้เรียกชื่อว่า อาจิณณกัปปิกะ

๕. เหล่าที่ชื่อธรรมยุตติกนิกาย คือเหล่าที่กล่าวอย่างนี้ว่า "ข้อที่ท่านแต่ก่อนเคยประพฤติกันมาไม่ควรถือเป็นประมาณไปเสียทุกอย่าง

ปจฺจนฺติเมสุ ชนปเทสุ มิลกฺขุเกสุ มนุสฺเสสุ อวิญฺญาตาเรสุ อุปฺปนฺโน อถโข มชฺฌิเมสุเยว ชนปเทสุ อริยเกสุ มนุสฺเสสุ อุปฺปนฺโน ตสฺส โข ปน ภควโต สาสนํ เตสุ เตสุ นานาภาสิกเทเสสุ ปตฺถรติ ตสฺส จ ภควโต ธมฺมวินโย สงฺคีตึ อาโรเปนฺเตหิ ธมฺมสงฺคาหเกหิ ยถา ยถา ปจฺฉิมเกหิ ปฏิปชฺชิตพฺพํ ยถา จ ปฏิปชฺชนฺตานํ วิโรโธ น โหติ สพฺพนฺตํ ปริปูเรนฺเตหิ มชฺฌิมภาสาภูตาย มาคธิกาย ภาสาย สงฺคีโต นานาเทเสสุ นานาภาสิกานํ พุทฺธสาสนิกานํ ปฏิปตฺติยา สมภาว-กรณตฺถาย

ตถา กาเล คจฺฉนฺเต สาสนปกตญฺญูหิ ปุถุชฺชนปณฺฑิเตหิปิ สพฺพนฺตํ ปริปูเรตุํ อสกฺโกนฺตานํ พาหุลฺลปวตฺติทสฺสเนน สตฺตานํ พุทฺธิหานึ สมฺปสฺสิตฺวา ตทตฺถโชตกานิ อฏฺฐกถาทีนิ อเนกานิ ปกรณานิ ยถาญาตํ อนุกฺกเมน ปจฺฉา กตานิ ตสฺมา ฏีกาย อาคตวจนํ อฏฺฐกถาสเมนฺตเมว คเหตพฺพํ อฏฺฐกถาย อาคตมฺปิ ปาลิยา สเมนฺตเมว คเหตพฺพํ ปาลิยมฺปิ กตฺถจิ เกหิจิ วฑฺเฒตฺวา ลิขิตํ คารยฺหจานมฺปิ ภควโต วจนลกฺขณํ อติกฺกมฺม อฏฺฐานธาวนวเสน ปวตฺตมานํ น คเหตพฺพเมว คารยฺหจานวชฺชิตาย ปาลิยา จ ตํ-สเมนฺตีสุ จ อฏฺฐกถาฏีกาสุ อาคตา ปฏิปตฺติ ตนฺเทสิกโปราเณหิ อาจิณฺณาปิ อนาจิณฺณาปิ อนุปฏิปชฺชิตพฺพาว เอวํ ปวตฺตมานา หิ ปฏิปตฺติ โปราณาจริยมคฺโคติ อิเม วุจฺจนฺติ ธมฺมยุตฺติกา นาม

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมิได้เสด็จอุบัติในหมู่คนเผ่ามิลักขุไม่รู้อะไรในชนบทปลายแดนเลย ที่แท้พระองค์เสด็จอุบัติในหมู่คนเผ่าอริยกะในมัชฌิมชนบททีเดียว ก็แลคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแผ่ไปในประเทศนั้น ๆ อันมีภาษาต่าง ๆ กัน และพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พระธรรมสังคาหกะทั้งหลายผู้ยกขึ้นสู่สังคีติ เมื่อจะยังพระธรรมวินัยทั้งปวงนั้นให้บริบูรณ์โดยให้คนภายหลังปฏิบัติตามได้ทุกประการ และเมื่อปฏิบัติก็จะไม่ผิดด้วย จึงร้อยกรองไว้โดยภาษาของชาวมคธอันเป็นภาษากลาง เพื่อประโยชน์จะให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่มีภาษาต่าง ๆ กันในนานาประเทศปฏิบัติได้เสมอกัน

เมื่อกาลอย่างนั้นล่วงไป บัณฑิตบุถุชนทั้งหลายผู้รู้คุณพระศาสนาพิจารณาเห็นความเสื่อมแห่งพุทธิของสัตว์ทั้งหลายด้วยเห็นความประพฤติมักมาก จนไม่อาจบำเพ็ญพระธรรมวินัยทั้งปวงนั้นให้บริบูรณ์ได้ ในภายหลังจึงได้แต่งคัมภีร์อธิบายความแห่งพระธรรมวินัยนั้นขึ้นเป็นอันมากมีคัมภีร์อรรถกถาเป็นต้นโดยลำดับ ตามความรู้ของตน ๆ เพราะเหตุนั้น คำอันมาในฎีกาที่สมกับอรรถกถาเท่านั้นจึงควรถือเอา แม้คำอันมาในอรรถกถาเล่าก็ควรถือเอาแต่ที่สมกับพระบาลีเท่านั้น แม้ว่าคำที่อาจารย์ลางพวกเขียนเพิ่มเติมเข้าในพระบาลีลางแห่งเป็นคำที่อยู่ในฐานจะพึงตำหนิได้ ซึ่งล่วงละเมิดลักษณะพระวจนะของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นไปโดยอาการเตลิดไปในอฐานะ (ทางที่เป็นไปไม่ได้) ก็ไม่ควรถือเอาทีเดียว ข้อปฏิบัติอันมาในพระบาลีที่เว้นจากฐานที่จะพึงตำหนิและในอรรถกถาฎีกาทั้งหลายอันสมกับพระบาลีนั้นด้วย คนแต่ก่อนที่

๖. เตสุ อาจิณฺณกปฺปิกนิกายิกา สเก ปกฺเข อริยารหนฺตวํสิกาติ ปสํสิตา พหุตรา สพฺพทิสาสุ ปตฺถรนฺติ พหุนนํ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ สกฺกตา ครุกตา มานิตา ปูชิตา

ธมฺมยุตฺติกนิกายิกา ปน อปฺปกา อาจิณฺณกปฺปิกนิกายิเกหิ อุตฺตริการิกา ภินฺนกา อติธาวิโนติ ครหิตา

อิติ อิมสฺมึ สฺยามรฏฺเฐ เทฺว นิกายา โหนฺติ

๗. ตตฺถ เย สีเลนปิ สุเตนปิ ปญฺญายปิ ปฏิปตฺติยาปิ ยาทิสา ตํ เตสํ สพฺพํ ทฺวีสุ วาเรสุ สฺยามรฏฺฐํ คเตหิ สีหฬ-ชเนหิ ทิฏฺฐญฺเจว สุตญฺจ เอเต ปุจฺฉิตฺวา สกฺกา ชานิตุํ มยํ วทนฺตา อตฺตุกฺกํสนปรํวมฺภนโทสา น มุจฺจิสฺสาม

๘. อปิ จ สงฺเขเปน อายสฺมนฺโต ชานนฺตุ วินยปฏิปตฺติ นาเมสา ทุวิธา โหติ วํสปรมฺปราย ปฏิปชฺชิตพฺพา จ ปาลิอฏฺฐกถาทโย โอโลเกตฺวา ปริปูเรตุํ สกฺกุเณยฺยา จ

เป็นชาวประเทศนั้น ได้ประพฤติมาแล้วก็ดี มิได้ประพฤติมาก็ดี ก็ควรปฏิบัติตามแท้ เพราะว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นไปอย่างนั้นเป็นมรคาของท่านโบราณาจารย์" ดังนี้ เหล่านี้เรียกชื่อว่า ธรรมยุตติกะ

๖. ในสองเหล่านั้น เหล่าที่เป็นอาจิณณกัปปิกนิกายเขายกย่องกันในฝ่ายของตนว่าเป็นวงศ์พระอริยเจ้าเหล่าพระอรหันต์ มีจำนวนมากกว่ามาก แพร่ไปทุกทิศ มีคฤหัสถ์และบรรพชิตเป็นอันมากพากันสักการะเคารพนับถือบูชา

ส่วนเหล่าที่เป็นธรรมยุตติกนิกายมีจำนวนน้อย ถูกติว่าเป็นจำพวกทำอุตริแตกคอกนอกรีตไปจากเหล่าอาจิณณกัปปิกนิกาย

ในกรุงสยามนี้ มีภิกษุเป็น ๒ นิกาย ดังกล่าวมาฉะนี้

๗. ในภิกษุ ๒ นิกายนั้น ภิกษุนิกายใดเป็นอย่างใดโดยศีลก็ดี โดยสุตะ (การศึกษาเล่าเรียน) ก็ดี โดยปัญญา (ความรู้) ก็ดี โดยความปฏิบัติก็ดี ความเป็นไปทั้งปวงนั้นของภิกษุทั้ง ๒ นิกาย ชาวสีหฬทั้งหลายผู้ไปกรุงสยาม ๒ คราว ก็ได้เห็นและได้ยินอยู่แล้ว ถามชาวสีหฬเหล่านั้นดูก็รู้ได้ ข้าพเจ้าทั้งหลายจะพูดไปก็จักไม่พ้นโทษข้อยกตนข่มท่าน

๘. อีกอย่างหนึ่ง ท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงทราบเถิดว่า อันวินัยปฏิบัตินั้น โดยสังเขปมี ๒ อย่าง คือ วินัยปฏิบัติที่ต้องปฏิบัติโดยสืบวงศ์ต่อกันมาอย่าง ๑ วินัยปฏิบัติที่พึงอาจจะตรวจดูคัมภีร์มีบาลีและอรรถกถาเป็นต้นแล้วทำให้บริบูรณ์ (ถกถ้วน) ขึ้นได้อย่าง ๑

๙. ตตฺถ ปาฏิโมกฺขสํวรสีลภูมิภูตา ภิกฺขุภาวสาธิกา อุปสมฺปทา-เยว อนฺตรา อโวจฺฉินฺนโปราณวํสปรมฺปราย อาหริยมานา วํสปรมฺ-ปราย ปฏิปชฺชิตพฺพา นาม

สา หิ โปราณวํเส อุปจฺฉินฺเน ปจฺฉิมเกหิ ปาลิอฏฺฐกถาทีสุ อาคตํ สุวิสุทฺธํ เอกนฺตวินิจฺฉยํ ปจฺจกฺขโต ทิสฺวาปิ น สกฺกาเยว ยถาทิฏฺฐํ สมฺปาเทตุํ โปราณวํสาคตาเยว สา วฏฺฏติ โปราณวํสาคตูป-สมฺปทาย ธมฺมิกภาเว ปจฺฉิมกานมฺปิ ตสฺมึ วํเส อุปสมฺปนฺนานํ อุปสมฺปทาย รุหนโต วํเส อุปจฺฉินฺเน ปาลิยาทีสุ ยถาทิฏฺฐํ สมฺปา-ทิยมานา ปนสฺสา กุโต ธมฺมิกตา

โปราณกาลโต ปฏฺฐาย จานกรณานิ สมฺปาเทตฺวา อกฺขรุจฺจารณํเยว อุปสมฺปทาย ธมฺมิกตฺตํ สาเธติ อกฺขรุจฺจารณญฺจ เตสุ เตสุ อเนเกสุ เทเสสุ อเนกธา ปวตฺตติ ยสฺมึ ปน วํเส อาคตํ อกฺขรุจฺจารณวิธานํ ปาลิอาทีสุ ปกรเณสุ สาปเทเสสุ อาคตลกฺขเณน อุปปริกฺขิยมานํ สพฺพเสฏฺฐํ ขายติ ยํ อตฺถกามา วิญฺญูโน อุปปริกฺขนฺตา สกฺโกนฺติ สนฺนิฏฺฐานํ กาตุํ สม-มารุหนา อุปสมฺปทา อิมินาเยว วิธาเนน กตา รุหิสฺสตีติ อมฺหากํ ทสฺสนสวนวิสเยสุ เทเสสุ อิทเมว อคฺคมกฺขายติ อิโต ปริสุทฺธตรํ ปริปุณฺณตรํ เนว สุยฺยติ น ทิสฺสตีติ เอวํ สนฺเตปิ โอลิยิตุํ น

๙. ในวินัยปฏิบัติ ๒ อย่างนั้น อุปสัมปทาอันยังความเป็นภิกษุให้สำเร็จ เป็นภูมิพื้นแห่งปาฏิโมกขสังวรศีลนั่นแหละ ที่นำสืบวงศ์แต่โบราณต่อกันมาไม่ขาดสายเสียในระหว่าง ชื่อว่าวินัยปฏิบัติที่ต้องปฏิบัติสืบวงศ์ต่อกันมา

จริงอยู่ อุปสัมปทานั้น เมื่อวงศ์แต่โบราณขาดสายเสียแล้ว คนภายหลังแม้เห็นข้อวินิจฉัยที่แน่นอนถูกต้องดี อันมาในคัมภีร์มีพระบาลีและอรรถกถาเป็นต้น โดยประจักษ์แล้ว ก็มิอาจจัดแจงเอาตามที่ตนเห็นได้เลย อุปสัมปทานั้นที่สืบมาแต่วงศ์โบราณเท่านั้นจึงควร เพราะเมื่ออุปสัมปทาที่สืบมาแต่วงศ์โบราณเป็นธรรม การอุปสมบทของคนภายหลังผู้อุปสมบทในวงศ์นั้นจึงขึ้น แต่ครั้นวงศ์ขาดสายแล้วจะจัดแจงเอาตามวิธีที่ตนได้พบเห็นในคัมภีร์มีพระบาลีเป็นต้น ความเป็นธรรมแห่งอุปสัมปทานั้นจะมีได้ที่ไหน

การเปล่งเสียงอักขระให้ถูกฐานกรณ์จำเดิมแต่โบราณกาล (สืบเนื่องมา) นั่นแหละยังความเป็นธรรมแห่งอุปสัมปทาให้สำเร็จ ก็แลการเปล่งเสียงอักขระย่อมเป็นไปหลายอย่างในท้องถิ่นนั้น ๆ มากด้วยกัน แต่วิธีเปล่งเสียงอักขระที่มาในวงศ์ใด สอบดูโดยลักษณะอันมาในคัมภีร์ที่อ้างอิงทั้งหลายมีพระบาลีเป็นต้น กล่าวได้ว่าดีกว่าเพื่อน ซึ่งวิญญูชนทั้งหลายผู้หวังความเจริญพิจารณาดูก็อาจลงสันนิษฐานได้ว่า อุปสัมปทาที่ขึ้นโดยถูกต้อง ก็ทำโดยวิธีนี้แหละจึงจะขึ้น วิธีนี้แหละกล่าวกันว่าดีที่สุดในประเทศทั้งหลายที่อยู่ในวิสัยที่พวกข้าพเจ้าได้เห็นได้ยิน วิธีที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ดีกว่านี้ยังไม่ได้ยิน ยังไม่ได้เห็น เพราะเหตุนั้น เมื่อได้เห็นได้

วฎฺฏเตว ตสฺมึ วํเส อาคตวิธาเนน ปฏิปชฺชิตพฺพํ ตาว ยาวญฺญํ ตโต ปริสุทฺธตรํ ปริปุณฺณตรํ วิสุทฺธตรํ น ลพฺภติ ตาทิสสฺส ปน ปริเยสนฺสฺสาโห น นิกฺขิตพฺโพ อุปสมฺปทาย ปน ธมฺมิกาย อญฺญาสุ อุปสมฺปนฺเนหิ ปริปูเรตพฺพาสุ ปฏิปตฺตีสุ อปริปุณฺณาสุปิ ปาลิ-อฏฺฐกถาทีสุ อาคตนเยน ญาณสญฺจารํ ปวตฺเตตฺวา สมฺปาเทตพฺพา ปฏิปตฺติ ปาลิอฏฺฐกถาทโย โอโลเกตฺวา ปริปูเรตุํ สกฺกุเณยฺยา นาม เอวมฺมยํ ปฏิปชฺชาม

๑๐. เอวํ ปฏิปชฺชนฺเต อมฺเห อายสฺมนฺตา โรเจสฺสนฺติ วา โน วา ติฏฺฐเตตํ สเจปิ มยํ สาสโนปตฺถมฺภกํ ปรมธมฺมิกมหาราชานํ อาปุจฺฉิตฺวา เตนานุญฺญาตา ลงฺกาทีปํ คนฺตฺวา อายสฺมนฺเตหิ สมา-คจฺเฉยฺยาม

๑๑. เอวํ สนฺเตปิ อมฺหาทิสา สพฺเพสํ ธมฺมกามานํ อายสฺมนฺตานํ รุจิสฺสนฺติ วา โน วาติ ทุชฺชานเมตํ ธมฺมกาเมสุ สพฺเพสุปิ เกสุจิ วา โรเจนฺเตสุ ทุกฺกรเมตํ อมฺหาทิสานํ วิเทสิกานํ โรเจนฺเตหิ ธมฺมกาเมหิ อายสฺมนฺเตหิ อิจฺฉิตานุคหํ กาตุํ เย น โรเจนฺติ เต ตถา ตถา อากุลายิสฺสนฺติ อมฺหาทิสานญฺจ ปรวิสเย จิตานํ ธมฺมกามานญฺจ อายสฺมนฺตานํ โรเจนฺตานํ สกจาเน จิตานมฺปิ วิเหสาย

ยินถึงเช่นนี้ก็ไม่ควรเลยที่จะชักช้าอยู่ ควรปฏิบัติไปตามวิธีที่มาในวงศ์นั้นไป ตราบเท่าที่ยังไม่ได้พบวิธีอื่นที่บริสุทธิ์บริบูรณ์หมดจดดีกว่านั้น แต่ก็ต้องไม่ทอดทิ้งความอุตสาหะที่จะแสวงหาวิธีเช่นนั้นเสีย ก็ความปฏิบัติ ซึ่งเมื่อข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ผู้อุปสมบทแล้วจะพึงทำให้บริบูรณ์อื่นจากอุปสัมปทาอันเป็นธรรม แม้นยังไม่บริบูรณ์พึงสอดส่องดูตามนัยที่มาในคัมภีร์มีพระบาลีและอรรถกถาเป็นต้น ทำให้ถูกถ้วนขึ้นได้ (นี่) ชื่อว่าวินัยปฏิบัติที่พึงอาจจะตรวจดูคัมภีร์มีบาลีและอรรถกถาเป็นต้น แล้วทำให้บริบูรณ์ (ถูกถ้วน) ขึ้นได้ ข้าพเจ้าทั้งหลายปฏิบัติอย่างนี้

๑๐. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จักชอบใจพวกข้าพเจ้าที่ปฏิบัติอย่างนี้หรือไม่ ก็ตามเถิด ถ้าแม้นพวกข้าพเจ้าถวายพระพรลาสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชเจ้าองค์สาสนูปถัมภก ทรงอนุญาตแล้ว ก็จะพึงไปเกาะลังกาพบปะกับท่านผู้มีอายุทั้งหลายได้

๑๑. แม้เช่นนั้น ก็เป็นการยากที่จะทราบว่าคนเช่นพวกข้าพเจ้าจักชอบใจแก่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายที่เป็นธรรมกามะไปทุกท่านหรือไม่ แม้นว่าท่านผู้มีอายุทั้งหลายที่เป็นธรรมกามะทุกท่านหรือแต่ลางท่านชอบใจ (พวกข้าพเจ้า) อยู่ ก็ยังเป็นการยากที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายผู้เป็นธรรมกามะที่ชอบใจ (พวกข้าพเจ้า) จะทำการอนุเคราะห์ด้วยสิ่งที่ต้องการแก่ชาวต่างประเทศเช่นพวกข้าพเจ้าได้ พวกคนที่เขาไม่ชอบใจจักทำวุ่นวายเอาด้วยประการนั้น ๆ เพื่อเบียดเบียฬทั้งคนที่อยู่ในปรวิสัย เช่นพวกข้าพเจ้า ทั้งพวกท่านผู้มีอายุผู้ธรรมกามะที่ชอบใจ (พวกข้าพเจ้า) แม้อยู่ในถิ่นฐานของตนเองก็ได้

๑๒. ลงฺกาทีโปปีทานิ อพุทฺธสาสนิกานเมว กุมฺเปนีนํ สนฺตโก เกเจตาทิสํ กิจฺจํ อารพฺภ น กิญฺจิ วเทยฺยุํ อิจฺเจตํ กุสลํ อรุจฺจนเกหิ ตถา ตถา ปริภินฺทิยมานา ปฏิพาเหยฺยุํ เอวํ สนฺเต กึ มยํ วา อมฺหาทิสา วา ปรวิสเย จิตา กริสฺสาม

๑๓. ตสฺมา เย เย ธมฺมกามา สฺยามรฏฺฐาคตสีหฬชนานํ สนฺติกา อมฺหาทิสานํ ปฏิปตฺติปวตฺตึ สุตฺวา ปสีทนฺติ เย วา ปนญฺเญ สวนมตฺเตน อปฺปสีทนฺตา สํวาเสน สีลสฺส สากจฺฉาย ปญฺญาย เวทิตพฺพตฺตา อมฺเหหิ สทฺธึ สมาคมํ อิจฺฉนฺติ เต เต สพฺเพปิ รตนโกสินฺทเทว-มหานครโต คตาย อุตฺตมเตชสีหนามาย โปตนาวาย อาคจฺฉนฺตุ อา-คมเน จ เวตฺตนกิจฺจํ นตฺถิ อิธ สมฺปตฺตา อายสฺมนฺโต ยถารุจิเต สภาคฏฺฐาเน วาสญฺจ ปรมธมฺมิกมหาราชสฺส สนฺติกา อนุคฺคหญฺจ ลภิสฺสนฺติ เอวํ อายสฺมนฺโต สุขํ วสนฺตา อมฺหาทิเสหิ สากจฺฉมฺปิ อนุโยคมฺปิ กตฺวา เตสุ เตสุ ฐาเนสุ ยถาปฏิญฺญาตํ โสธนกถํ สุตฺวา เย ปสีทิสฺสนฺติ เย น ปสีทิสฺสนฺติ น เตสํ กาจิ วิเหสา ภวิสฺสติ สพฺเพปิ เต อิธ วาสํ อิจฺฉนฺตา ยถาสุขํ วตฺถุํ ลภิสฺสนฺติ สกเทสํ คนฺตุกามา ยถาสุขเมว คนฺตุํ ลภิสฺสนฺติ

๑๒. เกาะลังกาเล่า บัดนี้ก็ตกเป็นของพวกกำปนีซึ่งมิใช่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาเสียด้วย ก็จะมีลางคน ว่าถึงกิจ (เกี่ยวด้วยศาสนา) เช่นนี้เขาจะไม่ว่าอะไร อย่างนั้นก็นับเป็นกุศล หากถูกพวกคนที่ไม่ชอบใจยุยงด้วยประการนั้น ๆ เขาขัดขวางเสียเล่า เมื่อเป็นอย่างนี้ พวกเราหรือคนเช่นพวกข้าพเจ้า ซึ่งอยู่ในปรวิสัย (คือเป็นชาวต่างประเทศ) จักทำอะไรได้

๑๓. เพราะเหตุนั้น ท่านผู้มีอายุทั้งหลายใด ๆ ผู้เป็นธรรมกามะได้ฟังความเป็นไปแห่งการปฏิบัติของภิกษุเช่นพวกข้าพเจ้าแต่สำนักชาวสีหฬผู้ได้มากรุงสยามแล้วเลื่อมใส หรือท่านผู้มีอายุเหล่าใดอื่น ยังไม่เลื่อมใสด้วยเพียงแต่ได้ยิน ปรารถนาจะสมาคมกับพวกข้าพเจ้า เพราะศีล (ของกันและกัน) พึงรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน ปัญญา (ของกันและกัน) พึงรู้ได้ด้วยการพูดจาสนทนากัน ท่านผู้มีอายุทั้งหลายนั้น ๆ ทุกรูปของจงมาด้วยเรือกำปั่นชื่อราชสีห์อุดมเดช ที่ไปแต่กรุงรัตนโกสินทรเทพมหานครเถิด และในการมาก็ไม่ต้องเสียค่าโดยสาร ท่านที่มาถึงที่นี่แล้วจักได้ที่อยู่ในที่ของภิกษุที่เป็นสภาคกันตามชอบใจ และจักได้รับพระราชานุเคราะห์แต่ราชสำนักของสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชเจ้าด้วย ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่ออยู่เป็นสุขไปดังกล่าวมานี้ ทำการสนทนากันบ้าง ซักถามกันบ้าง กับภิกษุเช่นข้าพเจ้า ได้ฟังโสธนกถา (ถ้อยคำที่สอาด มิได้เคลือบแฝงแต่งว่า ?) ตามที่พวกข้าพเจ้ายืนยันในฐานะนั้น ๆ แล้ว ท่านเหล่าใดจักเลื่อมใส ท่านเหล่าใดจักไม่เลื่อมใส การเบียดเบียพสักน้อยหนึ่งจักไม่มีแก่ท่านเหล่านั้นเลย อีกทั้งเมื่อท่าน

๑๔. อิมสฺมึ วาเร มยํ ปุปฺผารามวาสีนญฺจ หยคิริวาสีนญฺจ สงฺฆนายกานุนายกานํ คาฬฺติตฺเถ มรมฺมวํสิกานญฺจ เถรานํ เอกสทิสํ เอกเมกํ วิตฺถาเรน สฺยามรฏฺเฐ ทฺวินฺนํ นิกายานํ วาทวิเสเสหิ พุทฺธ-สาสนปวตฺติปริทีปิกํ สาสนปณฺณํ ปหิณิมฺหา มรมฺวํสิเกสุเยว สุมน-เถรสฺส เอกํ สฺยามราชวํสาวตารนเยน รามญฺญวํสปติฏฺฐานปริทีปิกํ ถิรานนฺทเถรสฺส เอกํ คามสีมาลกฺขณปริทีปิกนฺติ อปรานิ เทฺว สาสน-ปณฺณานิ ปหิณิมฺหา

๑๕. สพฺพานิ ตานิ สาธูหิ ธมฺมกาเมหิ โอโลเกตพฺพานิ โหนฺติ อมฺหากํ ธมฺมลทฺธิยา ชานนตฺถาย ยทิ อายสฺมนฺโต ตานิ ทฏฺฐุกามา เสงฺขณฺฑนครํ วา คาฬฺติตฺถํ อาคนฺตฺวา ปหิณิตฺวา วา ตโต ปฏิ-ลิขาเปตฺวา อาหราเปตฺวา โอโลเกนฺตุ

เตหิ สาสเนหิ มยํ อายสฺมนฺเตหิ สมฺมุขา อทิฏฺฐาปิ ทิฏฺฐา วิย เหสฺสาม

อปิจ มยํ อายสฺมนฺตํ โสภิตสิริธมฺมํ สมฺมุขา ทฏฺฐุกามา ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา

๑๖. อิทานิ สฺยามาทิรฏฺฐิสฺสรสามิ ปรมธมฺมิกมหาราชาธิปติ อตฺตโน กนิฏฺฐภาตุภูตวชิรญาณตฺเถรวรสฺส ธมฺมปณฺณาการเปสเนน

ทั้งปวงนั้นปรารถนาจะอยู่ในกรุงสยามนี้ก็จักได้อยู่ตามสบาย ผู้ใคร่จะกลับไปบ้านเมืองของตน ก็จักได้ไปตามสบายเหมือนกัน

๑๔. ในคราวนี้ข้าพเจ้าได้ส่งศาสนบรรณ แสดงความเป็นไปแห่งพระพุทธศาสนา โดยความแปลกกันแห่งวาทะทั้งหลายของภิกษุ ๒ นิกายโดยพิสดาร ถวายแด่พระเถระผู้เป็นสังฆนายกและอนุนายก สำนักวัดบุบผารามและวัดหัยคีรี และถวายพระเถระฝ่ายมรัมวงศ์ ณ ท่าคาฬูมีเนื้อความอย่างเดียวกันฝ่ายละฉบับ กับได้ส่งศาสนบรรณอีก ๒ ฉบับ คือ ฉบับหนึ่ง แสดงการประดิษฐานรามัญวงศ์ตามนัยแห่งพระราชพงศาวดารสยาม ถวายพระสุมนเถระ ในมรัมวงศ์ ฉบับหนึ่ง แสดงลักษณะคามสีมา ถวายพระถิรานันทเถระ* ในมรัมวงศ์เหมือนกัน

๑๕. ศาสนบรรณเหล่านั้น เป็นสิ่งที่ธรรมกามสาธุชนทั้งหลายควรจะดู เพื่อจะได้ทราบธรรมลัทธิของพวกข้าพเจ้า ผิว่าท่านผู้มีอายุทั้งหลายประสงค์จะดูศาสนบรรณเหล่านั้นไซร้ ก็จงมาสู่เมืองสิงขัณฑหรือท่าคาฬู หรือมิฉะนั้นส่งคนมาขอคัดจากศาสนบรรณนั้นนำไปดูเถิด

โดยศาสนทั้งหลายนั้น พวกข้าพเจ้ากับท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้ไม่ได้พบเห็นกัน ก็จักเป็นเหมือนได้พบเห็นกัน

อนึ่ง พวกข้าพเจ้าใคร่จะได้พบท่านโสภิตสิรธรรม (แต่) ข้อนั้นจะได้แต่ไหนเล่าในสถานะ (เช่น) นี้

๑๖. บัดนี้ สมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชาธิบดีผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่แห่งรัฐทั้งหลายมีสยามรัฐเป็นต้น ทรงเลื่อมใสยิ่งในท่านโสภิตสิร-

---

* ข้างต้นเป็น ธิรานันทะ

อายสฺมนฺเต โสภิตสิริธมฺเม ลิกุตฺตุวาทิปญฺจปริเวณาธิปติมฺหิ* อภิปฺปสนฺโน อิเม เทยฺยธมฺเม ตสฺสตฺถาย ปหิณิ สปฺปริวารํ โกเสยฺยติจีวรํ มกรโกเสยฺยถวิกา กํเสยฺย- ปานียกุณฺฑิกา / เขลมลฺลโก สฺยามวิชฺชนี นตฺถุนาฬิกา (ติ) อมฺหากํ คณาธิปติวชิรญาณตฺเถโรปิ ตสฺเสวายสฺมโต สลญฺจิตมญฺชุสาย ปกฺขิตฺเต เกจิเทว เทยฺยธมฺมปณฺณาการเร ปหิณิ กมฺโพชเสลมยธาตุกรณฺโฑ สุวณฺณลิตฺตปฏิมา อริยกกฺขรรูปนีติสมุตฺตํ โกเสยฺยวตฺถํ ยิปฺปุนยนฺตมญฺชุสา นิคฺหิยวิชฺชนี เทฺว กาฬสมุตฺตานิ เสลเลขนินาฬิกา (ติ)

สาธุ อายสฺมา โสภิตสิริธมฺโม เต สพฺเพปิ ปณฺณาการเร ปฏิคฺคณฺหาตุ รญฺโญ เจว เถรสฺส จ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย

---

* ข้างต้น (ข้อ ๑) เป็นลิกุตฺตวิหาราทิ.... พยัญชนะเกลี้ยงเกลาดี ตรงนี้เป็นลิกุตฺตุวาทิ.... ฟังอย่างไรอยู่ แต่ไม่ทราบแน่ว่าอันไหนถูก ไม่มีที่ค้น จึงลงไว้

ธรรมผู้เป็นอธิบดีแห่งปัญจบริเวณมีลิกุตวิหารเป็นต้น โดยที่ได้ส่งธรรมบรรณาการมาถวายเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถรเจ้าพระกนิฏฐภาดาของพระองค์ จึงได้ทรงส่งไทยธรรมเหล่านี้ไปพระราชทานแด่ท่านโสภิตสิริ-ธรรมนั้น คือไตรจีวรแพรพร้อมทั้งของบริวาร คือ ย่ามแพรลายมังกร (๑) กุณฑีน้ำกังไส (๑) กระโถนกังไส (๑) พัด (โบก?) ไทย (๑) ยานัตถุ์และกล้อง (๑) ทั้งฝ่ายเจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถรเจ้า ผู้คณาธิบดีของพวกข้าพเจ้า ก็ทรงส่งไทยธรรมบรรณาการเล็กน้อยที่บรรจุไว้ในหีบลั่นกุญแจไปถวายท่านผู้มีอายุ (โสภิตสิริธรรม) นั้นเหมือนกัน คือตลับพระธาตุทำด้วยสิลาเมืองเขมร (๑) พระปฏิมากะไหล่ทอง (๑) สมุดแบบรูปอักษรอริยกะ (๑) ผ้าแพร (ม้วน ๑) หีบกลของญี่ปุ่น (๑) พัดสำหรับบัง (หน้า) (๑) สมุดดำ ๒ เล่ม ดินสอหิน (สำหรับเขียนสมุดดำ)* และกลัก (๑)

สาธุ ขอท่านผู้มีอายุโสภิตสิริธรรม จงรับบรรณาการทั้งปวงนั้น เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแด่พระราชา และแด่พระเถระเจ้าด้วย ตลอดกาลนานเทอญ

---

* ดินสอ คือดินขาวเนื้อละเอียด ค่อนข้างแข็ง เอามาเลื่อยเป็นแท่ง ๆ ใช้เขียนหนังสือในสมุดดำ

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๖

(ว่าด้วยจุลนิกายและมหานิกาย)

---

๑. พุทฺโธ ภควาติ วิสุทฺธสฺส สพฺพากาเรน สุคตินิพฺพานปทภูตปฏิปทาปวตฺติยา โอกาสภาวารยมนุสฺสโลกสงฺขาตมฺพเร ปาตุภาเวน อุฏฺฐิยิตฺวา ปรินิพฺพาเนน อตฺถงฺคตสฺส อนุตฺตรสมฺมาสมฺโพธิญาณาทิวิสุทฺธาปฏิหตานนฺตาเนกานุภาวญาณมหปฺปภาสมุทยภูตสฺส อนนฺตสตฺตารมฺมณมหากรุณานุภาวสงฺขาตเวเนยฺยตฺถปริปาจโกสุมสมนฺนาคตสฺส ปญฺญาจกฺขุสหิตเทวมนุสฺสานํ นามกาเยหิ สพฺพากาเรน อุปโภคภูตสฺส วิสุทฺธขนฺธสนฺตานสงฺขาตสฺส สพฺพธมฺมโพฺยภาสกวิเสสสุริยมณฺฑลสฺส เทสนาญาณสงฺขาตวิปฺผริตาตปโต เกหิจิ สุตมยญาณสงฺขาตสุริยกนฺตมณินา คหิตาย โลเกน จตุปจฺจยาทิกปฺปิยูปกรณสงฺขาตเตลสิเนหุปตฺถมฺเภน อุปตฺถมฺภนียสฺมึ ธมฺมาธารกสงฺฆหทยสงฺขาตปทีปภาชนคตวฏฺฏิสีเส ชลิตาย พุทฺธานํ ปรินิพฺพุตกาลสงฺขาตรตฺติยํ กญฺจิ โอภาสํ กริตฺวา สตฺตตฺถสาธิกาย ธมฺมวินยปทีปชาลาย โอภาเสหิ โอภาสิเต พุทฺธสฺส ภควโต นิพฺพตฺติสญฺจารฏฺฐานภูตมชฺฌิมปเทสสฺส ปุพฺพทกฺขิณทิสาภาคสณฺฐิเต มชฺฌิมสมุทฺทวงฺกสฺส ปุรตฺถิมทุติยวงฺกมชฺฌคเต ทกฺขิณสมุทฺทนิสฺสิเต สฺยามรฏฺเฐ นานาราชิกาเนกานุกรฏฺฐาภิปูชิตสฺส ปรมธมฺมิกมหาราชาธิราชสฺส นิวาสภูตาย รตนโกสินฺทเทวมหานคราภิธานาย มหาราชธานิยา ปาการพฺภนฺตรารามภูเต ราชนิเวสนสฺส ปุพฺพุตฺตร-

คำแปล

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๖

๑. หนังสือศาสนสนเทศ ซึ่งมีขึ้นด้วยอัธยาศัยอันยิ่งด้วยไมตรีนี้ พวกข้าพเจ้าเหล่าพระธรรมยุติกเถระ ๑๐ รูป อยู่สำนัก ณ วัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นที่ประทับอยู่แห่งพระเถระเจ้า ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าพระวชิรญาณผู้พระราชอนุชา ตั้งอยู่เบื้องทิศตะวันออกเฉียงเหนือแห่งพระราชนิเวสน์ เป็นพระอารามภายในกำแพงแห่งราชธานีใหญ่ชื่อกรุงรัตนโกสินทรเทพมหานคร อันเป็นที่ประทับอยู่แห่งสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้า ผู้ซึ่งท้าวพญาหัวเมืองน้อยเป็นอันมากในนานาราชอาณาเขตมาบูชา (เบื้องพระยุคลบาท) และสำนักอยู่ในวัดบรมนิวาส และวัดเครือวัลย์วิหารเป็นต้น ที่ปฏิบัติตามอย่างวัดบวรนิเวศนั้นด้วย ในกรุงสยามอัน (ตั้งอยู่) ติดทะเลทางด้านใต้ของอ่าวกลาง อยู่ตรงกลางอ่าวที่สองทะเลตะวันออก* เป็นรัฐที่ตั้งอยู่เบื้องทิศตะวันออกเฉียงใต้ของมัชฌิมประเทศ อันเป็นที่เสด็จอุบัติและเสด็จท่องเที่ยว (โปรดสัตว์) แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นองค์พระพุทธะ เป็นรัฐที่สว่างด้วยแสงแห่งดวงประทีป คือพระธรรมวินัยอันส่องแสงขึ้น ยังประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลายให้สำเร็จบ้างเล็กน้อยในราตรีกล่าวคือกาลที่พระพุทธะทั้งหลายปรินิพพานแล้ว ลุกติดอยู่ที่หัวไส้อันสอดอยู่ในตะเกียง คือหฤทัยของพระสงฆ์ ซึ่งรองรับเอาพระ

---

* ในคาบสมุทรแหลมทองนี้ มีอ่าวอยู่ ๓ อ่าว คืออ่าวตังเกี๋ยอยู่ทางตะวันออก อ่าวเมาะตะมะอยู่ทางตะวันตก อ่าวสยามอยู่กลาง และเป็นที่สองในทะเลด้านตะวันออก

ทิสาภาคสณฺจิเต ราชานุชวชิรญาณนามกตฺเถรวรนิวาสภูเต ปวรนิเวส-วิหาเร เจว ตทนุวตฺตเกสุ ปรมนิวาสครุวลฺลิวิหาราทีสุ จ นิวาสีหิ อมฺเหหิ ทสหิ ธมฺมยุตฺติกเถเรหิ อิทํ เมตฺยาภิชฺฌาสยสมฺภูตํ สาสน-สนฺเทสปณฺณํ สีหฬทีเป คาฬุติตฺเถ วาลุการามวาสิโน มฺรมฺมวงฺสิกานํ อธิปติภูตสฺส อายสฺมโต มหาสุมนเถรวรสฺส เจว อญฺเญสญฺจ ตทนุวตฺตกานํ สทฺธาติสฺสเถราทีนํ ปุพฺเพ เปสิตสาสนสนฺเทสสฺส ปฏิสาสนนิเวทนตฺถํ ปหิตํ

ธรรมไว้ อันชาวโลกพึงอุปถัมภ์ โดยจุนเจือด้วยน้ำมันและยาง คือสิ่งบำรุงชีวิตที่เป็นกัปปิยะมีจตุปัจจัยเป็นต้น เป็นดวงประทีปอันใคร ๆ ถือเอาได้ด้วยแก้วสูรยกานต์ กล่าวคือสุตมัยญาณ จากแสงแดดอันแผ่ไปทั่วกล่าวคือเทสนาญาณ ของดวงอาทิตย์วิเศษอันส่องให้เห็นแจ้งธรรมทั้งปวง กล่าวคือ พระองค์ผู้มีพระขันธสันดานอันหมดจด ปรากฏโดยพระนามว่า พุทฺโธ ภควา ซึ่งอุทัยขึ้นโดยความปรากฏในท้องฟ้า คือโลกแห่งมนุษย์เผ่าอารยะ อันเป็นโอกาส (เหมาะ) แก่อันยังปฏิปทาที่เป็นทางสุคติและนิพพานให้เป็นไปได้โดยประการทั้งปวง แล้วอัสดงคตโดยเสด็จปรินิพพานไป เป็นพระขันธสันดานซึ่งเป็นที่เกิดขึ้นพร้อมแห่งแสงสว่างใหญ่ คือ พระญาณอันหมดจด มีพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นต้น ซึ่งเป็นพระญาณที่ทรงอานุภาพมากหาที่สุดมิได้ไม่มีอะไรจะขัดขวาง เป็นพระขันธสันดานอันประกอบไปด้วยไออุ่นที่จะอบประโยชน์ของเวไนยสัตว์ให้สุก (สำเร็จ) กล่าวคืออานุภาพแห่งพระมหากรุณา อันมีสัตว์หาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นพระขันธสันดาน อันเทวดาและมนุษย์ผู้กอปรด้วยปัญญาจักษุทั้งหลาย ควรเข้าไปเสพด้วยนามกายโดยประการทั้งปวง ส่งไปถวายท่านมหาสุมนเถระผู้เป็นอธิบดีสงฆ์ฝ่ายมรัมวงศ์ สำนักวัดวาลุการาม ท่าคาฬุ เกาะสีหฬและถวายพระเถระอื่น ๆ ที่ปฏิบัติตามอย่างท่านมหาสุมนเถระนั้นมีพระสัทธาติสสเถระเป็นอาทิด้วย เพื่อแจ้งศาสนตอบศาสนสนเทศที่ท่านทั้งหลายนั้นส่งมาก่อน

อิมินา สนฺเทสปณฺเณน สุทูรฏฺจานมฺปิ อายสฺมนฺตานํ สมฺมุขา อาคตา วิย หุตฺวา สกฺกจฺจาทรคารวํ กโรม

๒. ยํ อายสฺมตา มหาสุมนตฺเถเรน สาสนสนฺเทสปณฺณํ อิธาคนฺตฺวา คเตน อายสฺมตา สทฺธาติสฺเสน เจว สมรนายกนามเกน ธมฺมกฺขนฺธอุปาสกาจริเยน จ เอกโต มนฺเตตฺวา คนฺถิตฺวา อมฺหากํ ปหิตํ ตํ สพฺพํ อมฺเหหิ โอโลเกตฺวา สพฺพโส วิทิตตฺถํ อโหสิ ตโต อนุรูปํ อตฺถํ คเหตฺวา สฺยามภาสาย ปริวตฺเตตฺวา ปรม-ธมฺมิกมหาราชสฺส ทสฺสิตํ

๓. อายสฺมนฺตานํ โข ปน มรมฺมวํสิกานํ สีหฬทีเป อตฺถิภาโว สทฺธาติสฺสกกฺกุสนฺธาทีนํ อาคมนโต ปุพฺเพ สพฺเพหิ อมฺเหหิ อญฺเญหิ จ สฺยามรฏฺฐวาสีหิ สพฺพโส น ญาโต ตตฺตโต น สุโต กิญฺจาปิ อิโต ปุพฺเพ สาติเรกานํ ตีสาย สํวจฺฉรานํ อุปริ มรมฺมวํสิกปริยาปนฺโน อายสฺมา วตฺตุเรกมฺโม เหรนามเกน เอเกน สามเณเรน สห สฺยามรฏฺฐํ อาคโต ตทา ปน อมฺหากํ ทิสา รามญฺญวํสิกนิกายิกา อนฺโตนคเร นตฺถิ พหิเยว ปฏฺฐิวสึสุ ตสฺมา เต อิทานิ อาคตสทฺธา-ติสฺสาทโย วิย สภาคฏฺฐาเนสุ วาสํ อลภิตฺวา มหานิกายิเกสุ วาสํ ลภิตฺวา เตสํ นิวาสนปารุปนาทิกิริยาย สพฺพโส อนุวตฺติตฺวา ลงฺกา-ทีเป อุปาลิวํสโตเยว อาคตาติ ปญฺญาตา น เต อายสฺมนฺตานํ ลงฺกาทีเป อตฺถิภาวํ กเถสุํ

ด้วยหนังสือสนเทศฉบับนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอทำความคารวะโดยอาการเอื้อเฟื้อเพื่อเป็นอันดีแก่ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้อยู่ไกลกันนักเป็นเหมือนอย่างมาอยู่ต่อหน้าท่านทั้งหลาย

๒. หนังสือศาสนสนเทศใด ที่ท่านมหาสุมนเถระและท่านสัทธาติสสะ ผู้มาที่นี่แล้วกลับไป กับอาจารย์ธรรมขันธอุบาสกผู้มีนาม (ทางราชการ) ว่า สมรนายก ปรึกษากันแล้ว เรียบเรียงส่งมาให้พวกข้าพเจ้า หนังสือนั้น พวกข้าพเจ้าได้อ่านดูตลอดทราบความทุกประการแล้ว ยังได้ถือเอาข้อความที่สมควร (จะทรงทราบ) จากหนังสือนั้นแปลเป็นภาษาสยามถวายสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชเจ้าทรงทราบด้วยแล้ว

๓. ก็แลความที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายฝ่ายมรัมวงศ์ มีอยู่ในเกาะสีหฬ ก่อนแต่ภิกษุฝ่ายมรัมวงศ์มีพระสัทธาติสสะ และพระกักกุสันธะเป็นต้นมานั้น พวกข้าพเจ้าทั้งปวงและชาวสยามอื่น ๆ มิได้ทราบมิได้ยินโดยถ่องแท้อะไรเลย ถึงแม้ก่อนแต่นี้ไป ๓๐ ปีกว่า ๆ ท่านวัตตุเรกัมมะซึ่งนับอยู่ในฝ่ายมรัมวงศ์ได้มากรุงสยาม กับสามเณรรูปหนึ่งชื่อเหระ ก็จริง แต่ว่าในเวลานั้นหมู่ภิกษุฝ่ายรามัญวงศ์เช่นพวกข้าพเจ้าไม่มีสำนักอยู่ในพระนคร ยังอยู่ภายนอกพระนครทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ท่านวัตตุเรกัมมะกับสามเณรเหระนั้นจึงไม่ได้อยู่ในที่ของภิกษุที่เป็นสภาคกันเช่นดังพวกภิกษุมีท่านสัทธาติสสะเป็นต้น ที่มาในกาลบัดนี้ แต่ได้อยู่ในคณะมหานิกาย ก็ประพฤติตามกิริยา มีการนุ่งการห่มเป็นต้นของภิกษุคณะมหานิกายเหล่านั้นทุกอย่าง จึงเลยเป็นที่เข้าใจกันทั่วไป

๔. ปุน เอโก สาสนวํโส นาม ภิกฺขุ อาคนฺตฺวา ธาตุปฏิมา โพธิรุกฺขาทิปณฺณาการ ทสฺเสตฺวา ลงฺกาทีปโต ตตฺถ สงฺฆนายเกน สฺยามรฏฺเฐ สาสนปวุตฺตึ ชานาปนตฺถํ เปสิโตมฺหีติ ปฏิชานิ ตํ สฺยามา อภิสทฺทหิตฺวา ตสฺส มหาสกฺการํ กรึสุ

๕. ตทา อายสฺมา วตฺตุเรกมฺโม ชานามิ เอตํ น โส ภิกฺขุ มูสลมาโร เอโส วญฺเจตฺวา ลาภสกฺการคหณตฺถายาคโตติ อโวจ ตสฺส สฺยามา อสทฺทหิตฺวา อุสฺสุยฺยาย เอวํ วทตีติ มญฺญึสุ

๖. อถ มหานิกายิกา สงฺฆราชาทโย สาสนวํสํ ลงฺกาทีปํ อุยฺโยเชนฺตา จนฺทโชตาทีหิ อฏฺฐหิ มหานิกายิกภิกฺขูหิ สทฺธึ เตน วุตฺตนามานํ อวิชฺชมานานเมว อุปาลิวํสิกเถรานํ อตฺถาย สปณฺณาการํ สนฺเทสปณฺณํ ทตฺวา ปาเหสุํ

๗. อายสฺมา วตฺตุเรกมฺโมปิ เอเกน ทุสฺสีเลน มหานิกา-ยิกตฺเถเรน อตฺตโน ทุสฺสีลกมฺมทสฺสนปจฺจยา อุปฺปนฺนาฆาเฏน

ว่าเธอมาจากอุบาลีวงศ์ในเกาะลังกาไปเสีย ภิกษุและสามเณรทั้งสองนั้น ก็หาได้บอกเล่าความที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย (ฝ่ายมรัมวงศ์) มีอยู่ในเกาะลังกาไม่

๔. ยังมีภิกษุรูปหนึ่งชื่อ สาสนวังสะ มาอีก แสดงเครื่องบรรณาการมีพระธาตุ พระปฏิมา และต้นพระโพธิเป็นต้น ยืนยันว่า พระสังฆนายกในฝ่ายมรัมวงศ์นั้นส่งตัวมาจากเกาะลังกา เพื่อสืบข่าวพระศาสนาในกรุงสยาม ชาวสยามเชื่อภิกษุนั้นสนิท แล้วเลยทำสักการะแก่เขาเป็นการใหญ่

๕. คราวนั้น ท่านวัตตุเรกัมมะ ก็ได้บอกว่า "ข้าพเจ้ารู้จักคนผู้นั้น เขาไม่ใช่ภิกษุดอก เขาเป็นมูสลมาร์* มาเพื่อจะลวงเอาลาภสักการน่ะ" แต่ชาวสยามไม่เชื่อเธอ สำคัญว่าเธอพูดอย่างนั้นด้วยความริษยา

๖. อยู่มา ภิกษุฝ่ายมหานิกาย มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นต้น เมื่อจะส่งสาสนวังสะไปเกาะลังกากับภิกษุฝ่ายมหานิกาย ๘ รูป มีภิกษุจันทโชติเป็นต้น จึงมอบหนังสือสนเทศพร้อมทั้งเครื่องบรรณาการส่งไปเพื่อถวายพระเถระฝ่ายอุบาลีวงศ์ทั้งหลาย ผู้มีนามตามที่สาสนวังสะบอกซึ่งไม่มีองค์จริงอยู่เลย

๗. ฝ่ายท่านวัตตุเรกัมมะ ก็ถูกพระเถระมหานิกายผู้ทุศีลรูปหนึ่งเกิดความอาฆาตเพราะเหตุที่ไปเห็นทุศีลกรรมของเขาเข้า แกล้งยุยง

---

* มุสลมาร ไม่ทราบว่าอะไร ถ้าให้เดาก็เดาว่า "มุสลิม" เข้าใจว่าทรงตามโวหารของชาวลังกาเวลานั้น

ราชาทีนํ สนฺติเก ปริภินฺทิตฺวา สฺยามรฏฺจา นิกฺขามิโต เตหิ สทฺธึ อคมาสิ

๘. ตสฺมึ สํวจฺฉรมตฺตํ คเต ตํ สพฺพํ การณํ ปากฏํ ชาตํ เต ปน อฏฺจ สฺยามภิกฺขู สาสนวํเสน นีตา อมคฺเคเนว คนฺตฺวา ปญฺจหิ สํวจฺฉเรหิ ปจฺจาคนฺตฺวา เอวํ วทึสุ สจฺจํ อายสฺมา วตฺตุเรกมฺโม อาห สาสนวํโส วญฺจกมูลมาโรว โหติ โส อนุตรามคฺเค คีหิเวสํ คเหตฺวา ปลาโต ลงฺกาทีเปปิ สงฺฆนายกาทีหิ ปหิโต โส อมฺเหหิ ตุจฺฉํ อสมฺปฏิจฺฉิโต เยหิ เถเรหิ ปหิโตมฺหีติ โส อโวจ เตปิ เถรา น สนฺติ เกวลํ นาเมหิ วุตฺตาติ

๙. ตโต ปฏฺจาย สฺยามา มูสลมาราทิสทิสากาเร อาคนฺตุเก ทิสฺวา กจฺจิ อิเม สาสนวํโส วิย วญฺจกาติ ปริสงฺกนฺติ นาภิปฺปสีทนฺติ

๑๐. ตสฺมึ กาเล อุปาลิกตฺเถเรหิ สยามรฏฺจํ ปหิตสาสเน อายสฺมนฺตานํ มรมฺมวํสิกานํ อตฺถิภาโวปิ น วุตฺโต น จ เต ภิกฺขู อายสฺมนฺตานํ เอกนฺตมรมฺมวํสิกภาวํ กเถสุํ เอวํ ปน กเถสุํ อตฺเถกจฺเจ โกลมฺพนครวาสิโน อุปาลิวํสิกาเยว สีหฬภิกฺขู ปาจีฏฺจกถา-ทิสลฺลกฺขเณนปิ ชนปทจาริกาย ตตฺถ คตมรมฺมรามญฺญภิกฺขูหิ สทฺธึ สากจฺฉายปิ เตสํ ปตฺตจีวรคหณาทิอาการานํ ยุตฺตภาวํ สลฺลกฺเขตฺวา อนุวตฺตนฺติ อิธ รามญฺญวํสิกสทิสาการา โหนฺติ สงฺฆนายกาทโย ปน ยุตฺตภาวสลฺลกฺขเณน เต อนิวาเรตฺวา สยํ อิธ มหานิกายโต

ในสำนักอิสรชนทั้งหลาย มีพระราชาเป็นต้น ให้ขับออกจากกรุงสยาม ก็ได้ไปพร้อมกับภิกษุเหล่านั้น

๘. เมื่อพระวัตตุเรกัมมะนั้นไปได้สักปีหนึ่ง เหตุการณ์ทั้งปวงนั้นจึงได้ปรากฏขึ้น ฝ่ายภิกษุสยาม ๘ รูปนั้น สาสนวังสะนำไป ก็ไปไม่ถูกทาง ต่อ ๕ ปีจึงกลับมา พากันพูดดังนี้ว่า "ท่านวัตตุเรกัมมะพูดจริง สาสนวังสะเป็นมูสลมารผู้หลอกลวงแท้ เขาถือเพศคฤหัสถ์แล้วหนีไปเสียในระหว่างทาง ทางเกาะลังกาเล่า ที่สาสนวังสะว่าพระเถระมีพระสังฆนายกเป็นต้นส่งตัวมา ก็เหลว ท่านเหล่านั้นไม่รับ (ว่าเป็นจริง) ที่เขาอ้างว่าพระเถระทั้งหลายใดส่งตัวมา แม้พระเถระทั้งหลายนั้น ก็ไม่มีตัวจริง เขาแต่งชื่อเอาเท่านั้น"

๙. ตั้งแต่นั้นมา ภิกษุสยามเห็นพวกอาคันตุกะที่มีอาการคล้ายมูสลมารเป็นต้น ก็พากันรังเกียจว่า พวกนี้จะเป็นพวกหลอกลวงเหมือนสาสนวังสะกระมัง ไม่เลื่อมใสเอาเสียเลย

๑๐. ในกาลนั้น ในศาสนที่พระเถระฝ่ายอุบาลีวงศ์ส่งมาถึงกรุงสยาม ก็มิได้กล่าวถึงความที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายฝ่ายมรัมวงศ์มีอยู่บ้างเลย ทั้งภิกษุ (สยาม) เหล่านั้น ก็มิได้เล่าถึงความที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายเป็นภิกษุมรัมวงศ์ส่วนหนึ่งต่างหาก เป็นแต่กล่าวดังนี้ว่า "มีภิกษุสีหฬ ที่เป็นฝ่ายอุบาลีวงศ์พวกหนึ่ง สำนักอยู่ ณ เมืองโกลัมโบ ด้วยได้สังเกตดูความในพระคัมภีร์มีบาลีและอรรถกถาเป็นต้นบ้าง ด้วยได้สนทนากับภิกษุชาวพม่า และชาวรามัญที่ไปถึงที่นั่น โดยชนบทจาริก (การท่องเที่ยวไปตามหัวบ้านหัวเมืองต่าง ๆ) บ้าง สังเกตเห็นว่า

หริตํ วํสํ อนุปาเลนฺตา นานุวตฺตนฺติ วตฺตุเรกมฺมาทโย ปน สีหฬทีเป ชาติวเสน นิวาริตุปสมฺปทา มรมฺมานํ รฏฺฐํ คนฺตฺวา ตตฺถ อุปสมฺปนฺนา หุตฺวา สฺยามรฏฺฐํ คนฺตฺวา อมฺเห สีหเฬ อปทิสิสฺสูติ สงฺฆนายกาทีหิ วุตฺตาติ

๑๑. ปจฺฉา มยํ ตลงฺครฏฺเฐ ชนปทจาริกาย คตภิกฺขูนมฺปิ ตโต อาคตรามญฺญชนานมฺปิ สนฺติกา อสฺสุมฺหา ตลงฺครฏฺฐํ กติปยา สีหฬภิกฺขู อาคตา เต นิวาสนปารุปนาทิอากาเรหิ รามญฺญภิกฺขุสทิสา-วาติ เอกทาปิ อมฺเหสุ ทสสุ ธมฺมยุตฺติกเถเรสุ ปริยาปนฺโน เอโก อายสฺมา โสภิโต นาม ทฺวีหิ เจว ภิกฺขูหิ อิมินา จ ตทา สามเณรภูเตน อิมสฺมึ วาเร อมฺเหหิ ปหิเตน อายสฺมตา ปีลินฺเทน สทฺธึ ลงฺกาทีปํ คนฺตุกาโม ยาว ปูคทีปํ คนฺตฺวา ตตฺถ ปฏฺฐลญฺชวิหาเร-วสมาโน มนุสฺสานํ เอวํ อสฺโสสิ อิโต ปุพฺเพ อจิรเมว ปญฺจ สีหฬภิกฺขู ตุมฺเหหิ สทิสาการาว อิมํ ทีปํ อาคตา มรมฺเมหิ สกรฏฺฐํ นีตาติ

อาการต่าง ๆ มีถือบาตรจีวรเป็นต้น ของภิกษุชาวพม่า และรามัญเหล่านั้นถูกต้องเรียบร้อยก็ประพฤติตาม มีอาการคล้ายภิกษุฝ่ายรามัญวงศ์ในกรุงสยามนี้ ส่วนพระเถระทั้งหลายมีพระสังฆนายกเป็นต้น ก็มิได้ห้ามภิกษุเหล่านั้น เพราะเห็นว่าความประพฤติเช่นนั้นก็ถูกต้องเรียบร้อยดี แต่ส่วนตนนั้นจะรักษาเชื้อสายซึ่งนำไปจากฝ่ายมหานิกายในกรุงสยามนี้ไว้จึงไม่ประพฤติตาม ส่วนคน (เชื้อสายพม่า ?) มีวัตตุเรกัมมะเป็นต้น ถูกห้ามอุปสมบทในสีหฬทวีป เพราะ (ถูกรังเกียจ) ด้วยชาติกำเนิด จึงไปเมืองพม่า ได้อุปสมบทที่เมืองพม่านั้นแล้วมาเมืองไทยอ้างกะพวกเราว่าเป็นพระสีหฬ เพราะฉะนั้นจึงถูกพระเถระ (ทางสีหฬ) มีพระสังฆนายกเป็นต้นต่อว่าเอา" ดังนี้

๑๑. ภายหลังข้าพเจ้าได้ยินจากสำนักพวกภิกษุ (ไทย) ที่ไปจาริกตามหัวบ้านหัวเมืองในเมืองตะเลงมาบ้าง จากพวกคนรามัญที่มาจากเมืองตะเลงนั้นบ้างว่า "มีภิกษุสีหฬ ๒-๓ รูปมาสู่เมืองตะเลงภิกษุเหล่านั้นมีอาการต่าง ๆ เช่น นุ่งห่มเป็นต้นคล้ายภิกษุรามัญแท้" แม้ในกาลคราวหนึ่ง ท่านผู้หนึ่งชื่อพระโสภิตะ ซึ่งเนื่องอยู่ในพวกข้าพเจ้าพระเถระคณะธรรมยุต ๑๐ รูป ใคร่จะไปลังกาทวีปกับภิกษุ ๒ รูป และกับพระปิลินทะ ที่ข้าพเจ้าส่งไปคราวนี้ ซึ่งครั้งนั้นเธอยังเป็นสามเณรอยู่ เมื่อไปถึงเกาะหมาก พักอยู่ที่วัดปฏูลัญชะ (ปะตูลันจัง) ก็ได้ยินคนทั้งหลายบอกว่า "ก่อนนี้ไม่นานเท่าไร ภิกษุสีหฬ ๕ รูปมีอาการคล้ายพวกท่านนี่แหละมาเกาะนี้ แล้วชาวพม่าพาไปเมืองของเขา" ดังนี้

โส ปนายสฺมา โสภิโต อิธ ปรมธมฺมิเกน รญฺญา ตสฺส จานนฺตรํ ทาตุกาเมน ปณฺณํ ปหิณาเปตฺวา นิวตฺตาปิโต สิริวิสุทฺธ-วํโสติ จานนฺตรนามํ คาเหตฺวา ปวรนิเวเส วสาปิโต มหาราช-ภตฺติกตาย คนฺตุํ นาลตฺถ

อิติ มยํ ตโต ตโต สีหฬานํ ภิกฺขูนํ นิวาสนปารุป-นาทิอากาเรหิ อตฺตปกฺขิกสทิสตํ สุตฺวาปิ เอวํ อมญฺญิมฺหา อทฺธา เอเต อุปาลิวํสิกาว เย จนฺทโชติอาทีหิ ปุพฺเพ คเตหิ ตถา วุตฺตาติ

อถ สทฺธาติสฺสกกุสนฺธาทีนํ อธุนา อาคตานํ เอกสมยํเยว กถํ สุตฺวา อายสฺมนฺตานํ มรมฺมวํสิกานํ อตฺถิภาวํ ตตฺตโต ชานิมฺหา

๑๒. เอวํ สนฺเตปิ เกจิ มหานิกายิกา คหฏฺจาปิ ปพฺพชิตาปิ ปุพฺเพ สาสนวํสนามกมูสลมารปฺริสวญฺจนกิริยาสวเนน อุปฺปนฺนปริสงฺกาว หุตฺวา นาภิสทฺทหนฺติ นาภิปฺปสีทนฺติ อิเม โส วิย วญฺจกมูสลมารา สิยุํ ยทิ สีหฬภิกฺขู ภวิสฺสนฺติ อกฺขรุจฺจารเณนปิ นิวาสนปารุป-นาทิอากาเรหิปิ มหานิกายิกสทิสาว ภวิสฺสนฺติ อุปาลิตฺเถโร หิ อิโต คโต สีหฬานํ ปุพฺพาจริโยติ วทนฺติ

ก็ท่านโสภิตะนั้น พระเจ้าบรมธรรมิกราช ณ กรุงสยามนี้ มีพระราชประสงค์ จะพระราชทานฐานันดร (สมณศักดิ์) แก่เธอ จึงโปรดให้ส่งหมายไปนิมนต์ให้กลับ โปรดให้รับนามฐานันดร (สมณ-ศักดิ์) ว่า พระศรีวิสุทธวงศ์ แล้วโปรดให้อยู่ ณ วัดบวรนิเวศ เลยไม่ได้เป็นข้าหลวงใหญ่ไป (ลังกาทวีป)

ดังนี้แหละ พวกข้าพเจ้า แม้ได้ฟังว่ามีภิกษุสีหฬมีอาการคล้ายภิกษุฝักฝ่ายของตน โดยอาการทั้งหลายมีการนุ่งห่มเป็นต้น จากที่นั้น ๆ ก็ดี ก็ยังสำคัญว่า พระสีหฬเหล่านั้นเป็นภิกษุอุบาลีวงศ์แท้อยู่นั่นเอง ซึ่งภิกษุสยามที่ไป (ลังกา) แต่ก่อน มีพระจันทโชติเป็นต้นก็กล่าวอย่างนั้น

อยู่มา พวกข้าพเจ้าได้ฟังคำของภิกษุ (ฝ่ายมรัมวงศ์) มีพระสัทธาติสสะ และพระกักกุสันธะเป็นต้น ผู้มาถึงไม่นานครั้งเดียวเท่านั้น จึงได้ทราบโดยถ่องแท้ ถึงความที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ฝ่ายมรัมวงศ์มีอยู่

๑๒. แม้เช่นนั้น ฝ่ายมหานิกายลางพวกทั้งคฤหัสถ์ทั้งบรรพชิตก็ยังเกิดความคลางแคลง ด้วยได้ฟังเรื่องทำกิริยาหลอกลวงของบุรุษมูส-ลมารที่ชื่อสาสนวังสะแต่ก่อนจึงไม่เชื่อไม่เลื่อมใส พากันว่า "ภิกษุพวกนี้ ก็น่าจะเป็นมูสลมารผู้หลอกลวงเหมือนเจ้าคนนั้นแหละ ผิว่าจักเป็นภิกษุสีหฬไซร้ ก็ต้องเหมือนพระมหานิกายนี้ซิ ทั้งโดยการสวดออกเสียงอักขระ ทั้งโดยอาการทั้งหลายมีนุ่งห่มเป็นต้น เพราะว่าพระอุบาลีเถระผู้เป็นบุรพาจารย์ของภิกษุสีหฬทั้งหลาย ท่านไปจากฝ่ายมหานิกายนี้"

อถ มยเมว เต ราชาทีนํ สนฺติเก ปริโมจยิมฺหา สีลวนฺโต อิเม กลฺยาณธมฺมา ภิกฺขูเยว โน วญฺจกา สจฺจํ อิเม วทนฺติ โน อลิกํ ยโต อิเม พหุสฺสุตาธมฺมวินยญฺญุโน อมฺเหหิ ปฏิปทาย สมสมาติ อมฺเหหิ อภิสทฺทหาปิตาว ราชาทโย เตสํ สกฺการํ กรึสุ

๑๓. เกจิ ปน อสทฺทหิตฺวา สงฺกาปนฺนาว โหนฺติ เตสํ สงฺกา-วิโมจนตฺถํ มยํ เตหิ สห อมฺหากํ ปกฺขิเก พุทฺธญาณามรสฺสุภูตฺยาทิเก ปหิณิมฺหา อิทานิ เตสมฺปิ อายสฺมนฺตานํ สนฺเทสปณฺณํปิ สุตฺวา พหุตราว สทฺทหนฺติ เย อมฺเหสุ ปสนฺนา เต สพฺเพ อายสฺมนฺเตสุ ปสีทิสฺสนฺติ อญฺญตฺร อมฺเหสุ อปฺปสนฺเนหิ มา อายสฺมนฺโต อตฺตโน วํสํ อารพฺภ วิจินฺเตนฺตุ

๑๔. โย ปน อายสฺมนฺเตหิ ปหิตสาสนสนฺเทเส สีหฬทีเป มรมฺมวํสิกานญฺจ อิธ จุลนิกายิกานญฺจ โมคฺคลฺลานตฺเถเรน ลงฺกาทีปโต ตลงฺควิสเย เปคุเทเส หํสวตีนามิกาย รามญฺญานํ โปราณ-ราชธานิยา อาคตวํสวเสน เอกีภาโว วุตฺโต โส อิธ จิรํ อาหเตน รามญฺญภาสาย คนฺถิตสาสนวํสาวตาเรน เจว โปราณก-

ครั้งนั้นก็พวกข้าพเจ้านี่แหละช่วยแก้ไขภิกษุ (ฝ่ายมรัมวงศ์) เหล่านั้น ในสำนักแห่งอิสรชนทั้งหลาย มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น โดยกล่าวรับรองว่า "ท่านพวกนี้เป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม เป็นภิกษุแท้ ไม่ใช่คนหลอกลวงดอก ท่านพวกนี้พูดจริง ไม่เหลาะแหละ เพราะท่านพวกนี้เป็นพหุสูต รู้ธรรมวินัย โดยปฏิปทาก็เสมอ ๆ กันกับพวกอาตมา" ดังนี้เป็นอาทิ อิสรชนทั้งหลายมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น เมื่อพวกข้าพเจ้าทำให้ทรงเชื่อได้แล้ว ก็ทรงทำสักการะแก่ท่านพวกนั้น

๑๓. แต่คนลางพวกก็ไม่ยอมเชื่อ ยังสงสัยอยู่นั้น เพื่อจะแก้ความสงสัยของคนเหล่านั้น พวกข้าพเจ้าจึงได้ส่งภิกษุสยามมีพระพุทธญาณ พระอมระและพระสุภูติเป็นต้น ซึ่งเป็นฝักฝ่ายของพวกข้าพเจ้าไปกับท่านพวกนั้น บัดนี้ ได้ยินคำภิกษุสยาม (ที่ไปแล้วกลับมา) นั้นบ้าง ได้ฟังหนังสือส่งข่าวของท่านผู้มีอายุทั้งหลายบ้าง ก็เชื่อกันมากขึ้น คนเหล่าใดเลื่อมใสในพวกข้าพเจ้า คนเหล่านั้นก็จะต้องเลื่อมใสในท่านผู้มีอายุทั้งหลายด้วย เว้นแต่คนทั้งหลายที่เขาไม่เลื่อมใสในพวกข้าพเจ้า ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายอย่าได้ปรารมภ์วงศ์ของตนคิดไปต่าง ๆ เลย

๑๔. ส่วนความที่ว่าภิกษุมรัมวงศ์ในเกาะสีหฬและภิกษุจุลนิกาย (คือธรรมยุต) ในกรุงสยามนี้เป็นอันเดียวกันโดยเป็นวงศ์แต่ลังกาทวีปมาอยู่ในราชธานีเก่าของชาวรามัญ ที่มีชื่อว่ากรุงหงสาวดี ในถิ่นเปคุ (พะโค) ณ ดินแดนตะเลง ซึ่งพระโมคคัลลานเถระกล่าวมาในศาสนสนเทศที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายส่งมานั้น พวกข้าพเจ้าก็ได้ทราบอยู่

รามญฺญเถรานํ วจนสวเนน จ อมฺเหหิ ตเถว วิญฺญาโต
(ต่อนี้มีในกระดาษ*)

๑๕. อปี เจตฺถ ยถาสุตํ วิเสสํ อาโรเจม ปุพฺเพ หํสวติยํ รามญฺญมหาราชา อตฺตโน ตลงฺครฏฺฐํ เจว มรมฺมานํ เทสภูตานิ โปกามรฏฺฐตามฺพทีปรฏฺฐาทีนิปี วิชินิตฺวา อชฺฌาวสิ

ปจฺฉา ปน ตามฺพทีปรฏฺเฐ รตนปุเรมฺพมหานคเร มรมฺมา หํสวติยํ รามญฺญรญฺญา สทฺธึ ยุชฺฌิตฺวา ชยํ ลภิตฺวาอตฺตโน นคเร มรมฺมราชานํ อภิสิญฺจิตฺวา เตสุ รฏฺเฐสุ รชฺชํ การาเปสุํ

รามญฺญานํ กาเล รามญฺญา น เกวลํ มรมฺเมหิ ยุชฺฌึสุ อถโข อนฺตรนฺตรา สฺยาเมหิ ยุชฺฌึสุเยว

๑๖. ตทาปี สฺยามรฏฺฐํ ทฺวิธา ภวติ อุตฺตรทกฺขิณภาเคน ทกฺขิณสฺยามรฏฺเฐ อยุชฺฌิยา นาม ราชธานี อุตฺตรสฺยามรฏฺเฐ วิณฺหุโลโก นาม ราชธานี อยุชฺฌิยายํ มหาจกฺกวตฺติ นาม ราชา อโหสิ ตสฺส ปุตฺโต มหินฺโท นาม ยุวราชา วิณฺหุโลเก มหาธมฺมิกราชา นาม อโหสิ อุตฺตรสฺยามิสฺสโร

* ยังหาไม่พบ

แล้วอย่างนั้นเหมือนกัน ตามพงศาวดารพระศาสนาที่แต่งในภาษารามัญ ซึ่งมีผู้นำมากรุงสยามนี้นานแล้ว และโดยได้ฟังคำเล่าของพระเถระรามัญชั้นเก่า ๆ ด้วย

๑๕. อีกประการหนึ่ง ในเรื่องรามัญวงศ์นี้ ข้าพเจ้าจะเล่าเรื่องพิเศษตามที่ได้ฟังมา (ให้ฟัง) คือในกาลก่อน มีมหาราชชาวรามัญองค์หนึ่ง ณ กรุงหงสวดี ทรงปราบปรามแว่นแคว้นตะเลงของพระองค์เอง และแว่นแคว้นใกล้เคียงมีแว่นแคว้นพุกาม และแว่นแคว้นตามพทวีป (พม่าเหนือ ?) เป็นต้น อันเป็นถิ่นชาวพม่าด้วย (ให้ราบคาบ) แล้วครอบครองอยู่

ครั้นภายหลังพวกพม่า ณ กรุงรัตนบุรอังวะ ในแว่นแคว้นตามพ-ทวีป ยกไปรบกับพระเจ้าแผ่นดินรามัญกรุงหงสวดี ได้ชัยชนะแล้วก็อภิเษกพระเจ้าแผ่นดินชาวพม่าขึ้นในเมืองหลวงของตน ให้ทรงครองราชย์ในแว่นแคว้นทั้งหลายนั้น

ในเวลาที่รามัญเป็นใหญ่ พวกรามัญมิใช่แต่รบกับพม่าเท่านั้น แต่รบกับไทยด้วยในระหว่าง ๆ

๑๖. ครั้งนั้น เมืองไทยเป็นสองภาค คือภาคเหนือและภาคใต้ เมืองไทยภาคใต้ ราชธานีชื่ออยุธยา เมืองไทยภาคเหนือราชธานีชื่อพิษณุโลก พระเจ้าแผ่นดินที่กรุงอยุธยา ทรงพระนามว่าพระมหาจักรพรรดิ พระราชโอรสทรงพระนามว่า พระมหินท์ เป็นพระยุพราช ที่เมืองพิษณุโลก ท่านผู้เป็นใหญ่ในเมืองไทยภาคเหนือทรงพระนามว่า พระมหาธรรมราชา

๑๗. โส มหาจกฺกวตฺติโน ธีตุสามิกตาย ชามาตา หุตฺวา นริสฺสรญฺจ เอกาทสรถญฺจ เทฺว ปุตฺเต ลภิตฺวา ปจฺฉา กิญฺจิเทว การณํ นิสฺสาย อตฺตโน สสฺสุรภูเตน มหาจกฺกวตฺติรญฺญา อตฺตนิ กุชฺฌิตฺวา พลกายํ อาทาย อุตฺตรสฺยามรฏฺฐคหณตฺถํ คเตน สทฺธึ ยุทฺธมกาสิ กติปยสํวจฺฉรานิ สฺยามานํ อญฺญมญฺญสงฺคาเม วตฺตมาเน มหาจกฺกวตฺติราชา ทิวงฺคโต มหินฺโท รชฺชํ อลตฺถ โส ทุพฺพลตาย มหาธมฺมรญฺญา สทฺธึ ยุชฺฌิตุํ นาสกฺขิ มหาธมฺมราชา หํสวติยํ รามญฺญรญฺญา สทฺธึ เอกโต หุตฺวา รามญฺญานํ พเลนาปิ อยุชฺฌิยามหานครํ ลภิตฺวา วิณฺหุโลกํ โอหาย สห ปุตฺเตหิ อาคนฺตฺวา อยุชฺฌิยาย นิวาสํ คเหตฺวา สพฺพํ ทฺวิธาภูตํ สฺยามรฏฺฐํ เอกรชฺชํ กตฺวา อชฺฌาวสิ

๑๘. ปจฺฉา รามญฺญราชา ตสฺมึ ปริสงฺกิตฺวา ตํ ปทุสฺสิตุกาโม มรมฺเมหิ ยุชฺฌนตฺถํ ปกฺโกสาปนากาเรน วญฺเจตฺวา ตสฺมึ คจฺฉนฺเต อนฺตรามคฺเค พลกายํ โยเชตฺวา ปทุสฺสาปเนน มิตฺตเภทํ อกาสิ มหาธมฺมราชา ปโยชิตรามญฺญพลกาเยน ยุชฺฌิตฺวา ชยํ ลภิตฺวา นครํ ปจฺจาคญฺฉิ ตโต ปฏฺฐาย ปุนปฺปุนํ สฺยามานํ รามญฺเญหิ สงฺคาโม อโหสิ

๑๙. ปจฺฉา มหาธมฺมรญฺเญ ทิวงฺคเต นริสฺสโร รชฺชํ ลภิตฺวา รามญฺญานํ เวรีเยว หุตฺวา ปุนปฺปุนํ เตหิ ยุทฺธํ กโรนฺโต เอกสฺมึ สมเย มรมฺเมสุ อาคนฺตฺวา รามญฺเญหิ สทฺธึ ยุชฺฌนฺเตสุเยว พลกายํ

๑๗. พระมหาธรรมราชานั้น เป็นพระราชบุตรเขยของพระมหาจักรพรรดิ เพราะเป็นพระสามีของพระราชธิดาท่าน มีพระโอรส ๒ องค์ คือ พระนเรศวร ๑ พระเอกาทศรถ ๑ ภายหลังเกิดรบกันขึ้นกับพระมหาจักรพรรดิผู้เป็นพระสัสสุระของตน ซึ่งทรงขัดเคืองเพราะอาศัยเหตุเล็กน้อย แล้วทรงยกกองทัพขึ้นไปจะยึดเอาเมืองภาคเหนือ ไทยรบกันเองอยู่ ๒–๓ ปี พระมหาจักรพรรดิก็ทิวงคต พระมหินท์ราชโอรสได้ราชสมบัติ แต่ไม่อาจสู้กับพระมหาธรรมราชาได้ เพราะความเป็นผู้อ่อนแอ พระมหาธรรมราชาเข้าเป็นฝ่ายเดียวกันกับพระเจ้าแผ่นดินรามัญกรุงหงสวดี อาศัยกำลังพวกรามัญช่วยด้วย จึง (ตี) ได้กรุงอยุธยา แล้วทรงละเมืองพิษณุโลกเสด็จลงมาพร้อมทั้งพระโอรสทั้งสอง ครองกรุงอยุธยา รวมเมืองไทยซึ่งแยกเป็น ๒ ภาคให้เป็นรัชสีมาอันเดียวกันได้ทั้งหมด

๑๘. ภายหลัง พระเจ้าแผ่นดินรามัญระแวงในพระมหาธรรมราชา คิดจะประทุษร้ายพระองค์ จึงลวงโดยให้เชิญไปช่วยรบกับพม่า ครั้นพระองค์เสด็จไปก็ทำมิตรเภทเสีย ด้วยการแต่งกองทัพมาให้ประทุษร้ายในระหว่างทาง พระมหาธรรมราชาทรงรบกับกองทัพรามัญที่พระเจ้าแผ่นดินรามัญแต่งมาได้ชัยชนะแล้วก็เสด็จกลับพระนคร ตั้งแต่นั้นไทยกับรามัญก็ได้ทำสงครามกันมาเนือง ๆ

๑๙. ต่อมา เมื่อพระมหาธรรมราชาทิวงคตแล้ว พระนเรศวรได้ราชสมบัติ ทรงเป็นข้าศึกของพวกรามัญทีเดียว รบกับพวกรามัญอยู่ร่ำไป คราวหนึ่งเมื่อพวกพม่ากำลังยกมารบอยู่กับพวกรามัญ ก็ทรง

อาทาย หํสวติคหณตฺถํ อคมาสิ ตทา หํสวติกา รามญฺญา ปจฺฉิม-ทิสายํ อาคเตหิ มรมฺเมหิ ปุรตฺถิมาย ทิสาย อาคเตหิ สฺยาเมหิ ยุชฺฌิตุํ อสกฺโกนฺตา ปภิชฺชึสุ

๒๐. ตโต นริสฺสโร มหาราชา ภิกฺขุสงฺฆญฺจ พหูนิ รามญฺญกุลานิ จ อาทาย สฺยามรฏฺฐํ ปจฺจาคนฺตฺวา รามญฺญกุลานํ คามภูมิภาเคเจว รามญฺญวํสิกภิกฺขุสงฺฆสฺส วิหารภูมิภาเค จ ทาเปสิ เอวํ รามญฺญ-วํโส สฺยามรฏฺเฐ ปติฏฺฐิโต ตโต ปฏฺฐาย ยาวชฺชตนา วีสติเรกานิ ตีณิ วสฺสสตานิ อติกฺกนฺตานิ

๒๑. ตลงฺครฏฺฐํ ปน มรมฺมานํ อาสนฺนตาย มรมฺเมหิ คหิตํ ตโต มรมฺมราชาโน ตามฺพทีปรฏฺเฐ รตนปุเรมฺพนครํ ราชธานึ กริตฺวา ตลงฺครฏฺฐจโปกามรฏฺฐานํปิ อธิปติโน หุตฺวา พหูนิ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสุํ

๒๒. อถาปรภาเค อิโต วสฺสสตสฺส อุปริ หํสวติยํ ตลงฺครฏฺเฐ รามญฺญา ปน ปกุปฺปิตฺวา อวสาเน รชฺชํ กาเรนฺตํ มรมฺมราชานํ อภิภวิตฺวา วเส วตฺเตตฺวา เอกํ รามญฺญราชานํ อภิสิญฺจิตฺวา หํสวติยํ รชฺชํ การาเปสุํ

โส กติปยานิ สํวจฺฉรานิ รชฺชํ กาเรตฺวา เอกํ ตลปณฺณํ นาม มหิทฺธิกํ มหานุภาวํ รามญฺญามจฺจํ ตามฺพทีปรฏฺเฐ รตนปุเรมฺ-พนคราภิรกฺขณตฺถํ เปเสตฺวา ปุน ตสฺมึ ปริสงฺกิตฺวา ตํ ปกฺโกสา-เปตฺวา หํสวติยํเยว วสาเปสิ

ยกทัพไปจะยึดเอากรุงหงสวดี ครั้งนั้นพวกรามัญหงสวดี ไม่อาจต่อรบกับพวกพม่าซึ่งยกมาทางทิศตะวันตก กับไทยซึ่งยกมาทางทิศตะวันออก ก็แตกไป

๒๐. ครั้งนั้น พระนเรศวรมหาราชทรงพาเอาหมู่ภิกษุ และครัวรามัญเป็นอันมาก เสด็จกลับมาเมืองไทย โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพื้นที่สำหรับปลูกบ้านแก่พวกครัวรามัญ และพื้นที่สำหรับสร้างวัดถวายหมู่ภิกษุรามัญวงศ์ด้วย รามัญวงศ์มาประดิษฐานในเมืองไทยด้วยประการฉะนี้ ตั้งแต่นั้นมาถึงทุกวันนี้ เป็นเวลา ๓๒๐ ปี กว่ามาแล้ว

๒๑. ส่วนแคว้นตะเลง พม่าก็ยึดเอา เพราะอยู่ใกล้พม่า แต่นั้น พระเจ้าแผ่นดินพม่าทั้งหลายก็ยกเมืองรัตนบุระอังวะเป็นราชธานีในแคว้นตามพทวีป ทั้งเป็นใหญ่แก่แคว้นตะเลงและแคว้นพุกามด้วยครองราชย์สืบกันมานานปี

๒๒. ครั้นอยู่มานับแต่นี้ไปประมาณ ๑๐๐ ปีเศษ ชาวรามัญแคว้นตะเลงก่อการกำเริบขึ้นในกรุงหงสวดี คุมเอาพระเจ้าแผ่นดินพม่าผู้ครองราชอยู่เป็นรัชกาลสุดท้ายไว้ในอำนาจได้แล้ว อภิเษกเจ้ารามัญองค์หนึ่งให้ครองราชย์อยู่ในกรุงหงสวดี

พระเจ้าแผ่นดินรามัญองค์นั้นครองราชย์มาได้ ๒-๓ ปี ก็ทรงส่งอำมาตย์รามัญผู้หนึ่งชื่อ ตละบรรณ ซึ่งเป็นคนเข้มแข็งมีอำนาจมากไปรักษาเมืองรัตนบุระอังวะในแคว้นตามพทวีป ครั้นแล้วเกิดทรงระแวงอำมาตย์ผู้นั้นขึ้น จึงโปรดให้เรียกตัวกลับมาอยู่หงสวดีอีก

๒๓. ตโต มรมฺมา ปกฺปฺปี่ตฺวา ตลงฺครฏฺฐํ อาคนฺตฺวา ตํ รามญฺญราชานํ อภิภวิตฺวา สพฺพํ หํสวตึ นาเสตฺวา ปุน มรมฺเมสุ เชฏฺฐกํ เอกํ มรมฺมราชานํ กตฺวา รชฺชํ การาเปสุํ โส อตฺตโน วสนคามํ วฑฺเฒตฺวา ราชธานึ มาเปตฺวา โกมฺโภมฺปริยงฺคนฺติ นามํ กริตฺวา อชฺฌาวสิ

โส ภิยฺโย ปลุทฺโธ หุตฺวา พลกายํ อาทาย สฺยามรฏฺฐํ คเหตุํ อาคนฺตฺวา ยาว อยุชฺฌิยํ ปตฺวา สฺยาเมหิ สทฺธึ ยุชฺฌนฺโต สงฺคาเม อนิฏฺฐิเต กาลกโต สพฺเพ มรมฺมพลกายา ปภคฺคา หุตฺวา ปลายึสุ

๒๔. ปุน ตสฺส กนิฏฺฐภาตา ภาตุ สนฺตกํ รชฺชํ ลภิตฺวา มรมฺมพลกาเย สมาหริตฺวา ปุน สฺยามรฏฺฐํ คเหตุํ ปหิณิ ตทา สฺยามรฏฺเฐ โย โส สีหฬทีปํ อุปาลิเถรํ เปเสตฺวา สาสนปติฏฺฐาปโก ปรมโกฏฺฐมหาธมฺมิกราชา ตสฺส เชฏฺฐปุตฺโต อนุรกฺขมนฺตี นาม กุมาโร รชฺชํ กาเรสิ โส สุริยามรนฺทิโย ราชา หุตฺวา พาโล อพฺยตฺโต นาสกฺขิ สงฺคามกิจฺจํ สํวิธาตุํ ตสฺมา มรมฺมา ตีณิ สํวจฺฉรานินครํ อุปรุนฺธิตฺวา ติณฺณํ สํวจฺฉรานํ อจฺจเยน สฺยาเมสุ ขีณปาเถยฺยปริพฺพเยสุ ปาการํ ภินฺทิตฺวา ปวิสิตฺวา พหูนิ สพฺพนาครานํ นานาวิธูปโภคภณฺฑานิ คเหตฺวา สพฺพํ นครํ ฌาเปตฺวา พหูนิ สฺยามกุลานิ อาทาย สกรฏฺฐํ อคมํสุ

๒๓. ต่อมา พวกพม่าก่อการกำเริบยกมาตีแคว้นตะเลง คุมเอาพระเจ้าแผ่นดินรามัญองค์นั้นได้ ทำลายกรุงหงสาวดีเสียราบ ยกชาวพม่าผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้ใหญ่ในหมู่ชาวพม่าขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินให้ครองราชย์สืบไป พระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์นั้นโปรดให้ขยายหมู่บ้านที่ประทับเดิมของพระองค์ ตกแต่งเป็นราชธานีขึ้น พระราชทานนามว่า "กรุงโกมโภมเปรียง (พะโค ?)" ครองราชย์อยู่ที่นั่น

พระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์นั้น เป็นคนละโมภมาก ยกกองทัพมาจะยึดเอาเมืองไทย ตีเข้ามาจนถึงกรุงอยุธยา กำลังรบติดพันกับไทยอยู่การสงครามยังไม่สำเร็จก็สิ้นพระชนม์ลง กองทัพพม่าจึงแตกหนีไปสิ้น

๒๔. ครั้นแล้วน้องชายของพระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์นั้นได้ราชสมบัติของพี่แล้ว ก็รวบรวมรี้พลส่งมาจะยึดเอาเมืองไทยอีกเล่า ครั้งนั้นทางเมืองไทยเจ้าชายทรงพระนามว่า อนุรักษ์มนตรี ผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าบรมโกฏิมหาธรรมิกราช ผู้ซึ่งทรงส่งพระอุบาลีเถระไปเกาะสีหฬ ให้ประดิษฐานพระศาสนา (ครั้งกระโน้น) ได้ครองราชสมบัติ เจ้าชายอนุรักษ์มนตรีนั้น เป็นพระเจ้าแผ่นดิน มีพระนามเรียกกันว่า (พระที่นั่ง) สุริยามรินทร์ เป็นผู้อ่อนแอโง่เขลาไม่อาจจัดภารกิจการสงครามได้ เพราะฉะนั้น พวกพม่าจึงล้อมเมืองอยู่ได้ถึง ๓ ปี ครั้นล่วง ๓ ปีไทยสิ้นเสบียงอาหารแล้ว ก็ทำลายกำแพงเข้าไปแย่งชิงเอาของเครื่องอุปโภคต่าง ๆ ของชาวเมืองแล้วเผาเมืองเสียสิ้น พาเอาครัวไทยเป็นอันมากไปบ้านเมืองของตน

๒๕. ตโต ตากสิโล นาม วชิรปาการนคเร ราชญฺโฌ มหาชนํ อตฺตโน วเส วตฺตาเปตฺวา อตฺตโน วเส อวตฺเตนฺเตหิ สทฺธึ ยุชฺฌนฺโต สพฺพํ อุตฺตรทกฺขิณสฺยามรฏฺฐญฺเจว สุวณฺณภูมิรฏฺฐญฺจ โครฏฺฐญฺจ โยนรฏฺฐลาวรฏฺฐเขมรฏฺฐานํ เอกเทสานิ ลภิตฺวา ทฺวินฺนํ พางฺโกกมาติกานํ มชฺเฌ ธนปุรึ นาม ขุทฺทกํ โปราณนครํ วฑฺเฒตฺวา อตฺตโน ราชธานึ กตฺวา เตรสวสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิ

ตญฺเญว นครํ ทฺวินฺนํ พางฺโกกมาติกานํ อนฺตเร มาปิตตฺตา พางฺโกกนครนฺติ วุจฺจติ ยสฺส นาเมน เอตรหิ สฺยามานํ ราชธานีปิ เองฺคลิสฺสปรงฺคีมุสลมาราทีหิ มาคธิกาย อปริจิณฺณโวหาเรหิ ตเถว วุตฺตา

๒๖. ตสฺมึ ตโต ตโต อรญฺญายตนาทีสุ นิลีเน อวสิฏฺเฐ สฺยามมนุสฺเส สมาเนตฺวา ฉฑฺฑิตคามนิคมาทีสุ อนุกฺกเมน รฏฺฐํ ปริปูเรตฺวา ปากติกํ กริตฺวา รชฺชํ กาเรนฺเต มรมฺมา ปุนปฺปุนํ อาคนฺตฺวา ยุทฺธมกํสุ โส เตหิ สทฺธึ ยุชฺฌาเปนฺโต สมฺมเทว รฏฺฐํ อภิรกฺขิ สพฺพวาเรสุ มรมฺเม ปราเชสิ

๒๗. ตโต มรมฺมานํ อาณาย ฐิเต ตลงฺครฏฺเฐ ฐิตา กรมรานีตสฺยามา เจว รามญฺญา จ สฺยามรฏฺเฐ สุขวาสํ สลฺลกฺเขตฺวา พหู สปุตฺตทารา อาคมึสุ ตทาปิ เตหิ สห พหู รามญฺญชาติกาปิ

๒๕. ครั้งนั้น เจ้าเมืองกำแพงเพชร ชื่อตากสิล รวบรวมผู้คนเป็นอันมากไว้ในอำนาจของตนได้แล้ว ปราบปรามพวกคนที่ไม่ยอมอยู่ในอำนาจ ได้แคว้นไทยทั้งเหนือใต้ แคว้นสุพรรณภูมิ (แคว้นไทยตะวันตก ?) แคว้นโคราษฎร์ (ภาคอิสาณ) ทั้งหมด และลางส่วนแห่งแคว้นโยน (ลานนาไทย) แคว้นลาว แลเขมรัฐ (เชียงตุง) ขยายเมืองโบราณชื่อเมืองธนบุรี ซึ่งเป็นเมืองน้อย ตั้งอยู่ที่ระหว่างคลองบางกอกทั้งสอง แต่งขึ้นเป็นราชธานี ครองราชย์อยู่ ๑๓ ปี

เมือง (ธนบุรี) นั้นแหละ เรียกกันว่า 'เมืองบางกอก' เพราะสร้างขึ้นในระหว่างคลองบางกอกทั้งสอง โดยชื่อแห่งเมืองไรเล่า แม้ราชธานีของไทยบัดนี้ (คือรัตนโกสินทร ฯ) ชาวต่างประเทศ มีอังกฤษ ฝรั่งเศส และมุสลมารเป็นต้น ผู้มีโวหารไม่คุ้นกับภาษามคธก็ยังเรียกกันอยู่อย่างนั้นแหละ

๒๖. ครั้นเมื่อ พระเจ้าตากสิลนั้นรวบรวมคนไทยซึ่งยังเหลือหลบซ่อนอยู่ในที่ต่าง ๆ มีป่าดงเป็นต้นมาแต่ที่นั้น ๆ ให้ราษฎรได้กลับมาอยู่ในภูมิลำเนา มีหมู่บ้านและตำบลที่ทิ้งไปเป็นต้น ให้บริบูรณ์ขึ้นโดยลำดับ จัดบ้านเมืองให้เป็นปกติครองราชย์อยู่ พวกพม่าก็ยังยกมาทำศึกอยู่ร่ำไป พระองค์ทรงบัญชาให้ต่อสู้กับพวกพม่า รักษาบ้านเมืองไว้ได้อย่างดี ตีเอาพม่าแพ้ไปทุกครั้ง

๒๗. อยู่มาชาวไทยที่ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย และชาวรามัญด้วย ที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในแคว้นตะเลง ซึ่งอยู่ในอาณา (อำนาจปกครอง) ของพม่า ได้สังเกตเห็นว่าในเมืองไทยนั้นอยู่เป็นสุข ก็

สฺยามชาติกาปิ ตลงฺครฏฺเฐ อุปสมฺปนฺนา เถรานุเถรา เตหิ มนุสฺเสหิ สห อาคมึสุ

๒๘. โส ปน ราชา อวสานกาเล อุมฺมาทปฺปตฺโต พหุนฺนํ มนุสฺสานํ อฏฺฐาเนน สมฺปีฬนํ กตฺวา ธนานิ สมาหราเปตฺวา ราชโกสํ ปริปูเรสิ โสตาปนฺโนหสฺมีติ จ อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธมฺหีติ จ ปฏิชานิตฺวา ภิกฺขู อตฺตานํ วนฺทาเปสิ อวนฺทนฺเต วิเหเฐสิ

ตโต มนุสฺสา เอกจฺฉนฺทา หุตฺวา ตํ อปเนตฺวา กิญฺจิ กาลํ อราชิกํ รฏฺฐํ อภิรกฺขิตฺวา เตน สงฺคามกรณกาเล สพฺพราชาณาสิทฺธึ ทตฺวา ราชานํ กริตฺวา มรมฺมาทีหิ ยุชฺฌิตุํ ปติตปหิตปุพฺพสฺส อมิตพลปรกฺกมิสฺสริยาทิคุณยุตฺตสฺส สทฺธาสติหิโรตฺตปฺปาทิโวทานธมฺมสมุทายสมนฺนาคตสฺส สงฺคามกิจฺเจ ราชภูตปุพฺพสฺส อิมสฺมึ ราชวํเส สพฺพปจฺฉิมสฺส จกฺกวตฺติสมูปมจกฺกกฺรีมหาราชาธิราชสฺส รชฺชํ อทํสุ

๒๙. โส ลาวรฏฺฐํ ชินิตฺวา ตโต สิริรตนปฏิมํ อิธาเนตฺวา ธนปุรีราชธานิยา ปุรตฺถิมตีเร มหนฺตํ ภูมิปเทสํ ปริจฺฉินฺทาเปตฺวา ทฬฺหปาการปริกฺขิตฺตํ อเนกาการสมฺปนฺนํ อิมํ ราชธานึ มาเปตฺวา อนฺโตราชนิเวสนปากาเร สิริรตนสาสฺตารามํ กาเรตฺวา ตตฺถ สิริ-

พากันอพยพพร้อมทั้งลูกเมียมาเมืองไทยเป็นอันมาก แม้ครั้งนั้นพระเถรานุเถระ ที่อุปสมบทในแคว้นตะเลง เป็นชาติรามัญก็มี ชาติไทยก็มีหลายรูป ก็ร่วมอพยพมากับคนเหล่านั้นด้วย

๒๘. ฝ่ายพระราชา (ตากสิล) นั้น ในกาลที่สุด เสียพระจริตไป ทรงทำการบีบคั้นคนทั้งหลายเป็นอันมากโดยใช่ที่ ริบทรัพย์มาเข้าท้องพระคลัง ทรงปฏิญญาว่าพระองค์เป็นโสดาบัน และว่าพระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงบังคับภิกษุทั้งหลายให้ไหว้พระองค์ ลงพระราชอาชญาพวกภิกษุที่ไม่ยอมไหว้

ครั้งนั้นคนทั้งหลายพร้อมใจกันถอดพระราชาองค์นั้นเสีย ช่วยกันรักษาบ้านเมืองที่ว่างพระราชาไว้ชั่วคราว แล้วได้ถวายราชสมบัติแด่พระเจ้าจักรกรีมหาราชาธิราชผู้เปรียบเสมอด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นพระราชาองค์แรกหมดในพระราชวงศ์นี้ ผู้ที่พระราชา (ตากสิล) นั้นเคยพระราชทานราชอาชญาสิทธิ์ทุกประการในเวลาทำสงครามยกขึ้นเป็นเจ้าแล้วส่งไปรบกับข้าศึกมีพม่าเป็นต้นหลายคราว ทรงประกอบด้วยคุณมีกำลัง ความบากบั่น และอำนาจอันประมาณมิได้เป็นอาทิเพียบพร้อมไปด้วยธรรมสโมสรอันผุดผ่อง มีศรัทธา สติ หิริ โอตตัปปะเป็นต้น เคยเป็นเจ้ามาแล้วในการสงคราม

๒๙. พระเจ้าจักรกรีมหาราชาธิราชนั้นทรงปราบแคว้นลาวได้แล้ว ทรงอัญเชิญพระศรีรัตนปฏิมาจากแคว้นลาวมาไว้ที่นี่ (เมื่อได้ราชสมบัติแล้ว) โปรดให้กะกำหนดพื้นที่กว้างใหญ่ริมฝั่งน้ำด้านตะวันออกแห่งกรุงธนบุรี สร้างราชธานีแห่งนี้ขึ้นมีกำแพงอันมั่นคงล้อมรอบ

รตนปฏิมํ ปติฏฺฐาเปตฺวา สิริรตนปฏิมานามญฺจ โปราณนครนามญฺจ อุปาทาย ตสฺสา ราชธานิยา รตนโกสินฺทมหินฺทายุชฺฌิยามหาติลกภว นวรตนราชธานีติ นามํ กาเรสิ

เทวมหานครนฺติ จ อิทํ สฺยามานํ โวหารวเสน ราชาธิวุสฺสมาน-มหานครนามมตฺตํ โหติ

๓๐. โส ปนายํ มหาราชา อฏฺฐวีสติวสฺสานิ **รชฺชํ** กาเรสิ ตสฺส กาเลปิ ปุนปฺปุนํ มรมฺเมหิ สงฺคาโม อโหสิ สพฺพวาเรสุ มรมฺมานเมว ปราชโย ตทาปิ เกจิเทว สอุปฏฺฐากกุลา รามญฺญเถรา ตลงฺครฏฺฐโต อิมํ รฏฺฐํ อาคมึสุ

๓๑. ตสฺส กาเล เทฺว สพฺพงฺคปจฺจงฺคเสตหตฺถินิโย อเหสุํ เอกา อินฺทราวณฺณิยา นาม เอกา เทวกุญฺชรี นาม ตสฺมึ ทิวงฺคเต ตสฺส เชฏฺฐคฺคโวรรโส อิสฺสรสุนฺทโร นาม ยุวราชา รชฺชํ ลภิตฺวา ตโย อญฺญมญฺญสทิเส สพฺพงฺคปจฺจงฺคเสเต หตฺถีโปตเก อลตฺถ เตสํ อนุกฺกเมน เสตกุญฺชราติสฺสโร เสเตราวณฺโณ เสตคชลกฺขโณติ อิมานิ นามานิ ปตฺตานิ เตนายํ มหาราชา ปุริมาหิ ทฺวีหิ หตฺถินีหิ สทฺธึ

ถึงพร้อมด้วยอาการ (แห่งพระนคร) ทุกประการแล้ว โปรดให้สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามไว้ภายในกำแพงพระราชวัง ประดิษฐาน พระศรีรัตนปฏิมาไว้ในพระอารามนั้น ทรงถือเอาพระนามพระศรีรัตน-ปฏิมา และนามพระนครเก่า (ประกอบกัน) ให้ขนานนามราชธานี (ใหม่) นั้นว่า "กรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุธยามหาดิลกภพนพรัตน-ราชธานี" ดังนี้

อนึ่งคำว่า "กรุงเทพมหานคร" (ที่เรียกกันสั้น ๆ) นี้ ก็ (หมายความ) เพียงแต่เป็นชื่อพระมหานคร ที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับอยู่เป็นประจำเท่านั้น ตามถ้อยคำของชาวสยาม (คือคำว่า เทวะ หรือ เทพนั้น หมายเอาพระราชา ไม่ได้หมายถึงเทวดา)

๓๐. ก็แลพระมหาราชเจ้าพระองค์นั้น ทรงครองราชย์อยู่ ๒๘ ปี แม้ในรัชกาลของพระองค์ สงครามกับพวกพม่าก็มีอยู่เนือง ๆ พวกพม่าปราชัยไปทุกคราว แม้ในครั้งนั้น พระเถระรามัญ พร้อมด้วยครอบครัวอุปฐาก ๒–๓ ราย ก็ได้จากแคว้นตะเลงมาสู่แคว้นนี้

๓๑. ในรัชกาลของพระองค์ มีช้างพังเผือกผ่องสรรพางค์ ๒ เชือก เชือกหนึ่ง พระราชทานนามว่า พระอินทรเอราวัณ เชือกหนึ่งว่า พระเทพกุญชร ครั้นพระองค์เสด็จทิวงคตแล้ว* พระยุพราชทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าอิสรสุนทร ผู้เป็นพระอัครวโรรสองค์ใหญ่ของพระองค์ได้ราชสมบัติ ก็ทรงได้ลูกช้างพลายเผือกผ่องสรรพางค์คล้าย ๆ กัน ๓ เชือก พระราชทานนามว่า พระเสวตกุญชราดิศร พระเสวตเอราวัณ พระเสวต

---

* ทรงใช้ทิวงคตทุกแห่ง จึงเข้าใจว่าคำ สวรรคต จะยังไม่ได้ใช้กันในสมัยนั้น

อิเม ตโย อุปาทาย ปญฺจเสตคชรตนสามิสฺสโร มหาราชาติ อิมินา นาเมน ปญฺญายิ

๓๒. ตสฺมึ รชฺชํ กาเรนฺเต โย โส พาโทงฺโค นาม มรมฺมราชา อนุกฺกมาคตํ มรมฺมรฏฺเฐ รชฺชํ ลภิตฺวา รตนปุเรมฺพญฺจ โกมฺโภมปริยงฺคญฺจาติ อิมา เทฺว ราชธานิโย อาโรเปตฺวา อญฺญํ อมรปุรํ นาม ตติยํ ราชธานึ มาเปตฺวา อชฺฌาวสิ ยสฺส กาเล รามญฺเญ อายสฺมนฺโต มรมฺมวํสิกา เถรานุเถรา อมรปุรํ คนฺตฺวา อุปสมฺปทํ ลภิตฺวา สีหฬทีปํ คมึสุ

๓๓. โสเยว ราชา ปจฺฉา ตสฺมึ นคเร สงฺฆราชาธิปติโน อธิกรณํ นิสฺสาย ตํ ตถา ตถา มิจฺฉาปฏิปนฺนํ อุปพฺพาเชตฺวา สงฺฆราชาปิ นาม เอวํ โหติ ปเคว อญฺเญ ภิกฺขูติ ปริสงฺกิตฺวา อนุกฺกเมน นตฺถิทานิ โลเก อุปสมฺปนฺนา ภิกฺขูติ ลทฺธึ คเหตฺวา สพฺเพสุ อตฺตโน วิชิตภูเตสุ อฏฺฐสุ ปเทเสสุ สพฺเพสํ ภิกฺขูนํ อุปพฺพชฺชนาย อาณาเปสิ ตทา สพฺพตฺถ ภิกฺขูนํ มหนฺตํ ภยํ อุปฺปชฺชิ เกจิ สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย วิพฺภมึสุ เกจิ อนฺโต กาสาวํ ธาเรตฺวา พหิ คิหิเวเสน จรึสุ เกจิ อรญฺญาทีสุ นิลียึสุ

คชลักษณ์ โดยลำดับ เพราะฉะนั้น พระมหาราชเจ้าพระองค์นี้จึงปรากฏพระนาม (พิเศษ) ว่า พระเจ้าเบญจเสวตคชรัตนสวาเมศรมหาราช (พระเจ้าช้างเผือกทั้ง ๕) หมายถึงทรงได้ช้างพลายเผือก ๓ เชือกนี้กับทั้งช้างพังเผือก ๒ เชือก ของรัชกาลก่อนด้วย

๓๒. เมื่อพระมหาราชเจ้าพระองค์นั้นทรงครองราชย์อยู่ พระเจ้าแผ่นดินพม่าผู้ที่ทรงพระนามว่า พระเจ้าบาโดง (ปะดุง) ได้ราชสมบัติในแคว้นพม่าอันตกทอดมาโดยลำดับ ทรงยกราชธานี ๒ แห่ง คือ เมืองรัตนบุระอังวะ และเมืองโกมโภมเปรียงเสียแล้ว โปรดให้สร้างเมืองใหม่ชื่ออมรบุระ เป็นราชธานีที่ ๓ ครอบครองอยู่ ซึ่งในรัชกาลของพระองค์ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้เป็นพระเถรานุเถระฝ่ายมรัมวงศ์ในแคว้นรามัญ ไปเมืองอมรปุระ ได้อุปสมบทแล้วก็พากันไปเกาะสีหฬ

๓๓. พระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์นั้นแหละ ทรงอาศัยเหตุที่พระสังฆราชาธิบดีในเมืองนั้นต้องอธิกรณ์ ทีแรกก็ทรงบังคับพระสังฆราชานั้น ผู้ปฏิบัติผิดด้วยประการนั้น ๆ ให้สึกเสีย (องค์เดียว) แล้ว (อยู่มา) ทรงนึกรังเกียจขึ้นว่า แม้แต่องค์พระสังฆราชายังเป็นอย่างนั้น จะป่วยกล่าวไปไยถึงภิกษุอื่น ๆ เล่า เลยทรงเห็นว่าบัดนี้อุปสัมบันภิกษุในโลกไม่มีเสียแล้ว จึงทรงบังคับภิกษุในประเทศทั้ง ๘ ที่อยู่ในอาณาจักรของพระองค์ทั้งสิ้นด้วยกันให้สึกเสียทั้งหมด ครั้งนั้น มหันตภัยได้เกิดขึ้นแก่ภิกษุทั้งหลายทุกถิ่นที่ ลางพวกก็ยอมลาสิกขาสึกไป ลางพวกก็ทรงผ้ากาสาวะไว้ข้างใน แต่งเพศคฤหัสถ์ไว้ข้างนอกเที่ยวไป ลางพวกก็ไปหลบซ่อนอยู่ในที่ต่าง ๆ มีในป่าเป็นต้น

๓๔. อถ ตลงฺครฏฺเจ สฺยามรฏฺจาสนฺนนคเรสุ รามญฺญา เจว มรมฺมา จ ตปฺปจฺจยา ปกุปฺปิตฺวา อตฺตโน กุลูปกภูเต อเนกสเต ภิกฺขู อาทาย สกฏฺจานิ สพฺพโส โอหาย อติเรกติสสหสฺสา สปุตฺตทารา อาคมึสุ

๓๕. เตสํ อนุกมฺปโก ปญฺจเสตคชรตนสามิสฺสโร มหาราชา สพฺเพสํ ภิกฺขูนํ สพฺพปริกฺขารปริวารานิ ติจีวรานิ ทตฺวา มหาทานํ ปวตฺเตตฺวา สพฺเพสํ รามญฺญาทิชนานํ ยถิจฺฉิตํ ราชธานีเขตฺเตสุ จ สาครเขตฺเตสุ จ นิวาสภูมึ ทาเปตฺวา เคหานิ เจว สพฺพูปกรณานิ จ ทาเปสิ

๓๖. ตโต ปฏฺจาย ยาวชฺชตนา ติสวสฺสานิ มรมฺมานํ สงฺคาโม อุปจฺฉินฺโน อิมสฺมึ สฺยามรฏฺเจ จ รามญฺญวํสิกา ภิกฺขู อนุกฺกเมน อุสฺสนฺนา โหนฺติ

๓๗. ยโต สฺยาเมสุ เอกจฺเจ เตสํ นิวาสนปารุปนาทิวินยปฏิ-ปทายปิ อกฺขรุจฺจารณปฏิปทายปิ ตลงฺครฏฺเจ เสฏฺจทฺพฺหสมฺมตาสุ โปราณสีมาสุ อุปสมฺปชฺชิตฺวา อาคตตายปิ อภิปฺปสนฺนา เต อุทกุกฺเขปสีมายปิ สนฺนิปาตาเปตฺวา เตสํ สนฺติเก อุปสมฺปนฺนา โหนฺติ

๓๔. ครั้งนั้น พวกรามัญและพม่าด้วย ที่อยู่ในหัวเมืองใกล้แดนไทยในแคว้นตะเลง ต่างขัดเคืองเพราะกรณีนั้นเป็นเหตุ จึงพาภิกษุหลายร้อยรูปที่เป็นกุลูปกะของตน ๆ ละทิ้งถิ่นฐานสิ้นเชิง อพยพมาพร้อมด้วยบุตรภรรยาหมดด้วยกันประมาณสามหมื่นกว่า ๆ *

๓๕. พระเจ้าเบญจเศวตคชรัตนสวาเมศวร์มหาราช ผู้ทรงสงสารคนเหล่านั้น ก็พระราชทานไตรจีวรมีบริขารพร้อมสรรพเป็นบริวารแก่ภิกษุทุกรูป ทรงทานเป็นการใหญ่ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้จัดพื้นที่สำหรับตั้งถิ่นฐาน พระราชทานแก่คนรามัญเป็นต้นทั่วกัน ในเขตเมืองหลวงก็มีเขตชายทะเล (สมุทรสาคร สมุทรปราการ) ก็มี ตามแต่เจ้าตัวปรารถนา แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้จัดบ้านเรือนและเครื่องอุปกรณ์ทั้งปวงพระราชทานให้ด้วย

๓๖. ตั้งแต่บัดนั้นมาจนถึงทุกวันนี้ สงครามพม่าก็ขาดไปได้ ๓๐ ปีแล้ว และในเมืองไทยนี้ภิกษุฝ่ายรามัญวงศ์ก็มีจำนวนเพิ่มขึ้นโดยลำดับ

๓๗. โดยเหตุที่ภิกษุในเมืองไทยลางเหล่าเลื่อมใสอย่างยิ่งในความปฏิบัติวินัยมีการนุ่งห่มเป็นต้นบ้าง ในทางดำเนินการออกเสียงอักขระบ้าง ในความที่ได้อุปสมบทในโบราณสีมาทั้งหลาย อันได้สมมตอย่างมั่นคงดีที่สุดในแคว้นตะเลงมาแล้วบ้าง แห่งภิกษุรามัญวงศ์เหล่านั้น จึงนิมนต์ภิกษุรามัญวงศ์ทั้งหลายนั้นประชุมกันในอุทกุกเขปสีมา แล้วอุปสมบทในสำนักของรามัญภิกษุทั้งหลายนั้น ก็มีอยู่บ้าง

---

* มอญอพยพครั้งนี้ รัชกาลที่ ๒ โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่เสด็จออกไปรับ

๓๘. ตสฺมึ โข ปน ปณฺณรสวสฺสานิ รชฺชํ กาเรตฺวา ทิวงฺคเต ตสฺส สพฺพเชฏฺฐวโรรสภูโต เชฏฺฐาธิปตินฺทนามโก อยํ ปรมธมฺมิโก มหาราชา มหาชนกาเยน เอกโต มนฺเตตฺวา สมฺปติจฺฉาปิตํ รชฺชํ ลภิตฺวา อเนกปฺปการํ ปุญฺญมโหฆํ ปวตฺตยมาโน ยาวชฺชตนา เอกวีสติวสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิ

๓๙. อยํ โข ปน อมฺหากํ คณาธิปติ ราชานุชวชิรญาณ-มกุฏสมฺมตวํสเถรวโร ปญฺจเสตคชรตนสามิสฺสราธิปติมหาราชสฺเสว อคฺค-วโรรโส อิมสฺส รญฺโญ เวมาติกภาตา กุมารกาลโต ปฏฺฐาย ธมฺม-วินยเมว โรเจตฺวา พหุํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ อุคฺคณฺหิตฺวา ปริปุณฺณ-วีสวสฺสกาเลเยว ธรมานเมว ชนกาธิปตึ อาปุจฺฉิตฺวา ปพฺพชฺชิตฺวา ภิกฺขุภาเว อฏฺฐาสิ

๔๐. โส อปเรน สมเยน อิมสฺมึ นิกาเย ธมฺมวินยโกสลฺลวิธึ ปตฺวา อมฺหากํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ วาเจตฺวา อนุกฺกเมน คณํ สณฺฐเปตฺวา พหูหิ รามญฺญวํสิเกหิ มหลฺลกตรมหาเถเรหิ นิยฺยาทิตุ-ปชฺฌายาจริยภาวิสฺสริยํ สมฺปติจฺฉิตฺวา พหุนฺนํ กุลปุตฺตานํ อุปชฺฌาโยปิ อาจริยปาจริโยปิ หุตฺวา อตฺตโน เชฏฺฐภาตรา ปรมธมฺมิเกน รญฺญา ปสนฺเนน ปวรนิเวสวิหาเร วาเสตฺวา นิจฺจํ สพฺพูปกรณปจฺจยิสฺสริเยหิ

๓๘. ก็แล ครั้นพระเจ้าเบญจเศวตคชรัตนสวาเมศวรมหาราชนั้นครองราชย์ได้ ๑๕ พรรษาแล้วเสด็จทิวงคตไป พระเจ้าบรมธรรมิกมหาราชพระองค์ปัจจุบันนี้ ผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่หมดของพระองค์พระนามเดิมว่า (กรมหมื่น) เจษฎาธิบดินทร ทรงได้ราชสมบัติซึ่งประชุมชนส่วนใหญ่ปรึกษาพร้อมกันถวายให้ทรงรับแล้ว ทรงยังบุญมโหฬะเป็นอเนกประการให้เป็นไป ครองราชย์มาถึงบัดนี้ได้ ๒๑ พรรษาแล้ว

๓๙. ส่วนพระราชอนุชาเจ้าฟ้าพระวชิรญาณมกุฏสมมุตวงศ์เถรเจ้า ผู้ทรงเป็นคณาธิบดีของพวกข้าพเจ้านี้ ก็เป็นพระอัครวโรรสของพระเจ้าเบญจเศวตคชรัตนสวาเมศวราธิบดีมหาราชเจ้าเหมือนกัน แต่เป็นพระราชภาดาต่างพระมารดาของพระราชาองค์ปัจจุบันนี้ ทรงพอพระหฤทัยพระธรรมวินัย ทรงเรียนพระธรรมและพระวินัยได้มากมาแต่สมัยที่ยังทรงเป็นพระกุมาร ครั้นพระชนมพรรษาครบ ๒๐ ก็กราบถวายบังคมลาสมเด็จพระชนกาธิบดี ผู้ยังทรงพระชนม์อยู่ออกทรงผนวชตั้งอยู่ในภิกขุภาวะ

๔๐. เจ้าฟ้าพระวชิรญาณเถรเจ้านั้น สมัยต่อมาทรงถึงซึ่งโกสลวิธี (คือวิธีเล่าเรียนบอกสอนให้เกิดความฉลาด ?) ในธรรมวินัยในนิกายนี้ แล้วทรงบอกสอนธรรมและวินัยแก่พวกข้าพเจ้าตั้งคณะขึ้นได้โดยลำดับ ทรงรับอิสริยะ คือความเป็นพระอุปัชฌายาจารย์ที่พระมหาเถระผู้เฒ่า ๆ ฝ่ายรามัญวงศ์หลายรูปมอบถวาย แล้วได้ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์บ้าง เป็นพระอาจารย์และพระปาจารย์ (คืออาจารย์ของอาจารย์) บ้างของกุลบุตรทั้งหลายเป็นอันมาก พระเจ้าบรมธรรมิกราช พระเชฏฐ-

อุปฏฺฐิโต สุขํ วิหรติ

๔๑. เอวมิธ สฺยามรฏฺเฐ รามญฺญวงฺโส นริสฺสรราชกาลโต ปฏฺฐาย ตีณิ วสฺสสตานิ อนุกฺกเมน สณฺฐิโตติ เวทิตพฺโพ

ภิกฺขุคณนาวเสน ปนทานิ สกเล สฺยามรฏฺเฐ มหานคร-เขตฺเต เจว สาครปุรีราชปุรีกาญฺจนปุรีสลฺลปุรีลวปุรีอาทีสุ สาขาปสา-ขนครเสุ จ โครฏฺเฐ ราชสิมาทินครเสุ จ นิวาสิโน รามญฺญวํสิกา ภิกฺขู สมาหริยมานา ทฺวิสหสฺสมตฺตา ภวิสฺสนฺติ น ตโต อติเรกตรา

๔๒. มูลนิกายิกา ปน อติวพหุตรา สพฺพทิสาสุ ปตฺถตา เอกทา ตํนิกายิกเถเรหิ ตโต ตโต ปมาณงฺกนิโย สมาหริตฺวา คณิยมานา อฏฺฐสหสฺสุตฺตรทฺวินหุตปมาณา อเหสุํ เอตรหิ ตเถว ภเวยฺยุํ เตเนส มหานิกาโย นาม ชาโต อยมฺปน อปฺปกตาย จุลฺลนิกาโย .นาม โหติ

ภาดาของพระองค์ผู้ทรงเลื่อมใส โปรดให้ประทับอยู่ ณ วัดบวรนิเวศ-วิหาร แล้วทรงบำรุงด้วยปัจจัยเครื่องเกื้อหนุนทั้งปวง และอิสริยยศเป็นนิตย์ เสด็จอยู่สำราญ

๔๑. รามัญวงศ์ในกรุงสยามนี้ ท่านทั้งหลายพึงทราบเถิดว่าตั้งมาโดยลำดับนับแต่รัชกาลพระนเรศวรมาได้ ๓๐๐ ปีแล้ว ดังกล่าวมาฉะนี้

โดยจะนับจำนวนภิกษุในเวลานี้ ภิกษุรามัญวงศ์ที่อยู่ในเขตนครหลวงและในเมืองกึ่งใหญ่น้อย เช่นเมืองสาครบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี ศรบุรี* และลพบุรี ในเมืองทั้งหลายมีเมืองราชสีมาเป็นต้น ในแคว้นโคราษฎร์ (คือภาคอิสาณ ?) ทั่วกรุงสยามประมวลเข้าจักมีประมาณได้ ๒,๐๐๐ ไม่ยิ่งกว่านั้น

๔๒. ส่วนภิกษุนิกายเดิมมีจำนวนมากกว่ามากแพร่ไปทุกทิศ ครั้งหนึ่ง พระเถระในนิกายนั้นท่านรวบรวมบัญชีจำนวนภิกษุจากวัดนั้น ๆ มานับดู ได้จำนวนประมาณ ๒๘,๐๐๐ รูป ในเวลานี้ก็คงมีประมาณนั้น เพราะเหตุนั้น นิกายเดิมนั้นจึงเกิดชื่อว่ามหานิกาย ส่วนนิกายรามัญวงศ์นี้ชื่อว่า จุลนิกาย เพราะมีจำนวนน้อย

---

* สัลลปุรี ในพระราชนิพนธ์นี้ เข้าใจว่าได้แก่สระบุรีนั่นเอง ครั้งนั้นท่านจะเข้าใจกันว่า สะระนั้นหมายถึง ศร ไม่ใช่ สระน้ำ หรือสะหระ อย่างที่ออกเสียงกันเดี๋ยวนี้ จึงทรงเป็นสัลละ เพื่อให้แปลว่า 'ศร' ในที่นี้จึงเขียนว่า 'ศรบุรี' ให้ตรงกับพระราชนิพนธ์ เดิมท่านก็อ่านกันว่า สะระบุรี (ออกเสียงอะแต่แผ่ว ๆ) แล้วในที่สุดก็เป็น สะหระบุรีไป

๔๓. อิเมสํ โข ปน ทฺวินฺนํ นิกายานํ ธมฺเม จ ยา ยา ทิฏฺฐิ-ลทฺธิรุจิโย วินเย จ ยา ยา สงฺฆกมฺมาทีสุ เจว จีวรปตฺตคหณาทีสุ จ ปฏิปทา อายสฺมตา สทฺธาติสฺเสนปิ อญฺเญหิปิ ทิฏฺฐา เจว สุตา จ อปิจ สํวาเสน โข สีลํ เวทิตพฺพํ สากจฺฉาย จ ปญฺญา เวทิตพฺพา ตญฺจ โข ทีเฆน อทฺธุนา น อิตฺตรํ มนสิกตฺตารา จ โน อมนสิกโรนฺเตน ปญฺญวตา จ โน ทุปฺปญฺเญนาติ อิทํ สุตฺตนฺเต วุตฺตํ ภควตา

กถํ มยํ อติวิตฺถาเรตฺวา วเทยฺยาม วทมานาปิ อตฺตุกฺกํสน-ปรวมฺภนโทสา น มุจฺจิสฺสาม สาธูหิ คารยฺหา ภวิสฺสาม ฯ

๔๔. อิทานิ โข อยํ สฺยามาทิรฏฺฐาธิปตินฺโท ปรมธมฺมิโก มหาราชา สพฺเพสํ ยถานุโลมกโร อฏฺฐาเนน สมณพฺราหฺมณานํ หทยสนฺตาปํ อชเนตฺวา สมเมว เตสํ เตสํ สีลสุตคุณาทิวเสน ยถานุรูปํ ปจฺจยทาน จานนฺตริสฺสริยทานุปตฺถมฺภาทีหิ สงฺคหกโร โหติ น เกสุจิ กญฺจิ ชจฺจาทิวิเสเสน วา สเหสิกปรเทสิกวเสน วา ปกฺขปาโต หุตฺวา

ตถา หิ เตน น เกวลํ สฺยามชาติกาเยว ภิกฺขู คณิสฺสรตฺ-

๔๓. ส่วนว่าทิฏฐิ (ความเห็น) ลัทธิ (ความเชื่อถือที่รับสืบต่อกันมา) และรุจิ (ความชอบใจ) ใด ๆในส่วนธรรมก็ดี การปฏิบัติในกรรมทั้งหลาย มีสังฆกรรมเป็นต้น และในวัตรทั้งหลาย มีการครองจีวรและถือบาตรเป็นต้นใด ๆ ในส่วนวินัยก็ดี ของนิกายทั้งสองนี้ แม้ท่านสัทธาติสสะตลอดถึงภิกษุสีหพื่อน ๆ ก็ได้เห็นและได้ยินแล้ว ก็แต่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนี้ไว้ในพระสูตรว่า "ศีลพึงรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน และว่าปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการพูดจากัน อันศีลและปัญญานั้นเล่า ต่อเวลานานจึงรู้ได้ มิใช่ประเดี๋ยวเดียวก็รู้ได้ ผู้ใส่ใจจึงรู้ได้ มิใช่ผู้ไม่ใส่ใจก็รู้ได้ และผู้มีปัญญาจึงรู้ได้ มิใช่คนโง่ก็รู้ได้*ดังนี้

ข้าพเจ้าทั้งหลายจะพูดให้ยาวความไปกระไรเล่า แม้นพูดไปก็จักไม่พ้นโทษคือยกตนข่มท่าน จักถูกสาธุชนทั้งหลายตำหนิเอาได้

๔๔. ทุกวันนี้ พระเจ้าบรมธรรมิกมหาราช ผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่แห่งรัฐทั้งหลายมีสยามเป็นต้น พระองค์นี้ ทรงอนุโลมตามนิกายทั้งปวงไม่ทรงทำความร้อนใจให้เกิดแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลายโดยใช่ที่ ทรงสงเคราะห์ด้วยราชสังคหวิธี มีทรงอุปถัมภ์ด้วยปัจจัยทานและพระราชทานฐานันดรอิสริยศักดิ์เป็นอาทิแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลายนั้น ๆ สม่ำเสมอกัน ตามควรแก่คุณสมบัติมีศีลคุณและสุตคุณเป็นต้น ไม่ทรงถือฝักฝ่ายโดยว่าต่างชาติกำเนิดกันเป็นต้น หรือโดยว่าเป็นคนประเทศตนคนประเทศอื่นก็ตาม ในคนเหล่าไหน ๆ โดยประการไร ๆ เลย

จริงอย่างนั้น มิใช่แต่ภิกษุชาติสยามเท่านั้น ที่พระองค์ทรงแต่งตั้ง

---

* จตุกกังคุตตร ๒๑

เถรจานนฺตเรสุ ชปีตา อถโข รามญฺญเขมราทฺยญฺญชาติกาปี ตํตํสีล-สุตาทิคุเณหิ จานนฺตรารหาปี อนุรูปจานนฺตเรสุ สฺยาเมหิ สมํ กตฺวา ชปีตา สนฺติเยว เตสํ นิจฺจภตฺตาทิสกฺกาโร สมเทว กตฺวา ทิยฺยติ อิทานิ สีหพทีเป สาสนปวตฺตึ ตตฺตโต สุตฺวา อุภยวํสิเกสุ สมชฺฌาสโยว โหติ สงฺฆนายกาทีนํ จานนฺตรานุรูปปเมว เทยฺยธมฺเม ปหิณิ

อิมสฺมึ วาเร คตานมฺปี สีหฬานํ ปุพฺเพ คตานมายสฺมนฺตานํ ทินฺนสทิเสเยว เทยฺยธมฺเม อทาสิ โน อธิกตรํ

น โส สกเทสโต อาคตวํสิกภูตุปาลิวํสิเก เถรานุเถเร สฺยามปจฺจตฺถิกมรมฺมเทสโต อาคตวํสิเกหิ อายสฺมนฺเตหิ วลฺลภตเร มญฺญติ

มยเมว มญฺญาม สเจปี สีหเฬสุ ภิกฺขูสุ โกจิ อุปาลีวํสิโก วา มรมฺมวํสิโก วา สีลสุตาทิคุเณหิ จานนฺตรานุรูโป คนฺตฺวา สฺยามรฏฺเฐ วเสยฺย ลเภยฺเยว โส รญฺโญ สนฺติกา สฺยามเถรสทิสํ คณิสฺสรตฺเถรจานนฺตรํ

ปุพฺเพ อายสฺมา สทฺธาติสฺโส เอวมโวจ อุปาลีวํสิเกสุ สฺยามรฏฺฐํ คเตสุ กถํ มรมฺมวํสิกา คมิสฺสนฺตีติ น โข เอวํ ทฏฺฐพฺพํ

ไว้ในฐานันดรแห่งพระเถระเจ้าคณะ โดยที่แท้แม้ภิกษุชาติอื่นมีรามัญและเขมรเป็นต้น แม้นเป็นผู้ควรแก่ฐานันดรโดยคุณมีสีลคุณและสุตคุณนั้น ๆ เป็นต้น ก็ทรงแต่งตั้งไว้ในฐานันดรอันสมควรเสมอกันกับภิกษุสยามทั้งหลาย ก็มีอยู่แท้ สักการะมีนิตยภัตเป็นต้น ก็โปรดพระราชทานแก่ภิกษุเหล่านั้นเสมอกัน บัดนี้ทรงทราบความเป็นไปแห่งพระศาสนาในสิหฬทวีปโดยถ่องแท้แล้ว ก็ทรงวางพระราชอัธยาศัยสม่ำเสมอในภิกษุทั้งสองวงศ์ (คืออุบาลีวงศ์กับมรัมวงศ์) ทรงส่งไทยธรรมไปถวายพระเถระทั้งหลายมีพระสังฆนายกเป็นต้น (ทั้งสองวงศ์) ตามควรแก่ฐานันดรเทียบเคียงกัน

แม้ภิกษุสีหฬที่ไป (กรุงสยาม) ในครั้งนี้ ก็โปรดพระราชทานไทยธรรมเช่นเดียวกันกับที่ได้พระราชทานท่านผู้มีอายุทั้งหลายที่ไปครั้งก่อน ไม่ยิ่งกว่า

พระองค์มิได้ทรงถือว่าพระเถรานุเถระฝ่ายอุบาลีวงศ์ ที่เป็นวงศ์มาจากประเทศของตน เป็นที่โปรดปรานยิ่งกว่าท่านผู้มีอายุทั้งหลายที่เป็นวงศ์มาแต่ประเทศพม่าซึ่งเป็นข้าศึกกับไทยดอก

พวกข้าพเจ้ามั่นใจทีเดียวว่า ถ้าแม้ภิกษุชาวสีหฬรูปใดก็แล้วแต่จะเป็นฝ่ายอุบาลีวงศ์หรือมรัมวงศ์ก็ตาม เป็นผู้ควรแก่ฐานันดรโดยคุณทั้งหลายมีสีลคุณและสุตคุณเป็นต้น มาอยู่ในกรุงสยามไซร้ ภิกษุรูปนั้นก็จะพึงได้รับฐานันดรแห่งพระเถระเจ้าคณะจากพระราชสำนักเป็นแท้

ครั้งก่อนท่านสัทธาติสสะ ได้กล่าวดังนี้ว่า "เมื่อพวกภิกษุอุบาลีวงศ์ไปสู่กรุงสยามเสียแล้ว พวกภิกษุมรัมวงศ์จักไปอย่างไรได้" ท่าน

นาวายาคมนกาเลปิ สฺยามรฏฺเฐ วสนกาเลปิ กิญฺจิ อากุลํ น ภวิสฺสติ สมโกว รญฺโญ สนฺติกา ลาโภ ภวิสฺสติ

เสสชเนสุ ปน เอกจฺเจเยว เอกสฺมึ นิกาเยเยว ลทฺธิยา วา เกนจิเทว การเณน วา ปกฺขปาตา หุตฺวา อิตรสฺมึ อหาตุกามา อกาตุกามาปิ โหนฺติ อถ ปน พหุตรา ธมฺมิกา รญฺโญ อนุวตฺตกา สพฺเพสุ ภิกฺขุภูเตสุยถานุรูปํ ทายกา การกา โหนฺติ

๔๕. ยํ อายสฺมนฺตานํ สาสนปณฺเณ วุตฺตํ อญฺญํ ชานาเปตพฺพการณํ อตฺถิ อิโต ปฏฺฐาย ฯ เป ฯ มา ตุจฺฉํ กโรนฺตูติ มหามจฺเจน ยาจิตนฺติ ตํ อทฺธา อายสฺมนฺเตหิ อมฺหากํ ปรมาคตสฺส กุหกุมฺมมุตฺตกนฺตริยานสฺส ขิยฺยนกถํ สุตฺวา ภิยฺโย ปริวิตกฺเกนฺเตหิ วุตฺตํ ภวิสฺสติ อปิจ มยํ อายสฺมนฺตานํ ยถาภูตํ อาโรเจม ตํ อมฺหากํ อนฺตริยานสฺส ขิยฺยนวจนํ สีหฬทีปวตฺตึ ตตฺตโต อชานิตฺวา อนุมญฺญนวเสน วุตฺตํ น สกลทีปครหนวเสน สพฺเพปิ มนุสฺสา เอวํ ชานนฺติเยว สพฺเพสุ เทเสสุ สาธุชนาปิ อสาธุชนาปิ สนฺเตวาติ

๔๖. อิมสฺมึ โข ปน สฺยามรฏฺเฐทานิ ราชาทโย ธมฺมิกิสฺสรชนา อาคนฺตุกานํ อาคนฺตฺวา ตถา ตถา มิจฺฉาจรตมฺปิ อปฺปมตฺตเก อปราเธ ขมนฺติ มหนฺเต อยฺยการารเห อปราเธ สกเทสชนโต

ผู้มีอายุทั้งหลายไม่พึงเห็นอย่างนั้นเลย ความอากูล (วุ่นวาย) อะไร ๆ จักไม่มีเลย ทั้งในเวลาที่มาในเรือ (กำปั่นของไทย) ทั้งในเวลาที่พักอยู่ในกรุงสยาม ลาภจากพระราชสำนักก็จักมีเสมอกันด้วยแท้

ส่วนคนอื่น ๆ (นอกจากพระราชา) ก็มีลางพวกเท่านั้นที่ถือผักฝ่ายโดยเชื่อถือแต่ในนิกายเดียว หรือโดยเหตุอะไรลางอย่าง ไม่อยากทำบุญให้ทาน ตลอดถึงไม่อยากจะอุปการะในนิกายนอกนี้ แต่ก็เป็นคนประพฤติธรรมอนุวัตรตามพระเจ้าแผ่นดินเป็นส่วนมาก ก็ยอมทำบุญให้ทานอุปการะช่วยเหลือตามสมควรในท่านผู้เป็นภิกษุทั้งหลายทั้งปวง

๔๕. คำใดที่กล่าวมาในศาสนบรรณของท่านผู้มีอายุทั้งหลายว่า "ยังมีเหตุที่ควรบอกให้ทราบอยู่อีกอย่างหนึ่ง คือท่านมหาอำมาตย์ขอร้องว่า 'แต่นี้ไป ฯลฯ อย่ากล่าวตู่กันเปล่า ๆ เลย" คำนั้นจักเป็นคำที่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายได้ยินคำบ่นของคน (คนหนึ่ง) ของพวกข้าพเจ้าที่มา (เกาะสีหฬ) ครั้งแรก ซึ่งเป็นคนชอบหลอกติดจะบ้า ๆ และชอบยุ่ง แล้ว (เก็บเอามา) ปริวิตกมากไป กล่าวมาเป็นแน่ แต่ว่าพวกข้าพเจ้าขอบอกท่านผู้มีอายุทั้งหลายตามจริงว่า คำบ่นของคนชอบยุ่งของพวกข้าพเจ้านั้นเขาไม่ทราบประวัติของเกาะสีหฬโดยถ่องแท้ แล้วกล่าวไปโดยเดาดอก หาใช่กล่าวใส่ร้ายเกาะทั้งเกาะไม่ มนุษย์ทั้งปวงย่อมรู้อยู่ด้วยกันว่าก็ย่อมมีคนดีบ้างคนไม่ดีบ้างเหมือยกันทุกประเทศแหละ

๔๖. แต่ในกรุงสยามนี้ ท่านผู้เป็นใหญ่ที่ดำรงอยู่ในธรรมทั้งหลายมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นอาทิทุกวันนี้ เมื่อพวกคนอาคันตุกะที่มาแล้วทำผิดด้วยประการนั้น ๆ หากเป็นความผิดเล็กน้อยก็งดโทษให้ หาก

โอนํบี่ กตฺวา ทณฺเฑนฺติ รฏฺฐา วา ปพฺพาเชนฺติ น จ สพฺพํ เตสํ นิวาสเทสํ นิหีนโต มญฺญนฺติ น สาธุชเนหิ ตุจฺฉํ กโรนฺตีติ เอวํ อายสฺมนฺโต ชานนฺตุ

(เอกาทสรถญฺจาติ
จกฺกกุรี มหาราชา
โปราณสีมาสุ
เกินอยู่แห่งหนึ่ง)

เป็นความผิดมากควรจะฟ้องร้องกีลงโทษหย่อนกว่าคนในประเทศตนก็มี หรือมิฉะนั้นก็เนรเทศไป อนึ่งท่านผู้เป็นใหญ่เหล่านั้นหาได้เห็นไปว่า ประเทศที่อยู่ของพวกคนที่ถูกลงโทษทั้งปวงนั้นเลวทรามอย่างไรไม่ ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงทราบเถิดว่า ท่านผู้เป็นใหญ่เหล่านั้นไม่กล่าวตู่คนดี ๆ ดอก

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๗

(ว่าด้วยส่งพระไทยถือศาสนาไปนมัสการพระเจดีย์ในลังกา)

---

๑. อิทํ โข สีหฬทีปสฺมึ สณฺฐิตานํ มเหสิโน
เจติยานมเนกานํ อภิวนฺทนสาสนํ
สุทฺธานุตฺตยาณ– คุณณฺณวสฺส ตาทิโน
สาสนสฺส จิรํ กาลํ ปติฏฺฐานปวตฺตเน
สฺยามิสฺสราธิราชสฺส อาณาย เขตฺตสญฺญิเต
คชากิณฺเณ สฺยามรฏฺเฐ สณฺฐิเต นครุตฺตเม
รมฺเม รตนโกสินฺท– เทวาภิธานวิสฺสุเต
อุตฺตมคฺคมณิพิมฺพ– สิริยา สุวิโรจิเต
ปาการพฺภนฺตราราม– ภูเต ธมฺมคณาลเย
ปุพฺพุตฺตราย ทิสาย สฺยามินฺทสฺส นิเวสนา
สณฺฐิเต มหตา เจว ถูเปน ปฏิมาย จ
นาเมน ชินสีหายา– ภตายุตฺตรเทสิโต
อลงฺกตสฺมึ ปวร– นิเวสนามเก สุเภ
วิหาเร อุโปสถคฺคมฺหิ จิตฺตกมฺมูปโสภิเต
สนฺนิสินฺเนน สงฺเฆน ธมฺมยุตฺติกวาทินา
คณิสฺสรปมุเขน มหตา สตโตตฺตรึ

คำแปล

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๗

---

๑. ศาสนไหว้พระเจดีย์หลายองค์แห่งพระมหาฤษีเจ้า อันตั้งอยู่ในเกาะสีหฬฉบับนี้ อันพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตมากกว่า ๑๐๐ รูป มีเจ้าคณะเป็นประมุข ผู้ประชุมกันณพระอุโบสถอันงดงามด้วยจิตรกรรม ในวัดอันเจริญมีนามว่าบวรนิเวศ ซึ่งประดับประดาไปด้วยพระสถูปใหญ่ และพระปฏิมามีพระนามว่าพระชินสีห ที่เชิญมาแต่เมืองฝ่ายเหนือ เป็นวัดตั้งอยู่เบื้องทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แห่งพระราชนิเวสน์ของพระเจ้ากรุงสยาม เป็นวัดคณะธรรมยุตอยู่ภายในกำแพงพระนครหลวงอันรื่นรมย์ รุ่งเรืองด้วยพระสิริแห่งองค์พระแก้วอุดมเลิศ ปรากฏโดยชื่อตั้งว่ากรุงรัตนโกสินทรเทพนคร ตั้งอยู่ในสยามรัฐอันมีช้างชุม ซึ่งกำหนดเป็นพระราชอาณาเขตแห่งพระเจ้าอธิราชผู้เป็นใหญ่แห่งชาวสยาม เป็นที่ประดิษฐานและเป็นไปแห่งพระศาสนาของพระตถาคตเจ้าผู้ทรงมีพระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และพระปัญญาคุณไม่มีที่สุด ดุจห้วงมหรรณพมาตลอดกาลนาน ปรึกษาพร้อมกันแล้วทำ (ศาสนนี้) ให้เป็นดุจกายของตัว (คือเป็นสิ่งแทนตัว)

เจตฺยานํ ปูชนตฺถาย　　จิตานํ ตมฺพปณฺณิเย
สกํ เทหํว กตฺวาน　　สมฺมนฺเตตฺวาน เปสิตํ
๒. ตตฺร คณิสฺสรา เถรา　　ธมฺมยุตฺติกวํสิกา
ตนฺนิกายิกสงฺเฆน　　สพฺพกิจฺเจสุ สมฺมตา
สฺยามรฏฺฐินฺทราชสฺส　　ปิโย วรานุโช มหา
เถโร วชิรญาโณ จ　　ปาโมกฺโข คณเชฏฺฐโก
เถโร พฺรหฺมสโร เจว　　เถโร ธมฺมสิริวฺหโย
เถโร พุทฺธสิริ เจว　　เถโร ปญฺญาคฺคนามโก
เถโร ธมฺมรกฺขิโต จ　　เถโร จ โสภิตวฺหโย
เถโร พุทฺธิสณฺหนาโม　　เถโร ปุสฺสวฺหโยปิ จ
เถโร สุวฑฺฒโน จาปิ　　ทสิเม ยติปุงฺควา
คิหียตีนมตฺเถสุ　　ธมฺเมเนว นิโยชกา
๓. ทสเหเตหิ เถเรหิ　　สงฺโฆยํ ปฏิมณฺฑิโต
อุปฺปนฺนมฺหิ ปโนกาเส　　คนฺตเว ตมฺพปณฺณิยํ
ปุญฺญสญฺจยมารพฺภ　　อุทคฺโค สมฺปโมทิโต
สโมสริตฺวา ปเนกตฺถ　　สามคฺคึ สมฺปวตฺตยํ
สมฺมานนาย เจตฺยานํ　　สมฺมนฺเตตฺวาภิสชฺชิย
นานปฺปการสกฺกาเร　　ธมฺมโตว สมาหเต
สุภูติสฺส อโถ สงฺฆ-　　รกฺขิตสฺสาภิธานโต
ปิลินฺทสฺส อโถ ยญฺญ-　　ทตฺตสฺส อาสภสฺส จ
ฉฏฺฐสฺส อมรสฺสาปิ　　ยตีนํ ทีปคามินํ

ส่งไปเพื่อบูชาพระเจดีย์ทั้งหลายที่ตั้งอยู่ ณ ตัมพปัณณิทวีป

๒. ในภิกษุจำนวนกว่า ๑๐๐ นั้น พระเถระทั้งหลายผู้เป็นเจ้าคณะฝ่ายธรรมยุติกวงศ ที่พระสงฆ์นิกายนั้นสมมต (ให้เป็นผู้จัดแจง) ในกิจทั้งปวง คือ เจ้าฟ้าพระวชิรญาณมหาเถรเจ้าผู้เป็นพระปิยราชอนุชาของพระเจ้ากรุงสยาม เป็นเจ้าคณะใหญ่ ๑ พระเถระพรหมสระ ๑ พระเถระธัมมสิริ ๑ พระเถระพุทธสิริ ๑ พระเถระปัญญาอัคคะ ๑ พระเถระธมมรักขิตะ ๑ พระเถระโสภิตะ ๑ พระเถระพุทธิสัณหะ ๑ พระเถระปุสสะ ๑ พระเถระสุวัฑฒนะ ๑ ทั้ง ๑๐ นี้เป็นหัวหน้าภิกษุ ชักนำคฤหัสถ์และบรรพชิตในประโยชนกิจโดยธรรมเที่ยว

๓. ก็พระสงฆ์หมู่นี้ที่ประดับไปด้วยพระเถระทั้ง ๑๐ นั้น ครั้นโอกาสที่จะไปตัมพปัณณิทวีปเกิดขึ้น ปรารภถึงการที่จะได้ก่อสร้างบุญกุศล ก็ชื่นบานบันเทิงใจมาประชุมแสดงความสามัคคีในที่เดียวกัน ด้วยความเคารพนับถือพระเจดีย์ทั้งหลาย ปรึกษากันแล้วก็จัดเครื่องสักการะมีประการต่าง ๆ ที่รวบรวมมาได้โดยธรรมแท้ แล้วมอบให้แก่พวกภิกษุผู้จะไป (ตัมพปัณณิ) ทวีป คือ ภิกษุสุภูติ ภิกษุสังฆรกฺขิตะ ภิกษุปิลินทะ ภิกษุยัญญทัตตะ ภิกษุอาสภะ อีกทั้งภิกษุอมระเป็นที่ ๖ ส่งไปเพื่อแนบ (อภิวันทน) ศาสน (ให้ถึงองค์

นิยฺยาเทตฺวาน ปาเหสิ　อปฺปนตฺถํ จ สาสนํ
๔. โลกสฺมึ ปาตุภาเวน　โฆเสนาปี มเหสิโน
ทุลฺลภสฺส นรคฺคสฺส　อนตฺเถ เสตุฆาติโน
วฏฺฏทุกฺขนิยฺยานาย　สมฺมามคฺคสฺส เทสิโน
สุจิรํ นิพฺพุตสฺสาปี　ธรโต อนุสิฏฺฐิยา
ภาสิตํ อนุคนฺตฺวาน　ธมฺมญฺจ วินยมฺปี จ
ปสนฺโน ภิกฺขุสงฺโฆ โส　อุตฺตเม สกฺยปุงฺคเว
เกวโล อลภนฺโตปี　สยํ คนฺตฺวาน ปูชิตุํ
พุทฺเธ นิปจฺจกาเรน　ทูรฏฺโฐ อภิวนฺทติ

๕. ทีปสฺมึ ตมฺพปณฺณิมฺหิ　อเนกถูปมณฺฑิเต
ทนฺตธาตุํ มุนินฺทสฺส　สณฺฐิตํ ธาตุมนฺทิเร
มหาเจติยํ โพธึ จ　ถูปารามมฺหิ เจติยํ
กุนฺตเจติยเมกญฺจ　อโถปี เสลเจติยํ
เจติยํ เชตวนสฺมึ–　ภยคิริมฺหิ เจติยํ
กลฺยาณิเจติยญฺจาปี　ปฏเน / โกลมฺเพ } สุปติฏฺฐิตํ
สกฺการาโรปกาลสฺมึ　เจติยานมฺปี สมฺมุขา
อปฺปาเปติ อิมํ สมฺมา　อภิวนฺทนสาสนํ
๖. สาธุ โน อรหํ โลเก　จกฺขุมา ทีปทุตฺตโม
อุเทตฺวา โชตยิตฺวาน　สทฺธมฺมํ ติวิธํ วรํ

พระเจดีย์)

๔. ภิกษุสงฆ์หมู่นั้น ดำเนินตามพระธรรมและพระวินัยอันเป็นคำตรัสไว้แห่งองค์พระมหาฤษีเจ้าผู้เป็นมนุษย์เลิศยากที่จะเกิดปรากฏขึ้นในโลกแม้แต่เสียง (ว่าพระพุทธเจ้านี้เกิดขึ้นแล้วก็ยากที่จะได้ยิน) ผู้ทรงชักสะพานในสิ่งที่มิใช่ประโยชน์ ทรงแสดงทางออกจากวัฏทุกข์โดยถูกต้อง แม้เสด็จปรินิพพานนานแล้ว แต่ยังดำรงอยู่โดยคำสั่งสอน จึงเลื่อมใสในพระองค์ผู้ประเสริฐสุดในสักยะตระกูล แม้ว่าไม่ได้มาบูชาด้วยตนเองหมดสิ้นด้วยกัน ก็กราบไหว้ไปทั้งที่อยู่ไกล ด้วยอาการเคารพในพระพุทธองค์

๕ ในเวลาที่ยกเครื่องสักการะขึ้น (จบ) เบื้องหน้าพระเจดีย์ทั้งหลาย ภิกษุที่ไปก็เชิญอภิวันทนศาสนนี้ ให้แนบเข้าอย่างดีซึ่งพระเจดีย์ทั้งหลายบรรดามีในชัมพูทวีป ซึ่งประดับไปด้วยพระสถูปเป็นอันมาก คือ พระทันตธาตุของพระมุนีเจ้าอันสถิตอยู่ ณ พระธาตุมนเทียร ๑ พระมหาเจดีย์ ๑ พระโพธิ ๑ พระเจดีย์ที่วัดถูปาราม ๑ พระกุนตเจดีย์ ๑ พระเสลเจดีย์ ๑ พระเจดีย์ที่วัดเชตวัน ๑ พระเจดีย์ที่วัดอภัยคิรี ๑ พระกัลยาณีเจดีย์อันประดิษฐานอยู่ที่เมืองปัฏฏนะหรือเมืองโกลัมโบ ๑

๖. สาธุ ขอพระองค์ผู้เป็นพระอรหันต์เจ้า ทรงกอบด้วยเบญจพิธจักษุ เป็นยอดแห่งบุคคลผู้ให้ประทีปเป็นทานในโลก

คณํ สมฺปฏิปาเทตฺวา สุจิรํ ปรินิพฺพุโต
เทหภูตาหิ ธาตูหิ คุณานุสาสนีหิ จ
ธรนฺโต อนตีโตว สกฺขิภูตาหิ อตฺตโน
อภิวาทนมฺมหากํ ทุกฺคตานํ หุตมฺปิ จ
ปาปิตํ ทูตภิกฺขูหิ ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ
ทยาลุ ปฏิคฺคณฺหาตุ อนุกมฺปมุปาทิย
ยมสฺส ทีฆรตฺตมฺปิ หิตาย โน สุขาย จ
กลีนมฺปริหานาย กฏาภิวฑฺฒนายปิ
อิจฺเจว อมฺหํ สมฺมานํ ธาเรตุ สุคโต อิติ
อนตีโต ธรนฺโตว จิตกิจฺจลสฺส สิทฺธิยา

๗. สุณนฺตุ สนฺเทสมิมํ ภทนฺตา
อปฺปาปิตํ สงฺฆวเรนทานิ
เทวาสุรา ทานวยกฺขนาคา
ทีปมฺหิ รมฺเม อธิวตฺถกา จ
อมฺหํ มุนินฺทมฺหิ อภิปฺปสนฺนา

เสด็จอุบัติขึ้นส่องพระสัทธรรมทั้งสามให้สว่าง ยังหมู่พุทธ-บริษัทให้พร้อมมูลแล้วก็เสดจปรินิพพานไปนานแล้ว แต่เหมือนยังดำรงอยู่มิได้ล่วงลับไป โดยพระธาตุทั้งหลายอันเป็นส่วนพระกาย และโดยพระอนุศาสนีทั้งหลายอันเป็นส่วนพระคุณ ซึ่งเป็นพยานของพระองค์ จงทรงพระกรุณารับความกราบไหว้และความบูชาของข้าพระองค์ทั้งหลายผู้เป็นคนยาก ซึ่งภิกษุผู้เป็นทูตนำไปให้ถึงแล้ว ณ พระเจดีย์นั้น ๆ ตามควรเถิด ซึ่งจะพึงเป็นเพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย อีกทั้งเพื่อความเสื่อมหายไปแห่งสิ่งร้ายทั้งหลาย เพื่อความเจริญยิ่งขึ้นแห่งสิ่งดี (ที่ข้าพระองค์ทั้งหลายกระทำแล้ว) ด้วย* ขอพระสุคตเจ้าผู้ดุจดำรงอยู่ยังมิได้ล่วงลับไปโดยนัยดังกล่าวมา จงทรงไว้ซึ่งความเคารพนับถือของข้าพระองค์ทั้งหลาย เพื่อสำเร็จกิจที่ตั้งไว้ด้วยเทอญ

๗. บัดนี้ขอเทวดา อสูร ทานพ ยักษ์ และนาคทั้งหลายผู้เจริญที่สิงสถิตอยู่ ณ ตัมพปัณณิทวีปอันรื่นรมย์ก็ดี ที่เลื่อมใสในพระมุนีเจ้าของข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้ทำอุปการด้วยการรักษาพระเจดีย์ในพระนครอันอุดม ณ แว่นแคว้นสยาม อันเป็นพระราชอาณาเขตของพระเจ้ากรุงสยามนี้ก็ดี จงพึง

---

* กฎาภิวฑฺฒนายปี เข้าใจว่า กฏ ในบทพระราชนิพนธ์นี้ ก็คือ กต นั่นเอง กต หมายเอาอุปการะ หรือคุณความดีก็ได้ พึงเห็นในคำว่ากตัญญูกตเวที ในที่นี้ทรงนำมาใช้เข้าคู่กับ กลี คือมี ก. ขึ้นต้นเหมือนกัน

เจตฺยาภิรกฺขายุปการการี
สฺยามินฺทอาณามริยาทภูเต
สิยามรฏฺเฐ นครุตฺตมมฺหิ

๘. สฺยามินฺทรชฺชเขตฺตสฺมึ สฺยามรฏฺเฐ สุสณฺฐิเต
สุเภ รตนโกสินฺท– เทวมฺหิ ปฏฺฐเภทเน
ปจฺเจกํ ฐิเต ปวร– นิเวสาทิคเณ ยุโต
สงฺโฆ พุทฺธาธิปฺปายานุ– คตฺถสฺส ธมฺมยุตฺติยา
คาหสฺมึ สุทฺธโยเคน ธมฺมยุตฺติกสญฺญิโต
ตเมวารหนฺตํ ตาที สมฺพุทฺธํ สกฺยปุงฺควํ
ทีเปปิ ตมฺพปณฺณิมฺหิ สุปติฏฺฐิตเจติยํ
วนฺทิตฺวา ปูชยิตฺวา จ ลทฺธา ปุญฺญนิธึ วรํ
เทวานํ ทานวานญฺจ ยกฺขนาคานเมว จ
สพฺเพสํปามนุสฺสานํ ปตฺติทานํ กโรติ โว
ยํ ยํปิ เตน สงฺเฆน ปุญฺญมญฺญมนปฺปกํ
ปฏิปตฺตึ ปูเรนฺเตน ธมฺเมน วินเยน จ
กายวาจาหิ จิตฺเตน สญฺจิตํ สุผลาวหํ
ตสฺสาปิ ปุญฺญวีชสฺส โภนฺโต โหนฺเตว ปตฺติกา

๙. ตสฺมิสฺปิ ปุญฺญวีชมฺหิ นานปฺปการโรปิเต
นรานรานํ สพฺเพสํ ปตฺติ ทิยฺยติ สาตตํ

สนเทศ (คืออภิวันทนศาสน) ที่พระสงฆ์ได้เชิญไปแนบ (พระเจดีย์) แล้วนี้ด้วยเถิด

๘. พระสงฆ์ที่ประกอบอยู่ในคณะมีคณะวัดบวรนิเวศเป็นต้น ที่ตั้งอยู่เป็นส่วนหนึ่ง ในกรุงรัตนโกสินทรเทพนครอันเป็นเมืองท่าค้าขายงดงามอยู่ในแคว้นสยาม ซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตของพระเจ้ากรุงสยาม มีชื่อว่า คณะธรรมยุต เพราะมีการกระทำอันบริสุทธ์ในการถือเอาความ (แห่งธรรมวินัยะไปตามพระพุทธาธิบาย โดยชอบด้วยธรรม กราบไหว้แล) บูชาพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐในสักยตระกูลพระองค์นั้น ซึ่งมีพระเจดีย์ (แห่งพระองค์) ประดิษฐานอยู่ ณ ตัมพปัณณิทวีป ได้บุญนิธิอันประเสริฐแล้ว กระทำปัตติทาน (ให้ส่วนบุญ) แก่ท่านทั้งหลาย ทั้งเทวดาและทานพ ทั้งยักษและนาค อีกทั้งอมนุษย์ทั้งหลายสิ้นด้วยกัน แม้บุญอื่นเป็นอันมากใด ๆ ที่พระสงฆ์หมู่นั้นผู้บำเพ็ญข้อปฏิบัติตามธรรมและตามวินัย ได้สร้างสมมาด้วยกายวาจาใจให้เป็นบุญอันจะพึงนำผลดีมาให้แล้ว ขอท่านผู้เจริญทั้งหลายจงเป็นผู้มีส่วนแห่งบุญพืชนั้นด้วยเทอญ

๙. อนึ่ง ส่วนบุญในบุญพืชนั้นที่ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ปลูกไว้มีประการต่าง ๆ ข้าพเจ้าทั้งหลายให้แก่มนุษย์และอมนุษย์ทั้งปวงอยู่

สาธุ เทวาสุรา นาคา คนฺธพฺพา ทีปวาสิโน
สพฺพํ ทินฺนมิมํ ปตฺตึ มนฺตฺวา สามํ กตามิว
สกฺกจฺจํ อนุโมทนฺตุ ยถิจฺฉิตตฺถปตฺติยา
ตาย เต สุขิโน โหนฺตุ สมฺปตฺตีหิ สมปฺปิตา
สมฺผสฺสนฺตุ จ ภทฺรานิ สทาว ธมฺมกามิโน
สมฺผุฏฺฐา เมตฺตจิตฺเตน อมฺเหสุ { ธมฺมจาริสุ / ปุพฺพการิสุ }
ตโต กโรนฺตุ อุสฺสุกฺกํ หิเต อตฺเถ ยถารหํ
สาสนสฺสุปตฺถมฺเภน { โมกฺขเทสิสฺส ตาทิโน / มคฺคญฺญุสฺส สยมฺภุโน }
สํวิธาเนน จมฺหากํ อารกฺขาย ตถา ตถา
ยถา มยํ อนุกฺกณฺจา สีลาลงฺการภูสิตา
อชฺฌตฺตพาหิเรนาปิ อนฺตราเยน วชฺชิตา
ธมฺมํ จริตุโมกาสํ ลภนฺตา { พุทฺธเทสิตํ / พุทฺธสาสนํ }
อาสาย หิตกมฺเมสุ ปเรสมตฺตโนปิ จ
อนายาเสน สํสิทฺธึ สมฺปาเทยฺยาม สพฺพทา
อิมสฺมึ ธมฺมวินเย สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิเต
วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺเชยฺยาม สพฺพโส

เนืองนิตย์ ขอเทวดาและอสูร นาคคนธรรพ์บรรดาที่สิงสถิตอยู่ ณ ชัมพูทวีป จงสำคัญส่วนบุญทั้งปวงที่พวกข้าพเจ้าให้แล้วนี้ เหมือนอย่างตัวทำเอง แล้วอนุโมทนาโดยเคารพเถิด เพื่อได้รับประโยชน์ตามที่ปรารถนา ด้วยส่วนบุญนั้น ขอเทวดาเป็นต้นเหล่านั้นจงเป็นผู้มีความสุข พรั่งพร้อมไปด้วยสมบัติทั้งหลาย และจงเป็นผู้รักธรรมได้รับสิ่งที่ดีงามทุกเมื่อเทียว จงแผ่เมตตาจิตในพวกข้าพเจ้าผู้ประพฤติธรรม (หรือผู้ทำอุปการะก่อน) ครั้นแล้วช่วยทำความขวนขวายในหิต-ประโยชน์ตามสมควร ด้วยการอุปถัมภ์พระศาสนาของพระตถาคตเจ้าผู้ทรงแสดงโมกขธรรม (หรือ ของพระสยัมภูเจ้าผู้รู้ทางแห่งโมกษะ) และด้วยการอารักขาพวกข้าพเจ้าโดยให้พวกข้าพเจ้าอย่าเป็นผู้ กระสัน มีศีลาลังการประดับตัวอยู่ หลีกเว้นเสียจากอันตรายทั้งภายในทั้งภายนอก ได้โอกาสเพื่อประพฤติธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ (หรือ ที่เป็นคำสอนของพระพุทธองค์) ยังความสำเร็จแห่งความหวังในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ ให้ถึงพร้อมแก่ท่านผู้อื่นและแก่ตนด้วย โดยไม่คับแค้นในกาลทั้งปวง ข้าพเจ้าทั้งหลายพึงถึงซึ่งความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัย ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นี้ ทุกประการเทอญ

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๘

(ชี้แจงเรื่องการส่งหนังสือและเครื่องบรรณาการ)

---

๑. อิทํ มยา ทสนฺนํ ธมฺมยุตฺติกเถรานํ สฺยามรฏฺเฐ รตนโกสินฺทเทวมหานคเร ปวรนิเวสาทิคณิสฺสรานํ อญฺญตรภูเตน ปุสฺสาภิธานามรโมลิเถเรน มหาคณิสฺสรสพฺพเชฏฺฐจกฺกภูตรสฺส ราชานุชวชิรญาณมกุฏสมฺมตวํสมหาเถรวรสฺส อาณตฺติยา ลิขิตฺวา ลงฺกาทีเป เสงฺขณฺฑสิริวฑฺฒนปุเร อุโปสถารามวาสิโน ทุติยสงฺฆนายกภูตสฺส อายสฺมโต สิริทิวาสสฺส ชานาปนตฺถาย เปสิตํ

๒. อิมสฺมึ นวาย อาคตวาเร อติเรกสฏฺฐีมตฺตานิ สปณฺณาการานิปิ สาสนปณฺณานิ พหูหิ สีหเฬหิ คหฏฺเฐหิปิ ปพฺพชิเตหิปิ อุปาลิวํสิกมรมฺมวํสิกปกฺขิเกหิ สฺยามรฏฺฐํ ปหิตานิ

เตสุ กานิจิ มหาสงฺฆราชสฺส กานิจิ อมฺหากํ ราชานุชวชิรญาณมกุฏสมฺมตวํสเถรวรสฺส กานิจิ มหามจฺจานํ อุทฺทิสฺส ปหิตานิ โหนฺติ สพฺพานิ ตานิ อมฺหากํ เถเรน ยถาจาเน วิภชฺชิตฺวา ปาปิตานิ

๓. กานิจิ ปน อุปาลิวํสิเกหิ อิทํ มยา อิตฺถนฺนาเมน ปรม-

คำแปล

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๘

๑. ศาสนบรรณฉบับนี้ ข้าพเจ้าพระอมรโมลีเถระ มีชื่อ (ฉายา) ว่า ปุสสะ เป็นพระเถระรูปหนึ่ง แห่งบรรดาพระเถระฝ่ายธรรมยุต ๑๐ รูป ซึ่งเป็นเจ้าคณะวัดต่าง ๆ มีวัดบวรนิเวศเป็นต้น ณ กรุงรัตน-โกสินทรเทพมหานคร ในสยามรฐ ลิขิตโดยรับสั่งของสมเด็จพระราช-อนุชา เจ้าฟ้าพระวชิรญาณ มกุฏสมมุตวงศ์มหาเถรเจ้า ผู้เป็นเจ้าคณะใหญ่และเป็นพระผู้ใหญ่แห่งภิกษุทั้งปวง ส่งไปถวายท่านผู้มีอายุสิรินิวาส ผู้เป็นรองพระสังฆนายกอยู่ ณ วัดอุโปสถาราม กรุงสิงขัณฑสิริ-วัฒนบุรีลังกาทวีป เพื่อให้ทราบ

๒. ในเที่ยวเรือนี้ ศาสนบรรณกว่า ๖๐ ฉบับ ที่มีเครื่องบรรณาการด้วยก็มี ชาวสีหฬมากรายทั้งฝ่ายอุบาลีวงศ์ทั้งฝ่ายมรัมวงศ์ เป็นคฤหัสถ์ก็มี เป็นบรรพชิตก็มี ส่งมาสู่สยามรัฐ

ในศาสนบรรณทั้งหลายนั้น ลางฉบับส่งเจาะจงถวายพระมหาสังฆ-ราช ลางฉบับ ส่งเจาะจงถวายสมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้าพระวชิร-ญาณ มกุฏสมมุตวงศ์เถรเจ้า ลางฉบับส่งเจาะจงถึงมหาอำมาตย์ทั้งหลายทั้งหมดนั้น สมเด็จฯ พระเถระเจ้าของพวกข้าพเจ้า ได้โปรดให้แจกจ่ายไปตามที่แล้ว

๓. แต่ลางฉบับ พวกคฤหัสถ์และบรรพชิตเฉพาะฝ่ายอุบาลีวงศ์

ธมฺมิกสฺส รญฺโญ ปหิตนฺติ องฺเกตฺวา มญฺชุสาเปฬาทีสุปิ เถรานํ ปหิตปณฺณปุ่เฏปิ ปกฺขิปิตฺวา อมฺหากํ ปกฺขิกภิกฺขูนํ อนาโรเจตฺวา ปหิตานิ โหนฺติ ตานิ เตหิ อชานิตฺวา อาหตานิ

๔. เตสุ กถํ อมฺเหหิ ปฏิปชฺชิตพฺพํ

๕. สฺยามานญฺหิ ปเวณิยา อยํ นิยโม มุทฺธาวสิตฺโต ราชา-เยว รญฺโญ ราชสาสนํ ปหิณิตุํ อรหติ นาญฺเญ อญฺเญหิ ปน กิญฺจิเทว รญฺโญ อาโรจาเปนฺเตหิ อมจฺจานํ ปพฺพชิเตหิ เถรานมฺปิ ปหิณิตฺวา ยทิ อิทํ อนุรูปํ โหติ รญฺโญ นิเวเทตพฺพนฺติ วา อิโต อนุรูปการณานิ วิจินิตฺวา อาโรเจตพฺพํ อาโรจยตูติ วา วตฺตพฺพํ ตถา อกตฺวา รญฺโญ นามํ องฺเกตฺวา ปหิตสาสนํ ปหิณกานํ ปฏินิยฺยา-เทตพฺพํ วา นาเสตพฺพํ วา โหติ ตาทิสํ อนนุรูปปณฺณํ อาหรนฺ-ตานํ กทาจิ ราชทณฺโฑปิ กริยติ

๖. เต โข ปน สีหฬภิกฺขู อชานนฺตา ตตฺถ คเตหิ สฺยาเมหิปิ อามนฺเตตฺวา อายสฺมนฺตานมฺปิ อตฺตโน นายกภูตานํ อนนุมติยา เอวมกํสุ เอวํ สนฺเตปิ ยสฺมา สีหฬทีโป ทูโร ทุกฺกโร คนฺตฺวา ปฏินิยฺยาเทตุํ กานิจิ จ ธมฺมปณฺณาการานิ รญฺโญ อุทฺทิสฺส ปหิตานิ

จดมาว่า "ฉบับนี้ ข้าพเจ้าชื่อนี้ส่งถวายพระเจ้าบรมธรรมิกราช" สอดมาในหีบและซองเป็นต้นก็มี ในห่อหนังสือที่ส่งถึงพระเถระทั้งหลายก็มี ส่งมาโดยมิได้บอกภิกษุฝักฝ่ายของพวกข้าพเจ้าให้ทราบ ศาสนบรรณทั้งหลายนั้น พวกเธอนำมาโดยไม่ทราบ

๔ มีปัญหาว่า พวกข้าพเจ้าจะพึงปฏิบัติอย่างไร ในศาสนบรรณเหล่านั้น ?

๕. ก็แล ประเพณีนิยมของชาวสยามมีดังนี้ คือ พระราชาผู้ได้มูรธาภิเษกแล้วเท่านั้น จึงควรส่งพระราชศาสนถึงพระราชาด้วยกัน คนอื่น ๆ หาควรส่งมาถวายไม่ แต่คนอื่น ๆ เมื่อจะให้กราบทูลพระราชาเรื่องอะไรบ้าง ก็ควรส่งศาสนบรรณถึงพวกอำมาตย์ (หาก) เป็นบรรพชิต ก็ส่งมาถึงพระเถระทั้งหลายก็ได้ กล่าวร้องขอมาว่า "ถ้าศาสนบรรณนี้ มีข้อความสมควร ก็พึงกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบด้วยเถิด" หรือว่า "โปรดเลือกการณ์อันสมควรแต่ศาสนบรรณนี้แล้วช่วยกราบทูลข้อที่น่ากราบทูลด้วยเถิด" ดังนี้ก็ได้

ศาสนที่มิได้ปฏิบัติดังนั้นแล้วจดพระนามพระราชาส่งมา ต้องมอบคืนไปให้ผู้ส่ง หรือมิฉะนั้นก็ทำลายเสีย ผู้นำหนังสือที่ไม่ถูกต้องเช่นนั้นมา ลางทีก็ถูกลงราชทัณฑ์ด้วย

๖. ก็แต่ภิกษุชาวสีหฬทั้งหลายนั้น เมื่อไม่ทราบ (ประเพณีนิยม) มิได้บอกภิกษุชาวสยามผู้ไปที่นั้นให้ทราบแล้วมิหนำ ซ้ำทำไปอย่างนั้น โดยมิได้รับอนุมัติท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้เป็นนายกของตน ๆ ด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุที่สีหฬทวีปอยู่ไกล ยากที่จะ (นำศาสนนั้น)

มยญฺจ ปพฺพชิตา น ลภาม อนฺตรา ราชานํ อชานาเปตฺวา ปหิต-ภณฺฑานิ นาเสตุํ เตสํ สฺยามปเวณึ อชานตํ สงฺฆโห ยถา กถญฺจิ กาตพฺโพ ตสฺมา ตานิ สาสนานิ สฺยามภาสาย ปริวตฺเตนฺตา อมฺ-หากเมว ปหิตานิ กตฺวา ตโต อนนุรูปานิ การณานิ อปเนตฺวา ปณฺณาการทานาทิวสปฺปวตฺตนุรูปการณาเนว จเปตฺวา เตเนว นเยน รญฺโญ อาโรจาเปตฺวา เต ปณฺณาการเร ปาปยิมฺหา

๗. อถ ปนิโต ปรํ กถํ เอวํ น ภวิสฺสตีติ อายสฺมนฺเตหิ มนฺเตม อปฺเปวนาม อายสฺมนฺโต เต สญฺญาเปยฺยุํ มา สฺยามานํ เอวรูปา ราชคารวปเวณี วิโลมยิตฺถ

๘. เสสานมฺปิ อเนกานํ สีหฬานํ อมฺหากํ พหูนิ ปณฺณานิ ปหิณตํ เอกเมกานิ ปฏิปณฺณานิ พนฺธิตฺวา ลิขิตุํ อมฺเหหิ น ลพฺภติ เตน เต สพฺเพปิ สงฺเขเปน อิมํ สาสนปณฺณํ อายสฺมโตเยว สิรินิวาสสฺส เตสํ นายกภูตสฺส ปหิณนฺตา ชานาเปม ยานิ ยานิ อายสฺมนฺเตหิ สีหฬชเนหิ สปณฺณาการานิ สาสนปณฺณานิ อิธ ปหิตานิ ตานิ อมฺหากํ มหาเถรสฺส หตฺถํ ปตฺตานิ เตสุ มหาเถโร อตฺตโน ปหิตานิ ปณฺณาการานิ สพฺเพสํ อนุคฺคหาย ปฏิคฺคเหตฺวา ปณฺณา-

ไปมอบคืน (แก่ผู้ส่ง) อนึ่งเล่าเครื่องธรรมบรรณาการลางอย่าง ก็เป็นของส่งมาเจาะจงถวายพระราชา ฝ่ายข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นบรรพชิต จะทำลายของที่ส่งมาเสียในระหว่างยังไม่ทันได้ทูลพระราชาให้ทรงทราบหาได้ไม่ ก็จำต้องทำความสงเคราะห์ (ช่วยเหลือ) ผู้ไม่รู้ประเพณีสยามทั้งหลายนั้น ทางใดทางหนึ่ง เหตุนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายจึงให้แปลศาสนทั้งหลายนั้น ออกเป็นภาษาสยาม แปลงให้เป็นศาสนส่งถึงพวกข้าพเจ้า คัดการณ์ที่ไม่สมควร (จะกราบทูล) ออกเสียจากศาสนนั้น ยกไว้แต่การณ์อันสมควร ที่ดำเนินความทำนองว่าถวายเครื่องบรรณาการเป็นอาทิแล้ว ให้เจ้าหน้าที่กราบทูลพระราชาโดยนัยนั้นแล้ว ให้ถวายเครื่องบรรณาการทั้งหลายนั้น เสร็จแล้ว

๗ เมื่อเป็นดังนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายจึงขอเผดียงท่านผู้มีอายุทั้งหลายให้ทราบไว้ว่า ต่อแต่นี้ไป ทำอย่างไรการณ์อันไม่ถูกต้องอย่างนี้ จักไม่มีอีก หวังว่าท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จะตักเตือนเธอทั้งหลายให้เข้าใจอย่าผ่าผืนประเพณีเคารพพระราชาของชาวสยามดังกล่าวนั้น

๘. เมื่อชาวสีหฬอื่น ๆ อีกหลายท่านด้วยกัน ส่งหนังสือมาถึงพวกข้าพเจ้าเป็นอันมาก พวกข้าพเจ้าจะแต่งเขียนหนังสือตอบแต่ละท่าน ๆ ไป ก็มิอาจทำได้ เพราะฉะนั้นพวกข้าพเจ้าเมื่อส่งศาสน-บรรณฉบับนี้ไปถวายท่านผู้มีอายุสิรินิวาส ผู้เป็นนายกของท่านเหล่านั้น ก็ขอให้ท่านทั้งปวงได้ทราบโดยสังเขปเถิด (ว่า) ศาสนบรรณพร้อมทั้งเครื่องบรรณาการใด ๆ ที่ท่านผู้มีอายุชาวสีหฬทั้งหลายส่งมาที่นี่ ศาสนบรรณพร้อมทั้งเครื่องบรรณาการเหล่านั้น ได้ถึงพระหัตถ์ของ

การเปสกานํ สีหฬชนานํ เมตฺตาผรณํ กตฺวา สงฺฆราชาทีนํ อญฺญ-เถรานมฺปิ ปหิตานิ สพฺพานิ ปาเปสิ รญฺโญ ปน ปหิตปณฺณากาเร สพฺเพปิ โอโนชาเปตฺวา สพฺเพสํ ปณฺณาการเปสกานํ นามานิ อาโรจาเปสิ

๙. ยํ ยํ เตหิ สีหเฬหิ อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ เตสุ ปณฺเณสุ ทสฺเสตฺวา อนุกรณตฺถาย ยาจิตํ เตสุ ยํ กาตุํ ยุตฺตํ สารุปฺปํ เตสํ เตสํ ปณฺณาการทาปนสาสนปฺปนาทิกํ วา สฺยามรฏฺฐปตฺตสีหฬชนานุคฺคหกรณํ วา ตํ เถโร กริสฺสติ วา กาเรสฺสติ วา

ยํ ปน เตหิ ยาจิตํ วิหารปฏิสงฺขารโปตฺถกลิขนาทิอตฺถาย ธนานุปฺปทานาทิกํ วา สฺยามรฏฺฐโต จาเนตฺตรทานาธิกรณวินิจฺฉยาทิกํ วา มหานิกายิกภิกฺขูนํ ปหิณนํ วา ตํ อมฺหากํ อภาโร อกิจฺจํ ตํ เถโร น สมฺปฏิจฺฉีติ ชาเนตฺ

๑๐. ตสฺมึ วาเร อายสฺมา สุภูติ พหูหิ สีหฬชเนหิ มูลเฉช-

พระมหาเถรเจ้าของพวกข้าพเจ้าแล้ว บรรดาเครื่องบรรณาการที่ส่งมานั้น พระมหาเถรเจ้าได้ทรงรับเครื่องบรรณาการที่ส่งมาถวายพระองค์ไว้เพื่ออนุเคราะห์ท่านทั้งปวง ทรงแผ่พระเมตตาแก่ชาวสีหฬทั้งหลายผู้ส่งเครื่องบรรณาการมาแล้ว ทรงจัดเครื่องบรรณาการที่ส่งมาถวายพระเถระอื่น ๆ มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นต้นให้ถึง (ท่านผู้รับ) เสร็จสิ้นแล้ว อนึ่ง โปรดให้มอบเครื่องบรรณาการที่ส่งมาถวายพระราชาทุกอย่าง (แก่เจ้าพนักงานผู้มีหน้าที่รับเครื่องบรรณาการ) แล้วให้กราบทูลแจ้งนามของท่านผู้ส่งเครื่องบรรณาการถวายทุกท่านด้วย

๙. การณ์ใด ๆ ที่ชาวสีหฬทั้งหลายนั้นต้องการปรารถนา แจ้งมาในหนังสือเหล่านั้นขอร้องให้ช่วย ในการณ์ทั้งหลายนั้น การณ์ใดชอบควรจะทำได้ เป็นต้นว่าขอให้ส่งเครื่องบรรณาการและแนบศาสนไปด้วย แก่บุคคลนั้น ๆ ก็ดี ทำความอนุเคราะห์คนชาวสีหฬผู้มาถึงกรุงสยามแล้วก็ดี พระเถระเจ้าจักทรงทำ หรือมิฉะนั้นจักโปรดให้ผู้อื่นทำซึ่งการณ์นั้น

แต่การณ์ใดที่ท่านเหล่านั้นขอร้องมา เป็นต้นว่าการเรี่ยไรทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่การจะซ่อมแซมวัดและจะคัดคัมภีร์ก็ดี การณ์อื่นเช่นว่าพระราชทานฐานันดร (สมณศักดิ์) และการวินิจฉัยอธิกรณ์ไปแต่กรุงสยาม ก็ดี การส่งภิกษุฝ่ายมหานิกาย (ไปสีหฬบ้าง) ก็ดี การณ์นั้นมิใช่ภาระมิใช่กิจของพวกข้าพเจ้า จงทราบเถิดว่า พระเถรเจ้าไม่ทรงรับการณ์นั้น

๑๐. ในเที่ยวนั้น ท่านผู้มีอายุสุภูตินำเอาคัมภีร์ธรรมแปลก ๆ

ชายบี่ ตาวกาลิกํ กตฺวา ทินฺเน พหุวิสิฏฺเฐ ธมฺมโปตฺถเก สฺยามรฏฺฐํ อาหริ เตน โปตฺถกปฏิลาเภน มยํ เถรานุเถราบี่ อติวิย ตุฏฺฐมฺหา ปรมธมฺมิโก มหาราชา ตปฺปจฺจยาเยว อายสฺมโต สุภูติสฺส ตุฏฺโฐ ตสฺส คณิสฺสรฐานนฺตรํ อทาสิ วรสมุทฺทมุนีติ นามํ อกาสิ โสทานิ ราชนิเวสเน รญฺโญ ภตฺตวาริกภิกฺขูนํ ปุพฺพงฺคโม หุตฺวา วาเรน ปเวสกานํ อุจฺจฏฺฐานนฺตริกคณิสฺสรเถรานํ อพฺภนฺตริโก โหติ ตสฺมา น ลภิสฺสติ ปุน ลงฺกาทีบี่ คนฺตุํ อถ เตน สีหฬภิกฺขูนํ พหู โปตฺถกา ตาวกาลิกํ ทินฺนาบี่ โหนฺติ ปฏิลิขนตฺถาย----* ยทา อมฺหากญฺจ เตสญฺจ ปฏิลิขนกมฺมํ นิฏฺฐิตํ โหติ ตทา เตสํ โปตฺถกานํ ปากติกกรณตฺถาย ปหิณิตพฺพํ โหติ ปหิณกาเล คตปุพฺโพ อายสฺมา อมโร วา บี่ลินฺโท วา ปหิโต ภวิสฺสติ อญฺ-เญหิ อคตปุพฺเพหิ

๑๑. อบี่จ สุตํ อมฺเหหิ เองฺคลิสฺสานํ สนฺติกา อิทานิ กิร ปุพฺเพ สีหฬทีเป เองฺคลิสฺสเกฺวเรหิ กริยมานํ พุทฺธสาสนูปตฺถมฺภนกิจฺจํ เองฺเคลนฺททีเป ลนฺทนราชธานิยํ รชฺชํ กาเรนฺติยา วิกฺกโตริยาย นาม ราชินิยา ราชินีปณฺณํ ปหิณิตฺวา นิวาริตํ ตสฺมา ตนฺทีบี่สฺสเรงฺคลิสฺ-สเกฺวรา วิสาขปุณฺณมิยา ทุติยทิวเส อายสฺมนฺเต สีหฬภิกฺขู เจว อุปาสกชเน จ สนฺนิปาเตตฺวา เตสํ หตฺถคตํ ทนฺตธาตุกรณฺฑกกุญฺจิกํ

* ความขาดไป เข้าใจว่า คัดตก ได้พิจารณาเติมความในคำแปลแล้ว

ปี่นอันมากที่ชนชาวสีหฬหลายท่านให้ยืม แม้ด้วยมูลเฉช (คือ ขายให้ขาด ?) บ้างก็มี มาสู่กรุงสยาม เพราะการได้คัมภีร์มานั้น แม้พวกข้าพเจ้าเหล่าพระเถรานุเถระก็พากันยินดียิ่งนัก พระเจ้าบรมธรรมิกมหาราชเจ้าก็ทรงพอพระราชหฤทัยต่อท่านผู้มีอายุสุภูติ เพราะการนั้นเปี่นปั่จจัยเหมือนกัน จึงพระราชทานฐานันดรเจ้าคณะแก่ท่าน ทรงตั้งนามว่า 'พระสมุทมุนี' พระสมุทมุนีนั้นบัดนี้เปี่นหัวหน้าภิกษุรับบิณฑบาตเวรของพระราชาในพระราชนิเวศน์ เปี่นอัพภันตริกภิกษุ (พระภายในคณะ) แห่งหมู่พระเถระเจ้าคณะที่มีฐานันดรสูงผู้เข้าไป (รับบิณฑบาต) ตามเวร เพราะเหตุนั้น พระสมุทมุนีจักไม่ได้ไปลังกาทวีปอีก เมื่อเปี่นดังนั้น คัมภีร์หลายผูกของภิกษุชาวสีหฬที่ท่านยืมมาก็มีอยู่ คัมภีร์ของพวกข้าพเจ้าที่ท่านให้ชาวสีหฬขอยืมไว้ เพื่อคัดลอกก็มี เมื่อใดการคัดลอกทั้งของพวกข้าพเจ้า และของภิกษุชาวสีหฬนั้นสำเร็จลง เมื่อนั้นจึงจะได้ส่งกัน เพื่อทำคัมภีร์เหล่านั้นให้อยู่ตามที่เดิมเวลาส่ง ท่านอมระหรือไม่ก็ท่านปี่ลินทะผู้เคยไปแล้ว ก็คงถูกส่งไป กับคนอื่น ๆ ผู้ไม่เคยไปด้วย

๑๑. อนึ่ง พวกข้าพเจ้าได้ยินจากสำนักชาวอังกฤษว่า "ได้ข่าวว่า กิจคือการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ที่ชาวอังกฤษผู้ปกครองในเกาะสีหฬทำอยู่แต่ก่อน บัดนี้ พระนางเจ้าวิกโตเรีย ผู้ครองราชย์ ณ กรุงลันดัน ในเกาะอิงคแลนด์ ได้ทรงส่งหนังสือเปี่นทางราชการมาห้ามเสียแล้ว เพราะฉะนั้น คณะผู้ปกครองซึ่งเปี่นใหญ่ในเกาะนั้น จึงเชิญท่านผู้มีอายุภิกษุชาวสีหฬ และประชาชนผู้เปี่นอุบาสกด้วย มา

ปฏินิยฺยาเทตฺวา อิโต ปฏฺจาย พุทฺธสาสนูปตฺถมฺภนกมฺมํ ปจฺจกฺขึสุ อถ ตุมฺเห ตํ อนิจฺฉนฺตา กุญฺจิกํ อสมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตสฺมา ราชินิยา สญฺญาปนตฺถาย อายาจนปณฺณํ ลิขิตฺวา ปหิณิตฺถาติ ตํ สจฺจํ โน วา

๑๒. อปิจ มยมฺปิ อากงฺขาม เตสํ สนฺติกา อายสฺมนฺตานํ สงฺฆหลาภํ อิทานิ อมฺหากํ ปณฺณานิ สิงฺคปุเร เองฺคฺลิสฺสานํ หตฺเถ นิยฺยาเทตฺวา ปหิตานิ ยทิ อายสฺมโต สิรินิวาสสฺส ปตฺตานิ สาธา-ยสฺมา อิเมสํ ปตฺตภาวญาปนตฺถํ อมฺหากํ ตตฺถ คตกาลโต ปุเรตรํ ปณฺณํ ปหิเณยฺย สาธุ วตสฺส

๑๓. พุทฺธสฺส ภควโต ปรินิพฺพานโต ติสตาธิกานํ ทฺวินฺนํ วสฺสสหสฺสานมุปริ อฏฺจาสีติเม สํวจฺฉเร นิกฺขมนียปุณฺณมิยํ สุริยวาราย อิทํ สนฺเทสปณฺณํ ปหิตํ

ประชุมในวันที่ ๒ แต่วันวิสาขปุรณมี แล้วมอบกุญแจผะอบพระทันต-ธาตุที่อยู่ในมือของพวกเขาคืนให้แล้ว บอกเลิกการอุปถัมภ์พระพุทธ-ศาสนาตั้งแต่นี้ไป แต่ท่านทั้งหลายไม่อยากให้เขาเลิก จึงไม่ยอมรับกุญแจ เพราะฉะนั้น จึงมีหนังสือไปวิงวอนให้พระนางเจ้าทรงเห็นใจ" ดังนี้ คำที่เป็นข่าวดังกล่าวนั้น จริงหรือไม่?

๑๒. อนึ่งเล่า แม้พวกข้าพเจ้าก็หวังจะให้ท่านผู้มีอายุทั้งหลายได้รับความสงเคราะห์จากพวกเขา (ต่อไป) บัดนี้ หนังสือของพวกข้าพเจ้า ก็ได้ฝากคนอังกฤษที่สิงคโปร์ส่งไปแล้ว ผิว่าหนังสือนั้นไปถึงท่านผู้มีอายุสิรินิวาสแล้ว ก็ขอท่านผู้มีอายุพึงส่งหนังสือถึงพวกข้าพเจ้าล่วงหน้ามาก่อนที่พวกเขาจะ (กลับ) ไปถึงสิงคโปร์ เพื่อจะได้ทราบว่าหนังสือได้ไปถึงแล้ว ก็จะพึงเป็นการดี

๑๓. สนเทศบรรณนี้ ส่งไปเมื่อวันอาทิตย์ วันเพญเดือนนิกข-มนียะ (เดือนสาวนะ คือ เดือน ๙) ในปีที่ ๒๓๙๘ แต่กาลปริ-นิพพาน แห่งองค์พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๙

[เรื่องขอยืมคัมภีร์ในประเทศยะไข่มาสอบ]

---

๑ พุทฺธสฺส ภควโต มหากรุณาสีตลตาสหคตาโนปเมยฺยญาณมโหฆสมุทฺทยภูตวิสุทฺธสนฺตานสงฺขาตสฺส มหากรุณานุภาววิปฺผารสหคเตน ญาณสํวิธาโนภาเสน โอภาสิเต เยภุยฺเยน พุทฺธสาสนิกานเมว นิวาสภูเต สฺยามรฏฺเฐ ตสฺเสว ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปฏิพิมฺพภูตโปราณสาธุชนนิมฺมิตมหุ*ตฺถนคฺฆมณิมยปฏิมาธารินิยา รตนโกสินฺทเทวมหานครนามาย ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกสฺยามราชธานิยา เนวาสิกภูเตหิ ธมฺมยุตฺติเก นาม จุลนิกาเย คณิสฺสรปาโมกฺขภูเตหิ เอตรหิ ธมฺเมน สเมน รชฺชํ การยโต ปรมธมฺมิกสฺส รญฺโญ พุทฺธสาสนุตฺตมพลโวปตฺถมฺภกภูตสฺส เวมาติกกนิฏฺฐภูตราชานุชมกุฏสมฺมตเทววํสวชิรญาณมหาเถรวรปมุเขหิ ปรโต องฺกิยนามาภิเธยฺเยหิ ปวรนิเวสาทิคณิกตฺเถเรหิ ยถาสุเต พุทฺธสาสนิกเทสภูเต รกฺขงฺคเทเส ธญฺญวติยํ วา ทฺวารวติยํ วา พุทฺธสาสนปวตฺตาปนกิจฺจนิยุตฺตานํ ปณฺฑิตานํ มาคธิกภาสญฺญูนํ ปธานปาโมกฺขภูตานํ วา เถรานุเถราทีนํ วิเสสโต อาคตปวตฺติยา ชานนารหานํ ชานาปนตฺถาย ลิขาเปตฺวา ญาณมณฺฑนามสฺส จ นาวิกสฺส เหมกนามสฺส จ อมฺหากํ ทูตสฺส อิติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ

---

* เข้าใจว่าจะเป็น ปหุต

คำแปล

พระสมณศาสน

ฉบับที่ ๙

---

๑ ศาสนนี้ อันพระเถระทั้งหลายผู้เป็นเจ้าคณะ มีคณะวัดบวรนิเวศเป็นต้น มีนามฉายาและนามสมณศักดิ์จดไว้ข้างหน้า (คือท้ายศาสน) นี้ มีสมเด็จพระราชอนุชาเจ้าฟ้ามกุฎสมมุติเทววงศ์ พระวชิรญาณมหาเถรเจ้า ผู้เป็นพระเจ้าน้องยาเธอต่างพระมารดาของพระเจ้าบรมธรรมิกราช องค์เอกอัครพุทธศาสนูปถัมภ์ ซึ่งครองราชย์โดยธรรมสม่ำเสมออยู่ในปัจจุบันนี้เป็นพระประมุข เป็นเจ้าคณะชั้นหัวหน้าในนิกายน้อย ซึ่งมีนามว่าธรรมยุติกนิกาย สำนักอยู่ในราชธานีแห่งสยามที่เป็นไปในกาลปัจจุบันนี้ มีนามว่ากรุงรัตนโกสินทรเทพมหานคร อันเป็นราชธานีที่ทรงไว้ซึ่งพระปฏิมาสร้างด้วยมณีก้อนใหญ่หาค่ามิได้ อันสาธุชนแต่โบราณสร้างไว้เป็นวัตถุฉลององค์แห่งพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ณ สยามรัฐอันเป็นที่อยู่ของชาวเมืองที่เป็นพุทธศาสนิกชนเป็นส่วนมาก เป็นรัฐที่สว่างไสวด้วยแสงแห่งคำสั่งสอนอันเป็นเครื่องสร้างปัญญา พร้อมไปด้วยความปกแผ่แห่งพระมหากรุณานุภาพขององค์พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า กล่าวคือ พระวิสุทธสันดานอันเป็นที่เกิดขึ้นแห่งมหาสมุทร คือพระญาณ (อันกว้างใหญ่) หาที่

อิมสฺมึ วาเร อิมาย อุตฺตมเตชสีหนามิกาย สฺยามานํ โปตนาวาย รกฺขงฺคเทสทสฺสนตฺถํ คตาย สฺยามนายกา หุตฺวา คจฺฉตํ หตฺเถ ปหิตํ

๒ สาธุ อายสฺมนฺโต อิมสฺส ปณฺณสฺส วาจกา สมฺมุขา เตสํ เถรานํ สุณนฺตา วิย มญฺญมานา วาเจนฺตุ เจว อตฺถญฺจ ปชานนฺตุ ยถายิทํ ปรโต สมฺมุขีภูตานํ วิย กถาปวตฺติมุเขน ลิขิตํ

๓ มยํ โข อายสฺมนฺโต อิธ สฺยามรฏฺเฐ พุทฺธสาสนิกานํ มนุสฺสานํ วํเส ชาตา ปฐมํ กุลจาริตฺเตน ตํ ปรินิพฺพุตมฺปิ ภควนฺตํ โลกุตฺตมสตฺถุภูตํ สรณํ คนฺตฺวาปิ ปจฺฉา อิมํ ธมฺมวินยํ อุคฺคหปริปุจฺฉาทิวเสน เจว กญฺจิ อนุปฏิปตฺติยา จ อุปเสวิตฺวา ภิยฺโย ภิยฺโย วฑฺฒมานสทฺธาปสาทา กเมน ปพฺพชฺชญฺเจว อุปสมฺปทญฺจ ลภิตฺวา ภิกฺขุภาเว ฐิตา มหตา ฉนฺเทน วายาเมน อุสฺสาเหน สุขุมาย จ

เปรียบมิได้ กอบไปด้วยความเยือกเย็น คือพระมหากรุณา ให้ลิขิตแล้ว ส่งมอบไปในมือของราชบุรุษ ๒ คนนี้ คือ ผู้บังคับการเรือ ชื่อญาณมณฑ์ ๑ ทูตของพวกข้าพเจ้า ชื่อเหมกะ (นายเหมหรือนาย-ทอง ๑) เป็นหัวหน้าคนไทย ไปด้วยเรือกำปั่นไทยชื่อราชสีห์อุดมเดชนี้ ซึ่งไปเยี่ยมรักขังคประเทศ (คือแคว้นยะไข่) ในคราวนี้ เพื่อให้ภิกษุเถรานุเถระเป็นต้น ผู้เป็นบัณฑิตรู้ภาษามคธ หรือเป็นใหญ่เป็นประ-ธาน ผู้จัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเมืองธัญญวดี หรือเมืองทวา-รวดี ณ รักขังคประเทศ อันเป็นประเทศแห่งพุทธศาสนิกชน ตามที่พวกข้าพเจ้าได้ยินมา ควรจะได้ทราบข่าวคราวอันมาแต่ต่างประเทศให้ทราบ

๒ ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายผู้อ่านหนังสือนี้ จงอ่านโดยทำความสำคัญราวกะว่าพึ่งอยู่ต่อหน้าพระเถระ (เจ้าของหนังสือนี้) ทั้งหลายและจงทราบเนื้อความตามหนังสือนี้ ที่ลิขิตโดยมุ่งดำเนินถ้อยคำดังว่าถ้อยคำของพระเถระเหล่านั้นผู้อยู่ต่อหน้า (ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย) ต่อไปเถิด

๓ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกข้าพเจ้าเกิดมาในเชื้อสายของมนุษย์ผู้นับถือพระพุทธศาสนาในสยามรัฐนี้ แม้ว่าทีแรกได้ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระศาสดาสูงสุดในโลก แม้ปรินิพพานแล้วนั้น เป็นสรณะตามจารีตแห่งตระกูล แต่มาภายหลัง ได้เสพพระธรรมวินัยนี้ โดยการเล่าเรียนและไต่ถามเป็นต้น และโดยการปฏิบัติตามบ้าง ก็มีศรัทธาปสาทะเพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้น ได้บรรพชาและอุปสมบทตั้งอยู่ในภิกขุภาวะ

อุปปริกฺขาย อิมํ ธมฺมวินยํ อุปเสวนฺตา ภิยฺโย ภิยฺโย คมฺภีรตญฺจ สพฺพโลเก ธมฺมสมาทาเนหิ อติเสฏฺฐตญฺจ สมฺปสฺสมานา ยาวชฺชตนาปิ อิมํ ธมฺมวินยํ นานาเทเสสุ นานากาเรหิ ตถา ตถา ทิปฺปมานญฺจ นิยฺยมานญฺจ โสตุกามา อาชานิตุกามาว โหม ยถา ยถา ยุชฺชติ สเมติ ยถา ยถา จ สเหตุกสการณตาย อมฺหากํ ขมิสฺสติ รุจฺจิสฺสติ ยถา วา ปน วิเสโส อตฺถาธิปฺปายนโย ปฏิลพฺภิสฺสติ ตถา ตถา อนุกริสฺสาม คณฺหิสฺสามาติ อเปกฺขํ กุรุมานา

๔ อิมินา การเณน มยํ นานาวิเธสุ เทเสสุ พุทฺธสาสนิเกหิ ปณฺฑิเตหิ คหฏฺเฐหิปิ ปพฺพชิเตหิปิ เมตฺตึ อุปเสวนํ อภิกงฺขาม

๕ จิรํ โข อมฺหากํ นิกายิกา เถรานุเถรา ตลงฺควิสยาทีนิ* วาสีหิ รามญฺญมรมฺเมหิ อุปเสวึสุ ยาว เตสํ สนฺติกา ธมฺมวินยตฺถยุตฺติยุตฺตา กาจิ สาสนปฏิปตฺติปเวณิโย อนุวตฺติตา

๖ ตถา อมฺหากํ รฏฺฐสฺส อุตฺตรปุรตฺถิมทกฺขิณทิสวาสีหิ โยนกลาวกเขมเรหิ โยนกลาวกมฺโพชรฏฺฐนิวาสีหิ จิรํ อุปเสวิมฺหาเยว ยโต ตานิ รฏฺฐานิ อมฺหากํ ราชวรสฺส อาณายํ จิตานิ ภวนฺติ ยาว กติปเยสุ อติกฺกนฺเตสุ สํวจฺฉเรสุ มยํ โปตนาวาหิ สีหฬทีปมฺปิ อมฺหากํ ทูต-

---

* เข้าใจว่าจะเป็น ... ที่สุ

แล้ว เสพพระธรรมวินัยนี้โดยฉันทะพยายามอุตสาหะอย่างใหญ่ และโดยการพิจารณาดูอย่างละเอียดไป ก็เห็นความลึกซึ้ง และความเป็นสิ่งประเสริฐยิ่งกว่าธรรมสมาทานทั้งหลายในโลกทั้งปวง ชัดเจนโดยลำดับ พวกข้าพเจ้ายังเป็นผู้ใคร่จะได้พึ่งใคร่จะได้รู้ทั่วถึงซึ่งพระธรรมวินัยนี้ ที่รุ่งเรืองอยู่และนำสืบกันมาในนานาประเทศด้วยอาการต่าง ๆ อย่างนั้น ๆ ทำความหวังอยู่ว่า พระธรรมวินัยในนานาประเทศนั้น ถูกต้องสมควรด้วยประการใด ๆ และจักพอใจชอบใจแก่พวกข้าพเจ้า โดยที่ชอบด้วยเหตุการณ์ด้วยประการใด ๆ หรือว่าจักได้นัยอรรถาธิบายที่แตกต่างออกไปด้วยประการใด ๆ ก็ดี พวกข้าพเจ้าก็จักทำตามจักถือเอาด้วยประการนั้น ๆ

๔ ด้วยเหตุนี้ พวกข้าพเจ้าจึงปรารถนาอย่างยิ่ง ที่จะผูกไมตรีกับพุทธศาสนิกชนทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิต ทั้งคฤหัสถ์ ทั้งบรรพชิต ในประเทศต่าง ๆ

๕ พระเถรานุเถระฝ่ายนิกายของพวกข้าพเจ้า ได้คบหากับภิกษุรามัญและพม่า ที่อยู่ในแดนตะเลงเป็นต้นมานานแล้ว จนได้ประพฤติตามประเพณีสาสนปฏิบัติลางอย่างที่ชอบด้วยอรรถแห่งพระธรรมวินัย จากสำนักภิกษุรามัญและพม่าเหล่านั้น

๖ ฉันเดียวกันนั้น พวกข้าพเจ้าก็ได้คบหากับภิกษุโยนก ภิกษุลาว และภิกษุเขมร ที่อยู่ในแคว้นโยนก (คือลานนา) แคว้นลาว และแคว้นกัมโพช ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้ แห่งรัฐของพวกข้าพเจ้านานมาแล้วเหมือนกัน โดยที่แคว้นเหล่านั้นเป็นแคว้น

ภิกฺขู ปหิณิตฺวา ลงฺกาทีปวาสีหิ พุทฺธสาสนิเกหิ สทฺธึ เมตฺตึ กริมฺหา

จรํ สุตํ โข เอตํ อมฺเหหิ อตฺถิ มรมฺมานํ รญฺโญ วิชิตสฺส ปจฺฉิมทิสาภาเค พงฺคลสมุทฺทสฺส ปุรตฺถิมตีเร รกฺขงฺคเทโส นาม ยตฺถ อิทเมว พุทฺธสาสนํ สมฺมเทว ปวตฺติตฺถ ยโต ปุพฺเพ สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํปิ วา วิสุทฺธูปสมฺปทา วํสมูลภูตา กติปยา คณปโหนกา ภิกฺขู สีหฬทีปวาสีหิ สีหฬทีเป สาสนพฺพุเทน ปุพฺพภิกฺขูสุ ปจฺฉินฺเนสุ ตํ ทีปํ นิมนฺเตตฺวา อภินีตา ตตฺถ รกฺขงฺควํสนฺนาม ภิกฺขุคณนิกายํ กิญฺจิ กาลํ ปติฏฺฐาเปสุํ ยตฺถ จ อติวิย มหจฺเฉรา ชีวมานกสฺส ภควโต รูเปน สทิสาการา กํสมยา สพฺพทิสชเนหิ นิจฺจํ อภิมานิตา ปูชิตา มหามุนินามิกา ปฏิมา กิญฺจิ กาลํ ปติฏฺฐิตา ยา ปฏิมา เอตรหิ อางฺวนามกํ วา อมรปุรนามกํ วา มรมฺมานํ มหาราชธานึ มรมฺมราชูหิ นีตา ยาวชฺชตนา ตตฺถ ปติฏฺฐิตา

อิมินา ปวตฺติสวเนน มยํ ทูรคตาปิ อนุมาเนน สนฺนิฏฺฐานํ คจฺฉาม ยาวชฺชตนาปิ พุทฺธสาสนํ ตตฺถ กถญฺจิ ปวตฺเตยฺย ชนปเท เองฺคลิสหานํ อชฺฌาวสเน ฐิเตปีติ เตน จิรปฺปฏิกาเยว* มยํ ตํ

* เข้าใจว่าจะเป็น จิรปฺปาฏิกงฺขา

ตั้งอยู่ในอาณาแห่งพระราชาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐของพวกข้าพเจ้า จนเมื่อ ๒–๓ ปีล่วงไป พวกข้าพเจ้าได้ส่งภิกษุคณะทูตของพวกข้าพเจ้าไปสีหฬทวีป ด้วยเรือกำปั่น (ของไทย) ทำไมตรีกับพุทธศาสนิกชนชาวเกาะลังกาด้วย

นี่พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมานานแล้วว่า มีประเทศชื่อรักขังค ตั้งอยู่แทบฝั่งตะวันออกของทะเลบังคลิ[๑] ทางทิศตะวันตกแห่งราชอาณาเขตของชาวพม่า ซึ่งเป็นประเทศที่พระพุทธศาสนานี้แหละเป็นไปอย่างดีทีเดียว เป็นดินแดนที่มีภิกษุพอเป็นคณะ ๒–๓ รูป ผู้มีการอุปสมบทอันหมดจดเป็นต้นวงศ์ เมื่อบุรพภิกษุในเกาะสีหฬขาดสูญไปด้วยอันตรายแห่งพระศาสนา ชาวเกาะสีหฬนิมนต์นำไปสู่เกาะนั้น ได้ประดิษฐานคณะภิกษุขึ้นนิกายหนึ่ง ชื่อรักขังควงศ์ ณ เกาะนั้นอยู่ชั่วกาลเล็กน้อย และเป็นถิ่นที่มีพระปฏิมาพระนามว่า พระมหามุนี ที่ชนทุกทิศนับถือมากพากันบูชาเป็นนิจ สร้างด้วยทองสัมฤทธิ์ (แต่ว่า) มีอาการคล้ายพระรูปของพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อยังทรงพระชนม์ชีพอยู่[๒] เป็นที่มหัศจรรย์ยิ่งนัก ซึ่งบัดนี้พระเจ้าแผ่นดินพม่าได้เชิญมาเมืองหลวงของพม่าชื่อเมืองอางวะ หรือชื่อเมืองอมรปุระ ประดิษฐานไว้ที่เมืองนั้นมาจนทุกวันนี้

ด้วยการได้ยินข่าวนี้ พวกข้าพเจ้าแม้อยู่ไกลก็ลงสันนิษฐานโดยอนุมานว่า ถึงอย่างไร พระพุทธศาสนาก็คงจะยังเป็นไปอยู่จนทุกวันนี้

---

๑. แต่ก่อนเรียก บังกล่า ต่อมาเรียก เบงกอล เดี๋ยวนี้เรียก บังคลเทศ
๒. ลือว่า พระฉวีนิ่มคล้ายคนเป็น ๆ ดูเหมือนเรียกกันว่า พระนิ่ม

รกฺขงฺคเทสํ อมฺหากํ เกจิ ทูเต ปหิณิตฺวา ตตฺถ สาสนปวตฺติญฺจ โสตุกามา ตตฺถ เนวาสิเกหิ ภิกฺขูหิ ธมฺมิกํ สมณเมตฺติญฺจ กตฺตุกามา โหม อถ ปน ยสฺมา ถลมคฺโค ทุกฺกโร สฺยาเมหิ คนฺตุํ สฺยามานํ จิรํ ปจฺจนิกภูเตหิ มรมฺเมหิ อนฺตริตตฺตา ตสฺมา มยํ สีหฬทีปํ ปหิณเน วิย สามุทฺทิยนาวาหิ รกฺขงฺคเทสํ ปาเหตุํ อเปกฺขนฺตา วิหราม

อิทานิ ปนายํ เอตรหิ รชฺชํ กาเรนฺโต สาสนุนสามนฺตเทสํ อิมํ สฺยามรฏฺฐํ อชฺฌาวสมาโน ปรมธมฺมิโก มหาราชา พุทฺธภาวปตฺถนาย จิรํ โพธิสตฺตปารมิตาสทิเส กุสเล ธมฺเม ปูรยมาโน สฺตาทิคุเณ อตฺตโน สนฺตาเน วฑฺเฒตฺวา อตฺตโน โพธิสตฺตตํ มญฺญมาโน ภิยฺโย ภิยฺโย อมตฺตโสเยว เทว ตโย ราชปริวตฺเต อิธ รชฺชํ กาเรตฺวา อติกฺกนฺเตหิ ปุพฺพราชูหิ อติเรกตรํ กุสเล ธมฺเม ปวตฺเตนฺโต มหนฺต-ปณีตตรวิหารถูปเจติยปติฏฺฐาปนาทิวเสน มหนฺตานิ เจว พหุตรานิ จ สาสเน ถาวรวตฺตานิ* ปติฏฺฐาเปตฺวา พหุสฺสุเต ภิกฺขู ตตฺถ วาเสตฺวา เตสํ ธมฺมิกกปฺปิเยหิ สมณาเรเหหิ ปณีตปหุตตรปจฺจเยหิ อุปตฺถมฺเภนฺโต อตฺตโน กาเล อิธ พุทฺธสาสนํ ปวฑฺเฒตฺวา มหาธน-ปริจฺจาเคน เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สพฺพณฺณโนปเทสํ พหูสุ โปตฺถเกสุ ลิขาเปนฺโต โปตฺถกานํ โสธนวิจารณกิจฺจํ อมฺหากเมว ภารํ กตฺวา

* เข้าใจว่าจะเป็น ถาวรวตฺถูนิ

ในประเทศนั้น แม้จะเป็นชนบทอยู่ในความครอบครองของชาวอังกฤษก็ดี เพราะเหตุนั้น พวกข้าพเจ้าผู้หวังมานานทีเดียว จึงคิดจะส่งใคร ๆ เป็นทูตของพวกข้าพเจ้าไปยังรักขังคประเทศนั้น เพื่อจะได้ฟังข่าวพระ-ศาสนาในประเทศนั้น และใคร่จะทำสมณไมตรีอันชอบธรรมกับภิกษุชาวประเทศนั้นด้วย ก็แต่ว่า เพราะเหตุที่การเดินทางบกไปนั้น ชาวสยามยากที่จะทำได้ เพราะชาวสยามเป็นฝ่ายอื่น (คือไม่เป็นมิตร) กับชาวพม่าผู้เป็นข้าศึกมานาน เพราะเหตุนั้น พวกข้าพเจ้าจึงคิดอยู่ว่าจะส่งทูตไปสู่รักขังคประเทศโดยเรือเดินสมุทร ดังในการส่งไปเกาะสีหฬ

ก็บัดนี้ พระเจ้าบรมธรรมิกมหาราชผู้เสวยราชย์ในปัจจุบันนี้ ทรงครอบครองสยามรัฐนี้กับทั้งประเทศใกล้เคียงอยู่ ทรงบำเพ็ญพระ-ราชกุศลธรรมอันคล้ายกับพระปารมิตาของพระโพธิสัตว์มานาน ด้วยทรงปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า จึงทรงเพิ่มพูนพระสุตาทิคุณให้เจริญในพระราชสันดาน สำคัญพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์จริง ๆ ก็ยิ่งทรงประพฤติพระกุศลธรรมมากยิ่งกว่าพระราชาแต่ก่อนผู้เสวยราชย์ในสยาม-รัฐนี้ล่วงไป ๒-๓ รัชกาลแล้ว จนสุดที่จะประมาณทีเดียว โปรดให้สร้างถาวรวัตถุไว้ในพระศาสนาเป็นชิ้นใหญ่ ๆ และจำนวนมากกว่า โดยให้สร้างพระวิหารและพระสถูปเจดีย์ที่ใหญ่ และประณีตกว่าเป็นต้น แล้วนิมนต์ภิกษุพหูสูตให้อยู่ในวิหารทั้งหลายนั้น ทรงอุปถัมภ์ด้วยปัจจัยอันประณีตและมากยิ่งกว่า เป็นของชอบธรรมและเป็นกัปปิยะควรแก่สมณะแก่ภิกษุทั้งหลายนั้น ในรัชกาลของพระองค์ได้ทรงยังพระพุทธ-

นิยฺยาเทสิ เตน มยํ ปวรนิเวสาทิคณิกา เถรานุเถรา ตสฺส ปรม-ธมฺมิกรญฺโญ ธมฺมิกาย อาสาย ธมฺมิเกน ฉนฺเทน ธมฺมโปตฺถก-วิจารกวิโสธกกิจฺเจว นิพทฺธา โหม ยานิ ยานิ ตํตํกาลิกปณฺฑิเตหิ พุทฺธสาสนิเกหิ พุทฺธสาสนสฺเสว อุปเทสาทิอตฺถาย คนฺถิตานิ ปกร-ณานิ เตสุ เตสุ รฏฺเฐสุ ชนปเทสุ วา สนฺติ เตสุ ยานิ อิธา-วิชฺชมานานิ ตานิ อญฺญเทเส วิชฺชมานานิ อญฺญเทสโต ตาวกา-ลิกํ คเหตฺวา ตโต อิธ ลิขาเปตพฺพานิ โหนฺติ ลิขิตกาเล มูล-โปตฺถกา ปฏิเนตฺวา ปากติกา กาตพฺพา

เตน มยํ รกฺขงฺคเทเสปิ ปกรณานํ ธมฺมวินยตฺถปริทีปกานํ สพฺพานิปิ อถ วา ปน เยภุยฺเยน นามานิ โสตุกามา เจว โหม ตตฺเถว รกฺขงฺคเทเส โปราณาจริยกาลโต ปฏฺฐาย ปวตฺตมานานิ อุปสมฺปทาปาฏิโมกฺขุทฺเทสสรณคมนสีลสมาทานาทีสุ มาคธิกาย รกฺขงฺค-เทสปเวณิยา อุจฺจารณวตฺตานิปิ สีมาวลญฺชนลกฺขณมฺปิ โปราณาคตํ ภิกฺขูนํ อุปสมฺปทาวํสมฺปิ ตตฺตโต ญาตุกามา จ

ศาสนาในสยามรัฐนี้ให้เจริญยิ่งแล้ว ยังโปรดให้จารพระไตรปิฎกพุทธ-วจนะ พร้อมทั้งวรรณนา (คืออรรถกถา) และอุปเทศ (คำชี้แจงแนะนำ เช่น ฎีกา อนุฎีกา ?) ลงในใบลานเป็นอันมาก ด้วยทรงบริจาคพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมาก (เป็นค่าจ้างช่างจารเป็นต้น) ทรงมอบกิจ คือการชำระการตรวจคัมภีร์ใบลานทั้งหลาย ให้เป็นภาระของพวกข้าพเจ้าฝ่ายเดียว เพราะเหตุนั้น พวกข้าพเจ้าพระเถรานุเถระที่เนื่องอยู่ในคณะ มีคณะวัดบวรนิเวศเป็นต้น จึงเป็นเจ้าหน้าที่ประจำในหน้าที่ของผู้ตรวจผู้ชำระคัมภีร์พระธรรม ตามพระราชปรารถนาอันชอบธรรม ตามพระราชอัธยาศัยอันชอบธรรม แห่งพระเจ้าบรม-ธรรมิกราชพระองค์นั้น ปกรณ์ใด ๆ ที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิตในสมัยนั้น ๆ แต่งไว้เพื่อประโยชน์แก่การแนะนำชี้แจง พระพุทธ-ศาสนานี่แหละมีอยู่ในรัฐหรือชนบททั้งหลายนั้น ๆ ในปกรณ์เหล่านั้นปกรณ์เหล่าใดไม่มีอยู่ในสยามรัฐนี้ แต่มีอยู่ในประเทศอื่น ก็จำต้องยืมปกรณ์เหล่านั้นจากประเทศอื่นมาให้คัดไว้ในสยามรัฐนี้ เมื่อคัดเสร็จแล้ว ก็ต้องคืนต้นฉบับไปไว้ตามเดิม

เพราะฉนั้น พวกข้าพเจ้าจึงใคร่จะได้ฟังชื่อของปกรณ์ทั้งหลายที่แสดงอรรถแห่งพระธรรมวินัยในรักขังคประเทศบ้าง ทุก ๆ ชื่อ หรือว่าได้โดยมากก็ดี และใคร่จะทราบอุจจารณวัตร (ธรรมเนียมการเปล่งเสียง การสวด) ตามประเพณีรักขังคประเทศที่เป็นสำเนียงมคธ ในการอุปสมบท การสวดพระปาฏิโมกข์ การสมาทานสรณคมน์และศีลเป็นต้น อันเป็นไปอยู่ตั้งแต่สมัยพระโบราณาจารย์ในรักขังคประเทศ

๗ อิมินา ฉนฺเทน มยํ อุสฺสาหชาตา สฺยามานํ ตํ รฏฺฐํ อุทฺทิสฺส อุชุกํ คจฺฉมานาย โปตนาวาย อลพฺภมานายปิ อิโต ติณฺณํ สํวจฺฉรานํ อุปริ เทฺว อมฺหากํ มาคธิกภาสิกสาสนปณฺณานิ มรมฺมานํ อกฺขเรหิ ลิขาเปตฺวา สิงฺคปุเร อมฺหากํ ชานนกสฺส เอกสฺส จีนมหาวาณิชกสฺส เปสยิมฺหา โส รกฺขงฺคเทสิกานํ ภิกฺขูนํ ปหิณตูติ ยโต เตน วาณิชเกน รกฺขงฺคเทสิเกหิ นาวาวณิชา กตปุพฺพาติ อมฺเหหิ สุตนฺติ โส ปน อมฺหากํ เอวํ สาสนํ ปหิณิ ตานิปิ เทฺว ปณฺณานิ รกฺขงฺคเทสํ ปหิตานีติ

อถ เอตฺตเกนาปิ กาเลน อายสฺมนฺตานํ สนฺติกา ปฏิสาสนํ นาลตฺถมฺหา อายสฺมนฺตานํ อปาปุณนการณา วา อชานนการณา วา อปฏิสาสนทาตุกามตาการณา วาติ ตตฺโต น ชานาม

๘ อิมสฺมึ ปน กาเล สฺยามานํ โปตนาวาย รกฺขงฺคเทเส พุทฺธสาสนปวตฺติชานนตฺถญฺเจว วาณิชกมฺมวิมํสนตฺถญฺจ นาวาสามิเกหิ อมจฺจาทีหิ เปสิยมานาย มยํ เตหิ มนฺเตตฺวา หฏฺฐตุฏฺฐา สมคฺคา หุตฺวา อิมํ ปณฺณํ มาคธิกาย ลิขาเปตฺวา เหมกสฺส นาม ทูตสฺส หตฺเถ นิยฺยาเทตฺวา ตเมว อิมํ อุตฺตมเตชสีหนามกํ โปตนาวํ อาโรเปตฺวา เปสยิมฺหา อายสฺมนฺตานํ ตํ ปณฺณํ นิยฺยาเทตฺวา ทูรฏฺฐานํ

นั้นมาบ้าง ลักษณะการใช้สีมาบ้าง วงศ์การอุปสมบทแห่งภิกษุทั้งหลายสืบมาแต่โบราณบ้าง โดยถ่องแท้ด้วย

๗ ด้วยฉันทะอันนี้ พวกข้าพเจ้าจึงเกิดอุตสาหะ แม้ว่าเมื่อเรือกำปั่นของชาวสยามที่เจาะจงตรงไปยังรัฐนั้นไม่มี เมื่อ ๓ ปีก่อนนี้ พวกข้าพเจ้าก็ได้ให้ลิขิตศาสนบรรณเป็นภาษามคธของพวกข้าพเจ้าขึ้น ๒ ฉบับ ด้วยอักษรพม่า แล้วส่งไปให้พ่อค้าใหญ่ชาวจีนผู้หนึ่งซึ่งรู้จักกันที่เมืองสิงคโปร์ ขอให้เขาช่วยส่งไปให้ภิกษุชาวรักขังคประเทศ ทั้งนี้ก็โดยที่พวกข้าพเจ้าได้ยินว่า พ่อค้าผู้นั้นเคยค้าขายทางเรือกับชาวรักขังคประเทศ ฝ่ายพ่อค้าผู้นั้นก็ส่งข่าวมาถึงพวกข้าพเจ้าว่า หนังสือทั้ง ๒ ฉบับนั้น เขาได้ส่งไปรักขังคประเทศแล้ว ดังนี้ ครั้นแล้วจนบ่านนี้ พวกข้าพเจ้าก็หาได้รับศาสนตอบจากสำนักท่านผู้มีอายุทั้งหลายไม่ พวกข้าพเจ้าก็ไม่ทราบแน่ว่า เป็นเพราะเหตุหนังสือไม่ถึงท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หรือเพราะท่านผู้มีอายุทั้งหลายไม่ทราบ หรือเพราะไม่อยากตอบ

๘ ครั้นมาเวลานี้ เมื่อชาวสยามมีอำมาตย์เป็นต้น ผู้เป็นนายเรือ[๑] จะส่งเรือกำปั่นของสยามไป เพื่อสืบข่าวพระพุทธศาสนาในรักขังคประเทศและเพื่อทดลองการค้าขายด้วย พวกข้าพเจ้าปรึกษากับคนเหล่านั้นเห็นชอบพร้อมกันแล้ว จึงให้ลิขิตหนังสือนี้โดยภาษามคธมอบให้ทูตชื่อเหมกะ (นายเหมหรือนายทอง?) ให้โดยสารเรือกำปั่น ชื่อ ราชสีห์อุดมเดช[๒]นี้ไป ให้มอบหนังสือนี้ให้ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ให้ทราบไมตรี

---

๑. เรือนี้เป็นเรือหลวง นาวาสามิก–นายเรือ จึงน่าจะหมายแต่เพียงว่าเป็นผู้จัดการเดินเรือ ไม่ใช่ผู้บังคับการเรือ หรือเจ้าของเรือ

๒. เรือลำนี้ ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ เรียก ‘อุดมเดช’ เฉยๆ ไม่มีคำ ‘ราชสีห์’

อมฺหากํ อายสฺมนฺเตสุ อุชุกํ เมตฺตึ นิเวเทตฺวา ธมฺมิกํ อมฺเหหิ อภิ-ปตฺถิตํ สากจฺฉํ กาตุํ อายสฺมนฺตานมฺปน อมฺหากํ สาสนตฺถสฺส มาคธิ-กาย ลิขิตสฺส อชานนภเยน เอกํ เองฺคลิสหภาสาย เอกํ มรมฺมภา-สายาติ อญฺญานิ เทฺว สงฺขิตฺตนเยน ลิขิตานิ สาสนปณฺณานิ ปุพฺเพ วุตฺเตน วิตฺถารโต ลิขิเตน สมณสารุปฺเปน มาคธิกาสาสนปณฺเณน สห ปหิตานิ

๙ เตสุ มรมฺมภาสิกสาสนํ สยํ อายสฺมนฺโต วาเจยฺยุํ อิตรํ เองฺ-คลิสหภาสญฺญุนา เกนจิ ภาสาทีปเกน ปริวตฺตาเปตฺวา อตฺถํ คณฺ-เหยฺยุํ ยถา อมฺเหหิ อธิปฺเปตตฺโถ อายสฺมนฺตานํ วิทิโต อสฺสาติ

๑๐ อิมสฺมิญฺจ วาเร ยสฺมา มยํ อายสฺมนฺตานํ รกฺขงฺคเทสิ-กานํ เถรานุเถรานํ ปมาณานิปิ นามานิปิ สพฺเพน สพฺพํ สพฺพถา สพฺพํ เนว ชานาม ตสฺมา น ตาว สกฺโกม ตตฺถ สนฺตานํ เถรานุ-เถรานํ อนุรูปปมาเณหิ ปณฺณาการภาเค ปฏิยาเทตฺวา ปหิณิตุํ เกว-ลนฺตุ อมฺหากํ ทูตสฺส อตฺตจฺฉหตฺถภาวาย เทฺวเยว ธมฺมิกปตฺตจีวรา-ทิสมณารหปริกฺขารภาคา อมฺหากํ สาสนปณฺเณหิ สห ปณฺณาการา-กาเรน ปหิตา อปฺเปวนาม อมฺหากํ ทูโต ธญฺญวตียํ วา ทฺวาร-วติยํ วา สพฺพปาโมกฺขมหาเถรสฺส วา สพฺเพหิ ปณฺฑิตตรสฺส วา ยสฺส กสฺสจิ อมฺหากํ ทูเตน สทฺธึ กตสากจฺฉสฺส ปริวตฺติตสาสน-

อันซื่อตรงในท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ของพวกข้าพเจ้าผู้อยู่ไกล เพื่อจะได้พูดจากันโดยชอบธรรมซึ่งพวกข้าพเจ้าปรารถนายิ่ง แต่เพราะเกรงว่าท่านผู้มีอายุทั้งหลายจะไม่เข้าใจความในศาสนของพวกข้าพเจ้า ซึ่งลิขิตโดยภาษามคธ จึงส่งศาสนบรรณที่ลิขิตข้อความโดยสังเขปอีก ๒ ฉบับ คือโดยภาษาอังกฤษฉบับ ๑ โดยภาษาพม่าฉบับ ๑ ไปพร้อมกับศาสน-บรรณภาษามคธเป็นสมณสารูป อันลิขิตความโดยพิสดาร ที่ว่ามาก่อนด้วย

๙ ในศาสนบรรณสังเขป ๒ ฉบับนั้น ท่านผู้มีอายุทั้งหลายคงอ่านฉบับที่เป็นภาษาพม่าได้ด้วยตนเอง พึงหาใคร ๆ ที่เป็นล่ามรู้ภาษา-อังกฤษ ให้แปลศาสนบรรณอีกฉบับหนึ่งแล้วถือเอาความเถิด ท่านผู้มีอายุทั้งหลายก็จะพึงทราบความตามที่พวกข้าพเจ้าประสงค์ได้ ด้วยประการฉะนี้

๑๐ ก็แต่ในคราวนี้ เพราะเหตุที่พวกข้าพเจ้าไม่ทราบทั้งจำนวนทั้งนามของท่านผู้มีอายุ พระเถรานุเถระที่อยู่ในรักขังคประเทศเอาเสียเลยทุกอย่างทุกประการ เพราะเหตุนั้น พวกข้าพเจ้าจึงไม่อาจจัดส่วนเครื่องบรรณาการ โดยจำนวนอันควรแก่พระเถรานุเถระที่มีอยู่ในรัก-ขังคประเทศนั้นส่งไปถวายได้ เป็นแต่ได้ส่งเครื่องบริขารอันสมควรแก่สมณะ มีบาตร จีวร เป็นต้น ที่ได้มาโดยธรรม เพียง ๒ ส่วน (คือ ๒ สำรับ) โดยอาการแห่งบรรณาการไปพร้อมกับศาสนบรรณของพวกข้าพเจ้า เพื่อมิให้ทูตของพวกข้าพเจ้ามือเปล่าเท่านั้น แม้ทูตของพวกข้าพเจ้าจะพึงถวายแด่พระมหาเถระผู้เป็นประธานแห่งภิกษุทั้งปวงก็

ปณฺณสฺส วา สาสโนปการกิจฺจกรสฺส วา ทเทยฺย ยํ ยํ เตน ยสฺส ทินฺนํ ตํ สพฺพํ สุทินฺนํ อมฺเหหิเยว สามํ ตถา ทินฺนนฺติ ทฏฺฐพฺพํ

๑๑ ยสฺส ยสฺส อายสฺมโต อมฺหากํ ทูโต ยํ ยํ ปณฺณการ-ภาคํ อุปเนติ สาธุ โส อายสฺมา ปริสงฺกํ อกตฺวา ปฏิคฺคณฺหตุ อมฺหากํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย

๑๒ ยทา โข ปนายมฺหากํ สสาสนปณฺโณ สปณฺณาการโร ทูโต อายสฺมนฺตานํ สนฺติกํ ปตฺโต โหติ สาธายสฺมนฺโต ตํ ธมฺมิเกน อนุคฺคเหน อนุคฺคณฺเหยฺย ปาปุณนารหํ อาสนฺนฏฺฐาเน ฐิตํ ยํกิญฺจิ เจติยํ วา ยสฺส กสฺสจิ ธมฺมสากจฺฉารหสฺส ปณฺฑิตสฺส วา สนฺติกํ เนตฺวา อายสฺมนฺตานํ ชนปทสมฺปตฺติทสฺสาปเนน วา ตสฺมึ เทเส วิชฺชมานานํ ปกรณานํ นามานิ อาจิกฺขิตฺวา องฺกาปนวตฺถาปเนหิ วา ยานิ นามานิ สุตฺวา อิธ วิจินิสฺสาม ตตฺถ ยํ ยํ อิธาสนฺตํ ตํ ตํ ตโต ตาวกาลิกํ ยาจิตฺวา ปฏิลิขิสฺสาม ยํ ยํ ตตฺถาสนฺตํ อิธ อตฺถิ ตํ ตํ ปฏิลิขิตุํ ตาวกาลิกํ ทสฺสาม นาวาย ปน นิวตฺตสมเย มา อายสฺมนฺโต ตุณฺหี โหนฺตุ โส หิ ตุณฺหี-ภาโว อหิตาวโห มิตฺตเภทกโร อนนุรูโป อมฺหากญฺเจว อายสฺ-มนฺตานญฺจ อญฺเญสญฺจ สพฺเพสํ

ดี แก่ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตยิ่งกว่าภิกษุทั้งปวงก็ดี แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ผู้แปลศาสนบรรณก็ดี ผู้ทำสาสโนปการกิจก็ดี ซึ่งได้ทำการสากัจฉากับทูตของพวกข้าพเจ้า สิ่งใด ๆ อันทูตนั้นถวายแล้วแก่ภิกษุรูปใด ๆ สิ่งทั้งปวงนั้นก็เป็นอันถวายดีแล้ว พึงเห็นว่าเหมือนพวกข้าพเจ้าได้ถวายเองทีเดียวเถิด

๑๑ ทูตของพวกข้าพเจ้าน้อมนำส่วนบรรณาการใด ๆ ถวายแด่ท่านผู้มีอายุรูปใด ๆ ขอท่านผู้มีอายุนั้นจงรับไว้อย่าได้รังเกียจเลย เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายตลอดกาลนานเทอญ

๑๒ ก็แล เมื่อใด ทูตของพวกข้าพเจ้าพร้อมทั้งศาสนบรรณพร้อมทั้งบรรณาการไปถึงสำนักท่านผู้มีอายุทั้งหลายแล้ว ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายพึงช่วยอนุเคราะห์โดยทางที่ชอบ โดยช่วยนำไป (ไหว้) พระเจดีย์องค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ในที่ใกล้ ควรจะไปถึงได้บ้าง ช่วยนำไปหาท่านผู้เป็นบัณฑิตผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งควรแก่การสนทนาธรรมกันได้บ้าง โดยนำไปชมสมบัติประจำบ้านเมืองของท่านผู้มีอายุทั้งหลายบ้าง โดยกำหนดจดหมายแจ้งชื่อคัมภีร์ที่มีอยู่ในประเทศนั้นบ้าง ซึ่งพวกข้าพเจ้าได้ทราบชื่อแล้ว จักเลือกดูที่สยามรัฐนี้ ในคัมภีร์เหล่านั้นคัมภีร์ใด ๆ ไม่มีในสยามรัฐนี้ ก็จักยืมคัมภีร์นั้น ๆ จากประเทศนั้นมาคัด คัมภีร์ใด ๆ ไม่มีในประเทศนั้น แต่มีอยู่ในสยามรัฐนี้ ก็จักให้ยืมคัมภีร์นั้น ๆ ไปคัด ถึงเวลาเรือกลับ ท่านผู้มีอายุทั้งหลายอย่าเฉยเมยเสีย เพราะว่าความเฉยเมยนั้น ไม่นำมาซึ่งประโยชน์ มีแต่จะทำลายมิตร เป็นความไม่สมควรทั้งแก่พวกข้าพเจ้า ทั้งแก่ท่าน

๑๓ สาธุ อายสฺมนฺโต กถญฺจิ อมฺหากํ ปฏิสาสนํ เทนฺตุ มาค-ธิกาย วา ภาสาย มรมฺมภาสายปิ วา เองฺคฺลิสหภาสายปิ วา สกฺกา อมฺเหหิ ตาสํ ยาย กายจิ ชานิตุํ มาคธิกาย ปน ภาสาย ทุกฺคนฺถิตํ สาสนปณฺณํ ทุพฺพิญฺเญยฺยํ โหติ เองฺคฺลิสหภาสาย ปน สพฺพตฺถ วิย สกฺกา ภาสาทีปเก ภาสญฺญุโน ลทฺธุนฺติ ตาย วฏฺฏติ

๑๔ สเจ ปน รกฺขงฺคเทสวาสิโน กติปยา ภิกฺขู วา สามเณรา วา คหฏฺฐาปิ วา อิมสฺมึ รตนโกสินฺทเทวมหานคเร รตนปฏิมา-วนฺทนตฺถํ พุทฺธสาสนสมฺปตฺติทสฺสนตฺถํ วา อิมํ สฺยามรฏฺฐํ อา-คนฺตุกามา โหนฺติ ปริสงฺกํ วา ภยํ วา อกตฺวา ปจฺจาคจฺฉมา-นาย นาวาย อาคจฺฉนฺตุ อมฺหากํ ทูเตน สทฺธึ โส เต อนฺตรา-มคฺเค ชคฺคิสฺสติ ปาเถยฺเยน วา นาโวโรหนมูลทาเนน วา กิจฺจํ นตฺถิ มยเมว เตสํ อตฺถาย สพฺพํ ปฏิทสฺสาม อิธ สมฺปตฺเต จ เต มยํ สงฺคเหสฺสาม อนุคฺคเหสฺสาม ยถา เต อาหา-ราทีหิ อกิลนฺตา หุตฺวา ยาว สกฏฺฐาเน นิวตฺตนา สุขํ โสตฺถึ อตฺ-ตานํ ปวตฺเตยฺยุํ

๑๕ รกฺขงฺคเทเส พุทฺธสาสนปวตฺติยา ตตฺตโต สุตาย อิธ ปรม-ธมฺมิกสฺส รญฺโญปิ อาโรเจสฺสาม อภิญฺญาตานํ มหายสปฺปตฺตานํ เถรา-นุเถรานญฺเจว มหามตฺตานญฺจ ยถา เต ปสีเทยฺยุํ อยํ ปฏิญฺญา อมฺหากํ ภูตา ตจฺฉา สทฺทหนียาติ

ผู้มีอายุทั้งหลาย และแก่คนอื่น ๆ ทั้งสิ้นด้วย

๑๓ ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จงให้ศาสนตอบแก่พวกข้าพเจ้าอย่างไรก็ได้ โดยภาษามคธหรือโดยภาษาพม่าก็ได้ โดยภาษาอังกฤษก็ได้ พวกข้าพเจ้าอาจทราบความได้ในภาษาเหล่านั้นทุกภาษา แต่ว่าศาสนบรรณโดยภาษามคธนั้นแต่งยากเข้าใจยาก ส่วนภาษาอังกฤษอาจหาล่ามผู้รู้ภาษาได้เหมือนกันทุกแห่ง เพราะฉะนั้น จึงควรใช้ภาษานั้น

๑๔ ก็ถ้าภิกษุก็ตาม สามเณรก็ตาม แม้คฤหัสถ์ด้วยก็ตาม ชาวรักขังคประเทศสัก ๒–๓ รูป เป็นผู้ปรารถนาจะมาสู่สยามรัฐนี้ เพื่อไหว้พระแก้ว หรือเพื่อชมสมบัติแห่งพระพุทธศาสนา ในกรุงรัตนโกสินทรเทพมหานครนี้ เมื่อเรือกลับมา ก็ขอนิมนต์มาพร้อมกับทูตของพวกข้าพเจ้าเถิด อย่าได้รังเกียจหรือกลัวอะไรเลย ทูตของพวกข้าพเจ้านั้นจักปรนนิบัติภิกษุสามเณรหรือคฤหัสถ์ที่มาด้วยนั้น ไม่ต้องหาสะเบียงหรือจ่ายค่าโดยสารเรือ พวกข้าพเจ้าจักจ่ายแทนเองทั้งหมด อนึ่งเมื่อมาถึงที่นี่แล้ว พวกข้าพเจ้าจักสงเคราะห์อนุเคราะห์ผู้ที่มานั้น มิพึงให้ลำบากด้วยปัจจัยมีอาหารเป็นต้น ให้ครองตนอยู่เป็นสุขสวัสดี จนกว่าจะกลับถิ่นฐานของตน

๑๕ เมื่อได้ฟังความเป็นไปแห่งพระพุทธศาสนาในรักขังคประเทศโดยถ่องแท้แล้ว พวกข้าพเจ้าจักถวายพระพรแด่พระเจ้าบรมธรรมิกราชด้วย แจ้งแก่พระเถรานุเถระ และแก่มหาอำมาตย์ทั้งหลายผู้มีชื่อมียศใหญ่ในสยามรัฐนี้ ให้ท่านเหล่านั้นโปรดปราน

๑๖ ยํ อิธมฺเหหิ พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพทุกฺขูปสมปรินิพฺพานาย เทสิตํ ธมฺมวินยํ มนสิกโรนฺเตหิ กายวาจาหิ ยถาสตฺติ ยถาพลํ อนุฏฺฐหนฺเตหิ ปุญฺญํ ปสุตํ กุสลํ อุปจิตํ ตโต ปตฺตึ เมตฺเตน จิตฺเตน อายสฺมนฺตานํ อาทิสาม อมฺหากํ อทิฏฺฐานมฺปิ สมานธมฺมิกานํ สาธายสฺมนฺโต ตํ อนุโมทนฺตุ ตาย จ อนุโมทนาย สกาย จ ปุญฺญสมฺปทาย สุขิโน อโรคา นิรุปทฺทวา วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลํ อาปชฺชนฺตุ อิมสฺมึ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย นิยฺยานิเก อุปสมสํวตฺตนิเก สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิเต

๑๗ อิทํ พุทฺธสฺส ภควโต ปรินิพฺพานา ทฺวานวุตฺยุตฺตรติสตาธิกทฺวิสหสฺสปฺปมาเณ สาสนายุมฺหิ ผคฺคุณมาสสฺส กาฬปกฺเข ปญฺจมิยํ รวิวาราย รตนโกสินฺทเทวมหินฺทาโยชฺฌิยามหานครโต ปหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ

เลื่อมใสด้วย นี้เปนคำรับรองของพวกข้าพเจ้า ควรเชื่อได้จริงแท้แล

๑๖ บุญกุศลใด ที่พวกข้าพเจ้าในสยามรัฐนี้ ผู้มนสิการซึ่งพระธรรมวินัย อันพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อความสงบรำงับและความดับไปแห่งทุกข์ทั้งปวง ผู้หมั่นเพียร ได้ขวนขวายก่อสร้างไว้ด้วยกายวาจาตามสติกำลังแล้ว พวกข้าพเจ้าขออุทิศให้ส่วนบุญแต่บุญกุศลนั้นแก่ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้เปนสมานธรรมิก (ประ-พฤติธรรมเสมอกัน) ของพวกข้าพเจ้า แม้มิได้พบเห็นกันก็ดี ด้วยจิตกอบด้วยเมตตา ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงอนุโมทนาส่วนบุญนั้นเถิด ด้วยการอนุโมทนานั้น และด้วยบุญสมบัติของตนเองด้วย (ประกอบกัน) ขอท่านผู้มีอายุทั้งหลายจงเปนผู้มีความสุข ไม่มีโรค ไร้อุปัทวะ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในสวากขาตธรรมวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ อันเปนธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ เปนไปเพื่อความสงบระงับนี้เทอญ

๑๗ สาสนบรรณนี้ พึงทราบว่าส่งไปแต่กรุงรัตนโกสินทรเทพ-มหินทราโยธยามหานคร เมื่อสาสนายุกาลได้ ๒๓๙๒ แต่กาลปรินิพพานแห่งพระองค์พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ณ วันอาทิตย์ แรม ๕ ค่ำเดือน ๔ แต่สำนักพระเถรทั้งหลายผู้เปนราชกุลุปกะ (คือเปนพระ-ราชาคณะ) เหล่านี้คือ

ราชานุโช มกุฏสมฺมตเทววํโส วชิรญาโณ มหาเถโร
ราชวํสิโก วรงฺคสามิโก[๑] ปญฺญาอคฺคตฺเถโร
พฺรหฺมสโร ญาณรกฺขิโต เถโร
ธมฺมสิริ รตนมุนี เทวโมลี เถโร[๒]
พุทฺธสิริ อริยมุนี เถโร
โสภิโต สิริวิสุทฺธิวํโส เถโร
สุวฑฺฒโน เมธาธมฺมรโส เถโร
สุภูติ สมุทฺทมุนี เถโร

อิติ อิเมสํ ราชกุลุปกตฺเถรานํ สนฺติกา

---

๑. วรงฺคสามิก—พระองค์เจ้า ในที่อื่นทรงใช้ วรงฺคยฺย ก็มี

๒. ท่านผู้นี้คือพระเทพโมลี (เอี่ยม) วัดเครือวัลย์ ในที่นี้ เหตุไรจึงมี รัตนมุนี นำหน้า น่าจะไม่ใช่นามสมณศักดิ์เช่นนั้น อาจเป็นว่า ท่านเป็นพระรัตนมุนีก่อน แล้วต่อมาจึงเลื่อนเป็นพระเทพโมลี

สมเด็จพระราชอนุชา เจ้าฟ้ามกุฎสมมุติเทววงศ พระวชิร-ญาณมหาเถระ

พระราชวงศเธอ พระองค์เจ้า พระปั่ญญาอัคคเถระ

พระญาณรักขิต พรหมสรเถระ

พระรัตนมุนี เทพโมลี ธัมมสิริเถระ

พระอริยมุนี พุทธสิริเถระ

พระศรีวิสุทธิวงศ โสภิตเถระ

พระเมธาธรรมรส สุวัฑฒนเถระ

พระสมุทรมุนี สุภูติเถระ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร นครหลวงฯ
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา 10/6/2515